

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**А.ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

**У.А.ЖУМАНАЗАРОВ
Э.НАСРУЛЛАЕВ**

БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОР

ФАНИДАН ЎҚУВ-МЕТОДИК МАЖМУА

ЖИЗЗАХ - 2013

ФАНЛАР БЎЙИЧА ЎҚУВ МЕТОДИК КОМПЛЕКС ТУЗИЛМАСИ.
1. Титул варағи. 2. Мундарижа.
I қисм . Олий ўрта махсус таълим вазирлиги тасдиқлаган ўқув-методи ҳужжатлар ва адабиётлар.
1.1. Ўқув-меъёрий ҳужжатлар.
1.1.1. Давлат таълим стандарти. 1.1.2. Ўқув режаси. 1.1.3. Ўқув дастури. 1.1.4. Моддий-техник ва ўқув-методик таъминотга қўйиладиган талаблар. 1.1.5. Малакавий амалиёт дастури.
1.2. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги грифини олган ўқув адабиётлар
1.2.1. Дарслик. 1.2.2. Ўқув қўлланма. 1.2.3. Методик қўлланмалар.
II қисм. Жорий ўқув методик таъминот.
2.1. Жорий ўқув-меъёрий ҳужжатлар. 2.1.1. Ишчи ўқув режаси. 2.1.2. Ишчи ўқув дастури. 2.1.3. Календар-тематик режа.
2.2. Жорий ўқув-методик таъминот.
2.2.1. Лекциялар матни. 2.2.2. Лаборатория, амалиёт ва семинар машғулотларининг ишланмалари, тарқатма материаллар, уларни ўтказиш ва қўллаш бўйича методик тавсияномалари. 2.2.3. ЖН, ОН, ЯН бўйича баллар тақсимоти в атопшириклар мазмуни, баҳолаш мезонлари, ОН ва ЯН саволномалари (интеллектуал тизим, тестлар ёзма иш ва оғзаки сўров вариантлари). 2.2.4. Мустақил ишларни бажариш бўйича методик тавсияномалари. 2.2.5. Машғулотларнинг педагогик технологияси ва хариталари. 2.2.6. Курс ишлари мавзулари, уларни баҳолаш мезонлари. 2.2.7. Битирув малакавий ишимавзулари банки ва уни бажариш бўйича методик тавсиянома. 2.2.8. Малакавий (педагогик) амалиётни ўтказиш бўйича методик тавсиянома. 2.2.9. Фан бўйича маънавий-маърифий ишлар ва уларни ташкил этиш бўйича методик тавсиянома.

I ҚИСМ .
ОЛИЙ ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ТАСДИҚЛАГАН
ЎҚУВ-МЕТОДИК ҲУЖЖАТЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1.1. ЎҚУВ МЕЎЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАР
1.1.1.ДАВЛАТ ТАЪЛИМ СТАНДАРТИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ СТАНДАРТИ

Ўзбекистон узлуксиз таълимининг
Давлат таълим стандартлари

Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти

*5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши
бўйича бакалаврларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар
мазмунига қўйиладиган*

ТАЛАБЛАР

Расмий нашр

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ УЗБЕКИСТАНА

Государственные образовательные стандарты
непрерывного образования Узбекистана

Государственный образовательный стандарт высшего образования

ТРЕБОВАНИЯ

к необходимому содержанию и уровню
подготовленности бакалавра по направлению
5111700 – Начальное образование и спортивно-воспитательная работа

Издание официальное

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ СТАНДАРТИ

Ўзбекистон узлуксиз таълимнинг Давлат таълим стандартлари

Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти

**5111700 – *Бошлангич таълим ва спорт-тарбиявий иш* таълим йўналиши
бўйича бакалаврларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар
мазмунига қўйиладиган**

ТАЛАБЛАР

Расмий нашр

**Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги**

Тошкент

I

СЎЗ БОШИ

1 ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН ВА КИРИТИЛГАН:

- Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази;
- Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети.

2 ТАСДИҚЛАНГАН ВА АМАЛГА КИРИТИЛГАН:

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2011 йил 16 сентябрдаги 387 - сонли буйруғи асосида.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мазкур стандартни амалга киритилиши (амал қилишининг тўхтатилиши) ва унга ўзгартиришлар киритилиши тўғрисидаги маълумотлар «Ўзстандарт» агентлиги томонидан нашр этилувчи кўрсаткичларда чоп этилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мазкур стандартни расмий чоп этиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига тегишлидир

	бет
1 Қўлланилиш соҳаси	1
2 Атамалар, таърифлар, қисқартмалар	2
3 Таълим йўналишининг тавсифи	3
4 5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалаврлар касбий фаолиятининг тавсифи	3
5 Бакалаврнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар.....	4
6 Таълим дастурининг мазмуни ва компонентлари	11
7 Бакалавриятнинг асосий таълим дастурларини ўзлаштириш бўйича амалга ошириладиган шароитларга белгиланган талаблар.....	16
7.1 Бакалавриятнинг асосий таълим дастурлари ўзлаштирилишига белгиланган умумий талаблар	16
7.2 Таълим дастурини амалга ошириш талаблари	17
7.3 Малакавий амалиётни ташкил этишга қўйиладиган талаблар.....	17
7.4 Ўқув жараёнини педагогик кадрлар билан таъминлашга талаблари	18
7.5 Таълим жараёнини ўқув-методик ва ахборот ресурслари билан таъминлашга талаблар.....	18
7.6 Ўқув жараёнининг моддий-техника базасига қўйилган талаблар	19
8 Бакалавр тайёрлаш сифатини баҳолаш	19
9 Эслатма	20
10 Давлат таълим стандартининг амал қилиш муддати	21
11 Илова	22
12 Библиографик маълумотлар	23

**Ўзбекистон узлуксиз таълимининг
Давлат таълим стандартлари
Олий таълимнинг Давлат таълим стандарти
5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши
бўйича бакалаврларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар
мазмунига қўйиладиган
ТАЛАБЛАР**

**Государственные образовательные стандарты
непрерывного образования Узбекистана
Государственный образовательный стандарт высшего образования
ТРЕБОВАНИЯ
к необходимому содержанию и уровню подготовленности бакалавра по
направлению 5111700 – Начальное образование и спортивно-
воспитательная работа**

**State Educational Standards of Continuous Education of Uzbekistan
State Educational Standards of Higher Education
REQUIREMENTS
Necessary for content and level of Bachelors in 5111700 – Primary education
and sporting educational work**

Амал қилиш муддати «__» _____ 201__ йилдан
«__» _____ 201__ йилгача

I Қўлланиш соҳаси

1.1 Олий таълимнинг мазкур давлат таълим стандарти (ОТ ДТС) **5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш** таълим йўналиши бўйича олий маълумотли бакалаврлар тайёрлашда асосий таълим дастурларининг ўзлаштирилишини амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги барча олий таълим муассасалари учун мажбурий талаблар мажмуини ифодалайди.

1.2 Мазкур таълим йўналиши бўйича кадрлар тайёрлаш ваколатига эга бўлганда Олий таълим муассасаси унинг асосий таълим дастурини амалга ошириш ҳуқуқига эга деб ҳисобланади.

1.3 ОТ ДТСнинг асосий фойдаланувчилари:

- мазкур таълим йўналиши ва тайёргарлик даражаси бўйича фан, техника ва ижтимоий соҳа ютуқларини ҳисобга олган ҳолда асосий таълим дастурларини сифатли ишлаб чиқиш, самарали амалга ошириш ва янгилашга масъул олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчи жамоалари;

- таълим йўналишининг асосий таълим дастурини ўзлаштириш бўйича ўқув-тарбия фаолиятини самарали амалга оширувчи барча ходимлар ва талабалар;

- олий таълим муассасаларининг ўз ваколат доирасида битирувчиларнинг тайёргарлик даражасига жавоб берадиган бошқарув ходимлари (ректор, проректорлар, ўқув бўлими ва деканат);

- битирувчиларнинг тайёргарлик даражасининг баҳолашнишини амалга оширувчи Давлат аттестация ва имтиҳон комиссиялари;
- олий таълим муассасасини молиялаштиришни таъминловчи органлар;
- олий таълим тизимини аккредитация ва сифатини назорат қилувчи ваколатли Давлат органлари;
- таълим йўналишини ихтиёрий танлаш ҳуқуқига эга бўлган абитуриентлар ва бошқа манфаатдорлар.

2 Атамалар, таърифлар, қисқартмалар

Мазкур стандартда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ҳамда олий таълим соҳасидаги халқаро ҳужжатларга мос равишда атамалар ва таърифлардан фойдаланилган:

бакалавриатнинг асосий таълим дастурлари (бакалавриат дастури) – талабаларнинг тарбияси ва тайёргарлик даражаси сифатини таъминлашга йўналтирилган ўқув режаси, ўқув курслари, фанлари (модуллари)нинг дастурларини қамраб олган ўқув-услубий мажмуалари ҳамда малакавий амалиётлар дастурлари, ўқув жараёни жадвали ва мос равишдаги таълим технологияларини амалга оширилишини таъминловчи методик материаллар;

Интеграллашган курс – таълим дастуридаги ўқув фанлари мазмун жиҳатдан ўзаро боғланган, лекин ўз мустақил фанига эга бўлган фанлар модули.

касбий фаолият соҳаси – илмий, ижтимоий, иқтисодий соҳаларда, ишлаб чиқаришда намоён бўладиган касбий фаолият объектларининг мажмуаси;

касбий фаолият объекти – касбга йўналтирилган предметлар, воқеликлар, жараёнлар ва тизимлар;

касбий фаолият тури – таълим йўналишига ўзгартишлар киритиш мақсадида касбий фаолият объектига таъсир қилиш тавсифи методлари ва усуллари;

компетентлик - шахснинг муайян таълим йўналиши ёки мутахассислиги бўйича олган билим, малака ва кўникмалари ҳамда шаклланган шахсий хислатларини меҳнат фаолиятида муваффақиятли қўллай олиш қобилияти.

компетенция – билим, малака ва шахсий сифатларини маълум соҳада муваффақиятли фаолият учун қўллай олиш;

модул – таълим ва тарбиянинг муайян мақсади ва натижасига эришиш бўйича ўзаро боғланган ҳамда мантиқий тугалликка эга бўлган ўқув фанлари ва уларнинг таркибий қисмлари.

йўналиш – асосий таълим дастурининг касбий фаолиятнинг муайян тури ва ёки объектига йўналганлиги;

таълим дастури – муайян бакалавриат таълим йўналиши ёки магистратура мутахассислигида мажбурий ва танлаб ўқитиладиган фанлар тизими, ўтказиладиган амалиёт турлари ва уларнинг мазмуни.

таълим йўналиши – битта касбий фаолият доирасидаги турли даражадаги таълим дастурларининг мажмуи;

таълим натижалари – ўзлаштирилган билим, малака ва кўникмалар ҳамда ўзлаштирилган компетенциялар;

ўқув туркуми – асосий таълим дастурининг илмий ва (ёки) касбий фаолиятнинг тегишли соҳасида билим, малакаларни ўзлаштириш ва компетенцияларни шакллантиришни таъминлайдиган фанлар (модуллари) йиғиндиси;

АРМ- ахборот ресурслар маркази;

ИТИ – илмий тадқиқот ишлари;

ОТМ- олий таълим муассасаси;

ЎММ – ўқув методик мажмуа.

3 Таълим йўналишининг тавсифи

3.1 Ушбу таълим йўналишини қамраб олувчи олий таълимнинг асосий таълим дастурини ўзлаштирган, якуний давлат аттестациясидан муваффақиятли ўтган шахсга «бакалавр» малакаси (даражаси) ҳамда олий маълумот тўғрисидаги давлат намунасидаги расмий ҳужжат(лар) берилади.

3.2 Асосий таълим дастурининг меъёрий муддати ва мос малака (даража)си 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Асосий таълим дастурининг муддати ва битирувчиларнинг малакаси

Таълим дастурининг номи	Малака (даража)	Таълим дастурини ўзлаштиришнинг меъёрий муддати
Бакалаврият таълим дастури	Бакалавр	4 йил

4 5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалаврлар касбий фаолиятининг тавсифи

4.1 Бакалаврнинг касбий фаолият соҳаси

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш – умумий ўрта таълим мактаблари, касб-хунар коллежлари учун ўқитувчи тайёрлаш жараёнида фойдаланиладиган фанлар, педагогик фаолият воситалари, усуллари, методлари йиғиндисидан иборат бўлган таълим йўналишидир.

Бакалаврларнинг касбий фаолияти қуйидагиларни қамраб олади:

- Касбий таълим дидактикаси;
- Касбий таълим педагогикаси ва таъхис технологияси;
- Ўқитишнинг дидактик воситалари;
- Таълимнинг электрон воситалари;
- Умумий ўрта таълим мактаблари, касб-хунар таълим тизимидаги ўрни ва роли.

4.2 Бакалаврларнинг касбий фаолияти объектлари

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бакалаврларнинг касбий фаолияти объектлари – умумий ўрта таълим мактаблари, касб-хунар коллежлари ва мактабдан ташқари таълим муассасалари, ўқувчилар, ўқув-тарбия жараёни, ўқитишнинг педагогик технологиялари ва методлари.

4.3 Бакалаврларнинг касбий фаолияти турлари

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалавр ўз психологик-педагогик, касбий тайёргарлигига мувофиқ қуйидаги касбга оид фаолият турлари:

- ўқитувчилик;
- тарбиячилик;
- ўқув-методик;
- илмий-тадқиқот.

Бакалавр тайёрланадиган касбий фаолиятнинг муайян турлари таълим жараёнининг манфаатдор иштирокчилари билан ҳамкорликда олий таълим тизими томонидан аниқланади.

4.4 Бакалаврлар касбий фаолиятининг вазифалари

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалавр таълим дастурини ўзлаштириш натижасида касбий тайёргарликнинг асосий турлари ва махсус тайёргарлигига мос қуйидаги касбий вазифаларни ечиши керак:

- **ўқитувчилик:** умумий ўрта таълим мактабларида бошланғич синф ўқитувчиси бўлиб ишлаш;
- **тарбиячилик:** умумий ўрта таълим мактаблари, касб-хунар коллежларидан ташқари муассасаларда тарбиячи бўлиб ишлаш;
- **ўқув-методик:** мос таълим йўналишлар бўйича таълимни амалга оширувчи вазирликлар, унинг тармоқ бошқармалари ва муассасаларида методист бўлиб ишлаш;
- **илмий-тадқиқот** муассасаларида кичик илмий ходим бўлиб ишлаш ва бошқалар.

4.5 Таълимни давом эттириш имкониятлари

Бакалавр касбий тайёргарликдан кейин турдош таълим йўналишларининг магистратурада мутахассисликлари бўйича таълимнинг ваколатли давлат органи томонидан аниқланадиган икки йилдан кам бўлмаган муддатда магистратурада ўқишни давом эттириши мумкин

Педагогик фаолиятни олиб борганда ўз малакасини ҳар уч йилда ошириб туриши керак.

5 Бакалаврнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар

5.1 5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича битирувчи қуйидаги **умумий малакавий компетенцияларга** эга бўлиши лозим:

а) умумий малакавий компетенциялар:

- интеллектуал, маданий, ахлоқий, жисмоний ва касбий ўз-ўзини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўналишига кўра ва амалга ошира олиш;
- тарихий мерос ва маданий анъаналарга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, ижтимоий ва маданий тафовутларни бағри кенглик билан қабул қила олиш;
- тарихий жараённинг ҳаракатлантирувчи кучлари ва қонуниятларини; тарихда зўравонликнинг роли, инсоннинг тарихий жараёндаги, жамиятнинг сиёсий тузилишидаги ўрнини тушуна билиш;
- дунёқараш, ижтимоий ва шахсий аҳамиятга эга бўлган фалсафий муаммоларни тушуниш ва уларнинг таҳлил қилиш;
- ўз фаолиятида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардан фойдалана билиш;
- ахлоқий ва ҳуқуқий меъёр ҳамда мажбуриятларни ҳисобга олгани ҳолда мақсадга эришиш йўлида қатъиятни намоён қилиш;
- оғзаки ва ёзма ҳамда фикрлаш маданиятига асосли, аниқ баён қилиш қобилиятини эгаллаш;
- тўпланган тажрибани танқидий қайта англаш, зарур ҳолларда ўз касбий фаолият тури ва характерини ўзгартира олиш;
- ҳаётий фаолият хавфсизлиги шароитларини умумий баҳолай олиш, ишлаб чиқариш ходимлари ва аҳолини тасодиқий ҳалокат, табиий офатлардан ва замонавий курул воситаларини қўллаш оқибатларидан ҳимоя қилиш, уларнинг асоратларини бартараф қилиш бўйича чора-тадбирларни қўллаш олиш;

- замонавий ахборотлашган жамиятда ахборотнинг моҳияти ва аҳамиятини тушуниш бу жараёнда юзага келадиган таҳдид ва хавфларни англай олиш, ахборот хавфсизлиги бўйича асосий талабларга риоя қилиш, жумладан давлат сирини сақлаш;

- ахборотни олиш, сақлаш, қайта ишлашнинг асосий метод, усул ва воситаларини эгаллаш, ахборотни бошқариш воситаси сифатида компьютер билан ишлаш кўникмаларига эга бўлиш;

- глобал компьютер тармоқларида ахборот билан ишлаш қобилиятига эга бўлиш;

- чет тиллардан бирини сўзлашув даражасидан паст бўлмаган даражада эгаллаш;

- ишлаб чиқариш ходимлари ва аҳолини тасодифий ҳалокат, табиий офатлардан ҳимоя қилишнинг асосий методларини эгаллаш;

- жисмоний тарбия ва саломатликни мустаҳкамлашнинг мустақил, методик жиҳатдан тўғри воситаларини эгаллаш, тўлақонли ижтимоий ва касбий фаолиятни таъминлаш учун жисмоний тайёргарликнинг зарур даражасига эришишга тайёр бўлиш.

б) касбий компетенциялар, жумладан:

Умумкасбий компетенциялар:

назарияни амалиётга татбиқ этиш бўйича: она тили, математика, болалар адабиёти ва фольклор, хуснихат, меҳнат, табиатшунослик ва тарбиявий ишлар методикаси фанларидан билимларни эгаллаш, фанларнинг долзарб масалаларини сеза олиш ва ўқувчиларга етказа олиш;

– **метод ва технологияларни ўқув жараёнига татбиқ этиш бўйича:** анъанавий ва ноанъанавий методлар, илғор таълим технологияларни фан ва мавзуларни ўргатиш вақтида танлай олиш, ўз фанида метод ва технологияларни ижодий қўллай олиш, фактларни таҳлил қилиш, умумлаштириш, шу асосда хулоса чиқара олиш;

– **илмий-методик ишларни амалга ошириш бўйича:** ҳар бир мавзунинг илмий-назарий, илмий-методик, психологик хусусиятларини ёрита олиш, ўқитишнинг илмий асосларини таҳлил қилиб бориш, методик бирлашмаларда умумий ўрта таълим мактаблари, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими мазмунида фаннинг ўрнини белгилай олиши ва унинг илмий муаммолари бўйича педагогик ўқишларда лекциялар ўқиш, умумий ўрта таълим мактаблари, касб-ҳунар коллежларида дифференциал таълимни йўлга қўя олиш, ўқув жараёни билан боғлиқ барча ҳужжатларни юрита олиш;

– **маънавий-маърифий ишлар бўйича:** ҳар бир ўқувчининг руҳий, ахлоқий ҳолатини билиш, яқка тартибда ўқувчилар билан ва гуруҳ билан ишлай олиш, маънавий-маърифий ишларни режалаштира олиш, уни ташкил этиш методикасини эгаллаш, ўқувчилар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдириш, диний экстремизмга қарши иммунитетни юзага келтириш метод ва технологияларини билиш;

– **ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқариш бўйича:** дарс типларини билиш ва уларни мақсадга мувофиқ ташкил этиш, ўқув режа ва фан дастури, тематик режани тайёрлай олиш, таълим муассасаси методик бирлашмаси ишини режалаштириш ва раҳбарлик қила олиш, дарс жадвалининг тузилиш тамойилларини билиш, таълим муассасасига раҳбарлик қилишни **билиш керак.**

Касбий маҳорат бўйича ўз билими ва кўникмасини эгаллаган лавозимида мустақил фаолият кўрсатиш талабларига ва касбий лаёқат талабларига **жавоб бериши керак.**

5.2 Математика ва табиий-илмий фанлар бўйича талаблар

5.2.1 Математик коммуникатив курс

Бакалавр:

- алгебраик ва трансцендент функциялар;

- турли ахборотлар, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва уларни узатиш методлари;

- жамиятнинг ривожланишида ахборот технологияларининг ўрни ва аҳамияти;

- таълим жараёнида янги ахборот технологиясидан фойдаланиш **тўғрисида тасаввурига эга бўлиши;**

- элементар функцияларнинг таърифи, формулалари, хоссалари ва графиклари;
- функцияларнинг лимити ва узлуксизлиги;
- ҳосила тушунчаси, ҳосиланинг геометрик ва механик маънолари, функцияларни ҳосила ёрдамида текшириш;
- аниқмас ва аниқ интеграл тушунчалари;
- векторлар ва улар устида амаллар;
- математик статистиканинг асосий тушунча ва методлари;
- педагогик дастур воситалари;
- технологик тармоқлар (internet, электрон почта ва бошқалар);
- матнларга ишлов бериш, таҳлил қилиш ва график ахборотларни тайёрлаш

технологиясини **билиши, малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**

- функциялар графикларини яшаш;
- функциянинг лимитини ҳисоблаш, ҳосила ва интегрални топиш;
- педагогик дастур воситаларини ишлаб чиқиш;
- янги ахборот технологияси воситалари билан ишлаш;
- тармоқ технологиялари (internet, электрон почта ва бошқалар) билан ишлаш;
- ахборот технологиясининг дастурий воситаларидан фойдаланиб, турли ҳужжатларни тайёрлаш ва ишлаб чиқиш **кўникмасига эга бўлиши лозим.**

5.2.2 Табиий-илмий курс

Бакалавр:

- материя тузилишининг биологик шакли хусусияти, тирик системаларни қайта тиклаш ва ривожлантириш тамойиллари;
- биосфера ва унинг эволюцион йўналиши;
- тирик системалар яхлитлиги ва гомеостази;
- организм ва атроф-муҳитнинг ўзаро таъсири, организмлар ҳамжамоаси, экотизимлар;
- табиатни муҳофаза қилишнинг экологик тамойиллари, табиатдан оқилона фойдаланиш, табиатни асрашга қаратилган технологиялар яратиш истикболи;
- табиатшуносликдаги энг янги кашфиётлар, улардан техник қурилмалар яратишда фойдаланиш истикболлари;
- одам биосфераси ва ижтимоий биологияси бирлиги табиати нуқтаи назардан уларнинг касбий фаолиятдаги оқибатлари;
- ёш физиологияси илми ва гигиена талаблари;
- болалик физиологияси, ёш физиологияси, гигиена асослари ва тамойиллари

тўғрисида тасаввурга эга бўлиш;

- бола организмнинг ёш хусусиятлари, органлари ва тизимларининг турли вазифалари;
- организмнинг атроф-муҳит билан ўзаро алоқаси;
- бола организмнинг ўсиши ва ривожланиш хусусиятлари;
- организмнинг соғлом ўсишида овқатланиш, кун тартиби ва бошқа факторларнинг аҳамияти;

- шахсий гигиена талаблари ва нормаларини **билиши, малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**

- атроф-муҳит ва одамни заҳарли моддалардан муҳофаза қилиш;
- гигиена талабларига риоя қилиш **кўникмаларига эга бўлиши лозим.**

5.2.3 Умумкасбий фанлар блоки бўйича талаблар

психология ва педагогика курси

5.2.3.1 Умумий психология назарияси ва амалиёти

Бакалавр:

- психологиянинг табиий ва ижтимоий фан сифатида талқин қилиниши;
- психологиянинг соҳалари;
- психология ва фалсафанинг ўзаро алоқаси;

- психология ва илмий-техник тараққиёт;
 - педагог фаолиятида психологиянинг етакчи аҳамиятга эга эканлиги **тўғрисида тасаввурга эга бўлиши;**
 - психика тирик мавжудоднинг объектив борлиқни акс эттириш шакли эканлиги;
 - психика ва онг муносабати;
 - улуғ мутафаккирларнинг психологик қарашлари;
 - психологиянинг ўрганиш методлари;
 - фаолият ва мотивлар, фаолиятнинг асосий турлари;
 - рефлексия назарияси;
 - одам психикасининг пайдо бўлиши;
 - одам психикасининг онтогенез тараққиёти;
 - юксак психик функцияларининг таркиб топиши;
 - мотивация соҳалари;
 - иродавий ҳаракатлар ва уни бошқариш;
 - индивид, шахс, индивидуаллик;
 - шахс фаолияти;
 - шахсни экспериментал тадқиқ қилиш методлари;
 - мулоқот ва унинг кўп мақомли характери;
 - нутқ ва унинг функциялари;
 - диққат, унинг физиологик механизмлари, турлари;
 - сезги ва идрокнинг физиологик асослари;
 - хотира назарияси;
 - хаёл ва унинг турлари;
 - тафаккур ва ҳиссий билиш;
 - темперамент назарияси, типлари;
 - характер ва унинг бошқа психологик ҳодисалар билан боғлиқлиги;
 - қобилиятнинг сифат ва миқдор характеристикасини **билиши, малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**
 - шахс (ўқувчи)нинг психологик хусусиятларини ўрганувчи метод ва технологиялар;
 - ўқув жараёнини бошқариш;
 - экспериментлар ўтказиш;
 - шахс (ўқувчи) психикасининг ўзига хос хусусиятларини кузатиш;
 - ўқув жараёнида турли анкета ва бошқа усулларни қўллай олиш;
 - психологик маърифий ишларни ташкил этиш **қўникмаларига эга бўлиши лозим.**
- Ёш ва педагогик психология*
- Бакалавр:**
- умумий психология ва ёш психологияси;
 - умумий психология ва педагогик психология;
 - физиологик ва психологик ривожланиш жараёни;
 - ёш ва педагогик психологиянинг ўқитувчи фаолиятида тутган ўрни **тўғрисида тасаввурга эга бўлиши;**
 - иқтидорли болалар ва уларни танлаш;
 - ёш психологиясининг пайдо бўлиши;
 - ёш психологиясини ўрганиш методлари;
 - таълимнинг ёш психологияси тараққиётида тутган ўрни;
 - мактабгача ёш даврининг ўзига хос хусусиятлари;
 - кичик мактаб ёши болалар психологияси;
 - ўсмир ва ўспиринлар психологияси;
 - таълим ва ақлий тараққиёт;
 - педагогик қобилият ва унинг турлари;
 - ўқитувчи шахсига қўйиладиган психологик талабларни **билиши малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**

-болаларнинг психологиясига хос хусусиятларни ўрганиш бўйича экспериментлар ўтказиш;

-болаларнинг мактабга тайёргарлиги бўйича хулоса бера олиш;

-инсоннинг ривожланиш босқичларидаги психологик ўзгаришларини тадқиқ қилиш;

-педагогик фаолиятда ўқувчиларнинг психологик хусусиятлари, улардаги турли жараёнлар бўйича маслаҳатлар олиб бориш;

-ёш психологияси бўйича олиб борилган эксперимент ва кузатувларни расмийлаштириш **кўникмаларига эга бўлиши лозим.**

5.2.3.2 Умумий педагогика назарияси ва амалиёти

Педагогика назарияси ва тарихи

Бакалавр:

-илмий тадқиқот объектлари ва методлари;

-педагогиканинг ижтимоий фан эканлиги;

-педагогика фанининг методологияси;

-педагогиканинг жамиятдаги ўрни;

-таълимни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш, унинг узвийлиги, узлуксизлиги;

-педагогика фанининг асосий ривожланиш босқичлари.

-ўтмиш ва замонавий педагогиканинг асосий йўналишлари;

-илғор педагогик қарашлар;

-жаҳон таълим тизими;

-педагогиканинг мақсадига кўра турлари;

-педагогик жараёндаги интеграциялар **тўғрисида тасаввурга эга бўлиши;**

-Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги сиёсати, кадрлар тайёрлаш миллий модели;

-таълим ва тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари, бирлиги, дифференциацияси, ягона педагогик жараён;

-XXI аср педагоги образи;

-педагогик антропология;

-таълим назарияси(дидактика)нинг асосий компонентлари: концепциялари, парадигмалари;

-таълим принциплари;

-таълим методлари, технологиялари;

-таълим турлари ва босқичлари;

-таълимни ташхис қилиш;

-тарбия назариясининг моҳияти;

-тарбиянинг мазмуни, принциплари;

-тарбияда муҳит (социум), руҳият(психология);

-тарбия методлари ва технологиялари;

-махсус педагогиканинг ўзига хос хусусиятлари;

-тарбия турлари;

-жамоада, оиладаги тарбия ҳамда ўз-ўзини тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари;

-Ўзбекистон Республикаси таълим тизими;

-таълимни бошқариш шакллари;

-шахсга таълим ва тарбия бериш ғоясининг пайдо бўлиши;

-таълим ва тарбия тўғрисида Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг қарашлари;

-тарбия, мактаб ва педагогик фикрнинг тараққий этиш тарихи;

-жаҳон педагогик жараёни;

-Ўзбекистон Республикасида педагогика фанининг ривожланишини **билиши, малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**

-таълим ва тарбия жараёнида миллий ғоя ва маънавиятимизнинг бой меросларидан фойдаланиш;

- ўз педагогик фаолиятини режалаштириш;
- таълим муассасаларида ўқитиш ва тарбиялашнинг замонавий метод ва технологияларини қўллаш;
- ўқувчини рағбатлантириш, унинг фаолиятини назорат қилиш, истеъдоди, иқтидорини рўёбга чиқариш бўйича тadbирлар ишлаб чиқиш, айти замонда жазолашнинг замонавий шаклларидадан фойдаланиш;
- ўқувчилар билимини баҳолаш;
- ота-оналар, жамоа, ўқувчилар билан якка ва гуруҳ бўлиб ишлаш;
- ўқувчилар гуруҳларини бошқариш **қўникмаларига эга бўлиши лозим.**

Педагогик маҳорат

Бакалавр:

- педагог касбнинг ўзига хос хусусиятлари;
- педагог шахси, унинг жамиятда тутган ўрни;
- педагог фаолиятининг асосий йўналишлари;
- касбий маҳорат тушунчаси;
- педагог ва таълим соҳасидаги ахборот технологиялар;
- XXI аср педагогига қўйиладиган асосий талаблар **тўғрисида тасаввурга эга бўлиши;**

- педагогик фикр тарихида маҳорат масалалари;
- педагогик қобилият, унинг турлари;
- педагогнинг коммуникатив қобилияти, унинг воситалари;
- педагогнинг мулоқот маданияти ва психологияси;
- педагог ва таълим оловчи ўртасидаги мулоқотнинг ўзига хос хусусиятлари;
- педагогик назокат ва одоб-ахлоқ меъёрлари;
- педагогик техника ва уни шакллантириш усуллари;
- таълим жараёнидаги педагогнинг маҳорати;
- педагог маҳоратини такомиллаштириш шарт-шароитларини **билиши, малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;**

- танланган метод ва технологияларни жорий қилишда муҳитни, вазиятни баҳолай олиш;

- таълим ва тарбия жараёнида талаб қилинган иродани намоиш қилиш, сабр-тоқат, қатъият, кайфиятни ўзгартира олиш, жавобгарликни ҳис қилиш;
- юз берган нохуш вазиятдан чиқиб кета олиш;
- педагогик жараёнда ҳар қандай низоларнинг олдини олиш;
- ўз хатти-ҳаракатларини бошқара олиш ва бунда гўзалликка эришиш;
- ўз педагогик назокати ва одобини такомиллаштириб бориш;
- назокат билан сўзлаш техникасига риоя қилиш;
- таълим ва тарбия жараёнида санъаткорлик унсурларидан фойдаланиш;
- ўз меҳнатини расмий ва ижодий ташкил эта олиш: вақтдан унумли фойдаланиш;
- ўз маҳоратини тинмай ошириб бориш;
- илғор тажрибаларни ўз фаолиятига сингдириш **қўникмаларига эга бўлиши лозим.**

5.2.3.3 Умумий-назарий курси

Бакалавр:

- она тили ва унинг жамиятда тутган ўрни;
- она тилининг ўрганилиш даражаси;
- жаҳон болалар адабиётида ўзбек болалар адабиётининг ўрни;
- ўзбек фольклорининг ўзига хос хусусияти;
- дунёни билишнинг махсус усули бўлган математика, унинг тушунчалари ва тасаввурларининг яхлитлиги;
- бошланғич ва ўрта мактаб математик билимлар системаси;
- назариянинг аксиоматик қурилиши ва аксиомалар системасига қўйиладиган талаблар;

- турли санок системалари;
- сонлар тушунчасини кенгайтириш масаласининг қўйилиши *тўғрисида тасаввурига эга бўлиши*;

- она тилининг структураси ва системаси;
- она тили фонетик тизими ва графикаси;
- она тили луғат таркиби;
- она тили фразеологияси ва лексикографияси;
- она тилининг грамматик тузилиши;
- она тили орфографияси ва пунктуацияси;
- болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари;
- халқ оғзаки ижоди турлари;
- жаҳон ва чет эл болалар адабиёти намояндаларининг ижоди;
- иккинчи тил ва унинг жамиятдаги ўрни;
- рус(ўзбек) тилининг фонетик, лексик ва грамматик тузилиши;
- тўпламлар ва улар устида амаллар;
- мослик ва муносабатлар;
- Бинар алгебраик операциялар;
- комбинаторика элементлари;
- математик мантиқ элементлари;
- бошланғич синфлардаги алгоритм тушунчаси ва хоссалари;
- номанфий бутун сонлар тўпламини қуришга турли ёндошувлар;
- номанфий бутун сонлар устида арифметик амаллар таърифи ва хоссалари;
- турли санок системаларида натурал сонларнинг ёзилиши ва улар устида арифметик амалларни бажариш алгоритми;
- номанфий бутун сонларнинг бўлиниши назарияси;
- бутун, рационал, ҳақиқий ва комплекс сонлар тўпламларининг тузилиши ва хоссалари, бу тўпламлардаги сонлар устида арифметик амаллар таърифлари ва хоссалари;
- сонли ифода ва унинг қиймати;
- ҳарfli ифода ва айният;
- тенглама ва тенгсизликлар, уларнинг системаларини ечиш йўллари;
- геометрик фигуралар таърифи, хосса ва аломатлари;
- яшашга ва ҳисоблашга доир геометрик масалаларни ечиш босқичларини *билиши*,

малака ҳосил қилиши ва амалда қўллай олиши;

- она тилида саводли ёзиш;
- она тилида фонетик, лексик ва грамматик таҳлил қилиш;
- болалар адабиётини, фольклор асарларини таҳлил қила олиш;
- иккинчи тил дарсларини ўқитиш;
- объектлар орасидаги миқдорий ва бошқа муносабатларни ифодалашда математик белгилардан фойдаланиш;
- оғзаки ва ёзма ҳисобни қўллаш *қўникмасига эга бўлиши лозим*.

5.2.3.4 Таълим методикалари курси

Бакалавр:

- бошланғич синф фанларини ўқитиш методикаларининг ўзига хос хусусиятлари;
- она тили, математика, меҳнат, табиатшунослик ўқитиш методикаларининг тарихи ва ҳозирги вақтдаги ҳолати;
- тараққий этган мамлакатларда ўқитиш тажрибаси;
- умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари тарбия масканларида тарбиявий ишлар ташкилотчисининг иш тизими *тўғрисида тасаввурга эга бўлиши*;
- бошланғич синфларда она тили мазмуни;
- бошланғич синфларда математика мазмуни;
- бошланғич синфларда табиатшунослик мазмуни;
- бошланғич синфларда меҳнат таълими мазмуни;

- бошланғич синфдаги таълим методлари ва технологиялари;
- бошланғич синфларда ўқитишнинг психологик-педагогик асослари;
- хуснихат шартлари, метод ва принциплари;
- маъруза ва амалий машғулотлар учун назарий материаллар йиғиш;
- умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларда тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифалари;
- тарбиявий ишнинг таъсирчанлигини баҳолаш мезонлари;
- тарбия жараёнини бошқариш;
- ўз-ўзини бошқариш;
- педагогик импровизация;
- оилада тарбиянинг мазмуни, методлари, воситалари ва анъаналари;
- оила, маҳалла ва мактабнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил қилиш;
- синф раҳбари ишини ташкил этиш, болалар жамоасини уюштириш;
- тарбиявий тадбирларни ташкил қилиш ва ўтказишни **билиши, малака ҳосил қилиши ва қўллай олиши**;
- она тили, хуснихат, ўқиш, математика, меҳнат, табиатшуносликдан дарс ва дарсдан ташқари ишларни режалаштириш;
- таълим воситаларини танлаш ва қўллай олиш;
- бошланғич синф ўқувчиларининг индивидуал ва мустақил ишларини ташкил қилиш;
- бошланғич синфда фанлар бўйича йиллик ва кундалик иш режаси тузиш;
- тарбиявий ишларни режалаштириш, ўтказиш ва таҳлил қилиш;
- болалар жамоасини уюштириш **қўникмасига эга бўлиши лозим.**

5.2.4 Ихтисослик фанлари блоки бўйича талаблар

Бакалавр:

- ихтисосликка мос техника соҳасининг мос техника соҳасининг асосий илмий-техникавий муаммолари ва ривожининг истиқболлини ҳамда уларнинг турдош соҳалар билан ўзаро алоқасини тушуниши;
- ихтисосликнинг муайян соҳаси билан боғлиқ бўлган асосий объектларни, ҳодиса ва жараёнларни билиши, уларни илмий-тадқиқот қилиш усулларида фойдалана билиши;
- лойиҳаларни компьютерлардан фойдаланиб бажариши ва тузилган лойиҳа натижаларини ҳимоя қила олиш қобилиятига эга бўлиши;
- ўрганилаётган техникавий объектларга қўйиладиган техникавий-иқтисодий талабларни таърифлаб беришни удаллаши, уларни амалга оширишнинг мавжуд илмий-техникавий воситаларини **билиши керак.**

Бакалавр ихтисослигига қўйиладиган муайян талаблар кадрлар буюртмачиларининг талаблари ва бакалаврлар тайёрлашнинг ушбу йўналиши бўйича фан, техника ва технологияларнинг замонавий ютуқлари ҳисобга олинган ҳолда олий таълим муассасаси томонидан белгиланади.

6 Таълим дастурининг мазмуни ва компонентлари

6.1 5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалаврларни тайёрлаш таълим дастури таълимнинг кундузги шакли бўйича 4 йил ўқишга мўлжалланган бўлиб, қуйидаги вақт тақсимотига эга:

Назарий ва амалий таълим	136 ҳафта
Малакавий амалиётлар	15 ҳафта
Битирув малакавий иши	4 ҳафта
Жорий ва давлат аттестациялари	17 ҳафта
Таътиллар	32 ҳафта

6.2 Талаба ҳафталик ўқув юкчасининг максимал ҳажми 54 соат, шундан аудиториядаги ўқув юкчаси – 30 соатгача, қолган соатлар ҳажми мустақил таълим учун ажратилади.

6.3 Жорий, оралик ва якуний аттестацияларни ҳисобга олган ҳолда таълим дастурининг умумий ҳажми 4 йиллик ўқув даври учун ҳафталик ўқув юкчалардан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

6.4 Таълим дастурини ўзлаштиришда бир қатор масалалар ёки интеграллаштирилган курслар муаммолари бўйича талабаларнинг мустақил таълими кўзда тутилади.

6.5 5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича таълим дастурининг зарурий мазмуни

6.5.1 Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар

Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг зарурий мазмуни «Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар» блоки бўйича бакалаврлар тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйилган талаблар» асосида белгиланади.

6.5.2 Математик ва табиий-илмий фанлар

Математик коммуникатив курс

6.5.2.1 Информатика ва ахборот технологиялари:

ахборотларни йиғиш жараёни, узатиш, қайта ишлаш ва тўплаш ҳақида умумий тавсифнома; ахборотларни тарқатиш жараёнида техник ва дастурлаш воситалари. Технология тушунчаси. Ахборот технологиялари, уларнинг кўринишлари ва классификацияси. Янги ахборот технологиялари. Янги ахборот технологиялари воситалари. Шахснинг ўқишида, тарбияланишида ва ривожланишида янги ахборот технологияларидан фойдаланиш. Педагогик дастурий воситалар. Матн ва график ахборотларни тайёрлаш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш технологияси. Мультимедиа технологияси. Тармоқ технологиялари. Internet технологияси. Масофадан ўқитиш.

6.5.2.2 Олий математика асослари:

функция тушунчаси, элементлар функциялар хосса ва графиклари, дифференциал ва интеграл ҳисоб элементлари, алгебра ва аналитик геометрия элементлари, векторлар ва чизиқли акслантиришлар, эҳтимоллар назариясининг математик асослари, тасодифий ҳодисалар моделлари, гипотезаларни текшириш, эксперимент натижаларига статистик ишлов беришда айна ўхшашлик принциплари.

Табиий-илмий курс

6.5.2.3 Ёш физиологияси ва гигиена:

организмнинг ёш хусусиятлари ва органлар ҳамда тизимларнинг турли вазифалари. Организм-яхлит бир тизим. Одамнинг ўсиш ва ривожланиши. Организмнинг атроф-муҳит билан алоқадорлиги. Ирсий касалликларнинг генезиси ва уларни профилактика қилиш масалалари. Ёш организмнинг ўсиши ва ривожланишининг ўзига хослиги. Ички секреция безларининг фаолияти. Гармонлар муҳим биостимулятор ва регулятор сифатида. Тўқима, орган ва организмлар вазифаларининг гуморал бошқаруви, организмлар ҳаёт фаолиятида нерв тизимининг аҳамияти. Ҳар томонлама тараққий этган шахсни тарбиялашда соғлом турмуш тарзининг аҳамияти. Болалар соғлиғини ҳимоя қилишда оиланинг ўрни. Соғлом организмни таъминлашда овқатланиш кун режими ва бошқа омилларнинг аҳамияти. Инсон организмнинг жисмоний ва руҳий соғлом бўлишида гигиенанинг аҳамияти. Шахсий гигиенага қўйиладиган талаблар ва гигиена меъёрлари.

6.5.2.4 Экология ва табиатни муҳофаза қилиш:

одам ва биосфера: биосферанинг тузилмаси, экосистемалар, организм ва муҳитнинг ўзаро муносабатлари, одамнинг соғломлиги ва экология. Атроф-муҳитнинг глобал муаммолари.

табиатдан фойдаланиш: табиий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг экологик тамойиллари ва табиатни муҳофаза қилиш, табиатдан оқилона фойдаланишнинг иқтисодий асослари. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш техника ва технологиялари. Экологик ҳуқуқ асослари ва касбий масъулият. Атроф-муҳит соҳасида халқаро алоқалар.

6.5.3 Касбий фанлар бўйича

Педагогика ва психология курси

6.5.3.1 Умумий психология назарияси ва амалиёти:

умумий психология: умумий психологиянинг объекти, вазифалари. Психология табиий ва ижтимоий фан сифатида. Психика ҳақида тушунча, психиканинг ориентировка қилувчанлик ва бошқарувчанлик вазифаси. Бош мия ва психика. Психика ва онг. Психология ва фалсафа. Шарқ мутафаккирларининг психологик қарашлари. Психика ва онгни таҳлил қилиш принциплари. Ҳозирги замон психологиясининг тузилмаси ва унинг принциплари. Психологиянинг соҳалари. Психологиянинг методлари ва унинг таҳлили. Фаолиятнинг психологик таҳлили. Мотивлар ва фаолият. Психиканинг тараққиёти. Мотивация ва эмоция психологияси. Ирода психологияси. Шахс психологияси. Шахс, индивид, индивидуаллик тушунчалари. Фрустрация ва шахснинг истикбол режалари. Конформизм. Дунёқараш ва эътиқод. Мулоқот психологияси ва нутқ. Диққат ва унинг турлари. Сизги ва идрок. Хотира ва ҳаёл. Тафаккур. Муаммоли вазият ва уни ҳал қилиш. Темперамент, унинг ўзига хос хусусиятлари.

Ёш ва педагогик психология: ёш ва педагогик психологиянинг предмети, унинг ривожланиш тарихи, Шарқ мутафаккирларининг қарашлари. Ёш психологиясидаги мактаблар. Ёш психологиясини ўрганиш методлари. Таълим мазмуни ва психик тараққиёт. Ёшнинг умумий характеристикаси. Ёш тараққиётини давраштириш. Мактабгача ёш даври характеристикаси. Кичик мактаб ёши даври психологияси. Ўсмир психологияси, ўспирин психологияси. Таълимни ва билимларни ўзлаштиришни бошқариш психологияси. Таълим ва ақлий тараққиёт. Тарбия методлари ва формалари. Бўлғуси ўқитувчи шахси сифатлари. Педагогик қобилият: назария ва амалиёт.

6.5.3.2 Умумий педагогика назарияси ва амалиёти:

Педагогика назарияси ва тарихи: педагогика фани, унинг предмети, методологияси, илмий-тадқиқот объекти, методлари.

«Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». Таълимнинг узвийлиги ва узлуксизлиги. Узлуксиз таълим. Педагог кадр тавсифномаси. Педагогика фанининг максадига кўра тармоқлари, бошқа фанлар, шу жумладан фалсафа, психология фанлари билан алоқаси. Педагогик антропология. Шахс, таълим ва тарбия. Хорижий мамлакатлардаги тарбияга қисқача изоҳ. Ягона педагогик жараён. Дидактика – таълим назарияси. Дидактиканинг вазифалари. Таълимнинг ривожланиш йўналишлари (концепцияси): узлуксиз таълим концепцияси, технонологизация концепцияси, таълим парадигмалари.

Дидактик принциплар(тамойиллар). Ўқитиш жараёни, ўқитишнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифалари. Таълимнинг психологик, физиологик асослари. Таълимда илмийлик, изчиллик, мувофиқлик, ижодийлик ва бошқа принциплар. Таълим жараёнида мотивация.

Таълим методлари, воситалари ва технологиялари. Умумий ва хусусий методлар. Ўқувчиларни мустақил фикрлашга қаратилган метод ва технологиялар. Метод танлаш ва мотивация. Ўқув адабиётлари ва уларнинг турлари. Электрон ўқув адабиётлари.

Таълим турларининг ўзига хос хусусиятлари. Педагогик технологиялар. Таълим шакллари. Таълимни ташхис этиш.

Тарбия назарияси. Тарбия жараёни, муҳити(социум), тарбия принциплари, тарбияга қўйиладиган талаблар. Тарбия метод ва технологиялари. Миллий тарбия масаласи. Тарбия турлари. Тарбия ва миллий ғоя. Тарбия ва маънавият. Оила тарбияси.

Таълим тизимини бошқариш. Ўзбекистон Республикасида таълим тизими. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари. Таълим муассасаси, уни бошқариш. Бошқарувда васийлик ва ҳомийлик масалалари.

Махсус(коррекцион) педагогика, унинг мақсад ва вазифалари, унинг педагог фаолияти учун аҳамияти.

Педагогика тарихи. Таълим, тарбия ва таълим муассасаси тўғрисидаги ғоянинг пайдо бўлиши. Энг қадимги, ўрта, янги ва энг янги даврларда тарбия, мактаб ва педагогик фикрлаш тараққиёти. Ислом маданияти ва тарбия. Тарбия тўғрисида Шарқ мутафаккирларининг қарашлари. Туркистонда таълим ва тарбия. Ўзбекистонда мактаб, маориф, таълим ва тарбиянинг ривожланиш тарихи. Мустақиллик даврида таълим ва тарбия. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида педагогик фикрларнинг хусусиятлари.

Педагогик маҳорат: педагогик маҳорат ва педагогик технология, педагогик маҳоратнинг назарий асослари. Педагог шахси таълим амалиётида ва педагогик фикр тарихида педагогнинг маҳорати масалалари. Педагогик қобилият. Педагогнинг коммуникатив қобилияти. Мулоқот маданияти ва таълим оловчининг психологик фаолияти. Педагогик техника ва уни шакллантириш усуллари. Ўқув ва тарбия жараёнида педагог маҳорати. Педагог меҳнатини ташкил этишнинг илмий асослари. Педагогик тажриба орттириш тизими, тадқиқот методлари, ҳозирги таълим муассасаларида илғор педагогик ғоялар, тажрибаларнинг тараққиёти ва уни ҳаётга татбиқ этиш йўллари. Педагогик маҳорат тараққиёт тарихи. Мустақил малака ошириш ва ўз-ўзини назорат қилиш. Ўқув-тарбия жараёнида педагогик мулоқот маҳорати, педагогик тажриба ва уни татбиқ этиш, педагог фаолиятида шарқона муомала маданияти асослари.

Умумий-назарий курси

6.5.3.3 Она тили:

она тили фанининг предмети, мақсади ва вазифалари; тилшунослик ҳақида умумий маълумот, тилнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, халқ тили ва адабий тил ҳақида маълумот, дунё тилларининг таснифи, лексикология, фразеология, лексикография ҳақида маълумот, ҳозирги замон она тилининг луғат таркиби, она тили фонетикаси ҳақида маълумот, ҳозирги замон она тилининг фонетик тизими, нутқнинг фонетик ўзгариши, нутқ товушларининг фонетик ўзгариши, ҳозирги замон она тилининг графикаси, орфографияси, орфоэпияси, ҳозирги замон она тилининг грамматик қурилиши, морфология ҳақида маълумот, сўзнинг грамматик маъноси ва грамматик формаси, грамматик категорияси, мустақил сўз туркумлари, уларнинг хусусиятлари, ёрдамчи сўз туркумлари, модал сўзлар, ундов, тақлид сўзлар, ҳозирги замон она тили синтаксиси, гап ва унинг турлари, гап бўлаклари ва уларнинг таснифи, гапнинг уюшиқ ва ажратилган бўлаклари ҳақида маълумот, кўчирма гаплар, матн синтаксиси.

6.5.3.4 Математика:

тўпламлар ва улар устида амаллар, муносабат, мослик, комбинаторика элементлари, математик мантиқ элементлари, алгоритмлар назарияси, номанфий бутун сонлар тўпламини қуришга турли ёндошувлар, номанфий бутун сонлар арифметикаси назарий асослари, санок системаси тушунчаси, турли асосли санок системаларида сонларнинг номланиши, ёзилиши ва улар устида арифметик амал бажариш алгоритмлари, бўлиниш назарияси, сон тушунчасини кенгайтириш масаласи, бутун рационал, ҳақиқий ва комплекс сонлар, уларнинг йиғиндиси, айирмаси, кўпайтмаси ва бўлинмаси таърифи, арифметик амаллар хоссалари, сонли тўпламлар хоссалари, сонли ва алгебраик ифодадар, тенгламалар, тенгсизликлар, планиметрия ва стереометрия элементлари, скаляр микдор ва уни ўлчаш тушунчалари, уларнинг хоссалари, кесма узунлиги, юза, ҳажм, уларнинг ўлчов бирликлари, бошланғич синфларда ўтиладиган бошқа катталиклар, уларнинг ўлчов бирликлари, ўлчов бирликлар орасидаги боғланишлар.

6.5.3.5 Болалар адабиёти ва фольклор:

болалар адабиёти, халқ оғзаки ижоди, ёш авлод тарбиясида алла, эртақ, топишмоқ, мақол, ҳикматли сўз ва афсоналарнинг аҳамияти, ўзбек болалар адабиёти ва жаҳон

болалар адабиёти; ўзбек ва чет эл болалар ёзуви ва шоирлари А.Навоий, З.Диёр, Қ.Муҳаммадий, Х.Тўхтабоев, П.Мўмин, Ҳ.Олимжон, Қ.Ҳикмат, Ҳ.Назир, Ш.Перро, Д.Дефо, А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, С.Я.Маршак, Б.Кербабаевлар асарларини ўрганиш.

6.5.3.6 Ҳозирги рус (ўзбек) тили:

ҳозирги замон рус (ўзбек) тили фанининг предмети, мақсади ва вазифалари, тилшуносликнинг умумий тушунчалари; лексикология, фразеология, лексикография ҳақида маълумотлар, ҳозирги рус (ўзбек) тилининг таркиби; рус (ўзбек) тили фонетикаси ҳақида умумий маълумотлар, ҳозирги рус (ўзбек) тилининг графика, орфография ва орфоэпияси, ҳозирги рус (ўзбек) тилининг грамматик тузилиш, сўзнинг грамматик маъноси ва грамматик шакли, грамматик категориялар, морфология ҳақида умумий маълумот; рус (ўзбек) тили синтаксиси ҳақида умумий маълумот, матн синтаксиси.

Таълим методикалари курси

6.5.3.7 Она тили ўқитиш методикаси:

бошланғич синфларда она тили ўқитиш методикаси педагогик фан сифатида; она тили ўқитиш методикаси фанининг предмети, мақсади, вазифаси ва илмий негизлари, бошқа фанлар билан алоқаси; бошланғич синфларда она тили дастурининг ўзига хос хусусиятлари ва тузилиши; савод ўргатиш методикаси; она тили ўқитиш методикасининг психо-лингвистик асослари, методлар таснифи; савод ўргатишда аналитик-синтетик метод; савод ўргатишда нутқ ўстириш, синфда ва синфдан ташқари ўқишга ўргатиш методикаси, ўқиш дарсликларининг мақсад ва вазифалари, тўлақонли ўқиш малакасини баҳолаш мезонлари, ўқиш малакасини ошириш йўллари; бадиий асар устида ишлаш босқичлари, ўқиш дарсларида ўқувчилар фикрлаши ва оғзаки нутқини ривожлантириш, синфдан ташқари ўқишни ташкил қилиш, оз комплектли мактабларда она тили ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари, фонетика, грамматика, сўз яшаш ва орфографияни ўқитиш методикаси асослари; ўқувчилар нутқини ўстириш методикаси; она тилидан синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш методикаси.

6.5.3.8 Математика ўқитиш методикаси:

мактаб бошланғич синфларда математика фанини ўқитиш методикаси; бошланғич синфларда математика ўқитиш методлари ва ўқитиш воситалари, оз компактли мактабларда математика ўқитишнинг хусусиятлари; бутун номанфий сонларни номерлашга ўргатиш методикаси, арифметик амалларни ўргатиш, миқдорликларни ўргатиш, касрлар ва улушлар билан таништириш методикаси, алгебра ва геометрия элементларини ўргатиш, масалалар ечишни ўргатиш, бошланғич синфларда математика ўқитиш методикасини такомиллаштириш мақсадлари.

6.5.3.9 Ҳуснихат ўқитиш методикаси:

ҳуснихатга ўргатишнинг аҳамияти ва вазифаси ҳуснихат тарихи, ҳуснихатга ўргатишнинг шартлари, методлари ва тамойиллари; бошланғич синфларда ҳуснихат дарсларида кўргазмалилик ва дидактик ўйинлар, бошланғич синфларда ҳуснихат дарслари; график хатолар устида ишлаш, талабаларнинг чиройли ёзув малакаларини ривожлантириш.

6.5.3.10 Меҳнат ва уни ўқитиш методикаси:

бошланғич синф меҳнат таълими ва уни ўқитиш методикасининг мақсади ва вазифаси, мазмуни, шакл ва методлари, ўқувчиларни меҳнат фаолиятига тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятлари, бошланғич синф ўқувчиларининг меҳнат фаолияти турлари, қоғоздан буюмларни лойиҳалаш, картон, табиат материаллари, газламалар билан ишлаш, турли хил материаллар билан ишлаш, моделлаштириш элементлари, бошланғич синфларда қишлоқ хўжалик меҳнати, бошланғич политехник таълим элементларини ўргатиш ва шакллантириш методлари ҳамда бошқа фанлар билан боғлаб ўргатиш, билиш малакасини шакллантириш, бошланғич синф меҳнат дарсларини режалаштириш ва ташкил этиш, синфдан ташқари ишларда меҳнат мазмунини ташкил этишни ўрганиш.

6.5.3.11 Табиатшунослик ўқитиш методикаси:

табиатшунослик ўқитиш методикаси педагогик фан сифатида; табиатшунослик ўқитишнинг метод, усул ва воситалари, табиатшуносликни ўқитишда интеграция ва инновация; атрофимиздаги оламни ўрганиш; табиатшуносликни ўқитишнинг тарбиявий хусусиятлари; экскурсия, кузатув, тажриба, амалий иш, жонли бурчак ва мактаб ўқув-тажриба майдонида ишлашни ташкил этиш методикаси, табиатшунослик ва атрофимиздаги оламни ўрганишда экологик таълим ва тарбия, табиатшунослик, эстетик ва экологик мазмундаги дарс, тарбиявий тадбирлар режаси, конспект-режаси ва сценарийсини тузишнинг методикаси, психологик, педагогик ва методик адабиётлар билан ишлаш, уй вазифасини бажаришни таҳлил қилиш; экспериментни ташкил қилиш ва ўтказиш методикаси.

6.5.3.12 Тарбиявий ишлар методикаси:

тарбиявий ишлар методикасининг предмети, мақсади ва вазифалари, тарбиявий ишларда системалилик, тарбиявий ишларнинг таъсирчанлигини баҳолаш тамойиллари, мактабда ўз-ўзини бошқаришни ривожлантириш методикаси, тарбиявий жараёни бошқариш, тарбиявий ишларни режалаштириш ва таҳлил қилиш; тарбияси оғир болалар билан ишлаш технологияси; оилавий тарбиянинг мазмуни, анъаналари, метод ва воситалари; оила ва мактабнинг ўзаро ҳамкорлиги, оилани педагогик томондан қўллаб-қувватлаш, маданий-маърифий ишлар бўйича директор муовини ишини ташкил қилиш, синф раҳбари ишининг мазмуни ва методлари, «Қамолот» ёшлар ҳаракатини уюштириш методикаси, кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар билан синфдан ва мактабдан ташқарида турли ўйинлар, конкурс, мусобақа ва бошқа тадбирларни ташкил қилиш методикаси.

6.5.4 Ихтисослик фанлари

Олий ўқув юрти томонидан ўрнатиладиган ихтисослик фанлари.

Ихтисослик фанлари рўйхати ва мазмуни кадрлар буюртмачиларининг талаблари ва бакалаврлар тайёрлашнинг ушбу йўналиши бўйича фан, техника ва технологиянинг замонавий ютуқлари ҳисобга олинган ҳолда олий таълим муассасаси томонидан белгиланади.

6.5.5 Малакавий амалиёт

педагогик амалиёт: умумий ўрта таълим муассасаларининг бошланғич синфларида ўтказилади ва унда талабалар олий таълим муассасаларида таълим дастури бўйича олган назарий билимларини илк бор ҳаётга татбиқ этиш малакаларини ҳосил қилади. Унинг мазмуни махсус Низом билан белгиланади. Педагогик амалиёт жараёнида бошланғич таълим дастурига кирган фанлар бўйича дарс ўтилади.

ўқув амалиёти: умумий ўрта таълим муассасаларида ўтказилади, унинг мазмуни тегишли фанлар ўқув дастурларида келтирилади ва унинг мазмуни махсус Низом билан белгиланади.

6.5.6 Битирув малакавий иши

Битирув малакавий иши мавзуси таълим муассасасининг битирувчиларини чиқарувчи кафедралари томонидан кадрлар буюртмачиларининг талаблари, шунингдек замонавий фан, техника, технологиялар ютуқларини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Битирув малакавий ишларининг мавзуси илмий-методик ёки илмий-тадқиқот йўналишида бўлиши мумкин.

Талабага битирув малакавий иш топшириғи, одатда, у учинчи курсни тугатгандан сўнг берилади. Битирув малакавий иш касбий ва махсус фанларни талаба ўзлаштириб боргани сари тўртинчи курс мобайнида, шунингдек, мазкур стандартда бажариш учун ажратилган вақт мобайнида бажарилади.

Олий таълим муассасаси илмий кенгаши қарори асосида битирув малакавий ишларининг ҳимоясини ихтисослик фанлари бўйича давлат аттестацияси синовига алмаштирилиши мумкин.

7 Бакалавриятнинг асосий таълим дастурларини ўзлаштириш бўйича амалга ошириладиган шароитларга белгиланган талаблар

7.1 Бакалавриятнинг асосий таълим дастурлари ўзлаштирилишига белгиланган умумий талаблар

7.1.1 Таълим дастурини ишлаб чиқишда ОТМ асосий таълим дастурининг ҳам тарбия, ҳам таълим соҳасидаги, ўзига хослиги, таълим йўналиши ва ихтисослиги, илмий мактаблар хусусиятлари, меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган, бош мақсадини белгилаб олиши лозим.

Олий таълим муассасалари асосий таълим дастурини фан, техника, маданият, иқтисодиёт, технологиялар ва ижтимоий соҳа ривожланишини ҳисобга олган ҳолда мунтазам янгилаб бориши керак.

7.1.2 Бакалаврият дастурини ишлаб чиқишда ОТМ битирувчиларининг умуммаданий компетенцияларини (ижтимоий ҳамкорлик, ўз-ўзини ташкил қилиш ва бошқариш, тизимли-фаолиятли характерларини) шакллантириш имкониятлари белгилаб олиниши керак.

ОТМ ўқув жараёнининг ижтимоий-тарбиявий компонентини ривожлантириш таълим олувчиларнинг жамоат ташкилотлари, спорт, ижодий клублар, талабалар жамиятлари ишида иштирокини ривожлантиришга кўмаклашиши лозим.

7.1.3 Таълим олувчиларнинг касбий кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида компетентли ёндашувни амалга ошириш ўқув жараёнида машғулот ўтказишнинг фаол ва интерфаол шакллари (компьютерли симуляция, иш ўйинлари, аниқ вазиятлар таҳлили ва ш.к.), дунё педагогик амалиётида қўлланиладиган замонавий таълим технологиялар, ўқитишнинг стратегиялари, методлари ва усулларини аудиториядан ташқари ишлар билан биргаликда кўзда тутиши лозим.

Фаол ва интерфаол шаклларда ўтказиладиган машғулотларнинг ялпи улуши дастурнинг асосий мақсади, таълим олувчилар контингентининг ўзига хослиги, аниқ фанлар мазмуни билан белгиланади. Талабаларнинг тегишли гуруҳлари учун лекция машғулотлари аудитория машғулотларининг 50%идан ошмаслиги лозим.

7.1.4 Таълим олувчиларнинг ўқув юкламаси, жумладан, асосий таълим дастурини ва ОТМ томонидан таълим дастурига қўшимча тарзда киритиладиган фанларни ўзлаштириш бўйича аудиториини ва аудиториядан ташқари (мустақил) ўқув ишларининг барча турларининг максимал ҳажми ҳафтасига 54 академик соатдан ошмаслиги лозим.

7.1.5 ОТМ таълим олувчиларга ўз таълим дастурини учун, жумладан, яқка тартибдаги таълим дастурларини шакллантиришда иштирок этиш учун реал имкониятларни таъминлаши лозим.

7.1.6 ОТМ таълим олувчиларни уларнинг таълим дастурини шакллантиришдаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан таништириши, таълим олувчилар томонидан танланган фанлар (модулар, курслар) улар учун мажбурий бўлишини тушунтириши лозим.

7.1.7 ОТМ бакалаврияти дастури таълим олувчиларда физика, информатика ва таълимда ахборот технологиялари ҳамда амалий чет тили соҳасидаги кўникма ва малакаларни шакллантирадиган фанлар (модулар) бўйича лаборатория практикумлари ва ёки амалий машғулотларни ўз ичига олиши керак.

7.2 Таълим дастурини амалга ошириш талаблари

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалаврлар тайёрлаш таълим дастури бўйича аккредитация қилинган олий таълим муассасаларида ривожлантирувчи таълим, ахборот технологиялари ва ўқитишнинг замонавий техник воситаларидан фойдаланиб амалга оширилиши лозим.

Талабаларнинг чет тилини ўзлаштириши, ўқитувчиларнинг чет тилини ўқитиши, шунингдек, бунинг учун зарур шароитларни яратиш бакалаврлар тайёрлашда устивор саналиши лозим.

Малакавий амалиётлар замонавий умумий ўрта таълим муассасаларида ўтказилади, улар талабаларни амалиёт дастурларида кўзда тутилган иш ўринлари билан таъминлаши лозим.

Таълим даври мобайнида талаба камида иккита Давлат аттестацияси (гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий ва чет тили фанларидан) топширади ва битирув малакавий ишини химоя қилади. Давлат аттестацияси тегишли интеграциялаштирилган курс бўйича ўқув жараёни тугаши билан ўтказилади.

7.3 Малакавий амалиётни ташкил этишга қўйиладиган талаблар

Малакавий амалиёт талабани касбий тайёрлашга йўллайдиган ўқув жараёнининг узвий қисмидир. Унинг мазмуни махсус ўқув фан дастурларидаги махсус бўлимларда ёки малакавий амалиёт Низомида акс эттирилади.

Малакавий амалиёт талабанинг аудиторияда олган билимларини педагогик жараёнда синаб кўриш, дастлабки малака ва кўникма ҳосил қилиш ҳамда провард натижада кадрнинг компетентлигини шакллантиришга хизмат қилади. У намунали, таянч умумий ўрта таълим муассасаларида ўтказилади.

Педагогик амалиётга битирувчи кафедралар ва педагогик амалиёт бўлими ҳамда факультет ўқув-методик комиссиялари ташкилотчилигида ҳисобот конференцияси ёки тақдимот шаклида яқун ясалади.

Амалиётни ўтказиш муддатлари ўқув режаси билан аниқланади. Амалиёт тугагандан сўнг талабалар бажарилган иш ҳақида амалиёт ўқитувчилари-раҳбарлари ва қабул қилувчи ташкилот вакилларида таркиб топган комиссия олдида ҳисобот беришади. Баҳолаш шакли ўқув режасида белгиланади.

7.4 Ўқув жараёнини педагогик кадрлар билан таъминлаш талаблари

Бакалавриат асосий таълим дастурини амалга ошириш ўқитиладиган фаннинг ихтисослигига мос, одатда, базавий таълимга эга бўлган илмий-педагогик кадрлар билан ва тизимий равишда илмий ёки илмий-методик фаолият билан шуғулланаётган кадрлар билан таъминланиши керак.

Ихтисослик фанлари ўқитувчилари ўқитиладиган фан ихтисослигига мос базавий таълимга ёки илмий даражага эга бўлишлари керак. Таълим жараёнига амалдаги тегишли тармоқ ташкилотлари, корхоналари ва муассасаларининг раҳбарлари ва етакчи мутахассислари ўқитувчиликка жалб этилиши мумкин.

7.5 Таълим жараёнини ўқув-методик ва ахборот ресурслари билан таъминлашга талаблар

Асосий таълим дастурининг барча курслари, фанлари (модуллари) бўйича ўқув-методик ҳужжатлар ва материаллар билан таъминланиши лозим.

Таълим олувчиларнинг аудиториядан ташқари ишлари методик таъминланиши ва уни бажаришга сарфланадиган вақтга асосланиши лозим.

Асосий таълим дастурини амалга ошириш ҳар бир таълим олувчининг асосий таълим дастури фанлари (модуллари) тўлиқ рўйхат бўйича шакллантириладиган маълумотлар базаси ва АРМ фондларига кириши билан таъминланиши лозим.

Ҳар бир таълим олувчи асосий таълим дастурига кирган касбий туркумнинг ҳар бир фани бўйича ўқув ва ўқув-методик босма ёки электрон нашрлар (жумладан, вақтли нашрлар электрон базалари) билан белгиланган меъёрларга мувофиқ таъминланган бўлиши лозим.

Ахборот-ресурс марказининг асосий фонди охириги 10 йилда (гуманитар, ижтимоий ва иқтисодий циклнинг базавий фанлари учун – охириги 5 йилда) чоп этилган ҳамма циклларнинг базавий қисми фанлари бўйича ўқув адабиётининг чоп этилган ёки электрон нашрлари билан тўлдирилган бўлиши керак.

Қўшимча адабиётлар фонди ўқув адабиётларидан ташқари расмий маълумот-библиографик ва даврий нашрларни ўз ичига олиши керак.

Таълим дастурини тўлиқ амалга ошириш учун ОТМнинг АРМда таълим йўналиши ўқув режасида келтирилган фанлар бўйича яратилган ўқув-услугий адабиётлар ва чет элда чоп этилган ҳамда интернет тизимидаги ахборот манбалари ҳар бир талабага етарли даражада бўлиши керак.

Таълим олувчилар учун маҳаллий ва хорижий ОТМ, корхона ва ташкилотлар билан тезкор ахборот алмашиш имконияти, замонавий касбий маълумотлар базалари, ахборот ва излаш тизимларига киришни таъминланиши лозим.

Талабаларнинг билиш фаолиятини самарали бошқариш учун педагогик технология талаблари ва қоидалари асосида машғулотларни режалаштиришнинг қуйидаги изчиллиги тавсия қилинади:

- ўқишнинг кутиладиган натижалари ва талабаларнинг билиш, талаба қўйилган мақсадларга эришгандан кейин ёки Б.Блумнинг таксонимиясига мувофиқ билиш соҳасидаги ўқув мақсадларининг 6 асосий категорияси (билиш, тушуниш, қўллаш, таҳлил, синтез, баҳолаш) орқали ҳаракат (хулқ)га мос келадиган феъл ёрдамида намоён бўладиган ўқув мақсадлари шаклидаги психомотор ва аффектив соҳалардаги вазифаларини шакллантириш;

- ўқитувчининг мазкур машғулотдаги ўқув-тарбиявий мақсадларини белгилаш;

- таянч ўқув саволларини аниқлаш;

- ҳар бир кутиладиган натижага мувофиқ тренинг учун ўқув ва назорат топшириқларини (савол, масала, тест топшириқлари), ўрганилган материални мустаҳкамлаш учун зарур ҳажмда машқларни ишлаб чиқиш;

- машғулотдан кутиладиган натижани кафолат учун ишчи дастур, ўқитувчининг мақсадлари, талабаларнинг вазифалари ва назорат топшириқлари мазмунига мувофиқ мазмунини ишлаб чиқиш;

- машғулотнинг жараёнини ўқитувчи фаолияти (асосий ўринлар) ва у билан ўзаро боғлиқ талабаларнинг фаолият тавсифи асосида, шу машғулот учун тобора самарали (жумладан, интерфаол) методлар, дидактик воситалар ва жиҳозларни танлаш билан лойиҳалаштириш.

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналиши бўйича бакалаврни тайёрлаш жараёнида асосан қуйидаги таълим технологиялар ва ўқитиш методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

ўқитишнинг интерфаол методи,

муаммоли ўқитиш технологияси,

ўйинли технологиялар,

танқидий фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик стратегиялари,

шахсий йўналтирилган таълим,

табақалаштирилган таълим,

дастурлаштирилган таълим,

ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси,

ўқитишнинг комплекс методлари (лойиҳалаш методи, тармоқли режалаштириш методи, аклий ҳужум, ассоциограммалар методи ва ҳ.к.)

7.6 Ўқув жараёнининг моддий-техника базасига қўйилган талаблар

Бакалаврлар тайёрлаш асосий таълим дастурини амалга ошираётган олий таълим муассасаси фанлар бўйича ва фанлараро тайёргарликнинг барча турларини (лаборатория, амалий ва илмий-тадқиқотчилик ишини) таълим олувчиларнинг ОТМ ўқув режасида кўзда тутилган ва санитария ҳамда амалдаги ёнғин хавфсизлиги қоидалари ва меъёрларига мувофиқ ўтказишни таъминлайдиган моддий-техник базага эга бўлиши керак.

Бакалаврлик дастурини амалга ошириш учун минимал зарур моддий-техник таъминот рўйхати:

- лекция (поток ва гуруҳ) аудиториялари;

- семинар машғулотлари учун аудиториялар;

- илмий-тадқиқот ишларини ўтказиш учун лабораторияларни ўз ичига олади.

Мавжуд моддий база:

- лекциялар ўтказишни – иллюстратив материални намойиш этиш учун турли жиҳозлар;
- асосий фанларнинг амалий-лаборатория ишларини бажариш учун–лаборатория ишлари дастурига мувофиқ жиҳозлар;
- ихтисослик фанларининг лаборатория ишлари учун–лабораторияларнинг амалга оширилаётган илмий тематикасига мувофиқ жиҳозлар;
- семинар машғулотларини ўтказиш учун–ҳисоблашлар ва ахборот тизимларидан фойдаланиш учун компьютерлар ҳамда чет тили машғулотлари учун–лингфон хоналари билан таъминлаши керак.

8 Бакалавр тайёрлаш сифатини баҳолаш

8.1 Олий таълим муассасаси тайёргарликнинг кафолатли сифатини, жумладан:

- иш берувчилар вакилларини жалб қилиш билан битирувчиларнинг тайёргарлик сифатини таъминлаш бўйича стратегияни ишлаб чиқиш;
- таълим дастурлари вақт-вақти билан тақризлаш, мониторинги;
- таълим олувчиларнинг билим ва малакалари даражасини, битирувчиларнинг компетенцияларини баҳолашнинг объектив жараёнини ишлаб чиқиш;
- ўқитувчилар таркиби компетентлигини таъминлаш;
- фаолиятни (стратегияни) келиштирилган мезонлар бўйича баҳолаш учун мунтазам таҳлиллар ва бошқа таълим муассасалари билан иш берувчилар вакилларини жалб қилган ҳолда таққослаш йўли билан таъминлаши лозим.

8.2 Бакалаврият йўналишлари бўйича кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш қуйидагилардан иборат:

ички назорат – олий таълим муассасаси томонидан амалга оширилади. Ички назорат олий таълимнинг бошқарувчи ваколатли давлат идораси томонидан тасдиқланган назорат рейтинг тизими тўғрисидаги Низом асосида ўтказилади;

якуний давлат назорати давлат таълим стандартларига мувофиқ фанлар бўйича Давлат аттестациялари ва битирув малакавий иши ҳимоясини ўз ичига олади;

давлат-жамоат назорати олий таълимнинг бошқарувчи ваколатли давлат идораси, жамоат ташкилотлари ва кадрлар буюртмачилари томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади;

ташқи назорат Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Давлат тест маркази Кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш, педагог кадрлар ва таълим муассасаларини аттестация қилиш Бошқармаси томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Тайёрланган кадрлар сифатини баҳолаш кадрлар истеъмолчилари томонидан уларнинг меҳнат фаолияти жараёнида амалга оширилади.

8.3 Ҳар бир фан бўйича билимларни жорий ва оралиқ назорат қилишнинг муайян шакли ва ўқув жараёнига тадбиқ этилиши ОТМ томонидан мустақил ишлаб чиқилади ва талабалар эътиборига ўқишнинг биринчи ойи давомида етказилади.

8.4 Талабаларнинг ўзлаштириши жорий назорати ва оралиқ аттестацияси дастурлари уларнинг бўлажак касбий фаолияти шароитларига максимал яқинлаштирилиши учун шароитлар ОТМ томонидан яратилиши керак. Бунинг учун муайян фан ўқитувчиларидан ташқари ташқи экспертлар сифатида иш берувчилар, турдош фанлардан дарс берувчилар ва бошқалар бу жараёнга фаол жалб қилиниши керак.

8.5 Якуний давлат аттестацияси бакалавр битирув малакавий иши ҳимоясини ўз ичига олади.

Битирув малакавий ишининг мазмуни, ҳажми ва тузилмасига бўлган талаблар битирувчиларнинг якуний давлат аттестацияси ўтказиш ҳақидаги Низом асосида олий таълим муассасалари томонидан белгиланади.

8.6 Олий таълим муассасаси:

- олий таълим муассасалари давлат аттестацияси ва аккредитацияси тўғрисидаги Низомга мувофиқ ушбу стандарт талабларига ва бакалавр тайёрлаш сифатига риоя қилиш;
- профессор-ўқитувчилар таркиби ва ўқув-ёрдамчи ходимлар савиясининг малака талабларига мос келиши;
- ҳар бир интеграциялаштирилган фанни ўқув дастуригида кўзда тутилган ўқув-методик адабиётлар, ЎММ, шунингдек, мустақил таълим ва мустақил тайёргарлик учун материаллар билан таъминлаш;
- ўқув жараёнининг моддий-техникавий таъминланганлиги учун тўла масъулдир.

9 Эслатма

9.1 Олий таълим муассасасига:

- ушбу стандартда назарда тутилган минимал мазмунни таъминлаган ҳолда талабанинг ҳафталик максимал юкламасини оширмасдан ўқув материаллини ўзлаштиришга ажратилган соатлар ҳажмини ўқув фанлари блоклари учун 5% оралиғида, блокга кирувчи ўқув фанлари учун 10% оралиғида ўзгартириш;
- ўқув фанлари мазмунига, техника ва технологияларнинг ютуқларини ҳисобга олган ҳолда ўзгартиришлар киритиш ҳукуқи берилади;
- Битирув малакавий иш мавзуси олий таълим муассасаси ректори томонидан расмийлаштирилади.

9.2 Курс ишлари муайян ўқув фаолиятининг бир тури сифатида қаралади ва ушбу ўқув фанини ўзлаштириш учун ажратилган соатлар доирасида бажарилади.

9.3 Давлат таълим стандартини билиш профессор-ўқитувчилар таркибини танлов асосида саралаш шартларидан бири ҳисобланади.

10 Давлат таълим стандартининг амал қилиш муддати

10.1 Давлат таълим стандарти ўрнатилган тартибда тасдикланиб, “Ўзстандарт” агентлигида давлат рўйхатидан ўтгандан кейин амал қилиш муддати – 5 йил.

10.2 Давлат бошқарувининг ваколатли органлари томонидан давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш, такомиллаштириш ва жорий этиш тўғрисида янги тартиб-қоидалар қабул қилинса ДТСларнинг амал қилиш муддати ўзгариши мумкин.

**5111700 – Бошлангич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим
йўналиши бўйича таълим дастурининг тузилиши**

Т.р	Ўқув фанлари, интеграллаштирилган курслар ва блокларининг номлари	Умумий юкламанинг ҳажми
		соатларда
1.00.	Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар	1704
2.00.	Математика ва табиий-илмий фанлар	858
	<i>Математик коммуникатив курс</i>	584
2.01	Информатика ва ахборот технологиялари	206
2.02	Олий математика асослари	378
	<i>Табиий-илмий курс</i>	274
2.03	Ёш физиологияси ва гигиена	70
2.04	Экология ва табиатни муҳофаза қилиш	136
2.05	Танлов фанлари	68
3.00	Умумқасбий фанлар	3672
	<i>Психология ва педагогика курси</i>	516
3.01	Умумий психология назарияси ва амалиёти	240
3.02	Умумий педагогика назарияси ва амалиёти	276
	<i>Умумий-назарий курси</i>	1328
3.03	Она тили	506
3.04	Математика	570
3.05	Болалар адабиёти ва фольклор	126
3.06	Ҳозирги рус (ўзбек) тили	126
	<i>Таълим методикалари курси</i>	1828
3.07	Она тили ўқитиш методикаси	380
3.08	Математика ўқитиш методикаси	380
3.09	Хуснихат ўқитиш методикаси	152
3.10	Меҳнат ва уни ўқитиш методикаси	264
3.11	Табиатшунослик ўқитиш методикаси	192
3.12	Тарбиявий ишлар методикаси	304
3.13	Танлов фанлар	156
4.00	Ихтисослик фанлари	660
5.00	Қўшимча фанлар	450
	Жами	7344
	Малакавий амалиёт	810
	Битирув малакавий иши	216
	Жорий ва давлат аттестациялари	918
	Жами	1944
	Жами:	9288

Библиографик маълумотлар

УДК: 002:651.1/7

Гуруҳ Т 55

ОКС 01.040.01

Таянч сўзлар:

касбий фаолият тури, компетенция, модуль, таълим йўналиши, касбий фаолият объекти, касбий фаолият соҳаси, йўналиш, ўрганиш натижалари, касб таълими, психология, касбий педагогика, таълимда ахборот технологиялар, педагогик маҳорат, педагогик технологиялар, методика, олий таълимнинг давлат таълим стандарти, бакалаврият, магистратура, малакавий талаблар, таълим дастури, таълим фанлари блоки, ўқув режа, ўқув фани, малакавий амалиёт, стандартлар категорияси, умумий малакавий талаблар, якуний давлат аттестацияси, таълим сифатини назорат қилиш, таълим дастурининг мазмуни ва компонентлари, йўналишнинг умумий тавсифи.

ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН:

Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини
ривожлантириш маркази

Директор _____ **проф. Рахимов Б.Х.**

201_ йил «__» _____
М.Ў.

Тошкент давлат педагогика университети

Ректор _____ **проф. Иноятов У.И.**

201_ йил «__» _____
М.Ў.

КЕЛИШИЛГАН:

Халқ таълими вазири

Вазир _____ **проф. Ширинов Т.**

201_ й. «__» _____
М.Ў.

Гулистон давлат университети

Ректор _____ **проф. Эминов А.**

201_ й. «__» _____
М. Ў.

Жиззах давлат педагогика институти

Ректор _____ **проф. Дўстматов О.**

201_ й. «__» _____
М. Ў.

1.1.2. ЎҚУВ РЕЖАСИ

А.Кодирий номли Жиззах давлат педагогика институти

ТАСДИҚЛАЙМАН
Институт ректори
проф. О.Дусматов

Таълим йўналиши:

5111700 – Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий
иш

Академик даража - БАКАЛАВ

Ўқиш муддати - 4 йил

Таълим шакли - кундузги

2013 - йил « »

М.Ў.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИ ЖАДВАЛИ

Курс	Хафталар																																																				Ўқув жараёни					Таътиللар										
																																																					Жами таълимий дош	шундан														
	Жаҳиди ва жароғатини тўғизганлари	Маълумот алабур	Багаран маълумоти шун																																																																	
	Сентябр				Октябр				Ноябр				Декабр				Январ				Феврал				Март				Апрел				Май				Июн				Июл				Август																							
I	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	43	38	4	1		9										
II																		T	T		A	A					M																A	A	T	T	T	T	T	T	43	38	4	1		9												
III																		T	T		A	A					M	M															A	A	T	T	T	T	T	T	44	38	4	2		8												
IV																		T	T		A	A	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M			D	D	B	B	B	B	D	T	T	T						42	22	5	11	4	6												
Жами																																																				172	136	17	15	4	32											

	Назарий ва амалий таълим	А	Аттестациялар	М	Малакавий амалиёт	Д	Давлат аттестацияси	Б	Битирув малакавий иши	Т	Таът

II. ЎҚУВ РЕЖАСИ

Т/р	Ўқув фанлари, интеграллашган курслар ва блокларининг номлари	Талабанинг ўқув юкламаси (соатларда)									Соатларнинг курс, семестр ва ҳафта бўйича тақсимоли							
		Умумий юкламанинг ҳажми		Аудитория машғулоти (соатларда)						Мустақил Таълим	Курслардаги ҳафтalar сони							
				Жами	Маъруза	Амалий	Лаборатория	Семинар	Курс лойиҳаси (иши)		1-курс		2-курс		3-курс		4-курс	
											38		38		38		27	
											Семестрлар							
											1	2	3	4	5	6	7	
											Семестрдаги аудитория машғулоти ҳафтalarининг сони							
19	19	19	19	19	19	19	19											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
1.00.	Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар	1704	23,2	1038	272	482		284		666	10	10	9	9	6	7	4	
1.01	Ўзбекистон тарихи	116		58	28			30		58	3							
1.02	Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси	116		58	28			30		58		3						
1.03	Фалсафа (этика, эстетика, мантик)	148		96	48			48		52			2	3				
1.04	Маънавият асослари. Диншунослик	92		58	28			30		34			3					
1.05	Маданиятшунослик	56		38	18			20		18				2				
1.06	Иқтисодиёт назарияси	116		64	32			32		52					2	2		
1.07	Социология	56		38	18			20		18								
1.08	Педагогика. Психология	120		52	26			26		68						2		
1.09	Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар	60		38	18			20		22							2	
1.10	Сиёсатшунослик. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти	112		56	28			28		56							2	
1.11	Рус (Ўзбек) тили	116		76		76				40	2	2						
1.12	Чет тили	360		254		254				106	3	2	2	2	2	2		
1.13	Жисмоний маданият ва спорт*	236		152		152				84	2	2	2	2				
2.00.	Математика ва табиий-илмий фанлар	858	11,68	474	166	228	80			384	2	4	6		2	2	9	
2.01	Информатика ва ахборот технологиялари	206		114	30	24	60			92			6					
2.02	Олий математика асослари	378		208	70	138				170					2	2	7	
2.03	Ёш физиологияси ва гигиена	70		38	18	20				32	2							
2.04	Экология ва табиатни муҳофаза қилиш	136		76	30	26	20			60		4						
2.05	Танлов фанлари	68		38	18	20				30							2	
3.00	Умумқасбий фанлар	3672	50,0	1996	856	884	120	136	4	1676	15	14	12	18	22	17	7	
	Психология ва педагогика курси	516		284	130		40	414		232	4	8			3			
3.01	Умумий психология назарияси ва амалиёти	240		132	60			72		108		4			3			
3.02	Умумий педагогика назарияси ва амалиёти	276		152	70		40	42		124	4	4						
3.03	Она тили	506		304	142	162			7	202	3	2	2	2	2	2	3	
3.04	Математика	570		342	160	182				228	4	4	6	4				
3.05	Болалар адабиёти ва фольклор	126		76	40	36				50				4				
3.06	Ҳозирги рус (Ўзбек) тили	126		76		76				50						4		
3.07	Она тили ўқитиш методикаси	380		190	80	70	40		6	190			2	4	2	2		
3.08	Математика ўқитиш методикаси	380		190	80	70	40		6	190			2	2	2	4		
3.09	Хусниҳат ўқитиш методикаси	152		76	36	40				76	4							
3.10	Мехнат ва уни ўқитиш методикаси	264		132	54	78				132					5	2		
3.11	Табиатшунослик ўқитиш методикаси	192		96	42	54				96					5			
3.12	Тарбиявий ишлар методикаси	304		152	54	76		22	6	152				2	3	3		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
3.13	Т.ф. Математика дарсларида инновацион технологиялар	156		78	38	40				78							4
4.00	Ихтисослик фанлари	660	9,0	344	120	224				316						4	9
4.01	Бошлангич синфда интеграциялашган таълим	146		76	16	60				70							4
4.02	Жисмоний маданият асослари ва методикаси	146		76	30	46			7	70							4
4.03	Бошлангич таълимни ўқитишда инновацион педагогик технологиялар	74		38	18	20				36						2	
4.04	Т.Ф.Бошлангич синфларда математика ўқитишни такомиллаштириш.	98		82	26	56				16						2	1
4.05	Т.Ф.Илмий тадқиқот асослари.	196		72	30	42				124							
5.00	Қўшимча фанлар	450	6,13	228	80	74		74		222	3	2	3	3			1
5.01	Дарслик билан ишлаш (она тили)	130		56	20	18		18		74	3						
5.02	Дарслик билан ишлаш (математика)	86		38	14	12		12		48		2					
5.03	Тиббий билим асослари	130		56	20	18		18		74			3				
5.04	Бошлангич синфларда миллий ҳаракатли ўйинлар	104		78	26	26		26		26				3			1
	ЖАМИ	7344	100	4080	1494	1892	200	494	4	3264	30	30	30	30	30	30	30
	Малакавий амалиёт	810															
	Битирув малакавий иши	216															
	Жорий ва давлат аттестацияси	918															
	ЖАМИ	1944															
	ҲАММАСИ:	9288															

Давлат аттестацияси: 1. Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлардан бири; 2. Чет тили;
3. Битирув малакавий иши;

Курс иши 6-семестрда методика фанларини танлаш асосида талабалар гуруҳга ажралади.

Ўқув ишлари проректори: проф. Н.О. Алимов. Ўқув бўлими бошлиғи: доц. Ф.Хаитов.

Факультет декани: доц. М.Раббимов

1.1.3. ЎҚУВ ДАСТУРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди	Вазирликнинг 2011_ йил “_____”
_____рақами	_____даги “_____”-сонли
	буйруғи билан тасдиқланган
2011 йил “_” _____	

БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОР

ФАН ДАСТУРИ

Билим соҳаси:	100000 – Гуманитар
Таълим соҳаси:	110000 – Педагогика
Бакалавриат йўналиши	5111700 – Бошланғич таълим ва спорт- тарбиявий иш

ТОШКЕНТ– 2011

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналишлари бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2011 йил “___” _____даги “___”-сон мажлис баёни билан маъқулланган.

Фан дастури Низомий номидаги ТДПУда ишлаб чиқилди ва турдош олий таълим муассасалари билан келишилди.

Тузувчилар:

Қ. Қахрамонов	—	Низомий номидаги ТДПУ “Ўзбек адабиёти” кафедраси доценти
Н.Тўхтаева	—	“Ўзбек адабиёти” кафедраси ўқитувчиси

Такризчилар:

Тожибоев Р.	ҚДПИ филология фанлари номзоди, доцент
Сайдахметова Д.	Юнус Ражабий номидаги Тошкент педагогика коллежи ўқитувчиси

Фан дастури Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети Илмий-методик кенгашида тавсия қилинган (2011_ йил “___” _____даги “___” –сонли баённома)

Кириш

«Болалар адабиёти ва фольклор» курси таълимнинг бакалаврият таълим йўналишига мўлжалланган. Унда Бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш таълим йўналишида тахсил олаётган талабаларга ўзбек болалар адабиётининг жаҳон адабиётида тутган ўрни, фольклор билан чамбарчас боғлиқлиги, тарбиявий моҳияти, дидактик хусусиятлари, болаларга бағишланган асарларнинг китобхонлар ёш хусусиятларига кўра таснифланиши, бадиий услубий изланишлар, тараққиёт тамойиллари, жанрлар ранг-баранглиги ҳамда бошқа фанлар билан алоқаси юзасидан тушунча бериш кўзда тутилади. Болалар адабиёти тарбияга мўлжалланган сўз санъатининг махсус тури ҳақидаги фан бўлиб, умумадабиёт қонуниятига бўйсунishi, тарихий тараққиётни, шаклланиш тарихи, бошқа фанлар билан алоқадорлиги, ижтимоий моҳияти, етакчи тамойиллари, илмий-назарий қиммати ҳақида ДТС талаблари даражасида билим бериш режалаштирилган.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фанининг мақсад ва вазифалари

-«Болалар адабиёти ва фольклор» фанининг мақсад ва вазифалари талабаларни (бакалавр) болалар адабиёти ва халқ оғзаки ижодининг ўзига хос алоқалари, унинг тараққиёт босқичлари билан таништириш;

-бакалавр таълим йўналиши талабаларига ўзбек болалар адабиёти намояндалари ва болалар адабиёти намуналари ҳақида етарли билим бериш;

-болалар ва катталар адабиётининг ўзига хос томонлари, болалар адабиётининг пайдо бўлиши, болалар адабиётининг фольклор билан боғлиқлиги ҳақида тушунча бериш;

-ўзбек болалар адабиётининг ривожланиш давлари, ҳар бир давр болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари, ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакиллари ҳаёти ва ижодини ўрганиш;

-талабаларни оғзаки ижод намуналарини чуқур таҳлил эта олишга ўргатиш, шунингдек, уларни юксак ахлоқийлик, руҳий баркамоллик, инсоний қадриятларга содиқлик, маънавий меросга муҳаббат руҳида тарбиялаш.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фани бўйича талабалар билими, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

-ўзбек болалар адабиёти ва болалар фольклори жаҳон болалар адабиётининг ажралмас қисми эканлиги, болаларга бағишланган асарларнинг китобхонлар ёш хусусиятларига кўра таснифланиши;

-ўзбек халқ оғзаки ижодининг тараққиёт босқичларини ўрганиш;

-болалар адабиётининг адреслилиги, тасвирнинг шартлилиги юзасидан назарий билимларни ўзлаштириш;

-ўзбек болалар адабиёти ва жаҳон адабиётининг ажралмас қисми сифатида ўрганиш;

-фольклоршунослар томонидан яратилган йирик асарларни ўрганиш;

-ўзбек фольклорининг жанрлар тизими, ҳар бир жанрларнинг ўзига хос хусусиятлари;

-таниқли халқ шоири ва бахшиларининг ҳаёти ва ижодий фаолиятини;

-фольклор намуналарининг ёзма адабиётга таъсир этиш йўллари ва қонуниятлари;

-ўзбек фольклорига хос бўлган миллий, диний-фалсафий қарашлар ҳақида

мустақил фикр ва тасаввурларга эга бўлишлари лозим.

Мазкур курсда қуйидаги кўникмалар шакллантирилади: лекция, семинар, рейтинг тизими каби таълим шакллари воситасида ўқитилади; ахборот йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланиш усулларини эгаллаган бўлиши талаб қилинади.

Талабалар қуйидаги малакаларга эга бўлишлари лозим: ўз касбий фаолиятида асосли мустақил қарорларни қабул қила олиши; тегишли бакалавриат йўналиши бўйича рақобатбардош умумкасбий тайёргарликка эга бўлиши; янги билимларни мустақил эгаллай билиши, ўз устида ишлаши ва ўз меҳнاتини илмий асосда ташкил қила олиши лозим. Самарали метод ва технологияларни ўқув жараёнига татбиқ этиш бўйича: анъанавий ва ноанъанавий методлар, илғор педагогик технологияларни фан ва мавзуларни ўтиш чоғида танлай олиши, ўз фанида метод ва технологияларни ижодий қўллай олиши, фактларни таҳлил қилиши, умумлаштириш ва шу асосда хулоса чиқара олиш малакасига эга бўлиши талаб қилинади.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фанининг ўқув режасидаги бошқа фанлар билан алоқаси, ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

«Болалар адабиёти ва фольклор» фани 4-семестрда ўқитилади. «Болалар адабиёти ва фольклор» фани «Халқ оғзаки ижоди ва болалар адабиёти», «Ўзбек адабиёти тарихи», «Адабиёт назарияси», «Ҳозирги адабий жараён ва матнни ифодали ўқиш» каби фанлар билан ўзаро боғлиқ ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетликда ўргатилади.

Фаннинг таълимдаги ўрни

«Болалар адабиёти ва фольклор» фани бошланғич таълим ва спорт-тарбиявий иш мутахассислиги бўйича етук кадрлар тайёрлаш, болалар адабиёти йўналишидаги фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш, таълим тизимида болалар адабиётини ўқитишни ривожлантиришга хизмат қилади.

Фаннинг таълимдаги ўрни каттадир. Талаба болалар адабиёти

намуналари билан танишмаса, ёзма адабиёт ва фольклор муносабатларини тушуниб етмаса, адабиётмиздаги анъанавийлик масаласини била олмайди. Зеро, мазкур фанни ўқитиш орқали мумтоз адабиётга, унинг асрлар оша давом этиб келаётган анъаналарига муҳаббат туйғулари камол топтирилади. Демакки, бугунги кунда етук, ҳар томонлама баркамол мутахассисни тарбиялашда мазкур фаннинг ўрни бекиёсдир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Фанни ўқитишда тез ва мукаммал ўзлаштириш учун ёрдам берадиган замонавий ахборот ва педагогик технологияларнинг аҳамияти каттадир. Мазкур курсни ўқитишда кўргазмали куроллардан, тарқатма материаллардан, компьютердан, интернет янгиликларидан, мультимедия, видео ва аудиомагнитофонлардан, муаммоли таълим, қиёсий таҳлил, маъруза методларидан ва мустақил иш шаклидан фойдаланилади.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фанини ўқитишда таълим тизимига кириб келган педагогик технологияларнинг ақлий ҳужум, интерактив, бумеранг, каби усулларидан фойдаланган ҳолда тушунча берилади.

Асосий қисм

«Болалар адабиёти ва фольклор» фанининг назарий машғулоти мазмуни

Кириш.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фан сифатида. Болалар адабиёти ва фольклорнинг фан сифатида шаклланиш омиллари. Мазкур фаннинг ўзига хос хусусиятлари, тарбиявий аҳамияти. Бошқа фанлар билан алоқадорлиги. Адреслилиги ва йўналтирилганлиги.

Болалар фольклори ва мумтоз адабиёт намуналари

Болалар адабиёти ва болалар фольклорининг мумтоз адабиёт намуналари билан боғлиқлиги. Болалар фольклорининг маънавий аҳамияти. Мумтоз давр адабиётида болалар китобхонлиги. Мумтоз адабиётнинг маънавий-ахлоқий моҳияти.

Болалар фольклорида жанр ранг-баранглиги. Топишмоқ, тез айтиш, мақол, эртак ва достонларнинг жанр кўлами. Мумтоз давр болалар адабиёти жанрлари, бадий эртаклар, тез айтишлар, мақоллар, аллалар кўринишидаги тарбия воситаси эканлиги.

Миллий уйғониш даври болалар адабиётида маърифатпарварлик.

Миллий уйғониш даври болалар адабиётининг бадий-эстетик хусусиятлари. Жадид намояндалари ижодида маърифатпарварлик ғоялари талқини. Болалар адабиётида дидактика. Миллий уйғониш даври болалар адабиётининг болалар фольклори билан алоқадорлиги. Жамиятда бўлаётган ўзгаришларнинг болалар адабиёти жанрлари йўналишидаги аҳамияти.

Абдулла Авлониёв ва Ҳамза ижоди.

А.Авлониёвнинг педагогик фаолияти. Янги мактаблар, ўқув жараёнлари, дарс услуби ташкил этишдаги фаолияти. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарининг таълимий ва тарбиявий аҳамияти. Ҳ.Ҳ. Ниёзий маърифати. Унинг таълимда жорий этилган ўқиш китоблари моҳияти. Гул тўпламларининг бадий аҳамияти.

20-30-йиллар ўзбек болалар адабиёти.

Бу давр адабиётининг тараққиёт тамойиллари. Ғайратийнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти. Султон Жўра ва Зафар Диёр ижодининг етакчи мавзулари. Ижодий услуби ҳамда, халқ оғзаки ижоди билан боғлиқлиги. Ғафур Ғулом ижодида фольклор анъаналари. Шейрий асарлари мавзуси. Шоир шейрларида фольклор мотивлари. Адиб ижодининг жанрий кўлами, образлардаги ҳаётийлик. “Менинг ўғригина болам”, “Шум бола” каби асарлари таҳлили.

Қуддус Муҳаммадий ижодида табиат мавзуси.

Шоирнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти. Шейрлардаги мусиқийликнинг кичик китобхон учун ўқимишлилигини таъминлаши. Қ.Муҳаммадий шейрияда табиатга муносабат. Шейрларда поэтик образнинг ўрни ҳамда аҳамияти.

Шукур Саъдулла ижодида ҳаётга муносабат.

Шукур Саъдулла ҳаёти ва ижоди. Ш.Саъдулла ижодида ҳаётий воқеаларнинг ҳаққоний бадий тасвири. Жанр ранг-баранглиги ва бадий хусусиятлари. Образлари талқини, тарбиявийлиги, ҳаётийлиги.

Иккинчи жаҳон уруши ва урушдан сўнгги йиллар ўзбек болалар адабиёти.

Иккинчи жаҳон уруши даврида ўзбек болалар адабиётининг ривожланиш хусусиятлари. Унда уруш, ғалаба, инсонпарварлик, ватанпарварлик мавзуларининг етакчи ўринга кўтарилиши. Бу давр болалар ижодкорлари ҳаёти ва ижодий фаолияти. Болалар шеърлятида сафарбарлик туйғуларининг акс этиши. Жанр ранг-баранглигининг аҳамияти.

Ҳаким Назир ва Пўлат Мўмин ижоди.

Ҳаким Назир реалистик болалар насрининг етук вакили сифатида. Адибнинг ижодий фаолияти тавсифи. Унинг асарларида инсон руҳиятининг бадиий инъикоси. Ҳ.Назир ижодида реалистик болалар насрининг унсурлари.

Пўлат Мўмин ижодида одоб-ахлоқ мавзуси. П. Мўмин - истеъдодли шоир. Шоир шеърлятининг мавзу кўлами. Одоб-ахлоқ мавзусининг етакчи ўрин тутиши. Қўшиқчи шоир сифатида болалар адабиётидаги ўрни.

Қудрат Ҳикматнинг бадиий маҳорати. Носир Фозилов - қиссанавис.

Қ.Ҳикматнинг ҳаёти ва ижоди. Адиб ижодида болалалар дунёсининг бадиий талқини. Шоир шеърлятида миллийлик ҳамда замонавийлик. Қ.Ҳикмат шеърлятида ўзига хос поэтик образлар талқини. Н.Фозилов қиссаларида бола руҳий оламининг рангин қирралари. Адибнинг айрим қиссалари таҳлили.

Худойберди Тўхтабоев - романнавис.

Ёзувчининг ҳаёти, ижодий фаолияти. “Сариқ девни миниб”, “Қасоскорнинг олтин боши”, “Беш болали йигитча” асарлари бадиияти. Образлар талқини устида ишлаш Миразиз Аъзам ижодининг мавзу доираси. М.Аъзам шеърларида ҳаётга муносабат, ижтимоий зиддиятларнинг бадиий талқини. Адиб драмаларинг мактаб сахнасидаги аҳамияти.

Турсунбой Адашбоев ҳаёти ва ижоди.

Турсунбой Адашбоев ижодида она-табиат ва Ватан мадҳи. Т.Адабашевнинг сўнгги йиллардаги ижодий фаолияти. Шоирнинг она табиат ва Ватан мавзусидаги шеърлари бадиияти. Т. Адашбоев зуллисонайн шоир сифатида. “Оқбура тўлқинларида” шеъри таҳлили.

Анвар Обиджон ҳаёти ва ижоди

Анвар Обиджон ижодида шахс ва жамият муносабатлари. Анвар Обиджон ижодида образлиликнинг шакл билан уйғунлиги. “Игнабарг шеърлар”, “Мактублар”, «Дахшатли Мешполвон» қиссаси таҳлили. Адибнинг бадиий эртакларида таълим- тарбия ҳамда маънавият масалалари. Шоирнинг “ Сиз ёзган мактублар” туркумидаги шеърларида болалар топқирлиги ва фикрлаш доирасини ўстиришга қаратилган поэтик образлар. Адиб ижодида фольклор анъаналарининг намоён бўлиши.

Дилшод Ражабов ва Абдуруҳмон Акбарлар ижодида услубий изланишлар

Д.Ражабовнинг бир гуруҳ туркум шеърларида ватан мадҳи. Шоир ижодининг ранг-баранглиги. Шаклий – услубий изланишларининг истиқлол даври болалар адабиётидаги ўрни. А. Акбарнинг алифбо шеърлари. Шаклий изланишларида поэтик образлардан фойдаланиш маҳорати.

Истиқлол даври болалар адабиётининг фольклор билан алоқадорлиги.

Зафар Исомиддинов, Абдусайд Кўчимов ижодида бола руҳияти талқини. З.Исомиддинов шеърларида янги методлар, услублар қўлланилаши. “Сиз эшитмаган кўшиқлар” туркумидаги шеърлари таҳлили. А.Кўчимовнинг “Бойчечак” ҳикоясида бола образининг янгича талқини

Жаҳон болалар адабиёти

Жаҳон болалар адабиёти анъаналарининг ўзбек ёзувчилари ижодига таъсири. Г.Х.Андерсен, Ака-ука Гриммлар асарларида болаларни мардликка, тўғрисўзликка, адолатли бўлишга ундашнинг бадиий талқини. А.С. Пушкин ижодининг тарбиявий аҳамияти

Семинар машғулотларни ташкил этиш бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Семинар машғулотларда талабалар адабиёт ҳақидаги билим ва кўникмаларини, бадиий асарлар таҳлили орқали мустақамлаб борадилар. Семинар машғулотлар мавзуларининг муайян режаси ва адабиётлар рўйхати талабаларга тақдим қилинади. Режада кўрсатилган масалалар дарслик ёки ўқув қўлланма ҳамда илмий адабиётларга таяниб ўрганиш тавсия қилинади.

«Болалар адабиёти ва фольклор» фанининг семинар машғулоти мазмуни

Болалар фольклори

Болалар фольклори ҳақида маълумот. Унинг ўзига хос хусусиятлари. Болалар фольклорининг асосий жанрлари. Эркалама ва овутмачоқлар. Болаларнинг ўйин қўшиқлари.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ва Абдулла Авлониёв ижоди

Ўзбек болалар адабиётида Ҳамза ва Абдулла Авлониёвларнинг маърифатпарварлик ғояларини талқин қилишдаги ўрни ва роли. «Ўқиш китоби», «Енгил адабиёт», «Қироат китоби», «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарларининг юзага келиш тарихи.

20-30-йиллар ўзбек болалар адабиёти.

Ижтимоий турмушдаги ўзгаришларнинг болалар адабиётида акс этиши. Элбек, Ғулом Зафарий асарларида «янги турмуш» афзалликларининг ифода этилиши.

Ғ.Ғулом, Ғайратий, З.Диёр, С.Жўра ижоди.

Ғ.Ғуломнинг «Шум бола», «Нортожининг курак тиши», «Ўйлашни ўрганамиз», «Ола бузоқ», Ғайратийнинг «Рустамжоннинг саргузаштлари», «Бузилган уя», Султон Жўранинг «Маматнинг кечмишлари», «Кимнинг хати чиройли», Зафар Диёрнинг «Гунафша», «Дўстлик» асарларида беғубор болалик оламининг ифодаланиши.

Иккинчи жаҳон уруши ва урушдан сўнгги йиллар ўзбек болалар адабиёти

Ойбек, Ҳ.Олимжон, Қ.Муҳаммадий, Ҳ.Назир, И.Муслим, Н.Ғозилов, Х.Тўхтабоевлар ижоди. II жаҳон урушида Султон Жўра, Зафар Диёр, Адҳам Раҳмат каби болалар ёзувчилари билан бир қаторда Ғ.Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Ойбек, Зулфия каби катталар ёзувчиларининг ҳам ватанга муҳаббат, душманга ўтли нафрат руҳида асарлар яратилди.

Ҳаким Назир ва Пўлат Мўмин ижодидан намуналар

Ҳаким Назир реалистик болалар насрининг етук вакили сифатида. Адибнинг ижодий фаолияти тавсифи. Унинг асарларида инсон руҳиятининг бадиий инъикоси. Ҳ.Назир ижодида реалистик болалар насрининг унсурлари.

Пўлат Мўмин ижодида одоб-ахлоқ мавзуси. П. Мўмин - истеъдодли шоир. Шоир шеърятининг мавзу кўлами. Одоб-ахлоқ мавзусининг етакчи ўрин тутиши. Кўшиқчи шоир сифатида болалар адабиётидаги ўрни.

Қудрат Ҳикматнинг бадиий маҳорати.

Носир Ғозилов - қиссанавис.

Қ.Ҳикматнинг ҳаёти ва ижоди. Адиб ижодида болалалар дунёсининг бадиийталқини. Шоир шеърятида миллийлик ҳамда замонавийлик. Қ.Ҳикмат шеърятида ўзига хос поэтик образлар талқини. Н.Ғозилов қиссаларида бола руҳий оламининг рангин қирралари. Адибнинг айрим қиссалари таҳлили.

“Сарик девни миниб”, “Қасоскорнинг олтин боши”

асарлари таҳлили

Худойберди Тўхтабоевнинг ҳаёти, ижодий фаолияти. “Сарик девни миниб”, “Қасоскорнинг олтин боши”, “Беш болали йигитча” асарлари бадиияти. Образлар талқини устида ишлаш Миразиз Аъзам ижодининг мавзу доираси. М.Аъзам шеърларида ҳаётга муносабат, ижтимоий зиддиятларнинг бадиий талқини. Адиб драмаларинг мактаб саҳнасидаги аҳамияти.

Турсунбой Адашбоев шеърятида ватанпарварлик

Турсунбой Адашбоев ижодида она-табиат ва Ватан мадҳи. Т.Адабашевнинг сўнгги йиллардаги ижодий фаолияти. Шоирнинг она табиат ва Ватан мавзусидаги шеърлари бадиияти. Т. Адашбоев зуллисонайн шоир сифатида. “Оқбура тўлқинларида” шеъри таҳлили.

Анвар Обиджоннинг “Одил бургутшоҳ ҳамда Замбуруғ лақабли жосус ҳақида эртак” асари таҳлили

Анвар Обиджон ижодида шахс ва жамият муносабатлари. Анвар Обиджон ижодида образлиликнинг шакл билан уйғунлиги. Игнабарг шеърлар, мактублар. «Дахшатли Мешполвон» қиссаси таҳлили. Адибнинг бадиий эртакларида таълим- тарбия ҳамда маънавият масалалари. Шоирнинг “ Сиз ёзган мактублар” туркумидаги шеърларида болалар топқирлиги ва фикрлаш доирасини ўстиришга қаратилган поэтик образлар. Адиб ижодида фольклор аъналарининг намоён бўлиши.

Дилшод Ражабов ва Абдуруҳмон Акбар ижодидан намуналар таҳлил қилиш

Д.Ражабовнинг бир гуруҳ туркум шеърларида ватан мадҳи. Шоир ижодининг ранг-баранглиги. Шаклий – услубий изланишларининг истиқлол

даври болалар адабиётидаги ўрни. А. Акбарнинг алифбо шеърлари. Шаклий изланишларида поэтик образлардан фойдаланиш маҳорати.

Зафар Исомиддинов, Абдусайд Кўчимов ижодида бола руҳияти талқини

Истиқлол даври болалар адабиётининг фольклор билан алоқадорлиги. Зафар Исомиддинов, Абдусайд Кўчимов ижодида бола руҳияти талқини. З.Исомиддинов шеърларида янги методлар, услублар қўлланилаши. “Сиз эшитмаган кўшиқлар” туркумидаги шеърлари таҳлили. А.Кўчимовнинг “Бойчечак” ҳикоясида бола образининг янгича талқини

Г.Х.Андерсен, Ака-ука Гриммлар асарлари

Жаҳон болалар адабиёти анъаналарининг ўзбек ёзувчилари ижодига таъсири Г.Х.Андерсен, Ака-ука Гриммлар асарларида болаларни мардликка, тўғрисўзликка, адолатли бўлишга ундашнинг бадиий талқини. А.С. Пушкин ижодининг тарбиявий аҳамияти

Истиқлол даври болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари

Т.Адашбоевнинг «Туя билан бўталоқ», «Сирли хат» асарларида ҳаётга янгича муносабатнинг ифодаланиши. Шоир ижодида фольклор анъаналарининг реал тасвир билан уйғунлиги.

Мустақил ишларни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

«Болалар адабиёти ва фольклор» фани ўқув режасида белгиланганидек бошланғич таълим услубиёти факультетининг 2 курсида ўқитилади. Фан учун жами 76 соат, шу жумладан 40 соат маъруза, 36 соат амалий машғулот, 50 соат талабанинг мустақил иши учун ажратилган.

Талабанинг мустақил иши ўқув режасида «Болалар адабиёти ва фольклор» фанини ўзлаштириш учун белгиланган ўқув ишларининг ажралмас қисми бўлиб, у методик ва ахборот ресурслари билан таъминланади ҳамда бажарилиши рейтинг тизими талаблари асосида назорат қилинади.

Талаба мустақил ишининг асосий мақсади ўқитувчининг раҳбарлиги ва назорати остида талабада муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришдир.

Талаба мустақил ишини ташкил этишда ҳар бир талабанинг академик ўзлаштириш даражаси ва қобилиятини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланилади.

Талаба мустақил ишини назорат қилиш ўқув машғулотларини олиб борадиган ўқитувчи томонидан амалга оширилади.

Талаба учун фан бўйича мустақил иш топшириқлари тегишли кафедра профессори томонидан ўқув машғулоти бевосита олиб борувчи ўқитувчи билан биргаликда тузилади, ҳамда кафедра мудири томонидан тасдиқланади.

Мустақил ишни бажариш учун талабага ахборот манбаси сифатида дарслик ва ўқув қўлланмалар, бадиий адабиётлар методик қўлланма ва кўрсатмалар, маълумотлар тўплами ва банки, илмий ва оммавий даврий нашрлар, интернет тармоғидаги тегишли маълумотлар, берилган мавзу бўйича аввал бажарилган ишлар банки ва бошқалар хизмат қилади.

Талабага мустақил ишни тайёрлашда муайян фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- Дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш.
- Тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш.
- Махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш.
- Янги илмий адабиётларни, адабий жараён тенденцияларини ва эстетик тамойилларни ўрганиш.
- Талабанинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.
- Фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотлари.
- Масофавий (дистанцион) таълим.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Ўзбек болалар адабиёти фан сифатида.
2. Болалар адабиётининг тарбиявий моҳияти ва шаклланиши.
3. Болалар адабиёти ва болалар китобхонлиги.
4. Болалар адабиёти ва фольклор.
5. Халқ оғзаки ижоди ҳақида маълумот.
6. Фольклор жанрлари. Ўзбек халқ мақоллари.
7. Топишмоқлар.
8. Ўзбек халқ қўшиқлари.
9. Ўзбек халқ эртаклари.
10. Ўзбек халқ дostonлари.
11. Миллий уйғониш даври ўзбек болалар адабиёти. Абдулла Авлоний ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди.
12. Ғафур Ғулом ва Ойбек ижодида ҳаётга муносабат.
13. Иккинчи жаҳон уруши ва урушдан сўнгги йиллар ўзбек болалар адабиёти. Ҳаким Назир ижоди.
14. Қуддус Муҳаммадий – табиат куйчиси.
15. Ўзбек болалар адабиётида тарихий мавзу. Миркарим Осим ижоди.
16. Н.Фозилов – реалистик ўзбек болалар насрининг етакчи вакили.
17. Ҳ.Пўлатовнинг Ўзбек реалистик насри тараққиётидаги ўрни.

18. О.Хусановнинг «Тоғда ўсган бола» қиссасида эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги зиддият талқини.

**Дастурнинг информацион-услубий таъминоти.
Электрон таълим ресурслари**

1. www. tdpu. uz
2. www. pedagog. uz
3. www. Ziyonet. uz
4. www. edu. uz
5. tdpu-INTERNET. Ped

Дидактик воситалар

Жиҳозлар ва ускуналар, мосламалар: электрон доска –Hitachi, LCD-монитор, электрон кўрсаткич (указка)

Видео-аудио ускуналар: видео ва аудио магнитофон, микрофон, колонкалар.

Компьютер ва мультимедияли воситалар: компьютер, Dell типдаги проектор, DVD-дискковод, Web-камера, видео-кўз (глазок)

**Фойдаланаладиган асосий дарслик ва ўқув
қўлланмалар, электрон таълим ресурслари ҳамда қўшимча
адабиётлар ро‘йхати**

Асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар

1. И.А. Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. Маънавият, 2008
2. Жумабоев М. Ўзбек болалар адабиёти. –Т.: Ўқитувчи, 2002.
3. Жумабоев М Болалар адабиёти. –Т.: Ўқитувчи, 2011
4. Жўраева Г Ўзбек болалар шеърлятида ҳажвий образ яратиш маҳорати. – Т.: Мухаррир, 2011
5. Машарипова З. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Т., 2008

Қўшимча адабиётлар

1. Асотирлар ва ривоятлар. Т.: «Ўзувчи», 1993.
2. М.Муродов. Олтин сандиқ очилди. Т.: «Ўқитувчи», 1994.
3. Мирзаева С. Ўзбек халқ романик дostonлари поэтикаси. Докторлик диссертацияси автореферати. Т.: 2004
4. Матчонов С. Китоб ўқишни биласизми ? –Т.: Ўқитувчи, 1993.
5. Сафаров О. Олий ўқув юртларида болалар адабиётини ўқитиш муаммолари. Тил ва адабиёт таълими 1999й., 3-4 сонлар.
6. Баракаев Р. Жонажоним шеърлят. –Т.: Чўлпон. 1996.
7. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва А.Авлоний ижоди. Фан нашриёти. 2004.

8. Ибрагимова З. Анвар Обиджон – болалар шоири. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.

1.2. ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ГРИФИНИ ОЛГАН
ЎҚУВ АДАБИЁТЛАР
1.2.1. ДАРСЛИК

М.ЖУМАБОВ

БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

ТОШКЕНТ
“ЎҚИТУВЧИ”
2003

БОЛАЛАР АДАБИЁТИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Болалар адабиёти сўз санъати ва тарбия воситасидир. Кичкинтойлар учун ёзиладиган ҳар қандай бадиий асар уларнинг ёш хусусиятларига, савияларига мос, ёш китобхонлар қалбида ўй-фикрлар уйғотадиган, ёрқин образларга бой, юксак ғояларга, улкан ва порлоқ ишларга илҳомлантирадиган бўлиши зарур. Энг муҳими мавзулар тушунарли, содда ва қизиқарли тилда ифодаланиши керак.

Болалар адабиёти ёшларни имон-этикодли кишилар сифатида ва ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда қудратли қуролдир.

Фақат чинаккам бадиий асарларгина болаларга кучли таъсир кўрсатиб, ана шу юксак талабларга жавоб бера олади. Шу сабабли бундай китоблар педагогик нуқтаи назардан ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Болалар китоби бу вазифани бажаришда бадиий тилга суянади. Адабий асарнинг тили унинг ғоявий мазмунини аниқ ва ифодали очиб бериш воситасидир. Яхши, аниқ, равон, образли, бой тил билан ёзилган асар ёзувчининг мақсад ва фикрларини китобхонларга тез ва осон етказди.

Алишер Навоий “Маҳбуб-ул қулб” да тилни “кўнгил хазинасининг қулфи” ва сўзни шу “хазинанинг калити”, деб таърифлайди. Буюк шоир кишиларни қисқа ва мазмунли, чуқур мантиқ билан сўзлашга чақиради. Бу талаб, шубҳасиз, болалар ёзувчиларига ҳам тааллуқлидир.

Болалар ёзувчиси содда, равон, қизиқарли ва мазмундор қилиб ёза билиши керак. Бунинг учун эса у халқ тилини пухта билмоғи лозим.

Равон тил билан ёзилган бадиий асарлар китобхоннинг нутқига ҳам катта таъсир кўрсатади, сўз бойлигини оширади.

Болалар ёзувчиларининг энг яхши китоблари ёш авлодни ҳаётга тўғри муносабатда бўлишга ўргатади, она-диёримизга, меҳнатга муҳаббат, замонимизга садоқат руҳида тарбиялайди, уларни юртимизнинг муносиб фарзандлари бўлишга чақиради. Китоб боланинг дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради, характерини тарбиялайди. Илм-фанга муҳаббатни оширади. Китоб халқимизнинг ўтмиши, илғор маданиятимиз, фан ва техникамиз ютуқлари билан таништиради, фахр-ифтихор туйғуларини ўстиради.

Бугунги кунда қудратли қурол бўлган адабиётдан кенг фойдаланмай туриб, янги жамият қурувчисини ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш мумкин эмас.

Болалар китобхонлигини ўқувчиларнинг педагогик-психологик хусусиятларига кўра қуйидагича гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар китобхонлиги (2 ёшдан 7 ёшгача).
2. Мактаб ёшидаги кичик болалар китобхонлиги (7 ёшдан 11-12 ёшгача).
3. Ўрта ва катта мактаб ёшидаги болалар китобхонлиги (13-14 ёшдан 15-17 ёшгача).

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар китобхонлиги

Бу давр болалар китобхонлиги асосан ота-оналар ва тарбиячилар томонидан амалга оширилади. Ҳали ўқиш, ёзиш-чизишни билмайдиган мактабгача тарбия ёшидаги болалар дунё сирларидан беҳабар бўладилар. Шунга қарамай, бизни қуршаган оламни тезроқ билиб олишга, уни ўрганишга интиладилар. Бунда ота-оналар, боғчаларда эса тарбиячилар болаларга яқиндан ёрдам бериши, яъни уларга бадиий асарлардан парчалар ўқиб бериши лозим. Болаларга ўқиб бериладиган ҳар қандай асарнинг ҳажми қисқа, мазмуни содда бўлиши талаб этилади. Шунингдек, бундай китобларнинг расмлари ранг-баранг, ҳарфлари эса йирик-йирик бўлиши мақсадга мувофиқ.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар тинглайдиган асарларнинг кўпчилигини эртақ, қўшиқ, топишмоқ, мақол, тез айтиш каби халқ оғзаки ижоди асарлари ташкил этади. Бундан ташқари, ёзувчилар яратган ва юқори талабларга тўла-тўқис жавоб берадиган асарлар ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун қўл келади. Аммо шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, болалар учун ижод қиладиган қалам соҳиби ҳаётдаги муҳим, характерли воқеа ва ҳодисаларни бадиий образлар орқали болалар нутқига хос тилда, уларнинг ёши, руҳияти ва савиясига мувофиқ равишда тасвирлаши лозим.

Болалар шоири Анвар Обиджоннинг “Сухбат” деган шеъри бор. Шоир унда болалар яхши кўрадиган ғозлар тўғрисида сўз юритади. Маълумки, болалар жониворлар, хусусан қушларга илк ёшларидан бошлаб қизиқадиладар. Шу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, “Сухбат” бола ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Воқеа жуда оддий ва содда. Ўзаро сухбатдан маълум бўладик, ғозларнинг қорни оч, уларни боқиш керак. Буни шоир ўйин воситасида ифода этади:

- Ғозлар, бир сўз дейсизми?	- Нега патни силайсиз?
- Ға, ға-ға!	- Ғоқ, ғоқ-ғоқ.
- Тотли сули ейсизми?	- Мендан нима тилайсиз?
- Ҳа, ҳа, ҳа!	- Боқ, боқ, боқ!

Бу хилдаги шеърлар кичкинтойларни мустақил фикрлашга, турмуш таассуротларини тўплаб, улардан хулоса чиқаришга ўргатади.

Болаларнинг, айниқса, жажжи қизчаларнинг сеvimли машғулотларидан бири кўғирчоқ ўйнашдир. Йўлдош Сулаймоннинг “Кўғирчоқ” шеърида кўғирчоқларни асраб-авайлаш, оддий бир ўйинчоқ воситасида катталарнинг меҳнатини эъзозлаш масаласи ўртага ташланади.

Қуёш билан тенг туриб,
Озода кийинтириб,
Сенга тақамиз маржон,

Кўғирчоқ, кўғирчоқжон.
Кўлдан кўймаймиз сира,
Юқтирмаймиз гард, шира.
Овунчоксан бизлрага,
Кўғирчоқсан бизларга.

Хар қандай ёзувчи мактабгача тарбия ёшидаги болаларга ўқиб бериладиган асар тилининг бадиий жиҳатдан пухта-пишиқлигига, тушунарли, аниқ ва равлонлигига алоҳида эътибор беради. Бу ёшдаги болаларга тавсия этиладиган асарлар ҳаёт ҳақида муайян тасаввур бериши билан бирга завқ-шавқ бағишлайди:

Мен Лоламан, Лоламан,
Озода киз бўламан.
Эрта билан тураман,
Юз-қўлимни юваман,
Мушугим бор қора мош,
Ўзи жудаям юввош
Мендан олдин туради,
Юз-қўлини ювади. (Ш.Саъдулла. “Лола ва мушук”)

Хулоса қилиб айтганда, болалар ўзлари тинглаган асарлари ёрдамида аста-секин атроф-муҳит билан танишадилар, она-юртга меҳр-оқибатли бўлишни, табиатни асрашни, меҳнатни севишни ўрганадилар.

Мактаб ёшидаги кичик болалар китобхонлиги

Бу ёшдаги болалар китобхонлиги аввалгисидан бироз фарқ қилади. Бу фарқ болаларнинг ёши ва билим савияси билан боғлиқ. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар асосан тарбиячилари, ота-оналари ёрдамида бадиий асарлар билан танишсалар, бошланғич синф ўқувчилари бу ишни мустақил бажарадилар. Мустақиллик уларга ишонч ва завқ бағишлайди.

Бу ёшдаги болаларни теварак-атрофдаги турли воқеа-ходисалар ниҳоятда қизиқтиради. Уларнинг бизни қуршаган олам ҳақидаги саволларига бадиий асарларда муфассал жавоб берилган.

11-12 ёшдаги болалар сеҳрли-фантастик эртақ, саргузашт, хикоя, қисса ва дostonларни севиб ўқийдилар. Оллаёрнинг “Фазогир чумоли” (эртақ-қисса), Анвар Обиджоннинг “Даҳшатли Мешполвон” (эртақ-қисса), Қуддус Муҳаммадийнинг “Эркинжон ойга чиқибди” (дoston), Юсуф Шомансурнинг “Ойдан келган болалар” (дoston) каби асарлари шу ёшдаги болаларга мўлжаллаб ёзилган.

Ўрта ва катта ёшдаги болалар китобхонлиги

Бу ёшдаги болалар ўзлари мустақил равишда китоб ўқиб қолмай, балки ўқиган китобларидаги қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларини баҳолашга ўрганадилар, зарурат бўлса улар кўрсатган мардлик ва жасоратларни такрорлашга ҳозирланадилар.

Бу ёшдаги болаларга халқимизнинг шонли тарихи, бугунги ҳаёти ҳақида ёзилган турли жанрдаги асарларни тавсия этиш мумкин. “Широқ”, “Тўмарис” каби афсоналар билан бирга, Ойбек, Ғофур Ғулом, Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий, Ҳаким Назир, Ш. Саъдулла, А. Обиджон, Т. Адашбоев, Қамбар ота ва бошқаларнинг замонавий мавзудаги энг яхши асарлари муҳим тарбиявий аҳамият касб этади.

Жаҳон болалар адабиётининг А. Пушкин, Л. Толстой, С. Сервантес, Д. Дефо, Ж. Свифт, Э. Войнич, К. Чуковский, С. Маршак каби намоёндалари яратган асарлар болалар дунёқарашини шакллантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Кўриб ўтганимиздек, болалар адабиёти ўзига хос хусусиятлари билан катталар адабиётидан фарқ қилади. Зотан, болалар ёзувчиси дунё воқеаларини болалар тасаввури, тушунчасини назарда тутиб тасвирлайди. Шу орқали кичкинтойларни олға интилишга чақиради, ҳаётни чуқур англаш ва севишга ёрдам беради.

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

Фольклор ҳамма замонларда ҳам ижод сарчашмаси ҳисобланиб келади. Шунинг учун ҳам, инсоният алла, кўшиқлар, афсоналар, эртақ ва дostonларда ўзининг юксак орзу-умидлари, завқ-шавқи-ю курашларини ифодалаган. Халқ оғзаки ижоди ўзининг мазмунан ранг-баранглиги, юксак ғоялар билан йўғрилганлиги, халқ турмуши, меҳнати, хуллас халқ ҳаётининг барча томонлари билан узвий боғлиқлиги билан ҳам ғоятда эътиборлидир.

Болалар фольклори кўпинча катталар томонидан ижод қилинади (алла), баъзи ҳолларда болалар ўз ўйинчоқлари асосида ўзлари ҳам алла, кўшиқ ва овутмачоқлар тўқийдилар. Буларнинг ҳаммаси бир бўлиб фақат яхши тарбияни тарғиб қилади. Болалар халқ оғзаки ижодининг педагогика билан боғланиши алладан бошланади.

Алла

Халқ оғзаки ижодининг энг ривожланган жанрларидан бири алладир. Алла болалар бешиқдалигида, ҳали тили чиқмасиданоқ айтилади. Бошқача айтганда бешиқ кўшиғи болага она сути билан қиради.

Аллалар поэтик жиҳатдан ҳам, оналарнинг ички туйғулари баёни сифатида ҳам халқ ижодининг бўлак турларидан ажралиб туради. Уларни боланинг онаси ёки тарбиячиси айтади (она, энага, кекса оналар, баъзан оталар томонидан ҳам айтилади). Аллалар болани овутиш, ухлатиш учун майин оҳангда ижро қилинади.

Куйидаги онанинг юракдан айтган алласида бола образи қисқа, аммо чуқур мазмунли, сўзлар ёрдамида ифодаланади:

Алла болам, алла,
Жоним болам, алла,
Икки кўзим алла,
Ширин сўзим алла.
Алла болам, бахти бор,
Ҳар нарсанинг вақти бор,
Жоним болам, алла,
Ширин болам, алла,
Икки кўзим алла.

Аллада яхши тарбия кўрган бола жамоат ўртасида, тўй-томошаларда ота-онанинг обрўи, унинг шуҳрати сифатида таърифланади. Шунингдек, боланинг тўғри тарбияланишида ота-онанинг роли катта эканлиги кўрсатилади. Бола ёқимли қўшиқлар оҳангини осонгина ўрганиб олади. Алла болага завқ бағишлайди, маънавий-тарбиявий озуқа беради.

Мақоллар

Халқ оғзаки ижодида мақолларнинг ўзига хос ўрни бор. У халқнинг, бир неча авлодларнинг ақлу-фаросати ҳамда турмуш тажрибасининг якуни, улар донишмандлигининг маҳсулидир. Бола таълим-тарбиясида мақолларнинг ўрни катта. Мақоллар она-ватанни севишга, унинг ҳар бир қарич ери учун курашишга (“Юрт қўрисанг ўзарсан, қўримасанг тўзарсан”), касб-хунар эгаси бўлишга (“Йигит кишига етмиш хунар ҳам оз”), аҳил бўлиб меҳнат қилишга (“Кўпчилик қўлда унум кўп”), тўғри сўз ва ҳалол кишилар бўлиб камол топишга (“Эгри озади, тўғри ўзади”), яхши одоб ва олийжаноб хулқли бўлишга (“Одоб бозорда сотилмас”, “Ялқовликнинг охири - хўрлик”) чақиради.

Она юртинг омон бўлса,
Рангу-руйинг сомон бўлмас.
Она юртинг – олтин бешик.
Юрт қўрисанг, ўзарсан,
Қўримасанг тўзарсан.
Булбул чаманни севар,
Одам - Ватанни.

* * *

Меҳнатсиз роҳат йўқ.
Эринчоклик бошга бало келтирар.
Ишлаган – тишлайди.
Ишламаган – кишнайди.
Боғни боқманг, боғ бўлади,
Ботмон даҳсар ёғ бўлади.
Боқимсиз боғ тоғ бўлади,
Юрак-бағринг кон бўлади.
Дехкон бўлсанг куз ҳайда,
Куз ҳайдамасанг, юз ҳайда!
Олтин ўтда, одам меҳнатда билинар.
Бугунги ишни эртага қўйма!
Йигит кишига етмиш хунар ҳам оз.
Барвақт қилинган ҳаракат
Ҳосилга берар баракат.
Бир йил тут эккан киши
Юз йил гавҳар теради.
Бир кун бурун сочсанг,
Ҳафта бурун ўрасан.
Бирни кессанг, ўнни эк!
Бобонгнинг тол эккани –
Ўзига нон эккани.
Гап билан шошма,
Иш билан шош!
Иш сени енгмасин,
Сен ишни енг!
Кўпчилик қўлда унум кўп.
Иш қуролинг соз бўлса,
Машаққатинг оз бўлар.
Ҳалол меҳнат – яхши одат,
Берур сенга саодат.

* * *

Каттага хурматда бўл,
Кичикка хизматда бўл.
Она-бола – гул билан лола.
Одам боласи – элнинг лоласи.
Одобли бола – элга манзур.
Одам одам билан,
Писта бодом билан.
Эшик очик бўлса ҳам сўраб кир.
Оқ кўнгилликнинг юзи кўркам.
Оз сўзла – соз сўзла.
Хурмат қилсанг, хурмат кўрасан.
Одоб бозорда сотилмас.
Ялқовликнинг охири – хўрлик.
Нафси ёмон ҳайитда ўлар.
Уят ўлимдан қаттиқ.
Ўзи юзсиз, сўзи тузсиз.

* * *

Билимдан ортиқ бойлик йўқ.
Ўқиган ўқдан ўзар.
Билим – ақл чироғи.
Ақл ёшда эмас, бошда.
Аҳмоқ ўзини мақтар.
Ўқиган ўғил отадан улуғ.
Олим бўлсанг, олам сеники.
Аввал ўйла, кейин сўйла.
Кўп билган оз сўзлар,
Оз сўзласа ҳам, соз сўзлар.
Икки тингла, бир сўзла.
Ширин сўз шакардан ширин.

* * *

Ёлғиз отнинг чанги чиқмас,
Чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.
Кўпдан куён қочиб қутилмас.
Бирликсиз куч бўлмас.
Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар.
Дўтсиз бошим, тузсиз ошим.

* * *

Етти ўлчаб бир кес.
Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил.
Қўз қўрқоқ, қўл ботир.
Йигит сўзидан,
Арслон изидан қайтмас.
Ботирнинг мушти ҳам яроғ.
Дарахт бир ерда кўкаради.
Яхшига ёндаш, ёмондан қоч.
Ёмоннинг юзи курсин,
Гапирган сўзи курсин.
Ёмон йўлдош ёв бўлар,
Равон йўлда ғов бўлар.
Эгри озади, тўғри ўзади.
Бошингга қилич келса ҳам, рост гапир.
Касални яширсанг, истмаси ошкора қилади.
Кўзинг оғриси, қўлингни тий,
Ичинг оғриси, нафсингни тий.
Иззат тиласанг, кўп дема,
Сихат тиласанг, кўп ема.
Одамнинг юзига боқма, сўзига боқ.
Бирликсиз куч бўлмас.
Юзим оқ бўлсин десанг, ишингни тўғри қил.

Топишмоқлар

Топишмоқлар халқ оғзаки ижодининг болаларнинг ўйлашга, топқирликка ўргатувчи қадимий жанрларидан биридир. Ҳар бир топишмоқ замирида “ким?”, “нима?” сўроқларига яширин жавоб ётади. Ҳар бир

топишмоқ уни яратган халқнинг ҳаёти, урф-одати, ўзига хос расм-русумлари билан боғлиқ ҳолда бўлиб, болалар ўртасида кенг тарқалган.

Тунда кўриб чўғ дейсан,
Тонгда туриб, йўқ дейсан. (Юлдуз)
Керагида сувга отасан,
Қимирлашин пойлаб ётасан. (Қармоқ)
Қўшалок товоқ,
Ичи тўла ёғ. (Ёнғоқ)
Ойна эмас жимирлар,
Тек туролмас, қимирлар (Сув)
Қўлсиз, оёқсиз эшик очар. (Шамол)
Касби доим тақир-туқур,
Қайда илон кўрса чўкир. (Лайлак)
Катта оппоқ дастурхон
Ер юзини қоплаган. (Қор)
Бирлаштириб кийимни
Иссиқ тутди сизни. (Тугма)
Оғзи йўғу, тиши бор,
Дурадгорга иши бор. (Арра)
Кундалик тарих ўзи
Ҳар ерда унинг сўзи. (Газета)
Тикувчимас,
Бичувчимас,
Игнаси анча экан. (Типратикан)
Уйнинг шифтида ини,
Кулаб берар ҳар куни
Баҳорда кутиб олиб
Кузатамиз куз уни. (Қалдирғоч)
Икки ажиб қулоғи бор:
Бири тинглар, бири сўзлар. (Телефон трубкаси)
Ўзи қизил, гўзал бирам,
Қирга ёзар қизил гилам. (Лолақизғалдоқ)
Пилла каби бўғиндор,
Ҳар бўғинда мағзи бор. (Ерёнғоқ)
Бодом каби япроғи,
Солланади бутоғи,
Ўзи ширин, туклигина,
Мазаси ҳам тотлигина. (Шафтоли)
Бир онадан юз бола,
Юзови ҳам бўз бола. (Узум)
Хўппа семиз, бир туки йўқ. (Тарвуз)
Пак-пакани бўйи бор,
Етти қават тўни бор. (Пиёз)
Узун терак, ичи ковак. (Қамиш)
Пиширсанг ош бўлур,
Пиширмасанг қуш бўлур. (Тухум)
Чопса чопилмайди,
Кўмса қўмилмайди. (Соя)
Гулсиз мева қилади,
Кўп есанг – тил шилади;
Ғип-ғилдирак ой кулча,
Бу нима, ким билади? (Анжир)

ТЕЗ АЙТИШ

Тез айтишлар оғзаки нутқ машқи бўлиб, кичик ёшдаги болаларда маълум товушларни тўғри ва оҳангдор талаффуз қилиш кўникмаларини орттиради. Бу жанрга мансуб асарлар болаларни бийрон ўзлашга ўргатиш билан бирга, уларга эстетик завқ беради, фикрлаш қобилиятларини ўстиради, хотираларини мустаҳкамлайди.

Олти жуфт оқ чинни чойнакка тўрт жуфт кўк копқоқ, тўрт жуфт кўк чинни чойнакка олти жуфт оқ копқоқ ёпса бўладими?

Ўктам кўм-кўк, кўркам кўклам расмини кўп кўк қаламда чизмоқчи.

Занжир, саржин, анжир.

Бир туп тут, тутнинг тагида бир туп турп. Тут турпни туртиб турибдими, турп тутни туртиб турибдими?

Шотурсуннинг шотутини шитирлатган шамол Шарифнинг шафтолисини шитирлатди.

Курулишга терак керак,

Демак, эсмоқ керак терак.

Толиб турпни тарозида тортиб топширди.

Оқ чойнакка ой капқок, кўк чойнакка кўк капқок.

Олтин ўтлоқ – оқ ўтлоқ.

ЭРТАКЛАР

Халқ оғзаки поэтик ижодидаги энг бой ва ранг-баранг жанрлардан бири эртақдир. Халқ томонидан яратилган кўплаб эртақларда болаларнинг ўзига хос ҳаёти четлаб ўтилмаган. Ҳатто, турли ёшдаги болалар учун жуда кўп махсус эртақлар яратилган.

Эртақнинг муҳим хусусиятларидан бири унинг ҳамиша халқ ҳаёти, кураши, тарихи, рухий олами, дунёқараши, урф-одатлари билан чамбарчас боғланиши, инсонларга ахлокий ва маънавий йўлдош бўлиб келишидир. Эртақлар инсоннинг маънавий ва жисмоний кучига ишонч руҳи билан суғорилган бўлиб, ижобий кучлар табиат ва ижтимоий ҳаётда ўзига душман бўлган кучларга қарши курашда доимо ғолиб чиқади. Халқ эртақларида уни яратувчиларнинг дунёқараши, ахлоқ нормалари ва бошқа ижтимоий муҳим масалалар одилона ҳал этилади. Эртақлар содда ва тушунарли бўлгани учун ҳар қандай китобхонага тез етиб боради. Улар орқали ҳам инсоннинг ижтимоий ахлоқ нормалари шаклланади. Бу ҳол, айниқса, ҳайвонлар ҳақидаги эртақларда халқчиллик кураши ўзининг ҳаққоний бадиий ифодасини топгандир. Халқнинг келажакка бўлган ишончи, адолатнинг адолатсизлик устидан ғалабаси, ёруғликнинг зулматни енгиши, озод ва бахтиёр ҳаётга эришиш ғоялари ёрқин образлар орқали тасвирланган.

Халқ эртақларида эл-юртни кўз қорачидай авайлаб сақловчи ажойиб қаҳрамонлар улуғланади; аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимоя қилинади; узоқ масофалар яқин қилинади; кишилар ҳаракатидаги ярамас одатлар, номаъқул иллатлар танқид остига олинади; мардлик, эпчиллик, довжурлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, вафодорлик, саҳийлик ғоялари улуғланади.

Халқ эртақлари ўз хусусиятларига кўра бир неча турга бўлинади: ҳаётий эртақлар, ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, сеҳрли-афсонавий эртақлар, ижтимоий-маиший эртақлар.

ЎЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

Олдинги бобларда кўриб ўтганимиз халқ оғзаки ижоди тажрибалари ёзма адабиётнинг майдонга келиши ва ривожланишида бой манба бўлиб хизмат қилади. Бу ерда яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, бадиий адабиётнинг тараққиёти жамиятнинг умумий тараққиёти билан узвий боғлиқдир. Бу жиҳатдан Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони лугати турк” асарини эслаб ўтиш ўринлидир. XI асрнинг буюк тилшунос олими ўзининг бу китобида бизга кўп маълумотлар беради. Унда аввалги замонларда пайдо бўлиб, оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга кўчиб юрган қўшиқ ва лирик шеърлардан намуналар ҳам келтирилган. Китобда, айниқса, меҳнат, қаҳрамонлик, маросим, мавсум қўшиқлари ҳақида батафсил маълумот берилади. Шунингдек, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” (“Саодатга йўлловчи билим”), Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-ҳақойик” (“Ҳақиқатлар аргумони”) дostonларида ҳамда Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғонийларнинг асарларида тил, ахлоқ-одоб масалалари қамраб олинади. Ҳайдар Хоразмий, Қутб, Дурбек, Саккокий, Лутфий сингари шоирларнинг адолатсизлик ва зулмни қоралаш, оддий инсоннинг оғир аҳволига ачиниш, орзу-армонларини қисман бўлса-да ёритишга қаратилган асарлари тарихда муҳим роль ўйнайди. Атоий, Саккокий ва Лутфий ғазаллари тимсолида XV аср ўзбек шеърляти ҳаётий воқеаликни акс эттириш соҳасида катта бадиий тажриба тўплади. Бу тажриба Алишер Навоийдек буюк санъаткорнингвоёга етиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни тайёрлади.

Алишер Навоий бутун фаолияти ва ижодини инсоннинг бахт-саодати учун курашга, халқнинг осойишталигига, ўзаро урушларнинг олдини олишга, ободончилик ишларига, илм-фан, санъат ва адабиёт аҳлларига ҳомийлик кўрсатди, кўплаб шоғирдлар етиштирди.

XV-XVI асрларда яшаб ижод этган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” мемуарида ўша давр ҳаётига доир тарихий воқеалар билан бирга, илм-фанга доир қимматли маълумотлар берилган, турли халқларнинг урф-одатлари, тили, санъати ва адабиёти ёритилган.

XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида яшаб ижод этган икки буюк шоир – Муҳаммаднийёз Нишотий ва Муҳаммад Шариф Гулҳанийлар ижоди мумтоз адабиётимиз тарихида алоҳида ажралиб туради. Нишотийнинг халқ оғзаки ижоди асосида яратган, “Ҳуснудил” дostonи ишқ-муҳаббат, ақл-фаросат, ахлоқ-одобга бағишлангандир. Шу нарса диққатга лойиқки, дostonда ҳар бири мустақил асар бўла оладиган “Шоҳбоз ва булбул”, “Гул ва Даф”, “Най ва Шамшод”, “Қосаи Чин ва Наргис”, “Бинафша ва Чанг” каби масаллар ҳам берилган. Бу масалларнинг барчасида эл-юртга фойда келтириш, мақтанчоқ бўлмаслик, ориқча кибр-ҳавонинг зарари ёритилиши болалар учун ҳар жиҳатдан ибратлидир.

Гулҳаний ҳам “Зарбулмасал” асарида ўзининг муҳим ижтимоий қарашларини, эл-улус тақдирига муносабатини қизиқарли масаллар орқали ифодалади.

Мунис меҳнаткаш халқнинг оғир аҳволига қаттиқ ачинди, илм-фан ва адабиёт аҳлининг хор-зорлигидан қайғурди. Шоир кишиларни билим олишга, китоб ўқишга, жоҳил ва ёмонлардан узоқ бўлишга чақирди. Мунис “Саводи таълим” рисоласи орқали болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ишига катта ҳисса

кўшиди. Унинг маърифатпарварлик ғоялари ўзидан кейин яшаган Муқимий, Фурқат, Завқий, Аваз Ўтар каби шоирлар ижодига ҳам катта таъсир кўрсатди.

Маърифатпарварликни байроқ қилиб кўтарган Абдулла Авлоний, Ҳамза, Садриддин Айний, Фитрат, Мунавваркорилар томонидан ёзилган дарслик ва қўлланмаларда болалар ҳаёти, ўқиши, ахлоқ-одоби ҳақида материаллар берилди.

Абдулла Авлоний (“Биринчи муаллим”, “Иккинчи муаллим”, “Мактаб гулистони”, “Тукий гулистон ёхуд ахлоқ”), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий (“Енгил адабиёт”, “Ахлоқ хикоялари”, “Қироат китоби”), Садриддин Айний (“Таҳзиб-ус-сибён”, “Қиз бола ёки Ҳолида”) асарларида янги давр нафаси уфура бошлади.

20-йилларда Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Ғофур Ғулом, Ғайратий, Шокир Сулаймон, Ойбек ва бошқаларнинг катта ёшдаги болалар учун ёзган асарларида илм ва меҳнатга чақирик кенг ўрин олади. Кейинчалик бу сафга З.Диёр, Д.Оппокова, М.Файзиев, И.Муслим, А.Раҳмат, Ш.Саъдулла, С.Жўра, М.Окилова, Қ.Муҳаммадий, Ҳ.Назирлар келиб қўшилди. Улар болаларни яхши ўқишга, илм-фан нурларидан баҳраман бўлишга, даврнинг ҳақиқий ўғил-қизлари бўлиб камол топишга тарғиб этдилар.

30-йилларда ўзбек болалар адабиёти ҳар томонлама юксалди. Бу даврда Зафар Диёрнинг “Қўшиқлар” (1933), “Тантана” (1936), “Шеърлар” (1939), “Муборак” (1940), “Шеър ва хикоялар” (1940), Адҳам Раҳматнинг “Дум” (1938), “Бахтли ёшлик” (1939), “Завқли аллалар” (1940), “Шеърлар” (1940), “Ҳийлагар тулки” (1940), Султон Жўранинг “Фидокор” (1940), Илём Муслимнинг “Усув” (1932), “Заҳархандалар” (1932), Шукр Саъдулланинг “Ҳайкирик” (1933) тўпламлари босилиб чиқди.

Бу даврда қардош халқлар адабиётидан жуда кўплаб асарлар ўзбек тилига таржима қилинди. Бунинг натижасида ўзбек болалар адабиёти ҳар томонлама бойиб борди. Айниқса, “Ёш туркистонликлар”, “Болалар йўлдоши”, “Болалар дунёси”, “Ўзгаришчи ёшлар”, “Ёш куч” каби ойномалар нашрини йўлга қўйилиши болалар адабиётининг ҳар томонлама ривожланишига сабаб бўлди.

Хуллас, болалар адабиётининг мавзу доираси кенгая борди. Ёшлик, мактаб ҳаёти, она юрт табиати, халқлар дўстлиги, илм, ҳунар ва техникага муҳаббат мавзулари болалар адабиётидан кенг ўрин олди.

Халқимизда: “Она юртинг омон бўлса, ранг-руйинг сомон бўлмас”, деган нақл бор. Мамлакатимизга немис-фашист босқинчиларининг хиёнаткорона бостириб кириши ўз бахтини, келажагини ҳалол меҳнати билан бунёд этаётган халқнинг оромини бузди.

Урушнинг биринчи кунлариданоқ, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғофур Ғулом, Собир Абдулла, Уйғун, Максуд Шайхзода, Зафар Диёр, Амин Умарий, Султон Жўра, Ғайратий, Миртемир, Илём Муслим ва бошқалар ғалабага комил ишонч ғояси билан йўғрилган асарлар яратдилар. Урушнинг биринчи кунлариданоқ яратилган Уйғуннинг “Ҳайрлашув”, Зафар Диёрнинг “Кичкина жангчи”, Илём Муслимнинг “Ёвни тутдай тўкамиз”, Султон Жўранинг “Текстиль комбинанти тўқувчилари”, Раёно Узоқованинг “Талпин, юрак” шеърлари болалар адабиётида урушни лаънатловчи дастлабки асарлардан бўлди.

Бу давр адабиётининг асосий мавзусини уруш давридаги халқ қаҳрамонларининг фашист босқинчиларига қарши жасоратларга тўла кураши ташкил этди.

“Москвани мен биламан”, “Хат” (Ҳамид Олимжон), “Мен яхудийман”, “Сен етим эмассан” (Ғофур Ғулом), “Ватан ҳақида”, “Йигитларга” (Ойбек), “Кураш нечун”, “Капитан Гастелло” (Максуд Шайхзода), “Ватан ҳақида қўшиқ” (Уйғун), “Ватан”, “Чавандоз” (Темур Фаттоҳ), “Бугун байрам” (Зафар Диёр), “Тўпчи Муҳаммад” (Султон Жўра), “Онамнинг айтганлари” (Адҳам Раҳмат), “Биз енгамиз” (Ҳасан Саид) каби асарлар шу давр маҳсулидир.

1941 йилнинг июль ойидаёқ “Ўлим ёвга” адабий тўплами босилиб чиқди. Тўпландаги шеърларда ғалабага бўлган комил ишонч жўшиб куйланди.

“Ватан учун” тўплами ҳам шу йилда юзага келди. Ундаги шеърлар она ватанга садақат ғояси бўрттирилганлиги билан характерлидир.

Айниқса, Зафар Диёр яратган қаҳрамонлар ёш бўлишига қарамай жуда қасоскор. Улар тинчлик, осойишталик шайдолари, немис-фашист босқинчиларини қаттиқ қаҳр-ғазаб билан лаънатлайдилар. Бинобарин, она ватанни севиш, ардоқлашнинг ўзи етмайди, уни муносиб ўғлон бўлиб ҳимоя қилиш зарур деган муқаддас ғоя билан нафас оладилар. Шунинг учун ҳам шоир қаҳрамонлари немис-фашист босқинчилари устига қўлда қурол билан шердай ҳамла қилишга тайёр. З. Диёр “Қурол беринг менга ҳам!” шеърида лирик қаҳрамон тилидан шундай мисраларни битади:

Мени кичик демангиз,
Камситмангиз кучимни,
Босқинчидан қолгумдир
Халқ қасоси - ўчимни!
Ўша баҳор, гулим деб,
Булбулим деб, уйим деб,
Жанг қиламан мардона,
Босқинчига – ўлим деб.

Немис-фашист босқинчилари барча қатори ёш болаларнинг ҳам осуда ҳаётини бузади, уларни дарё, кўллар бўйида балиқ тутиб ҳордиқ чиқаришдан, билим олиб, қувноқ ўйин-кулги билан яшашдан маҳрум этди. Шунинг учун ҳам ёш ватанпарвар бутун халқ билан бир тан, бир жон бўлиб, қўлида қурол билан душмандан ўч олишга шайланади:

Қурол беринг менга ҳам,

Курул беринг менга ҳам.
Разил немис бошига
Мен ҳам солай катта ғам, -

дея шижоат кўрсатиши билан диққатни тортади.

Ватан уруши даври болалар адабиётида фронт орқасини мустаҳкамлиш иши ҳам алоҳида мавзу бўлиб қолган эди. Зафар Диёрнинг “Мактаб – сенинг фронтинг”, “Поезд кетар фронтга”, “Темурчиларминбари”, Шукур Саъдулланнинг “Ёшлик”, “Сен нима қилдинг?” каби асарларида болаларнинг фронт орқасини мустаҳкамлашдаги жанговор меҳнатлари намоён бўлади.

“Сен нима қилдинг?” шеърининг қаҳрамонлари ўзларига ҳам, ўзгаларга ҳам талабчан болалар. Ҳар бир кун, ҳар бир дақиқани меҳнат муваффақияти билан ўтказишни ўз олдларига қатъий мақсад қилиб қўйганлар. Шунинг учун ҳам улар бир-бирларига жиддий савол берадилар:

- Фронт учун не қилдинг?
Навбат сенга! Сўйла, қани,
Нималарни эп билдинг?!

Жавоб ҳам аниқ:

... Ўйлаб топдим: уйга кирдим,
Кездим ҳар ённи бир-бир.
Боғлар ошдим, кўп йўл юрдим,
Йигдим терсагу темир.
“Булар фронт учун!”-дея
Элтдим мактабим сари.

Ҳар бир боланинг қўшган улуши беш ўртоқ ўртасида муҳокама қилинади. Ва ниҳоят улар: “Бундан ўқу танк бўлади!” дея ўз ишларидан қаноат ҳосил қиладилар.

Шеърда ҳар бир боланинг фикри-ўйи, орзу-умиди ишонарли тарзда ифода этилади.

Болалар шеърлятида она-Ватан, гўзал диёр, ҳур ўлкамиз тўғрисида яратилган асарлар ичида Абдулла Ориповнинг “Дехқонбобо ва ўн икки болакай қиссаси” шеъри болалар адабиётининг кейинги йилларида қўлга киритган жиддий ютуқларидан бўлди. Ўзбек болалар шеърлятида Ўзбекистон ҳақида кўплаб асарлар бор. А. Орипов уларни такрорламасдан ўзига хос оригинал асар ёзган. Шеър қаҳрамонлари ўн икки вилоятдан чиққан аълочи, жамоатчи ўқувчи болалар. Улар ўз жойларининг тарихини яхши биладилар. Поездда ўзларига ҳамроҳ бўлган бобонинг саволларига лўнда-лўнда қилиб жавоб беришади. Ўзбекистондаги ҳар бир вилоятнинг ўзига хос бойлиги, шаҳарлари, бағри кенг одамлари китобхон кўз ўнгидан бир-бир гавдаланади.

Ўзаро суҳбат асосига қурилган бу шеърда бобонинг якуний нутқи жуда салмоқли. Тўрт мисра шеър билан тобора гуллаб-яшнаб бораётган, ўзига мустақил бўлиб, ўз тақдирини бунёд этаётган диёримизнинг ҳусн-жамоли, қудрати бир бутунлигича ифода этилган.

Сиз атаган ҳар бир жой
Битта бўстон бўлади.
Ҳаммасини қўшсангиз,
Ўзбекистон бўлади.

Ўзбек халқи аввалдан меҳнаткаш халқ. Ишчанлик бизга ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган. Қ. Муҳаммадийнинг “Этик”, “Бувимнинг ҳикояси”, Ҳ. Ёқубовнинг “Сирдарё офтоби”, Шукур Саъдулланнинг “Ховлимизнинг болалари”, “Дастёр қиз”, “Боғбон қиз”, Илём Муслимнинг “Ойхон ва райхон”, “Ишчан асаларилар”, “Сенинг совғанг”, Пўлат Мўминнинг “Далаларга қарасам”, “Офтоб чикди оламга”, Қудрат Ҳикматнинг “Бобо ва набира”, “Жўжам, юрма лақиллаб”, Толиб Йўлдошнинг “Вақт қадри”, Юсуф Шомансурнинг “Барақа”, “Тикувчи”, Турсунбой Адашбоевнинг “Шанбалик”, Рауф Толибнинг “Бобо хурсанд, Нодир хафа”, Қамбар Отанинг “Меҳнатдан завқ оламан” шеърлари бевосита меҳнатга бағишланган.

Истеъдодли шоир Қамбар Ота узоқ йиллардан бери болаларни меҳнатсеварликка чорлаб шеърлар ёзибкелади. Унинг “Меҳнатдан завқ оламан” асари шулардан бири. Асарнинг лирик қаҳрамони соғлом ва тетик бола. Бунинг асосий сабаби унинг меҳнаткашлигида. Бола ишлашни, айникса, катталарнинг юмушларига ёрдам беришни яхши кўради. Лирик қаҳрамоннинг меҳнати, орзу-хаёли ёш китобхоннинг эзгу-ниятига мос тушади:

Соғлом, қувноқ, боламан,
Меҳнатдан завқ оламан.
Агарда иш қилмасам,
Тез зерикиб қоламан.
Катталарга дастёрман,
Хизматига тайёрман.
Фойдам тегса бировга
Мен тенгсиз бахтиёрман.
Ҳозир мактаб боламан.
Меҳнатдан завқ оламан.
Катта бўлсам, кўрасиз,
Ҳалол одам бўламан.

Меҳнат – бахт. Ўша бахтни қўлга киритиш, меҳнат унумдорлигини ошириш учун эса энг аввало илм-фанни пухта ўзлаштириб олиш керак. Қ. Муҳаммадий “Кичкина мичуринчилар” шеърида меҳнатнинг зое кетмаслигини алоҳида таъкидлайди:

Илмини билиб олсанг,
Мўлжалинг хато кетмас.

Меҳнат дунёда буюк иш. Кимки бу буюк ишнинг этагини тутса, у ҳеч қачон кам бўлмайди. Шоирларимиз ўз асарларида болаларни меҳнаткаш бўлишга, меҳнат аҳлини ҳурмат қилишга, уларнинг пешона терлари эвазига бунёд этилган нарсаларни эъзозлашга, асраб-авайлашга даъваткор шеърлари билан китобхон меҳрини қозонмоқдалар.

Болаларни боғча ёшидан бошлабқоқ табиатга муҳаббат руҳида тарбиялаш муҳим ишлардан бири. Болалар ижодкорлари бу масалага алоҳида эътибор беради. “Кичкина боғбон ҳақида дoston”, “Сув билан суҳбат”, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўғлон ҳақида кисса” (Зафар Диёр), “Тўрт фасл” (Ш. Саъдулла), “Бизнинг боққа келинлар”, “Ола бузоқ” (Ғофур Ғулом), “Бойчечак”, “Ғунча” (Уйғун), “Ўрик гуллағанда”, “Лола” (Ҳамид Олимжон), “Юртимиз табиати”, “Тилла қўнғиз” (И. Муслим), “Табиат алифбеси”, “Қанотли дўстлар” (Қ.Муҳаммадий), “Баҳор”, “Тоғ манзараси”, “Сув” (Қ.Ҳикмат), “Тошбақа” (Ю. Шомансур), “Бир чўнтак ёнғоқ” (М. Аъзам), “Баҳолар”, “Мақтанчоқ чумоли” (Т. Адашбоев), “Баҳор ва мен”, “Қушча сўзи” (Р. Толиб), “Камалак афсонаси” (О. Матжон) ва бошқалар шулар жумласидандир. Булар орасида Шукур Саъдулланинг “Кичкина қушча” асари алоҳида ажралиб туради. Унда болаларнинг қушларга бўлган меҳри, ғамхўрлиги мисралар қатига чуқур сингдирилган:

Ҳай, ҳай чумчуқ -	Чирқиллайсан излаб
жажжи қуш,	дон,
Шохда турма, пастга	Мана чумчуқ, сенга
туш!	нон!
Эрта-ю кеч тинмайсан,	Қорнинг тўйса
	айтасан,
Чарчамоқни билмайсан.	Сўнг уйингга қайтасан!

Ғофур Ғулом (“Каптар учар, ғоз учар”, “Тинчлик арчаси”), Қуддус Муҳаммадий (“Урушга йўл бермаймиз”), Шукур Саъдулла (“Тинчлик қуши ҳақида мен ўқиган шеър”), Илёс Муслим (“Дўстлик”), Қудрат Ҳикмат (“Тинчлик ҳақида қўшиқ”), Шухрат (“Тинчлик алласи”, “Дўстлик гули”), Мардонқул Муҳаммадқулов (“Уч каптарим, уч!”), Юсуф Шомансур (“Орзулар бир”), Сафар Барноев (“Биз болалар...”), Турсунбой Адашбоев (“Дўстлик”) каби шоирлар тинчлик ва дўстлик мавзусидаги асарлари билан болалар ва ёшларни тинчлик ва дўстлик руҳида тарбиялашга хисса қўшдилар.

Қуддус Муҳаммадийнинг “Урушга йўл бермаймиз” шеъри болаларнинг севимли асарларидандир. Шоир унда тинчликсевар инсонларнинг асосий мақсади тинчлик ва осойишъғталиқ эканлигини болаларга тушунтиргач, уларни тинчлик учун курашга чақиради.

Дейсан, танда жоним бор,
Тинчлик учун курашай,
Урушга ҳеч йўл бермай,
Ватан, халқим яшнатай.

Қуддус Муҳаммадий бу билан чегараланиб қолмай, тинчлик тарафдорларининг енгилмас куч-қудратини, астойдил ҳаракат қилинса, тинчлик урушни енгиси муқаррар эканлигини шундай ифодалайди:

Тинчлик бўлсин ҳамма ёқ,
Бунинг учун ҳамма вақт,
Курашар жам бўлиб халқ.
Урушга йўл бермаймиз,
Тинчлик енгар, тинчлик ҳақ.

Болаларнинг уюкли шоирларидан бири бўлган Қудрат Ҳикмат “Дўстлар, беринг қўлга қўл” шеърида Қуддус Муҳаммадийнинг фикрини давом эттириб, шундай ёзади:

Тинчлик доим сақланар,
Қасд қилган мажақланар.
Дўстлар, беринг қўлга қўл,
Урушга ҳеч берманг йўл!

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида тинчликнинг асосий гарови бўлмиш дўстлик мавзуси тобора кенгайиб бормоқда. Бу мавзуда айниқса, С. Жаббор, Э. Раимов, Р. Толиб, А. Обиджон, Ҳ. Имонбердиев ва бошқалар таъсирчан асарлар яратмоқдалар.

Бугунги ўзбек болалар шеърияти ҳақида гап кетар экан, мактаб ҳаётини акс эттирадиган асарлар ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш керак. Ҳамма нарса ўқишга, мактабга боғлиқ. Мактаб мавзусида ёзилган

шеърларда озода мактаблар, унда қайнаётган бахтли ҳаёт, болаларнинг илм-фан нурларидан бахраманд бўлишга интилишдек ижобий фазилатлари ифодаланади.

Илёс Муслимининг “Мактабим”, “Китобчам” шеърлари кичик мактаб ёшидаги болаларга мўлжалланган. “Мактабим”ни ўқиган болада ўқишга, илм-фан нурларидан бахраманд бўлишга интилиш янада ўсади:

Она каби меҳрибон –
Илм-фанларга макон,
Яйраб ўқийман ҳар он,
Қадрдоним мактабим!
Сенда дарслар хилма-хил,
Онгим ўсар йилма-йил.
Севинчларга тўлар дил,
Қадрдоним мактабим!

Аълочи ўқувчининг мақсад ва нияти ҳам аъло даражада. Унинг мақсади ўсиб, улғайиб, халқ учун, она ўлка учун ҳақиқий фарзанд бўлиб вояга етиш:

Аъло ўқишдир бурчим,
Сарф этаман бор кучим,
Ишлайман халким учун,
Қадрдоним мактабим!

Пўлат Мўминнинг “Хоҳ ўқишда, хоҳ ишда”, “Ер чопилди – жавоб топилди”, “Синфимиз кўшиғи”, “Устозлар”, Рауф Толибнинг “Катта танаффусда”, “Ўртоғимиз йўқолди”, “Уй вазифаси”, Эргаш Раимовнинг “Энди катта бўламан” каби асарларида шу куннинг нафаси сезилиб туради.

Болалар ростгўй, ҳалол, покликни яхши кўришади. Алдамчилик, ёлғончилик, хушомадгўйлик уларнинг характерларига тўғри келмайди. Рауф Толиб болалардаги бундай хусусиятни “Ўртоғимиз йўқолди” шеърда яхши ёритган. Валижон ўзининг енгилтаклиги, ёлғончи ва хушомадгўйлиги билан, фақат ўз фойдасини кўзлаб иш кўриши билан синфда обрўсини йўқотган:

Ўз фойдасин йўлар у
Дўст бўлсин қандок?
Орамиздан йўқолди,
Эҳ, битта ўрток ...

Бугунги кун болалар шеърлятида ҳарбий-ватанпарварлик ишлари ҳам анча мукамал. Ватан уруши даври шеърляти тасвир марказида турган жанговарлик, фашист босқинчиларига кучли нафрат, она-Ватан ҳимоясига қаҳриқ, байналмилал дўстлик ғоялари сўнгги давр шеърлятида ҳам асосий мавзулардан бирига айланди. Аммо энди давр билан боғлиқ равишда тасвир услубининг бирмунча ўзгарганини кўришимиз мумкин. Жумладан, уруш даври шеърлятида лирик қаҳрамоннинг бевосита жанг майдонларидаги кечинмалари ифодаланса, кейинчалик жанг қаҳрамонларининг эсдаликлари ёки у ҳақда бошқаларнинг таассуротлари, тинчлик учун кураш ғояси, урушнинг фақат ҳалокатли оқидатларини ифода этиш биринчи ўринга чиқарилди. Бу ҳол шеърлятда ҳарбий-ватанпарварлик туйғусининг, тушунчасининг тобора кенгайиб, янги-янги қирралари намоён бўлаётганлигини, давр талаби асосида ижлдий анъананинг давом этаётганини, бойитилаётганини кўрсатади.

Урушдан кейинги ҳарбий-ватанпарварлик шеърляти характерли хусусиятлар – уруш қаҳрамонлари жасоратининг кўпроқ иккинчи шахс тилидан ҳикоя қилинишида ҳам кўзга ташланади. Урушга муносабатнинг бу шаклини Уйғун (“Менинг акам”), Асқад Мухтор (“Тинчлик солдати”) каби кекса авлод вакилларида тортиб, Турсунбой Адашбоев (“Ўғлимга”), Сафар Барноев (“Дадамнинг қўллари”) сингари кейинги авлод қаламкашлари ижодида ҳам учратиш мумкин.

Ўзбек болалар шеърлятининг урушдан сўнгги даврда яратилган намуналари кўздан кечирилганда, ҳарбий-ватанпарварлик мавзусига турлича ёндошилганини кўриш мумкин. Жумладан, Мавлон Икром “Ёш партизан” поэмасида кримлик ёш партизан Виктор Коробковнинг жасоратига оид ҳужжатлардан фойдаланса, Қуддус Муҳаммадий, Толиб Йўлдошлар уруш сабабчиси бўлган фашистларни фольклордаги яъжуж-маъжужлар сифатида тасвирлаш орқали урушни лаънатлайдилар. Ватан уруши қатнашчилари Илёс Муслим ва Шухратлар фашистларнинг қирдикорларини ўша воқеаларнинг бевосита шохидлари сифатида ҳаётий, таъсирчан гавадантислар, Турсунбой Адашбоев, Қамбар Ота, Азиз Абдураззоқ, Шамси Одил, Рауф Толиб, Қутби Носирова ва бошқалар кўпроқ оталар ва болаларнинг ачиқ хотиралари тарзида қаламга оладилар.

Толиб Йўлдошнинг “Бобом эртак айтсалар” шеъри бевосита уруш қатнашчисининг невараларига жанг-жадаллар ҳақидаги эртаги тарзида битилган. Болаларга эртак туюлган бу воқеалар аслида эртак эмас, оддий жангчининг кўрган-кечирганларидир.

“Қилич ботир”, “Алпомиш”, “Алдар қўса” дostonларини жон қулоғи билан тинглаган болаларнинг фашист босқинчилари тўғрисидаги ҳикоядан вужудлари ларзага келади.

Бобо ўз гапини Гитлернинг таърифидан бошлайди:

Қўнғизмўйлов, чалабош
Гитлер деган алвасти
Қилган мудҳиш жиноят,

Хеч ёддан чиқмас асти.
Таг-туғи йўқ бу маҳлуқ,
Одамхўр экан билсак,
Нималар қилмас эди,
Эркига қўйиб берсак!.

Бобо нутқидаги нозик ўхшатишлар, айниқса, Гитлернинг одамхўрлиги, ташқи кўринишининг беўхшовлиги болалар кулоғини динг қилади. Шеърда болаларни ҳайратга солган нарса Гитлернинг кўринишигина эмас, балки унга ҳикоячининг нафратли муносабати ҳамдир. Бобонинг Гитлер бошлиқ фашистлар ҳақида ҳикоя қилаётиб, ғазабдан ранг-юзларининг окриб, ўзгариши тингловчиларида ҳам, китобхонда ҳам Гитлерга нисбатан нафтар уйғотади.

Юқорида Ватан посбонларининг жасорати кўпроқ ўзга шахс, хусусан, оталар, укалар ва болалар тилидан ҳикоя қилинишига тўхталган эдик. Ота-оналарнинг фарзандлари ёхуд фарзандларнинг ота-оналари, укаларнинг акалари билан фахрланиши, ўзларини улар жасорати учун қай жиҳатдандир дахлдор ҳисоблашлари табиий ҳолдир.

Аммо бу анъана сўнгги йиллар ёшлар шеърлятида негадир ўзини оқламапти. Анвар Ҳожининг “Мен акамни кузатдим”, Ҳабиб Раҳматнинг “Аскар укаси”, Файзи Шохисмоилнинг “Ботир аскар” шеърларида акаларини ҳарбий хизматга кузатган болаларнинг уларга ҳаваси; Шамси Одилнинг “Ота мерос”, Рауф Толибнинг “Ота изидан” шеърларида болаларнинг содиқлиги тўғрисидаги аҳду паймонлари курук баён қилинади.

Ҳарбий хизматни ўташ ҳар бир йигитнинг муқаддас бурчи. Кичкинтойларнинг буни орзиқиб кутиши ҳеч кимга сир эмас. Бинобарин, кичик қаҳрамонларнинг акалари билан фахрланиши, қуйидаги парчаларда баён этилгани каби, тезроқ катта бўлиб, ҳарбий кийимни кийишни орзу қилишлари кишига ғайритабиий туюлмайд.

Мен ҳам улғайиб бир кун,
Акамларга етгайман.
Бўлиб Ватан аскари,
Ўз бурчимни ўтайман.

“Мен акамни кузатдим”

Ватанимни,
Халқимни
Кўз қорамдек саклайман.
Аскар акамга ўхшаб
Эл ишончин оқлайман.

“Аскар укаси”

Дейман тез-тез ўтсайди
Имилламай йил,
Каттакон бўлар эдим
Сизлардек қойил.
Сўнг Ватан хизматига
Отланиб мен ҳам,
Бўлардим сиздай ботир –
Аскар чинаккам.

“Ботир аскар”

Бу ерда биз айтмоқчи бўлган гап учта шеърдан олинган парчалардаги мазмуннинг ўхшашлигидагина эмас, балки жажжи қаҳрамонларнинг Ватан хизматига отланишни орзу этишларига сабаб бўлаётган воситаларнинг ҳам айнан ўхшашлигидадир. Бизнингча, шеърлардаги кичкинтой қаҳрамонлар акаларининг ҳарбий қисм сафига чақирилиши ёки аскарларни кўришини айтиб, орзу қилишнинг ўзи етарли эмас. Қаҳрамонлар қалбидаги сунъий ҳиссиётнинг китобхонга кўчмаслиги сирини шундан излаш керак.

Ватан урушидан кейин ўтган давр ичида ўнлаб поэмалар, эртақ-достонлар майдонга келди. Ойбекнинг “Зафар ва Захро”, “Бобом”, Қ. Муҳаммадийнинг “Дунёда энг кучли нима?”, “Солижон”, Шукур Саъдулланинг “Лақма ит”, “Икки донишманд”, Пўлат Мўминнинг “Ўринбосарлар”, “Эҳ, роса ширин экан”, “Холнинг жийрон велосипеди”, “Олтин най”, “Жалил эшитган эртақ”, Қудрат Ҳикматнинг “Тошбақалар ҳужуми”, “Бобо деҳқон хангомаси”, “Човқар”, “Чирчиқ фарзанди”, Рамз Бобожоннинг “Чўпон ўғли”, Сафар Барноевнинг “Биз деҳқон боласимиз”, “Олтин шаҳар ҳақида афсона”, “Олтин ошиқлар”, Миразиз Аъзамнинг “Ақлли болалар” (“Асрор”), “Бедананинг бувиси”, Турсунбой Адашбоевнинг “Довонлар”, “Ҳарфларнинг саргузашти”, Қамбар Отанинг “Гилдираклар кўшиғи”, Тошпўлат Ҳамиднинг “Асроркулнинг кўчқори”, Эргаш Раимнинг “Бир дона япроқ”, Рауф Толибнинг “Сеҳргар дўстим бор”, “Мақтанчок”, Азим Усмоннинг “Ғаройиб Аждарҳо”, Кавсар Турдиевнинг “Тошкесаклар мамлакатаида” каби поэма ва эртақ-достонлари яратилди.

Шоир Пўлат Мўмин “Кўнғил истар яхшилик” асарида болалар ўртасидаги дўстлик, биродарлик, ўқитувчи ва жонажон мактабга муҳаббат, бирлик, байналмилаллик масалаларини илгари суради. Болалар ҳаётида содир бўладиган ютуқ ва камчиликлар бадий бўёқларда, қизикарли эпизодларда чизиб берилади. Бир сўз билан айтганда, мактаб ўқувчиларининг жозибали ҳаёти завқ-шавқ билан тасвирланади.

Шоир энг аввало янги “маҳалланинг чиройи” бўлган жонажон мактаб биноси ҳақиқатдан ҳам “билим саройи”га айланиб кетганлигини мароқ билан тасвирлайди. Ана шундан кейингина ўқувчини бу ерда таълим –тарбия олаётган ўз қаҳрамонлари билан таништиради. Поэманинг ҳар бир саҳифасида эзгулик, олийжаноб инсоний фазилатлар қабартирилган ҳолда ёритилади. Асарнинг асосий ғояси чизигини ташкил этган Ўктам образи ёш китобхонни ўзига мафтун этиб олади. У жуда шўх, олов қалбли. Томда варрак учуриб йиқилиб тушган, шунинг учун “мияси сал лат еган”. Натижада асаб касалига гирифтор бўлган. Ўктам оккўнгил, ростгўй, ҳақиқатчи бола. У ҳаётга ҳақиқат кўзи билан қарайди, бошқаларнинг ҳам шундай бўлишини истади. Аммо ўзи ўқийдиган синфда Толибга ўхшаган баъзи ўйинқароқ, тегажоқ, шоир сўзи билан айтганда “олифта” болалар унинг жиғига тегади, асабини бузади, касалини кўзғайди, синфдан-синфга ўтолманини юзига солади.

Яхши гапнинг шайдоси бўлиб қолган Ўктамнинг касали кўзгаб йиқилиб қолиши ёш китобхонда Ўктамга нисбатан чуқур ачиниш, Толибга нисбатан эса кучли нафрат хиссини уйғотади.

Бир неча кундан сўнг тузалиб келган Ўктам ўқишга шўнғиб кетади.

Толиб Шокир аканинг касал бўлиб қолганини эшитиб, хурсанд бўлади, дарров ўйин-кулги, бекорчилик ҳақида оғиз гўпиртириб гап сотади:

Шокир акамиз бу гал,
Яхшиям бўбди касал.
Дарсга келмасмуш анча,
Ўйнаймиз хоҳлаганча –

деб устозга ачиниш ўрнига хурсандлигини билдиради. Бу гап Ўктамга қаттиқ ботади. Шунда у Толибни яхшиликка чақиради, ўқитувчи-устозга бундай муносабатда бўлмаслик кераклигини уқтиради. Аммо жанжалкаш Толиб бу гапларга қулоқ солиш ўрнига Ўктамнинг жиғига тегади, асабини бузади, уни мушт кўтаришга мажбур қилади. Синфдаги айрим ўқувчилар Толибни уриб қочиб кетди, деган гап тарқатишади. Фақат самимий дўст Қодиргина бу гапга ишонмайди. Ўктамнинг беозор, софдил эканлигини исботлашга уринади.

Толиб Ўктам устидан ўқитувчи-устозларга арз қилади. Ўктамнинг уйига отасини бошлаб боради. Лекин воқеа давомида китобхон Толибнинг чакимчи, ўқишга хуши йўқ, кеккайма бола эканини билиб олади.

Достонда жамоа тарбиясининг аҳамияти ғоятда чуқур ифодаланган. Ўктам соғайиб ўқишга қайтади. Ўктам ва Толиб жанжали муҳокамасига бағишланиб ўтказилган синф мажлиси достоннинг энг авж нуктаси ҳисобланади. Бу ерда ҳақиқатгўйлик, аъло ўқиш, дўстларни, катталарни ҳурмат қилиш, ахлоқ-одобда бошқаларга ўрнак бўлиш каби масалалар тарғиб этилади. Ёлғончилик, беодоблик, ўзгаларни менсимай, худбинлик қилиш қораланади.

Қодирнинг йиғилишдаги сўзи айниқса, характерлидир. У ҳақ гапни айтади. Ўктамнинг гуноҳсиз, Толибнинг эса айбдор эканлигини, бирма-бир исботлайди, ҳаммани ўз фикрига ишонттира билади.

Натижада Толиб дакки ейди, ўз қилмишини бўйнига олиб, ўртоғини ножўя хафа қилиб юргани учун ичи ачийди.

Асарнинг охирида Толиб аввалги гердайган, олифта, димоғдор бола эмас, аксинча, оддий, ширинсухан ўқувчига айланади:

Бир қаранг-чи Толибга
Эмас унча олифта
Гаплашсангиз агарда
Анча тушган эгардан.

“Кўнгил истар яхшилик” достони баъзи нуксонлардан қатъи назар, қаҳрамонларнинг ҳаётийлиги, жонлилиги, уларнинг олға интилишлари, ҳақиқий инсон бўлиб камол топишга ҳаракат қилишлари билан қимматлидир. Зотан, инсонларнинг турмуш шароитлари, ижтимоий турмушлари ўзгариши натижасида уларнинг тасаввурлари, фикрлари, тушунчалари, қисқаси, онглари ҳам ўзгариши табиий эканлиги шу зайдда очиб берилади.

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида шеърят ривожлангани каби насрда ҳам салмоқли асарлар юзага келди. Ёзувчиларнинг янги-янги авлоллари камол топди. Айниқса, ҳикоячилик ўсди. Болаларнинг ёши, қизиқиши, дунёқарашига тўла жавоб бера оладиган ҳикоялар бунёд этилди. Ҳаким Назир, Ёқубжон Шукуров, Шукур Саъдулла, Носир Фозилов, Худойберди Тўхтабоев, Турғунбой Ғоипов, Раҳмат Азизхўжаев, Латиф Махмудов, Фарҳод Мусажон, Собир Юнусов, Оқилжон Ҳусанов, Махмуд Муродов, Нодир Назаров, Эргаш Раимов, Сафар Барноев, Абдусайд Кўчимов, Рауф Толиб, Анвар Обиджон ва бошқаларнинг фақат мактабгача тарбия ёшдаги болаларга мўлжалланган ўнлаб ҳикоялар тўплами босилиб чиқди.

Жуда кўп ҳикояларда кичкинтойларнинг ҳаётлари ўз ифодасини топмоқда. Шодмонбек Отабоевнинг “Итолғи” ҳикояси қуш, қурт-қумурскаларни севиш, ардоқлашга қаратилган. Итолғи чумчуқ ва чуғурчуқларни тутиб олиб ейдиган қуш. Шукуралӣ ака Итолғини жияни Шавкатга совға қилади. Шавкат узум кўриқлашда ундан фойдаланмоқчи эди. Аммо қуш уларникида ўзини эркин сезмайди. Бунинг сабабини суриштирганда Шавкатнинг отаси бу махлуқ озод ва эркинликни қумсаётганлигини тушунтиради.

Шавкат кушларни яхши кўрадиган, раҳмдил бола. У итолғини қафасда уч кун зўрға ушлаб туради. Қафасда куш эмас, ўзи ўтиргандек бўлади ва итолғини қафасдан бутунлай чиқариб юборади. Кушча болага раҳмат дегандек эркин парвоз қилиб кетади.

Болалар қиссачилигида ҳам кўплаб яхши асарлар яратилди, адибларнинг янги-янги авлодлари камол топди. Ойбек, Ғофур Ғулом, Абдулла Қаҳҳордан тортиб бугунги кунга қадар ҳисоблайдиган бўлсак, уларнинг сафи ниҳоятда ўсди. Бунга мисол қилиб, Ҳаким Назир, Шуккур Саъдулла, Худойберди Тўхтабоев, Ҳабиб Пулатов, Латиф Маҳмудов, Носир Фозилов, Фарҳод Мусажон, Шуккур Холмирзаев, Оқилжон Хусанов, Ҳожиакбар Шайхов, Анвар Обиджон, Абдусайд Кўчимов, Эргаш Раимов ва бошқаларни мисол ўилиб кўрсатиш мумкин.

Ҳаким Назирнинг “Ёнар дарё” қиссасининг асосий қаҳрамони Дамир. У отадан жуда эрта жудо бўлган. Адиб бошда болани анча шўх, онанинг гапига қулоқ солмайдиган, яхши ўқимайдиган, бир оз ўзбошимча қилиб кўрсатади. Боланинг бундай салбий томонлари қуйидаги лавҳада шундоққина кўзга ташланиб туради:

“Бувим билан ойим айвондан туриб кетишлари биланок, мен “лип” этиб ўтинхонага ўтдим. У ерда товук катаги бор эди. Мўралаб кўрдим. Товук тухум қўйибди-ю, чикиб кетибди. Бир эмас, иккита тухум. Ушлаб боксам, ҳали илиққина. У ёқ-бу ёққа аланглаб олдим-да, тухумнинг икки ёғини чўп билан чумчук кўзидай тешиб, оғзимга “хўп” этувдим, ликка кетди. Қани энди устидан юмшоқ нон бўлса, еб юборсанг. Оёқ учида ошхонага кирдим-да, яримта булқачани чўнтакка уриб чиқдим. Яна келиб стулимга ўтирдим. Бирдан ҳикичок тутиб қолди. Ҳикичок босилармикин деб водопроводдан бир ҳовуч сув ҳам ичиб олдим. Қорним тўйганга ўхшади. Энди дафтардаги ҳарфлар, рақамлар учинини қўйиб, ўз ўрнига қўнди. Лекин қўнгани билан миямга кирмади. Негаки, уй ичидан ойимнинг йиғи аралаш овози эшитилаётган эди. У бувимга дерди:

- Бу мени куйдирадиганга ўхшайди. Тепасида ҳақ деб турсангиз, ишга қарайди, бўлмаса йўқ. Пешонам шўр бўлмаса...”

Ёзувчи Дамир билан унинг ўғай отаси – Султон амаки муносабатлари тасвири орқали инсон тарбиясида ота-она ролига алоҳида урғу беради. Қиссада Газлидаги ҳаёт, одамларнинг турмуши, Бўрон ва Қўлдошларнинг ахлоқ-одоблари ҳам Дамирнинг оёққа туриб олишида асосий сабаб бўлиб хизмат қилиши кўрсатилади.

Рустам Раҳмонов “Чангалзордаги шарпа” қиссаси билан Ватан уруши даври кишлок болаларининг тиниб-тинчимас образларини яратиб берди. Ахир уруш даҳшатлари узоқ Тошота кишлогига ҳам акс-садо беради-да! Тошоталиклар кечани-кеча, кундузни-кундуз демай, душман билан ғойибона жанг қиладилар. Ҳа, уруш ташвиши каттага ҳам, кичикка ҳам, баравар тушган эди.

Оташ ўжар, ўз айтганидан қолмайдиган бола. Ёзувчи бу бола образига шундай изох беради: - Ўжар одамнинг, айниқса ўжар боланинг табиати қизиқ. Ундайларнинг бир нарсига ўчакиштириб бўлмайди. Қиламан деса, қилади, ўламан деса, ўлади. Айтганини қилиш учун ҳеч нарсадан тоймайди. Бўлмаса, Оташ онасининг иссиқ бағрини ҳечам тарк этмасам дейди. Лекин, ўжарлик! Ҳа ҳаммасига унинг шу ўжарлиги, шарткесарлиги айбдор.

Оташ нега бунчалар ўжар. Унинг ўжарлигига давр сабабчи, уруш сабабчи. Бола отасини жуда қаттиқ соғинган. У отасини кўрмоқчи, немис-фашистларга қарши курашда отасига қўмаклашмоқчи. Аммо ота узоқда. Унга ета олмаган боланинг феъл-атвори жуда бошқача. Ҳамма касаллик мана шунда.

Кишлоқ болаларини тўплаб Роҳат кампир жуда ажойиб-ғаройиб эртақлар айтиб беради. У айтган эртақлар орасида паҳлавонлар, довьораклар, сеҳргарлар, ишқмас у дангасалар, турли алвасти-ю жинлар бор.

Оташ бугун ажиналардан бирини тутиш ҳаёли билан банд. У чакалакзорга бормоқчи, бир ажинани тутиб, уни ялинтириб-ялинтириб, кейин “бор, Гитлерни тутиб кел дейман. Уни тутиб келади, ўшанда Гитлерни участкавой милиционерга бераман. Кейин, роса кийнаб ўлдиришади. Ўшанда уруш ҳамп тугайди. Ҳамма урушдан келади, дадам ҳам... Кейин, ажинанинг сочини қайтариб бераман...”, - демокчи.

Оташ ана шундай ўй-андишалар билан Қутурбулок томон йўл олди. Бу чакалакзор тўғрисида Тошотада қанчадан-қанча афсоналар тўқилмаган. “Чакалак” сўзининг ўзи болаларнигина эмас, хатто катталарни ҳам сескантириб, кўркувга солиб келган. Оналар инжиқ, йиғлоқи болаларини “тапимга кирмасанг, чакалакзорга элтиб ташлайман” деган пўписа билан тийиб келишган. Бу жой – алвастилар макони; инс-жинслар баъзим курадиган майдон! Бу ерда жин-алвастиларни ўз кўзи билан кўрганлар бор, Тошотада, - дейишларига қарамай, ўз бахтини синаб кўрмоқчи.

Бола бу дарахтли чакалакзор бағрида кечаси узоқ ўтирди, қорни оч қолди, совқатди. Ажиналарни кута-кута мижжалари қотиб кетди – киприклари юмилса очилмайди, очилса юмилмайди. Шу пайт аллақайёқдан данғир-дунғир чилдирма чалишиб, биргала ясанган қизлар келиб қолишди, бирпаста ўртага гулхан ёкишиб, атрофида ўйнай кетишди. Оташ у ён – бу ёнига аланглаб қараса, чакалакзордан асар қолмабди. Шу онда жажжи қизчасини опичлаб, аяси келиб қолса бўладими! У нукул қаҳ-қаҳ уриб кулади. Кела солиб аланга устидан сакраб ўтди-да, ўйинга туша бошлади. Бирдан бояги қизлар сержун маҳлуқларга айланиб, Оташнинг аясини қуршаб олишди. Укасини силтаб-силтаб тортишди-да оловга улоқтиришди. Аясини бўлса ҳар бири паншахадай панжалари билан бўға кетишди. Оташ ажиналар тўдасига ташланиб, онасини қутқармоқчи бўлди. Бирок, қараса – оёқлари йўқ. Овозининг борича қичқирса овози чиқмайди...

Ҳа, бола уйкусида алаҳсирар эди. Энди у ажиналарнинг борлигига ишонмай қолди. Чунки Роҳат кампирнинг эртаги фақат афсона эканлигига бугун зўрға ақли етди. Аммо Оташ ҳаётда бўш келадиған

болалардан эмас. Ўзича сирли бу чакалакзорни ўзлаштиришга киришди. Бу ишда унга Обидахон ва Хуршидjonлар кўмак беришди. Чакалакзор ўрнида мўл-кўл пахта ҳосили битди. Бу эса уруш даври болаларининг фронтга катта совғаси бўлди.

Бу давр болалар киссачилигида саргузашт, илмий-фантастика жанрлари ҳам ривож топди. Худойберди Тўхтабоев (“Сариқ девни миниб”, “Қасоскорнинг олтин боши”, “Ширин қовунлар мамлакатиди”); Ҳожақбар Шайхов (“Само мавқаридаги намоиш”, “Шом камари”, “Аждодлар хотираси”); Маҳкам Маҳмудов (“Европанинг ўғирланиши”); Анвар Обиджон (“0099 номерли ёлғончи”, “Дахшатли мешполвон”); Оллоёр (“Фазогир чумоли”); Оқилжон Ҳусанов (“Тоғда ўсган бола”) ва бошқалар бу жанрда самарали ижод қилмоқдалар.

Болалар тарбиясида драматургия жанрида яратилган асарлар ҳам катта рол ўйнайди. Ҳаким Назир, Адҳам Раҳмат, Пўлат Мўмин, Мамарасул Бобоев, Усмон Юсупов, Турғунбой Ғойибов, Наримон Орифжонов, Латиф Маҳмудов, Фарҳод Мусажон, Равшан Ёриевларнинг пьесалари ўзининг болаларбоплиги билан кичкинтойлар қувончига қувонч қўшиб келмоқда.

Сўнгги йиллар болалар драматургиясида Равшан Ёриевнинг “Оқбулок” (бир пардали) пьесаси алоҳида ажралиб туради. Асар қаҳрамонлари Қудрат, Жасур, Гулшан, Ўрмончи бобо, Гўзал қиз, Олмаҳон, Қора дев, Қари шайтон, Маймоқ шайтон, Кичик шайтон ва бошқалар.

Болалар ўрмонда карнавал ўтказишмоқчи. Ҳамма бу маросимга ҳозирлик қўрмоқда. Аммо ичи қора, қизғанчиқ қора дев-у шайтонлар бунга қарши, нима бўлганда ҳам карнавални ўтказмаслик – одамларга панд бериш режаларини туздилар. Шифобахш, ҳамманинг дардига малҳам бўладиган кўзадаги Оқбулок сувини заҳарли сувга алмаштириб, болаларни нобуд қилмоқчи бўладилар. Шу пайт болаларга Олмаҳон ёрдам ўлини чўзади. Шайтонлар ўзлари ясаган кўзадаги заҳарли сувни ичиб ҳалок бўладилар.

Ўрмонда катта шодлик, ўйин-кулги бошланиб кетади.

Латиф Маҳмудовнинг “Али билан Вали”, “Эҳ, аттанг...”, “Муҳим топширик”, “Сирли хат”, “Дангасанинг саргузаштлари” пьесалари театр сахналарида қайта-қайта намоиш қилинмоқда.

“Дангасанинг саргузаштлари” асарининг қаҳрамони ўзининг ишёкмаслиги, кўрс-кўполлиги билан дўстларидан ажралиб қолган. Бола хомхаёллик билан яшайди, ўқиш, изланиш, меҳнат қилиш, катталарнинг юмушларига кўмаклашишни ўзига эп қўрмайди.

Асар сўнгида Нусрат бобо Дадавойга нисбатан жуда ўринли гапни айтади:

Меҳрин қўйсин меҳнатга,

Етар шундай ниятга!

Ҳа, бу гап ҳаммага тегишли, ҳамма бирдек меҳнат қилса, ўқиса, ўрганса фақат фойда кўради, муроиди ҳосил бўлади.

Ҳозирги замон ўзбек болалар бадий адабиёти билан бирга болалар адабиётшунослиги ва адабий танкид ҳам поғонама-поғона ўсди, ривожланди. Бир қатор дарслик, қўлланма, мажмуа, монография, китоблар ёзилди. Ўнлаб номзодлик ва докторлик диссертациялари ҳимоя қилинди.

Бу соҳанинг тақомилида А. Суюмов, Ў. Рашид, С. Мамажонов, М. Қўшжонов, Ҳ. Абдусаматов, М. Юнусов, Б. Имомов, П. Шермуҳаммедов, О. Сафаров, Х. Эгамов, С. Ирисхўжаева, С. Матжонов, Қ. Қаҳрамонов каби кўпгина адабиётшуносларнинг хизматларини алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади.

АЛИШЕР НАВОЙ

(1441-1501)

Алишер Навоий 1441 йилнинг 9 февралда Ҳирот шаҳрида Ғиёсиддин Кичкина оиласида дунёга келди. Бўлажак шоирнинг отаси теурийлар авлодидан эди. Шунинг учун Алишер теурий шахзодалар билан тарбиялана бошлади. У тўрт ёшга етганида мактабга берадилар. Алишер ўзининг ўқиши, одоби билан бошқалардан ажралиб турар эди. Ғиёсиддин Кичкина ҳам ўз фарзандини яхши ўқитиш, саводхон қилиш учун астойдил киришган эди. Бунинг устига уларнинг уйида кўпгина қалам аҳиллари тўпланишиб, шеърлар ўқишар, адабиёт, санъат ҳақида баҳс-мунозалар ўтказишар эди.

Илм-фанга, айниқса, бадий адабиётга жуда эрта ихлос қўйган Навоий Саъдийнинг “Тулистон”, “Бўстон” китобларини, айниқса, Фаридиддин Атторнинг “Мантқиқут-тайр” (“Қуш нутқи”) асарини сувиб ўқир ва ёд олар эди.

Алишернинг катта тоғаси, шоир Мирсаид Қобулий, кичик тоғаси шоир ва машшоқ Муҳаммад Али Ғарибий доим у билан бирга эди. Кейинчалик бу икки тоғаси подшоҳ Абусаид томонидан ўлдирилганидан, қаттиқ қайғурган эди. Бу икки фозил инсоннинг Алишер камолига кўп меҳнатлари синган эди.

Алишер учун буюк маънавият ҳазинаси – Мавлоно Лутфий, Хоразмий, Амирий, Атоий, Ҳайдар Хоразмий, Саккокий шеърлари, Абулқосим Фирдавс, Амир Ҳусрав Дехлавий, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Ҳожи Кирмонийларнинг дostonлари, Рудакий, Умар Ҳайём, Ҳофиз Шерозий, Абдурахмон Жомийларнинг девонлари эди.

У фақат ўзбек-форс тилларидаги асарларнигина эмас, балки озорбажон, туркманчада битган нодир қўлёмаларини ўқиган, у тиллар нафосати билан ўз шеърятини бойитишга интилан. Болалигидан ўз халқининг тили, адабиёти, маданияти билангина чекланиб қолиш хисси унга ёт бўлган. Ёшлигидан ўзини бошқа халқлар, уларнинг маданиятига яқин тутишни фахр деб билган ва унинг ижоди шу эзгу йўналишида шаклланган. Фарҳодни чин ўғли, Ширинни армания қизи деб тасвирлаши тасодифий эмас.

Илм-маърифат ҳомийси бўлган Алишер Навоий мактаб ва маориф ишларига ҳар доим катта эътибор берди. Меҳнаткаш халқ болаларини ўқитиш ва тарбиялаш учун мактаб ва мадрассалар ташкил этишни

давлат олдида турган бош масалаларидан бири деб қаради. Илм аҳилларига, муаллимларга муҳаббат билан муносабатда бўлди.

Алишер Навоий ўзининг бадиий асарларида кўпинча, баркамол инсон тимсолини ифодаловчи ижобий образлар яратади. Илм-маърифат, ахлоқ-одобга доир ўй-фикрларини эса илмий-фалсафий ҳамда дидактик асарларида илгари суради. Бир сўз билан айтганда, у ақл кучига чексиз ишонади, илм-фаннинг хислати баҳоят катта деб билади.

Алишер Навоий ўзининг жуда кўп асарларида болалар тарбиясига оид фикрларни илгари сурди. Айниқса, “Хамса”га кирган “Ҳайратул-аброр”, “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун” каби дostonларининг баъзи бобларини бола тарбияси эгаллаганлигини кўрамиз. Булар орасида “Ҳайрат ул аброр” (“Яхши кишиларнинг хайратланиши”) фалсафийлиги, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-таълимий масалаларини камраб олганлиги билан ажралиб туради. Шоир болаларни ўқимишли, одобли, ростгўй, ҳалол, пок, саҳий бўлишга; ота-онани, ўзидан катталарни ҳурмат қилишга, инсофли ва адолатли кишилар бўлиб камол топишига ундайди.

Халқни жондан севган Алишер Навоий инсоннинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилади ва бахт-саодати учун курашади.

“Ҳайратул-аброр” дostonининг олтинчи бобида шоир одоб ва камтарликни улуғлаб, таълим-тарбияга оид қимматли фикр-мулоҳазаларини баён этади.

“Ҳайратул-аброр” дostonининг ўнинчи бобида тўғрилиқ, ростгўйлик ғояси илгари сурилади. Жумладан, “Шер ва дурроғ” масалида ёлғончилик ва эгриликнинг ёмон оқибатлари очиб берилади.

Дostonнинг ўн биринчи ҳикояти ҳам диққатга сазовордир. Шоир унда илм-фанга, илм аҳлига юксак баҳо беради. Кишиларни илм олишга, олимларни иззат-ҳурмат қилишга чақиради. Шоирнинг “Фарҳод ва Ширин” дostonида чин севги ва вафо, дўстлик ва садоқат, меҳнат ва ижодкорлик, ватанпарварлик ҳамда қаҳрамонлик ғоялари куйланади. Асар болалар учун ёзилмаган бўлса-да, ундаги айрим лавҳалар болалар китобхонлиги доирасига киради. Шоир дostonда Фарҳоднинг болалик чоғлариданоқ илм-хунарга, меҳнатга бўлган муҳаббатини зўр маҳорат ва самимият билан тасвирлаган.

Фарҳод ақл-фаросатли, зеҳнли бўлганлиги учун тез орада жуда кўп илмларни эгаллаб олади. Шоир Фарҳоднинг бундай ижобий фазилатларини зўр мамнуният билан ёзади:

Жаҳонда қолмади ул этмаган илм,
Билиб тақиқни касб этмаган илм.

Алишер Навоийнинг энг гўзал дostonларидан бири “Лисон-ут тайр” (“Қуш тили”)дир. Дostonда мажозий образлар ва уларнинг ажойиб ва ғаройиб саргузаштлари ётади.

Дostonнинг мазмунини мажозий бўлгани каби, унинг персонажлари ҳам мажозийдир. Семруғ – худо, Худ-худ – шайх, муршид, қушлар – инсонлардир. Навоий Семруғни комил, энг олий борлиқ деб ҳисоблайди.

Алишер Навоий умрининг охирида “Маҳбул-қулуб” дostonини яратади. У фалсавий ва ахлоқий-таълимий асар бўлиб, инсон тарбиясида муҳим ўрин тутайди.

Уч қисмдан иборат бўлган бу китобда Навоий “Мақтаб аҳли тўғисида” ҳам алоҳида фикр юритади. Мақтаб иши ўқитувчи-устозлик дунёда энг мураккаб-хайрли ва шарафли касблардан биридир, дейди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, агар у подшоҳ бўлиб кетса ҳам устоз-ўқитувчи олдида қарздор эканлигини таъкидлаш билан муаллимлик касбини улуғлайди:

Ҳақ йўлида кимки сенга қийналиб бир ҳарф ўқитган бўлса,
Унинг ҳаққини юзта ҳазина билан ҳам адо қилиб бўлмайди.

Китобнинг учинчи қисмида ҳар қандай одам учун фойдаси тегадиган жуда кўп доно фикрлар ўртага ташланади. Бўлимнинг йигирма тўққизинчи мақолатида қуйидаги иборалар, гаплар бор:

Илм ўрганмоқ – эътиқодни мустаҳкамлаш учундир, аммо бойлик орттирмоқ учун эмас. Саводсиз бой – ёгинсиз булутга ўхшайди; илмига амал қилмаган олим – устига китоб ортилган эшакка ўхшайди.

Байт:

Ҳаммол қийматли юк ташиса ҳам, унга иш ҳаққи бир-икки чақадан бошқа наф тегмайди.

Худди шу ўринда Навоий тилга эътибор бериш ҳақида ҳам ибратли фикрларни ўртага ташлайди:

Тил ширинлиги – кўнгилга ёқимлидир; мулоимлиги эса – фойдали. Чучук тил аччиққа айланса кўпчиликка зарари тегади; қалбдан май тайёрланса харом бўлади. Ширин сўз соф кўнгиллар учун асал каби тотлидир; болалар учун мулоим табиатли одам – ҳалвофуруш каби сеvimлидир.

Байт:

Яхши сўзга ким масту беҳуш бўлса, шарбат ичида заҳарни тотли қилади.

Кўриб ўтганимиздек, Алишер Навоий тарбия масалаларига, хусусан, болалар китобхонлигига ҳам алоҳида эътибор берган. Бу билан у ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётининг ривожланишига катта замин тайёрлаган.

МУҲАММАД ШАРИФ ГУЛҲАНИЙ

Гулҳаний XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида яшаб ижод этган ва бу давр ўзбек адабиётида ўзига хос ўринда турадиганёзувчидир. Унинг асл исм-шарифи Муҳаммад Шариф бўлиб, Гулҳаний эса унинг адабий тахаллусидир. Тахминларга кўра, у XVIII асрнинг 70-йлларида ҳозирги Хўжанд вилоятининг Дарвоза қишлоғида дунёга келади.

Бўлажак ёзувчининг болалиги ўзи оламга келган тоғ қишлоғида ўтади. Бу рда озми-кўпми ўқиб, савод чиқаради, адабиётга бўлган ҳаваси ортади. Шеърятга оид кўплаб асарлар ўқийди, халқ оғзаки ижодини берилиб ўрганади ва аста-секин шеърый машқлари бошланади. У ўз илмини ошириш мақсадида аввал Наманган ва сўнгра Фарғонага келади, қизиқчилиги, ҳозиржавоблилиги ва ҳажвий шеърлари билан кишилар ўртасида танила бошлайди. Айниқса, ғариблик туркумидаги рубойи ва тўртликлари билан эл оғзига тушади. Шоир кейинчалик Қўқонга келади ва қийинчилик билан яшайди. Тирикчилик ўтказиш учун ҳаммомда ўт ёқувчи бўлиб ишлайди. У ўзбекча шеърларига Гулханий, тожикча шеърларига Журъат деб тахаллус қўяди.

Гулханий бир неча йил Қўқон хони Олимхон саройида навкар бўлиб хизмат қилган, жангларда қаҳрамонлик кўрсатган бўлса-да, аммо очлик, юпинлик, мухтожлик унинг ҳамроҳи бўлиб қолаверади.

Гулханийнинг “бер менга” радифли шеъри унинг навкарлик даврида ёзилган асардир. Ҳазал оч қолган кишининг ўз хўжайинидан нон сўраши билан бошланиб, лирик қаҳрамон – навкарнинг қалб аламлари сўнгги байтларда изчил очила боради.

Бу ғазалга чуқурроқ назар ташланса, унда фақат якка, очликдан тинкаси қуриган айрим шахс ҳақида гапирилмай, балки катта ижтимоий масала ҳақида – Олимхоннинг навкарлари орасидаги ички ҳаёт шароити бўлади. Ҳазалда лирик қаҳрамоннинг образи умумлашма образ даражасигача кўтарилган, чунки Олимхон навкарларидан фақат Гулханий хон илтифотига сазовор бўлолмади, деган қарорга келиш янглишдир. Демак, лирик қаҳрамон – навкар ўз бошидан кечирганларини баён қилиш асосида Олимхоннинг навкарларга мурувватсизлиги ва қўшиндаги тартибсизликни фош қилади. Ўз ҳуқуқини ёклаш билан бошқа навкарларни ҳам ана шундай иш кўришга даъват этади:

Ҳазратим очликдан ўлдим, егани нон бер менга
Кофир ўлғаймен агар десамки, бахмон бер менга.
Мошу буғдою гурунч берким, шулар менга керак,
Ҳеч айтмасман ақиқу, лаълу маржон бер менга.
Эгнима ёпик бериб, корнимни тўйғиз нон билан,
Сенга биллоҳким демасман дину имон бер менга.
Навкаринг очликдан ўлса, нега ҳайфинг келмагай,
Эй табиби ҳозиқим, дорию дармон бер менга.
Нону тўн бер. Бенаволик дардидин кутқар мени,
Мен қачон айтдимки, Қорун ганжидек қон бер менга...
Гулханийни эр йигитлар тўпидан камситмагин,
Фута бер, от бер, тўну чакмон бер менга.

Халқ золим деб атаган Олимхондан кейин Қўқон тахтига чиққан Умархон ҳукмронлиги даврида ҳам Гулханий турмушида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади.

Гулханий бошда адашиб, турмушим яхши бўлармикан, қорним нонга тўярмикан, деган ўй-умидлар билан Умархон саройидаги маддох шоирлар гуруҳига қўшилади. Хонни мактаб қасида ва ғазаллар ёзади. Қасидаларида Умархонни кўқларга кўтариб мактади, хонга унда бўлмаган яхши хислатларни тақди, уни фуқоропарвар, адолатпарвар, зулм ва ҳақсизликка хотима берувчи киши қилиб тасвирлади ва бу билан хонни ана шундай ижобий хислатлар эгаси бўлишга даъват этди. Аммо Умархон саройидаги фискал-фужурлар, мунофиқликлар, хон ва уни ўраб олган аркони давлат – давлат таянчлари томонидан халқ бошига келтирилган қора кунлар Гулханийдек хассос шоирнинг сарой аҳлига бўлган муносабатини ўзгартириб юборди: энди у баъзан ихтиёрий равишда ва баъзан пайравлик қилиб шохни таърифлашдан чекинадиган бўлди, ўз эътирозларини билдира бошлади.

Гулханий XIX асрнинг биринчи ярмида вафот этади.

“Зарбулмасал” халқ эртаклари таҳдидида ёзилган мукаммал мазмунли ўткир сатирик асардир. Гулханий ўзининг бу асарида халқнинг мазмундор мақолалари, ҳикматли сўзлари ва қочирик гапларидан моҳирлик билан фойдаланади. У феодал ҳукмдорлар ва уларнинг лаганбардорларини, сарой аҳлининг ярамас кирдикорларини мажоз йўли билан ўткир сатира остига олади. Чунки у меҳнаткаш халқнинг оғир, машаққатли ҳаётини ўз кўзи билан кўрди, сарой базимлари, кети узилмас майпарастиликлар халқни талаш ҳисобига бўлишини пайқайди ва бундай салбий ишлар унинг кўзини очди. Натижада, унда сарой аристократиясига нисбатан нафрат ҳисси тобора ошиб борди. Аммо шоир, шароитга кўра, ҳукмрон доиралардан норозилигини ва нафратини очиқ-ойдин ифода қилмас эди. Шунинг учун мажозий шаклдаги “Зарбулмасал” асарини ёзишга киришди. Асарда шоирнинг мақсади, ҳаётга, уни ўраб олган муҳитга, ҳоким табақаларга бўлган муносабатини тўғридан-тўғри ифода этилмай, балки ҳайвонлар, қушлар ва шунга ўхшаш мажозий образларнинг тасвири орқали ифодаланади. Шоир шу заминда ўзи яшаган замон учун аниқ ва ҳарактерий воқеа-ҳодисаларни, уларга ўзининг муносабатини, қарашларини тасвирлайди.

Муаллиф ўз масалаларида мажозий образлар орқали ўша даврдаги ҳукмрон синф вакилларини фош қилади, мамлакатга ҳаробалик, халққа қашшоқлик келтирган ўзаро феодал урушларга қарши омманинг норозилигини ифода қилади.

Гулханий ўз замонасида содир бўлаётган талон-тарож, халқни қийнаш, ортиқча солиқлар солиш каби воқеаларни очиқдан-очиқ ёза олмас эди. Буни фақат эртақ йўли билан амалга ошириш мумкин эканлигини тушунади. Шунинг учун Япалоққуш ва Бойўғлининг бир-бирига қандай бўлиши воқеасини келтиради. Бу икки қандай бўлиши билан мамлакатни ҳонавайрон қилади. Ёзувчи Кўркуш, Худхуд,

Кулонкирсултон, Шўранур, Малик Шоҳим ва Кордонларнинг бир-бирларига айтган масаллари, ҳикоялари орқали асарнинг ғоявий мазмунини очади.

Япалоққуш ва Бойўғлилар юқори табақа вакиллари. Уларнинг хатти-ҳаракатлари очкўз ва конхўр бўри, алдамчи ва шайтон тулкиларга ўхшайди. Буларнинг ўй-фикрлари, юриш-туришлари, шумлик, шаҳар ва қишлоқларнинг вайрон бўлиши улар учун байрамдир.

“Зарбулмасал”да қаҳрамонлар тилидан айтилаётган масаллар ҳам бир талай бўлиб, уларнинг ичида “Маймун билан Нажжор”, “Туя билан Бўталоқ”, “Тошбақа билан Чаён” ва бошқалар ажралиб туради.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

(1878-1934)

Ўзбек маданиятининг улкан вакилларидан бири, педагог, жамоат арбоби ва ёзувчи Абдулла Авлоний 1878 йилда Тошкент шаҳрида тўқувчи оиласида дунёга келади.

Абдулла Авлоний бошланғич диний мактабда ва мадрассада ўқиди, илм-фанга ихлос қўйди. Ўзбек ва бошқа Шарқ халқлари адабиётини берилиб ўрганди. Абдулла Авлоний 14 ёшидан бошлаб шайхлар ёзишни машқ қила бошлади. Унинг бу даврда ёзган илк шеърлари ўша давр вақтли матбуот саҳифаларида босилиб туради.

Абдулла Авлоний халқни илм-фан нурларидан баҳраманд қилишни ўзининг бирдан-бир бурчи деб билади ва 1904 йилда ўзи яшаб турган жойда, Мирободда мактаб очади.

Абдулла Авлоний мактаб ҳар томонлама болани ўзига тортиши учун ҳаракат қилди. Унинг қўлидан дурадгорлик ишлари ҳам келар эди. Шунинг учун у ёзув тахтаси, парта ясаб, барча ўқув жиҳозларини ўзгартиради. Бу ерда ўқийдиган болаларнинг катта-кўпчилигини камбағалларнинг болалари ташкил этганлиги сабабли муаллим бой-бадавлат дўстларининг кўмагида “Жамияти ҳайрия” ташкил этади. Бу билан болаларга кийим-бош, озиқ-овқат, дафтар, қалам бепул бўлишини таъминлайди.

Авлоний очган мактабнинг шуҳрати тобора ортиб, ўқувчиларнинг сони кўпайиб боради.

Абдулла Авлоний ўзи ташкил қилган мактабда болалар диққатини асосий фанларга жалб этиб, уларнинг тезда саводини чиқаришга ва аниқ фанлардан баҳраманд бўлишга ҳаракат қилди. У болаларга жуғрофия, тарих, адабиёт, тил, ҳисоб, хандаса, ҳикмат (физика) каби фанлардан маълумотлар беради.

1907 йилда “Шуҳрат” деб номланган рўзнома ташкил этади ва унинг саҳифаларида меҳнаткаш халқ манфаатларини ҳимоя қилишга доир фикрларни тарғиб этади. Жумладан, рўзноманинг биринчи сониди: “Матбуот ҳар инсонга ўз ҳолини кўрсатувчи, аҳвол оламдан хабар берувчи, қоронғу қунарни ёритувчи, халқ орасида фикр тарқатувчи, илм, иттифок, ҳиммат ғояларини ёйувчидир” деб ёзган эди.

А. Авлоний “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” деб номланган тўрт қисмдан иборат бўлган дарслигида маориф-маданиятга қўлайди, ярамас ҳулқ-одатларни эса танқид қилади.

Ўша давр халқ педагогикасида Абдулла Авлонийнинг “Биринчи муаллим” – “Алифбе”, “Иккинчи муаллим” – “Ўқиш” китоблари катта роль ўйнайди.

Бу китобларда Авлоний ўтмиш адабиётимизнинг энг яхши анъаналарини давом эттирди, илм ва маърифатнинг аҳамиятини янги ҳаётга талқин этди. “Биринчи муаллим” – “Алифбе”, “Иккинчи муаллим” эса “Ўқиш китоби” ролини бажарди.

“Биринчи муаллим”да Авлоний даставвал 32 ҳарфнинг ёлғиз ёзиладиган шаклларини бир саҳифада алифбо тартибида берган. Шу саҳифада алифнинг сўзнинг бошида, ўртасида ва охирида ёзилишини кўрсатгач, сўнг алифни барча “бош ҳарфлар”га қўшиб бўғинлар ҳосил қилган.

“Иккинчи муаллим”да болаларнинг ахлоқ, одобига доир, ҳалоллик ва покликка оид турли шеърлар, ҳикоя, масал ва эртаклар жамланган, ранг-баранг аллегорик образлардан усталик билан фойдаланилган.

Китоб “Мактаб” шеъри билан бошланади. Унда кимки мактабга борса, ўқиса, саводхон бўлса, жуда кўп нарсаларга эришажаги чиройли таърифланади:

Мактаб дуру гавҳар сочар,
Мактаб сизга жаннат очар,
Мактаб жаҳолатдан қочар,
Ғайрат қилиб ўқинг, ўғлон!
Мактаб сизни инсон қилур,
Мактаб ҳаё эҳсон қилур,
Мактаб ғами вайрон қилур,
Ғайрат қилиб ўқинг, ўғлон!

Дарсликда ибратомуз шеър, ҳикоя ва эртаклар бир талай.

Абдулла Авлоний 1904 йилдан умрининг охирига қадар ўқитувчи бўлиб ишлади. У ўнлаб шеърлар, “Мактаб гулистони”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” каби дарсликлари билан ҳозирга замон ўзбек болалар адабиётининг пойдеворини қўйган эди. Узоқ йиллар қайта-қайта нашр этилган “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу били”, Носир Хусравнинг “Саодатнома”, Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Донишнинг “Фарзандларга васият” типидagi ўзига хос тарбиявий асардир. Унда Абдулла Авлоний ўзининг ижтимоий ва ахлоқий қарашларини ёритади. Асарнинг сўз бошида муаллиф бу ҳақда шундай ёзади: “Мен бу асаримни мактабларимизнинг юқори синфларида таълим бермак ила баробар улғу адабиёт муҳиблари – ахлоқ ҳаваскорларининг эътиборларига тақдим қилдим”.

Дарсликдаги ҳар бир бўлим таълим-тарбиянинг муҳим бир масаласига бағишланган бўлиб, уларнинг бири иккинчисини тўлдиради, такомиллаштиради. Ҳар бир бўлимда кичик ҳажмли, ибратли хикоялар келтирилади, шеърӣй парчаларда ёки ҳикматли сўзларда “киссадан ҳисса” чиқарилади. Ёзувчи бу асарда халқ оғзаки ижодидан кенг фойдаланган.

Абдулла Авлониининг “Баҳор келди”, “Булбул”, “Бола ила гул”, “Ёлғончи чўпон”, “Тулки ила қарға” каби жуда кўп шеърлари мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган.

“Мактаб боласи” шеърӣ бошланғич синф ўқувчилари ҳаётдан олиб ёзилган. Асарда ишёқмас, дангаса боланинг қалбида ўқишга муҳаббат уйғониши умумий йўсинда баён этилади:

Йўлга солди тил ила йўлдошин,
Мактабга мойил айлади бошин.
Солди ўртоғининг сўзига кулоғ,
Босди ул ҳам ўқув йўлига оёғ.
Иккиси бирга бўлдилар мулло,
Чикди хату савод ҳам имло.

Шу тариқа шоир киссадан ҳисса чиқарар экан, “яхши билан юрсанг етасан муродга” ғоясини илғари суради.

Абдулла Авлони ўзбек адабиётида драма жанрининг ривожланишига ҳам катта ҳисса қўшди. Унинг “Адвокатлик осонми?”, “Пинак”, “Биз ва сиз” пьесалари адабиётимиз тарихида ўчмас из қолдирди.

Абдулла Авлони 1934 йилда вафот этган. У маърифатчи шоир, драматург, журналист, режиссёр, таржимон, актёр, жамоатчи муаллим сифатида халқимиз қалбида мангу сакланиб қолади.

ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ

(1889-1929)

Болалар адабиётининг таниқли намоёндаларидан бири Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий 1889 йилда Қўқон шаҳрида табиб оиласида дунёга келди. Бўлажак шоирни жуда эрта мактабга берадилар. Бўлажак ижодкор мадрассада ҳам таҳсил олади.

Мавлоно Лутфӣй ва буюк Алишер Навоӣй асарларини мутоала қилиш, форс-тожик ва озорбайжон классиклари ижодини билан танишиш, Гулҳаний, Муқимий, Фурқат каби халқпарвар шоирлар ижодини севиб ўрганиш, ўзбек халқ қўшиқлари, эртақлари ва дostonларини зеҳн қўйиб тинглаш, ўша вақтларда чиқиб турган рўзнома ва ойномаларни ўқиш, айниқса, халқ ҳаёти ичида қайнаш – Ҳамза учун ҳақиқий дорилфунун вазифасини ўтайди. Ўзи ҳам илм-маърифатни тарғиб қилиб, шеърлар ёза бошлайди.

Ижодкор ёшлиқдан бошлаб меҳнаткаш халқ ҳаётини ўз кўзи билан кўриб, кузатиб ўсади. Халқ эрксизлигини илм, маърифатдан йироқликда деб билади. Шунинг учун бутун кучини меҳнаткашларнинг фарзандларини ўқитиш, илм-фан нурларидан баҳраманд қилишга бағишлашга қарор қилади. Ўн олти ёшида “Ниҳол” тахаллуси билан шеърлар ёза бошлаган ва ўз асарлари билан анча танилиб қолган Ҳамза 1911 йилда педагогик фаолиятини ҳам бошлаб юборади. Қўқонда мактаб очиб, камбағалларнинг фарзандлари ва етим-есир болаларни ўқита бошлайди. “Ёрдам жамияти” ташкил этиб, болаларни ўқув ашёлари, кийим-кечак ва озиқ-овқат билан таъминлаб туради. Аммо унинг хайрли ишлари амалдорлар томонидан қаттиқ қаршилиққа учрайди, Ҳамза очган мактаб мажбуран ёпиб қўйилади.

Ўз ҳаётини, ижодини меҳнаткаш халқ манфаатларига бағишлашга қарор қилган Ҳамза бир неча вақт чет элларда сафарда бўлади. У қаерда бўлмасин, яна мактаб очиш, ёш авлодни ўқитиш, тарбиялаш ҳақида ўйлайди. Бу даврда болалар учун ўз она тилларида замонавий дарслик ва қўлланмалар йўқ эди. Ҳамза шу йиллар биринчи синф учун “Енгил адабиёт” ва иккинчи синф учун “Ўқиш китоби” дарсликларини ёзади.

Ҳамза бу дарсликлари орқали ўқувчиларни адабиётни севишга, уни тушунишга даъват этади. Педагог-шоир аввал дидактик йўл билан илм-маърифатни улуғласа, кейин бадиӣй усул қўллайди.

“Енгил адабиёт”га кирган асарларининг бир қанчасида шоир ҳамма болаларга ибрат бўла оладиган ижобий қаҳрамон образини яратади. Асарларада илм олиш, маърифатли бўлишнинг фойдаси хусусида сўз юритади. Шоирнинг фикрича, “Илм олиш ҳар бир кишини нодонликдан ва жаҳолатдан қутқаради, унга обрў бағишлайди. Дунёнинг сирларидан огоҳ қилади”.

“Тўғри сўз бола” асарининг қаҳрамони тўғри сўзлик ва ҳалолликни ҳаётининг мазмуни деб билади. У ўзининг шу фазилати билан ғолиб чиқади. Воқеа бундай:

Бир бола мактабдан қайтаётганида икки киши унинг олдини тўсиб, бири деди: “Танга берурман сенга, сўзла бир озгина ёлғон менга”. Бола бу саволдан асло эсанкирамайди, балки босиқлик ва донолик билан:

Сўзланг ака қоматингизга қараб,
Бу сўзингиз аслида ёлғон эрур.
Тангага ёлғонни ким олган эрур?
Сизда кўп эркан ўзи ёлғон, ако,
Сиз аввал ани сотиб айланг адо.
Қолса камиб, етмай агарсизданам,
Ўртоғингизда кўп эрур бизданам, -

дея ҳар иккаласини ҳам уялтиради, мот қилади.

Бу асари орқали Ҳамза ёш китобхонни жуда ёшлигидан бошлабқ ростгўй, ҳалол бўлишга чақиради, ёлғончилик ва алдамчиликка нафрат уйғотади.

Дарсликда бундай ибратомуз асарлар жуда кўп. Масалан, “Биринчи синф боласининг сўзи” ни олиб кўрайлик. Шеър бор-йўғи тўрт мисрадан иборат. Аммо унинг маъно ва мазмуни катта бир китобдек. Асар қахрамонининг эзгу тилаги – ўқиш. Ўқиса, савод чиқарса катта бойлик топиб олгандек, армонига етгандек бўлади:

Менинг ўқуб, ёзганим,
Олтун, кумуш қазганим.
Тилак сари учувга
Гўё қанот ёзганим.

Шоирнинг “Мактаб хусусинда”, “Илми тарғиб”, “Қалам” каби шеърларида илм-маърифат улуғланади. Асарларда жуда содда, маъно ва мазмун ҳам болалар тушинадиган ва ёдларида узоқ вақт сақланадиган даражада ёзилган.

Ҳамза 1914 йилда “Ўқиш китоби”ни яратди. Унда бор-йўғи тўққизта дарс бўлиб, ҳар бири ахлоқий масалага бағишланган. Асарларнинг қахрамонлари ўзларида ижобий фазилатларни мужассамлаштирган мактаб ўқувчиларидир.

“Бир ақлли мактаб боласининг ўз-ўзича домласининг қилгон тарбиялари ёдига тушиб, фикрланиб, деган сўзлари” сарлавҳали иккинчи дарсида боланинг нутқи – таърифи воситасида устоз образи чизилади. Ҳамза ўзи орзу қилган ўқитувчини бола тилидан бундай таърифлайди:

Ўйласак, бизни эрурлар чин отамиз шу киши,
Чунки, бизга билмагани билдирур устодимиз...
Ота бирла онамиздан яхшироқ шафқат қилиб,
Биздаги ҳар камчиликни кўрсатур устодимиз...
Аста-аста бизда бўлган ҳар ёмон, шум феълни
Ҳар куни айлаб насиҳат, йўқотур устодимиз.

Ёшларни инсонпарварлик руҳида тарбиялашга Ҳамза алоҳида аҳамият берди. Одамларга меҳру муҳаббат қўйиш, кишиларнинг кадр-қимматига етиш, уларга иззат-хурмат билан муомала қилиш, Ҳамзанинг фикрича, ёшлардаги инсонпарварликнинг асосидир. Ёшларни бундай руҳда тарбиялаш даставвал, болаларнинг энг яқин кишиларига, айниқса, ота-онасига нисбатан муҳаббат туйғуларини ривожлантиришдан бошланиши керак. Шоир ота-онани хурмат қилишни боланинг энг зўр ижобий фазилатларидан бири деб ҳисоблайди. “Ул ақллик боланинг мушфиқа энаси учинда қилган ташаккурлари” номли тўртинчи дарсларида ота-оналар қиёфаси чизилади.

“Ўқиш китоби”дан муносиб ўрин олган “Ўқи”, “Мактаб”, “Китоб”, “Қалам” сингари классик шеърлар бугунги дарслик ва қўлланмалардан ҳам муносиб ўрин олиб келмоқда. “Ҳикоя”, “Тошбақа билан чаён”, “Боланинг ёмон бўлмоғига сабаб бўлган онанинг жазоси” шеърлари эса бугунги болаларни растгўй, чин дўст, пок инсонлар бўлиб камол топишга даъват этади.

ҒОҒУР ҒУЛОМ

(1903-1966)

Бугунги болалар адабиётининг майдонга келиши ва таракқиётида ўзининг катта ҳиссасини қўшган забардаст шоирлардан бири Ғоғур Ғуломдир.

Ғоғур Ғулом ёшлигидан отадан жудо бўлиб, азоб-уқубат, қийинчилик билан ҳаёт кечирди. Оилани тебратишда онасига ёрдам бериш учун у турли юмушларни бажаришга мажбур бўлди. Кўриниб турибдики, Ғоғур Ғулом очлик ва юпунлик туфайли ўз вақтида ўқий олмади.

Босмахонади ҳарф териби тирикчилик ўтказиб бўлмаган Ғоғур 1918 йилда Бокудаги саккиз ойлик ўқитувчилар тайёрлов курсига кириб ўқиди ва 1919 йилдан эътиборан Тошкентдаги “Урфон” номли мактаб қошидаги интернатда тарбиячи ва мудир бўлиб ишлади.

Ғоғур Ғулом болалар адабиётига 1923 йилда ўзининг “Феликс болалари” номли шеъри билан кириб келди.

Ғоғур Ғулом болалар учун шеърлар яратишни ўзи учун бир бахт деб билди. У болаларга бағишлаб “Мукофот” (1940), “Шеърлар” (1946), “Тонготар қўшиғи” (1949), “Бари сеники” (1953), “Бир гунча очилгунча”, “Шум бола”, “Тирилган мурда” (1934), “Ёдгор” (1935) каби китоблар нашр эттирди. У болалар учун ёзган ҳар бир асарида ўзининг ижодий принципига содиқ қолиб, жуда катта маъсулият билан қалам тебратди. Натижада шоирнинг ҳар бир асарининг мазмунидан келиб чиқадиган асосий ғоя, поэтик хулоса педагогик нуқтаи назардан кенг асосланган бўлади. Шоирнинг болаларга бағишлаб ёзган асарларида уларнинг ёш хусусиятини, ақл-идрокини, талаб ва эҳтиёжини назарда тутишнинг кўрамиз. Унинг “Авлодлар”, “Билиб қўйки, сени Ватан кутади”, “Аввал ўқи”, “Бари сеники”, “Олтин медаль”, каби шеърлари, “Тирилган мурда” ҳикояси, “Шум бола”, “Ёдгор” каби қиссалари ёшлар ва ўспиринларга мос келса; “Яша дейман ўғлим”, “Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...”, “Икки ёшлик”, “Ўрдак ва Турғун”, “Кеккаймачоқ Собир”, “Ола бузоқ” сингари шеърлари кичик мактаб ёшидаги болаларнинг қалбига кириб боради. Шоирнинг “Нортожининг курак тиши”, “Оқ теракми, кўк терак”, “Буни топинг, қизларим”, “Читти гул”, “Байрам мактуби”, “Ўйлашни ўрганимиз”, “Сиз менинг ёшлигимсиз” шеърлари эса мактабгача тарбия ёшидаги китобхонларнинг дилига қувонч бағишлайди.

Шоирнинг “Ўйлашни ўрганимиз” шеъри халқ оғзаки ижодига жуда яқин туради, мисралар оддий, содда сўзлардан ташкил топган. Бир қараганда, маъно ва мазмун ҳам шундай туюлади. Ҳамаси енгил, жўнгина. Аммо синчиклаб ўрганадиган бўлсак, ҳар бир мисради, ҳар бир диологда бола у ёқда турсин, хатто

катталарнинг орзу-хаваслари бир бутунлигича шеърга кўчиб қолгандек бўлади. Музқаймоғ-у қўғирчоқдан бошланган ширин ўй-хаёл катта орзуга айланади. Зотан, орзу ярим дунё ҳисобланади:

- Шу ҳам ўйлаш бўлди-ми?
Ўйлашни ўрганиб ол!
Сен ойи бўласанми?
Кўзин пир-пир учириб:
- Сен-чи? – деди Мунисхон.
Мухторнинг жаҳли чиқди:
- Мен қиз бола эмасман!
Қизлар ойи бўлади.
Мен катта бўлганимда,
Беш юзга кирганимда,
Катта дада бўламан.
- Қизинг ҳам бўладими,
Оти нима бўлади?
Юзта қизим бўлади,
Оти Пунис бўлади.
- Вой-й,- деворди Мунисхон.
Мен-чи, ойи бўламан...
Мингта ўғлим бўлади.
Оти Пухтор бўлади. “Ўйлашни ўрганамиз”

Шоирнинг “Оқ теракми, кўк терак” шеъри ҳам боғча ёшидаги болаларга қувонч улашиб келмоқда. Бир неча авлод бу шеърни ўқиб, ёдлаб, кўшиқ қилиб айтиб камол топган. Асарда тилга олинган Акбар, Хайри, Тўлқин, Эркинлар ҳозир бобо, буви бўлишган.

Ғофур Ғулом ҳар бир сўз, ҳар бир мисрани жуда катта санъаткорлик билан ўрин-ўрнига қўйган, ҳаммаси рисоладагидек жуда гўзал ва табиий чиққан. Ҳатто, болаларга қўйилган “бўталок”, “қизалок”, “тойчоқ”, “қўзичоқ” лақаблари ҳам ҳеч кимни ранжитмайди. Халқдан олинган бу терминлар шоирнинг ижодий лобораториясида ишланиб, сайқалланиб яна халққа қайтарилади. Кўшиқ тилдан-тилга кўчаверади:

Келинг кўшиқ айтамыз,
Кўшилишиб ҳаммамыз,
Оқ теракми, кўк терак,
Биздан сизга ким керак? Ҳей!
Акбар бўталок керак. Ҳей! “Оқ теракми, кўк терак”

Ғофур Ғуломнинг болаларга бағишлаб яратган энг яхши асарларидан бири “Яша дейман, ўғлим”дир. Бу асарла шоир болалардаги романтик туйғуларни, уларнинг фан ва техникани эгаллашга бўлган қизиқишлари тобора ошиб бораётганлигини оптимистик руҳда тасвирлайди.

Орзулар руёбга чиққан замонда кичкинтойларнинг ҳам эзгу ниятлари оламча бор. Асар қаҳрамони орзулар қанотида яшайдиган бола. Шунга кўра у ўзини учувчи, танкист, жангчи, шоир сифатида кўради. Шеър ота-бола диалоги асосига қурилган:

- Дада мен осмонга учар бўлсам,
Чеки йўқ кўкни ҳам кучар бўлсам,
Юлдуздан-юлдузга кўчар бўлсам...
Дада, мен жўнадим Арктикага,
Битта ортикча путёвка сенга.
Эътибор бермай совуқ осмонга,
Сен туманда қолиб не дейсан?
- Яша, дейман, ўғлим!

Ғофур Ғулом кичкинтойларнинг ҳаётларини, одат ва қилиқларини жуда яхши билан эди. Буни шоирнинг педагогик мавзуда яратган асарлари мисолида янада яхшироқ кўриш мумкин. Чунончи, “Нортожининг курак тиши”, “Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...” каби юмористик шеърларида кичкинтойларнинг ҳаётларидаги баъзи ютуқ ва нуқсонлар шоирона очиб берилади. Ҳар иккала шеърда ҳам болаларни тозаликка, тозалик қонун-қоидаларига амал қилишга, покизаликка, ювиниб-тараниб юришга, маданиятли бўлишга даъват этилади.

Табиёки, тиш инсон ссаломатлигининг мустаҳкам гарови ҳисобланади. Кимки, тишини ҳамиша тозалаб юрса, тишида данак, ёнғоқ чакмаса, унинг дурдек оппоқ тишлари соғлом ва бақувват бўлишдан ташқари, ўзининг соғлиги ҳам аъло даражада бўлади. Шоир баъзи болалар орасида Нортожи кабилар борлигини, улар бепарволик қилиб тишларини қуртга едириб қўйишларини истамайди, аксинча: “Ҳар кимки, тишини тозалаб турса жони ором олур, ўзи покиза!” бўлишларини орзу қилади.

“Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...”да ҳам шу мавзу давом эттирилади. Аммо бу асарда бадандаги барча аъзоларни эҳтиётлаш масаласи ўртага ташланади. Буни шоир бир қатор мисоллар воситасида юмористик йўл билан ёш китобхон қулоғига “қўяди”. Асар қаҳрамони Аҳмад аълочи ўқувчи. Бирок, у ўз-ўзига хизмат қилишни, ювиниб-тараниб юришни унча эп кўрмайди. Буни шоир аъзоларнинг қизиқарли диалоги воситасида жуда яхши очиб беради. Мана оёкнинг оҳ-ноласи:

Мен нимаман, занглаган болтаманми,
 Аҳмаджонда бир эмас, олтиманми?
 Бирни қўйиб, яна бирни ишлатса,
 Чўлоқ кетмон эмасманки, пешлатса,
 Олиб бордим ҳар истаган жойига,
 Култепами, ўрми, кирми, сойига,
 “Сакра” деса сакрадим, чопса чопдим,
 Лой тепдим, тезак тепдим, чалма ёпдим;
 Мен шўрликни шиша тилди, мих кирди,
 Инсоф билан кўринглар ҳамма қирни.
 Қоқилишдан яра-чақа ҳар ёғим... –
 ... Шу гапдан сўнг йиғлаворди оёғи

Ана шундай қилиб, кир бўлган, моғор босган Аҳмаднинг оёғи, қўли, қорни ва бошқа аъзолари “иш ташлайди”. Иссиғи 41 даражага кўтарилиб кетади. Беморнинг саломатлигини текшириб кўрган дўхтир унинг касаллик варақасига сув билан совун ёзиб беради. Бу “дори”дан унумли фойдаланган Аҳмад соғайиб, ҳаётга қайтади. Эндиликда кир-чир юрмасликка онт ичади.

“Ўрдак ва Турғун” шеърда болаларни ҳар доим олдинга интилишига, оламга сергак муносабатда бўлишга чакиради ҳамда ортиқча шўхлик ва бемаъни ўйин-кулгидан олисроқ юриш кераклиги тўғрисида гап кетади. Парранда – ўрдак кун бўйи анҳорчадан ҳеч қийналмай, меҳнат қилмай, ортиқча куч сарф қилмай, осонгина балиқчаларни тутиб ейди-да, “яна қўшиқ ғоқ-ғоқларин куйга солади”.

Маълумки, ҳаёт ҳеч қачон бир меъёрда давом этмайди. Бунини биз шеърдан ҳам билиб олишимиз мумкин. Ўрдак сувда узоқ ўйнаб, кечаси қорни очкайди. Шунда у балиқчаларни тутиб емоқчи бўлади. Афсуски, балиқчалар бошқа томонга кетиб қолишган эди. “Ой нурида майда-майда узун тўлқинлар” пайдо бўлади. Бефаҳм ўрдак эса уларни балиқ деб тутиб емоқчи бўлади... Ҳолдан тойган, чарчаган ўрдакча уйига қайтиб келиб, “Ҳорғин бошин қайирибди қанот тагига”. Эртаси эса балиқлар қайтиб келишса ҳам ўрдак уларни пуфакча деб ўйлаб жим ётаверибди.

Гап шундаки, “Турғун ўрдак каби умидсиз эмас”. У қийинчиликларни сабот билан енгишга, олға интилишга ҳаракат қилувчи ғайратли бола. Турғун ўзининг бўшлиғи, кўп ўқимаганлиги, ўз устида мустақил ишламаганлиги сабабли бир синфда икки йил қолиб кетганига юракдан ачиниб юради. Унинг бирданига бўлмаса ҳам аста-секин аълочи ўқувчилар сафидан жой олиши китобхонда яхши таассурот қолдиради. Бу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, куйидаги мисралар мақсадга мувофиқдир:

Шундай улуг зўр байрамда ўқувчи Турғун
 Бир синфдан ошганлигин рапорт беради:
 Бошқа ялқов, умтилишсиз ўртоқларини
 Ўзи билан тенглашувга шахт чакиради:
 - Ўрдак каби бўлманг, - дейди, ҳой ёш ўртоқлар,
 Биз зўр берсак ҳар колоқлик орқада қолар!

Гофур Ғулом ўрдак образини қўллаш билан болаларни севиб ўқийдилар ва катта эстетик завқ оладилар. Айниқса, “Шум бола” кассаси оммалашиб кетган асарлардан биридир. Ёзувчи агарда ўтмишда болаларнинг ижтимоий ҳаётдаги оғир аҳволларини ҳамда яхши ва бахтли ҳаёт тўғрисидаги орзу-умидларини, интилишларини ҳам ҳаққоний кўрсатиб беришга ҳаракат қилган.

Асарнинг тасвирий воситалари ва тили болаларга мосдир.

Гофур Ғуломнинг Ватан уруши ва урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида яратган барча асарларида она Ватан душманларига нафрат, она-диёрни севиш, унга садоқат, аъло ўқиш, фан ва техникага муҳаббат қўйиш масаласи асосий ўринни эгаллайди.

Гофур Ғулом болаларнинг ҳам сеvimли шоирларидан бири бўлиб қолди. Зотан:

Тоза ҳаво, тоза сув,
 Озод Ватан сеники.
 Ёп-ёруғ мактабларда
 Илм ва фан сеники –

деган шоирнинг умрбоқийлиги ҳам ана шундадир.

ОЙБЕК (1905-1968)

Ўзбек адабиётида ўзига хос маҳорат мактаби яратган устоз санъаткор Ойбек ижоди кўп қирралидир. У қатор романлари, кассалари, дoston ва шеърлари билан катталар ёзувчиси сифатида шухрат қозонди. Аммо санъаткорнинг болаларга атаб ёзилган бадиий асарлари ҳам оз эмас. Ўзбек болалар адабиётининг олтин фондига қўшилган “Шаҳарча болалари” ва “Шоирнинг болалиғи”, “Кўчадан кетаркан”, “Болаликни эслаб”, “Эсимда қолганларидан”, “Хотирадан излар”, “Ёшлик хотираларидан” шеърлари, “Бобом”, “Зафар ва Захро”, “Ҳақгўйлар” дostonлари, “Қонли бармоқлар”, “Мискин болалар” хикоялари, “Болалик”, “Алишернинг болалиғи” кассалари айни пайтда сеvimли ёзувчимиз Ойбек ижодининг гултожларидир.

“Шоирнинг болалиғи” шеъри – таржимаи ҳолга оид асар. Унда Мусавойнинг ўқиш ва ёзишга бўлган иштиёқи тасвирига эътибор берилган. Ўқишга, мактабга ошиқиши:

Юрагим севиниши

Тошарди ҳар дақиқа –
каби мисраларида акс эттирилади. “Шоирнинг болалиги” ни ўқиган бугунги китобхон давримизни янала каттиқроқ севади, она-диёрга меҳр-муҳаббати ошади.

Шоирнинг ижодида болалар тарбияси, ахлоқ-одоби масалаларига бағишланган асарлар ҳам анчагина бор. Масалан, “Болаликни эслаб” шеърда бир вақтлар шўхлик қилган, ота-онанинг панд-насихатларига амал қилмаган, кушларга озор берган бола образини яратиш орқали шоир болаларни тартиб-интизомга чақиради. Кушларга озор бермаслик, аксинча уларнинг яшашлари учун шарт-шароит яратиш, уялар ясаб бериш сув билан ҳаводек зарур эканлиги ўқтирилади.

Шеърда тасвирланишича, кушларга нисбатан “золим, қалби тош” болалар тарбия натижасида ўсиб-ўзгариб, кушларга меҳрибон бўлиб қоладилар.

Шоирнинг “Бобом” поэмаси болалар учун катта совға бўлди. Бир юз беш ёшли бобонинг ўтмишда кечирган кунлар ҳамда бугунги ҳаёт тасвири поэмага асос қилиб олинган.

Бобо бугунги Ўзбекистонимизни самимиё севади, ардоқлайди. Шундай тинчлик, бахтли, тўкин-сочин ҳаётда яна юз йил яшашни орзу қилади. У ўз неvara-чевараларига насихат қилиб, уларни яхши ўқишга, она-юртимизни астойдил севишга чақиради.

“Зафар ва Захро” асари билан Ойбек 50-йиллар ўзбек болалар дostonчилиги ривожига муносиб хисса қўшди. Поэма шоирнинг Покистонга қилган саёҳати таассуротлари асосида майдонга келган. Зафар ҳам, Захро ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам оч-юпун, бир парча нонга муҳтож. Лекин болалар ҳар қанча қийналиб яшамасинлар, барибир тушкунликка тушмайдилар, яхши ҳаёт, тўкин-сочин турмуш тўғрисида ҳаёл сурадилар. Ҳар иккала қаҳрамон ҳам меҳнаткаш, оққўнгил, одамларга, бир-бирларига меҳрибон. Бундан ташқари, ҳар иккала қаҳрамоннинг тақдири ҳам бир-бирларига ўхшаш: аянчи ва мусибатли.

Очлик покистонлик меҳнаткаш халқ фарзандларининг силласини қуритган. Буни шоир поэмада таъсирли қилиб ифодалаган. Болалар узок вақт тўйиб овқат емаганликлари учун озиб-тўзиб кетадилар, “қошиқчадай қўл чўзишар кўриб овқат”, дейди шоир бир ўринда. Ёки мана бу мисраларга эътибор бериладиган бўлса, Захронинг юриш-туриши, қийим-боши ачинарли эканлигини дарҳол сезиш мумкин:

Жажжи кизча Захро, ёши саккиз-тўққиз,
Сочи қуюқ, кўзи ўйноқ, қорамтир юз.
Бурнибабур арзон ҳалка, лекин порлоқ,
Кўйлагининг туси ўчган, ямоқ-ямоқ.

Чет эллик зўравонлар ва маҳаллий амалдорлар қарамоғидаги бананлардан атиги бирор марта бўлса-да, татиб кўришни орзу қилишлари китобхон қалбини ўртаб юборади. Бундан ташқари, қарздан қутилиш ва тирикчилик учун отанинг ўзи ўғли Зафарни бойга сотиш эпизодини ўқиган китобхон бундай разолатлардан нафратланади.

Орзу-умид ва бунга эришиш учун курашиш – яхши нарсa. Поэмада бу масала яхши ёритилган. Масалан, Захронинг отаси камбағал-қашшоқ, аммо у илғор фикрли инсон. Эрк, озодлик учун интилувчи ва бу йўлда қаттиқ кураш олиб боришга бел боғлаган одам.

Асарнинг сюжет йўналишида, композицион қурилишида, бадий-тасвирий воситаларнинг ишлатилишида шу ҳолат яққол кўзга ташланиб туради.

Ойбек буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг болалик йилларидан ҳикоя қилувчи “Алишернинг ёшлиги” (1967) қиссасида Ҳиротдаги тарихий воқеалар, шахзодаларнинг Шохруҳ вафотидан кейинги ўзаро тахт учун курашлари ва Алишернинг шу даврдаги болалик йиллари ҳақида қикоя қилинади. Қиссада Алишер образининг тақомили ўша вақтдаги ташқи муҳит воқеалари ва зиддиятлари билан узвий алоқада тасвирланади.

Ойбек Алишернинг илм ва адабиётга бўлган муҳаббатини, Қуръоннинг мағзини чақишга киришгани, форс, араб тилларини ўрганиши, туркий (она тили) байтларни ва ғазалларни маҳорат билан ўқиши, ёд билган ғазаллари кундан-кун кўпайиб бориши, мақоллар, масаллар, эртақларни севиб мутотала қилиши воқеаларига катта ўрин беради.

Алишернинг ҳақиқий инсон бўлиб улғайишида Ғиёсиддин Кичкина, Гулбадан бегим, хизматкор бобо, тоғаси Мирсаиднинг маънавий таъсири жуда катта бўлган. Ойбек Алишернинг Туркистон саҳроларини, буюк тоғларини, халқ урф-одатлари, анъаналарини, қўшиқ ва куйларини, дoston ва эртақларини, “тўзал, ширин ва рангли” тилларини қаттиқ севиши ва ардоқлашини қиссада ишончли қилиб тасвирлай олган.

Бадий тилдаги ва портрет яратишдаги адиб маҳоратини қиссанинг халқчиллик руҳини, гуманистик пафосини таъминлаган.

Ёзувчининг “Болалик” қиссаси таржимаи ҳолига алоқадор бўлиб, унинг марказида Мусавойнинг етти ёшгача бўлган даврдаги характерининг шаклланиши қизиқарли воқеалар асосида ёритилади.

Ойбек Мусавойнинг ўқиш-изланишларига чуқур муҳаббат билан муносабатда бўлади. Унинг ўқишда тиришқоклигини, зеҳнининг ўткирлигини, кунт билан мутотала қилишини, арабча сўз ва ибораларни қондасини келтириб, ёқимли оҳангда талаффуз эта билишини маҳорат билан чизади.

Хулоса қилиб айтганда, академик шоир Ойбек ўзбек болалар адабиётининг шаклланиши ва юксалишига юқоридаги каби асарлари билан катта хисса қўшди.

УЙҒУН (1905-1990)

Уйғун ҳозирги замон ўзбек болалар адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшган қалам соҳибларидан биридир. Унинг кичкинтойларга бағишлаб яратган “Қорбобо”, “Ҳадя”, “Баҳор ва мен”, “Менинг икки онам бор” ва бошқа шеърӣй тўпламлари болалар адабиётида етакчи ўринда туради. Шоир болаларга атаб ёзган барча катта-кичик шеърларида ўқимишли, она-Ватан ва меҳнатни жон дилидан севган чин дўст, ростгўй, софдил болаларнинг ҳис-туйғуларини ифодалайди, ёшларни диёримизнинг гўзал табиати, бойликлари ва кишиларнинг ажойиб фазилатлари билан таништиради.

Уйғун ёшликни – болаликни жон-дилидан севган шоир. Шунинг учун у шеърӣй чаманзорларидан болаларга энг яхши, ранг-баранг гулчамбарлар ясашни ўзининг шоирлик, мураббийлик бурчи деб билади:

Сизни деб кирдим-у шеърӣй чаманга
Ранг-баранг ва хушбўй гуллар сайладим.
Сизга атаб шеър ёзиш бахт менга,
Сизга гулларимни ҳадя айладим...

Дарҳақиқат, ҳар бир ижодкор учун ўз асарлари билан болалар қалбини ром этиш, уларга қувонч ва шодлик бахш этишдан ортиқ бахт борми? Уйғун ана шундай бахтга эришган, болалар қалбидан мустаҳкам ўрин олган, уларнинг севимли дўстига айланган шоирлардан эди. Унинг 20 га яқин шеърӣ боғча ёшидаги болалар ҳаётидан олиб ёзилган. “Икки она” шеърӣда онанинг ўзига бўлган чексиз меҳр-муҳаббатини чуқур ҳис этган боланинг лирик образи яратилган. Шеър қаҳрамонининг икки онаси бор, бири унга оқ сут берган, иккинчиси эса ўз бағрида авайлаб парвариш қилган. Иккала онаси ҳам азиз, муқаддас ва мўътабар. Бири – унинг туққан меҳрибон онаси бўлса, иккинчиси – жонажон Ватани. Лирик қаҳрамон ана шу бир-биридан мўътабар икки онаси билан ғурурланади. Ўзини бокқан, тарбиялаган бу икки она олдида бир умр қарздор. Зарур бўлиб қолса, улар учун қурбон бўлишга ҳам тайёр:

Бири туққан онамдир,
Иккинчиси хур Ватан,
Иккисига баробар
Қурбон бўлсин жону тан.

Уйғун табиат ва фасллар куйчиси сифатида ҳам эъзозланади. Серқуёш Ўзбекистоннинг бир-биридан ажойиб фасллариинг ўзига хос фазилатлари, хосияти, жозибаси шоирнинг “Баҳор”, “Баҳор ҳақида”, “Куз келди”, “Қор”, “Ёз”, “Қорбобо” каби қатор асарларида зўр ҳаяжон билан куйланади. Уйғун фасллариинг сирларини болаларга турли усуллар билан уларнинг ёши, савиясига мос ҳолда содда, ихчам ва жозибали мисраларда тушунтириб беради. Уларни ҳаётдаги турли-туман муаммолар билан таништиради. Фасллар шоирнинг ниятини амалга оширишда бир восита вазифасини ўтайди. Шоир фасллар ва уларга хос бўлган ўйинлар орқали ўз қаҳрамони – болаларнинг психологиясини очиш ва уларнинг характериини кўрсатишда унумли фойдаланади. Мана унинг “Фасллар” шеърӣ:

Йилимизнинг салмоқдор иши
Тўрт фаслга текис бўлинар:
Қиш тайёрлар, баҳор экади,
Куз йиғади, ёз тарбиялар.

Шоир ҳар бир фаслнинг хислати ва фазилати инсон меҳнати билан гўзал эканлигини “Баҳор” шеърӣда жўшиб куйлайди:

Боғбон чиқар боғига,
Чўпон кетар тоғига.
Боларилар ғувиллаб,
Кўнар гул япроғига...
Сувлар шилдираб оқар.
Кўшиғи дилга ёқар.
Бизга шодлик келтирдинг
Салом сенга, гул баҳор.

Болалар учун турли-туман қушларнинг учиб келиши ҳам, дала ва қирларнинг гул ва майсага бурканиши ҳам мўъжиза бўлиб кўринади. Буни шоир кўп ҳолларда баҳор билан боғланган ҳодисалар орқали тасвирлайди. Бу борада “Гул ўтказдим боғимга”, “Қушлар келди”, “Булбулга”, “Бойчечак”, “Лайлак” каби шеърлари диққатга сазовордир.

Шоир қушларга аталган шеърларида эса болаларни қушлар оламига олиб киради, қушлар баҳор элчиси эканлиги, қушлар билан олам янада гўзаллашиб, яшнаши, уларнинг сайраши, болаларга завқ-шавқ бағишланиши жозибали мисраларда тараннум этади.

Уйғун қиш фасли ҳақида ҳам анчагина бадийй пишиқ шеърлар ёзди. Болалар ҳамма фасллар каби қишни ҳам севади. Чунки бу фаслда болалар ўйнайдиган ўйиннинг тури кўпаяди. Айниқса, болаларнинг энг севимли арча байрами ҳам қишда бўлади.

Шоирларимиз болаларга атаб ёзган асарларида арча, қорбобо, яхмалақ, чана учиб, қор ўйини меҳр билан тасвирлайди. Уйғуннинг “Қиш”, “Қорбобо”, “Арча”, “Холик кўркоқ”, “Янги йил кўшиғи” каби шеърларида қиш фасли ўзининг бутун гўзаллиги билан намоён бўлади.

Уйғун адабиётимизда пейзаж тасвирининг мохир устаси сифатида танилган. Бу унинг болалар учун ёзган шеърларида ҳам яққол кўринади. Шоир “Баҳор” шеърида:

Осмон тиниқ кўк шоҳи,
Оқ булут кезар гоҳи.
Гулларга кўмилади
Қандак ўрикнинг шоҳи, -

деб ўлкамиз хуснига хусн қўшаётган баҳор гўзаллигини тараннум этади ва болалар қалбида шодлик ҳисларини кўзғатади, меҳнатга бўлган ғайратини янада оширади:

Сувлар шилдираб оқар,
Кўшиғи дилга ёқар.
Бизга шодлик келтирдинг
Салом сенга, гул баҳор.

“Гул ўтказдим боғимга” шеърида шоир баҳорда табиат жуда ҳам жонланиб, далаларда ҳаёт қайнаб, болаларни ўзига мафтун қилишини, дилларни хушнуд этишини, содда, ифодали образларда, оҳангдор кофиялар ёрдамида тасвирлайди:

Баҳор бўлиб сойларда
Сувлар шилдираб қолди,
Тоғдан кумуш томчилар,
Пастга ғилдираб қолди.
Япроқлар ел билан
Ўйнаб шилдираб қолди.
Шодланишиб қушчалар
Сайраб чулдираб қолди.

Она-табиатнинг, гўзал баҳорнинг бу наъшали кунларидан завқланган бола, гул ўтказдим боғимга, деб мағрурланади.

Уйғуннинг мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаб яратган энг яхши шеърларидаг бири “Лайлак” дир. Шоир:

Лайлак келди ёз бўлди,
Қатони қоғоз бўлди, -

деб унинг ёз элчиси эканини болаларга соддагина тушунтиради ва лайлак келиши билан болалардаги табассум, шодлик ҳисларини таъсирли ифодалайди. Сўнг болаларни лайлак билан таништиришга, болаларни лайлакнинг бутун қиёфасини чизиб беришга интилади:

Лайлакнинг бўйи новча,
Тумшуғи бор тарновча.
Лапанглайди учганда,
Уясида кўчганда.
Узун экан оёғи,
Худди чолнинг таёғи.
Қаноти ола экан,
Сайрашга бало экан.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар нарс-ходисалар моҳиятини ҳали тушунавермайдилар, лекин уларни билишга, тушинишга қизиқадилар. Уларнинг бу қизиқишини тўғри йўналтиришда бадиий адабиётнинг хизмати каттадир. Уйғуннинг “Лайлак”, “Гулдор капалак”, “Бойчечак”, “Қушлар келди” каби шеърлари шу жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Уйғун болаларни ҳаяжонлантирувчи, тўлқинлантирувчи, кайфини чоғ этувчи, ҳаётга муҳаббатини оширувчи ғоявий-бадиий юксак асарлари билан болалар қалбидан чуқур ўрин эгаллайди.

ҲАМИД ОЛИМЖОН

(1909-1944)

Ҳамид Олимжон 1909 йил 12 декабрда Жиззахда туғилган. У Наримонов номли мактабда, Самарқан билим юртида, сўнгра Ўзбекистон давлат педагогика академиясида таълим олади. Нашриёт ва редакцияларда маъсул вазифаларда хизмат қилади.

Ҳ. Олимжон 20 йиллик ижодий фаолияти мобайнида “Кўклам”, “Олов сочлар”, “Ўлим ёвга”, “Дарё кечаси”, “Ўлка”, “Бахт”, “Қўлингга қурол ол!”, “Ишонч”, каби шеърӣ тўпламлар, “Зайнаб ва Омон” сингари ажойиб дoston, “Муқанна” каби драмалар яратди.

Шоирнинг “Ойгул ва Бахтиёр”, “Семурғ ёки Паризод ва Бунёд” шеърӣ эртаклари болалар адабиётига қўшилган улкан хисса бўлиб, дарсликлардан доимий ўрин олган.

Ҳамид Олимжоннинг китоблари рус ва қардош халқлар тилларига ҳам таржима қилиниб, севиб ўқилмоқда.

Шоирнинг “Лола”, “Ватан”, “Самолёт”, “Хулкарнинг шеъри” ва “Болалик” шеърлари бир неча авлод фарзандлари тилларида жаранглаб келмоқда. Унинг болаларга бағишлаб яратган барча шеърларида қайноқ муҳаббати акс этган. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган “Лола” шеърдаги Лола минглаб лолаларнинг бири. Лола ҳар бир кунини гул-лолаларга бурканиб қувнаб-қувнаб ўтказади:

Лола боғчага чиқиб,

Кечга қадар гул терди.
Этак-этак тўплади,
Ҳар кунгидан мўл терди.
Сочига гул боғлади,
Чеккасига тақди гул.
Елкаларидан ташлаб,
Гулга қўмилди буткул,
Сўнгра уйга келди-ю,
Бирпас ётиб дам олди.
Киприги юмилди-да,
Гул каби ухлаб қолди.

Ҳамид Олимжон Ватан мавзуида қалам тебратар экан, унинг кўз олдига қалби қувончга тўлган ёш бўғинлар келади. У Ватанимизни кичкинтойларсиз тасаввур қилолмайди. “Ватан” номли шеърида боланинг ўз ватанига бўлган чексиз меҳру муҳаббати ўз аксини топган:

Шодлигим кўкка сиғмас
Битмас бахтим бор маним.
Мени бахтиёр қилган
Шу енгилмас Ватаним.

Ҳ. Олимжон халқ оғзаки ижоди асарлари таъсирида “Ойгул билан Бахтиёр” (1937), “Семурғ ёки Паризод ва Бунёд” (1939) каби ажойиб дostonларини яратди.

Болалар қалбини ром этадиган, уларни Ойгул каби мард ва жасур кишилар бўлиб камол топишга ундайдиган “Ойгул билан Бахтиёр”ни шоир халқ оғзаки ижоди асосида яратади. Узоқ йиллар хон хизматини адо этган қуллар ҳақсизлик, адолатсизликка қарши бош кўтарадилар. Кўп қон тўкилади. Лекин у адолатли жангда кўзғалон кўтарган қуллар мағлубиятга учрайдилар. Аммо халқнинг бу кўтарилиши ҳеч қачон сўнмайди.

Жамбил хони кўзғалончилар бошлиғи Дархонни ўлдиртиради шу онда кўзи унинг соҳибжамол қизи Ойгулга тушади ва унга уйланмоқчи бўлади. Ойгёл ҳеч иккиланмай хонга рад жавобини беради. Дostonда қизнинг хонга берган жавоби барча исёнчиларнинг қалб садоси сифатида янграйди:

Тағдирим ёр бўлса-ю,
Фурсат қулай келса-ю,
Сени агар ўлдирсам,
Танинга ханжар урсам,
Дунёда энг бахтиёр
Одам бўлардим номдор...

Ойгул ёш китобхон халқ кўз ўнгида халқ ҳимоячиси, халоскори ва қаҳрамони сифатида гавдаланади. Яна Ойгулнинг ноёб ҳислати – инсонпарварликдир. У инсон қадрини улуғлайди, инсонни таъқирланишига, топталишига қарши бош кўтаради. Ундаги ўзликни англаш ва миллий уйғонишни Ҳамид Олимжон муҳит ва шароитдан келиб чиқаради.

Ойгул ақл-заковат билан иш кўриб Сусамбилдек бир юртни обод ўлкага айлантиради. Ойгул характери зиддиятлар, курашлар жараёнида ўсиб-улғаяди. Унинг қалбини чўлғаб олган чўғ тинчлик бермайди. Сусамбилдек гўзал юртни барпо қилган баходир қиз эндиликда хон устига юриш қилади. Отаси, бесабаб қирилган қуллар қасдини олади. Тахтга қул Тарлонни ўтказишади.

Шоир ижобий қаҳрамон Ойгул характерини юксак маҳорат билан чизади. У бизнинг кўз ўнгимизда оддий, камтарин, жафокаш қиздан воқеалар жараёнида афсонавий қаҳрамон даражасига кўтарила боради. Масалан, биз унинг Жамбил ўлкасига қилган юришини кузатиб кўрайлик:

Яшнаб мисоли бир гул,	Дарвозалар бўлади қул,
Ер-кўкни овозаси	Ҳар тўп қўйган чоғида
Тутиб кетганди Ойгул,	Саройлар қулаб буткул,
Жамбилнинг дарвозаси,	Зўр қўшин кириб борди.
Очилмади. Шунда ул	Савалаб уриб борди.
Дарғазаб қилич солди,	Жамбилни хон беклари
Дарҳол қайтариб олди:	Қуён бўлиб қочдилар.
Қулфлар шарқ-шарқ	Чуқурлар, ғорлар сари
Ўйнаб очилиб кетди,	Қучоғини очдилар.

Бу кучли юксак маҳорат намунасидаги тасвир Ойгулнинг шашти, ғайрати билан мос тушади. Натижада орзу-умиди, курашнинг тимсоли, эл паноҳи бир бутунлигича китобхон кўз ўнгида гавдаланади.

Ойгулни эл севади, ардоқлайди. Ватан ва халқолдидаги хизматлари унинг кўксини тоғ қилади. Болалар Ойгул образи мужассамлашган бу дostonни қайта-қайта ўқийдилар. Зотан, Ҳамид Олимжон ва унинг ижодий чўққиси бўлган “Ойгул билан Бахтиёр”нинг умрбоқийлиги ҳам ана шундадир.

Шоирнинг “Семурғ” дostonи ҳам энг илҳом билан ёзилган асарларидан бири ҳисобланади. Дostonда тосвирланишича, хон қизи турмушга чиқиш учун шарт қўяди, унинг шартини оддий чўпон Бунёд бажаради. Лекин қиз йигитнинг аддий кишилардан эканлигини билгач, унга турмушга чиқишни ўзига

муносиб кўрмайди. Бунёдни йўқотиш ниятида баҳодир йигитни инсон душмани бўлмиш ёвуз дев билан олишишга юборади. Девни енгиб қайтса, тўйга рози эканлигини айтиб, айёрлик қилади.

Афсонавий қаҳрамон Бунёд яхшиликнинг ашадий душмани, даҳшатли девни йўқотишга отланар экан, бу мушкул ишни мувофақиятли адо этиш, зафар билан қайтиш ниҳоятда ҳавфли эканлигини жуда яхши ҳис этади. Лекин унинг руҳида элга бахт бермоқ ҳисси ҳукмрон:

Одамларга бахт бермоқ,
Бахтлиларга гул термоқ
Элдан шиорим бўлди,
Номус ва орим бўлди.

Бунёд ана шу юксак идеали учун ҳам кучли ва енгилмасдир. Мана шу олиҳиммат, шу юксак инсонпарварлик унга куч-қудрат, енгилмаслик, қаҳрамонлик, жасорат, зафар бағишлайди. Бунёд эл-юрт учун қўлига қилич олган, мардлик, жасорат камарини белга боғлаган.

Бунёднинг даҳшатли дев билан мардонавор олишиши ҳаққоний, адолат кучлари ҳамиша қабоҳат ва зулмат кучлари устидан муқаррар ғалаба қозонажиги авж пардаларда куйланади. Эл-юртни ёвуз душман босиб олганда йигитлар курашга қандай матонат билан отлансалар, Бунёд ҳам дев билан ана шундай жасорат билан жанг қилади. Чунки дев қонхўр. У инсонларга мудҳиш офатлар келтиради: “Уни кўрган ҳар чаман, тез бўлар экан хазон”.

Достонда ижобий қаҳрамон Бунёдни димоғдор, ўзига ортикча оро берган, мол-мулкка муккасидан кетган Паризоднинг алдаши, риёкорлик кўрсатиши ҳаққоний тасвирланган. Халқда “Тенг-тенги билан” деган гап бор. Бу гапни шоир Паризод тилидан жуда ўринли ва ишонарли қилиб берган. Шоирнинг таърифига ҳеч қандай изоҳнинг ҳожати йўқ:

Чўпонни севолмадим,	Кўнглим тугунда эди...
Ҳеч кўнгил қўёлмадим.	Қанча ботир бўлсанг ҳам,
Ғурбатга қорганимнинг	Зўр баҳодир бўлсанг ҳам,
Девга юборганимнинг	Тўшагинг хас деб билдим,
Сабаби шунда эди.	Аслингни паст деб билдим.

Ҳамид Олимжоннинг Ватан уруши даврида яратган “Жангчи Турсун” балладаси ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда катта роль ўйнаб келмоқда.

ЗАФАР ДИЁР

(1912-1946)

Ўзбек болалар адабиётининг пешқадам вакиллари билан бири бўлган Зафар Диёр ўзининг бутун ижодий фаолиятини ёш авлодни инсонийлик руҳида тарбиялаш ишига бағишлаб, хилма-хил асарлари билан ўзбек болалар адабиётини бойитди.

Зафар Диёр 1912 йилда Наманган вилоятининг Самсоқтепа қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилди.

Зафарлар оиласи 1916 йилда Тошкентга кўчиб келди. Бўлажак шоир 1923 йилда эски усулдаги мактабга ўқишга ўқишга киради ва 1925 йилдан бошлаб 7-болалар уйида тарбияланади.

Зафар Диёр 1927 йилда Наримонов номидаги педагогика техникумига кириб, унда кунт билан ўқийди. Техникумда чиқариладиган деворий газетага ўзининг хабар, шеър ва чизган расмлари билан фаол қатнаша бошлайди. Кейинроқ техникум Самарқандга кўчирилади. У ерда Зафар Диёрнинг илк шеъри ёш шоирларнинг “Қурилиш куйлари” деган тўпламида нашр этилади.

Шоирнинг биринчи тўплами 1933 йилда “Кўшиқлар” номи билан босилиб чиқади. Унинг бу тўпламига киритилган аксарият шеърларида Ватан, бахтли ёшлик куйланади. Илм-маърифатни тарғиб қилиш ҳам китобнинг асосий ғояларидан бирини ташкил этади.

Зафар Диёр 1933 йилда техникумни битириб, ўқитувчи бўлиб ишлай бошлайди. Айни вақтда бадий ижод билан шуғулланиб, қатор асарлар яратади. Унинг шеърлари, ҳикоя ва очерклари газета ва журналларда босилиб туради.

1934 йилда Зафар Диёр Самарқанддан Тошкентга келиб, “Шарқ тонги” газетасининг адабиёт ва мактаб бўлимида адабий ҳодим, кейинроқ “Шарқ тонги” газетасининг маъсул котиби бўлиб ишлаган.

У 1941-46 йилларда “Қизил Ўзбекистон” газетасида меҳнат қилди. Тошкент давлат педагогика институтининг тил ва адабиёт факултетига кириб ўқшни давом эттирди, ўз билимини ошириш устида кунт билан ишлади, халқ оғзаки ижодини, ўзбек ва шарқ классикларининг асарларини севиб ўрганди.

Шоир истеъдодининг камолга етишувидаги яна бир муҳим ҳаётий асос ўша даврдаги адабий муҳит билан боғлиқлигидир. Ғофур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Ғайратий, Собир Абдулла, Яшин, Уйғун каби забардаст санъаткорлар ана шу муҳитнинг ажойиб вакиллари эдилар. Зафар Диёр ўз ижодида ҳамкасбларидан ибрат олмаслиги ва шундан келиб чиқиб ижодга катта маъсулият билан ёндашмаслиги мумкин эмас эди.

Зафар Диёрнинг асарлари ёш китобхонларни узоқ вақтдан бери ўзига ром этиб, авлоддан-авлодга ўтиб, ёшлар тарбиясида муҳим воситага айланди. Шоирни ёш китобхонга азиз ва яқинқилган нарсалардан бири шуки, у бутун ақли, қобиляти, қалам кучини ёш авлодга қаратган, болаларнинг шодлик ва ташвишлари, орзу-интилишлари, сезгирлик билан англаб кўнгилга жойлаган, дилини-дилига пайванд этганди. Болалар ёзувчиси учун лозим бўлган ҳамма хусусият – нозик талаб ва ўткир дидлик, ҳақиқий

педагогча донолик ҳам соддалик, ғамхўр, мураббийча хушёрлик ва бағрикенглик жамул-жам бўлган бу инсон ҳақиқатдан ҳам туғма болалар шоири эди. Уни болаларга яқинлаштирган яна бир хусусият – асарлари беҳуда кучаник ва кочириқдан холи, кўнгилга яхши ўтиришадиган самимий ва табиий бўлганлигидир.

“Мен Зафарни ўйласам, -деб ёзади Ҳ. Назир, - уни нукул шод-хуррам болалар куршовида, кувнок чехрасидан нур таралиб, сертабассум лабларидан шеър дурдоналари ёғилаётгандай кўраман. Чмнданам у болаларга жуда яқин эди. Мактаблар ва болалар уйларида, кутубхона ва боғчаларда бот-бот бўлар, ёш китобхонларга янги-янги шеърларини болаларча мулоим, содда ширали овози билан ўқиб берар, айрим шеърларини ёддан жуда ўхшатиб декламация қилар, болалардан ҳам шеър ўқитиб эшитарди. Шунда у ўзининг қайси шеърлари билан болалар кўригидан яхши ўтганини, қайси шеърни кўпроқ севиб қолганларини кўрар, болаларга ёктириш учун қандай шеърлар ёзиш лозимлигини фаҳмлаб оларди. “Биз болаларга нукул ўргатибгина қолмай, улардан ўрганиб ғам туришимиз керак” дерди.

Ҳа, болалардан ўрганиб, уларга ўргатиб ижод қилган шоир айниқса, мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларнинг серзавқ куйчиси сифатида улар қалбида абадий мухрланиб қолди. Унинг “Қўшиқлар” (1933), “Машинист” (1936), “Тантана” (1938), “Шеърлар” (1939), “Муборак” (1940), “Бизнинг қуролимиз” (1941), “Бизнинг оила” (1942), “Совға” (1944), “Чаман” (1948), “Асарлар” (1954), “Сув билан суҳбат” (1976) каби китоблари болаларга катта тортиқ бўлди.

Зафар Диёрда айниқса, она юрт, серкёш ўлка тушунчаси зўр. Шоир эл-юртимизни, Ватанимизни қаттиқ севади. Ижодкор қалбидаги буюк муҳаббат жуда чиройли бўлиб шеърларга кўчади. “Ғунчалар”, “Яшна Ватан”, “Серкўёш ўлка” сингари асарларининг сарлавҳасиёқ болалар кайфиятини чоғ қилади. Болаларда она-Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатни ўн чандон ошириб юборади. “Ғунчалар”да шоир болаларни эркалаб:

Ватан агар бўлса бир чаман,
Сиз қўйнида хандон ғунчалар
Ай, сиз менинг кичик дўстларим,
Ватанингиз севар шунчалар, -

дейди. Аммо шу ғунчалар она-Ватанимиз асоси эканлиги, булар олдида турган буюк ишлар шоир эътиборидан четда қолмайди. Шеърни ўқиган ҳар бир болада тезроқ ўсиб-улғайиш, Ватан хизматини қилиш хисси жўш урмай иложи йўқ.

Зафар Диёр шеърларида айниқса, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг руҳиятини яхши билиш сезилиб туради. Масалан, шоирнинг “Боғчамиз”, “Тўп”, “Арча”, “Арча қўшиғи”, “Той”, “Кичкин чавандоз”, “Капалак” шеърини олиб кўрайлик. Бу асарлар асосан беш, олти бўғинли, ихчам, тушунилиши осон, сўз ва мисралар ниҳоятда ўйноқи ва болаларнинг гапидан ташкил топган. Муаллиф олти-етти ёшгача бўлган болаларнинг қизиқувчанлигини, самимийлигини, одамларга, қушларга, жониворларга, умуман ҳамма нарсага ғамхўр, меҳрибонлигини ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган. Шунга кўра, шеърлар табиий, жозибадор ва самимий чиққан. “Капалак” шеърда боланинг нақадар беғуборлиги, она табиатга, уни севишга, асраб-авайлашга бўлган муносабати чиройли тасвирга эга:

Ҳой, капалак, капалак,
Қанотларинг ипакдек.
Мунча шошиб учасан,
Тўхта, сўзлайин андек...
Мендан асло қочмагин,
Дўст биламан ўзимга.
Пилдир-пилдир учишинг,
Оҳ, ёқади кўзимга.

“Сув билан суҳбат”да ҳам ажойиб воқеа қаламга олинган. Асар қаҳрамонининг сувнинг бунчалик ариққа тўлиб-тошиб ва жуда шошиб оқиши қизиқтиради. Сув ва бола ўртасида жонли суҳбат бўлади. Сувнинг сўзларидан бола жуда кўп нарсаларни ўрганиб олади. Сув ҳаёт ибтидоси эканлигини, сув – бутун борлиққа умр, шодлик баҳшида этишини тушунади. Натижада болада сувга, уни инъом этган она табиатга, ҳаётга қизиқиши, муҳаббати ошади.

30-йилларда яратган асарлари орасида “Кичкина боғбон ҳақида дoston” ва “Кел, учайлик шимолга!”, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса” шеърларида алоҳида ажралиб туради. Бу асарлар ҳам боғча болалари ҳаётини очиб беришга хизмат қилади. Бу асарларад боғ кўпайтириш, парвариш қилиш (“Кичкина боғбон ҳақида дoston”); давр билан ҳамнафас бўлиш, техникага қизиқиш (“Кел, учайлик шимолга!”); табиатга меҳр қўйиш, чўл-биёбонларни ўзлаштириш (“Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса”) каби масалалар ёритилади.

Зафар Диёр ўзбек болалар адабиётида поэма жанрини бошлаб берган шоирлардан бири ҳисобланади. “Машинист”, “Қазбек”, “Мадриддан келган меҳмон”, “Қотил”, “қўриқчиликда” каби поэмалар; “Бургут”, “Янги эртақ”, “Нега хўроз кичкиради тонггача?” сингари эртақ-дostonлар ёзди.

Зафар Диёр Ватан уруши даврида унимлироқ ижод қилади. У ўз асарларида ёш авлодни ватанни севишга, ардоқлашга, зарур пайтда, қўлига қурол олиб, ҳимоя қилмоққа чақиради. Унинг “Кичкина жангчи” шеъри ана шундай асарлардан биридир. Шеърда оталар ва акаларни фронтга – Ватан ҳимоясига жўнатган ва уларнинг кундалик юмушларини ўз зиммаларига олган ёш авлоднинг фронт орқасида меҳнат жасоратлари қуйланади.

Шоир шеърда кичкинтойларнинг ўй-хаёллари, орзу-умидларини моҳирлик билан бадиий умумлаштиради ва ҳаётий хулоса чиқаради.

Асар қаҳрамони – боғча ёшидаги жажжи бир бола. У аскар бўлишни, душманга қарши курашишни орзу қилади.

Шоирнинг “Мерган” шеъри қаҳрамони ҳам орзулар қанотида яшайдиган бола. Унинг акаси қаҳрамон жангчи, немис босқинчиларига қарши кураш олиб бораётган довюрак йигит. Лирик қаҳрамон ҳарбий ишни, машқни жон-дилдан яхши кўради, қизикади. Машқ қилавериб, милтиқ отишни, тўғри мўлжалга олишни ўрганган. Боланинг эзгу нияти битта: тезроқ улғайиш, она-Ватанни акаси каби ҳимоя қилиш:

Дўстлар, ўсиб-улғайсам,
Аскарликка бораман.
Унда моҳир курашчи
Акам ўрнин оламан.

Булардан ташқари, шоирнинг “Қурол беринг менга ҳам”, “Қаҳрамон”, “Қўриқчиликда”, “Олтин юлдуз”, “Биз яшамок истаймиз”, “Танкист”, “Она кўшиғи”, “Мактаб – сенинг фронтинг”, “Темирчилар минбари”, “Ёш ватанпарварлар”, “поезд кетар фронтга”, “Отам келар яқинда”, “қаҳрамоннинг келиши” каби шеърлари ҳам уруш даври ўзбек болалар адабиётининг тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Зафар Диёрнинг адабий мероси ниҳоятда бой ва ранг-барангдир. Унинг болалар ҳаётидан олиб ёзган (“Бахтли ёшлик”, “Уч оғайни”, “Ёш ватанпарварлар”, “Оқ олтин”, “Омонат” деган пьесалари, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса”, “Бургут”, “Янги эртақ” деган эртақлари), “Шараф эгаси”, “Танк ғилдираклари остида”, “Ножўяликлар” каби ҳикоялари ва очерклари болалар адабиёти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди.

ҚУДДУС МУҲАММАДИЙ

(1907 йилда туғилган)

Ҳозирги замон ўзбек болалар шеърятининг тараққиётида Қуддус Муҳаммадийнинг роли катта.

Қуддус Муҳаммадий 1907 йилда, Тошкент шаҳрида, меҳнаткаш деҳқон оиласида дунёга келди. Бўлажак шоирнинг отаси Муҳаммад Алибек Абдурахмонбеков эскича саводли киши эди. У дастлабки маълумотни ўз отасидан олади.

1925 йилда отаси вафот этгач, Қуддус Муҳаммадий аввал амакиси қўлида, сўнгра эса мактаб-интернатда тарбия олади. Интернатда Қ. Муҳаммадийнинг биринчи шеъри “Чувалачи” майдонга келади ва бу ерда чиқадиган “Куёш” номли деворий газетада босилиб чиқади.

Шу илк машқларидаёқ бўлажак шоирнинг нафосат оламини кузатиш ва бадиий идрок этиш таланти ҳамда умумлаштириш маҳорати яққол кўринади.

У етти йиллик мактабни муваффақиятли тамомлаб, Тошкент қишлоқ хўжалик техникумига ўқишга киради. Бу ерда у болалар учун шеърлар ёза бошлайди. Унинг “Тонг ўйини” шеъри “Ёш ленинчи” газетасида, “Паранжи” шеъри “Шарқ ҳақиқати” газетасида, “Аҳмад ва асалари” шеъри “Маданий инқилоб” газетасида, “Селекция станцияси” номли шеъри эса “Ер юзи” журналида босилиб чиқади.

1931 йилдан Қ. Муҳаммадий мактабда ботаника ўқитувчиси бўлиб ишлайди, шу билан бирга Ўрта Осиё Давлат университетининг биология факультетида ўқий бошлайди.

Болалар уйидаги ва университетдаги ҳаёт, меҳрибон мураббий ва муаллимларнинг ғамхўрликлари Қ. Муҳаммадий қалбида бир умр ўчмас из қолдирди. Бу ердаги ўзаро дўстлик бўлажак шоир қалбини тоғдек кўтариб юборади.

Қуддус Муҳаммадий, Ойбек, Ҳ. Олимжон, Ғ. Ғуломларни устоз деб билган, улардан ўрганган, доимо ижодий мулоқотда бўлган. Илк шеърларидан бири “Тонг ўйини” орқали улкан адиб Ойбек билан танишади. Ойбек бу истеъдодли болалар шоирини ҳамиша қўллаб-қувватлаб, ижодига ғамхўрлик қилиб келган.

Бир куни Ёзувчилар уюшмасида мушоира бўлади. Мушоирага раислик қилаётган Ҳамид Олимжон шеър ўқиш навбатини Қ. Муҳаммадийга беради. Қ. Муҳаммадий завқ билан “Саъва сайраркан” шеърини ўқийди. Қ. Муҳаммадийнинг ижодий қобилятини пайқаган Ҳамид Олимжон шеър тугаши билан уни ёнига чакиртиради. Қачондан бери шеър ёзишни, қаерда ишлашини суриштириб, шеър маъқул тушганини айтади. Сўнг болалар учун шеърларнинг қамлиги ҳақида тўхтаб, мана шундай ажойиб шеърларни кўпроқ ёзишини таъкидлайди.

Қуддус Муҳаммадий ижодига хос бўлган муҳим хусусиятлардан бири ҳозиржавобликдир. Шоир асарларида она-Ватанга муҳаббат, аъло ўқиш, хулқ-одобда бошқаларга намуна бўлишга даъват этиш, фан ва техникани ўрганиш муаммолари асосий мавзулардан ҳисобланади.

Ватан уруши даврида Қуддус Муҳаммадий Ислом шоирга адабий котиблик қилади. Бу ерда у халқ оғзаки ижоди намуналари билан яқиндан танишади. Ислом шоирдан кўп нарсаларни ўрганади.

Шоирнинг биринчи шеърлар тўплами 1946 йилда “Ўқувчига эсдалик” номи билан босилиб чиқади. Шундан кейин унинг олтидан зиёд турли ном ва тиллардаги китоблари босилиб чиқди.

Қуддус Муҳаммадий доимо зарур мавзуларда асарлар яратиб келади. Ҳар бир шеърни кундалик ҳаётимиздан олиб ёзади. Ёзганда ҳам қизғин ёзади. Болаларни ўқишга, ҳунар ўрганишга, одобли бўлишга, меҳнатга қақираи, қизиктиради, ёрдам беради. Буни шоирнинг “Ўқувчига эсдалик” шеърида кўриш мумкин.

Асарда мактаб ўқувчисининг маънавий қиёфаси ва вазифаларига муфасссал тўхталади, ўқиш, билим, ўрганишнинг зарурлигини таъкидлайди:

Бўлай десанг боғбон,
Ё Ватанга посбон.
Ё осмонда учувчи,
Ё денгизда сузувчи,
Нимани қилсанг тилак,
Барига ўқиш керак.

Санъаткорнинг қайси туркумда яратган асарини олманг, барчасида ҳаётбахш руҳ, даъваткорлик, болани нимагадир чорлаш, яхшилик, аъло ўқиш, ахлоқ-одобли бўлишда бошқаларга ўрнак кўрсатиш, қушлар ва жониворларга меҳрибон бўлишдек ибратомуз маъно ва мазмун ётади.

Шоир ўқувчи болалар ҳаётининг фақат энг муҳим, ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган масалаларнигина қаламга олади ва уларни бадий жихатдан ёрқин ва ифодали қилиб тасвирлашга уринади. Бу эса у томонидан ишлатилган тасвирлаш воситаларининг нақадар ўринли ва мазмундорлигини тасдиқлайди, образли ибора энг қисқа ифодали ва мазмундор ибора эканлиги исботлайди.

Шоир шеърида юмористик элементлардан ҳам ўринли фойдаланган:

Чирманда эмас доска,
Чалаверма ҳавасга,
Бўрни қурт деб ўйлама,
Чўнтагингни бўяма.

“Ўқувчига эсдалик”

Қуддус Муҳаммадий софдил, аълочи ўқувчи болаларни самимий севади, ўз шеърларида бундай болаларни мактабда. “Аълочи Содиқ”, “Синов”, “Менинг орзум”, “Бизнинг уйда”, “Яша Омон”, “Беш”, “Солижоннинг дарс хонаси” ва бошқа шеърлари аълочи ўқувчилар ҳақида яратилганлиги билан муҳим тарбиявий аҳамият касб этади. Аъло ўқиш, тинмай меҳнат қилиш билангина илм-фанни эгаллаш мумкин эканлигини шоир бу шеърлари орқали болалар қулоғига туяди.

Қуддус Муҳаммадий ижодининг энг муҳим қирраси сатирик ва юмористик асарлар билан боғлиқ. “Номсиз эркатойлар ҳақида”, “Дум”, “Аҳмаджонга уят”, “Лапашанг”, “Равшанжоннинг қўли тилга кирди” каби кўплаб шеърларида болалар характеридаги ярамас одатлар аёвсиз танқид қилинади. Айниқса, шоирнинг “Дум” шеъри шу жихатдан характериладир. Улгурмовчи, уйга берилган вазифани тайёрламай “дум” билан юрувчи ўқувчилар ҳақида наср ва назмда ёзилган кўпгина асарларни биламиз. Аммо Қуддус Муҳаммадий “дум”чилар устидан қулиш учун мутлоқо янги сўз ва образ топган.

Шеър қувноқ мисралардан ташкил топган бўлиб, болаларнинг руҳига, педагогик-руҳий хусусиятга мос тушади:

Бир мактабда гап миш-миш
Турғуннинг думи бормиш

Дум билан юриш инсон шаънига ярашмаслиги, иккичи, қолоқ, ишқмас Турғунларнинг бундай ярамас думдан қутулиб кетиши зарурлиги асарнинг мантикий ҳулосасидир.

Шоир ижодига назар ташласак, меҳната муҳаббат мавзуи алоҳида ўрин тутишини айтиш мумкин. “Бобомнинг меҳнати”, “ГЭС қурилиши”, “Мироб”, “Бу бинони ким қурган?”, “Этик”, “Мадраим пайвандчи”, “Мамажон шофёр” ва бошқа шу каби шеърларда меҳнат симфонияси жаранглаб туради. Бу ерда шуни ҳам таъкидлаб ўтиш зарурки, меҳнат аҳлини севиш, уларнинг бунёдкор фаолиятларини кадрлаш биринчи ўринда тасвирланади.

“Этик” шеърининг қаҳрамони Солижон деган бола. У ҳали кичкинтой бўлишига қарамасдан мушоҳадаси ўткир, одобли. У “Ўрдак бурунли кавказча этигига гард юктирмайди”. Шунга кўра уни олифта бола экан, деб ҳам ўйлаш мумкин.

Шоир Солижон билан унинг этиги орасдаги мунозарага диққатини қаратади. Этик ўзининг чиройилигини кўз-кўз қилмоқчи бўлади.

Кўп чиранма хуснингга
Раҳмат деб қўй бир марта
Сени тиккан устанга.

Солижоннинг “Ўрдак бурунли кавказча” этигини “пуф-пуфлаб” кийиб юриши – унинг тикилишига сарф қилинган меҳнатни яхши билишидан, эъозлашидан. Болалар табиятан олам ва одам сирларини билишга астойдил қизиқади. Шоирнинг “Дунёда энг кучли нима?” шеъри ана шу қизиқишнинг бадий ифодаси сифатида эътиборга лойиқ. Шоир филни “тоғни ортсанг кўтаради”, шерни “филни ҳам тикка ейдиган”, сувни “дарё, сой, ирмоқлари, булоқлари кўп”, совуқни “дарёларни тош қотирган”, иссиқни “қиш, совуқни қочирган”, тоғларни “тоғу тошни қулатар”, куёшни “қаримайди, учмайди” деб ҳар хил мавжудот ва ҳодисаларга хос характерли хусусиятларни ғоят жонли, қизиқарли ифодалаб, уларни болаларнинг суҳбати орқали поэтик равишда гавдалантиради. Буни ўқиган бола ҳодисаларнинг кучи нимадалигини, уларнинг ҳаётдаги ўрнини тушуниб олади. Бу боланинг фикрини, қобилиятини, онгини, дунё ҳақидаги тушунчасини оширади. Айниқса, ёш китобхон дунёда инсонга куч-қудрат, ақл-заковатда тенг келадиган ҳеч нарса йўқ эканлигини билиб олади:

Ўша кучли ўзимиз,
Борлиқнинг эгасимиз...
Хотирингиз бўлсин жам,
Дунёда кучли одам!

Қуддус Муҳаммадийнинг “Темирлар ўйини” шеъри ёш китобхонларнинг севимли асарларидан биридир. Шоир шеърда темирлар ўйини мисолида меҳнатга муҳаббат ғоясини илгари суради. Темирларнинг жонлантирилиши болалар тасаввурларини бойитишга хизмат қилади:

Темирлар, жаранг-журунг,
Ўйнашиб диринг-диринг
Дейишар “юринг, юринг”.
Тушдилар кизик танца,
Сакрашар асса-асса.

“Темирлар ўйини”даги “синиқ перо”, “бузук ручка”, “эски челақ”, “чўлтоқ кетмон”, “занг босган мих”, “кераксиз калит”, “узун занжир”, “калта сим”ларнинг ўз ҳолига ачиниши, болалар меҳнати, ташаббуси туфайли улар ҳам халқ хўжалигини ривожлантиришда яроқли бўлишидан хушнудлиги янада реал, жонли ва лўнда-лўнда ифодаланади:

Қурилишга борамиз,
Ўз ўрнимиз оламиз, -

шоир шеърнинг кизикарли, болаларбоп бўлиши учун жонлантириш усулидан усталик билан фойдаланиб, темир-тераклар аҳамиятини уларнинг ўз тиллари орқали сўзлатади, ҳар қайсисига ўзига хос ва мос сифатларни топади. “Дейишар: юринг-юринг”, “биз қачон бўламиз ЗИЛ”, “тракторга винт бўлиб, пахта майдонин кўрай”, “қурилишга борамиз”, “темир меҳнаткаш дўстим” каби поэтик тасвирлар шеърнинг ғоявий-бадиий мукамаллигини таъминлаш билан унинг тарбиявий аҳамиятини ҳам оширган.

Табиат гўзаллигига бўлган улкан муҳаббат шоирга ҳамиша ҳамроҳдир. Мактабда муаллимлик қилиб юрган пайтида барг мавзусини ўтар экан “Баргжон” шеърини ёзади. Шу тариқа унинг “Момақаймоқ”, “Қоқи ўт”, “Боғимизда бир нок бор”, “Тут”, “Толим гуллади-ю нега мева тугмайди”, “Ток дарахти бир хил-у, узуми нега ҳар хил”, “Шафтоли доктор”, “Асалари, Аҳмаджон” каби шеърлари пайдо бўлди.

Шу жиҳатдан шоирнинг Ҳамза номидаги республика давлат мукофотида сазовор бўлган “Табиат алифбоси” туркумига кирган бешта тўплами характерлидир. Шоир бу тўпламларга кирган шеърларида табиат ҳодисалари, нарса ва буюмлар, коинот мўъжизалари ҳақида поэтик хулосалар чиқаради. Бу хулосалар ғоят болаларбопдир. Чунончи, зилзилани ернинг гимнастика қилиши деб таърифласа, чувалчангни “ер трактори” деб атайди, гилоснинг қизиллигини кичкиналигидан уялишидан деган хулосага келади. Хуллас, табиат мавзусидаги ҳар бир шеърда шу тариқа болалар характери ва тушунчасига хос бир ибратли фикр ифода этилади.

Қ. Муҳаммадий табиат ва инсон куйчисидир.

ИЛЁС МУСЛИМ (1909-1993)

Болалар учун асарлар яратишни ўзи учун бахт деб билган, сермашаккат ва қутлуг бу ишга умрини бағишлаган Илёс Муслим 1909 йилнинг 2 августида Қирғизистоннинг Бешкек шаҳрида Чўян қўювчи – хунарманд оиласида дунёга келди. У 1924 йилда шаҳардаги Наримонов номи биринчи бошланғич ўзбек мактабига қиради. Мактабда ўзбекча, қирғизча ва русча китобларни севиб ўқийди, атрофда бўлаётган ўзгаришларга синчковлик билан қарайди. Дастлабки мақола ва шеърларини мактаб деворий ҳамда республика газеталарида бостириб туради.

1927 йилнинг кузида Илёс Муслим Тошкентга келиб, ўзбек эрлар билим юртини муваффақиятли тамомлаб, Қашқадарёга боради, Яккабўғ районидаги Шаманқирғиз ва Шерози қишлоғларида ўқитувчилик қилиб, ёшларни илм-фан нурларидан баҳраман этади.

1931-1942 йилларда Илёс Муслим Ўзбекистон давлат нашириётида муҳаррир, бош муҳаррир, директор ўринбосари вазифаларида ишлайди. Шоирнинг дастлабки шеърлари “Ер ости”, “Ўзбек адабиёти ва санъати”, “Ёш куч” каби қатор журналларда босилиб чиқади. Шоирнинг биринчи шеърлар тўрлами 1932 йилда “Ўсув” номи билан китобхонлар ҳукмига хавола этилади. Шу йили “Заҳархандалар” деган иккинчи тўплами, 1934 йилда “Миқти келди” дostonи босилиб чиқади. 1938 йилда эса шеърлар тўплами майдонга келади.

Илёс Муслимнинг 30-йилларда яратган барча асарларида эрк, озодлик, янги ҳаёт, озод меҳнат, янги давр, ёшларнинг бахтиёр турмуши, юртнинг ўсиши, деҳқон тақдири ва она-ватанга меҳр каби ўша давр масалалари тўғрисида фикр юритилади. Масалан:

Ватан ҳамдам,	Меҳнат тошдир
Хурмиз ҳар дам.	Ғайрат жўшиб.
Ёшлиқ ғунча	Ҳаёт қийнар
Ўсар ҳар дам.	Зафар кучиб.

Илёс Муслимнинг ўзининг “Миқти келди” (1933) поэмаси билан 30 йиллар ўзбек болалар дostonчилигини бошлаб берди. Дostonда эркин, тинч ва осуда ҳаётни бунёд этиш учун кураш Миқти ва бошқа образлар мисолида очиб берилади.

Илёс Муслим 1942-1947 йилларда армия сафида хизмат қилади. Немис-фашист босқинчиларига қарши кураш олиб боради. Биринчи Белоруссия фронтида ҳарбий муҳбир бўлиб ишлайди. “Ёвни тутдай тўкамиз”, “Адолат жангчи”, “Марширут – Берлин!”, “Тўпчиларга”, “Яшна Ватан” ва бошқа ўнлаб шеърлари ватан уруши йиллари маҳсулидир.

1947 йилда ҳарбий хизматдан бўшаган Илёс Муслим нашриётга қайтиб, ижодий ишга берилади. Унинг “Турналар”, “Бизнинг мактаб”, “Сенинг совған”, “Тилла қўнғиз”, “Ишчан асаларилар”, “Ойлар айтишуви”, “Ойхон ва райхон”, “Кўрик”, “Биринчи совға” каби китоблари ҳозирги замон болалар адабиётининг ривожланишига баракали ҳисса қўшди. Бу тўпламлар ёш китобхонларнинг ақлий, ахлоқий ва эстетик тарбиясида етакчи роль ўйнаб келаётир.

Илёс Муслимнинг қайси асарига назар ташламанг унда давримизнинг болалар адабиёти олдига қўйган вазифалари, кичкинтойлар олдида турган муҳим тасвир марказига қўйилганини кўриш мумкин. Масалан, “Мактабим” асарини олиб кўрайлик. Унда дунёда мактабдан азиз мўътабар жой йўқ. У гўёки “Она каби меҳрибон” бир макон, кишининг саводини чиқарадиган, ўзини ўзга танитадиган, онги ва ақлига ақл қўшадиган улкан маскан, деган ғоя илгари сурилади. Шунингдек, асарда боланинг мактабдан беҳад миннатдорлиги, ўзининг олдида турган бир қатор вазифалар, эл-юртга содиқ хизматкор бўлиш учун аввало, мактабда яхши ва намунали ўқиш кераклигини содда ва равон мисраларда ифодаланиб берилган:

Аъло ўқишдир бурчим,
Сарф этаман бор кучим.
Ишлайман халқим учун,
Қадрдоним мактабим!

Илёс Муслим ўз устида жуда кўп ишлайди. Халқ оғзаки ижодини, мумтоз адабиётимиз асарларини қунт билан ўрганади ва ижодий сабоқ олади. Тез-тез кичкинтойлар хузурда бўлиб, уларнинг ҳаётлари билан яқиндан танишиб боради. Болаларга бағишланган қисқа ҳажмли нафис шеър ва қўшиқлари унинг натижасида яратилгандир. Унинг барча асарларида ҳаётий фикрлар мужассамлашган бўлади. Чунончи, сўнгги йилларда мактабларимизда касб-хунарни ўрганиш ишлари авж олиб кетди. Бу воқеага “Сенинг совған” шеъри билан ўз муносабатини билдирган шоир кизалокларнинг ҳунарга, кашта тикишга кизиқишларини меъёрига етказиб ифодалайди:

Чақнаб турган мунчоқ кўзингни	Жажжигина бармоқчаларинг
Қўлингдаги ишдан олмайсан.	Ҳаракатдан тўхтамас бир зум.
Дилдан тошиб чиққан сўзингни-	Сен чизган гул, бармоқчаларинг
Айтиш учун гап тополмайсан.	Байрам учун совғадир, қизим!

Илёс Муслим жисмоний меҳнатни мактабгача тарбия ёшидан бошлашни афзал кўради. Ўзининг бу эзгу ниятини у “Ойхон ва райхон” деб номланган жажжигина бир шеърда жуда лўнда қилиб таърифлайди.

Ойхоннинг оддий ва соддалиги, тиришқоқ ва уddaбуронлиги хатто, катта ёшдаги болаларни ҳам қойил қолдиради. У ҳар хил кўк-кўчатлар экади. Гап шундаки, ерга кўчат экиш бошқа, уни парвариш қилиш бошқа. Ойхон кўк-кўчатларга меҳр билан қарайди, тагини чопади, сув қўяди. “Жамбил, “сада, ошрайхон” кўм-кўк бўлиб вояга етади. Айниқса, Ойхоннинг сочи каби қуюқ каби ўсади, райхонлари. Райхондан истеъмол қилиб кўрганлар меҳнаткаш қизчага раҳмат айтиб, миннатдорчилик билдирадилар:

Боболар насиҳатин
Эслаб севинча ботди.
Ҳалол меҳнат роҳатин
Ойхон ҳам шу кун тотди.

Бугунги ўзбек болалар адабиётининг атокли вакил Илёс Муслимнинг бундай жозибали шеърлари жуда кўп. Унинг фазогирларга бағишлаб яратган “Ракетамиз учди ойга”, “Тўрт ботир”, “Кичик Андриян”, “Ҳайкал” ва бошқа шеърларида довурак фазогирлар, фазо кемаларини бунёд этадилар. Кишилар, фазога парвоз этишга қизикаётган болалар қаламга олинади.

Шоирнинг “Эшматбойнинг қилиғи”, “Ёмон одат”, “Бефаҳм Эсон”, “Холча билан олча”, “Машмаш”, “Гриппдан ким қочади?” сингари юмористик асарларида ишқмас, дангаса, лапашанг, ўз устида ишламайдиган болаларнинг камчиликлар, нуқсонлари очиб ташланади.

АДҲАМ РАҲМАТ (1909-1983)

Шоир ва драматург, республика матбуотининг илк заҳматкашларидан бири, жангчи-ёзувчи Адҳам Раҳмат болалар ва ёшлар адабиётининг тараққиёти учун салмоқли ҳисса қўшган адиблардан биридир.

Адҳам Раҳмат 1909 йилда Қўқон шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келди. У 1921-1923 йилларда болалар уйида тарбияланди. Тошкентдаги медедцена техникумини тугатиб (1926-1928), ўқитувчилик қилди. Адабиётга, бадиий ижодга бўлган меҳр-муҳаббат уни “Янги Фарғона” газетасига, Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасининг Қўқон бўлимида (1930-1935) ишлашга олиб келди. У ватан урушигача Ўзбекистон давлат нашриётида, газеталарда ишлади ҳамда Ўзбекистон радио эшиттириш давлат комитетининг болалар адабиёти бўлимида меҳнат қилди.

Шоир ватан уруши даврида фронт газеталарида, кейин “Ўзбекистон овози” (Совет Ўзбекистони) рўзномасида адабий ҳодим бўлиб, сўнгра Ўзбекистон давлат бадиий адабиёт нашриётида муҳаррирлик қилди.

Адҳам Раҳматнинг ижоди 1930 йилда “Янги Фарғона” рўзномасида босилган “Оқ олтин” ҳамда “Кўшиқ” номли шеър билан бошланди. Шундан сўнг ёзувчининг “Бахтли ёшлик”, “Дум”, “Завқли аллалар”, “Шеърлар”, “Бизнинг боғчамиз”, “Ҳайвонот боғида”, “Шеър ва эртақлар”, “Хур ўлка”, “Танланган асарлар”, “Ўлмас қаҳрамон”, “Кураш йўллари”, “Ғалабага чорлаган мактуб”, “Тўртинчилар”, “Шенилли кизлар”, “Изларни излаб” каби қатор китоблари нашр этилди.

Шоир Адҳам Раҳмат ҳақида гап кетадиган бўлса, у биринчи навбатда мактабгача тарбия ёшидаги болалар куйчиси сифатида эъзозланади. Адҳам Раҳматнинг жажжиларга бағишлаб ёзган кувгоқ шеърлари, қанотли кўшиқлари, ажойиб-ғаройиб эртақ-достонлари ҳар бир хонадонга, ҳар бир болалар боғчасига кириб борган. Бунга мисол қилиб қушлар ва паррандалар ҳамда ҳайвонлар ҳақида яратган асарларини кўрсатишимиз мумкин. “Келинг, қушлар” асари ўйноқи оҳанги ва фикрнинг очиқ-равонлиги билан ажралиб туради. Болалар тилидан ҳикоя қилинган бу асарда қушлар ўзга юртлардан қишлаб қайтиб келгунларига қадар бизнинг она ўлкамизда қанчадан-қанча ижобий ишлар амалга оширилганлиги – каналлар қазилиб, чўл-биёбонлар ўзлаштирилиб, боғлар бунёд этилиб, айниқса, қушларнинг эркин парвоз қилиб, қувнаб яшашлари учун бекиёс қатта имкониятлар муҳайё этилганлиги чиройли ифодага эга:

Келинг қушлар,	Қанот ёйиб
Келинг қушлар,	Зерикмайин
Келинглари!	Ўйнангиз.
Бизлар қурган	Хўп ёқимли
Каналларни	Куйларни сиз
Кўринглари!	Куйлангиз
Сизлар учун	Келинг, қушлар,
Янги боғлар	Келинг, қушлар!
Қилдик биз,	Келинглари!
Мирзачўлга	Шу гулистон
Ноёб гуллар	Чаманда сайр
Эқдик биз.	Қилинглари!

Ҳаётда ҳамма болалар ҳам парранда ва жониворларга муҳаббат билан муносабатда бўлавермайди. Айрим болалар айниқса, қушларнинг қишлоқ ҳўжалигида турли зарарқунанда қурт-қумурскаларни еб, бобо деҳқонларга қатта мадад беришларини билмайдилар. Адҳам Раҳмат бундай ҳолга бепарво қарамайди, “Қушча ўғриси” шеърини ёзади. Қосим ўжарлик қилиб на ўткинчи қолнинг қушнинг боласига озор берма, увол бўлади, худо бу ишинг учун сени жазолайди, дейишига, на она қушнинг шаҳдан-шоҳга учиб чириллаб ялиниб-ёлворишига қарамай полапонларни олаётганида дарахтдан кулаб, қўли синади.

Адҳам Раҳмат ўжар Қосимга ортиқча панд-насиҳат қилмайди. Аксинча, қимки ўжар, ўзбошимча бўлса, ўзидан қатталарнинг гапларига қулоқ солмайдиган бўлса, ундай болаларни ҳаётнинг ўзи жазолайди, деган чиройли хулосани тўрт мисра шеърида бериб қўя қолади:

Қушнинг азобин
Тортди бир ойлаб.
Синдириб қўлин
Ётди вой-войлаб.

Адҳам Раҳматнинг “Қалдирғоч, илон ва бешиктерватар” асари жуда завқли. Ёш китобзон асарни ўқий бошлаши билан сеҳрланиб, охири нима билан яқунланишини сабрсизлик билан қутади. Асар ғояси жуда оддий ва ҳаётий. Қушларнинг боласини илон яхши кўради, дейди боболар. Буни Адҳам Раҳмат масалда жуда чиройли, ҳаяжонли қилиб берган. Она қалдирғоч овқатга кетган. Вақтдан фойдаланиб, илон хариға ёпишиб, полапонларнинг олдига чиқади: оҳ, онаси келмаса, иш бўлади кўп ёмон!

Она қалдирғоч воқеадан ҳабар топиб, дўсти бешиктерватарни зудлик билан топиб келади. Бешиктерватар илонни додини беради.

Болаларни ейман деб
Ростлаганда ўзини.
Бирдан бешиктерватар
Ўйиб олди кўзини
Илон кўздан айрилиб
Тушди ерга юмалаб.
Бир тешикка кирди у
Ўзин зўрға амаллаб.
Шундай қилиб қушчалар
Қутилишди ўлимдан.

Масалда бировга чох қазисанг, унга ўзинг йиқиласан, деган фикр илгари сурилади.

Жаҳон болалар адабиётининг кўзга кўринган вакилларида бири Сергей Мехалков Адҳам Раҳматнинг “Дум” асари ҳақида сўз юритиб: “Бу думнинг узилиб тушмай, болаларни қулдириш учун ҳалигача қимирлаб тургани яхши, албатта”, деб эртақ-достоннинг тарбиявий аҳамиятига юксак баҳо берган

эди. Ҳақиқатдан ҳам Адҳам Раҳматнинг суюжети Виталий Бионкидан олинган бу эртақ-поэмаси китобхонлар орасида шухрат топди ва қайта-қайта нашр этилаётир.

Бу асар болаларнинг тушунчасини кенгайтиришда ва сўз бойликларни оширишда катта рол ўйнайди, уларни ақлли, фаҳм-фаросатли бўлишга даъват этади, ҳамда зиёда ўй-хаёлга берилмасликка чакиради.

Фаҳм-фаросатсиз пашша ҳайвон, жонивор ва ҳашоратлардаги ўзларига ярашиқ думларни кўриб, ўзида ҳам ана шундай чиройли дум бўлишини орзу қилиб қолади. У ўзининг бу орзу-ниятини амалга ошириш мақсадида турли нарсалардан дум сўрайди, фаросатсизлиги туфайли ўзини-ўзи шарманда қилади. Мана кийикнинг пашшага жавоби:

- Ўзинг қандай махлуксан,	Болаларим кўрмади.
Думни бериб бўлмайди.	Қувиб қолса бўрилар
Агар думим бўлмаса	Бекинаман ўрмонга,
Болаларим югирар	Фақат оппоқ думимни.
Мен бекинган томонга.	Думни кўрган болалар
Мен бекинган жойимдан	Мени топиб олади.
Чақирмайман унимни,	Душманларим тополмай
Кўрсатаман уларга	Оғзин очиб қолади.

Сурбит пашша барчадан дакки эшитишга қарамай, дум сўрашда давом этади. Ахири сигирга мурожат қилади. Сигир оқ кўнгиллик билан унинг илтимосини рад этади. Лекин сурбит пашша ундан узр сўраб, нари кетиш ўрнига сигирнинг устига қўниб, уни чақа бошлайди. Шоир ҳам:

Жахли чиқди сигирнинг
Индамайин тик турди.
Пашша яна чаққанда
Думи билан бир урди.
Дум зарбидан пашшанинг
Нафаслари тикилди.
Тил тортмасдан шум пашша
Шунда ерга йиқилди, -

дея асарга якун ясайди.

Шоир кўрт, балиқ, қизиштиш, тулки, сигир образлари орқали болаларга ҳайвонлар, турли жониворларнинг тузилишларини, уларнинг ҳаётларини ҳикоя қилиб беради, булар воситасида пашшанинг ифлос, зарарқунанда эканлигини очиқ ташлайди.

Адҳам Раҳматнинг “Ботир бола” эртақ-достонини ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болалар севиб тинглайдилар. Халқ эртаги асосида ёзилган бу эртақда камбағал – қашшоқ овчи йигит ҳақида гап боради. Овчи кунлардан бир кун турна-подшони тутиб олади. У йигитдан мени қўйиб юбор деб илтижо қилади. Овчи ишонувчан. Бу камбағал ҳаётда ҳаммага ишонади, ҳатто турнага ҳам. Йигит қўлидан озод бўлган турна:

Раҳм қилдинг менга сен
- Яхши бола экансан
Кўп тортиқлар берурман
Агар борсанг сенга мен, -

деб унга ваъда беради.

Камбағал бола яхши ният, катта умидлар билан турна-подшоникига боради. Турна ваъдасида туриб, бола талаб қилган “Очил дастурхон”ни беради. Бу дастурхон оддий эмас, сеҳрли экан:

Севингандан болажон
Дебди: - очил дастурхон,
Кенг очилиб кетибди,
Бирдан шунда дастурхон.
Турли-туман овқатлар
Дастурхонга тўлибди.
Она-бола ейишиб,
Тўиб хурсанд бўлибди.

Камбағални туяни устида ит қопибди, деганларидек, дастурхоннинг таърифини шу ернинг подшоиси эшитиб қолиб, уни боладан тортиб олади.

Оддий овчи бола энди подшодан қандай бўлмасин қасд олиш, ўзи каби эзилган, бева-бечоралар учун жангга кириш ўй-хаёли билан ёнади. Бу ўйла унга дўсти турна-подшонинг ёрдам қўлини чўзиши, ковокни бериши ва боланинг довураклик билан жангда ғолиб чиқиши асар тингловчида яхши тассурот қолдиради:

Подшо қараб турамиш,	Улар золим подшонинг
Бола қўйиб ковоғин	Аскарларни йиқибди.
Дебди: - қани чиқинглар!	Бола енгиб подшони

Подшонинг аскарларин
Чуқурларга тиқинлар!
Шунда ковоқ ичидан
Беҳад аскар чиқибди.

Хурсанд бўлиб кетибди.
Эл-юрти болани
Кучиб, табрик этибди.

Бугина эмас, Адҳам Раҳмат “Бизнинг боғчамиз”, “Пилла қурти боқамиз”, “Оиламиз”, “Ёз ойлари” каби асарларида ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болаларни катталарнинг меҳнатлари билан таништиради, бевосита болалар ҳам меҳнат жараёнида ота-оналарига кўмак беради.

Адҳам Раҳмат “Абдулла набиев”, “Дўстлик” пьесалари билан катта-кичик болалар ўртасида яхши танилган.

Адҳам Раҳмат урушдан сўнг ҳарбий ватанпарварлик руҳи билан суғорилган бир неча китоблар ёзди.

Адҳам Раҳмат ўз асарлари билан Зафар Диёр, Мажид Файзий, Доржия Оппокова, Илёс Муслим, Шукр Саъдулла, Султон Жўра, Қуддус Муҳаммадий, Ҳаким Назир каби ёзувчилар қаторидан муносиб ўрин олган сўз санъаткоридир.

СУЛТОН ЖЎРА

(1910-1943)

Ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакилларида бири Султон Жўра 1910 йилнинг 15 январида Бухоро вилояти, Шофиркон туманининг Қағалтом қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Етти ёшда ота-онадан етим қолган Султон ҳар кимларнинг эшигида хизмат қилди. У дастлаб бошланғич мактабда, сўнгра Бухоро эрлар педагогика билим юртида ўқиди. Султон Жўра 1931-1938 йилларда Бухоро рафақида, 1938-1941 йилларда Андижонда ўқитувчилар институти ва педагогика билим юртида тил ва адабиётдан дарс берди.

1942 йилда Султон Жўра ҳарбий хизматга чақирилади. У душманга қарши ҳам қурол, ҳам қалам билан жанг олиб борди. 1943 йилнинг 14 ноябрида Беллорусия тупроғида немис-фашист босқинчиларига қарши жангларнинг бирида жангчт-шоир қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Султон Жўранинг дастлабки шеърлари 1933 йилда Бухоро ёш шоирларининг “Шеърлар” тўпламида босилиб чиқди. Унинг 1939 йилда “Фидокор”, 1941 йилда “Москва” шеърӣ тўпламлари, 1942 йилда “Ирода” номли пьесаси нашр этилди. Тинч қурилиш йиллари даврида истеъдодли шоирнинг “Ҳаворанг гилам”, “Зангори гилам”, “Бруко”, “Парвоз”, “Қалдирғоч”, “Танланган асарлар” китоблари босилиб чиқди. Ватан уруши даврида яратган асарларида фашист газандаларининг бутун ёвузликлари очиб ташланади, уларда ёвга қарши ланъат ва нафрат туйғулари мужассамланади. “Тўпчи Муҳаммад”, “Пулемётчи овози”, “Чавандоз”, “Уч оғайни ботирлар”, “Найзамиз” (1941), “Қаҳрамон Қўчкор” (1942), “Жаҳон сени олқишлар”, “Берлин аптикасида” (1943) шеърлари шулар жумласидандир.

Шоир-педагог Султон Жўра болалар учун ёзган асарларида ёш китобхонни яхши ва аъло баҳоларда ўқиш учун қураш, саводхон ва чиройли ёзув малакасини эгаллаш каби таълим-тарбиявий масалаларни бадиий воситаларда талқин этди. Бундай ғоялар шоирнинг “Ёзги ёмғирдан сўнг” (1936), “Икки баҳор”, “Маматнинг кечирмиши”, “Қиш туни” (1937), “Қизлар”, “Аъло”, “Яхшининг мактови”, “Зангори гилам” (1939), “Лола”, “Ой нечта?”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Чўнтак”, “Циркда” (1940), “Қарздор”, “Қалдирғоч”, “Ёлғончи”, “Денгиз тағида” (1941), “Соғиниб” (1942), “Соғинчли салом”, “Салом хат” (1943) каби асарларида ўз ифодасини топди. Шоир ўз шеърларида болалар ва мактаб ҳаётини, уларнинг ўқишини, кўча ва оилада ўзини тутишини ҳаққоний акс эттирди ва китобхонлар диққатини тортувчи асарлар ижодкори сифатида танилди.

Маълумки, болалар илмий-оммавий мавзуларда ёзилган асарларини севиб ўқийлар. Султон Жўра шу мавзуда талай асарлар ёзди. Шундай асарларидан бири “Ой нечта?”дир. Бунда шоир илм, фан ҳақида қуйлайди, уни юксалтиришда ёш авлоднинг ўрни, роли жуда катта эканлигини бадиий тасвирлайди, ёш авлод қалбида шу соҳага муҳаббат уйғотади.

Султон Жўра “Маматнинг кечирмиши” шеърда баъзи ишёқмас, дарс қилиш, китоб ўқишни унча хуш кўрмайдиган болаларни Мамат мисолида танқид қилади.

Мана, ҳамма ухлаган, аммо танҳо Мамат уйғоқ. Шоир унинг ана шу дақиқаларда чекаётган изтиробларини, нотинч руҳий ҳолатини қуйидагича чизади:

Фақат Мамат уйғоқ,
У безовта...
Уйқу қуши учар ҳар қайда.
Дам бир ёнбошига,
Дам бирига
Айланади. Бироқ не фойда?
... Гоҳо тишлар лабин,
Гоҳо чойшабин,
Ўзи тергов қилар ўзини:
- Қани, гапир, Мамат,
Ким айбдор?

Шоир қолоқлик сабабларини бировдан эмас, балки қаҳрамоннинг ўзидан қидиртиради ва буни Маматни ўзини гапиртириш орқали очади:

- Тўғри, насиҳатлар қор қилмади,
Хушёқмаслик эди ҳамдамим,
Аттанг, нега қиттай ор қилмадим,
Газеталарда чикса ҳам номим?...

Дарсдан колоклиги орқасида руҳан азоб чекиб, қийналиб юрган Мамат ўжарлиги, ўзбошимчилигини ташлаб, жамоа ёрдамида оёққа туради, астойдил ўқишга аҳд қилади.

Шоир Маматнинг кийинчиликлари энгиб, жамоа билан баробар қадам ташлашга қодир бола эканлигини, унинг тилидан шундай баён этади:

- Бўлди... Мен бас қилдим ялқовликни,
Дўстларимдай олай билимни.
Аччиқ тажрибамнинг ўзи сабоқ,
Ол дарсхонам ишқ, дилимни!
Бор кучимни берайки, бу “Ёмон”
Ёндошмасин менга эртадан.
Номим Мамат бўлмай кетсин агар,
Ваъда қилган бўлсам жўртага!...

Султон Жўра “Маматнинг кечирмиши” шеърида ялқовликни ташлаб, аёло ўқишга маҳкам бел боғлаган боланинг ижобий намунасида ўз кучига ишониш, нуқсонларга танқидий қарай билиш ғоят катта куч, деган зарур таълим-тарбиявий ўғитни бадий таъсирчан воситаларда, ранг-баранг поэтик образларда ёритиб, ўз маҳоратини кўрсатади.

Таълим-тарбия соҳасида ёзма нутқ санъатини эгаллаш энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Баъзи ўқувчилар грамматик машқлар билан жиддий шуғулланмаслиги, бадий адабиётни кам ўқиши натижасида ёзма ишлардан оқсайдилар, чиройли ёзув қоидаларни бузиб, хунук хат ёзишдан ташқари турли хатоларга кўп йўл қўядилар. Педагог-шоир Султон Жўра таълим-табия ишидаги бундай нуқсонларни тугатишда ўқувчиларга ёрдам мақсадида “Кимнинг хати чиройли”, “тиниш белгиларининг мажлиси”, “Харфлар паради” шеърларини ёзди.

Султон Жўра болаларни яхши ўқишга даъват этибгина қолмай, уларнинг яхши ўқиши учун энг зарур бўлган нарсаларни, айниқса, ўзбек тили грамматикаси қоидаларини билиш зарурлигини болаларга образли тилда тасвирлаб берди. У “Кимнинг хати чиройли” шеърида хунук ёзилган хатдан қулиб, болаларни чиройли, тоза, тўғри ёзишга чақиради. Чиройли ёзишни санъат деб уқтиради. Шу билан бирга, боланинг соғлом ўсиши учун катта аҳамиятга эга бўлган партада тўғри ўтириш қоида­сига қатъий риоя қилиш чиройли ёзиш билан ҳам алоқадорлиги кўрсатилади:

Ўтиришим тўғри, соз,
Қоидага жуда мос.
Кўкрагимни мен сира
Ўлтирганим йзқ тираб.
Чиройли ёз, ёзсанг хат!
Чунки бу ҳам зўр санъат...

Шоир “Кимнинг хати чиройли” шеърида ўқувчилар дилидаги чиройли ёзиш, яхши ўқиш, одобли бўлиш, тўғри ўтиришга бўлган интилиш туйғуларни тарбиялайди, уларни камолот сари етаклайди.

“Тиниш белгиларининг мажлиси” шеъри ўзбек тилининг энг муҳим қоидалари – тиниш белгиларининг вазифалари болаларга мос содда тилда ифодаланган. Шеърнинг характерли хусусиятларидан бири шуки, унда ҳар бир тиниш белгисининг ўшанга мос мисол топиб, тегишли белги жойига қўйилади. Бу билан китобхонда аниқ тасаввур қолдирилади. Бу эса шоирнинг педагогик ва бадий маҳоратини эгизак ҳолда намойиш қилади. Шунингдек, шоир жонлантириш воситасидан усталик билан фойдаланганки, натижада ҳар бир тиниш белгиси вазифасини ўзи айтиб, ўқувчининг диққатини жалб этади.

Султон Жўра бадий бакуват шеърлари (“Юр, руливек!”, “Харфлар паради”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Ой нечта?”, “Чўнтак”, “Аёло” ва “Яхшининг мактови”) ажойиб поэмалари (“Бруно”, “Карим ва Қундуз” (эртақ ва дostonлари), “Зангори гилам”, “Парвознома”, “Қалдирғоч”) билан Ватан урушигача бўлган даврдаёқ болаларнинг севимли шоирига айланган эди.

Моҳир педагог, жангчи-шоир Султон Жўра уруш йилларида фронтдан туриб ёзган “Соғиниб” шеъри гарчи фарзандларига мактуб шаклида ёзилган бўлсада, аслида барча жангчиларнинг ўз фарзандларига қасамёдидек, насиҳатидек янграйди.

Шеърда “Ватан душманини қилгунча яқсан, дадангнинг жахт ила урушмоғи бор!” каби мисралари умумлашма даражасига кўтарилиб, “Яқиндир ўлими ёвнинг батамом, бизнинг кўчамиз ҳам тантана қилур” дея ғалабанинг муқаррарлигига ишонч сифатида хулоса қилинади. Айни чоғда шоир ўз фарзандини “аёло” баҳолар билан ўқиб, билим олишни, шу орқали ғалабага хисса қўшишга ундайди. Шоир ихчам сатрларга жуда катта маънони жо қилади: бир томондан немис-фашист босқинчиларига нафрат ва озодлик учун кураш, бошқа бир томондан эса, ўз ватанига бўлган меҳр-муҳаббат фарзанд доғи, соғинч ва оталик туйғулари санъаткорона қоришиб кетади ва даврнинг типик характерини яратади.

“Соғинчли салом” шеъри Султон Жўра ижодида алоҳида ўрин тутайди. Шоирнинг фарзандларига йўллаган бу шеърий мактуби мамлакатимиздаги барча болаларга қарата ёзилган, десак мутлоқо хато қилмаган бўламиз. Асарда шоир урушни қоралайди, одамларни фироқ дардида қуйдирган, уларнинг бошига

мушибатлар солган немис-фашистлари босқинчиларини лаънатлайди. Отанинг тезроқ қайтиб келишини сабрсизлик билан кутаётган болаларига жангчи-шоирнинг соғинчини ифодалайди.

Жангчи-шоир ўз ижодида кичик деталлардан катта умумлашмалар яратади. Фашист каллакесарларининг ярамас афт-башараларини, ёвуз қотилликларини яна бир бор очиб ташлайди.

Ҳа, Султон Жўра ўз асарлари, босиб ўтган жанговор йўли билан ёш авлодга бир умр ўрнак бўлиб қолаверади.

ШУКУР САЪДУЛЛА

(1912-1972)

Шукур Саъдулла кичкинтойларга катта эстетик шавқ-завқ бағишлайдиган забардаст шеърлари ёш китобхонни яхшиликка ўргатувчи эртақ-достонлари, аъло ўқишга, давримизга садоқатли кишилар бўлиб камол топишга даъват этувчи бадиий пишиқ ҳикоялари, ўтмиш ҳамда давримиз болалари ҳаётидан олиб ёзилган пьесалари, ёш қалбларни ларзага солувчи қиссалари билан ҳамма ёшдаги болаларнинг қадрдон ва суюкли ёзувчиси бўлиб қолди.

Шукур Саъдулла 1912 йилнинг январида Жиззах шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келди. Бошланғич маълумотни она шаҳридаги Наримонов номи мактабда олди. 1924 йилда Самарқанд педагогика билим юртида таҳсил кўрди, сўнгра Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон давлат университетида ўқиди. 1931 йилдан 1964 йилларда Шукур Саъдулла Ўзбекистон давлат ва “Ёш гвардия” нашриётларида муҳаррир бўлим бошлиғи, бош муҳаррир ўринбосари, бош муҳаррир вазифаларида меҳнат қилиб, болалар учун адабий-бадиий китоблар нашр этишда ўзининг баракали хиссасини қўшди.

Шукур Саъдулланинг биринчи шеърлар тўплами 1932 йилда “Ҳайкирик” номи билан босилиб чиқди.

“Ҳайкирик”нинг майдонга келиши шоир ижодида жуда катта воқеа бўлди. Адабий жамоатчиликнинг бу китоб ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари янада чидам, кунт билан ижод қилишга, ўз устида кўпроқ ишлашга, изланишга, энг муҳими ҳаётини ўрганишга ва шу асосида ижод этишга чорлади. Шукур Саъдулла бутун умри давомида бунга амал қилди. 40 йилдан ортиқроқ ҳаётини ижодга бағишлаган санъаткорнинг “Уч айиқ”, “Айёр чумчуқ” (1935-1936), “Ёрилтош” (1939), “Икки сандиқ” (1942), “Сен нима кидинг?” (1942), “Шоҳиста” (1944), “Ширин кун” (1946), “Шеърлар” (1955), “Шеър ва эртақлар” (1957), “Пьесалар” (1959), “Дастёр қиз” (1960), “Сенинг альбоминг” (1962), “Озода” (1969), “Командрнинг бошидан кечирганлари” (1962), “Қачал полвон” (1963-1966-1967-1986), “Исм қўйилмаган хат”, “Сенинг бараминг”, “Менинг азиз болаларим” ва бошқа китоблари босилиб чиқди.

Драматург Шукур Саъдулланинг “Ёрилтош”, “Гулхан”, “Бизнинг боғчамиз”, “Далада байрам”, “Ватан ишқи” (драматург З. Фатхулин билан ҳамкорликда ёзилган), “Икки билакузук”, “Зубайда”, “Афсона яратган қиз” пьесаларини томошабинлар яхши билишади.

Қувноқ ва жўшқин асарлар куйчиси бўлган Шукур Саъдулла ўзининг жуда кўп шеър, қўшиқ, эртақ ва дотон, пьесаларини мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаган.

Шукур Саъдулла табиат куйчиси сифатиджа эъзозланади. Шоир сўлим бағорни кўпгина шеърларида қаламга олиб, айниқса мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ҳаёт билан таништиради, уларда оламни тушиниш қбилиятларини ўстиради.

Одатда, бойчечак жуда эрта очилади. У қор эримасиданоқ кўзга ташланади. Буни кўрган одамлар “Ҳа баҳор яқинлашиб қолибди”, дейди. Шоир “Бойчечак” асарида худди шу фикрни лўнда қилиб қизиб беради:

Очилдим бойчечак,
Энди ҳар ён гул демак,
Чунки баҳор элчиси –
Шу митти гул – бойчечак.

Албатта, бойчечак пайдо бўлганидан кейин баҳор бошланади, ёмғир устига ёмғир ёғади. Ёмғир табиат хуснига хусн қўшади, одамлар руҳини энгиллатади. Шукур Саъдулла “Ёмғир ёғалоқ” шеърида баҳор ёмғирига муҳаббат билан муносабатда бўлади. Бу ёмғир она-табиатни гулга буркаши билан бирга экин-текинлар учун ҳам қони фойда эканлигини ёш китобхон қалбига етиб борадиган даражада қувноқ ва шўх мисралар яратади:

Ёмғир ёғалоқ,
Ям-яшил ўтлоқ,
Энди экинлар
Чиқарар қулоқ...
Ёмғир тинганда,
Чиқар камалак.
Ёмғир тинганида
Чиқар камалак.
Ёмғирдан фойда
Майсага, донга
Юрт сероб бўлар,
Оқ бугдой, донга.

Шукур Саъдулла ватан уруши даврида янада баракали ижод этади. “Сен нима қилдинг”, “Она ва бола”, “Шоҳиста” тўпламларини нашр эттиради. Бу даврда шоир шеъриятида болалар кутган воқеалар ўз аксини топганлигини кўрамиз. Мавзу ранг-баранглиги шоирнинг фикрлаш доираси кенглигидан, болаларни жон-дилидан севишидан, она-ватанга чексиз меҳр-муҳаббатидан далолат бериб турибди. “Сен нима қилдинг”, “Бизнинг қаҳрамон”, “Отлиқлар”, “Меҳмон қиз”, “Унинг ҳикояси”, “Етима эмассан”, “Разведкачи Коля Куликова”, “Шоҳиста” каби асарлари мисолида буни очиқ-ойдин кўришимиз мумкин.

Бу шеърлар ичида “Шоҳиста” асари алоҳида ажралиб туради:

Кўк чироғи ой сўнди,
Баргларга шабнам кўнди.
Қон оқарар оҳиста,
Турар сакраб Шоҳиста, -

мисраларида шоир Шоҳиста исмли жажжи қизчанинг меҳнатга муҳаббати, ғайрати, боғидаги узумларини қанчалик меҳр қўйиб парваришлаши билан бирга, унинг фронт бўйлаб одамхўр, ёвларга қарши жанг олиб бориб отасига бўлган меҳр-муҳаббатини бадиий бўёқлар билан ифодалаб беради. Шоҳиста асалдек товланиб пишган узумидан дадасига совға хозирлайди:

Сўнгра почтага борди,
Дадасига юборди.
Дадаси ботир жангчи.
Шоҳистани кувончи.

Шукур Саъдулла “Эгиўаклар”, “Сен менга дўст, мен сенга дўст”, “Улағ шахар” (туркум), “Ховлимизнинг болалари” каби қатор шеърларида дўстлик ғояларини илгари суради.

Шоирнинг жуда кўп шеърлари мактаб дарсликларида, қўлланмаларида узоқ йилдан бери нашр этилиб келинаётир. “Ўйин”, “Лола ва мушук”, “Баҳор келди”, “Ватаним”, “Дастёр қиз”, “Озод диёр”, “Тўрт фасл”, “Қуш тили” шулар жумласидандир.

Шоир ижодида юмористик шеърлар ҳам бир талай: “Шалаббо”, “Анқов”, “Инжиқ”, “Ивирсиқ”, “Бизнинг ойи” каби асарларида шоир дангаса, ўз устида кўп ишламайдиган, ўқиш, изланишини ёқтирмайдиган, инжиқ, ивирсиқ болалар устидан қаттиқ кулади.

“Ивирсиқ” да шоир ўйинқарок, кун бўйи копток ўйнаб уйга берилган вазифани бажариш, ўз вақтида уйқудан туриш ўрнига қотиб ухлаб, дарсдан кеч қоладиган Сиддиқ номли боланинг мактаб ўқувчиларига хос бўлмаган қилиқларини фош қилади.

Дафтари очи-сочиқ,	Яна жаранглаб соат,
Қолган вазифа чала.	Тўққизга занг уради.
Соат юрар: чиқ-чиқ-чиқ,	“Ивирсиқ жон” бетоқат –
Ечилмаган масала.	Энди шошиб туради.

Шукур Саъдулла халқ оғзаки ижодини севган ва ундан ижодий фойдаланган шоирлардан бири эди. У “Нўхот полвон”, “Лақма ит”, “Айёр чумчуқ”, “Чол билан бўри” каби ўнлаб асарларини эртақлар асосида яратади. Халқ эртақларини жўнгина шеърга солиб қўя қолмади. Балки унга ижодий ёндашди. Давримизга, болаларнинг истак-армонларига мослаштирди.

Шукур Саъдулланинг “Камандрнинг бошидан кечирганлари”, “Қачал полвон”, “Азиз қишлоғим”, “Исм қўйилмаган хат” киссалари ўзбек болалар наsrининг яхши намуналаридан ҳисобланади.

Шукур Саъдулла 1972 йилда ижодий баркамолликка эришган бир пайтда тўсатдан вафот этди. Лекин у ўзининг ғоявий-бадиий юксак – болаларбоп асарлари билан бир умр китобхонлар қалбида яшайди.

ҲАКИМ НАЗИР

(1915 йилда туғилган)

Ҳаким Назир ўзбек болалар наsrининг отахон ижодкорларидан биридир. У кичкинтойлар учун ўндан зиёд қисса, роман, пьеса, сон-саноксиз ҳикоялар яратди. “Ёнар дарё”, “Сўнмас чакмоқлар” сингари асарлари нафақат Ўзбекистонда, балки чет элларда ҳам ўз ўқувчсини топди.

Заҳматқаш адиб 1915 йилда Тошкент шаҳрида махсидўз қосиб оиласида дунёга келди. Мактабда бошланғич маълумот олгандан кейин пойабзал фабрикасига кириб, касб эгаллаш билан бирга ишчилар дорилфунунида ўқишни давом эттиради.

Ҳаким Назир болалигида адабиётга жуда катта қизиқиш билан қарар, рўзнома ва ойномаларда эълон қилинадиган бадиий асарларни қанқоқлик билан ўқиб чиқар эди. Бора-бора ҳаётда юзага келаётган янгиликларни, атрофда рўй бераётган воқеаларни ўқувчиларга ҳикоя қилиб бериш иштиёқи туғилади. Бу ҳақида Ҳаким Назир таржимаи ҳолида шундай деб ёзган эди:

- Дастлабки ҳикоя, очеркларим 1934-1935 йиллари болалар ва ёшлар газеталарида ва “Ёш куч” журналида босилиб чиққан. Улар ҳали ҳаваскорлик машқларим эди. У вақтлар ёзувчи бўлиб, китоб чиқараман деган фикр ҳаёлимнинг кўчасига ҳам кирмаган эди. Биринчи китобим чиққунгача бўлган ораликни “бўшлиқ” да мен ҳавас билан ўқиб-ўрганиб, адабий машқларни давом эттирдим. Жиддийроқ асар ёзиш учун эса ҳаёт таассуротларидан ташқари чуқур назарий маълумот ҳам зарур эканлигини англадим. Кундузи редакцияларда ишлаб туриб, кечки (хозирги Низомий номли) Тошкент давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетида таҳсил кўрдим. Бора-бора менинг ёзган ҳикояларим тилга тушиб, адабий жамоатчиликнинг эътиборини тортди. Кейин нашриётнинг таклифи билан биринчи тўпламимни нашрга топширдим. Бу – 1948 йилда босилиб чиққан “Қишлоқдаги жианларим” китобим эди.

Ҳаким Назирнинг 1940 йилда “Кенжа” (янги номи “Қуёш қачон тугилади”), 1946 йилда “Салим ота” номли ҳикоялари республика танловларида биринчи ўринни олади. 1951 йилда эса “Мальчишки из кишлака” деган тўплами собиқ иттифок танловида юксак мукофотга сазовор бўлади.

Севимли ёзувчимиз ижод йўлига синчиклаб назар ташласак, унинг дастлабки ижодий изланишлари ҳикоячиликдан бошланганини кўрамиз. Ҳикоя жанри ёзувчи билан ёш китобхонлар оламини бирлаштиришда бамисоли бир кўприк бўлди. Бу кўприк орқали Ҳаким Назир болалар дунёсига, гўзаллик оламига ўтиб олди. Бир-биридан таъсирли, бир-биридан ўқимишли ҳикоялари юзага кела бошлади. Бу ҳикояларнинг характерли томони шундан иборат эдики, уларнинг ҳажми қисқа, ихчам, аммо маъноси чуқур, ўқилиши осон, таъсирчандир. Ўша йиллари Ҳаким Назирнинг “Беш баҳо” (1955), “Чўл ҳавоси” (1958), “Яхши исм” (1962), “Болажонларим” (1962) номли ҳикоялар тўпламлари бирин-кетин эълон қилиниб, ёшларнинг маънавий мулкига айланди.

Ҳаким Назирнинг кўпгина ҳикоялари боғча ёшидаги ёш эндигина биринчи синфга қадам қўйган болалар ҳаётини акс эттиришга бағишланган бўлади. Буни адибнинг “Бир оғиз сўз”, “Расмли китобча”, “Давроннинг қушчаси”, “Қайсаргина укам”, “Яхши исм”, “Икки ўртоқ”, “Булбул”, “Қанддон”, “Игна”, “Бир туп ғўза” каби ҳикоялари мисолида айтиш мумкин. Бундай ҳикояларда болалар ўртасидаги ўзаро дўстлик, ахлоқ-одоб, аъло ўқиш, жамоат ишларида фаоллик кўрсатиш, катталарнинг юмушларига қўмаклашиш, қушлар ва жониворларга ғамхўр бўлиш, орзу-умидлар қанотида яшаш ва бошқа масалалар ётганини кўрамиз.

Болаларда орзу-умид, яхшилик сари интилиш катталарга нисбатан кучлироқ бўлади. “Яхши исм”да адиб худди шу тўғрида сўз юритади. Шоира эндигина биринчи синфга қадам қўйган. У ҳали мактаб қонун-қондасини яхши билмайди. Шунинг учун қизча ўқитувчи Зухра юлдузига ракета учирилганлиги тўғрисидаги ахборотни рўзномадан ўқиб берганида бутун синфни бошига кўтариб:

- Топдим! Топдим! Топдим!!!-дея овозининг борица бақириб юборади.

Аён бўлишича кеча Шоиранинг онаси унга сингилча туғиб берган бўлиб, чақалоққа нима деб исм қўйиш жанжал бўлиб турган экан. Шоирада ҳавас яхши, ният кучли. Унга ракета ва айникса, Зухра юлдузи ёқиб қолади. Шу онда сингилчасига Зухра деб исм бериш фикри туғилади. Бу ҳақда у бутун синфга сўзлаб беради.

“Яхши исм”нинг хулосаси ҳам болалар орзу қилгандек яқунланадики, асарни ўқиган ҳар бир боланинг Шоирага, у танлаган исмга, қудратли техникага, ширинсухан муалимага ва отага бир умр ҳаваси келади.

Болаларга ҳар томонлама тўғри таълим-тарбия бериш, тушунтириш, ўргатиш, уларда кўникмалар ҳосил қилиш катталарга боғлиқ. Кичкинтойларнинг отахон адиби “Булбул” ҳикоясида бу масалага катта эътибор беради. Она табиатга, қушларга меҳрибончилик қилиш ғояси бу асарнинг асосини ташкил этади.

Қобилжон қушларни эҳтиёт қилиш, эъзозлаш керак эканлигини, уларни уриш, озор бериш ёмонлигини ҳали тушуниб етмайди. Шу сабабли қўшни ҳовлига келиб сайраган булбулни урмоқчи бўлади.

Олим ака ишдан қайтганда Қобилжон қўшнилариликкига булбул келганидан хабар беради.

- Дада, дада!-деди у кўзини катта-катта очиб, - нега бизнинг боққа булбул келмайди-а?

- Қўрқади,-деди дадаси.

- Нимадан қўрқади? – деди у ажабланиб.

- Сендан! – деди дадаси.

- Ия, нега энди мендан қўрқади?

- Ахир кесак отсанг, майиб бўлади-да! Бу ишинг ярамайди деб айтиб эдимку. Қобилжон индамай, ўйланиб қолди: энди нима бўлади? Ростдан ҳам булбулжон унинг боғига ҳеч келмасмикан-а?

- Кесак отмасам келадими, дада? – деди охири Қобилжон.

- Албатта келади, - деб ишонтирди дадаси.

- Бўпти! – деди Қобилжон ва шу пайтдан бошлаб қушларга кесак отмайдиган бўлди.

Адибнинг мактаб ёшидаги болаларга бағишлаб ёзган жуда кўп ҳикоялари китобхонни она юртни севишга, меҳнаткаш бўлишга, меҳнат аҳлини эъзозлашга, касб-ҳунар эгаси бўлишга чорлайди.

“Бир туп ғўза” ҳикоясида ёш қаҳрамонларнинг халқ бойлигига бўлган муносабатлари ғоят ҳаётий деталлар асосида ифода этилади. Болаларнинг ўйинқароклиги туфайли Каримнинг сигири бўшалиб, бир туп ғўзани пайхон қилади. Ёзувчи шу воқеа туфайли ёшларнинг давлат мулкига бўлган муносабатларини белгилайди.

Муаллиф ҳикояда қаҳрамонлар характерини индивидуаллаштиришга алоҳида эътибор беради. Абдуусамад чўрткесар бола. Гоҳо баъзи гапларни шартта айтиб юборади. Карим соддадил, тўғри бола. Шу билан бирга, серҳаракатлиги билан бошқалардан ажралиб туради.

Ҳаким Назир ўзбек болалар адабиётида қиссачилик жанрининг ривожланишига ҳам “Сўнмас чакмоқлар”, “Ёнар дарё”, “Кўктерак шабадаси”, “Сув ғадоси”, “Кенжатой”, “Тоҳир ва Зухра қиссаси”, “Дадамини топиб беринглар” каби асарлари билан катта ҳисса қўшди.

Адибнинг “Лочин қанотлари” романи ҳамда “Чиранма ғоз – ҳунаринг оз” драмаси ҳам болаларнинг сеvimли асарларига айланиб қолди.

ЎТКИР РАШИД

(1915-1990)

Педагог-шоир Ўткир Рашид 1915 йилда Қўқон шаҳрида туғилди. У болаликдан китобга, адабиётга кизиккан, бўлажак шоир оан шаҳрида ўрта мактабни тамомлаб, босмахонада ҳарф терувчи бўлиб ишлади. Одатда ҳарф терувчи ҳар бир янгиликдан бошқалардан кўра олдинроқ хабардор бўлади. Ҳарф терувчи Ўткир Рашид ҳам “Янги Фарғона” рўзномасида босилаётган ҳар ир бадий асарни элдан бурун ўқир, илҳомланар ва ўзи ҳам шеърлар ёзишни машқ қилар эди. Ҳавас ва машқлардан бошланган шеър ёзишлар бора-бора касбга айлана бошлади. Эндиликда ўқиш, ҳаётни ўрганиш, изланиш керак эканлигини сезган Ўткир Самарқанд давлат университитига ўқишга кирди.

Университетдаги ўқиш, адабиёт шайдолари билан дўстлашиш, изланишда бўлган Ўткир Рашиднинг илҳомига илҳом қўшди, унинг шеърый машқлари деворий газета ва адабий альманахларда кўрина бошлади.

Ўткир Рашид ўқишни тамомлаб, Тошкентга келди. Бадий адабиёт нашриётида муҳаррир, “Ёркин ҳаёт”, “Гулистон” ойноталарида ва “Ўзбекистон овози” (“Қизил Ўзбекистон”) рўзномасида адбий ходим бўлиб ишлади. Бу жараёнда кўплаб қаламкашларнинг китоблари, асарлари унинг қўлидан ўтиб, ўқувчига тегди.

Ўткир Рашиднинг биринчи китоби 1937 йилда “Ёшлик” номи билан босилди. Шундан кейин “Шеърлар”, “Меҳнат тантанаси”, “Йиллар ва одамлар” деган ҳикоя ва очерк тўпламлари, “Умр қўшиқлари”, “Қўшиқлар гулдастаси”, “Гулшан диёрим” каби шеър ва қўшиқ китоблари, “Эсим курсин”, “Акам бўласиз” каби тўпламлари нашр этилди. Ўткир Рашид драматург сифатида “Катта ҳаёт”, “Қудалар”, “Қудрат”, “Фарзанд деб...” номли сахна асарлари яратган. У узок йиллар Низомий номли Тошкент давлат педагогика институтида адабиёт фанидан дарс берди, “Чашма” адабий тўғарагига раҳбарлик қилиб, ўнлаб ижодкор ёшларнинг адабиёт оламига кириб келишига ғамхўрлик кўрсатди.

Келажагимиз гули бўлган болаларни қаттиқ севган шоир уларга бағишлаб “Ўртоқлар”, “Икки ўртоқ”, “Ким айбдор”, “Энг ўзгир нима?”, “Равшанжон ва айиқча”, “Катта бўлсам”, “Бу – биз бўламиз”, “Бахтиёр болалик” каби китоблар ёзди.

Ўткир Рашид болаларга бағишлаб шеър ёзар экан, биринчи ўринда уларни ҳақиқий ватанпарвар, чинаккамига эл-юрт фидойилари бўлиб ўсиб-улғайишларини истади. “Ватаним”, “Мард насллар”, “Далам” шеърлари шу мақсадга қаратилган. Азиз Ватанимизнинг гўзаллиги, хузурбахшлиги, бойлиги, ёш китобхоннинг меҳрини ўзига тортадиган, шу юртга муносиб инсон бўлиб улғайишига чорлайдиган даражада қувноқ тасвирга эга:

Чаман-чаман гулларга,
Сайроки булбулларга,
Кўкни кучган уйларга,
Бахт келтирган тўйларга,
Қувноқ ва шўх куйларга,
Жойдир гўзал Ватаним,
Бойдир гўзал Ватаним.

Бундай юртга фарзанд бўлишнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун нима қилиш керак? Софдил, ўқимишли, меҳнаткаш, хулку одобда бошқаларга ўрнатқан бўладиган фазилатларга эга бўлиш керак. Буларнинг ҳаммаси Ўткир Рашид шеърларида ўз ифодасига эга. “Мақтаб”, “Китоб”, “Совға”, “Катта бўлсам”, “Етмиш хунар экан кам?”, “Ким айбдор?”, “Ака-ука” шеърлари бунинг ёрқин далилидир.

Мақтаб ҳақида кўпгина шеърлар ёзилган. Ўткир Рашиднинг “Мақтаб” шеъри такрорий асарлардан эмас. Бу асар алоҳида услубга эга. Асар қахрамони эндигина боғчани тарк этган бола, мактабга биринчи қадам қўйиши. Мақтаб қандай бўлар экан, деб иккиланиб борган болани гулзор мактаб, ўқитувчи алоҳида меҳрибонлик билан кутиб олиши ёш қалбда мактабга, китобга, ўқишга ҳавасини орттиради:

Муаллима опамиз
Кутиб олди туриб тик.
Гап сўради кучоқлаб
Меҳрибон онамиздек.
Озода синфларнинг
Мени бағрига тортди.
Ўқишга, ўрганишга
Меҳру ҳавасим ортди.

Ўткир Рашид ишқмас, дангаса болалар ҳақида ҳам анчагина шеърлар битган. “Қўғирчоқ ўртоқ” шеъри айниқса, таъсирли чиққан. Болалар ҳаётда ҳеч нарсаларни чўчимай, кўрқмай елка кериб яшашлари керак. Бунинг учун эса, боланинг ўзи соғлом, тетик бўлмоғи даркор. Соғлом, тетиклик қаердан келади? Бу боланинг юриш-туришига, ҳаракатига боғлиқ. Агар боланинг ўзи ҳаракатчан бўлмаса, жисмоний иш, спортга ҳавас қўймаса ўртоқларидан ортда қолиб, бир жонсиз қўғирчоққа айланиб қолиши ҳеч гап эмас. Қуддус ажойиб феълли болалардан. Ёзнинг жазирама иссиғида ҳам тўн ва телпак кийиб юради, дўстларига қўшилмайди, ишқмаслик, дангасалик унинг ҳамроҳи бўлиб қолган. Шеърнинг хулосаси ҳам диққатга сазовор:

Демак, Қуддус соппа-соғ
Фақат жуда эринчок.

Одати – дангасалик,
Дангасалик – касаллик.
Катта очсин кўзини,
Даволатсин ўзини.
Тагин ётиб қолмасин,
Лойга ботиб қолмасин?!

Ўткир Рашид айрим хулқи ёмон болаларни табиати унча хуш кўрмайди. “Танийсизми Каримни?”, “У нима деркин?”, “Собирнинг шу иши тўғрими?”, “Ғайрат ва Омон”, “Ўсар - қайсар” сингари асарларида одоб-ахлоқда бошқалардан орқада қолиб кетган болалар устидан кулади.

Ўткир Рашид “Иш билмас ва иш қилмас ҳақида”, “Ғозча - митти”, “Шерали”, “Энг ўзгир нима?”, “Равшанжон ва айикча” каби бир нечта эртак-дostonлар ҳам ёзди. Бу асарларнинг деярли ҳаммаси боғча ёшидаги болаларга бағишланганлиги билан эътиборга лойиқдир. “Ғозча - митти” да ўрмон тўғрисида, қушлар, ҳайвонлар, йирткичлар ҳақида гап боради. Бу ёшдаги болалар жониворларнинг турмуш тарзларини унча яхши билмайдилар. Улар “Ғозча - митти”ни тинглаши, жониворларнинг ҳаётларини, яшаш шароитларини бир мунча билиб оладилар. Айниқса, ғозчанинг хатти-ҳаракати, довураклиги, ишбилармонлиги ва тadbиркорлиги яхши таассурот қолдиради.

Шоирнинг мана бу мисраларига эътибор беринг, - унда ўрмонда яшайдиган кўпгина жониворларнинг жам бўлиб яшашлари, ахилу дўстликлари кимни хурсанд қилмайди дейсиз:

Кейик, қуён, олмахон
Курка, лайлак, ўрдак, ғоз.
Ахил бўлиб, дўст бўлиб
Яшарканлар қишу ёз.

Ҳаётда – ўрмонда зўравонлик кўп. Ёввойи тўнғиз булардан анча кучли – муттахам ва сурбит, зўравонлик қилиб буларнинг қишда ейиш учун тўплаб қўйган овқатларини еб, ҳар куни нонуштаси учун учта ғоз беришларини талаб қилади. Бу очкўз баттолдан қутилиш йўлларини қидиришади. Миттининг маслаҳатиға кўра айикполвон билан дўстлашишади.

Айикполвон билан тўнғиз ўртасида жанг бошланади. Бу жангда унинг ўзи ёлғиз эмас. Ҳамма жам бўлиб, бирлашиб жанг қиладилар:

Бости айик тўнғизни
Устига ташлаб ўзни.
Митти, ўрдак, лайлақлар
Чўкиб олдилар кўзни.
Айикчалар тўнғизнинг
Тишлаб турди оёгин,
Она айик ўлдирди
Ғажиб унинг томоғин.

Ашаддий душман тўнғиз ўлди, бу билан энди душман йўқ, роҳат-фароғитда яшаймиз, дейиш ҳам жуда эрта. Tadbиркор ва ишбилиармон ғозча ҳаммани бир уй қуриб, янги маконда яшашга чақирди-ки, бу кўпчиликка маъқул тушади:

Митти дер: Ҳали ёв бор,	Айиквой уста бўлиб,
Хушёр бўлиб турайлик,	Иш бошлади шу куни.
Ундан сақланиш учун	Кийиклар дарахт кесди,
Бир пана жой қурайлик.	Ташишди дўстлар уни.
Айикполвонга Митти	Шундай қилиб ёғочдан
Деди: - Амаки, яшанг!	Қуриб олдилар бир уй.
Сиз устасиз бу ишга,	Безадилар бу уйни
Уйни ўзингиз ясанг!	Қилгандайин худди тўй.

Дўстлар ахил бўлиб ҳаёт кечира бошладилар. Аҳилликда, бирликда ҳикмат кўп экан, кимки дўст орттирса, иттифоқ бўлса, уни ҳеч қандай душман енга олмас экан, деб шод, бахтли яшашлари ёш китобхоннинг қувончига қувонч улашади:

Яшадилар дўст бўлиб,
Йўқотилди душман – ғов.
Дедилар: “Бирлик бўлса,
Енголмас экан ҳеч ёв”.

Шоирнинг енгил юмор билан суғорилган “Шерали” достонини ўқимаган, тингламаган бола бўлмаса керак. Шерали гўё овқат учун дунёга келгандек, кечасию кундузи овқат ейди. Ҳаракат қилмагандан кейин семиргандан семириб кетган. “Хом семиз” лақабини олган бу боланинг жирканч башарасини шоир:

Оёқ қўли пиликдай,	Ғафат овқат ейишга
Шилвиратиб юрарди.	Полвон эди Шерали.
Бир тоғора хўрдани	Лекин дадил, чопқиллаб
Битта ўзи урарди.	Юролмасди у ҳали,-

каби мисралар билан Шералининг айбини кескин очиб ташлайди. Танбал, латта, тепса тебранмас бу бола дўстлари, сафдош-у ўқитувчи-устозларининг амалий ёрдами билан жисмоний иш, спорт билан шуғулланади. “Хом семиз”лик дардидан кутилади:

- “Менга соғлиқ, куч берган
Мана шу машқдир” дея,
Шераливой ҳали ҳам
Қилар бадан тарбия

“Равшанжон ва айикча” асарининг суюжети мактабгача тарбия ёшидаги болаларга жуда мос. Равшанжонларнинг уйлари тоғ бағрида, у тасодифан бир ғордан айик боласини топиб олади, уйига олиб келади, унга Қоровой деб ном қўяди. Қоровой Равшанжоннинг уйидагиларга ёқиб қолади. Бола унга турли қилиқларни, юмуш бажаришни ўргатади. Натижада айик оиланинг дастёрларидан бири бўлиб қолади. У товукларга керак бўлса дон сочади. Бегона одамни уйга киритмайди, беланчақда ётган чақалоқни тебратади, “Болалар тўп ўйнашса, дарвозабон”лик қилади.

Болаларни чинаккам севиб, ардоқлайдиган шоирларгина уларга муносиб шеърлар, дostonлар тўқий олади. Шоир ва педагог Ўткир Рашид умрининг охиригача сеvimли китобхонлари бўлмиш кичкинтойларни улуғлаш, ардоқлаш нафаси билан яшади.

ПҲЛАТ МҲМИН

(1922 йил туғилган)

Пўлат Мўмин ёшлигиданок адабиётга ҳавас қўйди. У Тошкент педагогика билим юртида ўқиб юрган вақтида адабиёт тўғрагига фаол қатнашди. Адабиётни кунт билан ўқиди, ўрганди. Ўрта маълумот олгач, Низомий номли педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетига ўқишга кириб, уни муваффақиятли тамомлагач, асперантурада ўқиди, мактабларда ўқитувчилик қилди. Сўнгра Ўзбекистон давлат нашриётида ишлади. П. Мўмин қаерда ишламасин, доимо адабиётга муҳаббат билан қаради, уни кунт билан мutoалаа қилди, ўрганди. Кичик-кичик шеърлар ёза бошлади. 1944 йилда “Баҳорга саёҳат” номли биринчи шеъри босилиб чиқди. Биринчи шеърла тўплами эса 1949 йилда “Сайранг, кушлар!” номи билан нашр этилди. Китоб адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинди. Тўпламдан муносиб ўрин олган “Дарслар мажлиси”, “Яшна улўғ ўлкамиз”, “Ўқитувчим”, “Ҳайкал”, “Алла ва жалла” (эртaк) сингари асарлари мазмундорлиги, қизиқарлилиги билан китобхонларнинг эътиборини ўзига жалб этди.

Болаларга ижод этиш, бу соҳада муваффақият қозониш учун эса қобилият ва истакнинг ўзигина етмайди. Беленский таърифи билан айтганда, болалар ёзувчиси бўлиб туғилиш керак. Бу болалар ёзувчиси моҳир педагоглардай бола қалбининг билимдони бўлсин, нозик таъб эгаси, гўдак табиати ва психологиясининг билимдони, меҳрибон ва болажон, камтарин ва самимий, болаларча соддадил ҳам доно бўлсин, деган мазмунни тақозо этади, албатта. Биз Пўлат Мўмин ижодида ана шундай олижаноб хусусиятлар мужассамлигини ҳис этамиз. Шоир бутун умрини болалар орасида ўтказиб келмоқда. Унга болалар ва мактаб ҳаёти, ажойиб жўшқин ва кенг дунёси жуда таниш ва қадрлидир. У ўз ёш китобхонларининг ўй-фикрлари, орзу-умидларини яқиндан билади. Уларнинг дилларидагини тилларга чиқара билади.

Шоирнинг тинимсиз ижодий меҳнати туфали “Хунардан унар”, “Тўғри ўсган гул бўлар”, “Ақл қаерда бўлар”, “Ўринбосарлар”, “Олтин най”, “Бир ярим Карим”, “Энди адашмайди”, “Барча бола дўст бўлса”, “Раҳматга раҳмат”, “Газполвон эртaк айтар”, “Чанг ютар ботир”, “Дўстинг қанча кўп бўлса”, “Офтоб ва одоб”, “Яхшиларга ўхшасам”, “Бу жуда соз”, “Эсон ва Омон”, “Олтмиш олти олтин қўл”, “Устозлар изидан”, “Болаларнинг бахти кулган”, “Бир юз бир олтин қўл” шеърий тўплamlари, “Апрелой билан Майхон қиз”, “Чаноквой билан Қовоқвой” каби эртaклари, пьесалари юзага келди. Бу китобларга кирган энг яхши шеър ва қўшиқлари, дostonлари, дoston ва эртaклари болалар адабиётимиз хазинаига муносиб ҳисса қўшилди, уни бойитди. Бу асарлардан бир қанчаси жаҳон халқлари тилларига таржима қилинганки, бу фақат шоирнинг эмас, балки ўзбек болалар адабиётининг ҳам ютуғи, обриси ҳисобланади.

Кимда ким аъло ва яхши баҳоларга ўқиши учун астойдил интилса, ҳаракат қилса, заҳмат чекса, шубҳасиз у мақсадига эришади, самарали билим олади. Агар бу интилиш жисмоний меҳнат билан қўшиб олиб борилса, янада муваффақиятли бўлади. Пўлат Мўмин таълим ва жисмоний меҳнатга бағишланган шеърларида меҳнат ва меҳнатсевар болалар ҳақида ҳам фикр юритади. Баъзи ишёқмас, дангаса, ялқов ўқувчиларни танқид қилади, уларнинг камчиликларини очиб ташлайди. Масалан, “Беш олдим, беш!” деган шеърини олайлик. Асар қаҳрамони узoқ вақт паст баҳoга ўқиб юрарди, фанларни кўнгилдагидек ўзлаштира олмаганидан дўстлари, ота-онаси ва ўқитувчилар олдида гуноҳкордек ҳис қилади ўзини. Ўқувчи бундай аҳволдан фақат кўпроқ дарс тайёрлаши, китоб ўқиши билан кутилиб кетиши мумкинлигига ҳам ишонмайди. Нима бўладию бир куни у уйга берилган топширикни қайта-қайта ўқийди, дарс, китобдан бошқа ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилади. Натижада эртаси куни “беш” баҳo олади. Шу-шу бола китобни севиб қолади. Кунт қилиш, берилган топширик устида кўп меҳнат қилиш лoзимлигини тушиниб етади. Ўзидаги бундай ижобий ўзгаришдан хурсанб бўлади. Боладаги бу қувонч ва ҳаяжонни шоир ёш китобхон руҳиятига мос равишда чизиб беради:

Шундай қилиб, дўстларим,
Айтсам юрак сўзларим,
Юришиб қолиб ишим
Кўпайиб кетар “беш”им.

Болалар шоирининг “Туганмас кон”, “Ўқитувчи баҳо қўйганда”, “Кўчаларни тўлдириб”, “Сизга нима бўлди ўғилболалар?”, “Юқимли “икки”лар”, “Билса бўлар эканку”, “Сентябрдан ким суюнар” каби шеърлари ҳам аъло ва яхши ўқиш учун интилаётган, ҳаракат қилаётган болалар тўғрисида ёзилгандир.

Баъзи ўқувчи ёшлар орасида муғамбир, писмиқ болалар ҳам топилиб қолади. Шоирнинг “Қўл кўтариб қўлга тушди” деган асари ана шундай болаларга бағишланган. Асар қаҳрамони аслида дангаса, ишёқмас, қолоқ ўқувчи. У бунини ўқитувчисига сездирмаслик учун ҳар куни дарс пайтида “Мен айтаман деб, кўтаради қўл”. Ўқитувчи эса болаларнинг бундай муғамдирлигини сезмайди, у дарсни яхши ўзлаштирибди, деб ундан сўрамайди. Охири бир куни “Майли, айтақол” дейди. Шунда ҳалиги бола саволга жавоб бера олмай ўқитувчи ва ўқувчи дўстлари олдида изза бўлади:

Дарвозасига
Урилгандай гол
Қўлга тушганди
У кўтариб қўл.

Шоир шеърларида кичкинтойларнинг жисмоний ишга интилишлари ҳам яхши очиб берилади. Унинг “Офтоб чиқди оламга”, “Ер чопилди, жавоб топилди” шеърлари фикримизнинг далилидир. “Офтоб чиқди оламга” асарида у халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланган. Шеърда болаларнинг ҳаракати, уриниши, катталар ишига кўмаклашиши ниҳоятда таъсирли ва шириали ифодаланган.

Пўлат Мўмин ҳақиқатдан ҳам офтоб – бу олам-олам қувонч, шодлик, меҳнат, яшаш, ярашин рамзи эканлигини кичкинтой дўстлари қулоғига қўйишга бунини бола образи орқали янада ёрқинроқ, таъсирлироқ акс эттиришга ҳаракат қилади:

Офтоб чиқди оламга,
Чопиб бордим дадамга.
Дадам кўчат экарди,
Салом бердим дадамга.

Пўлат Мўминнинг “Ер чопилди – жавоб топилди” асарида меҳнатдан завқланиш туйғуси ёрқин ифодаланган. Асар қаҳрамони дастлаб уйга берилган топшириқ-мисолларни ишлай олмайди. Шунда у жисмоний меҳнат қилишга киришади – ер чопидади. Терлаб-пишади. Натижада кўнгли ёришади, фикри ойдинлашади. Уйга берилган мисолларни ҳам ечади, ерни ҳам чопидади.

Барча саволга
Жавоб топилди,
Шу баҳонада
Ер ҳам чопилди.

Пўлат Мўминнинг “5” баҳо қўшиғи, “Хурсандмисиз? Хурсандмиз”, “Сентябрим”, “интернат қўшиғи”, “Уч баҳо – пуч баҳо” сингари қўшиқлари ўқиш, дарс қолдирмаслик “аъло” ўқишнинг мустаҳкам гарови эканлигини шоир “5 баҳо қўшиғи”да акс эттирса, дангаса, ялқовларни “Уч баҳо – пуч баҳо” қўшиғида анча танқид қилиб ўтади. Оналарни, кексаларни ҳурмат қилиш, эъзозлаш (“Ачом-ачом, бувижон”, “Меҳрибоним, ойижон!”); ўзаро ҳурмат, дўстликни жойига қўйиш (“Бир жаҳон болалармиз”); ҳар бир шодиёна, байрамларни зўр тайёргарлик билан кутиб олиш, чеварлик касбини болалардан билиб бориш (“Қўйлагим”) мавзуларига бағишлаб шоир ўнлаб қўшиқлар яратганки, бундай қўшиқлар боғча ёшидаги болаларнинг жон-дили ҳисобланади.

Пўлат Мўмин ахлоқ ва одоб куйчиси ҳисобланади. Бу масала кўпроқ “Бировлар”, “Бир одамнинг афсуси”, “Сўзи шунақа – ўзи шунақа”, “Бехзодни биласизми?”, “Улғайдими ақлингиз?”, “Қўлинг олтин – йўлинг олтин”, “Биринчи бўл, биринчи” каби шеър ва қўшиқларида очиб берилади.

Пўлат Мўминнинг “Алла билан Жалла”, “Зийрак фил ва зикна баққол”, “Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига”, “Унутган ўғил”, “Олтин най”, “Доно бўла”, “Жалил эшитган эртақ”, “Билгани қари – билмайди пари” сингари эртақ-достонларида халқ оғзаки ижоди намуналаридан унумли фойдалангани кўриниб туради.

Пўлат Мўмин достончи-шоир сифатида ҳам жуда кадрлидир. Унинг “Олтин нокли боғ”, “Кўча – кўпчилик учун”, “Эҳ, роса ширин экан”, “Холнинг жийрон велосипеди”, “Кўнгил истор яхшилиқ” деган поэмалари аллақачон кичкинтойларнинг сеvimли асарларига айланиб кетган. Шоирнинг достонларида болалар ўртасидаги дўстлик, биродарлик, ўқитувчи ва жонажон мактабга муҳаббат, бирлик, интернационализм каби масалалар илгари сурилган. Болалар ҳаётида содир бўладиган ютуқ ва камчиликлар бадий бўёқларда, қизиқарли эпизодларда қизиқ берилган. Бир сўз билан айтганда мактаб ўқувчиларининг жозибали ҳаёти завқ-шавқ билан тасвирланган.

Пўлат Мўмин ўзининг эртақ-пьесалари билан ҳам ёш китобхонлар ўртасида шухрат қозонди. Унинг “Қовоқвой билан Чаноквой”, “Суқатой-Конфетвой”, “Она болам дейди, бола онам дейди” номли фантастик эртақ-пьесалари узок вақтлардан бери болаларнинг қувончига қувонч қўшиб келаётир.

Қовоқвойнинг дангасалиги, лапашанглиги, эркалиги, тантиқлигини ўткир кулгу остига олувчи ва Чаноквойнинг билимдонлиги, донолиги ва меҳрибон дўстлигини улуғловчи “Қовоқвой билан Чаноквой” болаларни яхшиликка даъват этади.

Бу асарлаги яхши фазилатлар драматургнинг бошқа бир эртақ-пьесаси “Суқатой-Конфетвой”да ҳам кўрилган. Тематикаси ва ғоявий йўналиши, услуби жиҳатидан бу икки асар бир-бирига яқин. Унда ҳам

илм, одоб, ҳалоллик ва меҳнатсеварлик улуғланади. Воқеа Билим Хола, Ақлжон, Одобжон, Чалавой, Ойпопук билан Нафасвой, Ёмонжон, Лақма ота Жанжал хола, Курт ўртасидаги кураш асосида ривожланади.

Пўлат Мўминнинг бутун эътибори, ижодининг моҳияти болаларга ҳаёт йўлини кўрсатиб беришдан интилишдан иборат. Шу пьесадаги Ақлжон билан Одобжон айтганидек:

Ақл, Одоб, Фан йўли,
Йўлларнинг энг маҳкули,
Кимки юрса уч йўлдан
Иши келади ўнгдан,
Йўллар элтар мактабга,
Етказди мақсадга.

Бугина эмас, болалар Пўлат Мўминнинг ўнлаб топишмоқларини ҳам севиб ўқиб ўрганадилар ва зехнларини чархлайдилар.

Севимли шоиримиз Пўлат Мўмин оромсиз қалб соҳибидир. У ҳамон қайноқ самарали ижод билан банд.

ҚУДРАТ ҲИКМАТ

(1925-1968)

Таниқли болалар шоири Қудрат Ҳикмат қисқа ва самарали ижодини кичкинтойларни илмга иштиёқ, она Ватанга, жонажон юртимизга садоқат руҳида тарбиялашга бағишланади.

Қудрат Ҳикмат 1925 йилда Тошкентр шаҳрида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Бўлажак шоир Қуддус Муҳаммадий раҳбарлик қилган адабиёт тўғарагида фаол иштирок этди. Бу тўғарак унинг шеърят сирларини эгаллашида катта роль ўйнайди.

Қ. Ҳикматнинг ижодий ўсишида Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Миртемир, Қуддус Муҳаммадийларнинг мураббийлик роли катта бўлди.

Қудрат Ҳикмат болалар учун 1945 йилдан бошлаб шеърлар ёза бошлайди. Унинг дастлабки шеърлари болалар ва ёшлар газеталарида ҳамда журналларида босила бошлади.

Қудрат Ҳикмат бир қанча вақт Чирчиқ шаҳар рўзномасида ишлади. Шу билан бирга меҳнатдан ажралмаган ҳолда Тошкент давлат педагогика институтида ўқиди. 1957-60 йилларда Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриётида муҳаррирлик қилди. 60-йилдан то умрининг охиригача “Ёш гвардия” нашриётида бўлим бошлиғи сифатида ёш авлодга китоблар чоп этишда фидойилик қилди.

Қудрат Ҳикматнинг “Менинг Ватаним” (1950), “Бахтли болалар” (1951-1952), “Ободлик” (1953), “Дўстлик” (1954), “Родной Узбекистан” (1955) каби қатор тўпламлари нашр этилди. Кейинчалик “Илон шох ва унинг амалдори ари ҳақида эртақ” (1963), “Соатжоннинг соати” (1964), “Тошбақалар хужуми” (1965), “Дайди бола”, “Ўғлим билан суҳбат” (1970) сингари китоблари билан ўзбек болалар адабиёти тараққиётига самарали ҳисса қўшди.

Шоир асарларининг мавзу доираси кенг ва ранг-баранг. Турли ёшдаги китобхонлар Қудрат Ҳикмат асарларини севиб ўқийдилар, улардан эстетик завқ оладилар. Шоир ўз асарларида болаларни кизиқтирган, уларнинг билгиси, эшитгиси келган нарса ва воқеаларни ихчам, ўйноқи, вазн ва қофиялари пишиқ ишланган мисраларда ифодалайди.

Қуддус Ҳикмат ижодининг яна бир муҳим томони шундаки, у болалар тилини яхши ўзлаштирган, ўрганган. Шунинг учун ҳам унинг шеърлари гўзал ва ёқимли, содда ва раван. Қудрат Ҳикмат ўзининг илк шеърларидан бири “Менинг Ватаним”да меҳрибон она Ватаннинг кучоғига етаклаб киради. Ватан деган азиз сўзни, унинг том маъносини болаларнинг соя-салқин, озода, оромбахш боғчасига кўчиради. Шу ер, кичкинтойларнинг юрган-турган жойи улуғ Ватан эканин уқтиради:

Ўртоқжон Турғун,	Кемамиз сузар
Мен билан юргин.	Денгизчамизда.
Бизнинг боғчани	Милтиғимизнинг
Бир бориб кўргин.	Ўқлари олмос.
Турли ўйинчоқ,	Чегарамизга
Арғимчоқ бизда.	Душман йўлолмас.

Қудрат Ҳикмат ҳалол меҳнатни гўзал ҳаёт манбаи, у билан киши ҳурмат, эътибор орттиради деб ифодалайди. Шунинг учун у ўзининг кичик китобхонларида ёшлигиданоқ меҳнат кўникмаларини тарбиялашни асосий вазифа деб билади. “Бувимнинг деганлари” шеърида ўз меҳнати самарасидан хурсанд бўлган кичкинтойлар образини яратади. Буни шоир Санобар образида гавдалантиради. Санобар бувиси билан пилла қурти тутати ва бу ишидан бениҳоя хурсанд бўлади. Бунинг учун унинг севинчи, бувисига бўлган муҳаббати чексиздир.

Шоир бу шеърида болаларни меҳнатсеварликка, Ватан ва халқ олдидаги бурчни муқаддас деб билишга ундайди.

Қудрат Ҳикмат ижодида болаларнинг она Ватанга нисбатан бўлган муҳаббатлари “Менинг Ватаним”, “Мен туғилган кун” каби шеърларида яққол ифодасини топган. Жумладан, “Менинг Ватаним” шеърида жонажон Ўзбекистонимизнинг гўзаллиги, юртимиздаги барча халқ ака-укадай дўст бўлиб, иттифок бўлиб ҳаёт кечираётганлиги ўйноқи мисраларда акс эттирилган:

Кўкдай бепоён,
Бойликларга кон,

Кенг пахта майдон
Менинг Ватаним.

Тинчлик учун курашга бағишлаб шоир “Бор бўлсин тинчлик”, “Йўқолсин уруш”, “Тинчлик - ободлик”, “Тинчлик ҳақида қўшиқ” асарларини яратган. Шоир “Тинчлик ҳақида қўшиқ” шеърида:

Тинчлик жуда соз,
Тўкин-сочин ёз.
Ўқ товуши чикмас,
Янграб қўшиқ, соз, -

каби мисралар орқали болаларнинг тинчлик ҳақидаги тасаввурини ҳаётий деталлар асосида кенгайтиради. Муаллиф тинчликнинг ҳаётий зарурат эканлигини янада чуқурроқ олиш учун уруш оқибатларини контраст тасвирлаш йўлидан боради ва шу орқали урушга муносабат билдиради:

Бўлса-чи уруш	Бу сира бўлмас,
Ўт тушар ҳар ён.	Халқлар йўл қўймас.
Тинч, ширин турмуш,	Тинчлик-ободлик,
Бўлади вайрон...	Ҳеч қачон сўнмас.

Қудрат Ҳикматнинг “Човқар”, “Тошбақалар ҳужуми”, “Қум остида қовунлар”, “Илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак”, “Чирчиқ фарзанди” каби поэма ва эртак-дostonларини болалар ҳузур қилиб ўқийдилар ва катта эстетик завқ оладилар.

Қудрат Ҳикматнинг “Бободехқон хангомаси”, “Қум остида қовунлар”, “Тошбақалар ҳужуми” поэмаларида болаларнинг катталар меҳнатига кизиқишлари, улардан ўрнат олишга интилишлари ёритилган.

Болалар шоирнинг “Човқар”, “Қўмилган олтин, вайсақи хотин ва тадбиркор овчи қиссаси”, “Илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак” сингари эртак-дostonларини ҳам яхши биладилар.

Оз ва мазмунли умр кўрган Қудрат Ҳикмат болаларга бағишлаб йиғирмадан зиёд китоб ёзди. У тамомила ёш китобхон ишончини оқлаб, кишилар ҳурматини қозонди. Бунинг эвазига у муносиб тақдирланиб, эл назарига тушди.

Шоир ўзи башорат қилгандай:

Олмос менинг юрагим,
Толмас менинг юрагим.
Ким айтади элимда,
Қолмас менинг юрагим, -

деб ёзгани каби бугун у барҳаёт, орамизда, меҳри кўз қорамизда.

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ (1932 йилда туғилган)

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида саргузашт ва фантастика жанрларининг ривожланишига катта ҳисса қўшиб келаётган талантили адиблардан бири Худойберди Тўхтабоевдир.

Худойберди Тўхтабоев 1932 йилнинг 17 декабрида Фарғони вилоятининг Ўзбекистон районига қарашли Каттатағоб қишлоғида деҳқон оиласида дунёга келди. Бошқа болалар катори Худойберди ҳам ҳамқишлоқ болаларга қўшилиб пода бокди, ер чопди, пахта терди, хуллас, қишлоқда бўладиган ҳамма меҳнатларда ҳоли-қудрат иштирок этди, ҳаёт нимадан иборат эканлигини ёшлигидагоч била бошлади.

Бўлажак адиб ватан уруши йилларида ўқишни йиғиштириб қўйиб, далада кетмон чопди, ҳисобчилик қилди, машаққатли меҳнат билан суяғи қотди.

Қўқон педагогика билим юртини мувоффақиятли тамомлаган Х. Тўхтабоев она қишлоғида муаллимлик қилар экан, илмга чексиз иштиёқ уйғонади. Шунинг учун ҳам у ўқитувчиликни ташлаб, Тошкент давлат дорилфунунига ўқишга кирди. Бу ерда Алишер Навоий, Бобур, Ғ. Ғулом, Ойбек, Ҳ. Олимжон, А. Қаҳҳор асарларини севиб ўқиди, ўрганди.

Университетни тугатиб, Боғдод районида ўқитувчилик қилди. Илмий бўлим мудир, директорлик лавозимларида ишлаб, ёшларни илм-фан нурларидан баҳраманд этиш ишларида фаолият кўрсатди. Шеърый машқлари вақтли матбуот саҳифаларида эълон қилина бошлади. Бу эса бўлажак адибни марказга – Тошкентга ижодий иш билан жиддий шуғулланишга чорлар эди. Шундай ҳам бўлди. У 1958 йилда Тошкентга кўчиб келди. “Тошкент ҳақиқати” газетасига ишга кирди.

Х. Тўхтабоев болаликдан тўғри сўз, ҳалол, пок ва меҳнатсевар бўлиб ўсди. Газетада ишлар экан, баъзи нопок одамларни кўриб, уларнинг қилмишларини ҳазм қила олмади. Бундай кишиларнинг сир-асрорларини фош этишга, эл-юрт ўртасида мунофиқларнинг ярамас томонларини очиб ташлашга қарор қилди. Бу борада унга фельетон жанри кўл келди. 1962 йилда республикамизнинг отахон газетаси – “Ўзбекистон овози” (“Совет Ўзбекистони”)га фельетончи бўлиб ишга ўтди. Бу ерда 300 дан зиёд фельетон ёзиб, ўзини сўз устаси эканин кўрсатди.

“Ҳадик”, “Тилхат”, “Она”, “Характеристика”, “Бевақт айтилган азон”, “Домланинг уйига ўт кетди”, “Махсус топшириқ”, “Жонгинам, шартингни айт” каби катталар учун қисса ва ҳикоялар ёзган Х. Тўхтабоев болалар учун ҳам ҳикоялар ярата бошлади. Унинг “Биринчи дарахтим”, “Қочоқлар”, “Қизғанчик”, “Дадажон, ёзманг!”, “Келвордим, дада”, “Вали билан Салим”, “Шошқалоқ”, “Яхши-яхши” сингари ўнлаб ҳикоялари ёш китобхонларда катта кизиқиш уйғотди.

“Кичкина раис” ҳикоясининг қаҳрамони кичкинтой ўқувчи бола. Лекин Фозилжоннинг хатти-ҳаракати, интилиши, пахта далаларини сергаклик билан кўриши, кузатиши, фикр юритиши раисларга хос.

Фозилжонда она заминга, одамларга нисбатан қизиқиш таъсирли чизилган. Кимсасиз, ғирт етим бола ўз қишлоғи, атрофидаги одамлар билан севиниб, қувониб яшайди. Ўзини уларнинг бағрида эркин ҳис этади.

Худойберди Тўхтабоевда ёзувчиликка иштиёқ уйғотган ҳам, қобилиятининг шаклланишида муҳим роль ўйнаган, асарларига қайтарилмас ранг ва жило берган нарсга ҳаёт, вақтли матбуот, редакциядаги қайноқ ижодий муҳит ва кунт, чидам билан ўқиш, ўрганиш, ўз устида ишлаш бўлди.

Ҳаётда турли характердаги одамлар кўп бўлади. Бироз яхшилик қиламан деб ёмонлик қилиб қўйганини ўзи ҳам сезмай қолади. Биров ўзини жамоат учун ғоят фойдали одамман деб ўйлайди, аслида эса зарарқунанда бўлиб чиқади. Яна биров билар-билмас ҳар нарсга аралашаверади, ўртага тушади, сўз беради, лекин барибир мен ҳақман, шундай қилиш керак деб билади. Ана шундай кишиларга бағишланган “Жонгинам, шартингни айт” киссаси Худойберди Тўхтабоевни ҳажвчи сифатиди кенг китобхонлар оммасига таништирди.

Худойберди Тўхтабоев узоқ йиллар фелъетончи бўлиб ишлаб, кишиларнинг юрак дардини, ҳасратини кунт билан ўрганади. Бундай шикоятларга сабаб бўлаётган шахсларнинг хатти-ҳаракатларини муфассал билиб олишга интилади. Даврдан орқада қолган, сарқит деб аталган иллатлар ботқоғига ботган, молу дунёга ҳирс қўйган шахслар ҳақида талай фелъетонлар ёзди. “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими” номли асарлари ана шу фактларни умумлаштириш асосида юзага келди, десак тўғри бўлади.

Маълумки, ҳажвий киссаларимиз бармоқ билан санарлидир. “Калвак махсум”, “Тошпўлат тажанг”, “Тирилган мурда”, “Шум бола”дан кейин анча вақт бу жанрда айтирли асар яратилмади. Кейинги йилларда Абдулла Қодирий ва Ғофур Ғуломларнинг анъаналарини Худойберди Тўхтабоев давом эттириб, бу “бўшлик”ни тўлдиришга ҳаракат қилди.

Худойберди Тўхтабоев болалар учун асар ёзаётган пайтда, албатта ўз ўқувчисини кўз олдига келтириб ёзади. “Олти ёшли болага айтаётган гапингизўн тўрт ёшли ўсмирга айтадиган гапингиздан албатта, фарқ қилиши керак” деб таъкидлайди. Ёзувчининг болалар ва ўсмирларга атаб ёзган асарларининг қизиқарли, ўқимишли, жозибали бўлишининг асосий сабабларидан бири ҳам шу. Шунинг учун ҳам Худойберди Тўхтабоевнинг биринчи юмористик-саргузашт киссаси болалар ҳаётидан олинган “Сеҳрли қалпоқча” тез орада болалар ҳурматида сазовор бўлди ва уни жамоатчилик жуда яхши кутиб олди.

Ёзувчининг юморга мойиллиги, оддий вазиятлардан ҳам кулгу чиқара олиш истеъдоди илгарги асарларига нисбатан бу асарида яна ҳам чуқурроқ сезилди. “Сариқ девни миниб” асарини қизиқарли суужет асосига куради, асарнинг ҳикоячиси-баёнчиси қилиб ундаги барча воқеаларнинг иштирокчиси, гувоҳи бўлмиш Ҳошимжонни қўяди, тилга олинadиган воқеалар унинг тилидан ҳикоя қилинади. Ёзувчи Ҳошимжоннинг ҳикояси орқали унинг ҳаёт йўли саргузаштларини, ўзига хос характери ва психологиясини атрофлича очиб беради. Шунингдек, Ҳошимжон характерида Хўжа Насриддиннинг ва халқ эртакларидаги “тегирмонга тушса бутун чиқадиган” зукко болаларнинг фазилатлари яққол мужассамлашганлигини кўради.

“Сариқ девни миниб”да ўқиш, илм чўққиларини эгаллаш учун ва инсоннинг ўз орзуси, эзгу ниятига эришиш учун барча имкониятларни яратиб берган замонимизда яшашига қарамай, дангасалик, ялқовлик қилган, ҳаётда енгил-елпи йўл ахтарган ва адашган болалар - Ҳошимжонлар кулгу остига олинган.

Ҳошимжон деҳқон оиласидан чиққан, шўхлиги оламни бузадиган бир бола. У ҳаётдаги кўп нарсга меҳнатсиз, қийинчиликларсиз, осон йўл билан эришгиси келади. Меҳнатсиз ва илмсиз ҳам киши истаган нарсасига эриша олиши, катта обрў орттириши мумкин, деб ўйлайди. Ўз фикрида қатъий турган Ҳошимжон муддаосини амалга ошириш учун бувиси айтиб берган эртакдаги сеҳрли қалпоқчани излашга тушади, узоқ изланишлардан кейин истаган ишини ҳеч қандай машаққатсиз бажаришга ёрдам берадиган сеҳрли қалпоқчани ташландик молхонадан топиб олади. Энди у ўзини орзуларга батамом эришадигандай ҳис этади. “Ортиқча” фанларни дарс жадвалидан чиқаришни рад этган директор, ҳар хил вазифалар бериб “миясини қотирадиган” ўқитувчиларига ўқимасдан ҳам ҳар қандай касб эгаси, машҳур одам бўла олиш, кўкрак тўла орденлар билан шон-шухратлар, катта обрўга эга бўлиш мумкинлигини кўрсатиб қўймоқчи бўлади ва шу мақсадда сеҳрли қалпоқча билан сафарга чиқади. Шундай қилиб, унинг саргузаштлари бошланади.

Минг афсуски, сеҳрли қалпоқча бу борада Ҳошимжонга кўмак беролмайди. Сеҳрли қалпоқча муҳайё этган имкониятлар ҳар сафар қутилмаган кўнгилсиз оқибатларга олиб келаверади, Ҳошимжоннинг бахти энди қулай деб турганда ишининг пачаваси чиқиб қолаверади. У давлат хўжалигида агроном бўлиб ҳам, “шоирлик қилиб” ҳам, қурилишда муҳандислик ҳам, кўғирчоқ театрида артистлик қилиб ҳам кўради, машҳур саёхатчи сифатида бутун дунёни кезмоқчи ҳам бўлади. Лекин ҳамма ерда илмининг, тажрибасининг йўқлиги ишнинг пачавасини чиқараверади. Ҳошимжон қаерга бормасин, қандай иш қилмасин провардида шарманди-шармисор бўлади. Унинг агрономлик ва муҳандислик “фаолияти” жиноятга олиб келади, қамалишига сал қолади, шоир бўламан деб расво бўлади, “улуғ артист” театрда қувилади.

Қиссада Ҳошимжон ўз саёҳати давомида қанчадан-қанча ажойиботларнинг, ғаройиботларнинг гувоҳи бўлиб, қизиқ, кулгули саргузаштларни бошидан кечиради. У ўқимай, меҳнат қилмай, ўз устида ишламай жуда кўп нарсаларга эришмоқчи бўлади, лекин у ҳеч нарсга эриша олмайди. Чунки, унга илмсизлиги панд беради.

Ёзувчи Ҳошимжон образини бутун қирралари билан очишга уринган, болаларга хос ўйинқароклик ҳам, соддалигу бегуборлиги ҳам, ғурурлик, тўғрисўзлик, шумлик, бироз мактанчоқлик, хатто ўрнида ёлгонни ҳам дўндириб юборадиган, ўзини бошқалардан ажратиб кўрсатишга интилиш одатлари, болаларга тақлидчилик, довюрак, эпчил ва руҳий тетиклик, хафачилик ва руҳий тушқунликдан йироқлик Ҳошимжон характериға хос хусусиятдир.

Худойберди Тўхтабоевнинг “Сариқ девнинг ўлими” саргузашт романи уч қисм (“Ўртоқ полковник”, “Сариқ девни қувиб”, “Сариқ девнинг ўлими ёки олам гулистон бўлгани”) дан иборат. Бу роман асосида ҳам Ҳошимжон саргузаштлари ётади. Китобни ўқиб унинг янги саргузаштларидан хабардор бўласиз, сеҳрли қалпоқча яна мададга келади, ажойиб-ғаройиб қароматлар кўрсатади. У Ҳошимжонга жиддий масалаларда – ўғри, муттаҳам, текинхўрларни қош этишда ёрдам беради.

Эндиликда Ҳошимжон айнан аввалги ўйинқароқ Ҳошимжон эмас, балки саккиз йиллик мактабни битириб, улғайиб, бир мунча қуйилиб, эси кириб, оқ-қорани таниб қолган йигитча. Энди у ўз ҳаёти, тақдири, жамиятга фойда етказадиган одам бўлиб етишиш ҳақида жиддий ўйлайди, бирор касб эгаллаш ҳақида бош қотиради. Бошда сартарош бўлади. “Биласиз-ку, бир ишга аҳд қилсам, уни охирига етказмагунча қўймайдиган одатим бор. Жонимни қийнаб бўлса ҳам мақсадимга эришаман”, деб шу касб орқали одамларга хизмат қилишга бел боғлайди. Кейин милиция мактабига кириб ўқиб, уни бириргандан сўнг милиционерликка ишга ўтади. Китобдаги барча воқеа-ҳодисалар, саргузаштлар Ҳошимжоннинг ана шу милиционерлик нуқтасидан бошланади, ҳамма гап-сўзлар қаҳрамоннинг шу касб-кори билан боғлиқ ҳолда давом этади.

Романда яхшилик, эзгулик рамзи сифатида милиция полковниги Салимжон, унинг мададкори Ҳошимжон, ёмонлик, эскилик рамзи тарзида Одил баттол гавдаланади.

Улар ўртасида тинимсиз шиддатли кураш кетади, Одил ниҳоятда маккор, у Салимжон бошига кўп оғир савдолар солган, уйига ўт қўйган, унинг якка-ю ёлғиз фарзандининг қўлига тўппонча тутқазган, жиноятга етаклаган.

Асар провардида бутун умри халққа, яхши одамларга зарар етказиш билан шуғулланган Одил баттол ва унинг ҳамтовоқлари қонуний мағлубиятларга учрайди, ҳақиқат, адолат, эзгулик қолиб чиқади.

Худойберди Тўхтабоев ўз романида юлғичларга, қаллобларга қарши курашда бутун халқ бир кишидай бўлиб бирлашса, бу ишни бутунлай ўз қўлига олса, Одил баттолларга қирон келади, улардан ном-нишон ҳам қолмайди, деган фикрни ўртага ташлайди.

“Сариқ девни миниб” қисаси ва “Сариқ девнинг ўлими” романининг энг яхши фазилатларидан бири тилининг ширадорлиги ва ўйноқчилигидадир. Муаллиф бош қаҳрамон Ҳошимжоннинг тилини алоҳида эътибор билан ишлаган. Бу тил нозик қочиримларга бойлиги ва жонлилиги, шу билан бирга болалар тилига мос ҳолда соддалиги билан ажралиб туради. Қаҳрамоннинг характери унинг сўзларидан шундоққина билиниб туради.

Фантастик-саргузашт жанри болалар адабиётининг энг қизиқарли жанрларидан биридир. Бундай асарлар болаларнинг онги ва психологиясига кучли таъсир кўрсатади, уларни ўқишга, ўрганишга, изланишга ўргатади, жамиятимизнинг фаол қурувчиларини тарбиялашга ёрдам беради.

“Қасоскорнинг олтин боши”. Тўрт қисмдан иборат бўлган бу романда 1904-1907 йилларда Самарқанд губернасида меҳнаткаш халқнинг бойлар ва ҳокимлар зулмига қарши кураши тинимсиз ҳаракати, уларга жасоратли Номоз Примкул ўғли раҳбарлик қилганлиги ҳикоя қилинади.

Асар марказида бош қаҳрамон – тарихий шахс, халқ қасоскори Номоз тақдири ётади. “Қасоскорнинг олтин боши” тарихий биографик роман эмас, шунинг учун ҳам муаллиф Номознинг ҳаётини батафсил ёритиб беришни мақсад қилиб олган эмас. Лекин адиб ўрни-ўрни билан унинг ҳаётига доир маълумотлар бериб борган. Бу маълумотлар унинг характерини тушиниб олишда китобхонга ёрдам беради.

Номоз фақат жисмонан эмас ақлан ҳам етук. У ҳақиқат учун қасоскор, кўрқмас, тадбиркор, очиққўнгил қаҳрамон сифатида гавдалантирилади. У атрофида ўзи каби довюрак йигитларни тўплаб, зулмкорларга қарши курашга ундайди.

Ҳалоллиги, мардлиги, адолатлилиги, етимпарварлиги учун халқ Номозни яхши кўради ва Гўрўғлига қиёс қилади: “Гўрўғлибек Номозбой қиёфасида пайдо бўлган эмиш. Афсун ўқиса кўздан ғойиб бўлиб қолармиш. Ундан ўқ ўтмас эмиш, қилич чопмас эмиш...”

Номознинг мардлиги, жасорати халқ қалбида мангу яшаб келаётганлиги “Қасоскорнинг олтин боши”да яхши чизиб берилган.

Талантли болалар адиби Худоеберди Тўхтабоевнинг “Сир очилди”, “Ака-ука”, “Омонбой билан Давронбойнинг қишлоққа газ олиб келганликлари ҳақида жажжи қисса”, “Беш болали йигитча”, “Ширин қовунлар мамлакатида ёки сеҳргарлар жанги”, “Мунгли кўзлар” каби йирик асарларининг юзага келиши ўзбек болалар адабиётининг катта ютуғи ҳисобланади.

ФАРҲОД МУСАЖОН

(1933 йилда туғилган)

Ўзининг қисқа хажмли ва хаяжонли ҳикоялари, мазмундор қиссалари, кичкинтойларни тўлкинлантирадиган пьесалари билан болаларнинг қувончига қувонч улашиб келаётган қаламқашлардан бири Фарҳод Мусажон 1933 йилда Тошкент шаҳрида туғилади. 1956 йилда ТошДунийнинг Шарқ факультетини тамомлайди. Бир неча йил Ўзбекистон радиосида, “Ўзбекистон маданияти” газетасида, “Гунча” журналида меҳнат қилади. 1966 йилдан эса “Ўзбекфильм”да муҳаррир, бош муҳаррир вазифаларида ишлаб келмоқда.

Фарҳод Мусажоннинг илк асарлари 1955 йилда эълон қилинган. Шундан сўнг “Случай в горном кишлаке” (1958), “Дарадаги кишлоқда” (1960), “Турди, вилосепид, қизил боғич ва мен”, “Офтобни қувлаб” (1970), “Чин дўстлик” (1976), “Чевар қиз” (1982), “Булоқ суви” (1982), “Турди, вилосепид ва мен” (1983), “Глоток родниковой воды”¹, “Текин томоша” (1989) каби китобларининг майдонга келиши болалар учун катта байрам бўлди.

Фарҳод Мусажон барча ёшдаги болалар учун ёзади. Унинг китоблари орасида мактабгача тарбия ёшидаги, мактаб ёшидаги кичик ҳамда ўрта ва катта ёшдаги болаларга бағишланган асарларини ҳам учратиш мумкин. Адибнинг мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаб ёзган жажжи ҳикоялари боғчалар дастуридан ўзига хос ўрин олган.

Аёнки, бу давр болалар китобхонлиги ота-оналар, тарбиячилар томонидан амалга оширилади. Болалар ўзлари тинглаган асарлари ёрдамида атроф-муҳит билан таниша борадилар. Она юртга, табиатга муҳаббат ҳислатлари меҳнат қилиш ва меҳнат аҳлини ҳурмат қилиш каби фазилатлар шу ёшдан таркиб топа бошлайди. Турмушда қизганчиқ бўлмаслик, касб-хунар эгаси бўлишга интилиш, катталарни ҳурмат қилиш каби ижобий фазилатлар ҳам шулар жумласига киради.

Бу давр болаларининг педагогик-психологик хусусиятларини яхши ўрганган Фарҳод Мусажон уларга бағишлаб, “Энг яхши бобо”, “Шодиёна кун”, “Шиқилдоқ”, “Паҳлавон ва нимжон”, “Совға”, “Ажойиб бузоқча”, “Яхшилик”, “Тўлаб бер”, “Варрак”, “Доғ” каби ўнлаб ҳикоялар яратган.

Адибнинг “Варрак” асари мазмуни оддийгина варрак яшаш воқеаси асосида қурилган. Асарда кичкинтойларни болаликдан бошлаб мустақил ҳаракат қилишга чақиради.

Ана шундай жозибали асарларидан яна бири “Энг яхши чана”дир. Бу ҳикояда қўли очик, бағри бутун бўлишлик, қизганчиқ бўлмаслик каби ҳоллар кичкинтойлар онгига етказилади.

Латифжонга дадаси чана олиб келиб беради. Қувончдан боланинг боши кўкка етай дейди. Латифжон бошида анча қизганчиқ бўлади. Шунинг учун чанада битта ўзи учади. Бошқаларни чанага яқинлаштирмайди, унга бировнинг қўли тегиб кетса, чанани кўтариб уйига чопади.

Латифжоннинг дадаси ўғлидаги бундай қизганчиқликни пайқайди, лекин унга панд-насиҳат қилиб ўтирмайди. Аксинча, қуйидаги ибратли ҳикоятни келтиради:

- Биласанми, - деди дадаси ўғлига, - мен бу ажойиб чанани қаердан олдим? Бунақаси магазинда сотилмайди, бу буюртма билан қўлда ясалган чана. Ёши олтмишда. Ҳа, олтмиш йил бирон битта оғайнимнинг адаси олиб берган экан. Оғайним ўша пайтида сендек экан. Чананинг чиройлилигини кўриб унишга унинг ҳам кўзи қиймабди. Каттароқ бўлганимда учарман, ҳозир болалар тортиб олиб эскитиб қўйишади, деб асраб юраверибди. Орадан йиллар ўтибди. Бир кун қараса болалиги тугаб чол бўлиб қолибди. Энди унга чана керак эмас эди, чунки чол одам уялмасдан чана учади-ми?! Оғайним чанани менга совға қилар экан. Беғубор болалик чоғимда мазза қилиб учолмадим, ишқилиб сенинг ўғлингга яхши хизмат қилсин деди. Шунақа ўғлим, қизганчиқ одам завқдан махрум бўлади!

Латифжон бошида дадасининг бу гапларига тушуна қолмайди. Юрагининг аллақасери жаз этгандек бўлади. Ниҳоят у дадасига юзланиб:

- Эртадан бошлаб аямасдан учаман, - деди.

Адибнинг “Совға” ҳикояси ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган. Асарла болалар меҳнаткаш бўлишга даъват этилади. Оқилжоннинг гул экишни, уни меҳр билан парвариш қилиши кичик китобхонда катта таъсурот қолдиради.

“Турди, қизил боғич ва мен” ҳикояси узоқ йиллардан бери ёш китобхонларнинг севимли асарларидан бири сифатида эъзозланиб келинади.

Ҳикояда озода бўлиш, шаҳар тозалиги учун курашиш бош масала қилиб қўйилади. Турди ва Ғиёс ака қабиларнинг шаҳар тозалигида фаол қатнашмаганликлари фош қилинади.

Хуллас, Фарҳод Мусажон ўзининг мактабгача ва мактаб ёшидаги кичик болаларга бағишлаб ёзган ҳикояларида салмоқдор фирларни содда, болаларбоп шаклда айтади. Адиб насихат қилиш йўлидан бормайди, аксинча, болалар ҳаётида кўп учраб турадиган оддий воқеаларни тавирлайди ва айтмоқчи бўлган муҳим гапларини ана шу воқеалар мағзига сингдириб юборади.

Фарҳод Мусажоннинг “Орзуга айб йўқ”, “Бўш келма”, “Аликулов”, “Булоқ суви” ва бошқа қиссалари ўзбек болалар адабиётида муҳим ўринда туради. Фарҳод Мусажон драматург сифатида ҳам ёшларнинг меҳрини қозонган. “Ҳаёлпарастлар”, “Оқ қабуларлар”, “Сабил қолди”, “Ўғлимни қайтариб беринг” пьесалари шулар жумласига киради. Булар орасида айниқса, “Ўғлимни қайтариб беринг” асари машҳур бўлди.

Драматург унинг номини ўзлаштириб, “Нажод истаб” деб қайтадан ишлади. У Ҳамза номидаги академик драма театрида муваффақият билан қўйилди. Душанбе, Олмота шаҳарларида Татаристонда сахна юзини кўрди.

Пьесада асосан бола тарбиясида ота-онанинг ўйнайдиган бекиёс катта роли ҳақида гап боради.

Фарҳод Мусажоннинг катталарга бағишлаб “Баҳор нафаси”, “Бу кўзларга ишонса бўлади”, “Хотин кишининг райи”, “Кўр шофёр”, “Зўраки кашанда”, “Нозик масала”, “Қалла-поча”, “Ҳиммат”, “Боғ кўча” каби китоблар ёзган.

ЛАТИФ МАХМУДОВ

(1935 йилда туғилган)

1935 йилда Тошкент шаҳрида дунёга келган, Тошкент давлат университетини тамомлагандан сўнг йигирма йилга қадар вақт мобайнида Ўзбекистон радиосида меҳнат қилган ва айни кунларда “Камалак” нашриётида бўлим мудир бўлиб ишлаётган Латиф Маҳмудов 1961 йилда ўзининг илк китоби - “Чинор” ҳикоялар тўплами билан болалар адабиётига кириб келган эди. Мана ўшандан бери у ҳам наср, ҳам драматург сифатида болалар қалбига қувонч бағишлаб келмоқда.

Латиф Маҳмудов асарларининг қаҳрамонлари ўқишда, жисмоний меҳнатда, ахилликда, оққўнгилликда, бир-бирларига ғамхўрлик ва меҳрибонликда барчага намуна бўла оладиган болалардир.

“Чинор” ҳикоясининг қаҳрамонларига Салим бобонинг ҳар куни эрталабдан кечгача чинорнинг тагида ўтириши бошқача туюлади. Улар чинор остида бир яширин сир бор деб ўйлайдилар.

Маълумки, болалар ҳар бир нарсасига қизиқувчан бўладилар. Улар ўзлари учун номаълум бўлган оламнинг сир-асрорларини тезроқ билиб олишга, унинг поёнига етишига интиладилар. Шокир ҳам, Вали ҳам ана шундай болалар тоифасидан. Шунинг учун улар чинор ва унинг остидаги супага жуда қизиқиш қоладилар. Салим отанинг кечаю кундуз супада ўтириши уларни ҳайратга солади.

Аслида чинорда ҳам, супада ҳам ҳеч қандай сир йўқ эди. Бобонинг яккаю ёлғиз ўғли бўлиб, у шоир табиат йигит бўлган. Бир вақтлар бу чинор олдида бир аёл анҳорга қулаб тушади. Уни Салим отанинг ўғли анҳордан олиб чиқади. Аммо ўзи анҳордан чиқолмай сувга чўкиб ҳалок бўлади. Шу сабабли чол чинор остида супа устида узок ўтириб ўғлидан қолган ёдгорлик – китобини қайта-қайта ўқийди.

Бундан беҳабар бўлган болалар ғор қазиб, бу ердаги сирни билиб олмоқчи бўладилар. Кутилмаганда болаларнинг ғори ўпирилиб, супа қулаб тушади. Бу ерда ҳеч қандай сир ҳам, тарих ҳам йўқ эканлигини билган болалар айниқса бобонинг супа ўпирилиб тушганидан кейинги ҳолини кўриб ўзларини-ўзлари кечира олмайдилар.

Чинор ҳамон севиб ўқиладиган болаларни яхшиликка, кексаларга кўмак беришга, ажайиб инсон бўлиб камол топишига даъват этиб келмоқда.

Кимки жисмоний меҳнатга берилса, бадантарбия ҳамда спорт билан ошно бўлса, у ҳаётда соғлом ва тетик бўлади, олдида қўйган ният-мақсадига эришади, тенгқурлари ўртасда обрў-эътибор қозонади. Ёки бунинг тескарисини бўлса, ундай болалар ҳеч нарсани урдасидан чиқа олмайди деб, ўқишга ҳам, спортга ҳам, ҳаётда ҳам бошқа болалардан ортда қолиб кетишга ўзлари сабабчи бўладилар.

Латиф Маҳмудовнинг “Дарвозабон” ҳикоясининг қаҳрамони Ориф юкорида таъкидлаб ўтганимиздек иккинчи тоифадаги болалар сирасига киради.

Бошқа болалар турли оромгоҳларда, дам олиш масканларида ёзги таътилни кўнгилдагидек ўтказиб, спорт билан шуғулланиб, янги куч-қувват тўплайдилар, ҳар томонлама чиниқадилар.

Ориф-чи? У на жисмоний меҳнат қилади, на спорт билан шуғулланади, на бадий китоб ўқийди. Кечасию кундузи овқат еб, хомсемиз бўлиб қолганлигини Латиф Маҳмудов болаларга таъсир қиладиган даражада чизиб беради.

Латиф Маҳмудов ҳикоялари мавзуи жиҳатдан ранг-баранг. Уларнинг ҳаммасида ҳам болаларнинг кайноқ ҳаёти уфириб туради.

Латиф Маҳмудов ўзбек болалар адабиётида қисса жанрини ривожлантиришга ҳам катта ҳисса қўшиб келаётган талантили адиблардан бири ҳисобланади. Унинг “Эски дуторнинг сирлари”, “Тоғдаги болалар”, “Тоғда отилган ўқ”, “Икки дангасанинг саргузаштлари” каби қиссаларини ўқимаган ёш китобхон топилмаса керак.

Адиб ўз қиссаларида болаларнинг эзгу ният, орзу ва интилишларини топиб ёзади. Қиссаларда аъло ва яхши ўқишга интилиш, катталарни ғурмат қилиш ва кичкинтойларга ёрдам қўлини чўзиш, жонажон ўлкага фидокор кишилар бўлиб камол топиш каби масалалар ётади.

“Икки дангасанинг саргузаштлари” қиссасининг қаҳрамонлари – Мирвали, Ботирлар оддий, бошқалардан фарқ қилмайдиган болалар, аммо хатти-ҳаракатлари, интилишлари бир жаҳон. Иккаласи ҳам ёмон ўқувчилардан эмас. Хулқ-одоблари ҳам бошқаларга манзур бўладиган болалардан.

Ҳамма гап ўқувчиларни ўз фарзандидек яхши кўрадиган, уларни кўзига хатто чўп тушишини истамайдиган адабиёт муаллими Алижон Валиевични Ботирнинг дадасига мактуб ёзиб беришидан бошланади. Алижон Валиевичнинг болалар маъқул кўрмайдиган бир одатини ёзувчи таъсирчан қилиб ишлайди. Бунинг Мирвали тилидан берилиши янада ишончли чиққан: “Сиз Алижон Валиевич жуда баджаҳл одам экан деб ўйламанг. Алижон Валиевич бировга каттиқ гапирмайди, урушмайди, ковоғини ҳам солмайди. Хатто, айбингизни ҳам айтмайди. Гуноҳингиз оғир бўлса икки энлик хат ёзиб конвертга солади ва яхшилаб елимлайди, сизнинг оппоқ оқариб кетаётганингиздан завқланиб, бепарволик билан қўлингизга тутди...”

- “Шуни дадангизга бериб қўйинг”.

Ботир ўқитувчининг қўлидан мактубни олар экан даҳшатга тушади, нима гуноҳ қилиб қўйганини билмай ўй-хаёлга ботади.

Ҳам фикр, дўст, сирдош, юрса-турса бирга бўладиган Мирвали билан ўқишда юриш-туришда йўл қўйган хатоларини кўп ўйлашади. Маълум бўлишича, улар кунлардан бир кун чолларга салом бермай ўтишган, қачонлардир танаффусда бир марта ўқувчилардан яшириб папирос чекишган, дарс тайёрламай

келишганда синфдошларидан уйга берилган вазифани кўчиришган. Аммо булар хатга асосий сабаб мумкин эмас деб ўйлашади.

Ўқитувчининг мактубини олган болалар ўз айбларини ўзларидан қидиришади ва гуноҳларини ювиш мақсадида ўткинчи бир чолнинг қопини кўтариб унинг уйига олиб бориб беришлари ёш китобхонда катта таъсурот қолдиради.

Кейинчалик мактубдаги: “-Заводингизга экскурсия уюштирмакчимиз, пахта териш машинаси ҳақида гапириб берсангиз, қачон борсак бўлади?”, деб сўралган хат мазмунидан хабардор бўлган икки дўст териларига сиғмай қувонишади ҳамда ўз хато ва камчиликларини тузатиб олганликларидан беҳад шод бўладилар.

Латиф Маҳмудовнинг “Чўққидаги лолалар” қиссасида ҳам ғаройиб, фавқуллодда ва ғоятда қизиқарли воқеа хикоя қилинади. Қиссада сирли йўловчилар ҳам шаҳар ҳовлиларидан бирида содир бўлган ғалати воқеа ҳам, дон-дараксиз ғойиб бўлишлар ҳам, айника, излашлар ҳам бор. Қиссага қизбулоқ ҳақидаги афсона чуқур сингдириб юборилган. Ана шу боисдан ҳам қисса қизиқиб ўқилади.

Латиф Маҳмудов ўзбек болалар адабиётида драма жанрини ривожлантиришда катта роль ўйнаб келаётган санъаткор сифатида ҳам эъзозланади.

Драматургнинг “Эй, аттанг”, “Муҳим топшириқ”, “Дангасанинг саргузашти”, “Ҳақиқий ўғилбола”, “Али билан Вали”, “Бургут олиб қочган бола” асарлари узоқ йиллардан бери ёш томошабинлар қалбига қувонч бағишлаб келмоқда.

Латиф Маҳмудов драмаларида қаҳрамонлар кўпинча ўзларининг аъло хулқ-одатлари, меҳнатсеварликлари, ўқиш ва мактабни севишлари билан ажралиб турадилар. Баъзи ҳолларда эса ишёқмаслик, дангасаликлари туфайли ўз тенгқурлари даврасида қизариб қоладилар.

МИРАЗИЗ АЪЗАМ

(1936 йилда туғилган)

Ҳозирги ўамон ўзбек болалар шеърлятида шоир Миразиз Аъзамнинг ўз ўрни бор. Бу албатта, унинг изланиши, меҳнаткашлиги болаларнинг ва уларнинг адабиётини каттиқ севишида. Ижодкор болалар ўртасидаги дўстлик, ҳамжихатлик, она ватанга чексиз муҳаббат, одобли бўлиш, яхши ўқиш учун ҳаракат қилиш, курашиш каби масалаларни кўпроқ очиб беришга ҳаракат қилади.

Миразиз Аъзам 1936 йилда Тошкент шаҳрида туғилган. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ шеърлятга қизиқди. Шеърй машқларини Қуддус Муҳаммадий ва кейинчалик Қудрат Ҳикмат бошчилик қилган адабий тўғаракда синовдан ўтказган, ижодий излашин, ўқиш ва изланишни қизғин давом эттиради. Адабиёт ва шеърлятга бўлган чанқоқлик уни ТошДуга етаклади. Адабий машқлари Болалар ва ўқувчилар газеталарида “Тулхан” ва “Гунча” журналларида босила бошлади.

Университетни муваффақиятли тамомлаган М. Аъзам бир қатор журнал ва газеталарда ишлади. Шоирнинг “Металлург”, “Ақлли болалар”, “Сенга нима бўлди?”, “Ғалати туш”, “Ер айланади”, “Ерга доврुक соламин”, “Бир чўнтак ёнғоқ” каби тўпламлари болалар китоб жовонларидан мустаҳкам ўрин олган.

Миразиз Аъзамнинг жуда кўп шеър, кўшиқ, эртак-достонлари мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган. У ҳар бир асарида болажонлар учун албатта, бир янгилик, бир яхши гап айтиш иштиёки билан қайнаб тошади ва бунинг уддасидан чиқади. Масалан, “Ер айланади” шеърини олиб қарайлик. Бундай олиб қарасангиз, бу бир оддий гап. Ахир неча асрдан бери у айланади, яна айланаверади, бу ҳақда қандай шеър бўлиши мумкин, деган тушунча ҳаёлингиздан ўтади. Лекин шехрни ўқийдиган бўлсангиз сизнинг тасаввурингиз бутунлай ўзгаради. Мурғак қалб у ёқда турсин биз катталар ҳам ернинг айланиши, онларнинг ўтиши, шамолнинг эсиб туриши билан ўсиб улғайишимиз, камол топишимиз, бунёдкорлик ишларимиз кўз ўнгимиздан ўтади. Қилган яхши-ёмон ишларимизни ўйлаймиз. “Ер айланади” – худди шу ҳақда баҳс юритади:

Аста-аста шамол эсади,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста одам ўсади,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста улғаяр ақл,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста этилар нақл

Аста-аста ер айланади.

Биров “мен!” деб елдай елади

Ҳар кимга ҳам навбат келади.

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста ер айланади,

Мева пишар бир кун ногаҳон,

Аста-аста ер айланади.

Ўзлигини танир ҳар инсон,

Аста-аста ер айланади.

Кичкинтойлар кўпинча ҳаёт мураккабликларида беҳабар бўладилар. Улар катталарнинг кўмагида, ўзлари тинглаган бадийй асарлари ёрдамида олам мўъжизалари, турмуш билан танишиб борадилар. Миразиз Аъзамнинг “Бедананинг бувиси” шеъри бу ёшдаги болаларга жуда қўл келади. Бу шеър халқ оғзаки ижоди анъаналари таъсирида яратилган. Шеър мисралари содда, маъно ва мазмуни богча болаларига тўғри келади

Ёш китобхон шеърда беданаларнинг турмуш тарзи билан яқиндан танишиб оладилар. Худди инсонлар каби уларнинг ҳам қавм-қариндошлари, кекса-ёшлари бўлишини, касал-соғ юришларини буви бедана кечмишлари орқали тушуниб етадилар. Буви дардга чалиниб, оғир касал бўлиб қолади. Томоғидан

овқат ўтмайди. Ҳамманинг тинчлиги, ороми бузилади. Ҳар ким қўлдан келганча унга мададкор бўлишга интилади. Бу эпизод чиройли ва таъсирли чизилган:

Бедананинг отаси бор экан, нор экан,
Онаси орият ёр экан, ёр экан.
Дори-дармон, ўт-ўлан келтириб, келтириб,
Қари қушга тутишиб, ичириб, едириб,
Айланишиб бошида турдилар, турдилар.
Соғайишни чорасини кўрдилар-кўрдилар,
Миттивой ҳам қўлидан келганча, келганча,
Сув тутди бувисига билганча, билганча.
Уч кунда танда ариб бор дарди, бор дарди
Бувижон бошини кўтарди, кўтарди.
Хурсандликдан кўзлари ёшланди, ёшланди.
Сайрокилик қайтадан бошланди, бошланди.
Ва-вақ, ва-вақ,
Бит-бил-диқ,
Ва-вақ, ва-вақ,
Бит-бил-диқ.

Биз ҳар доим болалар адабиётида ўй-ўйлаш, ҳаёл суриш, ўзининг учкур ҳаёллари билан яшаш ҳақида ёзилган асарларини қизғин қўллаб-қувватлаймиз. Миразиз Аъзамнинг ҳам “Ҳаёл суриш” шеърининг қаҳрамони ҳар бир нарсани тезроқ билиб олгани, унинг поёнига етгиси келади. Лекин у қанча ўйламасин, ҳаёл сурмасин, ақлий тафаккури ҳали тўла ривожланмаганлиги сабабли кўп нарсаларни тушунмайди, ожизлик қилади. Ота ўғлини унча ўйламасликка чақиради. Отанинг насиҳати билан бола ўзини тинчита олмайди:

Қаттиқ ўйлайверма!-дейди юмшаб ота, -
Қаттароқ бўлганимда англарсан ҳаммасини.
Ўйламай бўларканми шуларнинг барини одам?
Ўйламай яшолмайман, масалан, ҳаммасини.
Кун қисқа қандай қилиб кун чиқди, деб ўйлайман.
Тун чўзилса, нега тун чўзилди, деб ўйлайман.
Уни ҳаёл қиламан, буни ҳаёл қиламан ўйлайман,
Барибир ўйлайман.

Миразиз Аъзамнинг “Биз енгамиз бўронларни” шеъри бугунги мустақилликка жуда қийинчилик билан курашлар билан етиб келганлигимизни жарангдор мисралар билан чиройли ифодаб беради

Бизни босди довул, селлар-
Омон чиқдик бўронлардан.
Омон яшар ботир эллар –
Қўркмас ваҳший ҳайвонлардан.
Викорли, музли чўққилар ҳам
Қолиб кетар пойимизда
Жасур қўшиқ бизда ҳамда
Ҳар бир кундан жойимизда

Шоир бу билан чегараланиб қолмайди. Ҳали олдинда қиладиган ишларимиз, улуғ мақсадларимиз борлигини таъкидлайди болаларни юксак ахлоқ-одобли бўлишга, катталарнинг ишларини давом эттиришга чорлайди:

Мақсадимиз тоғдай улуғ –
Чамбарчасдир туташ қўллар.
Озодликнинг йўли қутлуғ –
Олға, дўстлар, оғайнилар!

Миразиз Аъзамнинг “Ғалати туш”, “Нурхон билан Бурхон”, “Ота билан бола”, “Бир чўнтак ёнғоқ”, (Туркум), “Алла”, “Бола ва она”, “Ютал бола” каби шеър ва қўшиқлари боғча ёшидаги болаларга бағишланган.

“Асрор”, “Эрк қуши”, “Она юрт осмонида”, “Антиқа” каби дoston, эртақ-dostonлари ҳам болаларга катта қизиқиш уйғотиб келмоқда.

Миразиз Аъзамнинг “Асрор” dostonидаги Асрор образида болаларга хос жўшқинлик, шижоат, меҳнатсеварлик мотивлари, ҳақиқий ўқувчига хос фазилатлар ёрқин тасвирланган. Шоир бу гоёни очишда кичкинтойлар онги ва дунёқарашидаги ҳолатларни тўқнаштириш, уларнинг нарса ва воқеаларга бўлган муносабатларини солиштиришдан самарали фойдаланади.

Пилла курти боқиш dostonга асосий мавзу қилиб олинади-да, ўқувчи ёшларнинг бу соҳага қизиқишлари, билимдонликлари меҳнат фараёнида очиб берилади. Асарда Асрорнинг олижаноб фазилатлари – оққўнгил, софдил, қўли очиклиги ишонарли тасвирланади. Унинг тут дарахтларини севиши, табиатга ғамхўрлиги ёш китобхонлар учун дидактик қимматга эга.

Ғайрат, Нор, Раҳим, Раъно образлари орқали қалби қайноқ бир-бирига меҳрибон, жамоа иши учун фидойи ёшлар гавдалантирилади.

Болаларнинг мактабда пилла қурти боқишлари – қўшимча соҳа – кишлоқ хўжалиги ишларига жон дилдан ёрдам беришлари, фикр-мулоҳаза юритишлари, бирор ишга қўл уришса дадил ҳаракат қилишлари китобхонни хурсанд этади. Чунончи, асарнинг пиллакурт “Пиллакуртларининг лоҳас бўлиши” бўлими ўқувчида катта қизиқиш уйғотади.

Пилла қурти боқиладиган хона хаддан зиёд исиб кетгач, қуртлар барг емай қўяди. Шу дақиқада болаларда юз берган ҳолат: тушқунлик, хижолатпазлик, қуртларга ачиниш ҳисси тасвири кичик китобхонни чексиз ҳаяжонга солади:

Пиллачилар хонасин
Босган эди сукунат.
Ўқувчилар чурқ этмас
Қотиб туришар фақат.

Шоир ҳаётий лавҳалар чизишда давом этади. Сўкичак енгиллатилиб, хона маълум даражада совутилгач, қуртлар яна аслига қайтади, бир меъёрда барг ейишга киришади. Болалар олам-олам қувончга тўладилар, шодланадилар:

Бир-бирига қарашиб
Болалар жилмаядилар.
Хатар ўтган бўлса ҳам
Хонадан жилмайдилар.

Шоирнинг “Ўлмас қуш” эртақ-достонида тасвирланишича, жодугарлик билан баҳодирларнинг ёстиғини қуритган Чингизхоннинг гўзал канизаги Сайхун бўйнида яшаётган Наҳанг қассобнинг ҳам оромини бузади. Жанг майдонида кўрган Наҳангнинг қиличи қўлидан тушади. Қизнинг макрига учиб, уни севиб қолади. Унинг хотини қазо қилиб, Ўлмас ва Олмас исмли фарзандлари қолган эди. Бироқ ота ўғли ва кизидан кечиб канизакка уйланади. Достонда эпчил киз Олмоснинг укаси Ўлмас учун отаси ва ўғай онасидан ўч олишни анча қизиқарли ва ишонарли тасвирланади.

Болалар адабиёти тараққиётига катта улуш қўшаётган М. Аъзам ҳозир янги-янги асарлар устида ишламоқда.

ТУРСУНБОЙ АДАШБОВ (1939 йилда туғилган)

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакилларида бири Турсунбой Адашбев 1939 йилда қардош Қирғизистоннинг Ўш вилоятига қарашли Олабуға туманидаги Савед Билол қишлоғида туғилган. Тошкент давлат университетини ҳамда М. Горкий номидаги Жаҳон адабиёти институтини битирган.

Т. Адашбев университетни тамомлагач, ўқитувчилик қилди. Туман ва вилоят газеталарида ишлади. Ҳозир “Чўлпон” нашриётида хизматда. Т. Адашбев “Олатоғ-лолатоғ” китобида таъкидланганидек, икки халқ фарзандидир:

Ўзбек, қирғиз қони сингган,
Сизга айтсам тўғриман.
Шу боисдан икки халқнинг
Эрка шоир ўғлиман...

Шу боис ўзбек ва қирғиз тилларида ижод қилади. Унинг “Камолнинг олмаси” деб номланган биринчи китоби 1967 йилда талабалик чоғидаёқ нашр этилган. Кейинчалик Тошкентдаги “Ёш гвардия”, Бишкек шаҳрида “Мектеп” нашриётида “Биз саёхатчилар” (1969), “Ала Толук боломун” (1971), “Арслонбоб шаршараси” (1973), “Сурнай”, “Нур дарё”, (1977), “Тулдаста” (1979), “Олатоғ-лолатоғ” (1982), “Оқбўра тўлқинлари” (1985), “Совға” (1987), “Сичқоннинг орзуси” каби китоблари босилиб чиқди.

Турсунбой Адашбев ўй ўйлашни, ҳаёл суришни яхши кўрадиган, ўзларининг учқур ҳаёллари билан яшайдиган болаларни севади ва уларни қаттиқ хурмат қилади. Шунинг учун ҳам у бундай болалар ҳақида қўплаб катта-кичик асарлар ижод қилган. Ҳа, биз кичкинтойларнинг ўзларига хос катта дунёси мавжуд эканлигини ҳамиша ҳам тушунавермаймиз. Улар доимо буюк орзулар, сўнгсиз умидлар билан яшашади, турли ғаройиботлар билан танишишни исташади. Учқур ҳаёллари ёрдами билан Африканинг инсон қадами етмаган ўрмонларида истиқомат қилаётган филлар, маймунлар, кўзойнак таккан илонлар билан “сўзлаша” оладилар. Бир сўз билан айтганда, болалар доимо ҳаёллар, саргузаштлар оламида яшашни ва шу олам орқали катта ҳаётнинг бош йўлига чиқиб олишни орзу қилишади.

Шу сабабли, табиийки, кичкинтойлар ўзларининг учқур ҳаёлларини бойита оладиган, маънавий завқ бера оладиган асарларни ўқишни севишади. Шу хилдаги асарлари орқали улар оламнинг “мўъжиза”лари билан ошно бўладилар. Турсунбой Адашбев бу мавзуда ўнлаб шеърлар битган.

Шоирнинг шундай шеърларидан бири “Фазогир” кичкинтойларни ўйлашга, ҳаёл суришга, ўзларининг тезкор ҳаёллари билан дунёни кезишга, оламни сайё-томоша қилишга чорлайди. Шеър қаҳрамони Акмалжоннинг эзгу мақсади – фазогир бўлиш, самода парвоз этиб, ўзининг довюрак ва баҳодир эканлигини бутун оламга дoston қилишдир.

Ана шу ҳавасманд бола уйқусида туш кўради, тушида скафандр ва кетилар кийиб олиб самога парвоз қилади. Шу нарса қувончлики, тушида ўзи ўқиган эртақлардаги қаҳрамонлар унга зўр қизиқиш ва қувонч билан боқишади:

... Кўриб Войжоним	Саёҳату сайр деб,
Ёқасини ушлади.	Силтаб қолди қўлини
Африкада Бармали	Чиполино хайр, деб.
Тушгин деса тушмади,	Шум тулкига чап берган
Италия устидан	Ўша машҳур бўғирсоқ
Акмал учиб ўтаркан,	Ва сеҳрли қалпоқча
Қарасаки Буратино	Ур тўқмоғу Ўғирсоп
Сал бурнини кўтарган.	Хайрон бўлиб, лол қолиб
Мана бунни айтишар,	Акмалжонга боқарди.

Шеърни ўқиган ҳар қандай боланинг кайфияти чоғ бўлади. Тушида бўлса ҳам ҳеч бўлмаса Акмалжон каби бир марта самога учиш нияти туғилади. Бунинг учун эса, албатта, яхши ўқиш керак эканлигини яна бир бор билиб олади.

Ҳашар ота-боболаримиздан қолган бир ажойиб анъана. Шоирнинг “Шанбалик” шеъри ана ҳашарга бағишланган. Эрта баҳор келиши билан дала-дашт кўм-кўк бўлиб яшнаб кетади. Ҳамма далага чиқади. Кўчатлар экиш, дов-дарахтларнинг остларини юмшатиш ишлари қизгин тус олади.

Т. Адашбоев шанбаликнинг ниҳоятда мароқли ўтганлигини, болалар шанбаликка катта ҳисса қўшиб, меҳнат қилганликларини:

Дов-дарахтни боғбонлар,
Соч-соқолин қийишди.
Биз оқлаган дарахтлар
Оппоқ пайпоқ қийишди, -

каби мисраларда тасвирлайди.

Маълумки, нозик таъб болалар ҳар доим ҳам катталарнинг ўз ишларига муносабат билдиришларини истайдилар. Топоғон шоир уларнинг бу ниятларини чиройли қилиб тасвирлайди. Бу билан болаларни рағбатлантиради, кўнгилларни кўтаради:

Раис бобо шод бўлиб,
Қўлимизни қисадир:
Бу шанбалик тинчликка,
Сизлар қўшган ҳиссадир.

Шоир халқ оғзаки ижодига мурожат этиб, “Кураш” деган ёқимли шеър ёзади. “Йиқилган курашга тўймас”, мақолини болалар ҳаёти билан боғлаб замонга мослаштиради.

Йиқитиб қўйдинг қасддан,
Бу ҳисобмас, товонимни
Ерга таяб турибман.
Мен ҳам сени боплардим-у
Лекин аяб турибман...

Т. Адашбоев барча болаларнинг аълоқ, ростгўй, ҳалол бўлишларини истайди ва бу ҳақда ўнлаб шеърлар ёзган. Фикримиз исботи тариқасида “Дониёрнинг баҳонаси” шеърини кўришимиз мумкин. Дониёр қоқоқ ўқувчи, бунинг устига у ёлғончи. Дарсга бориш ўрнига музда хориб-толгунча сирғаниб ўйнади. Мактабга боргач, тобим қочиб, шифокор қабулига бордим, деб ўқитувчини алдайди.

Муаллим Дониёрнинг кийим-кечагига разм солиб, унинг ёлғон гапираётганлигини сезиб қолади. Сир фош бўлади.

Шоирнинг “Қўш қалдирғоч” шеъри болаларда катта таъсурот қолдиради. Бу шеърда қалдирғоч мисолида болаларни худди шу қушча каби меҳнаткаш бўлишга, аҳилликка чақиради.

Қалдирғочнинг уясини икки чумчуқ эгаллаб олади. Қалдирғочларнинг ялиниб-ёлворишларига қарамай, чумчуқлар уядан чиқмайдилар. Икки ўртадаги зиддият янада кучаяди:

Қўш қалдирғоч чуғирлашиб,
Бири инни турди пойлаб.
Иккинчиси дўст-ёрларни,
Бошлаб келди парвоз айлаб.
Энди аҳвол танглигини,
Икки чумчуқ кўриб турар.
Ҳашарчилар тўрт томондан
Ин оғзини кўриб турар.
Қалдирғочлар ишни бошлаб,
Лойни элаб, қўшиб сомон
Эшик оғзини беркитдилар,
Оқибати бўлди ёмон...

Турсунбой Адашбоевнинг “Ҳарфларнинг саргузашти”, “Адолатли қози”, “Ориятли хўроз”, “Олтин ёлпи тулпор қиссаси”, “Қоплонкўл”, “Ростонхола - Достонхола”, “Саёҳат - роҳат”, “Оқ ёл”,

“Бургутнинг ўлими” каби эртак-достонларида ҳам болаларнинг қайноқ ҳаётлари уфуриб туради. Уларни нимагадир даъват этади. Яхши ўқишга, ишлашга, яшашга чақиради. Келажакда ажойиб инсонлар бўлиб камол топишга чорлайди.

Турсунбой Адашбоевнинг юморга бой, ҳазил-мutoйиба билан юғрилган асарлари жахон тилларига ҳам ўгрилган. Масалан, “Тегримон”, “Совға”, “Олти оёкли ҳўтикча”, “Олатoғ oҳанглари” сингари бир талай асарлари жахон халқлари тилларида чоп этилган. Сара шеърлари эса қирғиз ва ўзбек болалар шеърляти онтологияларига киритилган.

Т. Адашбоев жахон болалар шеърляти вакилларининг китобларини ўзбек тилига таржима қилиш борасида ҳам фаол иш олиб бораётир. Уолтер Дэ Ламер, Ян Бжехва, Корни Чуковский, Самиул Маршак, Муса Жoзғузий, Қодир Мирзалиев, Оғакелди Алланазаров, Қанибек Жунишев, Саидали Маъмур, Леонес Бриедео шеърлярини ёш китобхонлар Турсунбой Адашбоев таржимасида ўқишади. Шоир кичкинтойларнинг улкан адабиётига бўлган юксак эътиқодини куйидаги мисраларда рўй-рост баён этади:

Болажонлар, қўнглим найин
Сизлар учун сўзлаганман.
Қудрат Ҳикмат айтгандайин
Ҳар мақомда ёзмаганман.

ҚАМБАР ОТА

(1941 йилда туғилган)

Табиати табиатни эъзoзлайдиган, гўзал шеър, қўшиқ ва достонлар яратиб келаетган ажойиб шоирлардан бири Қамбар Отадир.

Қамбар Ота табиат ва болани бирдек яхши кўради. Ҳаётда булар тарбияга, меҳр-мурувватга муҳтож деб билади. Ҳақиқатдан ҳам шундай. Ахир бир ниҳолни ерга экиб, унинг остини юмшатиб, танасини оқлаб, кераксиз шoҳларини кесиб, сув қўйиб турмасангиз у ҳеч қачон дарахт бўлмагани каби чақалоқликдан бошлаб унга одоб-ахлоқни ўргатиб, таълим-тарбия бермасангиз бола ҳам эл-юрт орзу қилгандекинсон бўлиб улғаймаслиги мумкин. Бир сўз билан айтганда, кичкинтойларнинг меҳрибон шоири Қамбар Отанинг бутун ижоди болалар тарбияси ва табиат ҳимоясига бағишланган.

Қамбар Отанинг шеърлярини ўқиган бола она-Ватанинг ўзига номаълум, сирли томонларини билиб, ўрганиб ўсади, уни ҳимоя қилишга, асраб-авайлашга шай бўлиб камол топади. Шоир қаҳрамон тилидан шуларни ёзади:

Ер чанқoғин қондирган
Ёмғир бўлсам ярашар,
Ўт-ўланни яшнатиб,
Яйраб кулсам ярашар...
Денгизга ҳаёт берган
Дарё бўлгим келади.
Нур истасанг қуёшли
Дунё бўлгим келади.

Шоирга она табиатнинг ўзи мавзу ва илҳом беради. “Оқ булут, қўк булут” шеърда ёмғирни олқишлайди. Ёмғир қанча кўп ёғса, сув шунча серoб бўлишини, майсалар, бутун борлиқ гулдек яшнаб, oдамлар соғлом-у экин-текин мўл-кўл бўлишини таъкидлайди. Шоир томчи – ёмғирнинг ҳар қандай турини маъқуллади:

Жалаю дўл бўлсанг ҳам
Қаршилар майса, япроқ
Кутади сел бўлсанг ҳам
Бағри кенг она тупроқ.
Сени муштоқ кутгани
Ғуборини юв булут
Хўл бўлишдан қўрққани
Пана жойга қўв булут.

Безрайган тун. Ота-бола
Пахтасига сув тарар.
Болажонин нон тутилган
Белбоғчаси белида.
Сув тарайди, ўзидан ҳам
Катта кетмон қўлида.
Оёғида эски калиш,
Сал титилган почаси.
Ҳаво дим. Нақ эсноқ келиб
Уйқу босар кечаси.
Ташналикдан танглай қотар:
“Бир култур сув бўлсайди,
Оҳ, топ-тоза, муздай совуқ
Бир ютим сув бўлсайди!...”

Ичирсак шунча заҳар!” –
Болажонин бу саволи
Эзиб ўтар дилини.
Хайқиргиси келар, зўрға
Тишлаб қолар тилини.
Нотавону ожизликдан
Ўйга чўмар беҳисoб:
Бизда зарра виждон борми,
Бизда борми бир инсоф!
Қани энди бoбoлардан
Мерoс биллур булоқлар!
Экинларга таралгучи
Юзлаб зумрад булоқлар!
Биз истаган ариқларга

Этагдаги сувдан секин	Нон буктириб ер эдик.
Ховучига олади.	Етти марта думалаган
Яхшиямки отажони	Сувни ҳалол дер эдик.
Буни пайқаб қолади:	Салгина кўзни очиб
“Чида болам, бу нақ оғу,	Боксаи ёруғ оламга,
Ҳа демайин тонг отар”	Сўкир қисмат, жавоб бергил
“Нахотки биз гўзалларга	Нима қилар боламга!

Шоирнинг ўнлаб шеърларида табиатга муносабат, ҳайвонлар, жониворлар – у паррандаларни асраш, авайлаш, уларни кўпайтириш масаласи кўтарилади. Унинг кўпгина шеърлари мактабгача тарбия ёшидаги болалар берилиб тинглайдиган асарларга айланиб қолган. “Дўстлик керак”, “Қалам дейди”, “Мен отимни такаладим”, “Асл бобо”, “Гўзал одоб, аёло хулқ”, “Меҳрибонлар”, “Ватанни яшнатайлик”, “Китоб олиб берсангиз”, “Боғча опам”, “Фикрим ўсар”, “Боғчамизда” шеърларини тингламаган боғча боласи ёки бошланғич синф ўқувчиси топилмаса керак.

Ўзбек болалар шеърларида оддийгина қалам ҳақида анча шеърлар битилган. Шоирнинг “Қалам дейди” шеъри бутунлай ўзига хос, аргинал асар. Сарловҳасидан сезилганидек бутунлай янги мазмун, янги ифодага эга бўлган янги шеър. Қалам синиб кетмай узлуксиз ишлашни, одамларга фойда, наф келтиришини истайди. Ёш китобхонни тинмай ўқиш, ёзиш ва изланишга чорлайди:

Қалам дейди	Аяб, асло
Ёзавергин,	Тиндирмагин.
Илм кони	Қоғозларда
Кезавергин.	Изм бўлсин
Фақат мени	Элга айтган
Синдирмагин.	Сўзим бўлсин.

Бола тетапоя қилиб юра бошлаши биланоқ ўзига шерик, дўст, ўртоқ қидиради. Улар қанча кўп бўлса шунча яхши, давра янада кенгайиб, ўйин кулгу авжига чиқаверди. Ўйинда ҳам ўқ шу, меҳнатда ҳам дўст бир-бирига қўл-қанот:

Дўст мушқулини осон –
Қилишни истар инсон,
Олам тўлсин зиёга,
Дўстлик керак дунёга.

“Китоб олиб берсангиз” шеърининг қаҳрамони Ҳалим боғчага қатнайдиغان бола. У отаси олдида бир қатор масалаларни кўндаланг қилиб тахлаб ташлайди. Боланинг орзуси зўр, истак-нияти буюк. Мободо ота унга от, туя ва дурбин олиб берса муроди ҳосил бўлади, максадига эришади. Агар китоб совға қиладиган бўлса, келажакда яхши ўқиб, илмда оламни лол қолдирмоқчи,

Китоб олиб берсангиз
Сипқораман зийни –
Илм зўрлар ёрқинроқ
Ёритади дунёни.

Шоир асарлари орасида “Гўзал одоб, аёло хулқ” шеъри алоҳида ажралиб туради. Шеър бор-йўғи саккиз мисрадан иборат. Шеърда ўқимишли, билимдонликдан ташқари, юксак ахлоқли бўлиш тўғрисида ҳам гап боради:

Чин юракдан тиришсанг
Аёло ўқишинг мумкин.
Билганларинг эҳтимол
Ёдингдан чиқар бир кун.
Гўзал одоб, аёло хулқ
Ўрншса юрагингга,
Сени мангу тарк этмай,
Етказар тилагингга.

Қамбар Ота анчагина “Эрка эгизаклар”, “Чўлга саёҳат”, “Барок мушук фожеаси”, “Боғбон хикояси”, “Работлар”, “Ғилдираклар қўшиғи”, “Ўн икки супа” каби йирик дoston, дoston-эртақлар ёзган. Булар орасида “Эрка эгизаклар” дostonи жуда оммалашиб кетди.

Дostonда “Фарзанд азиз, одоби ундан азиз” мақоли атрофида гап боради. Шоҳ худодан тилаб-тилаб ўғил-қизли бўлади. Шоғ фарзандлар тарбияси билан яхши шуғулланмайди. Тўғри, ўнглаб энагаю бошқа тарбиячилар улар хизматида. Болалар жуда эрка ўсиб улғайишади. Эркатоилар отанинг хазинасининг кулини кўкка соурадилар. Одobsизлик, андишасизлик қилиб болалар шоғни вайрон қиладилар. Шоир асарга таъсирли яқун ясайди. Ёмонлардан, одobsизлардан қаттиқ ранжийди:

Одоб инсон зийнати.	Ота-ўғил, эл қизи.
Яхши фарзанд ошиар	Ўғил – юртнинг поспони,
Ўз юртининг хислатин	Қиз – бахтимиз юлдузи.
Ёмон кўп бўлса элда,	Содиқ бўлсин ватанга
Хароб бўлар бир куни.	Ҳар ким кичик ёшидан.
Нарсага ўч экан халқ	Бахт қуёшни мангуга

Киради ғафлат томон
Ҳамма бола бўлишин

Аримасин бошидан!

Қамбар Отанинг “Китобча ва бузоқча”, “Чавандоз орзуси”, “Тиним билмас Шамолвой”, “Ширин сўз”, “Гилдирак”, “Табиатга раҳмат” каби ўндан ортиқ китоблари ўқувчиларнинг маънавий мулкига айланган.

ЖАХОН БОЛАЛАР АДАБИЁТИ
АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ ПУШКИН
(1799-1837)

Ҳар бир халқнинг донишмандлиги ва қалб назокатини ўзига мужассамлаштирган шоири бўлади. Россияда инсон маънавий оламининг мусаввири, шубҳасиз, Пушкиндир. У нурга интилиб, доим озодлик учун курашувчи шоир, буюк оптимист бўлиб етишди. Ўз халқининг яна бир шоири Александр Блок: “Пушкиннинг номи нақадар жарангдор”, - деб таърифлаган эди.

А. С. Пушкин халқ оғзаки ижодини болаликдан берилиб ўрганди. Булоқдек қайнаб тошган халқ оғзаки ижоди шоирнинг илҳомига илҳам қўшди. Келажакда машҳур бўлиб, жаҳонга танилишида бой манба бўлиб хизмат қилди. У, айниқса, ўзининг эртак-достонлари билан ёш китобхонларнинг хурмат-олқишига сазовор бўлиб келмоқда.

А. С. Пушкин ўзининг “Поф ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак” (1831), “Балиқчи ҳам балиқ ҳақида эртак” (1833), “Ўлик малика ва етти баҳодир ҳақида эртак” (1833), “Олтин хўроз ҳақида эртак” (1834) каби эртак-достонлари билан жаҳон болалар адабиёти хазинасини янада бойитди.

Юқорида биз таъкидлаб ўтган асарларнинг ҳаммаси бой ва ранг-баранг халқ оғзаки ижоди таъсирида юзага келган. Бу асарлар замирида фактик материаллар ётганлигини кўрамиз. Масалан, шоир “Ажойиб болалар” халқ эртаги асосида “Шоҳ Салтан ҳақида эртак”, “Қурумсоқ кампир” эртаги ва рус халқ фольклорининг тўпловчиларидан бири В. Даль ҳикоя қилиб берган суюжет асосида “Балиқчи ҳам балиқ ҳақида эртак”, “Сехрли кўзгу” эртаги асосида “Ўлик малика ва етти баҳодир ҳақида эртак”, узоқ йиллар халқни аёвсиз ишлатиб, унга раҳм-шавқат нима эканлигини билмай ўтган ва унинг хатто пок хизматларини ўзида мужассамлаштирган “Шабарша батрак” асосида “Поф ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак” ётганлигини кўрамиз. Бу эртакларнинг ҳаммаси шоирнинг ижодий лобароториясида ишланиб, янада ўқимишли, таъсири қилиб яратилган. Дарвоқе, “Балиқ ва балиқчи ҳақида эртак” эртаги жуда оммалашиб кетган.

А. С. Пушкин оддий, меҳнаткаш халқни яхши кўради, уни иложи борича ҳимоя қилишга, ён босишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам унинг эртак-достонларида халққа бўлган чексиз хурмат туёғуси барқ уриб туради.

Дадон шоҳни олинг (“Олтин хўроз ҳақида эртак”). У ғирт аҳмоқ. На халқни севади ва на фарзандларига меҳрибон оталик қила олади. Дадон ўта кетган даражада майишатпараз ва калтабин. У бутун подшолигидан, халқидан, фарзандларидан ўзга юртли маккор аёлни устун қўяди. Бунинг халқ, худо кечирмайди. Натижада шоҳ халқ қаҳр-ғазабига дучор бўлади. Олтин хўроз тепкисидан халок бўлган шоҳга бировнинг раҳми келмайди, аксинча, шоҳнинг ўлими уларга озодлик ва шодлик бахш этади.

Поп (“Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак”) образини шоир қаттиқ ишлайди. Текинхўр, очкўз, ўзгалар ҳисобига умр кечирадиган бир пасткаш кимса эканлигини кескин очиб ташлайди. Унга карама-қарши қилиб оддий ва ҳалол, меҳнаткаш ва баҳодир йигит Балда образини ижод чўққисига кўтаради.

Икки қаҳрамоннинг бозордаги ўзаро суҳбатиданоқ китобхон ким қандай одам эканлигини дарҳол сезади:

“Бўлсин ошпаз, от боқар ҳам дурадгор,
Айт-чи бундай арзон малай қайда бор?”
Балда дебди: “Яхши малай бўлайин,
Берган оби-ёлғонинга кўнайин
Хизматимга ҳақ тўласанг шу хилда:
Пешонанга уч чиртаман бир йилда”
Поп бўлса-чи анча ўйлаб қолибди,
Пешонисин қашиб қўли толибди.
Поп ўйлармиш: бир гап бўлар – тўлар ҳақ,
Четкилардан черткилар ҳам қилар фарқ,
Балда қўйган шартига кўниб, дебди Поп:
“Бу шарт сенга ва менга ҳам маъқул ҳўп:
Энди менинг ҳовлимда кун кўравер
Ғайрат билан хизмат қилиб юравер”.

Ҳа, ҳаётда ҳар бир нарсанинг, жумладан текинхўрлик, очкўзликнинг ҳам поёни, охири бор. Калтабин Поп черткини еб халок бўлади.

“Балиқчи ва балиқ ҳақида эртак” достонида шоир пок муҳаббат мангу бўлишини орзу қилади. Бойлик, мансаб деб ўтган кунни унутмаслигини истади. Бундан ташқари, кимки ҳалол пешони тери тўкиб бойлик орттирмаса, бировлар ҳисобига бийидиган бўлса, у ҳеч қачон юқмаслигини бировникими тамом бировникилигича қолиб кетишини кампир қисмати билан чоғиштириб ҳикоя қилади. Ер юзи, бутун олам

хукумрони бўлиб олган кампир чолни минсимаслиги учун, очкўз ва бадбахтлиги учун яна эски ҳамом, эски тоз билан қолиб кетаверади. Буни шоир чолнинг сўзи билан жуда чиройли ифодалайди:

Қайтди кампир ёнига ахир,
Кўрса; тагин ўша ертўла,
Бўсағада ўтирар кампир;
Қаршисида тешиқ тоғора.

Ростгўй, ҳақиқатни ёқловчи шоир “Ўлик малика ва етти баҳодир ҳақида эртак”, “Шоҳ Салтан ҳақида эртак” асарларида ҳақиқат бир кун эмас бир кун ўз ўрнини топади, ҳамма бахтли, бахтиёр бўлади деган фикрни илгари суради.

А. С. Пушкиннинг халқ оғзаки ижодига асосланиб ёзган “Руслан ва Людмила” асари ҳам болалар қалбига анча яқин турадиган дostonлардан бири ҳисобланади. Рус эрталари, кўшиқлари, афсоналари бу ғаройиб асарга фавқуллодда гўзал мазмун берган. Юксак инсонпарварликни ўзига мужассамлаштирган ёрқин талант эгасигина шундай асар ярата олади.

Машҳур рус романтик шоири Жуковский “Руслан ва Людмила” поэмаси нашр этилгач, Пушкинга “Ғолиб ўқувчимга мағлуб мураббийдан” деб ёзилган портретини совға қилади. Бу буюк шоир даҳосига, қайсики, устоздан ғолиб келиб ва замондан илгарилаб кетган курашчан Инсонга берилган ҳолисона баҳо эди.

Мана шунинг учун Пушкинга Россиянинг мангу, оташин шоири бўлиб бахти насиб этди.

НИКОЛАЙ АЛЕКСЕЕВИЧ НЕКРАСОВ
(1821-1878)

Таниқли рус адиби Николай Алексеевич Некрасовнинг болалик йиллари Волга бўйларида – ўзи туғилиб ўсган жойларида ўтган эди. Шоирнинг ёшлиқ тарбиясида оқила онасининг роли катта бўлган. Шу боис у кейинчалик “Она” поэмасини онасига бағишлаб ёзган эди. Ўғлининг деҳқон болалар билан ўйнаши, яйраб юришини ҳоҳлаган она – Елина Андреевна бўлажак шоирнинг халқпарварлик руҳида тарбияланиб ўсишига муносиб ҳисса қўшган эди.

Бугина эмас, Некрасовнинг энагаси ҳам деҳқон ҳаёти ва халқ ижоди руҳи билан суғорилган ажойиб эртаклар айтиб, бўлажак шоир ҳаёлини қанотлантирар эди. Шу-шу Некрасов эртакларни жуда севиб қолди. Ўз Ватанининг дала ва ўрмонларига, қор ва совуқларига, баҳорги “яшил шовқинига” муҳаббат боғлади.

Некрасов деҳқон болалари билан ҳамиша ҳамнафас бўлганлиги учун довюрак, ботир ва жасоратли бола бўлиб ўсди. Бўлажак шоир 10 ёшга тўлганда уни Ярославль гимназиясига ўқишга беришади. Ўқитувчилар билимга ҳавасманд, истеъдодли болага дуруст сабоқ бера олмадилар. Натижада у гимназияни ташлаб мустақил ўқишга берилиб кетади. Отаси унинг офицер бўлиб етишишини истар эди. Шунинг учун ҳам уни Петербургдаги Кадедлар корпусига ўқишга юборади. Лекин илм-фан чўққиларини интилгани туфайли Петербург университетига ўқишга киради. Аммо отаси ўғлининг ўзбошимчалигидан тажанг бўлиб, моддий ёрдам бермай қўяди. Бироқ мақсад йўлида собитқадам Некрасов моддий маҳрумликлар шароитида яшаш ва олға ҳаракат қилишга интилади. Ана шу йилларда оддий одамлар турмуши оғир эканлигини сезади ва умрининг охиригача улар ҳақида тўлиб-тошиб куйлайди.

Буни биз шоирнинг болаларга бағишлаб ёзган асарларидан айниқса яққол кўраимиз. “Деҳқон болалари”, “Ўзи митти – жуда микти”, “Болалар игиси” каби шеърларида болаларнинг турли-туман юмушларини бажариб, тирикчилик қилганликларини, уларнинг меҳнаткаш табиати ва оғир қисматини хайрихоҳлик билан ифодалайди. Эндигина олти баҳорни кўрган боланинг катталардек фикр юритиши кишини хайратга солади:

Нонхўрлар етгулик, ишловчи кам,
Фақат икки эркак: отам билан ман!

Некрасовнинг шеърлари гўзал, оҳангдор, мазмунан бой ва айни замонда содда тилда ёзилгандир.

Некрасов ўзининг дам олиш кунларида кўпинча Кострома, Ярославль, Новгород ўрмонларига борар, ов қилиш билан кунини ўтказар эди. Кострома ўрмонининг Малие Вижи қишлоғида яшовчи Мазайбобо унинг энг яқин дўстларидан бири эди. Шоир Мазайбободан кўп ажойиб воқеаларни эшитади. Шулар орасида “Мазайбобо ва куёнлар” номли шеърини ёзади.

Некрасовнинг таъкидлашича, оддий овчи Мазайбобо гўё ўрмон ҳокими. У қушлар ва йиртқич ҳайвонларнинг яқин дўсти.

Некрасов ишламай тишлайдиганларни ёмон кўради. Уларнинг ўз асарларида каттиқ қоралайди. Чунончи, “Дарахт кесиш”, “Ҳовли қароли кўшиғи” каби шеърлари фикримизга далил бўла олади.

“Дарахт кесиш”да халқ бойлиги – ўрмонларнинг шавқатсизлик билан кесиб юборилишини қаламга олади. Бирорта помишчикка пул керак бўлиб қолса, ўрмонни сотиб юбориши, қулдор бой эса ўрмонни так-туғи билан кесиб юбориши ҳеч гап эмас, у зумрад ўрмонларнинг камайиб кетишидан шоир сингари қайғурмайди. Шунинг учун Некрасов:

Бир вақтлар асрий ўрмонлар
Шовиллаган катта майдонлар,
Энди ўша бепоён бўстон
Бўм-бўш, жимжит – гўё кабристон! –

деб алам чекади. “темирйўл” номли шеърида Петербург билан Москва ўртасидаги темирйўл қурилишида Россиянинг турли шаҳар ва қишлоқларидан ҳайдаб келтирилган ишчи ва деҳқонларнинг аламли ҳаёти Ваня деган болага ҳикоя қилиб берилади. Бунинг билан Некрасов ёш авлоднинг диққат ва эътиборини замоннинг муҳим ижтимоий масалаларига – халқнинг қучи ва қудратига тортди, уни чуқур тушинишга, ўйлашга ундайди.

Шоир Волга дарёсига муҳаббат билан муносабатда бўлади:

Эй, сен, халқнинг тўйғизувчиси,
Баракали, муқаддас дарё!

Шоир “Бўлажак Волга” шеърида рус халқининг ёрқин истиқболига ишонч хисларини дилга жо этади:

Отиб қуллик кишанларини,
Чарчаш билмас халқим мардона.
Қирғоқдаги қоқроқ чўлларини,
Айлантирар боғу бўстонга
Сув қудрати фан билан ортар:
Шунда дарё сатҳида ётиб,
Сон-саноксиз ва қатор бўлиб.
Сузар бунда гегант кемалар
Мангу яшар шу бардам меҳнат.
Мангу дарё устида ҳар вақт...

Улкан санъаткорнинг ижоди поёни йўқ бир денгиз каби туюилади кишига. Унга бизнинг ҳам меҳр ва ихлосимиз чексиздир.

ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ

(1828-1910)

Рус болалар адабиётининг тараққиётида Л. Н. Толстой катта роль ўйнайди. Болалар учун асарлар ёзиш ҳар бир қаламкашнинг фукоролик бурчи деб билган педагог-адиб ижодда кўп нарсаларга эришди.

Толстой 1859 йилдан эътиборан ўз она қишлоғи Ясная Полянада мактаб очиб, муаллимлик қилар экан, ўқувчилару ўқитувчилар учун дарслик ва қўлланмаларнинг йўқлигини, борлари ҳам бугунги кун талабларига яхши жавоб бера олмаслигини тажрибадан ўтказди. Эндигина савод чиқариш ишига киришган болаларга мос эртақ, ҳикоя, шеър, масал ва ҳикоялар дарсликларда ўз аксини топиши даркор, деб тушунди ва бу ҳайрли ишга қўл урди.

Дарслик жуда қийинчилик, оғир ижодий меҳнат билан 1872 йилда “Алифбе” номи билан нашр этилди. Деҳқон болаларига мўлжалланган бу китоб алифбедан ташқари, русча ўқиш учун китоб, арифметика ва муаллим фаолиятдан ташкил топган эди. Бу дарслик ҳам болаларга ҳеч қандай енгиллик бермади. Айниқса, бадиий асар кўп бўлса-да, китобда давр, замон руҳи деярли йўқ эди. Шу сабабларга кўра педагог-олим қаттиқ танқидга учради. Заҳматкаш адиб танқидлардан тўғри хулоса чиқаради. Иложи борица меҳнат аҳли болаларига ўқимишли, таъсирли, энг муҳими уларнинг саводини чиқаришга мўлжалланган “Янги алифбе” ва унга қўшимча қилиб “Рус тили ўқиш китоби”ни 1875 йилда нашр эттиради. Бу китоб учун адиб юздан зиёд ҳикоя, эртақлар ёзади. “Уч айик”, “Филиппок”лар шулар жумласига қиради. Адабий жамоатчилик ва педагоглар асарни зўр мамнуният билан қабул қиладилар. Бу китоб ҳар томонлама болаларга мос тушади. Толстой китоб ҳақида: “Мазкур “Алифбе” ҳақидаги орзуларим руёбга чиққанидан, уни рус болаларининг икки авлоди ўқиб, дастлабки поэтик завқни шу китобдан олишларидан фахрланаман. Бу китобга ҳаммасидан ҳам кўп меҳнат ва муҳаббатимни жо қилдим, у ҳаётимнинг муҳим саҳифаси бўлишига аминман”, - деб ёзган эди.

Бу дарслик қайта-қайта босилди. Ҳатто, 1921 йилда ҳам унинг сўнгги наشري чоп этилади.

Толстойнинг ҳар бир асари турмушнинг, болалар ҳаётининг бир томонини очиб беришга қаратилиши билан муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳайтани, болаларни қаттиқ севган ва унга меҳр-оқибати жуда катта бўлган адиб кичкинтойларга қарата ёзилган ҳар бир катта-кичик асар ҳаётини бўлишини истайди ва ўзининг бу қарорига бутун ижоди давомида содиқ қолади.

Толстойнинг болаларга бағишлаб ёзган барча катта-кичик асарларида оддий инсон образи кўзга яққол ташланиб туради. Бунинг исботи тариқасида адибнинг бир қатор асарларига назар ташлаб ўтишга тўғри келади. Бир боғбон болалари иш ёқмас, ялқов бўлиб ўсаётганликларидан қаттиқ изтироб чекади. У ўлими олдидан ўғилларимни бир алдасам, зора ишлаб ўзларидан меҳнат кўникмаси ҳосил бўлса, деган ўй-хаёл билан: “Болалар, мен тоқ тагига олтин кўмиб қўйдим, уни мендан кейин қазиб олинглар”, деган ғояни “Боғбон ва болалар” ҳикоясида жуда қойил қилиб ёзади.

Кўчат экиш, боғ қилиш жуда оғир ва машаққатли иш. Бу боғбондан оғир меҳнат, сабр-тоқат талаб этадиган иш. Боғбон ўзи учун боғ қилмайди, балки бола-чақаси, эл-юрт учун, қолаверса келажақ авлод учун кўчат экади. Шу нуқтаи назардан адибнинг “Мўйсафид олма экди” ҳикояси диққатга лойиқдир.

“Кекса берилиб кўчат ўтказар эди. Одамлар унинг кексалигидан ва қилаётган ишидан қулиб:

- Сизга олма экиш нега керак бўлиб қолди. Бу дарахт эсиб вояга етгунча бу дунёда яшайсизми ёки йўқми? – дейишди.

- Мен олмасини емасам ўзгалар ейишади ва менга раҳмат дейишади. Нима бўлганда ҳам олмани экканим фойда”, -дебди.

Толстой очкўз, фақат ўз манфаатларини ўйлайдиган баъзи одамларни кўпгина асарларида танқид қилади, уларнинг устидан очикдан-очик кулади. “Одамга қанча ер керак?” деган ҳикоянинг сарлавҳасини ўқиган одам хайрон бўлиб қолади. Ростдан, одамга қанча ер керак? Фомага мулкдор ер беради. “Бугун қанча ўлчасанг, ҳаммаси сеники”, дейди. Фома югириб-елиб, одимлаб кун бўйи ер ўлчайди. Ахийри, очлик ва чарчаганидан йиқилади-ю жон беради. Адиб Фома чўзилиб ётган ерни кўрсатиб, одамга икки метр ер керак бўлади, холос, дейди.

Толстой асарлари орасида жониворлар, ҳайвонлар, паррандалар ҳақида ҳам ёзилганлари кўп. Дўстлик, биродарлик, дўстга садоқат, меҳр-оқибат нафақат одамлар ўртасида, балки ҳайвонлар ўртасида ҳам мавжуд эканлигини биз адибнинг “Арслон билан ит” ҳикояси мисолида билиб оламиз.

Толстойнинг болаларга бағишлаб ёзган асарлари жуда кўп. Муҳими шундаки, бу асарлардан ҳам ўқитувчилар, ҳам ота-оналар баббаробар фойдаланишлари мумкин. Улар бир томондан дарс материаллини бойитса, иккинчи томондан ота-оналар ва тарбиячиларнинг болалар билан қиладиган тарбиявий суҳбатларида қўл келиши мумкин.

Толстойнинг “Болалик”, “Кавказ асири” каби повестлари ҳам болалар севиб ўқийдиган асарлар сирасига қиради.

Л. Толстойнинг ибратли ҳикоя, эртақ ва масаллари ҳозирги кунда ҳам ўзининг бадиий ҳамда тарбиявий кучини йўқотган эмас. Унинг бу мавзудаги асарлари қатор дарслик ва мажмуаларга кирган, алоҳида китоб ҳолида ҳам чоп этилган.

КОРНЕЙ ИВАНОВИЧ ЧУКОВСКИЙ

(1882-1969)

Рус болалар адабиётининг улкан даҳоларидан бири Корней Чуковский йирик ёзувчи, шоир, таниқли олим, моғир таржимон сифатида танилган сўз устаси эди. У ўз асарларида болаларга хос ажойиб хислатларни – раҳмдиллик ва инсонийлик, дўстлик ва биродарлик, ёвузликка нисбатан шавқатсизлик, ватанпарварлик каби фазилатларни тарғиб этади. К. Чуковский болалар учун асарлар яратиш, ижод қилишни ўзи учун катта бахт деб билади.

Кичкинтойлар ва уларнинг адабиётини умр бўйи ардоқлаган Корней Чуковский 1882 йилда Петербург шаҳрида дунёга келди. Тез орада Чуковскийлар оиласи Одессага кўчади. Бу ерда она минг машаққат билан ўғлини гимназияга жойлайди. Бу бахт узоққа чўзилмайди. “Ошхона хизматчисининг ўғли” бўлганлиги учун К. Чуковский гимназиядан ҳайдалади.

Корней оилага кўмаклашиш, тирикчилик ўтказиш мақсадида турли юмушларни бажаришга мажбур бўлади. Шунга қарамай, у бўш вақтларида мустақил ўқишга, Пушкин, Некрасов, Чехов асарларини мутотала қилишга ҳаракат қилади.

Чуковскийнинг дастлабки “Санъат нима?” мақоласи 1901 йилда “Одесские новости” газетасида босилиб чиққан. 1903 йилда у газета мухбири сифатида Англияга боради. Лондонда хизмат қила бошлайди. Лекин бу ердаги фаолияти узоқ давом этмайди. Газета унга маош тўламай қолади. У Британия музейига ишга кириб, тирикчилик ўтказишга мажбур бўлади.

1905 йилда К. Чуковский Одессага қайтиб келади ва бу ерда “Сигнал” деган журнал чиқара бошлайди. Журнал саҳифаларида чор ҳукумати сиёсатига қарши материаллар босилгани учун суд қилишади.

Кейинги йилларда у болалар адабиёти билан машғул бўлади, болалар адабиёти тўғрисида кўплабмақолалар ёзади. 1907 йилда “Болалар тили” асари майдонга келади.

К. Чуковский дастлаб А. М. Горький ҳикоя қилиб берган суюжет асосида бугунги кунда ўз аҳамиятини йўқотмаган бадиий бакувват “Тимсох” эртагини ёзди. 1918 йилда эса “Арча” номли тўплами босилиб чиқди. Ўша йили “Жаҳон адабиёти” нашриётига ишга кирди. 1919 йилда Н. А. Некрасов асарларининг тўла тўпламини нашр эттирди. Шу йилларда унинг машҳур “Мойдодир”, “Суваракхон” эртақлари, “Кичик болалар” китоби босилиб чиқди.

“Пашша - хархаша”, “Бармалей”, “Телефон”, “Фёдра ўтказган алам”, “Ўғирланган куёш”, “Доктор Войжоним” асарлари Корней Чуковскийнинг номини оламга ёйди, китобхонлар ҳурматини қозонди.

Корней Чуковскийнинг эртақ-поэмаларида эзуликнинг ёвузлик устидан ғалабаси, бахт, ёрқин ҳаёт сари кескин кураш бўртиб туради. Масалан, шоирнинг “Мойдодир” асарида болаларнинг одобли, озода, ҳар доим тўғри сўз бўлиши ва тозалikka риоя қилиш мавзуси илгари сурилган.

Асар қаҳрамони қатор фазилатларга лойиқ. Лекин бир айби бор, фақат кир-чир юради. шунинг учун бир куни унга хизмат қилувчи барча нарсалар иш ташлайди, ундан юз ўгириб қочиб кетишади. Бола воқеага тушунмай, хафа бўлиб турганида жонига юз-қўл ювгич оро қиради.

Ёш китобхон ҳайвон, жонивор ва ҳашоратлар ҳақидаги воқеа-саргузаштларни севиб ўқийди. К. Чуковскийнинг “Суваракхон” асари ҳам кичкинтойларнинг сеvimли асарларидан ҳисобланади. Асарда шоир ҳайвон, ҳашорат ва йиртқичларнинг тузулишлари, феъл-атворлари, довжораклик ва кўрқоқликлари тўғрисида баҳс юритади:

Шўрлик, бахтсиз ҳайвонлар,
Бўкириб, додлаб йиғлар!
Ҳар бир уяда
Ғору қияда –
Очкўз ёвга

Тиз чўқар.

Ана шундай вазият туғилиб турган бир пайтда пайдо бўлиб қолган чумчукнинг тадбиркорлиги, ишбилармонлиги, чакқонлиги қўл келади, у суваракни тириклайин ютиб юборади. Шу зайлда чумчук ўрмону қуруқликда яшайдиган қушлар, жониворлар, хайвон ва йиртқичларни озодликка, эрка, бахтли ва тотли ҳаётга олиб чиқади. Бу воқеа эса болаларнинг эстетик дидларини оширади, хайвонот оламига нисбатан қизиқишларини шакллантишда, она Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатларини камол топтиришда етакчи омил ҳисобланади.

Шоирнинг “Пашша - хархаша”, “Телефон”, “Фёдора ўтказган алам”, “Ўғирланган қуёш”, “Филниса китоб ўқир”, “Кирпилар кулади” сингари асарлари ҳам болалар учун мароклидир. “Доктор Войжоним” асари бир умр болаларга шодлик-қувонч бағишлаб келмоқда. Войжонимнинг оққўнгиллиги, меҳрибонлиги, жонкуярлиги, хайвонлар билан иноқ, дўстлиги ибратомуз чизиб берилган.

Корней Чуковский севимли шоир, талантли адиб, шунингдек йирик адабиётшунос олим бўлибгина қолмай, билимдон таржимон ҳам эди. Унинг “Иккидан бешгача” номли машҳур тадқиқотида кичик ёшдаги болалар характер хусусиятлари нутқи ва руҳияти хусусида қизиқарли ҳаётий маълумотлар берилади.

Улкан сўз санъаткори Корней Чуковский болалар қалбини тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган китоблар муаллифи сифатида ҳурматга сазовор. Ўзозли муаллифнинг умри, босиб ўтган ҳаёт йўли ҳам худди китоблари сингари ўзозланади.

САМУИЛ ЯКОВЛЕВИЧ МАРШАК

(1887-1964)

Самиул Яковлевич Маршак рус болалар адабиётида кичкинтойлар учун катта шеърят яратиб берган улкан санъаткор, таникли таржимон, етук драматург, моҳир педагог ва билимдон муҳаррирдир.

С. Я. Маршак 1887 йилда Воронеж шаҳрида тиш техниги оиласида туғилди. Бўлажак санъаткорда шоирлик таланти жуда эрта уйғонди. “Тўрт-беш ёшларимда,-деб эслайди шоир ўзи ҳақида,-шеърлар ёза бошладим ўн бир ёшларимда, бир қанча поэмалар яратдим. Горацийнинг “Одамлар”ини таржима қилдим”.

С. Я. Маршак 1897 йилда Острогож гимназиясига ўқишга киради. Лекин бу ерда кўп ўқимай, Петербургга боради, бадий гимназияга ўқишга жойлашади. Бу ерда бўлажак шоир ўз замонасининг етук санъаткорлари билан яқиндан танишади. Маршакнинг ижодий фаолияти шу ерда чечак отади. 1906 йилдан бошлаб фелъетонлари, шеър ҳамда таржималари билан матбуотда чиқа бошлайди.

С. Я. Маршак 1912 йилда Англияга жўнайди. Лондон университетининг санъат факультетига ўқишга киради. Таътил кунлари у мамлакатнинг диқатга сазовор жойларини яёв кезиб томоша қилади: балиқчилар билан денгизда сайр қилади, қишлоқ мактабларида бўлади. Инглиз халқ қўшиқларини, эртақларини севиб тинглайди. Бу ерда Маршак В.Блейк, Рабиндранат Тогор ва бошқаларнинг шеър ва поэмаларини инглиз тилидан таржима қилади.

1914 йилда Россияга қайтиб келган Маршакнинг ҳаёти болалар олами билан чамбарчас боғланиб кетади. У 1915-22 йилларда болалар уйларида тарбиячи, ўқитувчи бўлиб ишлайди. Бу эса Маршакнинг болалар шоири бўлиб камол топишида катта роль ўйнайди.

С. Я. Маршак 20-йилларда ўзининг шеър, эртақ ва поэмалари билан ёш китобхонларнинг севимли шоири сифатида танилди. “Қаерда овқатландинг, эй чумчук”, “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ”, “Кеча ва бугун”, “Цирк” ва бошқа шу каби машҳур асарлари ўша йилларида майдонга келган эди.

С. Я. Маршак рус болалар адабиётини ривожлантириш учун А. М. Горький ҳамда В. В. Маяковскийлар билан елкама-елка туриб меҳнат қилади.

1939 йилда Маршакнинг “Петя нимадан кўрқар эди?”, “Кораблча” сингари машҳур шеърлари босилиб чиқди.

Ватан уруши даврида шоир ижодининг асосий темаси уруш, босқинчиларга қарши кураш мавзуи ташкил этди. Айниқса, 1943 йилда яратилган “Ўн икки ой” номли эртақ-драмаси тез орада миллионлаб ёш китобхонлар орасида машҳур бўлиб кетди.

С. Я. Маршак 1964 йилнинг 4 июнида Москва шаҳрида вафот этди. “Ҳар қандай болалар адабиётида икки ёш мавжуд бўлади, у оламга болалар ниглҳи билан қарайди, аммо уни катталардек идрок қилади, ақл-тажрибасига суяниб иш қўради”, - деган шоир бир умр болаларни севди, улар учун ғоявий-бадий юксак асарлар яратиш учун тинмай ижодий иш олиб борди.

С. Я. Маршакнинг номини оламга ёйган, болалар шоири сифатида танитган шеърларидан бири “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ”дир. Бу эртақда шоир болалар ҳаёти ва характериға мос бўлган қизиқарли сюжет топа олган. Кимки ўзига ортиқча оро берса, оқибатини ўйламай кўр-кўрона иш тутса, ўзидан катталарнинг панд-насихатига амал қилмаса, ҳаётда кўп нарса ютқазади, ўз бахтини қўлдан бой беради, деган фикр эртақнинг асосий ғоявий мазмунини ташкил этади.

С. Я. Маршак “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ” асарида мажозий образлар болалар ҳаётиға оид муҳим масалаларни илгари суради. Шоир ношукур, фаросатсиз, меҳнатсиз кун кечирувчиларни аҳмоқ сичқонча образи мисолида фош қилади.

С. Я. Маршак “Ёнғин”, “Почта”, “МИусобақалар доскаси” асарлари билан ҳам рус болалар адабиёти тараққиётиға катта хисса қўшди.

С. Я. Маршак яратган жуда кўп қаҳрамонлари шахсан таниган, билган ёки эшитган бўлади, баъзан эса газета материаллари асосида яратади. Бинобарин, бу қаҳрамонларнинг албатта прототиби

мавжуд. Жумладан, студент В. Бурадкий (“Номаълум қаҳрамон ҳақида қисса”), Игорь Чкалов (“Қаҳрамоннинг ўғли”), Катя Буданова (“Катя Буданова”), Серёжа Смирнов (“Сизнинг китобингизни қандай нашр қиладилар”) ва бошқалар шундай қаҳрамонлар орасига киради. Шоир “Номаълум қаҳрамон ҳақида қисса” поэмасида оддийгина ҳаётини воқеани акс эттириш билан 30-йиллар рус болалар достончилигида ижобий қаҳрамон образини яратиш йўлларини кўрсатиб берди.

С. Маршак Россияда ҳаёт кечириётган ҳар бир киши бир-бирига меҳрибон жонкуяр, шунингдек, вақти келганда мардлик, жасорат кўрсатишга тайёр эканликлари, айна пайтда оддий, камтарин, ўзларининг қўлга киритган улкан муваффақиятлари, эришган жасоратлари билан керилмасликларини, манманликка берилмасликларини, оддий ҳаётини деталь – ўт ичида қолган бир қизчанинги ҳаётини сақлаб қолган бола мисолида тасвир этади. Бола мана, кўриб қўйинглар, мен жасорат кўрсатдим, дея кўкрагига уриб мактаниш ўрнига, тезгина одамлар орасига кириб, кўздан ғойиб бўлади. Бу қаҳрамонни кейинчалик барча қидиради. Лекин ҳеч ким топа олмайди.

Ҳозир ҳам ўқувчилар ўртасида мактаб мебелларини асраб-авайлаб тутмайдиганлари тоғлиб туради. Бундай болаларга шоир ўзининг “Стул келган қаердан?” деган шеърисида мактаб мебеллари ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмаганлигини, бунинг учун катталарнинг қанчадан-қанча вақтлари, меҳнатлари сарф этилганлигини тушунтириб берса, “Бир йил нима?” асарида эса жуда қиматли вақтини беҳуда ўтказиб, мактабда яхши ўқимай, ўқитувчи-устозларнинг панд-насиҳатларига амал қилмай, ўз вақтини дарсларини тайёрламай, натижада синфдан-синфга ўта олмай хижолат бўлиб юрадиган қолоқларга қарата:

Далаларда саранжом иш,
Заводда ҳам план қойил,
Мактабда йўқ
Қолоқлар ҳеч.
Бил, бир синфда ўқиш – бир йил! –

дейди шоир.

Маршак бизнинг болалар адабиётимизнинг асосчиси ва билимдони, деб ёзган эди машҳур рус ёзувчиси А. М. Горький. Бундай юксак мактовга С. Я. Маршак ҳалол меҳнати, кичкинтойларни астойдил севиши, ардоқлаши сабабли эришди.

ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ МАЯКОВСКИЙ (1893-1930)

Владимир Владимирович Маяковский Грузиянинг тоғ ва ўрмонлар билан қопланган кичик, аммо ғоят гўзал ери Боғдоди қишлоғида 1893 йилда ўрмончи оиласида дунёга келди. У етти ёшга етганида Пушкин, Лермонтов, Некрасовларнинг кўпгина шеърларини ёддан билан эди.

Маяковский 8 ёшга тўлганида уни Кутаиси шаҳридаги эрлар гимназиясига ўқишга берадилар. Бу ерда намунали ўқиб юрган пайтда Маяковскийлар оиласида бахтсизлик юз берди. 1906 йилда уларнинг оиласи Москвага кўчиб келди. Моддий етишмовчилик сабабли бўлажак шоир бу ерда ўқишни давом эттира олмади.

1911 йилда Маяковский Москва тасвирий санъат билим юртига кириш имтиҳонини топширди. У билим юртида бир неча йил ўқиди. Аммо тасвирий санъатдан кўра уни шеърят қизиқтиради. 1912 йилда матбуотда Маяковскийнинг дастлабки шеърлари қўрина бошлади.

В. Маяковский болалар учун 20 дан ортиқ асар яратиб, уларни “Ёж” ва бошқа журналларда нашр эттирди. Болаларни жон дилидан севган шоирнинг бу шеърларида ўтмишнинг чиркин иллатлари қораланди, янги ҳаётнинг бадиий сурати чизилиб, у асосли равишда улуғланади. В. Маяковский болаларни касб-хунарни эгаллашга, меҳнатни қадрлашга, бепоён рус ерини севишга, у билан фахрланишга чорлайди.

В. В. Маяковский болалар учун асарлар ёзар экан, болалар диққатини меҳнатни қадрлашга, Ватанни севишга, унинг ютуқларидан фахрланишга жалб этади. Рус адабиётидаги маслаксозлик, ғоясизликка қарши курашар экан, болалар адабиётининг ҳам юксак ғоявий, ёш китобхонга тушунарли ҳамда қизиқарли бўлиши лозимлигини таъкидлади ва бундай талабларни амалга ошириш учун астойдил кураш олиб борди.

Шоирнинг “Семиз бола Петя билан миқти бола Сима ҳақида эртақ”, “Яхши деган сўз нима-ю, ёмон деган сўз нима?”, “Бу менинг денгиз ва моряк ҳақидаги китобчам”, “Ўқи-да, бор Хитойга ҳам Париж деган жойга”, “Учқур от”, “Май қўшиғи”, “Қўлга янги милтиқ оламиз”, “сайр-томоша қиламиз” каби асарлари рус болалар адабиётида катта тарихий воқеа бўлди.

“Яхши деган сўз нима-ю ёмон деган сўз нима?” асари ахлоқ нормалари ҳақида рус болалар адабиётидаги энг яхши намуналардан биридир. Болалар тақдири учун энг муҳим бўлган яхши нима-ю ёмон нима эканлигини шоир аниқ, содда, ҳаётини мисоллар орқали поэтик тарзда тушунтириб беради.

Маяковский яхшилик тушунчасини болаларга шу қадар содда ифодалар орқали сингдирадики, натижада ёш китобхон завқ-шавқ билан “ёмон бўлмайман жиндек” деган қатъий ҳулосага келади.

Шоир шеърисида меҳнат ва қурилиш мавзуи ҳам асосий ўринлардан бирини эгаллайди. У болаларга ишлаб чиқариш жараёнининг асослари ҳақида поэтик тушунча беради. Шоир энг оддий бир ўйинчоқ яшаш тасвири орқали фойдали меҳнатнинг ижтимоий моҳиятини очишга интилади. Бундай ғоя шоирнинг “Ким бўлсам экан”, “Учқур от” шеърларида ўз аксини топган. Айниқса, “Ким бўлсам экан?” асарида шоир меҳнатсевар ишчи, кўркем, шинам уйлар ясовчи муҳандис, кўркем, ботир учувчи, қувноқ ва

чаққон доктор образларини яратиш орқали ёш китобхонда касб-хунарга бўлган қизиқишни кучайтиради. Шеърни ўқиган кичик ёшдаги болалар шулар каби бўлишни орзу қиладилар.

Маяковский ҳар бир касб ва хунарнинг ўзига хос хусусиятларини болалар тушунчасига мос деталларда, бадиий тасвирларда ишонарли тарзда ифодалаб, уларнинг бири иккинчисидан афзал ва гаштли эканини бўрттириб кўрсатади.

Рус болалар ижодкорлари ижтимоий-сиёсий мавзуларда болаларбоп асарлар яратишда Маяковский ижодидан жуда кўп ўрганадилар. Зеро, шоир болаларга ҳар қандай мавзуда сиёсий, ахлоқий ва бошқа мавзулар ҳақида ҳам бадиий мукамал асар ёзиш мумкин эканлигини ўз ижоди орқали исбот қилиб берди. Энг муҳими, унинг болаларга атаб ёзган шеърларининг шакли ҳам, мазмуни ҳам ранг-баранг ва янгича эди. Шоир болаларга энг муҳим ва жиддий мавзуларда асар яратганда ҳам улар диққатини жалб қила оладиган деталь ва ташбеҳлардан моҳирона фойдалана олди. Шу жиҳатдан шоир асарларининг тугулланиши ибратли: у ўз шеърларини шундай яқунлайдики, болалар ғоясини осонликча ўзлаштиришга, эстетик завқ олишга муваффақ бўлишади.

Маяковскийнинг асарлари Россияга муҳаббат, мустақкам жамият қуришга қизғин чақириқ, келажакка зўр ишонч руҳи билан суғорилгандир.

СЕРГЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ МИХАЛКОВ

(1913 йилда туғилган)

Ростов-Дондо нашр этиладиган “На подъёме” журналининг 1928 йили июл сонидида саккиз мисрадан иборат “Йўл” сарловхали шеър босилиб чиқди. Бу шеър эндигона 15 баҳорни қаршилаган С. Михалков қаламига мансуб эди. Шундан кейин тахририят унга мактуб йўллаб, Сергейни яхши ўқишга, бадиий ижодга қунт қилишга, яна бошқа шеърларини ҳам йўллаб туришга даъват этади.

Бу хат ёш Сергейнинг ўз устида тинимсиз ишлашга, қайта-қайта машқ қилишга, бадиий асарларни қунт билан ўқишга шижоат бағишлади. Натижада шоир яратган асарлар Россиядагина эмас, балки жаҳон болалар адабиётида ҳам муносиб ўринга эга бўлади...

Сергей Михалков 1913 йилнинг 12 мартида Москва шаҳрида дунёга келади. Унинг отаси В. А. Михалков паррандачилик соҳаси бўйича таниқли олим бўлиш билан бирга шеърятга ихлосманд кишилардан бири эди. Отанинг таъсири билан Сергей болаликдан бошлаб А. С. Пушкиннинг ажойиб-ғаройиб эртакларини, М. Ю. Лермонтов ҳамда Н. А. Некрасовларнинг маъно ва мазмунга бой шеърларини, кейинчалик эса В. Маяковский, Д. Бедный, С. Есенин сингари шоирларнинг қайноқ мисраларини меҳр билан ўқиди.

Бўлажак шоирнинг болалик йиллари Пятигорск шаҳрида ўтди. Бу ерда ўрта мактабни мувоффақиятли тамомлагач, Сергей Михалков ўқишни давом эттириш ниятида Москвага қайтиб келади. Тўқимачилик комбениатида, Шарқий Қозоқистон геологияси-разведка экспедициясига, Волгада уч йил турли юмушларни бажарди.

1933 йилда Сергей Михалковнинг болаларга бағишлаб ёзган шеърлари марказий матбуотда кўрила бошлади. Дастлаб “Уч гражданин” шеъри болалар журналида ёритилади. Шундан кейин “Қайсар Фома”, “Кувноқ турист”, “Светлана” асарлари босилиб чиқди. Айниқса, ёш шоирнинг А. Гайдай, А. Толстойлар билан танишуви ижодий камоли учун муҳим роль ўйнади.

С. В. Михалков устоз шоир С. Я. Маршакка бўлажак машғур поэмаси – “Стёпа оға”ни кўрсатди. С. Я. Маршакка бу асар маъқул бўлди. Поэмани макташ билан бирга унинг жуъзий камчиликларини ҳам кўрсатади. Маршакнинг фикрича, асар қаҳрамони бўлган жуда кулгули дароз Стёпа образида ҳали маънавий олам тўла-тўқис ўз аксини топмаган, бундан ташқари лирик туйғу етишмас эди.

Маршак кичкинтойлар учун яратилаётган ҳар бир шеърий асар болаларни ҳаяжонлантирмаса, ундай асар чинакаммига болалар қалбига етиб бормайди, уларнинг маънавий оламини бойитмайди, деб таъкидлар эди. Устознинг кўрсатмалари С. В. Михалков учун бир умр ҳаётий дастур бўлди.

1936 йили “Огонёк” китубхонаси сериясида шоирнинг 20га яқин шеърдан ташкил топган биринчи китобчаси босилиб чиқди.

30 йилларнинг 2-ярмидан бошлаб С. В. Михалков бадиий пишиқ асарлар ярата бошлади.

1938 йилда “Правда” газетасида таниқли адиб А. А. Фадеевнинг “Михалковнинг шеърлари” деган мақоласи босилиб чиқди ва унда адиб Россиянинг ёш фуқоролари ҳақида яратган шеърлари тўғрисида илик сўзлар айтди.

Сергей Михалков “Стёпа оға” асарида туман дарозларининг дарози бўлган Стёпа образида жуда новча одам киёфаси ёш китобхон кўз ўнгида яққол гавдалантиради:

Булвар бўйлаб бир киши

Эшакни миниб борар:

У Стёпа оғамиз.

Оёғи ер шипирар,

“Сизга,-дейди

Халойиқ, -

Туяни минмоқ лойиқ!”

У туяга минади –

Бор халойиқ кулади:

“Эй, сиз, қандай кемасиз?

Туяни мажақлайсиз!
Новча экан бўйингиз!
Филга миниб юрингиз!”

Стёпа қанчалик улкан бўлмасин, у жуда оддий ва содда. Одамларга нисбатан меҳрибон ва ғамхўр. Юрса-турса яхшилик қилиш одат тусига айланиб қолган. Шоир Стёпа мисолида рус кишиларининг характери, уларда учрайдиган соддалик, инсонийлик, бир-бирига меҳрибонлик, ғамхўрлик фазилатларини очиб беришга муяссар бўлган.

“Том кетти”, “Чанғи”, “Муҳим топшириқ”, “Кулгу ва кўз ёшлари”, “Уйга кетаман”, “Бегона роль”, “Самбреро” ва бошқа асарлари билан Сергей Михалков ҳозирги замон рус болалар драматургияси бисотини бойитди. Икки юздан зиёдроқ масалалар ижодкори сифатида кенг китобхонлар оммасига танилди. Рус болалар адабиётини ривожлантириш тўғрисида юзлаб илмий-публицистик мақолалар яратди.

ШАРЛЬ ПЕРРО

(1628-1703)

Буюк француз шоири ва танқидчиси Шарль Перро бадий эртак асосчиси сифатида маълум ва машҳурдир. У ўзининг “Қизил Шапкача”, “Золушка”, ва “Этик кийган мушук” асарлари билан жаҳонга танилди.

Ш. Перро бадий эртаклар ижод этишдан один халқ оғзаки ижодини меҳр ва иштиёқ билан чуқур ўрганди. Шунинг учун ҳам у ўз эртакларида халқ удумларини дадил илгари сурди. Перро қаҳрамонлари ўз меҳнатсеварликлари ҳамда саҳийликлари билан ажралиб турадилар. Ғаразғўйлик, мақтанчоқлик, қизғанчиқлик ўрнини яхшилик, меҳрибонлик босиб кетиши ҳамон китобхонни шод этиб келмоқда.

Шарль Перродан бор йўғи 11 та эртак сақланиб қолган. Қайси эртагига назар ташламанг, барчасида болалар завқ оладиган қирралар бор эканлигини дарров пайқайсиз. Дунёда унинг “Этик кийган мушук” ўқимаган ёки эртак асосида яратилган мультфильми мириқиб томоша қилмаган бола топилмаса керак.

Эртакда ақллилик, билимдонлик, топағонлик бош масала қилиб қўйилади. Бошқа асарларида бўлгани каби Ш. Перро бу эртакда фолкълор аъналарига яна бир бор содиқ қолади. Эртак қаҳрамони тегирмончининг кенжа ўғли Карабас фаҳм-фаросат, ақл билан иш кўриб, ўз мурод-мақсадига етади, бахтиёр бўлади.

Шарль Перронинг барча персонажлари пишиқ-пухталиклари билан ажралиб турадилар. Уларнинг катта-кўпчилиги одамларни, ҳайвону паррандаларни севиб, эркалаб, эъозлайлиган бўладилар. Золушкани (“Золушка”) олиб кўрайлик. Унинг ўғай онаю қизлар хуш кўрмайдилар холос. Қолган барча жонзот Золушкани дейди. Уни ўз бахтини топиб, осойишта турмуш кечиришини истайди. Золушка жуда чиройли, одобли, камтарин, ширинсўз, одамларга, жониворлару паррандаларга нисбатан меҳрибон. Унинг бундай фазилатлари, меҳнат, ҳалоллик ва поклик билан ҳаётда ўз ўрнини топиши, севганига турмушга чиқиб бахтли бўлиши эртак тингловчисига яхши тассурот қолдиради.

“Қизил шапкача”да адиб кишлоқ ҳаёти картинасини чизиб беради. Асар қаҳрамони соғлом, тетик қизча. Қизил шапкача ғам, ташвишлардан холи. Шунинг учун ҳам бўрининг ёвузлигини, писмиқ ва муғамбирлигини сезмаган ҳолда қаёққа ва нега кетаётганлигини бўрига бирма-бир айтиб беради.

Бошқа эртакларда бўлгани каби “Қизил шапкача”да ҳам воқеа яхшилик билан тугуши болаларнинг қувончига қувонч қўшади.

Шарль Перронинг “Ҳаворанг соқол”, “Боб”, “Эшак териси”, “Уйкудаги малика” каби эртаклари худди “Қизил шапкача” каби болаларбопдир.

АКА-УКА ГРИММЛАР

Ака-ука (Якоб 1785-1863, Вильгельм 1786-1859) Гриммлар Маркбург университетида ўқишиб юрган чоғларидаёқ ўрта аср немис тарихи ва маданияти ҳуқуқ ва мифологияси, халқ оғзаки ижоди ҳамда тил ва адабиёти билан шуғуллана бошладилар.

Ўқиш, ўз устида қаттиқ ишлаш Гриммлар учун бахт йўли бўлди. Улар аввал Гёттенген, кейинчалик эса Берлин университетининг профессорлари бўлдилар. Якоб немис тили тарихи граматикасини мифология билан, Вильгельм эса ўрта аср немис адабиёти ва халқ оғзаки ижодини чоғиштирган ҳолди ўргана бошладилар. Немис халқ оғзаки ижодининг гуллаб-яшнашига, олам кезишига бир кўприк ясадилар. Нихоят, 1812 йилда Гриммлар томонидан яратилган эртакларнинг биринчи жилди “Болалар ва оилавий эртаклар” юзага келди. 1815 йилда иккинчи жилд, 1822 йилда эса ҳар иккала жилдини умумлаштирувчи учинчи жилд босилиб чиқди.

Гриммлар эртакларнинг катта-кўпчилиги бевосита эртак айтувчилардан тинглаб, баъзиларини эса деҳқонлар билан суҳбатлашиб ёзиб оладилар. Халқдан олинган эртакларнинг ҳар бири Гриммлар томонидан қайта ишланиб, бадий тус олиб яна халққа қайтарилади.

Гриммларнинг уч жилдли китобларига икки юздан ортиқроқ эртаклар жамланган бўлиб унда муаллифлар кўпроқ афсонавий, майиший ва ҳайвонлар ҳақидаги эртакларни умумлаштиришга ҳаракат қилганлар. Ҳар бир эртакда саҳийлик, меҳнатсеварлик, ботирлик каби фазилатлар билан бирга кўрқоқлар устидан қулиш, дангасалик ва ёлғончиликни қаттиқ қоралаш биринчи ўринда туради. Шуниси ҳам қувонарлики, кўпинча Гриммларнинг эртакларининг асосий қаҳрамонлари шох ва шаҳзодалар эмас, балки камбағал, бева-бечораларнинг ўғил-қизи, чўпон ёки солдат бўлади. Улар ўзларининг ибратомуз ишлари билан эртак тинглавчида чуқур таассурот қолдирадилар.

Ақл билан иш кўриш, билимдонлик “Тилло ғоз”, “Шишадаги арвоҳ”, “Уч ака-ука” эртакларида яхши берилган.

Гриммларнинг дунёга машхур бўлган “Золушка”, “Қор қиз” эртакларининг қаҳрамонлари ҳаммадан туртки ейдиган, сўкиш эшитадиган ва энг паст ҳолда қийин юмушларни бажарадиган қизлар бўлиб, эртак давомида ўзларининг ҳалол меҳнатлари, ёқимли сўз ва табассумлари билан бахтиёр бўладилар.

Гриммларнинг “Қуён билан типратикан”, “Бўри билан тулки” асарлари масал жанрига яқин туриши китобхонда катта таассурот қолдиради. “Ялқов Гейц”, “Ганцнинг бахти”, “Ботир тикувчи”, “Ёш пахлавон”, “Бремен мусиқачилари” каби эрталари ўзбек болаларининг ҳам сеvimли асарларига айланиб қолган.

ХАНС КРИСТИАН АНДЕРСЕН

(1805-1875)

Ўзининг ажойиб-ғаройиб эртаклари билан жаҳонга танилган буюк сўз усталаридан бири Ханс Кристиан Андерсен Даниянинг Оденсе шаҳрида 1805 йилда дунёга келди. Бўлажак адиб Спәгельс мактабига ўқишга кирди. 1828 йилда Копенгаген университетига ўқишни давом эттирди. У 30-йилларда Франция, Швейцария, Италия, Греция ва Испания бўйлаб саёҳат қилди. Саёҳат давомида ёзувчи жуда кўп нарсаларни кўрди, эшитди. Халқ оғзаки ижоди билан яқиндан оشنا бўлди.

Ижодий машқини 20-йиллардан бошлаган Андерсен ўз кучини лирика, драматургия, роман, саёҳат очеркларида синаб кўрди.

Унинг, айниқса, тарих-эртак асарлари ёш китобхонлар учун мароқлидир. “Болалар учун айтилган эртаклар”(1835-1842), “Янги эртаклар” (1843-1848), “Тарих” (1852-1855), “Янги эртаклар ва тарих” (1858-1872) ва бошқа китоблари Андерсеннинг номини машхур қилди, жаҳонга танитди.

Андерсен бу китобларни яратишда халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланди, уларнинг орзу-армонларини қозғошга тушуришга ҳаракат қилди. Эртаклардаги характер ва жонли нутқни янада мукаммаллаштиришга эришди. Шунинг учун ҳам Андерсен яратган барча эртаклар содда, китобхон учун тушунарли бўлиши билан бирга, ўқувчилар хотирасида узоқ вақт сақланади.

Андерсен эртакларининг қаҳрамонлари ўзларининг самарали меҳнатлари, ақл-идроклари, ахлоқ-одоблари билан китобхон таҳсинига муваффақ бўладилар. Унинг “Қўнғирокли гирдоб”, “Кумуш танга”, “Қалбаса цехидан шўрва”, “Гунг қўнғиз” ва бошқа эртаклари фикримизга ёрқин мисол бўла олади. Масалан, “Қўнғирокли гирдоб” асарини олиб кўрайлик. Эртакда асрлар мобайнида эзилган, оғир меҳнат ва зулмдор тинка-мадори қуриган меҳнаткаш халқ вакили Блækенинг ўз хўжасига қарши кураши китобхонни қувонтиради.

Эртакчининг “Нўҳат устидаги малика” асари ҳам ёш китобхоннинг қулгусини қистатади, ҳам танноз маликага нисбатан қаҳр-ғазабини келтиради.

Бир шаҳзода ҳақиқий маликага уйланиш учун бутун ер юзини, шаҳару қишлоқларини кидириб ҳеч қаердан ҳақиқий маликани топа олмайди. Хавсаласи пир бўлган, тарвузи қўлтиғидан тушган шаҳзода қасрга қайтади.

Кунлардан бир кун кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мўъжиза рўй беради:

- “Бир окшом ҳаво айнигандан-айнибди: Шундай чакмоқ чақиб, момақалдирос гулдурос солибдики, ёмғир чунонам челақлаб кўйиб берибдики, даҳшатнинг ўзгинаси!

Тўсатдан шаҳар дарвозаси тақиллаб қолибди: Кекса қирол бориб дарвозани очибди.

Дарвозада малика турарди. Ё қудратингдан, уни нимага ўхшатиш мумкин! Сув маликанинг сочлари, кўйлақларидан шариллаб оқиб, тўппа-тўғри бошмоқарининг учларига, товонларига тушарди. У бўлса пинагини бузмай, мен ҳақиқий маликанинг худди ўзиман дерди”.

Маликани синаб кўриш ишлари ҳам жуда ғалати бўлади. Тунда 40 қават кўрпа остига битта нўхотни яшириб, жой солиб берадилар. Танноз, оқбилак қиз эрталаб ўрнидан турар экан, “Қандай ухлаб турдингиз?” дейилган саволга нолиш, ички дард билан жавоб беради:

“Эй, жуда ёмон!- дейди у. – Кўзимни юммадим, десам ҳам бўлади! Мен қандайдир қаттиқ нарсанинг устида ётдим. Бутун авзои-баданам кўкриб кетибди! На қадар даҳшат”.

Шаҳзода қизнинг ҳақиқий малика эканлигини билиб, унга уйланади.

1.1.2. Ўқув қўлланма

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

С.Матчонов, М.Қурбониев

Болалар адабиёти: ижодий-услубий изланишлар

Ўқув қўлланма

Тошкент 2009.

Такризчилар:

Н.Жабборов,
филология фанлари доктори,
профессор
А.Шоимов,
филология фанлари номзоди,
катта ўқитувчи

Ушбу ўқув қўлланма ўзбек болалар адабиётининг шаклланиш тарихи, тараққиёт босқичлари кўзга кўринган болалар ёзувчиларининг ижоди таҳлилига боғланган бўлиб, ундан олий ўқув юр்தларининг адабиёт йўналиши магистрантлари билан бирга бакалаврият талабалари ва болалар адабиёти билан шуғулланувчи илмий тадқиқотчилар ҳам фойдаланишлари мумкин.

Кириш

Бадий адабиётни мазмун-моҳиятига кўра рамзий маънода гулзорга, уммонга қиёслашади. Гулзор турфа гуллардан, уммон эса дарё ва ирмоқлардан ташкил топгани каби бадий адабиёт ҳам турли жанрларга мансуб асарлардан юзага келади. XX аср ўзбек болалар адабиёти умумиадабиётнинг муҳим қисмини ташкил этади. XX аср бошларида бу адабиёт ижтимоий-тарихий муҳит туфайли маърифатпарварлик ҳаракатининг бадий ифодаси ўлароқ, кичик китобхонларни ўқиш ва билим олишга даъват руҳи билан суғорилган, китоб, мактаб, маориф инсоннинг «онг кўзи» (Қ.Мухаммадий)ни очиб, ўзлигини танитиши, бинобарин, истибдод кишанларини фақат билимларни эгаллаш орқали парчалаб, миллий истиклолга эришиш мумкинлигини кенг миқёсда тарғиб қилган. Болалар адабиётининг бу даврдаги тараққиётига Ҳамза ва А.Авлоний, С.Айний ва А.Қодирий, М.Бехбудий ва Мунаввар қори Абдурашидхонов каби ўша давр илғор зиёлиларининг ижоди муҳим ўрин тутади.

«Болаларга аталган китобларнинг мақсади, – деб ёзган эди В.Г.Белинский, – табиат ато этган ҳис-туйғуларни ўстиришдан иборат. Бундай китобларнинг билвосита ва бевосита таъсири болаларнинг ақлига эмас, балки уларнинг ҳис-туйғуларига қаратилмоғи керак. Ҳис билимдан олдин бўлади, ҳақиқатни сезмаган киши уни тушунмайди ҳам... Катталарга оид бўлган нарсалар болаларга ҳам оиддир. Фақат уларни болалар тушунчасига мувофиқ суратда баён қилмоқ керак».

Болалар адабиёти олдига қўйилган бу талаб унинг махсус тарбия адабиёти сифатида шаклланишида муҳим рол ўйнаган.

Дарҳақиқат, жаҳон адабиёти ва халқ оғзаки ижодининг бой анъаналари руҳида яратилган Ғ.Ғуломнинг «Шум бола» номли тарихий-саргузашт қиссаси халқнинг аччиқ қисмати юксак даражада бадий гавдалантирилгани билан болалар адабиётининг олтин фондидан ўрин олди. Асар сунъий тўқима бўлмасдан, унинг саргузаштлари эркак ташна халқнинг турмуш тарзи, маишати, орзу-армонларининг табиий инъикоси, бадий солномаси бўлиши билан муҳим эстетик тарбиявий қиммат касб этади.

XX аср болалар адабиётининг катта қисми гарчи коммунистик мафкура тазйиқи ва замонасозлик руҳи устувор бўлган давр маҳсули саналса-да, тараққиётдан тўхтагани йўқ. Унинг ривожига Ойбекнинг болалар китобхонлиги доирасига қирадиган «Болалик», Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўтмишдан эртаклар» номли автобиографик қиссалари, Миркарим Осимнинг «Тўмарис», «Широк», «Ўтрор», «Темур Малик», «Маҳмуд Торобий», Алишер Навоийнинг ҳаётига бағишланган бир қатор ҳикоялари, Худойберди Тўхтабоевнинг «Қасоскорнинг олтин боши», Азиз Қаюмовнинг «Устоз Бегуний», «Алишер Навоий» номли тарихий мавзудаги асарлари муҳим рол ўйнайди.

Ойбекнинг «Мискин болалар», «Қонли бармоқлар» ҳикоялари билан бошланган, Мирмуҳсиннинг «Дямбо», Асқад Мухторнинг «Дунё болалари», Ш.Сулаймоннинг «Оқ негр», «Жем ҳам Еллин», «Яма ва Ҳама», «Болалар турмаси» болалар адабиёти уфқини кенгайтирган бўлса, Ҳ.Шайхоннинг «Номаълум одамлар», «Дўстимнинг кашфиёти», «Умид сайёраси», Тоҳир Маликнинг «Тириклик суви», «Садоқат», М.Маҳмудовнинг «Мен – мен эмас», «Райҳондаги зарпечак», О.Юсуповнинг «Сирли сўқмоқлар», М.Раҳмонов ва Қ.Дўстмухамедовнинг «Тунги телепатия» каби илмий-фантастик асарлари халқ эртаклари ва жаҳон фантастикасининг энг яхши анъаналарини давом эттириши билан кичкинтойлар адабиётининг алоҳида саҳифасини ташкил этади.

Иккинчи жаҳон уруши йилларидан сўнгги йиллар болалар насрида соф реалистик ва саргузашт характерида яратилган Ҳ.Назирнинг «Ёнар дунё», «Сўнмас чакмоқлар», «Кенжатой», «Лочин қанотлари», Ё.Шукуровнинг «Она меҳри», «Уч савол», «Қанотли бола», Н.Фозиловнинг «Оқим», «Қорхат», «Саратон», Х.Тўхтабоевнинг «Сир очилди», «Сариқ девни миниб», «Беш болали йигитча», Л.Маҳмудовнинг «Чинор», «Қопга яширинган одам», О.Ҳусановнинг «Тоғда ўсган бола», Ф.Мусажоннинг «Булоқ суви», Ҳ.Пўлатовнинг «Кичик сеҳргар», «Тешик қозон», Э.Раимовнинг «Ажаб қишлоқ», «Меҳрибонларим», С.Анорбоевнинг «Тўрткўзнинг саргузаштлари», «Сулаймон овчи ва унинг ити ҳақида қисса», А.Қосимовнинг «Оққуш» каби қисса ва романлари кичкинтойлар адабиётининг катта ишларга ҳам қодирлигини кўрсатди.

Айни шу даврда А.Мухтор («Дунё болалари»), П.Қодиров («Ақромнинг саргузаштлари»), Мирмуҳсин («Ҳасан ва Ҳусан»), О.Ёқубов («Тенгдошлар»), Шухрат («Етим бошини силаганлар»), М.Исмоилий («Бизнинг роман»), Ш.Холмиров («Оқ отли»), О.Мухтор («Болаликка саёҳат»), Ў.Ҳошимов («Ялпиз сомса») сингари катталар адабиётининг намоёндалари ҳам болалар адабиётининг ривожига муносиб ҳисса қўшдилар.

Шу ўринда болалар адабиёти соҳасида баҳоли қудрат қалам тебратган Ғайратий, Р.Бекниёз, М.Икром, Р.Азизхўжаев, С.Юнусов, Н.Орифжонов, О.Қўчқорбеков, М.Хидирларнинг хизматларини ҳам эслаб ўтиш ўринли бўлар эди.

Анвар Обиджоннинг «Даҳшатли Мешполвон», «0099 рақамли ёлғончи» каби қиссалари, «Булбулнинг чўпчаклари» туркум эртаклари болалар насрининг ёрқин намуналари қаторида туради. «Булбулнинг чўпчаклари» туркум эртакларини ҳеч муболағасиз жаҳон эртакчилиги, биринчи навбатда, Г.Андерсон ва Ш.Перро эртаклари билан муқояса қилиш мумкин.

Бегубор болаликни халқ бадий тафаккурининг даҳоси яратган эртакларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Кичик китобхонлар ҳали ўқиш-ёзишни билмайдиган гўдаклигидаёқ халқни турфа боло-офатлардан ҳимоя қиладиган жасур эртак қаҳрамонларидан ибрат олади. Ҳ.Олимжон, Т.Ғойипов,

А.Абдураззоқ, М.Муродов, С.Ғафуров, Оллоёр каби ёзувчилар яратган эртақлар шу жиҳатдан эътиборга лойиқ.

Болалар адабиёти умумадабиётнинг ажралмас қисми сифатида замон ва макондан айрича яшамайди. Бинобарин, жамият ҳаётидаги янгилинишлар кичкинтойлар адабиётида ҳам ўз аксини қолдириши табиий. Истиклол даври болалар адабиёти бунинг ёрқин далилидир.

Сўнгги йиллар болалар насридаги шакл ва мазмун уйғунлиги билан боғлиқ ижодий изланишлар ҳақида сўз кетганда, Н.Норқобилов, Қ.Мирзо, С.Жумақулов, Ҳ.Сеитов, С.Равшан, З. Иброҳимова, М.Ниёзов, М.Тўлаганова, Т.Бадалов, Х.Маллаев, У.Мустафо, С.Абдуллаева, М.Ҳамидова ва бошқа ижодкорларнинг ҳам бу борадаги хизматларини таъкидлаш ўринли бўлади.

Ҳар бир давр ўз адабиётини яратади. XX аср ўзбек болалар насри ҳам бундан мустасно эмас. Бу адабиётнинг истеъдодли адиблари ижод намуналарининг жаҳондаги мавжуд адабий анъаналардан ижодий озиклангани ҳолда аллақачон ўз қобилини ёриб чиқиб, кўпгина жаҳон халқларининг адабий мулкига айлангани қалбимизда фахр туйғусини уйғотади.

Болалар адабиёти ва фольклор фан сифатида

Режа

1. Болалар адабиёти ва фольклор.
2. Болалар адабиётининг тарбиявий моҳияти.
3. Болалар адабиётининг шаклланиш тарихи.

Адабиётлар

1. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. – Т.: Ўқитувчи. (1977).
2. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди. – Т.: «Фан», 2004.
3. Жумабоев М. Болалар адабиёти ва фольклор. – Т.: Ўқитувчи, 2006.

Бошқа халқларда бўлгани каби ўзбек болалар адабиётида ҳам унинг илк намуналари фольклор асарлари тарзида юзага келган. Аллалар, қўшиқлар, оувтамочлар, эркалатмалар, санамалар ҳали гўдаклигиданоқ болалар қулоғига қуйиб борилади. Кейинчалик улар эртақлар, топишмоқлар, мақол ва масаллар, дostonлар тарзида бевосита болаларнинг ўзлари томонидан муталаа қилинади.

Ўзбек болалар адабиёти сўз санъати сифатида узоқ йўлни босиб ўтган бўлса-да, фан сифатида шаклланиши XX асрнинг 20-30 йилларига тўғри келади. Ўзбек болалар адабиётининг сўз санъатига тегишли махсус адабиёт ва фан сифатида шаклланиш тарихи юзасидан П.Шермухаммедов, О.Сафаров, Ғ.Жаҳонгиров, Ў.Рашид, А.Суюмов, Р.Баракаевларнинг турлича қарашлари мавжуд. Улардан Р.Баракаевнинг фикр-мулоҳазалари энг сўнгги даврдаги илмий изланишлар маҳсули бўлса-да, айтиш мумкин бўйича ҳалигача қатъий тўхтамга келинмаган. Р.Баракаевнинг «Ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди» номи китобида болалар адабиётининг шаклланиш тарихи, сўз санъати ва фан сифатидаги ўзига хос хусусиятлари Абдулла Алоний ва Ҳамза ижоди мисолида тўғри қайд қилинган. Болалар адабиёти тарбиявий моҳиятига кўра педагогика, психология, адабиётшунослик, санъатшунослик, тарих каби фанлар билан ҳамбарчас боғлиқдир.

Болалар адабиётининг ижодий қонунияти катталар адабиёти қонуниятларидан деярли фарқ қилмайди. Асосий фарқ асарларининг китобхонларнинг ёш хусусиятларига кўра таснифланишидир. Айтиш мумкин шу жиҳатдан кичкинтойлар адабиёти катталар адабиётидан алоҳида ажралиб туради.

Болалар адабиёти тарбияга хизмат қилишига кўра педагогика фани ютуқларига таянади. Аммо, асарлар таҳлили, қаҳрамонлар характер-хусусиятларини баҳолашда адабиётшунослик ва мантиқ фанлар нуқтаи назардан ёндошади.

Ўзбек болалар адабиёти санъат сифатида инсоният тарихи билан тенглашса-да, фан сифатидаги тараққиёти ва шаклланиш тарихи XX асрнинг биринчи чорагига тўғри келади. Бугунги болалар адабиёти умумадабиётнинг ажралмас қисмини ташкил этади.

Ўзбек болалар адабиётининг шаклланиш тарихини шўро мафқураси тан олган ижодкорлар ва аввало, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий номи билан боғлаш анъанаси ана шундай қилиб майдонга келди. Шу сабабли ҳам ўзбек болалар адабиёти революциядан анча олдин ташкил топиб, маълум традицияларга эга бўлганини эътироф этган профессор Ҳ.Абдусаматов бу адабиёт шаклланишининг илк қадамларини Ҳамза номи билан боғлайди: Ҳамза бошчилигидаги прогрессив кучлар асосан дунёвий илмлар, эстетик принциплар ҳақида жиддий нарсалар ёзиб, уларни аста-секин болалар онгига сингдириб боришни афзал кўрдилар. Буржуа ҳамда жадид адабиёти вакиллари эса, аксинча, ўқув дарсликлари ҳамда болалар учун ёзиладиган асарлар, асосан, эртақлар, енгил-елпи ҳикоялар, олди-қочди чўпчалар, диний ривоятлардан иборат бўлишини қатъий талаб қилиб, амалий ишларида ҳам шунга риоя қилдилар, – деб ёзади у.

Бу ҳаракат, даставвал, маърифатпарварлик ҳаракатини рад этишининг бир кўринишидир. Чунки «Болалар адабиёти ҳар бир халқнинг маданий тараққиёти ва педагогик фикрининг ўсишига боғлиқ ҳолда шаклланиш жараёни кечади. Бинобарин, ўзбек болалари учун мўлжалланган махсус

Миллий уйғониш даври болалар адабиёти

Абдулла Авлоний ва Ҳамза ижоди

Режа

1. XIX аср охири ва XX аср бошларидаги тарихий-адабий муҳит.
2. Миллий таълим-тарбия ва болалар адабиёти.
3. А.Авлоний ва Ҳамза ижодида маърифатпарварлик ҳамда маънавий-ахлоқий тарбия талқини.

Адабиётлар:

1. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Т.: Маънавият, 2004.
2. Алиев А. Маънавият, қадрият ва бадиият. – Т.: Академия, 2000.
3. А.Авлоний. Ўсон, миллат. – Т.: Шарқ, 1993.
4. Долимов У. Туркистонда жадид мактаблари. – Т.: Университет, 2006.
5. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва А.Авлоний ижоди. – Т.: Фан, 2004.
6. Ўзбек болалар адабиёти антологияси. 1-жилд. Т.: Ўқитувчи, 2006.
7. Ризаев Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997.

XIX аср охирида рус босқини туфайли Туркистонда юзага келган тарихий вазият илғор фикрли зиёлилар олдида миллий мустақилликка эришиш учун нима қилмоқ керак, қайси йўлдан бормоқ лозим деган саволларни кўндаланг қўйди. Жамиятдаги илғор кучларнинг қарашлари натижаси ўлароқ шаклланаётган миллий уйғониш мафкура тарзида маърифатпарварликни кенг миқёсда тарғиб этиб майдонга чиқди.

Тарихга жадидчилик номи билан кирган бу ҳаракат намоёндалари ўз ғояларининг ҳаётдан мустаҳкам ўрин олиши, оқибат натижада миллий мустақилликка эришиш мумкинлиги учун курашга бел боғладилар. Бу давр Туркистоннинг ижтимоий тараққиётида янги босқични ташкил этади.

Мустақилликка эришиш учун курашиш лозимлиги ҳақида ҳулосага келинишининг яна бир сабаби тарихий шароит эди. Чиндан ҳам халқ ғалаёнларнинг аёвсиз қонга ботирилиши маълум маънода огоҳликка ҳам даъват бўлди. – Ҳаётга тийрак кўз билан қарашга ундади. Иккинчи томондан, «жамият тараққиётида маълум бир системанинг табиий равишда янги сифат ўзгаришига учраши ўзига хос маърифатчиликни тақозо этади».¹

«Қизғин руҳли ёшларимиз миллатга хизмат этиб, анинг маданий даражасини ўтирсалар, ул вақтда биз синфий ихтилофлар тўғрисида сўйлашурмиз, фикр юритишурмиз. Маданияти йўқ бир миллатнинг саноати бўла олмас. Мадомики, ул йўқ экан, ҳали синфий низоларга эрта. Бизнинг бугунги вазифамиз ҳозирча маданий ўсувлар ва шунга йўллар ҳозирловдангина иборат». Ф.Амирхон тарихга жадидчилик номи билан кирган ҳаракат дарғаси Исмоил Гаспиринский тўғрисида ёзган «Улуғ миллатчи тўғрисида кичик бир хотира» номли мақоласида жадидларнинг кураш дастури хусусида айнан шундай деб қайд этган эди.

Дарҳақиқат, миллий-озодлик ҳаракатларининг аёвсиз қонга ботирилиши жадидларнинг кураш тактикасига муҳим ўзгаришлар киритди.

Халқни илм-маърифатли қилиш орқали жипслаштириш лозим эди. Халқ сиёсий онгининг заифлиги бир томондан илм-маърифатга, бошқа жиҳатдан маънавиятга дахлдор эди.

1892 йилги «вабо кўзғолони»дан ўзига хос ҳулоса чиқарган миссионер Н.Остроумов ёзади: «Кўп жиҳатдан айб ўзимизда албатта. Уларнинг (сартларнинг) феъл-атворини ва қонун-қоидаларини ўрганганимиз йўқ ва ҳалиям ўрганмаяпмиз».

Чор ҳукумати бундай ўрганишни турли воситалар билан амалга ошира бошлади. Рус-тузем мактаблари шу мақсадга киритилди. Унга қарши усули жадид мактаблари ташкил топа бошлади. Бу мактаблар учун М.Абдурашидхоновнинг «Адиби аввал», Саидрасул Саидазизовнинг «Устои аввал», А.Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ», «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», С.Айнийнинг «Таҳзиб ус-сибён», «Қиз бола ёки Холида», Ҳамзанинг «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби», «Қироат китоби», Бехбудийнинг «Китобат ул атфол» каби дарсликлари яратилди.

Жадидчилик ғоялари талқинида маориф билан бирга матбуот ҳам муҳим рол ўйнади. «Тараққиёт», «Хуршид», «Шухрат», «Осиё», «Самарқанд», «Садойи Туркистон», «Садойи Фарғона» газеталари, «Ойина», «Ал-ислох» журналлари чоп қилина бошлади.

Бундан ташқари, жадидчилик қарашлари хайрия жамиятлари фаолиятида ўз аксини топа бошлади. Айниқса, «Турон», «Тарбият ул-афтол», «Шўрои ислом» жамиятлари хайрли ишлари билан миллий-озодлик ҳаракатларида ижобий фаолият кўрсатди.

Лазиз Азиззода М.Бехбудий ҳақидаги мақоласида «Туркистоннинг уйғониш даврини уч қисмга – маориф, матбуот ва жамиятга бўлиб, шу даврда катта рол ўйноғонларни текширмоқ» фикрини илгари сурганида шу миллатларни назарда тутди.

Ижтимоий турмушдаги ислохотчилик адабиёт ва санъатни ҳам четлаб ўтмади. Анъанавий йўсиндаги адабиёт янгича йўналишлар, янгича жанрдаги асарлар ҳисобига бойиди, романчилик, публицистика, адабий танқид, маърифий шеърят, драматургия майдонга келди.

Бу ҳақида «Маориф ва ўқитғучи» журнали 1928 йил 3-сонда қуйидагиларни ёзган эди: «Жадидлар ўз мафкураларини тарқатиш, ўз идеялари йўлида ташвиқот олиб бориш учун адабиёт яратдилар».²

¹ Ризаев Ш. Жадид драмаси. – Т.: Шарқ, 1997. 35-бет.

² «Маориф ва ўқитғучи», 1928 йил, 3-сон, 39-бет.

Чунончи, ўша давр дарсликлари таркибида яратилган болалар адабиёти намуналари ёш авлодни билим олишнинг афзалликлари, Ватан эрки учун курашнинг мукаддаслиги, иймон, ахлоқ, эътиқод, ростиўйлик, садоқат, эрк руҳида тарбиялашга қаратилиши билан алоҳида эътиборга лойиқ.

А.Авлонийнинг «Мактаб», «Нима, кимники», «Миллатга хитоб», Ҳамзанинг «Китоб», «Мактаб» асарлари шулар жумласидандир. А.Авлонийнинг «Миллатга хитоб» шеъри даъваткорлик руҳи билан алоҳида ажралиб туради.

«Миллатга хитоб»

Кўзларинг оч, эй миллат!

Кўп замон ғофил ётдинг.

Умринг ўтди ётмакда

Қайғуга тоза ботдинг.

Кетди шону шарафинг,

Мозор тошидек қотдинг.

Эй! «Тоқайгача ғафлат ичида ётамин!»

Келинг, ёшлар, жаҳолатни отамиз!

Бизга бу кун илма киришмак керак!

Бизга бу кун илма тиришмак керак!

1916 йилда Тошкентга келган шарқшунос А.Самайлович ёзади: «Туркистондаги янги адабиётнинг маркази Самарқандда бўлса керак. Ёш адибларнинг бош илҳомчиси сифатида эса на тожик ва на турк, асли Хўжа Муфтий Маҳмуд Беҳбудийни эътироф этиш керак бўлади».

Маҳмудхўжа Беҳбудийдан ташқари болалар адабиёти жабҳасида Абдулла Авлоний, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Тавалло, Садриддин Айний, Ҳамзалар қизгин фаолият олиб боришди. Жумладан, М.Абдурашидхонов «Ҳар ким экканин ўрар» шеърий ҳикояси инсоннинг ижтимоий камолотини маънавий тарбия билан боғлаб кўрсатади. Келиннинг маслаҳатига кўра оталарини қариб, мункиллаб қолган чоғида чўлу биёбонга олиб бориб ташлашга жазм қилган асар қаҳрамонлари китобхон кўз ўнгида оғир синовдан ўтади. Ота-онанинг фарзандлар, фарзандларнинг ота-оналар олдидаги бурчи, инсоннинг инсон олдидаги маъсулияти бениҳоя юксаклигини англатишга хизмат қилади.

20-30 йиллар болалар адабиёти

Режа

1. Маърифатпарварликдан бадийятга ёхуд янгилашиш машаққатлари.
2. Болалар адабиётида услубий изланишлар.

Адабиётлар:

1. Ўзбек болалар адабиёти антологияси. 1-жилд. – Т.: Ўқитувчи. 2006.
2. Жумабоев М. Ўзбек болалар адабиёти. – Т.: Ўзбекистон. 2002.

XX аср бошларида А.Авлоний, Ҳамза, М.Абдурашидхоновлар ижоди мисолида асосан маърифатпарварлик адабиёти сифатида шаклланган ўзбек болалар адабиёти 20-йиллар охири 30-йиллар бошида ўша давр муаммоларининг реал тасвири орқали янгича босқичга кўтарилди.

Бу давр адабий жараёнига Зафар Диёр, Султон Жўра, Шукур Саъдулла, Қуддус Муҳаммадий, Илёс Муслим, Ғайратий каби профессионал болалар ёзувчиларининг кириб келиши билан ажралиб туради. Неча-неча авлодлар тарбиясига хизмат қилган Зафар Диёрнинг «Китоб менинг дўстимсан», «Сентябрь қўшиғи», «Боғчамиз», Султон Жўранинг «Аъло» ва «Яхшининг мактови», «Ҳарфлар паради», «Тиниш белгиларининг мажлиси», «Икки баҳо», «Кимнинг хати чиройли», «Маматнинг кечирмиши» шеърлари шу давр маҳсулидир.

30-йиллар болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири Ғ.Ғулом, Ҳ.Олимжон, Ойбек, Уйғун каби катталар адабиёти вакиллариининг ҳам кичкинтойлар учун баракали ижод қилишлари билан боғлиқ. Жумладан, Ғ.Ғуломнинг «Ўрдак ва Турғун», «Билиб қўйки, сени Ватан кутади», «Шум бола», Ойбекнинг «Темирчи Жўра», «Гулнор опа», «Зафар ва Захро», «Қонли бармоқлар» номли асарлари болалар адабиётининг шундан кейинги тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатди.

20-йиллар ўзбек болалар адабиётида умумадабиёт сингари «янги ҳаёт» тантанасини қуйлаш кенг миқёсда йўлга қўйилди. 1932 йил В.К.П.Б. марказий комитетининг «Адабий бадийи наشريётларни қайта тузиш ҳақида»ги қароридан кейин барча ёзувчилар ягона уюшмага бирлашдилар. Шу йиллари Ғ.Ғулом «Шум бола», «Турксиб йўлларида», «Нортожининг курак тиши», «Аҳмад ёмон бола эмаску, аммо», «Тирилган мурда», «Қўкан», «Ёдгор», «Нетай» каби қисса ва ҳикояларни, шеърларни дostonларини яратди.

XX асрнинг 20-30 йилларида Илёс Муслим, Ҳ.Олимжон, Ғайратий, Доржия Оппокова, Зафар Диёр, Султон Жўра каби шоир ва ёзувчилар болаларга бағишлаб турли жанрдаги асарларни яратишди. Уларнинг ичида Ҳ.Олимжоннинг «Ойгул билан Бахтиёр», «Семурғ билан Паризод» каби эртақ поэмалари дунё юзини кўрди. Ойбек эса «Темирчи Жўра», «Гулнор опа», «Бахтигул ва Соғиндиқ», «Зафар ва Захро» каби асарлари билан болалар адабиётининг ривожига муносиб ҳисса қўшди.

XX асрнинг 30-йилларида З.Диёр кичик ёшдаги болаларга мўлжалланган «Яшна Ватан», «Гунафша» каби ихчам мисрали ўйноқи шеърларини яратган бўлса, Султон Жўра «Тиниш белгиларининг мажлиси», «Зангори гилам», «Кимнинг хати чиройли», «Ҳарфлар паради» каби шеър ва эртакларида дидактик ғояларни илгари сурди. Бир қўлида қалам, бир қўлида қилич билан жангга отланган С.Жўра уруш

йилларида ҳам, жанг майдонларида жон олиб жон бериш билан биргаликда «Ёвга ўлим», «Муҳаммад тўпчи» каби асарлари билан ватанпарварлик ғояларини тарғиб этди.

Урушгача бўлган давр ўзбек болалар адабиётида асосан, шеърлар, эртаклар, дostonлар яратилган бўлса, уруш даврида асосий эътибор ёвуз душманга қарши курашга қаратилди. З.Диёрнинг «Мактаб сенинг фронтинг», «Курул беринг менга ҳам» каби шеърлари шу давр маҳсулидир.

Ғайратий (1902-1973)

Адабиётни ўз моҳиятига кўра жўшқин дарёга қиёс қилса бўлади. Дарё сувларидан далалар, дов-дарактлар гуллаб-яшнаса, адабиёт инсон қалбига эзгулик уруғини сепади, уни ҳаётда тўғри яшашга, улуғ мақсадлар йўлида курашишга ўргатади. Дарё ирмоқлардан вужудга келади. Адабиётимиз ирмоқлари эса адибларимиз яратган асарлардан иборат. Дарёларнинг сесувлиги, ҳайқириб оқиши ирмоқлар сувиға боғлиқ бўлгани сингари, адабиётнинг жўшқинлиги, курашчанлиги – ҳаётда тутган ўрни ундаги асарларнинг сифатиға қараб белгиланади.

Ўзбек болалар адабиётининг ҳозирги камолот босқичига эришишида унинг ирмоқларидан бири – Ғайратий ижодининг ҳам салмоқли ҳиссаси бор. Адабиётга Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Уйғун, Комил Яшин, Миртемирлар билан барабар кириб келганлардан бири Ғайратийдир.

Ёш Абдурахим олдин эски мактабда, бир неча муддат мадрасада, кейин эса, қисқа муддатли таълим-тарбия курсларида ўқийди. Мактабларда дарс беради.

Ғайратий ижодининг шаклланишида Ҳамзанинг таъсири каттадир. Бу ҳақда ёзувчининг ўзи кейинчалик қуйидагиларни ёзади: «Мен Ҳамза билан театр труппасида танишдим... Ҳамза билан адабий суҳбатлар ўтказиб кўп нарсa ўрганар эдик, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий билан мунтазам суратда суҳбатлашиб туриш менга ўхшаган адабиёт ҳаваскорлари учун катта адабий мактаб бўлди».

Ҳаётга ва меҳнатга, келажакка ишонч ва собит эътиқод Ғайратий шеъриятининг ғоявий мазмунини ташкил этади. Шу жиҳатдан унинг «Ватан», «Шоир», «Суҳбат», «Ёшлик» каби шеърлари характерлидир.

У давр билан ҳамнафас бўлишни, халқ бахт-саодатини қуйлашни ижодининг асл мақсади деб билди. Буни у «Шоир» шеърида қуйидагича ифодалайди:

Йўқлик дostonин ҳар дамда ўқиб,
Афсоналардан маънолар тўқиб,
Яшаш йўлидан кетмакка кўрқиб,
Оммадан узоқ бўлмасин шоир...

Шоир ижодининг дастлабки давларида яратилган бу шеър бадиий жиҳатдан бирмунча заиф. Аммо у ёзувчининг бутун ижодий фаолияти учун программ характерга эга эканлиги туфайли аҳамиятлидир.

Ғайратий шеърий асарлар билан бирга, «Ёш партизанлар», «Отамнинг хотира дафтари», «Сиз – менинг ёшлигимсиз» каби кўплаб ҳикоя ва қиссалар ҳам яратдики, улар давр билан, ёзувчининг кўрган-кечирганлари билан чамбарчас боғлиқ.

Сюжет воқеаларининг таранглиги ҳамда уларнинг кизиқарли тарзда қурилиши «Рустамжоннинг саргузаштлари» қиссасининг муҳим фазилатидир. Қиссанинг кизиқарлилиги унда уруш давридаги шиддатли воқеаларнинг ҳикоя қилиниши билангина вужудга келган эмас. Балки тасвирда саргузашт услубининг устунлиги ҳам муҳим роль ўйнаган. Рустамжоннинг саргузаштлари отаси билан бирга ёзги каникул пайтида Украинада яшовчи тоғалариникига меҳмонга боришларидан бошланади.

Рустамжон Украинада Ориф ва Серёжа деган ўртоқлари билан турли воқеаларни бошдан кечиради. Уруш миллионлар қатори уларни ҳам оғир синовлардан ўтказди. Рустамжон оёғидан яралангандан кейин госпиталда даволаниб, жонажон қишлоғига қайтиб келади. Тақдир унга бу ерда ҳам қулиб бокмайди: хунар мактабида ўқиётган Толик деган безори боланинг таъсирига тушиб қолади. Мактабни ташлаб, биргаликда Кўконга қочадилар. Лекин кўнгли тоза ва тўғри бўлганлиги сабабли ёмон йўлга юрмайди. Аксинча, чайқовчи Карим ака билан армиядан қочиб юрган Ориф полвонни фoш этади.

Умуман, «Унутилмас кунлар» каби «Рустамжоннинг саргузаштлари» қиссаси ҳам уруш даври ўзбек болалар насрининг яхши намунаси.

Булардан ташқари, Ғайратий драматик асарлар ҳам яратган. Унинг «Омон», «Йўлдош», «Қанотли дўстлар», «Ўрмонда» каби драмалари узоқ йиллар республика қўғирчоқ театри ва ёш томошабинлар театри репертуаридан мустаҳкам ўрин олиб келди.

Ойбек (1905-1968)

Ўзбек халқининг ардоқли адиби, беназир қалам соҳиби Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек болалар адабиётининг равнақиға ҳам ўзининг бетакрор ва мазмундор ижоди билан катта ҳисса қўшган улкан ёзувчидир. У бутун ижоди давомида ёш авлодни назардан четда қолдирмади, уларга бағишлаб ранг-баранг мавзoларда бадиий мукамал асарлар яратди. Адибнинг «Гунафша», «Болаликни эслаб», «Шаҳарча болалари», «Шоирнинг болалиги», «Одобли Турсун», «Аҳмаджон боғбон» каби шеърий китоблари, «Зафар ва Заҳро», «Ҳақгўйлар», «Бобом» сингари дostonлари, «Алишернинг ёшлиги» қиссаси, «Глобус» ҳикоялар

тўплами, «Болалик» каби асарлари ханузгача ёш авлод маънавиятининг шаклланишида муҳим роль ўйнаб келмоқда.

Ойбек ижодини шеър ёзишдан бошлади. Уни болалигиданоқ хайратга солган, ўйлашга мажбур қилган нарсалардан бири ой эди. Шунинг учун ҳам ўзига «Ойбек» деб тахаллус танлади ва шу ном билан машхур бўлди. Адиб кичкинтойлар ҳаётининг ҳаққоний ёритилган асарларида илм, хунар ва меҳнатга муҳаббат, инсонпарварлик, ватанпарварлик каби инсоний фазилатлар ўз аксини топди.

Ёзувчининг «Қонли бармоқлар» ҳикоясида Покистон болалари ҳаёти акс эттирилган бўлса-да, тўққиз яшар Алининг аччиқ қисмати ёш китобхоннинг қалбини ҳам ларзага солади, ёвузликка нисбатан нафрат ҳисларини кўзғатади.

Ойбекнинг маҳорати шундаки, ҳикоя қаҳрамони Алининг саргузаштлари орқали ҳаёт фақат ўйин-кулгидан иборат эмаслигини, доимо ёвузлик ва эзгулик ўртасида тинимсиз, шафқатсиз кураш боришини ёш китобхонга етказа олган. 3-4 синфлар «Ўқиш китоби»дан ўрин олган «Алишернинг ёшлиги», «Болалик» асарлари ўқувчилар дунёқарашининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

Ёзувчи ижодиди Навоий сиймоси ҳамиша алоҳида ўринга эга бўлган. У ўз мақолаларидан бирида шундай ёзади: «У менинг кўнглимда, ёдимда эди, бутун борлигимни банд этганди. Юрсам-турсам ҳамиша Навоийни ўйлар эдим. Унинг маънодор ақлли кўзлари ҳамиша хушфёъл, раҳмдил, олижаноб қиёфаси, асл, пок, улуғ қалбини ҳис этардим, кўз ўнгимда кўрардим...».

Буюк шоир ижодини чуқур ўрганган адиб Навоий ҳақида шеърлар, дostonлар, қисса, илмий мақолалар ва романлар ёзди.

Ойбек «Алишернинг ёшлиги» қиссасини яратишда ҳам ниҳоятда масъулият билан ёндашади. Асарнинг яратилиши ҳақида Зарифа Саидносирова шундай ёзади: «Алишернинг ёшлигини қаламга олиш нияти адиб қалбида қирқинчи йилларнинг бошларида туғилган бўлиб, «Навоий» романини ёзиш даврида бу иштиёқ янада кучайган эди. Тили, услуби жиҳатдан мазкур романга яқин бу қисса 1967 йилда тугалланган бўлса-да, ўзига нисбатан ғоятда талабчан адиб, уни қайтадан ишлаш мақсади бўлгани учун эълон қилишга ошиқмади».

Ёзувчи «Алишернинг ёшлиги» қиссасида Алишер қиёфасидаги зукколик, зийраклик каби фазилатлар ҳаққоний, айни пайтда ёш китобхон савиясига ҳамда ёш хусусиятларига мос тарзда маҳорат билан тасвирланган.

«Болалик» қиссасининг қаҳрамони Мусавой образининг ҳаётдаги асоси Ойбекнинг ўзидир. Автобиографик кўринишдаги ушбу қисса фақат Мусавойнинг ҳаёт йўли тасвиридангина иборат эмас, балки ўтган асрнинг бошларидаги болалар ҳаётининг турли қирралари: маишати, турмуш-тарзи, урф-одатлари ҳам моҳирлик билан қаламга олинган.

Маълумки, болаларда машхур кишилар ҳаёти, машхурлигининг сабаблари ҳақида маълумотга эга бўлиш истаги жуда кучли бўлади. Шу маънода Ойбекнинг дарсликларга киритилган мазкур асарлари ёш авлодни тарбиялашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Хулоса қилиб айтганда, қайноқ болаликнинг ёниқ куйчиси Ойбек яратган образлар ҳам, унинг порлоқ сиймоси ҳам ёш авлодга ибратли йўлдош, маслаҳаттўй ва қўмакдош бўлиб қолиши шубҳасиздир.

Қуддус Муҳаммадий (1907-1997)

Ўтган асрнинг 30-йиллари ўзбек болалар адабиёти тарихида Ғайратий, С.Жўра, З.Диёр, М.Файзий, Д.Оппокова, А.Раҳмат, Ҳ.Назир, И. Муслим каби профессионал болалар ёзувчиларининг етишиб чиқиши билан характерланади. Уларнинг ичида Қуддус Муҳаммадий ижоди алоҳида ўрин тутди.

Биология ўқитувчиси сифатида табиатшунослик дарсларини шеъринг усулда ташкил қилиши, “Ёш табиатшунослар” тўғрисида ижодкор ўқувчилар билан олиб борган машғулоти уни бир умр болалар адабиётига боғлаб қўйди. Табиат ва инсон камолоти ижодининг бош мавзуси бўлиб қолди. “Мақтаб ховлисида, – деб ёзган эди шоир кейинчалик, – у ёқдан бу ёққа юриб, дарс мавзулари, илдиз, барг, гулларни қандай қилиб ўқувчиларнинг кўз ўнгида кизик қилиб кўрсатишни ўйлардим”. “Толим гуллайдими-ю, нега мева тугмайди?”, “Ток дарахти бир хил-у, меваси нега ҳар хил?”, “Олчанинг ранги нега кизил?”, “Пахта қўшиғи”, “Баҳор келди” шеърларини ана шундай изланишлар маҳсули дейиш мумкин.

Шоирнинг “Табиат алифбеси”, “Чўпон бобо қўшиғи”, “Қанотли дўстлар”, “Боғларда баҳор”, “Одам – олам қўшиғи”, “Доно бобонинг неварачеваралари”, “Очил дастурхон” каби тўпламларининг номланишидан ҳам маълумки, табиат ҳақидаги шеърларининг мазмун-мундарижаси хийла кенг.

Бир гуруҳ шеърларида табиат манзараси ёки унинг бирор характерли белги-хусусияти тасвири орқали ўқувчиларда гўзаллик туйғуларини уйғотиш кўзда тутилади. Масалан:

Қўлларида соз билан,
Гул-гунча пардоз билан,
Силкиниб парвоз билан,
Учиб турна, ғоз билан
Севиқли баҳор келди.
“Баҳор келди”

Бошқа бирларида толнинг гуллаши-ю, мева тугмаслиги, ток дарахтининг барглари бир хил бўлгани ҳолда мевасининг ҳар хиллиги, олча рангининг қизиллиги сабабларини ўйлаб кўриш билан боғлиқ мантикий фикрлашга даъват қилинади.

Учинчи бир хилларида (“Капалак билан асалари”, “Колхоз боғбони”, “Нафисаой ва кишмишвой”, “Камолвой ва шамолвой”) табиатнинг гуллаб-яшнашига алоқадор кишилар меҳнати мисолида меҳнатга муҳаббат ғоясига урғу берилади.

“Қуддус Муҳаммадий учун мавзунинг чегараси йўқ,- деб ёзган эди. С.Мамажонов, – болаларнинг руҳий кечинмасидан тортиб то ҳайвон-паррандаларгача ҳамма-ҳаммаси тўғрисида ёзади... Воқеавийлик, сюжетлилик сербўёқлилиқ, ҳатто шамолнинг ҳам товушини бера олишлиқ унинг шеърларига куч бағишлайди”.

Шоир кичкинтойларнинг тизгинсиз саволлари уларнинг одам ва олам сирларини билишга бўлган қизиқиш-интилишлари натижаси эканлигини теран идрок этади. Шунинг учун ҳам “Сандал ва печка”, “Капалак ва асалари”, “Бир ўзбошимча чумчуқ ҳақида” номли илк шеърларидан бошлаб талай асарларини савол-жавоб асосида яратади. Ҳатто айрим саволларни асар сарлавҳасигача чиқаради.

“Сандал ва печка” улардан қайси бирининг ҳаётий аҳамияти муҳимлиги тўғрисидаги баҳс билан бошланади. Маълум бўладики, сандал анча қўпол ва калондимоғ. Баҳсга ундан жабр кўрган стол, стул, каравот, тошойна, думи чўлтоқ Мошларнинг аралашуви билан кеккаймачоқ сандалнинг сири фош бўлиб, ҳақиқат қарор топади.

“Бир ўзбошимча чумчуқ ҳақида” шеърини эртаги халқ оғзаки ижоди анъаналари услубида яратилган бўлиб, айрим кишилар феъл-атворидаги ишёқмаслик, ялқовлик, манманлик иллатларини фош этишга қаратилиши жиҳатидан Шукур Саъдулланинг “Лақма ит”, “Айёр чумчуқ” асарлари билан бир қаторда туради.

“Лақма ит” эртагининг қаҳрамони ёз бўйи кўча чангитиб, шаталоқ отиб юради. Ўйинқароқлик билан қиш ғамини емайди. Унинг қаҳратон қишда бошпана сўраб сигир, мушук, эчкиларга қилган мурожаати наф бермайди.

Оёғига тикан кирган айёр чумчуқ ҳам (“Айёр чумчуқ”) ўз мақсадига эришиш учун эшак, бўри, мерган, сичқон, мушук, кампир, шамол билан суҳбатлашади. Улар ўртасида чақимчилик қилиб иш тутаяди.

Қ. Муҳаммадий эртагининг қаҳрамони ўзбошимча чумчуқ текинхўрлиги, манманлиги ва ўзбошимчалиги билан уларга яқин туради.

Чумчуқлар эрта баҳорда ин қуриб биргаликда яшаш тўғрисида мурожаат қилишганида, у чор-атрофда тайёр уйлар кўплигини, меҳнат қилишни истамаслигини айтиб, ўз қавмларига қўшилмайди. Ўзбошимчалиқ билан ғафизгоннинг уйига кириб таъзирини ейди. Тайёр ин – мўрқонга жойлашганида печкага ёқилган ўтда патлари жизғанақ бўлиб, аранг қочиб қутулади. Таъвия чумчуқни

Кўрганлар ҳеч танимас,
Ҳеч бир қушга ўхшамас.
На ола-ю, на қора,
На чипор-у қашқамас.

Шоир ижодида енгил юмор воситасида фош қилувчи ҳажвий рух муҳим тарбиявий моҳият касб этади: “Яхши-ёмон деганларидек, баъзи бир ўқувчиларнинг бадфеъллиги ва жаҳлдорлиги, ғофиллиги, ўз-ўзидан огоҳ эмаслиги, ўз-ўзини қўлга олмаслиги ва тўғри йўлга солмаслиги, ўкиб ўқмаслиги, ўққани ҳам юқмаслиги, ҳаддан оша томошахўрлиги, меҳнатга берилмаслиги, меҳнаткаш бўлмаслиги мени анча ўйлантиради, қалбимни ранжитиб, қийнайди”.

“Ўз-ўзини танқид”, “Дум”, “Аҳмаджонга уят”, “Ўткиржон ва вақт”, “Тугмача”, “Дўнаншер нега иккичи?”, “Тешанинг бузоғи нега сузагон бўлди?” каби машҳур шеърлар ана шундай руҳий кечинмалар асосида юзага келган.

Шоир асарларида олға суриладиган тарбиявий ғоя қуруқ тавсифланмайди, балки қаламга олинган нарсалар-предметлар, воқеа-ҳодисалар, ҳолатлар ва кичкинтойлар феъл-атворидаги яхши-ёмон ҳислатларга жўшқин ҳиссий муносабатлар ифодасидан табиий суратда келиб чиқади.

Қуддус Муҳаммадий ўзини табиатдан айрича ҳис этмайди. Ундаги майса-ғиёҳлару дов-дарахтлардан тортиб ҳайвонот оламигача бўлган жамики мавжудот ўзига хос сир-асрорга эга – ўқилмаган китоб. Кўп ҳолларда уларнинг моҳиятини очишда шоир кичкинтойларнинг ҳаёлида туғилиши аён саволларга мурожаат этади:

Ҳаммадан қизик укки,
Тумшуғи эгри-дукки.
Нечун юрмас кундузи,
Нега ёнади кўзи?

“Аҳмаджоннинг китобхонлиги”

“Қуддус Муҳаммадий – улкан шоир, ўзбек болалар шеърятининг сарбони, – деб ёзади С.Михалков. – У фақат болаларнинггина эмас, ёзувчиларнинг ҳам ҳурмат ва муҳаббатини қозонди. Бундай ҳурмат-эъзозга осонликча эришиб бўлмайди. У жуда образли, ширали, эсда қоладиган тарзда ёзади. Шунинг учун шеърлари ёш китобхонларга ҳам, катта китобхонларга ҳам манзур бўлиши бутунлай табиийдир”.

Қуддус Муҳаммадий – табиатан болалар шоири. Унинг ижодида болаларча соддадиллик, кизиқувчанликнинг кексалик донишмандлиги билан уйғунлашиб кетганини кўриш мумкин. Шоир болалар шеърляти бобида устозлик мақомига эришгунгача узоқ ва машаққатли ижодий йўлни босиб ўтди.

Уруш йиллари Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидаги мушоирада “Саъва сайраркан” номли шеърини ўқиб Ҳамид Олимжон, Ойбекларнинг назарига тушган шоир уларнинг тавсияси билан Нарпай туманига боради ва бир неча йил давомида Ислом шоирга адабий котиблик қилади. Натижада шундан кейинги ижодида фольклор асарларига хос жўшқинлик, муболаға ва мушоҳадакорликка алоҳида эътибор қаратилади.

“Кичкинтойлар учун ёзилган ҳар бир шеър, – деган эди К. Чуковский, – ҳатто бир сатр ҳам рассом учун материал бермаса, у ўз-ўзидан яроксиздир”. Қ.Муҳаммадий шеърляти бу фикрни тўла тасдиқлайди. Унинг шеърларида синик перо диққатлаб, чўлтоқ кетмон оқсоқланади, дарз кетган тоғора тўлғаниб, эски қулфлар йўрғалайди (“Темирлар ўйини”). Бу эса кичкинтойларнинг жонли-жонсиз жамики мавжудотни ҳаракатда деб билиши билан боғлиқ тасаввур-тушунчаларига жуда мос келади.

Қ.Муҳаммадий шеърларида ҳаётга болалар нигоҳи билан ёндашади, уларнинг тасаввури билан кузатади. Қизиғи шундаки, шоирнинг ўзи шунга ишонади, шундан чексиз завқланади, китобхонга ибрат бўларлик тарбиявий хулоса чиқаради. “Чумоли” шеъри бунинг ёрқин далилидир. Бола билан чумоли суҳбати асосига қурилган мазкур шеърда асосий гап чумолининг ташқи кўриниши (боши ва думининг катталиги, белининг ингичкалиги) устида кетаётгандек бўлиб туюлса-да, зийрак китобхон чумолининг ватан ободлиги, эл-юрт хизматига камарбасталиги тўғрисидаги жавобларидан ватанга муҳаббат тўғрисида тегишли хулоса чиқариши шубҳасидир.

Қуддус Муҳаммадий болалар адабиётига баҳо берганида уни “она сутидек покиза” деб таърифлаган эди. Бу таъриф унинг ўз асарларига ҳам тегишли бўлиб, ҳаётини ва ижодий позициясини англатади.

“Ўқувчига эсдалик” шеърининг дастлабки ўқувчилари бугунги кунда бобо ва бувилар сифатида мазкур шеър мисраларини чевара-эваралари билан қўшилиб ёд айтишлари шоир шеърлятининг умрбоқийлигидан далолат беради.

Шукур Саъдулла

(1912-1972)

Болалик қисқа муддатда кечса-да, унинг таассуротлари, ёди умрбод эсда қолади. Инсоннинг келажак тақдирига, ҳаёт йўлига кўп ҳолларда болалагидаёқ тамал тоши қўйилиши ҳеч кимга сир эмас. Шунга кўра умримизнинг илк даврини ўзига хос дунё дейиш мумкин. Қисқа, аммо чин маънода мураккаб ва жозибадор бўлган бу дунёнинг бадий инъикоси ҳисобланган болалар адабиёти бир қарашда катталар учун эрмакка ўхшаб туюлади. Шунинг учун бўлса керак, баъзан назар-писанд ҳам қилинмайди.

Аслида-чи? Нафсиламрини айтганда, болалар адабиётининг жамият маънавий ҳаёти ва ватан истиқболидаги роли бекиёс улўғдир. Болалар ёзувчисининг китобхон олдидаги масъулияти ҳам, бахти ҳам шунинг билан белгиланади. Унинг китобхонлари доираси анча кенг. Болаларга бағишлаб яратилган асарларни кичиклар ҳам, катталар ҳам бирдек севиб ўқийди, завқланади. Жуда бўлмаса, болалигида ўқиб олган завқ-шавқини бобо-буви бўлганда ҳам унутмайди.

Шоир, драматург, носир, таржимон ва ношир Шукур Саъдулла шундай ижодкорлар тоифасига мансуб. Шоирнинг 50-йиллар болаларини чексиз қувончларга чулғанган:

Ёмғир ёғалок
Ям-яшил ўтлоқ,
Энди экинлар
Чиқарар қулоқ.

(«Ёмғир ёғалок»)

ёки:

Ойдин, Лола ғоз бўлди,
Ўйинимиз соз бўлди,
Болта бир ўзи тулки,
Туриши бўлди кулки.

(«Тулки билан ғозлар»)

деб бошланувчи дилкаш ва қувноқ, ўйноқи шеърларини ҳозир неварали бўлганимизда ҳам соғинч билан эслаб юрамиз. Улар ҳозиргача дарслик ва хрестоматиялардан тушмай, халқимизнинг маънавий мулкига айланиб қолган.

Жиззахдаги Наримонов номли мактабда ўқиб юрганидаёқ бадий адабиётга иштиёқи кучли бўлган Ш.Саъдулла ўз ижодини 30-йиллардан бошлайди. 1932-йилда босмадан чиққан «Ҳайқирик» номли илк тўплами ёш шоирнинг келажакга умид ва ишонч уйғотади. Шундан кейин кетма-кет «Уч айиқ», «Айёр чумчуқ», «Сен нима қилдинг?», «Шоҳиста», «Думсиз тулкилар» тўплamlари эълон қилинади.

Шоир шеърлари, асосан, кичик ёшдаги болаларга мўлжалланган бўлиб, ҳаётдаги воқеа-ҳодисалар, нарсалар-буюмлар моҳияти, кўриниши ва аҳамияти ҳақида муайян тушунча – билим беришга қаратилган. Бу жўн тушунча бўлмай, кичкинтойларнинг ҳаёт ҳақидаги қарашларига, тасаввурларига тўла-тўқис ҳамоҳангдир. Айни пайтда, ўша қараш ва тасаввурларни тўлдириб, янада бойитишга хизмат этади. Масалан, юқоридаги тилга олганимиз «Ёмғир ёғалок» шеърининг биринчи тўртлигида ёмғир ёққач, ўтлоқларнинг ям-

яшил бўлиши, экинларнинг кулоқ чиқариши тўғрисида умумий маълумот берилади. Иккинчи тўртликда эса ёмғир ёғиши билан боғлиқ манзара чизилади. Тўғрироғи, китобхон диққати таниш бўлса-да, унчалик эътибор беравермайдиган манзарага жалб қилинади. Яъни ёмғир сувларининг тарновлардан ошиб, шошиб тушиб, ариқларга қуйилиши ҳақида гап кетади. Аммо у оддий маълумот эмас. Тарновлардан ошиб, шошиб тушиши кичик китобхон руҳиятига жуда мос келади. Шу боис, у китобхонга маълумот бериш билан бирга завқ ҳам бағишлайди, фикр уйғотади.

Мисралардаги ҳижоларнинг қисқалиги (ҳар мисра 5 бўғиндан иборат) ва тўқ қофияларнинг (ёғалоқ-ўтлоқ-кулоқ; ошиб-шошиб-тошиб ва ҳоказо) қўлланиши шеърнинг бадиий соддалигини, мисраларнинг овоз узмай, бир зарб билан ўқилишини таъминлайди.

Шоир асарларининг ютуғини тайин этган омиллардан яна бири қофиядош сўзлардан ташқари мисраларнинг ичида ҳам ўхшаш, ҳамоҳанг товушлардан унумли ва ўринли фойдаланишидир. Масалан:

Мен қушчаман – кичкина,
Тилларим чучуқкина.
Ола-чипор қанотим,
Билсангиз – читтак отим.

(«Читтак»)

Шеърдаги «қушчаман», «кичкина», «чучуқкина», «ола-чипор», «читтак» сўзларидаги ч товушининг такрор-такрор келиши асарга равонлик бағишлайди, қолаверса, боланинг оғзаки нутқини ўстиради.

Кичикинтойларнинг руҳий олами ва ёш хусусиятларини чуқур билган Ш.Саъдулла асарларининг катта қисмини сюжетли, воқеабанд шеърлар ташкил этади.

«Шоир шеърларининг муваффақияти шундаки, – деб ёзган эди, Ў.Рашид, – улар умумийликдан, қуруқ риторикадан узоқ бўлган сюжетли ва воқеабанд шеърлардир. Маълумки, воқеабандлик, айниқса, болалар асари учун муҳим аҳамиятга эга. Бундай шеър болани зериктирмайди. У худди ҳикоя ёки эртақ каби бола онгига, хотирасига осон сингади».

Синчиклаб кўздан кечирилса, Ш.Саъдулла шеърларидаги воқеабандлик халқ оғзаки ижодининг самарали таъсири натижаси эканини фаҳмлаш қийин эмас. Дарҳақиқат, шоир қатор халқ эртақларини қайта ишлаб, «Думсиз тулкилар», «Икки сандиқ», «Уч тулки», «Қарғавой», «Тулки билан Турна» номлари остида чоп эттиради. Ўзи ҳам «Икки донишманд», «Айёр чумчуқ», «Лақма ит», «Оч бўри, шўх кўзи ва қирчанғи» каби талай эртақлар яратади. Адибнинг «Қачал полвон», «Ёрилтош» асарлари ҳам халқ оғзаки ижодидан руҳланиб ёзилган. Филология фанлари доктори О.Сафаров: «Халқ эртақлари устидаги кизгин амалий ижодий фаолият жараёнида Шукур Саъдулла кўп нарса ўрганди, халқ ижодий лабораториясининг аслаҳалари билан қуроллана борди, халқ тилига хос донолик, бурролик, самимийлик, қочиримдорлик барча сирларидан воқиф бўла борди», деганида тамоман ҳақдир.

Болалар адабиёти хусусида сўз юритганда унинг тарбиявий вазифани бажаришига ҳамиша алоҳида урғу берилади. Аслида шундай бўлиши табиий. Негаки, у нима яхши-ю, нима ёмонлигини тушунишга, ҳаётни ва ўзлигини англашга, ахлоқ-одобга ўргатади. Бу хусусият, шубҳасиз, Ш.Саъдулла асарларига ҳам тааллуқлидир.

Кези келганда, шоирнинг «Тулки билан ғозлар», «Митти», «Улоқча», «Бола билан тўрғай», «Чучвара қайнайди», «Тўрт фасл» каби шеърларига тарбиявий руҳни ниҳоятда усталик билан сингдиргани ҳолда «Озода», «Менинг аям», «Дастёр киз» сингари айрим асарларида қуруқ панд-насихат даражасига тушириб, қўйганини ҳам таъкидлаш зарур. «Озодалигинг учун раҳмат» деб олқишлаш ёки «тўғри ўтир», «тўғри юр» қабилида дакки бериш адабиётнинг вазифасига кирмайди.

Тасвирда қисқалик, равонлик ижодкорнинг кичик ҳикояларига ҳам хос етакчи хусусиятидир. Улар, ҳатто, ҳажм жиҳатидан кичик шеърга тенг бўлиб, мағзи тўқ ва у ёки бу масала ҳақида китобхонда яхлит тасаввур уйғотишга қодир. Масалан, чол билан боланинг суҳбати шаклидаги «Анқов» ҳикояси бор-йўғи бир неча сатрдан иборат. Аммо унинг катта-ю кичикка хос анқовлик иллати ҳақида маълум тушунча беришига шубҳа йўқ. Ҳар қандай иллатнинг болаликдан бошлаб шаклланиши назарда тутилса, бу хилдаги асарларнинг тарбиявий қиммати янада ортади. Ёзувчининг «Қайсар болалар» ҳикояларида ҳам у ёки бу иллат ёрқин кўрсатилади.

Адибнинг «Командирнинг бошидан кечирганлари», «Қачал полвон», «Азиз кишлоғим» қиссалари ўзбек ва рус тилларида қайта-қайта нашр қилинди. «Ёрилтош», «Афсонани енгган киз» эртақ-пъесалари узоқ йиллар театрларимиз саҳнасидан тушмади.

Ш.Саъдулла кўп қиррали ижодкор эди. Жаҳон ва рус адабиётининг намояндаларидан Г.Х.Андерсеннинг қатор эртақлари, А.Пушкин, С.Маршак, С.Михалков, К.Чуковскийнинг шеър ва эртақлари, Л.Толстой, Б.Житков, В.Осееваларнинг қисса ва ҳикоялари Шукур Саъдулла таржимасида ўқиб келинмоқда.

Қ.Ҳикматнинг образли таърифи билан айтганда, Шукур Саъдулла ўзбек болалар адабиётининг «капитанларидан» бири эди. Унинг асарлари ҳали жуда кўп авлодларни чин инсонликка ўргатади, ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашга хизмат этади.

«Биз, – деб ёзган эди Қудрат Ҳикмат бундан чорак аср муқаддам, унинг қиёфасида тўртта Шукур Саъдуллани кўрамиз: Шукур Саъдулла – шоир, Шукур Саъдулла – драматург, Шукур Саъдулла – прозаик, Шукур Саъдулла – таржимондир.

Катта-кичик ҳамкасблар унга ҳавас қилиб, тез-тез учрашишга ошиқамиз. Мактабларда, боғчаларда... талабчан китобхонлар беҳад шодланиб: – Хуш келибсиз, Шукур ака! – деб кутиб олишади».

Биз энди ёзувчи билан унинг асарлари орқали учрашамиз. Бу учрашув ҳар бир китобхон учун, шубҳасиз, завқлидир.

Маҳмуд Муродов (1916-1996)

Одатда, бирор ёзувчи ҳақида сўз кетганда, энг яхши асарлари ва улардаги етакчи қаҳрамонлар билан бирга, ўша ёзувчининг ижодкор сифатидаги ўзига хос маънавий, ижодий олами тилга олинади. Кичкинтойларнинг сеvimли ёзувчиси, драматурги, таржимон Маҳмуд Муродов тўғрисида гапирганда боғча ва мактаб ёшидаги кичик болаларга аталган кўплаб китоблари билан бирга, адабнинг болажонлиги эсга келади. Ёзувчи асарларининг китобхонлар ўртасида оммалашиб кетишининг асосий сабабларидан бири ҳам болаларга бўлган самимий муҳаббатидир. Аксари ҳолларда, бевосита бўлмаса-да, адабнинг ўзи асарларининг бош қаҳрамони сифатида майдонга чиқади. Бундай вақтда – у гоҳ нима яхшироқ нима ёмонлиги устида тортишаётган болаларга бирдан-бир тўғри йўл кўрсатувчи амаки, гоҳ бирор ножўя хатти-ҳаракати сабабли хижолат бўлган болага самимий маслаҳат бераётган меҳрибон бобо тимсолида намоён бўлади. Ҳар қандай ҳолда ҳам унинг мақсади битта – китобхон қалбига эзгулик уруғини сепиш.

Маҳмуд Муродовнинг ижодий йўли бошқа ёзувчиларникидан анча-мунча фарқ этади.

«Мактабда ўқиб юрганимда, – деб эслайди ёзувчи, – «Олмазор» маҳалласи чойхонасида газеталар ўқиб берардим. «Кўк кўйлак» тўғраги тузиб, турли йиғинларда концертлар кўйиб берардик. Марҳум Баҳром Раҳмонов билан биргаликда «Қизил пожар» тўғраги тузиб, «Мерганча» маҳалласидаги А.Икромов номли клубда томошалар кўрсатардим. Кейинчалик институтни битиргунча Тошкентдаги 9, 17-болалар уйида тарбиячи бўлиб ишладим. Шу даврда «Вожатий» журналида фаол қатнаша бошладим».

Ёш ёзувчининг ижодий фаолияти шу даврдан бошлаб матбуот билан чамбарчас боғланади. «1947 йили мени «Ленин учқуни» газетасига чақиришди, – деб ёзади адаб таржимаи ҳолида. – У ерда аввал мактаб бўлими мудир, кейин масъул котиб, 1953 йилдан бери то шу вақтгача «Ғунча» журналида масъул котиб бўлиб ишлаб келмоқдам».

Бундан ёзувчи ижодига қанот бахш этган омил унинг рўзнома ва ойнома муҳарририятларидаги қайноқ меҳнати эканлигини сезиш қийин эмас. Лекин у бадиий маҳоратини оширишда шу билан чекланиб қолмади. «Степан Разин» (1941), «Ўртоқларинг сен билан» (1951), «Капитан хоними» (1959), «Туткунликдаги жангчилар» (1964) повестлари, кўпдан-кўп хикоя ва эртакларнинг таржималари М.Муродов учун чинакам маҳорат мактаби бўлди.

Болалар матбуотидаги хизмати, ўз навбатида, ёзувчи асарларининг мавзу доирасини ҳам белгилаб берди. Бу ҳақда у қуйидагиларни қайд этади: «Ёзадиган нарсаларим кўпроқ тартиб-интизом, Ватанга муҳаббат, тўғрилиқ, яхши ўқиш, табиатни севиш, дўстлик, меҳнатсеварлик, содиқ ўртоқлик, гўзалликни севиш, ҳайвону қушларга ғамхўрлик, катталарни ҳурмат қилиш ҳисларини уйғотиш, давлат мулкани сақлаш, ота-оналарга меҳр, довураклик ҳақида бўлади».

М.Муродов китоблари сони жиҳатидан мақтовга лойиқ эмас. «Яхши амаки», «Сирли дон», «Энг маза жой», «Кўприк», «Ким энг кучли», «Санок», «Боғчв бола», «Кичик доктор»... Лекин қатор эртак ва хикоялари ўз тўпламларидан ташқари бошланғич синфлар дарсликлари орқали кичик китобхонлар қалбидан чуқур жой олган. Дарҳақиқат, адаб асарларининг ўзига хос хусусияти китобхонларининг ёш хусусиятлари, руҳий олами, ҳаётий тушунчаси билан боғлиқ. Ёзувчининг кўпгина асарлари шаклининг ихчамлиги, сюжетининг қизиқарли воқеалар асосига қурилганлиги, тасвир услубининг соддалиги билан ажралиб туради.

Адаб уларда кичкинтойлар ҳаётидан олинган оддий воқеалар тасвиридан умумлашма хулосалар чиқаришга, шу орқали китобхонни ранг-баранг олам ва инсоний муносабатлар билан таништиришга, тарбиявий жиҳатдан муҳим бир ғояни илгари суришга интилади.

«Кимнинг ойиси зўр?» хикояси сюжети Каримжон, Олимжон ва Баҳодир деган болалар ўртасида бўлиб ўтган баҳс асосига қурилган. Баҳс улар учун ўйин, шу билан бирга, ўзларини кизиқтирган жумбоқларнинг мағзини чақиш воситаси. Ёзувчи мазкур хикояда баҳс-ўйин тасвири орқали ўқувчи диққатини инсонийлик масаласига қаратади.

Баҳснинг бош сабабчиси – Баҳодир деган бола. Олимжон уни даволаб оёққа турғизгани учун онасини дунёда энг зўр инсонлардан бири, деб мактанади. Бунга Каримжоннинг ҳам бўш келгиси йўқ. Чунки Олимжоннинг онаси даволовчи врач бўлса, унинг онаси дори тайёрловчи – фармацевт. Каримжоннинг тушунишича, агар фармацевтлар дори тайёрламаса, беморларни, жумладан, Баҳодирни даволаш ҳақида гап ҳам бўлмас эди. Баҳодирнинг назарида эса, улардан ҳар иккаласининг гапида ҳам жон бор. Аммо булар ҳали кимнинг онаси энг ҳурматга лойиқлиги ҳақидаги баҳсга тўла жавоб бўлолмайди.

Баҳодир отасининг гапларидан одамларга газлама тўкиб бергани учун ўз онасини ҳам албатта ҳурматга сазовор, деган қатъий хулосага келади. Китобхон хулосаси бунга нисбатан янада кенгрок. У турли соҳаларда ишлайдиган кишилар меҳнати одамлар фаровонлигига қаратилиши, шу туфайли меҳнат – шон-шараф иши эканлиги, бошқача айтганда, «одамий эрсанг демагил одам, ониким йўқ халқ ғамидин ғами» (Навоий) ҳақида жўн тарзда бўлса-да, тасаввур ҳосил қилади.

Муаллифнинг ўзини кичик китобхон билан ниҳоятда муҳим масала хусусида куюнчаклик билан гаплашаётгандек, айни пайтда, эркин тутиши ўқувчида асар воқеаларига ишонч ва кизикиш туғдиради. Бу эса ёзувчининг жиддий муаммоларни ҳам ўқувчилар ёшига мос, ишонарли йўсинда ифодалаш маҳоратини кўрсатади.

Маълумки, болаларга бағишланган асарлар катталар адабиётидан ўқувчилар ёш хусусиятларининг алоҳида ҳисобга олиниши билан ажралиб туради. Масалан, боғча ёшидаги болалар асарлари билан ўрта ёхуд катта ёшдаги болалар ва ўсмирлар асарлари, гарчи бир хил юксак бадий талаблар асосида яратилса-да, шакли, ифода услуби, сюжет қурилиши ва композицион тузилишига кўра фаркланади. Аслида чинакам санъат намунаси бўлган болалар асарларини катталарнинг ўқиб, завқ олиши, аммо катталарга мўлжалланган асарларни болалар ўқий олмаслигини назарда тутиб, маълум маънода катталар адабиётини чекланган, дейиш мумкин.

Кичикинтойларга бағишланган бадий асарлар тили, ифода услуби, сюжет қурилиши, композицияси тузилиши жиҳатидан фарқланса-да, тарбиявий мақсадга қаратилиши жиҳатидан муштаракликка эга.

Маҳмуд Муродовнинг «Боғча бола», «Каска», Бахтини топган Бахринисо», «Ким энг яхши?», «Салом, Қуёш бобо!», «Жонли сурат» каби қатор ҳикоя ва эртакларида тарбиявий ғоя болаларга таниш ҳаёт материаллари орқали ифода этилади.

«Боғча бола» ҳикояси болаларнинг кундалик ҳаётидан олиб ёзилган. Асар қаҳрамони Шукржон китобхонга на мустақил ювиниш, на кийиниш ва на овқатланишни билмайдиган бола сифатида таништирилади. Адиб ҳикояда жажжи қаҳрамоннинг боғчага боргандан кейин одатдаги турмуш тарзининг ўзгариши ҳолатларини қаламга олади, унинг ҳаётга муносабатидан тарбиявий хулоса чиқаради. Табиийки, уй шароитига ўрганган бола боғчада – жамоа ичида анча қийинчиликларга дуч келади. Ёзувчи қийинчиликлар тасвирига батафсил тўхталиб ўтирмасдан, уларнинг қаҳрамонга таъсирини бир-икки ишорада беришга муваффақ бўлган. Зеро, кўп сўзлилиқнинг ҳар қандай тури болалар асарининг табиатига зиддир. Муҳими шундаки, адиб қаҳрамон феъл-атворининг ўзгаришига асос бўладиган ҳолат ярата олган. Бу, боғчадаги ўртоқларининг Шукржонни ўз-ўзига қарай олмасликда мазах қилишидир. Ўртоқлари унинг устидан ноўрин кулганларида Шукржоннинг ўчакиши ҳеч гап эмас эди. Аммо у боғча опасининг ғамхўрлик билан қилган муомаласидан ўртоқларининг танбеҳи тўғрилигини, ўзининг ноҳақлигини тушуниб етади.

М.Муродов ҳикояларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири – нима яхшию нима ёмонлиги «кўргазмали» тарзда, яъни бирор эътиборли воқеа мисолида акс эттирилишидир. Ёзувчи «кўргазма» учун қаҳрамонлар ҳаётига онд мураккаб зиддиятлар тўкиб ўтирмайди. Аксинча, ҳаммага тушунарли оддий воқеалар тасвиридан муҳим тарбиявий маъно келтириб чиқаради. Шу хилдаги асарларидан «Доғ», «Хўп бўлади», «Велосипед» ҳикоялари сюжети қаҳрамонларнинг ўз-ўзини фош қилиш воқеалари асосига қурилган.

«Доғ»да Анваржон деган бола қўлини ювмасдан дастурхонга артиш билан ирқитлигини, «Хўп бўлади»да Усмонжон деган бола акаси билан суҳбат чоғида одобсизлигини, «Велосипед»да кўча-кўйда ҳеч кимни менсимайдиган бола бобосига ҳурматсизлик кўрсатиб, манманлигини фош этадилар.

Айрим болалар ҳулқ-атворидаги иллатлар танқидига қаратилган «Икки хил ёрдам», «У билан ўйнамайман» ҳикояларининг фош қилувчи руҳи янада кескин. Адиб уларда кичик қаҳрамонлар хатти-ҳаракатидаги яхши ва ёмон томонларни таққослаб кўрсатиш йўлидан боради. Шуниси муҳимки, ўша жараёнда китобхон қаҳрамонлардан қайси бирининг хатти-ҳаракати тўғри-ю, қайсиники нотўғрилигини ортиқча изоҳларсиз тушуниб етади.

«Икки хил ёрдам»да тасвирланишича, кўчада кетаётган икки ўртоқнинг бири йўловчи аёлга тўр халтасидан картошкани тушганини айтиб, ўтиб кетади. Иккинчиси эса ҳеч нарса демасдан картошкани ердан олиб, аёлнинг тўр халтасига солиб қўяди. Ёзувчи шу тарзда икки ўртоқнинг хатти-ҳаракатини киши билмас бир-бирига солиштирар экан, улардан қайси бирини маъқуллашни ўқувчининг ўзига ҳавола этади.

Мазкур асарлар кичик ёшдаги болалар насрининг энг яхши намуналаридан бўлиб қолишига шубҳа йўқ. Уларнинг бошланғич синф дарсликларидан мустаҳкам ўрин олиб келаётгани бежиз эмас.

Адиб ўз қаҳрамонларининг хатти-ҳаракатлари, феъл-атвори ҳақида сўз юритганда масалага ғамхўр тарбиячи, меҳрибон устоз сифатида ёндашади. Китобхонларга ўзидаги энг яхши хислатларни сингдиришга ҳаракат қилади. Китоблардан бирини «Яхши амаки» деб номлаши ҳам, эҳтимол, шу туфайлидир.

Кичик ёшдаги болалар учун асар яратиш ниҳоятда масъулиятлидир. Қайси ёзувчи ўз зиммасидаги масъулиятни сезган ҳолда қўлига қалам тутса, унинг асари умум манфаати йўлида хизмат қилаверади.

Болаларнинг сеvimли ёзувчиси Маҳмуд Муродов ижоди бунинг ёркин тимсолидир. Унинг асарлари фақат бугунги кун учун эмас, балки келажакка хизмат этиши билан ҳам алоҳида эътиборга лойик.

Суннатилла Анорбоев (1922-2003)

Адабиёт тарихида шундай ёзувчилар борки, ўз ижодини болаларга бағишлаган асарлар билан бошлайди-ю, кейин катталар адабиётига ўтиб кетган бўлади. Ёки аксинча, катталар адабиётида қаламини чархлаб, сўнгра беғубор болалик дунёсига қайтади.

Суннатилла Анорбоев ёзувчи сифатида бу йўллардан бормайди. У адабиётни яхлит бадий ҳодиса тарзида тушунди ва ижодида ҳам шунга тўла амал қилди. Катталар ҳаётидан олинган «Оқсой», «Сайли»

романлари била 𐰽𐰺𐰍 бирга болаларга бағишланган «Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари» қиссаси кетма-кет дунё юзини кўрди.

1922 йилнинг 9 сентябрида кўхна Туркистоннинг Қарноқ қишлоғида таваллуд топган бўлажак адиб иккинчи жаҳон урушидан қайтгач, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти (ҳозирги педагогика университетида) таҳсил кўради. Сўнгра таҳририятларда фаолият кўрсатади.

Унинг ижодида чорвадор ва овчилар ҳаётига бағишланган асарлар етакчи ўрин тутди. Ўз мавзуга «содиқ» ёзувчи ҳар асарида ўз-ўзини тақдорламайдиган ҳолда янги образлар яратади, табиатни асраш билан боғлиқ долзарб масалаларни кўтариб чиқади. «Оқсой», «Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари», «Сулаймон овчи ва унинг ити ҳақида», «Мусича билан қалдирғоч қиссаси» бориники, сўнгги асари – «Сузиб борар архарлар»да ҳам чўпон-чўлиқлар ва овчилар ҳаёти қаламга олинган.

Ёзувчининг «Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари» номли қиссаси бир неча бор эълон қилинди. Асар кичик китобхонларга ҳам маълум. Қисса ютуғи адибнинг ижод машаққатларидан чўчимай, астойдил изланишлари билан боғлиқ.

С.Анорбоев мазкур асарида «Тўрткўзнинг саргузаштлари» орқали ўқувчини бир томондан, ҳайвонот олами билан таништиради, иккинчи томондан, тўғрилиқ, мардлик ва софдиллик сингари юксак инсоний фазилатларни тарғиб этади.

Ёзувчининг ҳикоялаш услубига кўра кичик ёшдаги китобхонларга мўлжалланган «Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари» қиссасидаги Тўрткўз, Олапар ва Қўппаклар баайни инсон тилига тушунади.

Асар бош қаҳрамони Тўрткўз вафодорлик тимсоли у асарда яхшилик билан ёмонликнинг фарқида бормайдиган жиртаки қўппакка қарши қўйилади. Қўппак очкўзлиги, мўлтони ва ялтоқлиги туфайли ўқувчи нафратига учраса, Тўрткўз инсонга содиқ ва вафодорлиги билан эътиборни тортади. Унинг сурувни бўйлардан қўриқлашда онаси олапарга астойдил ёрдам бериши, бошқаларга нисбатан ҳалол ва поклиги кишини чексиз ҳаяжонлантиради.

Тўрткўзга хос фазилатлардан яна бири макташни билмаслигидир. Қоравойнинг ўртоқлари уни энг зўр бўрибосар ит деб олқишлаганларида Тўрткўз буни ўзининг бурчи сифатида эътироф қилади. Камтарликни тарғиб қилишда бу жуда муҳимдир.

Қиссада эл-юрт ишига фидойилиқ, содиқлик, умумманфаати йўлида курашиш каби юксак ҳаётий ғояни болалар тушунчаси даражасида ифодалашда Тўрткўз, Олапар образлари муваффақиятли қўлланган.

Адибнинг «Сузиб борар архарлар» номли янги қиссасида эса профессор Азиз Нуриевич ва Қўчқор билан Тўрабек ва Раббимовлар ўртасидаги зиддият тасвири орқали табиатни асраш ғояси илғари сурилади.

Табиатни асраш ҳамиша инсоният олдидаги асосий масалалардан бири бўлиб келган. Ушбу муаммони болаларнинг билим савияси ва ҳаётий тажрибасига мос тарзда қўйиш ёзувчидан бадиий маҳорат билан бирга, кичкинтойлар психологиясини ҳам пухта билишни тақозо этади. Қиссани ўқиб, ёзувчининг ана шу масъулиятни чуқур ҳис қилган ҳолда қалам тебратганини сезиш қийин эмас.

Асарнинг сюжети болаларбоп тарзда содда. Яқиндагина ветеринария врачлари сифатида иш бошлаган Тўрабек уйларида меҳмонга келаётган устози шарафига тоғдан архар отиб келади. Профессор ўлган архарнинг уруғини олиб бир неча қўйни сунъий қочиради. Шу тарзда бошлаган қимматли тажрибага Қўчқор ҳам аралашади. Туғилган дурагайлар ўса бошлайди. Ниҳоят тоққа қочадилар. Қўчқор уларни «қўлига қурол тутган...» – Тўрабек билан Раббимов инспекторнинг ўқидан сақлаб қоламан деб ўзи ҳалокатга учрайди. Бу ерда Қўчқорга ўқ тегмаслиги унчалик муҳим эмас. Асосий масала профессор билан Қўчқорнинг Тўрабек билан Раббимовга ўхшаш табиат қушандаларига қарши курашувида, яна ҳам аниқроғи Қўчқор қалбида табиатга муҳаббат, уни асраш учун кураш туйғуларининг уйғонишидир.

Қўчқор чўпонлар оиласида туғилган. Шунинг учун қўй-қўзиларга меҳри бўлакча. Лекин у бола эмасми, жамики ҳайвонот олами ва дов-дарахтлар, тоғлар табиат эҳсони эканлиги, уни асраш учун курашиш лозимлигини дастлаб тушуниб етмайди. Архар отгани учун амакисига профессор Азиз Нуриевичнинг танбех бериши бу борада Қўчқорга сабоқ бўлади. «Илғари мана бу тоғда, – дейди профессор, – архару тоғ така пода-пода бўлиб ёйилиб юрган... Қани энди ўша подалар? Қириб ташланди! Қўлига қурол тутган, сўқмоқларга қопқон қўйган ақлли йиртқичлар киришди, 𐰽𐰺𐰍 жониворларни. Керакми, керак эмасми, ўйламай нетмай манманликка борибқўлдираверишди. Одамзод бу билан ўзининг эртанги насибасига болта урди. Сиз туёққа туёқ қўйиш ўрнига, зоотехника илмини сув қилиб ичиб юборган қизил дипломли мутахассис – у Тўрабекка кинояли тикилди, – бу тоғдаги балки охириги архарнинг бошига етгандирсиз?»

Ёзувчи профессорнинг бу гаплари орқали асар ғоясини ҳам ифода этади. Психологлар болалардаги ҳаётга катталар кўзи билан қараш, ҳатто катталарнинг ўзлари билан тенгқурлардек жиддий муомала қилишларига истак майлини шу ёшга хос характер аломатларидан бири сифатида ўқтиради. Ёзувчи Қўчқор образини яратишда болаларнинг бу «хислат»идан жуда ўринли фойдаланган. Жумладан, амакисининг «генетикани тушунмайсан», деганда Қўчқорнинг астойдил хафа бўлиши бизда унга нисбатан ишонч уйғотади. Ёзувчи шу ўринда генетиканинг луғавий маъносини профессор тилидан бериш бирданига иккита қуёлни нишонни олади. Бир томондан, Қўчқорнинг саволига жавоб беради. Шу билан уни сюжет воқеалари ичига чуқурроқ олиб қиради. Иккинчи томондан, кичик китобхонни ўтказилган мураккаб тажриба билан таништиради.

Айрим ҳолларда шундай бўладики, болаларга бағишланган асарларнинг қаҳрамонлари ҳали ёш бўлишига қарамай, катталардек фикрлайдилар. Натижада китобхонда характер сифатида яхлит таассурот қолдирмайдилар. «Сузиб борар архарлар» бундай иллатдан ҳоли. Бунинг сабаби адибнинг тасвирда

болаларнинг ёш хусусиятларини назардан қочирмаганлигидир. Бинобарин, Қўчқорнинг ҳар бир гап-сўзида, бошқаларга бўлган муносабатида болаларча самимият акс этиб туради. Китобхон асар воқеаларига Қўчқор нигоҳи орқали назар ташлайди, лекин унинг яхшилик ва ёмонлик тўғрисидаги элементар тушунчаси, содда тасаввур билан чекланиб қолмайди.

Болалар дунёси бир қарашда оддий туюлса-да, ғоят ранг-баранг ва мураккаб. Ҳаётни улар нигоҳи билан кузатиш, ҳис этиш ва тасвирлаш учун ёзувчининг бадиий маҳорати, чуқур ҳаётий тажрибаси ва юрак қўридан ташқари, бола даражасида туриб ижод қилиши ҳам талаб этилади.

Бизнингча, Суннатилла Анорбоев ҳаёт ва табиат ҳақидаги мазкур қиссалари билангина эмас, бошланғич синфларнинг «Ўқиш китоби» дарсликларидан ўрин олган «Баҳс», «Қўрқоқ» каби кўплаб ҳикоялари билан ҳам кичкинтойлар қалбига тўғри йўл топган шундай ёзувчилардан ҳисобланади.

Обид Расул (1922-2001)

Ҳар бир болалар ижодкори учун ўз асарлари билан ёш китобхон қалбини забт этиш, уларга хушнудлик онларини бахш этишдан ортиқроқ бахт бўлмаса керак, дунёда. Ана шундай бахтга муяссар бўлган, кичкинтойлар юрагидан жой олган истеъдод эгалари ўзларининг бадиий жиҳатдан баркамол, гўзал ва бетакрор асарлари билан ўзбек болалар адабиёти шеърятига янги руҳ олиб кирдилар. Кекса авлод ёзувчиларидан Обид Расул ижодини кўздан кечирав эканмиз, тасвирда қисқаликка интилиш, маънони кучайтириш йўлидаги изланишлари яхши натижалар берганини кўриш мумкин. Шоир ижодига хос етакчи хусусиятлар унинг «Аҳмад ва Аҳад» шеърида ўз аксини топган.

Муаллиф шундай ёзади:

Аҳмад кекса бобонинг
Кўлидан юкин олди.
Аҳад: – бегона-ку, – деб,
Охиста жўнаб қолди.

Бу мисралар бир қарашда жўнгина туюлса-да, уларда жажжи китобхон тасаввурига маънавий озик бўладиган маъно мавжуд. Шоир асар қаҳрамонлари Аҳмад ва Аҳад хулқ-атворларини бир-бирига қиёслаш йўлидан бориб, кундалик турмушимизда тез-тез учраб турадиган оддий ҳаёт ҳодисасидан катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган умумлашма хулоса чиқарган. Бироқ Обид Расул ижодида юқоридаги асарнинг бутунлай акси бўлган, қуруқ ваъз-насихатгўйликдан иборат бўлган шеърлар ҳам учрайди. Масалан, унинг «Меҳмон улуғ» шеърида шундай сатрларни ўқиш мумкин:

Меҳмон келса ҳурмат қилиб,
Ассалому-алайкум, де.
Дастурхон ёз, нон ушатиб,
Ол-оллашиб ўзинг ҳам е.

Шоир ушбу асари орқали ўқувчига меҳмонни ҳурмат қилиш жоизлиги, ўзбек халқи азалдан меҳмондўст халқ эканлигини уқтирмоқчи бўлади. Лекин меҳмонга муносабат ҳақида йўл-йўриқ кўрсатиш билангина кичкинтойларни меҳмондўст қилиб тарбиялаш кутилганидек натижа бериши қийин.

Маълумки, болалик – табиатан қувноқлик, ўйинқароқлик давридир. Кичкинтойлар ҳаётини ўйинсиз тасаввур қилиш қийин, албатта. Аммо, «яхши бола доимо хизматда бўлиши керак» деган сийқа ақида онгимизга шу қадар ўрнашиб олганки, Обид Расул ижодида ҳам шу маъно ўзини ёрқин намоён қилади. Шоир «Ёмон бола – озори жондир» шеърида қуйидагича ёзади:

Ёмон бола иш деса қочар
Айбин айтсанг, захрини сочар.

Ижодкор назарида ёмон бола – дангаса, фанларни ўзлаштирайдиган ўқувчи. Яхши бола – ҳамиша оилада хизматда бўладиган, катталар нима деса албатта бажарадиган ўқувчи. Шоирнинг «Яхши бола – ҳаёт нақшидир» шеърида шундай мисралар ўқиймиз:

Катталарга иззатда – у,
Оилада хизматда – у. ¹⁹

Тўғри, дангаса, фанларни ўзлаштирайдиган ўқувчиларни «яхши бола» деб бўлмайди. Лекин кичкинтойлар ҳаёти ўйин билан чамбарчас боғлиқ эканлигини унутиб қўймаслигимиз керак.

Кичкинтойларнинг орзу-умидлари, қувончу-армонларини тилимизнинг чексиз имкониятларидан самарали фойдаланган ҳолда акс эттира олган, бу борада ўзбек болалар адабиётида ўзига хос мактаб яратган шоирлардан бири Анвар Обиджондир. Шоир ранг-баранг мавзуларда шеърлар ёзади, унинг барча асарлари китобхонлар томонидан севиб ўқилмоқда.

Сир эмаски, «Алифбо байрами» - болалар адабиётидаги унутилмас, беҳад катта қувонч, шодликларга тўла байрам. Бу мавзуда шу кунга қадар болалар ижодкорлари бир қанча шеърлар, топишмоқлар яратдилар. Ҳарфларнинг хусусиятлари ҳақида қалам тебратиш ўзбек болалар адабиёти шеърятига янги ҳодиса эмас. Бироқ Анвар Обиджон шу соҳадан ҳам янгилик излайди ва кашф қилади. Масалан, шоир «ҳарфлар ҳақида чўпчак» шеърида шундай ёзади:

(биз бу ерда шеърнинг матнини лотинча шрифтда келтирдик, сабабини мақола давомида тушунасиз ...)

Ana turar boshliq «А»,

Alpdek kerib oyog`in
 Ilon izlar soyda «I»
 Inga suqib oyog`in
 Seskandi-yu suvilon,
 Suvdan qochdi «S» bo`lib.

Шоирнинг маҳорати шундаки, лотин алифбосидаги ўзбек ёзувининг шаклий хоссаларидан фойдаланиб, китобхон кўз ўнгида барча ҳарфларни шу тариқа жонлантиради. Бошлиқ «А» нинг «Оёғин кериб туриши», сесканган сувилоннинг «S» шаклига кириб қочиши ёш китобхон қалбида завқ уйғотиши табиий.

Анвар Обиджоннинг «Баҳоначилар касалхонаси» шеъри бир қарашда кичкинтойларни ҳайвонлар ва ҳашаротлар дунёси билан таништиришга қаратилгандек туюлади. Лекин чуқурроқ мушоҳада юритилса, инсонлар ўртасидаги муносабатлар қаламга олинганини кўрамиз.

Доктор куён серташвиш,
 Ҳамшира ғозлар нотинч
 Касалхона тўсатдан
 Бўлиб кетди тикилинч.
 Бўри келди инқиллаб,
 Чивин чакиб олди, деб
 Айиқ ётар, Олмаҳон –
 Ёнғоқ билан солди, деб.
 Фил айтар:
 – О, дўхтиржон,
 Бўл ували-жували.
 Панжасини кўзимга
 Тикиб олди чумоли.

Шоир шеърининг энг охири бандида вазиятни кескин ўзгартиради, бу билан китобхонни ўйланишга мажбур қилиб қўяди. Муаллиф шундай ёзади:

Алоҳида хонада
 Йўлбарс ухлар шоҳона...
 Ишлар фақат гўл Эшак,
 Тополмасдан баҳона.

Кўринадик, шеърнинг муваффақиятини юморга йўғрилган ана шу кутилмаган хулоса таъминлаган. Шу жиҳати билан мазкур шеър Гулҳанийнинг «Зарбулмасал» асаридаги адабий топқирликларни ҳам ёдга солади. Асар катта тарбиявий-маърифий аҳамият касб этади.

Нозик юмор ҳамда ҳазил-хузул асосига қурилган шеърлар болаларни тарбиялашда муҳим дидактик восита эканлиги исбот талаб этмайдиган ҳақиқатдир. Бадий асарнинг болалар қалбига, руҳига кўрсатадиган эстетик таъсирини чуқур англаган Ҳамза Имонбердиев (1954-1997) ана шу воситадан унумли фойдалана олган шоир эди. Унинг қирраларида дидактика янада янги қирралари билан намоён бўлади. Айниқса, «Маслаҳат», «Қийин мисол» шеърлари муҳим маънавий-маърифий аҳамият касб этади.

Шоир «Маслаҳат» шеърида қуйидагича ёзади:

– Қанча «с» ёзилади
 «Ҳасса» сўзида, ажаб?
 Биттами, иккитами,
 Билолмай ҳайрон Ражаб.
 – Учта «с» ёзинг, ака, –
 Ақл ўргатар Жўра .
 – Ортиб қолгани маъқул,
 Етмай қолгандан кўра.

Шоир «Яхши ўқи, тўғри ўтир» қабилидаги ўғит-насихат йўлидан бормайди. Болалар ҳаётида учраб турадиган бир воқеани кулгули тасвирлайди, холос. Ўқувчи шеъридан завқ олиш билан бирга ўзидаги айрим камчиликларни бартараф этиш хусусида ҳам мулоҳаза юритади.

Ҳамза Имонбердиевнинг «Қийин мисол» шеърида ёш бола табиатининг ўзига хосликлари ёрқин тасвирланганлигининг гувоҳи бўламиз:

4 га 1 ни Мирқарим
 Қўшолмай бўларди хуноб.
 Меҳрибон бобожони
 Ёрдамга келар шут об.
 Ёйиб беш бармоғини
 Дер: – қанча шу туришда?
 (Бир бармоғин ярмини
 Ўқ учирган урушда.)
 Бобоси бармоқларин
 Бир-бир санаб Мирқарим,

Қийқиради бирдан шод:
– Топдим, топдим, тўрт ярим!

Бу шеър фақат кулги уйғотибгина қолмай, балки тинчликнинг ноёб неъмат эканлигини болалар идрокига жойлайди, урушни қоралайди.

Воқеликни идрок этиш, уни ўзига хос тасвирлашга бўлган интилиш Дилшод Ражабов шеърида ҳам акс этади. Шоирнинг «Кўз», «Поезднинг боласи», «Қишки сафар» шеърларида болалар учун кадрдон бўлган манзарага шоир ёш китобхонлар кўзи билан боқади.

Куз фаслида япроқлар сарғайиб, қиш келаётганидан дарак беради. Бироқ шоир куз фасли тароватини ўзгача рангларда, ўзига хос услубда намоён қилади:

Кузак юриш бошлади,
Яъни уруш бошлади
Сарғайиб сўлди кўплаб
Ям-яшил барг-у ўтлар.

Кузнинг бу «юриши»дан дастлаб китобхонда тушқунлик кайфияти устунлик қиладигандай. Лекин шеърнинг якунида бирданига дил равшан тортади:

Тиқилди кўп асирлар –
Шолғом, пиёз, сабзилар
... Бу ғалаба Кузники,
Энди маза бизники!

Юқоридаги мисралардан ҳам кўринадики, истиклол даври болалар шеърляти учун том маънода изланишлар, ривожланишлар даври бўлмоқда. Янги-янги шакллар, янгича қарашлар ўз самарасини бермоқда. Фақат бугунги кун учунгина эмас, балки келажакка, ёш авлодни халқпарвар, ватанпарвар, меҳнатсевар қилиб тарбиялашга хизмат қиладиган асарлар яратилмоқда.

Пўлат Мўмин (1922-2004)

Пўлат Мўмин қалбига ҳайрат туйғусини солган, қўлига қалам тутқазган нарса – унинг табиатидан чуқур жой олган болажонлик фазилатидир. Шоир асарларида болаларнинг ўзига хос қувончи ва кайғуси, орзу-армони, дард-ҳасрати нозик пардаларда ифодалангани шундан бўлса ажаб эмас.

В.Г.Белинский: «Болаларга бағишлаб асар ёзиш учун табиатан болалар ёзувчиси бўлиб туғилмоқ лозим», деган эди. Пўлат Мўмин ижоди бунинг ёрқин далилидир.

Пўлат Мўмин 1922 йилда Тошкентда камбағал деҳқон оиласида дунёга келди. Шаҳардаги 22-мактабни тугатгандан кейин педагогика билим юртига кириб ўқиди. Адабиётга бўлган кучли иштиёқ бўлажак шоирни Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг филология факультетига етаклайди. Бадий ижодга ихлоси баланд ўспирин бу ерда илм сирларини эгаллаш билан бирга, ўзи ҳам шеърлар ёзиб машқ қилади. Шундан кейин Ўзбекистон Фанлар академиясининг А.С.Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти аспирантураси ҳамда Москвадаги М.Горький номи адабиёт институтининг икки йиллик курсида таҳсил кўрган йиллари Пўлат Мўмин учун бадий маҳорат сирларини эгаллаш даври бўлди. У ижодининг дастлабки пайтиданок болалар ҳаётига чуқурроқ киришга, дилидаги ўй-фикрларини кичкинтойлар тушунчасига мос тарзда шеърга солишга астойдил интилади. Мана, унинг илк ижодига мансуб «Пахта қўшиғи» шеърдан бир парча:

Олтин пахта, оқ пахта,
Биз сенга инок, пахта,
Ҳосилинг мўл бўлганда
Ҳаммамиз қувноқ пахта.

Кичкинтойлар тилидан айтилган бу шеър қувноқ ва ўйноқи оҳанги, оддий сўзлар воситасида муҳим ҳаётий ғояни ташиши билан ажралиб туради. У кичкинтойлар қалбида меҳнатга муҳаббат уйғотади.

Пўлат Мўмин болалар ёзувчилари ўртасида мухлисларга энг бой шоирлардан ҳисобланади. Бунинг боиси унинг болалар қалбини теран ҳис қилиши, поэтик истеъдодни болаларга бўлган сўнмас муҳаббат билан қўшиб юбора олгани ва заҳматкашлигидади.

Адабиёт тарихидан маълумки, бир хил ёзувчилар асарини ёзиб ташлайди-ю, қайтиб қўлига олмайди. Иккинчи хил ёзувчилар эса бир асар устида қайта-қайта ишлайди. Бу тоифа ижодкорлар бирор асаридан кўнгли тўлмаса, гарчи йиллар ўтса-да, яна қўлга олишга эринмайди.

Пўлат Мўминни ана шундай меҳнаткаш ижодкорлар сирасига киритиш мумкин. Келинг, яхшиси, бу ҳақда шоирнинг ўзига сўз берайлик: «Республикаимизнинг олис тоғ қишлоқларидан бирида, – деб ёзади у, – қишлоқлардан ошган одам билан ҳамсухбат бўлиб қолдим. «Ўғлим шеърларингизни ёд олибди, – деди у чехраси очилиб. – Ёддан айтиб берди, эшитиб турдим. Аниқроғи, унга ўзимча ичдан жўр бўлдим. Чунки ўша шеърингиз болаликдан менинг ҳам қулоғимга сингиб кетган. Ёд олганман. Аллақерига борганда, шеърни ўғлим бошқача ўқий бошлади. Хатосини тузатмоқчи бўлсам, ўзиникини маъқуллаб туриб олди. Кейин ишонмасангиз, мана кўринг, деб китобни олиб келди. Шеърни анча ўзгартирибсиз...»

Дарҳақиқат, шоир тўпламларини варақлар экансиз, «Обод ўлкам», «Салом, Зайнаб холамга», «Йўлчи – тракторчи», «Қовоқвой билан чаноквой» каби шеър, баллада ва драмаларининг анча ўзгарганига

гувоҳ бўласиз. Бир томондан, асарнинг бадий қимматини бойитиш, иккинчи томондан, давр талаби бўлган бундай ўзгаришлар ўқувчи савиясининг ўсганлиги туфайли амалга оширилади.

Пўлат Мўмин шахсиятидаги заҳматкашлик унинг жаҳон болалар адабиёти, классик адабиётимиз ҳамда халқ оғзаки поэтик ижодининг бой анъаналаридан кунт билан ўрганганлигида ҳам кўзга ташланиб туради. Шоир асарларининг ҳаётга тобора ҳамоҳанг бўла боришининг сири шу туфайли бўлса ажаб эмас. Халқ оғзаки ижодига мансуб асарларга хос эзгулик билан ёвузлик ўртасидаги конфликтнинг кескинлиги, композицион яхлитлик, яхшилик кучларига нисбатан самимий хайрихоҳлик ва албатта уларнинг тантана қилиши каби чуқур халқчил ғоя, тасвирдаги самимият Пўлат Мўминнинг «Алла билан Жалла», «Икки савдогар», «Олтин най», «Қовоквой билан чаноқвой», «Тўрт тўғри ва тўрт ўғри», «Билганни пари, билмайди пари», «Кизилкум ва одам», «Сукатой конфетвой» номли талай асарларига жозиба бағишлаган.

«Тўрт тўғри ва тўрт ўғри» эртагида ҳалоллик ва поклик текинхўрликка қарши қўйилади. Бунинг учун шоир қаҳрамонлар ҳаётидаги нозик нуқталарни – зиддиятли воқеаларни қаламга олади. Бир куни тунда тўрт ўғри йўловчиларни тунагани йўлга чиқади. Улар тўхтатган киши ошпаз бўлиб, бир вақтлар ўғриларнинг бирига оғир даврларда нон-туз бериб боккан эди. Ошпазнинг инсонийлиги, олижаноблиги қаршисида лол қолган ўша ўғри ўзининг нақадар тубанлашиб кетганлигини англайди. Шу кунидек текинхўрликдан воз кечади. Ўзлигини танитгани учун ошпазга миннатдорчилик билдиради. Унга эргашиб хунарга эгаллайди. Бошқа ўғрилар ҳам илгари ўзларига қандайдир яхшилик қилган бирор кишини тунамоқчи бўлганларида таниб қолишади. Улар ҳам қилмишларидан пушаймон еб, ҳалол меҳнатга қайтадилар. Эртақда шу тарзда яхшиликнинг ёмонлик устидан қолиб чиқиши ҳаёт ҳақиқатига мос бўлиб, тарбиявий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Кичкинтойларнинг ёш хусусиятлари ва психикасини яхши билган шоир тасвир услубини нима ҳақда ёзишига қараб туриб мослайди. Агар шеър болалар характеридаги бирор камчиликни танқид қилишга қаратилса, катталар адабиётидаги сингари ўтқир сатирага эмас, кўпроқ енгил ва қувноқ юморга мурожаат этади. Бу эса, ўқувчиларнинг ўша камчиликни ва унинг нималарга сабаб бўлишини осонгина фаҳмлаб олишига ёрдам беради. Ундан юз ўгириб, қарши курашишга ундайди. Болалар севиб ўқийдиган ва қуйлайдиган «Салимжон-нимжон», «Икки қўйманг, ўқитувчим», «Бетайин мактабади», «Кимки бўлса йиғлоқи», «Уч баҳо – пуч баҳо», «Жовдирайди – довдирайди», «Уйғониб қолди», «Нажимнинг дафтари нега ўн икки варақ эмас?», «Боғчага бормаса...» шеърлари фикримиз далилидир.

Ялқовлик ҳақида жуда кўп ёзилган. Лекин улар ичида «Салимжон-нимжон» шеъри машҳур бўлиб кетди. Тўғри, унинг оммалашишига матнга мос кўйнинг яратилиб, қўшиқ қилиб айтилиши ҳам сабаб бўлган. Аммо бу ерда шоирнинг топқирлиги муҳим ўрин тутди. Шоир Салимжоннинг ташқи кўриниши коптокка ўхшаб семириши, баданининг хамирдай юмшоқлиги, рангининг синиклиги, кўзини доим уйқу босиши каби деталларни келтириш билан унинг ялқовлигига ишора қилади. Ҳар бир банддан кейин қаҳрамоннинг нимжонлигига урғу бериш орқали ялқовликнинг иллат эканлигини таъкидлаб боради:

Салим, Салим, Салимжон,
Бунча бўлдинг сен нимжон?
Копток мисол семирдинг,
Гўё танинг хамиржон.

Салимжон-нимжон!

Ҳеч бир чиқмай офтобга,
Рангинг ўхшар бетобга.
Уйқу босиб кўзингни,
Қаролмайсан китобга.

Салимжон-нимжон!

Шеърни ўқиган китобхон, шубҳасиз, қаҳрамоннинг устидан кулади. Айни пайтда ўзида ҳам шундай иллат бор-йўқлигига назар ташлайди. Асарнинг тарбиявий қиммати ҳам шунда.

Шоирнинг «Парфининг ҳарфи», «Қутқарилган Баҳодир», «Ланж бола», «Қўнимсиз», «Ҳафсала деган китоб», «Сулайтирди ўзини», «Қурбақалар мусобақаси» шеърларида қаҳрамонларнинг кечмиш-кечирмишларини тасвирлаш орқали айрим болалар характеридаги бўлмағур одатлар, тушунчаларни фош этади.

Маълумки, болалар шон-шухратга ўч бўлишади. «Қутқарилган Баҳодир» шеърининг қаҳрамони ҳам шундай болалардан. У қандай бўлмасин, бирор қаҳрамонлик кўрсатиб, ном қозониш устида бош қотиради. Баҳодирнинг хатти-ҳаракатларидан, орзу-ўйидан маълум бўладики, у қаҳрамонликни нотўғри тушунади. Шу сабабли у бошлаган ножўя иш ўз бошига ташвиш келтиради. «Сулайтирди ўзини» шеърининг қаҳрамони ҳам шундай кулгили ҳолатга тушади. У кўзичоғини гиж-гижлаб сузишга ўргатади. Натижада:

Зўр сузангич бўлиб чиқди
Кўзичоғи.
Қочиб қолар кичкинтойлар
Кўрган чоғи.
Ўргатгани учун, қаранг
Кўзини у
Энг биринчи сулайтирди
Ўзини у.

Болалар табиатан кувноқ бўладилар. Бу нарса уларга бағишланган асарлар руҳида ҳам акс этиши лозим. Пўлат Мўминнинг «Китоб ўқиган бола», «Обод ўлкам», «Энг маза, эҳ, маза!», «Китоб – ҳаммабоп», «Кўйлагим», «Кулча нон – гулча нон», «Одоб ҳам яхши, офтоб ҳам яхши» каби катор шеърлари шу жиҳатдан диққатга сазовор. Мазкур асарларда кўпроқ оҳангдош сўзларнинг танланиши ва ҳар бир сўзнинг етакчи ғояни ифода этишга тўла бўйсундирилиши, асосий қофиялардан ташқари, ички қойияларга ҳам эътибор берилиши туфайли улар енгил ўқилади ҳамда узоқ вақт эсда сақланиб қолади.

Пўлат Мўмин халқ оғзаки поэтик ижодидан фақат сюжет курилиши, конфликт яратиш ва талқин услубинигина ўрганиб қолмади. Шоир фольклордаги мавжуд сюжетларни қайта ишлаш асосида ёки улардан таъсирланиб оригинал асарлар яратиш билан бебаҳо меросимиз анъаналарини ҳам давом эттирди. «Кулча нон – гулча нон», «Лўппи пахта, ёмғир ва шамол ҳақида эртақ», «Алла билан Жалла», «Тиш чўтка, порошок ва атирсовун эртаги», «Сув сўзлайди» сингари шеър ва эртақларидан кўринадики, Пўлат Мўмин халқ оғзаки ижодининг пассив кузатувчиси бўлмай, унга ижодий ёндашувчи шоирдир. Мазкур асарлардан «Кулча нон – гулча нон» халқ яратган «Кулча нон» шеъри, «Алла билан Жалла» эса «Эчки болалари» эртаги сюжетида фойдаланиб ёзилган бўлса, бошқалари фольклор таъсирида вужудга келган батамом янги типдаги замонавий эртақлардир.

Шоирнинг «Баҳорнинг шарти», «Офтоб чикди оламга», «Сахий меҳмон», «Газ полвон эртаги» асарларидаги фикрнинг куюқлиги, ифода услубидаги ўйноқлик, сюжетнинг кизиқарлилиги, шартлилики бевосита фольклор анъаналари руҳини беради.

Улардан «Баҳорнинг шарти» бола билан баҳорнинг диалоги асосида ёзилган.

Шамол елиб, кўклам келиб, боладан ўзига нисбатан қандай ҳурмати, ҳиммати борлигини сўрайди. Боланинг: «Номингни кўшиқ қилиб куйлайман, боғларингдан гулдастalar ясаб, устозларга совға қиламан», деган жавоби баҳорни қаноатлантирмайди. Бола ўйлаб-ўйлаб кўчат экишни айтгандагина суҳбатдошининг кўнгли қувончларга тўлади. Шоир шеърда эртақлардаги қаҳрамонлар олдига шарт қўйиш услубидан ижодкорона фойдаланган ҳолда табиатни асраш ва меҳнатсеварлик каби муҳим ғояни кизиқарли тарзда ифодалашга муваффақ бўлган.

Мавзу жиҳатидан «Баҳорнинг шарти»га яқин турадиган «Офтоб чикди оламга» шеъри ҳам кизиқиш билан ўқилади.

Баҳор келиб кунлар исиганда бола кўчат ўтқазаётган отасидан бир туп луччак шафтоли олиб экади. Ёзда унга сув қуйиб парваришлайди. Шафтоли пишганда ҳаммани меҳмон қилади. аяси, акаси ва укалари унга раҳмат айтишади, у эса дадасига. Боланинг эзгулик йўлидаги бундай уринишлари аста-секин кичик китобхонга ҳам кўчиши, унинг қалбида боғ-роғлар яратишга ҳавас уйғотиши шубҳасиздир.

Пўлат Мўмин асарларига қанот бағишлаган омиллardan яна бири, юқорида таъкидлаганимиздек, болалар адабиёти тўплаган бой тажрибадан ижодий ғранишидир. Шоирнинг С.Маршак, К.Чуковский, С.Михалков, А.Барто, Е.Лось ва бошқа таниқли болалар шоирлари ижодига мурожаат қилиши, уларнинг энг яхши асарларини ўзбекчага ағдариши, маълум маънода ўзи учун ижодий мактаб вазифасини ўтади. Бу нарса, айниқса, у яратган образларда ўзининг ёрқин ифодасини топди. Бинобарин, шоирнинг айрим дастлабки шеърларида ташбеҳларнинг нисбатан ғариблиги, бадий тилнинг ночорлиги ва шунга боғлиқ суратда образларнинг заифлиги сезилар эди.

Шоир асардан асарга ўса борди. Ўқувчи шоирнинг «Сайранг, қушлар» номли илк тўпламидан тортиб, барча асарларида хоҳ бевосита, хоҳ билвосита ана шундай қаҳрамон маънавиятининг қайсидир жиҳати билан танишади.

Узоққа бормасдан «Ўқитувчи» шеърини олиб кўрайлик. Асар алифбени ўргатиб ҳаётга муҳаббат уйғотувчи меҳрибон устозларга бағишланган. Шоир унда ўқитувчиларга ҳурмат, самимий миннатдорчилик туйғуларини изҳор этиш орқали илмга чанқоқ ўқувчи образини ҳам яратишга муваффақ бўлган. Ҳар қандай қизил сўзликдан, таъриф тавсифлардан холи бундай қаҳрамон ўзининг маънавий-ахлоқий олами билан минг-минглаб болаларга ўрнатқ бўла олади. Ҳали ҳаётий тажрибаси кам кичик китобхон қаҳрамон сиймосида ўзининг қувонч ва изтиробларини, орзу-армонларини, ўй-хаёлларини кўрар экан, сўзсиз унга эргашади. Шу маънода, қаҳрамоннинг пухта ҳаётий заминга эга бўлиши ёш авлодни келажакка йўллашда муҳимдир.

Шоир асарларига етакчи қаҳрамонларни ҳаётнинг ўзидан танлайди. «Парфининг ҳарфи»ми, ёки «Нажимнинг режаси», «Салимжон-нимжон»ми ёки «Салимжон энди полвон» каби кўпчилик асарлари бирор ҳаётий таъсирот асосида яратилган.

Пўлат Мўминнинг биринчи шеърлар тўплами 1949 йилда босилиб чиққан эди. Шундан кейин майдонга келган «Офтоб чикди оламга», «Ўхуардан унар», «Раҳматга раҳмат», «Эсон ва Омон», «Одоб ва Офтоб», «Яхшиларга ўхшасам», «Олтимиш олти олтин қўл», «Устозлар изидан», «Дўстинг қанча кўп бўлса» сингари қирққа яқин китоби ўзбек болалар адабиётининг ёрқин саҳифаларидан бирини ташкил этади.

Шоир асарларидан кўпчилигининг қайта-қайта нашр этилиши, дарслик ва хрестоматиялардан мустаҳкам ўрин олиши, болалар томонидан севиб ўқилиши ва қуйланиши Пўлат Мўмин ижодининг оммавийлигига оддий мисолдир.

Носир Фозилов
(1929 йил туғилган)

Чинакам санъат намунаси ҳисобланган асарлар ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда, улардаги қаҳрамонлар тимсоли кўз ўнгимизда гавдаланади. «Ўтган кунлар» деганда Отабек ва Кумуш, «Кеча ва кундуз» деганда Зеби ва Мирёкуб, «Юлдузли тунлар» деганда Бобур сиймоси ҳаёлимизни банд этади. Шунинг учун ҳам ёзувчиларнинг бадиий маҳоратини белгилашда аксарият ҳолларда адабий қаҳрамонлар характери қирралари ва руҳиятининг мантиқан нечоғли ҳаққоний далилланганини тадқиқ қилиш йўлидан борилади.

Зеро, адабий қаҳрамонлар характерининг индивидуаллиги: нутқи, феъл-атвори, хатти-ҳаракатлари, маънавий оламининг қизиқарли воқеалар фонида ўзининг теран ифодасини топгани, китобхонни ишонтириш қуввати ёзувчи ижодий маҳоратининг юксаклигидан далолат беради.

Ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакилларида Носир Ғозилов ижоди ҳам бунинг ёрқин далилидир.

Ёзувчи асарларининг қаҳрамонлари соддадиллиги, феъл-атворида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг улуғланиши, ҳаётга фаол муносабатда бўлиши билан алоҳида ажралиб туради. «Оқим» қиссасида Суюм ота, «Саратон» қиссасида Тўра ва Камола, «Қор хат» қиссасида Соғиндиқ, Асет ва Сафаргуллар ўтган асрнинг етмишинчи йиллар қорақалпоқ болаларидир. Уларни бирлаштириб турадиган нуқта ҳаётда фаоллиги, ўзлари яшаётган муҳитга теран нигоҳ билан қараши, бошқаларга самимий муносабатда бўлишларидир.

Ёзувчи асар қаҳрамонлари бошдан кечирган саргузаштларни шунчаки кичик китобхонларнинг руҳиятига мос қизиқарлилиқ талаби билангина қаламга олмайди. Балки ўша қизиқарлилиқ заминидан кичик китобхонга айтиш зарур деб ўйлаган маънавий-ахлоқий муаммога диққатимизни қаратади. Муаллиф нутқидаги сержило бадиий бўёқдор иборалар, кишини чуқур мулоҳазаларга чорловчи тағдор қочиримлар адабий қаҳрамонлар нутқидаги индивидуаллик билан уйғун равишда қиссаларнинг ўқимишлилигига хизмат қилади.

Халқлар дўстлиги ғоясини асарларига чуқур сингдирган адиб қайси миллат вакили тимсолини яратмасин, ўша қаҳрамон мансуб миллат тили, урф-одатлари, турмуш тарзини бир дақиқа бўлсин, ҳаёлидан қочирмайди. Бинобарин, адиб яратган қаҳрамон қозоқ бўлса, қозоқча, татар бўлса, татарча, ҳатто поляк бўлса полякча талаффуз билан гапирадики, унинг характер такомилли, ўзини тутиши, ҳаётга муносабати китобхонда заррача шубҳа туғдирмайди. Масалан, «Қуш қаноти билан» қиссаси қаҳрамонларидан Зокиржон, Суюмбек ота ва Иззатуллалар ўртасида кечган қуйидаги диалог шу жиҳатдан эътиборга лойиқ:

– Тўхтанглар, тўхтанглар, – деди Зокиржон ака столни қалам билан тикиллатиб. – Бунақада бўлмайди. Битта-битта гапириш керак. Қани, ким гапиради?

- Маған бер? – деди Суюмбек ота қўл кўтариб.

- Марҳамат, ота.

- Мен марҳаматингди билмеймин, қарағим. Бироқ минав итнинг боласина бир суровим бор.

Суюмбек отанинг соқолларигача титраб кетди.

– Сўранг, сўранг, ота, – деди Зокиржон.

– Лекин ота, илтимос, ҳалигидек қўпол гапларни айтманг.

– Кечир, қарағим, биз дала адами бўй. Бироқ минав итнинг баласи ўттаган сўзден қўпол эмес шиғар менинг сўзим...

Ҳамма гур этиб кулиб юборди. Суюмбек ота гапида давом этди:

- Айтши, қани, анав қатти сен жаздингба?

- Ҳа... - деди Иззатулла ака истар-истамас.

Қиссадаги қозоқ маллатига мансуб бошқа бир қаҳрамон тилидан айтилган қуйидаги шеърый парча ҳам қайноқ эҳтиросга йўғрилгани боис самимий қизиқиш билан мутолаа қилинишига сабаб бўлди:

Қарасам шалбарингга жулдур-жулдур,

Алдаганга кўнесин, надан қўрғур.

Аншейин ермек қилип, кел дегенге...

Келуин қараши, қудай урғур...

Сиртинг одам шапқали, тилинг жилан,

Барасинг, қаранг қалғир, қайда кетип?

Қўс туйме ўмравунга жарасип тур,

Журип эм истайин деп аўэс этип!

«Носир Ғозиловнинг болалик чоғлари, – деб ёзади Одил Ёқубов, – оғир уруш йилларига тўғри келган. У ўз қаҳрамонлари Ҳайдар ва Ғанишерлар каби даштда, бугдой экиб, машоқ терган, «эшак қарвон» тузиб, давлат омборларига бугдой ташиган. Шунинг учун ҳам унинг ҳикоя ва қиссаларидан ўша даврнинг оташин нафаси, дашт офтобининг ҳарорати келади, урушга кетган оталарини соғинган болаларнинг маюс қарашлари кўз олдингиздан кетмайди, уларнинг изтироблари сизни ҳам изтиробга солади, сизни ҳам ҳаяжонлантиради. Носир Ғозилов бадиий ижоднинг энг қийин «сирларидан» бири – битта-иккита ибора билан манзара ярата олиш сирини билади».

Дарҳақиқат, «битта-иккита ибора билан манзара ярата олиш сирини» бевосита асардаги пейзаж ва воқелик тасвирига ҳам, адабий қаҳрамонлар нутқи ва портретига ҳам баббаравар тегишлидир. Ёзувчи асарларида кўп бор тилга олинадиган Туркистон даштларида тонг ва шом манзараларининг бадиий тасвирда баъзан, шеърга айланиб кетиши бежиз эмас.

«Оқшом. Осмон тўла булут. Уфқ тонг рангида кип-қизариб турарди. Эндигина ботиб бораётган куёш худди Ойдинкўл атрофининг кўркам манзараларини кўзи қиймаётганидек булутлар тагидан сўнгги бор мўраларди; унинг кип-қизил зарин нурлари кўлнинг жимир-жимир тўлқинларида, кўл атрофидаги камииш учларида, тепаликларда тагин бир жилваланиб турди-да, кейин аста-секин сўна бошлади».

Носир Фозилов – қўшқанот адиб. «Саратон», «Куёш қаноти билан», «Қор хат», «Кўкёл», «Тош», «Яхши бўлди» каби касса ва ҳикоялари ёзувчи ижодининг бир қисмини ташкил этса, қозоқ, қорақалпоқ, қирғиз тилларидан қилган таржималари иккинчи киррасини кўз-кўз этади. Таржима баҳонасида қардош халқларнинг азалий удумлари, орзу-армонлари, қувонч-ташвишлари, бой халқ оғзаки ижоди билан яқиндан танишиши ёзувчи бадиий маҳоратининг ошишига ижобий таъсир кўрсатган омиллардандир.

Уруш даври фронт орқасидаги халқ ҳаёти тасвирига бағишланган «Саратон» кассаси Н.Фозилов ижодида алоҳида саҳифани ташкил этади. Асар қаҳрамонлари Тўра билан Камолалар ёзувчининг болаликдаги тенгдошларидир. Улар халқ мушкуллари енгил қилиш ва эзгулик учун курашишлари, эл юрт тинчлиги йўлида фидойилик кўрсатишлари жиҳатидан адибнинг бошқа қаҳрамонларига ўхшаб кетади. Фарқи шундаки, «Оқим» кассасидаги Сарвар ва Аъзамжонларга нисбатан мураккаб фикрлари ва курашчан, дадил ва умумманфаат йўлида фаол ўспиринлар сифатида гавдалантирилади. Муҳими, мазкур қаҳрамонларнинг маънавий дунёси бой ва улар ибрат бўларли ҳаёт йўлига эга. Китобхон мазкур асарларни ўқиб уларнинг нафас олишини сезгандек, юрак уришини эшитгандек бўла боради. Икки ёш қалбидаги муқаддас туйғуни авайлаб асрагиси, уларга чин кўнгилдан ёрдам бергиси келади.

Тўра катталар фронтга кетгач чўпонлик қилади. Унинг пода кетидан чанг ютиб юришига уруш сабабчи. Адиб бош қаҳрамон характер тақомилини тўғри белгилайди. Колхоз чўпони Ғиёс ака фронтга чақирилади. Эридан қора хат келгач, аламини кимдан олишни билмай юрган Зулайхо хола сузмасини ўғирлаган Франтишекни қалтакламоқчи бўлади. Тўра Камол билан болани химоя қилиб, анча гап сўз орттиради ва ҳоказо. Хуллас, қаҳрамонларнинг одатдаги ҳаёт тарзи ўзгаради. Бу ўзгариш фақат ташқи томондан бўлмай, айна пайтда уларнинг маънавий оламида ҳам содир бўлади. Адибнинг маҳорати китобхонни қаҳрамонларнинг гап-сўзлари, хатти-ҳаракатларига тўла ишонтиришида кўзга ташланади.

Адиб ижодининг ютуғини таъминлаган омиллардан яна бири, ҳар бир сўзга қаҳҳорона ҳассослик билан ёндашишидир. Унинг асарларини ўқиган зийрак китобхоннинг болалар адабиётидаги қуруқ панд-насихатдан иборат хавфли вирусдан холилигини пайқаш қийин эмас.

«Саратон» кассаси марказида Тўра ва Камол муносабати турса-да, ёзувчи улар тақдирини урушнинг халқ бошига солган чексиз қуфлатлари ва катта синовлари билан қўшиб кўрсатади. Шунинг учун асарда фронтга кетаётганлар, яқин кишиларидан жудо бўлганлар, фронт учун нозу-неъматлар етказишда жонбозлик кўрсатаётганларнинг ёрқин образлари яратилган.

Ўсмирлар ва умуман ёшлар ҳаётини катталар тақдири билан, катта ҳаёт оқими билан узвий қўшиб тасвирлаш Носир Фозилов ижодида хос ғазилатдир. Шунинг учун ҳам муаллиф бош қаҳрамонларнигина эмас, балки эпизодик образларни ҳам асар воқеасидаги иштирокини мантиқий асослашга ва ихчам тасвир орқали эсда қоладиган тарзда тасвирлашга диққат қилади. Масалан, «Саратон»да эвакуация бўлиб келган поляк Пан Дворжекнинг «стекло»ни «штекло», «спички»ни «шпишки» деб русча сўзларни ўз тили оҳангига солиб айтиши, фикрини битта-иккита сўз воситасида ифодалаши китобхонни ишонтиради. Носир Фозилов ўз кассаларида персонажларни мана шундай нутқи орқали индивидуаллаштириш йўлидан боради. Унинг турли миллатларга мансуб персонажлари ўз тилига оид ибораларни қўшиб ишлатганда янада жонланиб кетгандай туюлади. Бундай ҳолларда ёзувчи ўзбек китобхони тушунадиган тарзда жумла туза олади. «Саратон»да ҳарбий комиссариатда соддадил Ғиёс акага татар хотин таржимонлик қилади:

– Отангизнинг исми нечиқ? – гапга аралашди ҳамшира.

– Мамасоли.

– Ўзингизники?

– Ғиёс.

– Год рождение, – деди тепакал ҳарбий худди ҳамширанинг ёшини сўраётгандай унга қараб.

Шу жойга келганда Ғиёс ака бир тутилиб қолди.

– Туғилган йилингизни сўрий?

– Абдалим билан тенгман, – деди Ғиёс ака, – ану Кориздаги Абдалим бор-ку...

Бадиий асар сюжетининг ҳаётийлиги, қаҳрамонлар тақдири билан воқеалар талқинининг узвий боғлиқлиги масаласи қадим замонлардан бери эстетик тафаккур намояндалари диққатини банд қилиб келган. Бу ҳақда ўз замонасининг поэтик тажрибасига суяниб, Аристотель шундай деб ёзган эди: «Баъзи кишилар ўйлаганидек бир киши атрофида рўй берган воқеаларнинг ҳаммаси ҳам асар фабуласига киравермайди. Бир киши атрофида жуда кўп воқеалар рўй бериши, улардан бир қисми умуман бирликдан четда қолиб кетиши мумкин. Шунингдек, бир киши бошидан ҳар хил воқеалар кечириши мумкин, лекин улар ҳам бир маъно англатадиган воқеа яратга олмайдилар... Санъати туфайлими ёки табиий таланти туфайлими, ҳар ҳолда, Гомер бу масалага тўғри қарай олди. У «Одиссея»ни яратар экан, қаҳрамон бошига тушган ҳамма воқеаларни тасвирлай бермайди. Масалан, унинг ярадор бўлиши, урушга одам йиғайтган вақтларида ўзини телбалikka солишларини тасвирлаб ўтирмайди... У «Одиссея»ни, шунингдек, «Илиада»ни ҳам марказий бир воқеа асосида яратди».

Қадимги Юнон мутафаккирининг бу фикрлари бизнинг кунларимизгача ўз қимматини йўқотган эмас. Бинобарин, бундан кейин ҳам ёзувчи бадиий маҳоратини белгилашда унинг асарларидаги сюжет

воқеаларининг ортиқча тасвирлардан ҳолилиги, қаҳрамонларнинг китобхонларда ёрқин таассуротлар қолдириши, ҳатти-ҳаракатларининг бадиий далилланиши асосий мезонлардан ҳисобланади.

Носир Фозилов ижодига шу жиҳатдан назар ташланса, ёзувчи бадиий маҳоратини кўрсатадиган қатор омилларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

«Кўпинча одамнинг қўлидан кимлигини билса бўлади, - деб ёзади Саид Аҳмад. – Саратарошнинг қўлидан атир ҳиди, аптекачининг қўлидан дори ҳиди, шофёр қўлидан бензин ҳиди келса, каббобпазнинг кафти, наввойнинг бармоқ бўғинлари куйган бўлади.

Танбурчининг чап қўл бармоқлари, деҳқоннинг ўнг қўли кафти қадокдек қотиб кетади. Ўқитувчининг бармоқлари бўрга беланса, ошпазнинг бармоқларида пичоқ изи қолади. Бу белгилар қайси касб эгаси бўлмасин, унинг меҳнат қилганлигини билдириб туради.

Носир Фозиловнинг бармоғи сиёҳга беланиб юради».

Бу фикрларнинг далили адибнинг «Кичкина деманг бизни», «Жўхори тузоқ», «Болалигим – пошшолигим», «Устозлар даврасида», «Қаҳр ва меҳр», «Шум боланинг набиралари», «Мунаввар лаҳзалар» каби китобларига кирган қиссалари, ҳикоялари, эсселаридир. Бизнингча, уларга қўшимча таърифу тавсиф келтиришга эҳтиёж йўқ.

Носир Фозилов икки халқнинг фарзанди сифатида бошланғич маълумотни қозоқ мактабида, ўрта маълумотни ўзбек мактабида, олий таълимни Тошкент Давлат университетида олади. Шу ерда ёзувчи бўлиб вояга етади. Бу эса унинг халқлар дўстлиги мавзусига алоҳида меҳр-муҳаббат билан ёндошишига сабаб бўлди.

Халқлар дўстлиги билан бирга адабиётлар дўстлигини ўзаро боғлайдиган ришталардан бири таржима адабиётларидир. Бу борада ҳам адиб диққатга сазовор ишларни амалга оширди.

Зўр ёзувчи бўлиши мумкин-у, аммо ўзга тилларни билолмаслиги мумкин. Ўзга халқлар тилини пухта билиш, таржима адабиётлари тилнинг мукамаллигига хизмат қилиши табиий. Носир Фозилов нафақат қозоқ, қорақалпоқ ва қирғиз тилларини, балки уларнинг урф-одатлари ва анъаналарини ҳам пухта билади.

Собит Муқоновнинг «Ҳаёт мактаби», «Чўпон ўғли», «Чўлоқ полвон» қиссалари, Ғабиден Мустафиннинг «Қарағанда», Ғабит Мусреповнинг «Қозоқ солдати» романлари, «Қирон куш қўшиғи» қиссаси, Мухтор Аvezовнинг «Абай – халқ фарзанди», Абдулла Тожибоевнинг «Тўй арафасида» пьесаларини ўзбек китобхони Носир Фозиловнинг таржимасида ўқиди. Носир Фозилов мана шу таржимонлик фаолияти билан ҳам ўзбек адабиёти ва маданиятида муносиб ўрин тутди. Айни чоғда у ўзбек адабиёти ютуқларини қозоқ халқи ўртасида тарғиб қилишда ҳам фаол иштирок қилиб келади.

Таржимонлик фаолияти Носир Фозиловнинг қозоқ халқи характеридаги нозик қирраларни илғаб олишида, айниқса, қозоқ тили нафосати ва қардош халқ турмуши билан боғлиқ ибратли деталларини пухта билишида бекиёс қатга ёрдам берганлиги шубҳасиз.

Ҳаёт мактабини ўтмаган, қайноқ турмуш қозонида қайнамаган одам ижодкор бўла олмайди. Носир Фозиловнинг ёшлик йиллари халқимиз тарихида энг кескин ва мураккаб синовлар даврига тўғри келади. У 1929 йилнинг 1 июнида Чимкентнинг Туркистон туманидаги Кориз қишлоғида таваллуд топади.

«Гўдаклигим, - деб ёзади адиб турмуш машаққатлари хусусида, - ўттизинчи йилларнинг коллективлаштириш даврида ўттиз учинчи йилларнинг очарчилик давларида, болалигим эса ўттиз еттинчи йилларнинг алғов-далғов даврида, қирқинчи, қирқ бешинчи йилларида кечди. Биз уруш даври фарзандлари болаликнинг барча имтиёзларидан фойдаланмай ўсдик; ўқишларимиз ҳам ўлда-жўлда, узук-юлук бўлди. Мен бу гапларни нолиб айтаётганим йўқ. Болалигимиз турмуш риёзиётлари билан омукта кечди. Бу мурғак қалбларимизда муҳрланиб қолди. Озми-кўпми ҳаётнинг қадрига етадиган, уни эъозлайдиган одамлар бўлиб улғайганимиз учун ўша давр машаққатлари сабоқларидан миннатдорлик туйғуси билан яшамокдамиз».

Фашизм уруш бошлаганида Носир Фозилов ўн икки ёшда бўлган. Фронт орқасидаги халқ аҳволи, фидокорона меҳнати, жасоратини ўз кўзи билан кўрган жангчиларнинг мардона курашини юракдан ҳис этган, ўрта мактабни битириб келган Носир Фозилов урушдан кейин то 1949 йилгача туғилиб ўсган қишлоғида гоҳ сувчи, гоҳ культиваторчи, гоҳ табелчи, гоҳ ўқитувчи бўлиб ишлайди. Мана шу ёшлик таассуротлари унинг қалбига мангу муҳрланди. Носир Фозиловнинг талайгина қисса ва ҳикояларининг мазмунини, қаҳрамонларини унинг ўзи кўрган, билган воқеалар, одамлар ташкил қилади. Зотан Носир Фозилов ижодий камолотига хос бош фазилат ҳам унинг фақат ўзи яхши билган, чуқур ҳис этган ва пухта ўрганган мавзу, воқеа ва одамлар тўғрисида қалам тебратишидир. Ёзувчининг «Қор хат» номли қиссасида журналист ёш ёзувчи билан қилган суҳбатида унга қараб «Назаримда бир камчилигингиз бор: ўзингиз билмаган, ҳис қилмаган нарсаларни ёзар экансиз... Кўрмаган, билмаган нарсани ёзсангиз ёзган асарингиз, кўполроқ қилиб айтганда ёлғон бўлиб қолади. Тўғри, кўрмай туриб адабиётимизда ёзилган асарлар жуда кўп. Бунинг учун аввал билим, маҳорат, ўткир тасаввур керак», – дейди. Бу сўзларни ҳеч муболағасиз Носир Фозиловнинг ўзига, унинг ижодий принципига ҳам мансуб деб бемалол айтиш мумкин. Агар Носир Фозиловнинг биринчи ҳикояси 1953 йилда «Пионер» журналида, ҳали у талаба вақтида босилган бўлса, ўшандан буён ҳикоя ёзадими, қисса ёзадими, ҳаммасида шу принципга содиқ қолади.

«Мен Носирни қардошлик мадҳини қуйловчи адиб дегим келади, – деб ёзади Саид Аҳмад. – Чунки, у қардош адиблари билан ўзбек адиблари ўртасига қурилган кўприкка ўхшайди. Носир бизга Собит Муқоновни, Ғабит Мусреповни, Ғабиден Мустафинни танитди. «Ҳаёт мактаби», «Қозоқ солдати»,

«Қарағанда» романларини биз Носир таржимасида ўқидик. У бизга қорақалпоқ ёзувчиси А.Бегимовнинг «Балиқчининг қизи» романини, А.Шомуродовнинг «Йўлбарслар орасида» қиссасини таржима қилиб берди.

Унинг «Оқим», «Қуш қаноти билан» ва «Қор хат» қиссалари китобхонда яхши таассурот қолдирди. Бу қиссалар рус, қозоқ, туркман тилларига аллақачон таржима қилиниб, алоҳида китоб ҳолида нашр қилинди.

Бу, албатта адибнинг катта бахтидир.

Носир ижодида қардошлиқ туйғулари гуркираб туради. У мавзуни қардошлиқ негизларидан топади. Сиз унинг қайси қиссасини, қайси ҳикоясини олманг, унда ўзбекларнинг қозоқлар билан қадимий биродарлиги, қуда-қудағайлиги, бир-бирининг орасига раҳна солиб бўлмайдиган даражада қон томиридек бирлашиб кетганлигини сезиб, кўриб, ҳис қилиб турасиз.

Халқлар дўстлиги мавзуи адиблар учун шундай туганмас хазинадирки, уни қовлаган сари янгидан-янги қатламлар чиқаверади.

Халқлар дўстлиги мавзуи шундай туганмас булоқдирки, уни қовлаган сари янгидан-янги кўзлари очилаверади».

Носир Фозиловнинг кичкинтойлар қалбидан чуқур жой олган талай қиссалари ва ҳикоялари ҳинд, туркман, украин, грузин, турк, арман, қирғиз, қорақалпоқ тилларига таржима қилинди.

Унинг «Оқим» қиссаси ва айрим ҳикояларини эътиборга олмаганда аксарият асарлари уруш даври, ундан кейинги давр халқ ҳаётига бағишланган. Уларнинг мазмуни, ғояси ва пафосида қандайдир боғланиш бор: «Оқим»да қолхозлаштириш воқеаси, «Саратон» ва «Қуш қаноти билан» асарида уруш даври воқеалари, «Ташвиш»да уруш жароҳати билан боғлиқ қолхоз ҳаёти, унинг ҳозирги аҳволи, ҳаётий-ахлоқий масалалар кўтарилади.

«Оқим» қиссасида «Ҳаёт оқими ўз йўлида тўхтамай оқишда давом этар ва йўлида ғов бўлганларни йўл-йўлакай гирдобига ютиб борарди», деган ажойиб фикр бор. Носир Фозиловнинг барча асарлари пафосида шу ҳаёт оқимининг мардона қадами ни ифодалаш ётади. Унинг қиссаларидаги драматизмнинг кучлилиги, кенг қўламли сабаби эҳтимол шундандир. «Оқим»да тўғри сўз, ҳақиқатгўй шоир Суюм оғаниннг бахт излаб тентираши ва ниҳоят ўлдирилиши, унинг икки фарзанди Зиёбек ва Кенжаниннг оғир ҳаёти, Аскар аканиннг тўхмат билан қамалиши, бойниннг қароли Мусонинг севгилиси Хурини олиб қочилиши, Шариф ячейканиннг душманлар томонидан пичоқланиши ва қўй териси душманлар қирдикорларининг фош этилиши билан боғлиқ турли воқеалар, тақдирлар тасвирланади.

Носир Фозилов воқеий ҳикоялари, эсселарида қаҳрамоннинг ўзига хос нутқи, сўзлаш тарзи орқали образ яратишга, айниқса, жиддий аҳамият беради. Собит Муқонов билан Ойбекнинг ажойиб дўстлиги тасвирланган асарда бир аҳамиятли нуқта бор. Собит оға Ойбекни Олатоғ остоналарида айлантириб юрар экан, Ойбек сой ичида турган, катталиги ўтовдай жуда чиройли бир тошни кўриб қолади ва хайратдан «Хў-ў, зўр,... тош...», деб юборади. Маълумки, бу вақтда Ойбек касаллиги туфайли яхши гапира олмас фикрини бир-икки ғоят муҳим сўз ёки жумла билан лўнда қилиб айтар экан. Носир Фозилов ўз ҳикоясида буни яхши илғаб олгани сезилиб туради.

«Ойбек домла тошга яқинлашиб: «Ҳа-а... ҳа-а...», деб уни қафтлари билан сийпалар, ўзича табиатнинг бу нодир мўъжизасига таҳсинлар ўқир эди. Буни ич-ичида тушуниб турган Собит оға ҳам ҳазиллашгиси келиб, ҳам шўхлиги тутиб:

– Ай, Мусса, сўлтасти мен саған сийладим, ол! – деди.

Ойбек домла хурсандчилигиданми, ё бу инъомнинг тагида ҳам ҳазил, ҳам саҳийлик, ҳам жиндек юмор мавжудлиги учунми, ҳаяжондан кўзлари чакнаб кетди. Собит оғага қараб:

– Ях...яхши!... – деб қўйди-ю, гўё мукофотга берилган тойнинг умровини силагандай тошни тагин бир силаб, шапатлаб қўйди.

– Ҳа-а...

– Ойбек домланиннг қувончи чексиз эди. Собит оға кейинчалик бир ҳайкалтарош орқали ўша тошга «Бул жумур таси баурим Мусса Айбекка сийға тартам», деб ёздириб қўяди ва Ойбекка ўз тошини олиб кетсин деб айттириб юборади. Мана шу парчада ундаги ҳазиломуз муносабатда икки халқнинг улғ дўстлиги ўз ифодасини топган. Шу ўринда алоҳида таъкидлаш керакки, Носир Фозилов шу хилдаги ҳужжатли воқеалари билан ҳам ўзбек прозасидаги шу жанр ривожига муносиб ҳисса қўшди. Бу хилдаги асарларда ҳам воқеавийлик бор, ҳам характерларнинг маълум қирраси очилади.

Носир Фозилов асарларининг мазмуни, пафоси, оҳанги ҳам хилма-хил «Оқим»да кескин синфий кураш турса, «Саратон»да Тўра билан Камола ўртасидаги илк муҳаббат романтикаси билан боғлиқ оғир уруш йилларидаги халқ жасоратини ифодалаш ётади. Шахсга сиғиниш даврининг машғум оқибатлари хусусидаги «Қуш қаноти билан» қиссасида халқимизнинг ардоқли фарзандларидан Тўхтасин Жалолов қисмати тасвирида драматизм ва публицистик руҳ устиворлик қилса, «Ташвиш» қиссасида психологик таҳлилга айрича диққат қаратилади. «Саратон»да ҳам одамлар бошига чексиз қулфат келтирган босқинчилик урушига нафрат билвосита қаҳрамонларнинг фожеали ва мураккаб тақдири орқали ифодаланади.

Шуни айтиш керакки, Носир Фозиловнинг деярли кўпчилик асарлари, жумладан, «Қуш қаноти билан», «Қор хат» қиссалари қаҳрамон тилидан ҳикоя қилинади. Айниқса, бу усул саргузашт асарда қўл келади: ҳаётий воқеалар одамларнинг хатти-ҳаракатлари қаҳрамон нуқтаи назаридан баҳоланади. Натижада қаҳрамон руҳиятидаги тебранишлар китобхон руҳиятига кўчади.

«Қор хат» қиссасининг сюжети реал асосга эга. Болалар ўз жамоасига таниқли меҳнат қахрамонини фахрий аъзо қилиб олмақчи бўлади. Соғиндиқ қорақалпоғистондаги машҳур балиқчининг розилигини олиш учун йўлга чиқади ва қорақалпоқ болалари билан қор хат ўйнаб, ютқазади. Биргаликда балиқ овлайдилар. Ёзувчи шу хилдаги воқеалар орқали ўзбек-қорақалпоқ болаларининг самимий дўстлигини кўрсатиб беради. Қиссанинг маърифий аҳамияти ҳам катта. У болаларни чидамли, топқир, билимли ва иродали бўлишга даъват этади.

«Ташвиш» қиссасида ёзувчи Сафаралининг уруш даври билан боғлиқ ҳаётига назар ташлайди. Шунда ҳам адабиётимизда нисбатан камроқ қаламга олинаётган, аммо ниҳоятда муҳим бўлган ўсмирларнинг катта дунё сари қадам қўйиши, ўз ўрнини топиши, қалбларда биринчи бор чечак отган мусаффо ширин муҳаббат романтикасини илҳом билан тасвирлайди. Ҳури-Мусо, Тўра-Қамола муҳаббатлари бетакрор жозибадорлиги билан кишини ҳайратга солади.

Носир Ғозиловнинг биринчи ҳикояси матбуотда босилганида талаба бўлган. Шундан буён у неча ўнлаб ҳикоялар, қатор қиссалар, эсселар ижод қилди, ўттиздан ортиқ асарни ўзбек тилига таржима қилди. Шу икки йўл билан Носир Ғозилов кўпсонли ўз китобхоналарига эга бўлди. Ёзувчининг оригинал асарлари ва етук таржималари неча авлод фарзандларини эзгулик руҳида тарбиялаб халқимизга яшаш, қуриш ва курашда ёрдам бермоқда. У бир ҳикоясини «Ёзган асари билан кимларнидир қувонтириб, кимларнидир ташвишга сололмаган ёзувчи – ёзувчи бўлибдими?», – деган ҳаққоний жумла билан тугатади. Носир Ғозиловнинг асарлари ва таржималари унинг барча ўқувчиларини юракдан қувонтиради. Бизнингча, Носир Ғозиловнинг ёзувчилик бахти ҳам худди шундадир.

Худойберди Тўхтабоев

(1933 йил туғилган)

Ўз аъмоли, шаклу-шамойили, мазмун-мундарижаси билан беғубор болаликни жумбоқлар оламига ўхшатиш мумкин. Хўроларнинг нима учун тонггача қичқириши-ю, айрим қушларнинг қишда иссиқ ўлкаларга учиб кетишидан тортиб Ватан тупроғининг саждагоҳ каби муқаддаслиги-ю эзгулик билан ёвузлик ўртасидаги зиддиятнинг абадулабад давом этиши билан боғлиқ бўлган барча муаммолар бу сеҳрли дунёнинг доимий сир-синаотидир.

Кичкинтойларни ана шу сир-синаот билан чуқур таништириш ва катта ҳаётга йўллашда тарбиявий адабиёт саналмиш болалар адабиёти зиммасига бениҳоя залворли масъулият юкланган.

Болаларни жумбоқлар оламига саёҳат қилдиришда ҳар бир ёзувчи ўзига хос ижодий йўлни танлайди. Ёзувчининг ижодий индивидуаллиги билан боғлиқ бу тушунчани ижодий услуб ибораси билан ифодалаш ўринлироқ бўлади. Бинобарин, Ҳ.Назир, Ҳ.Пўлатов, Ф.Мусаёнов, Э.Раимов, С.Барноевлар ижодида реалистик услуб устуворлик қилса, фантастик услуб Х.Тўхтабоев, С.Анорбоев, Ҳ.Шайхов, А.Обиджон каби ёзувчилар ижодининг зийнати саналади. Уларнинг ичида ўзбек болалар насрининг таниқли устаси Худойберди Тўхтабоев асарлари алоҳида ажралиб туради.

Худойберди Тўхтабоевнинг номи қайноқ ва чексиз ижодий машаққатлар маҳсули бўлган қисса ва романлари орқали дунёнинг олис-олис бурчакларигача етиб борган. Жаҳоннинг жуда кўп тилларига таржима қилинган биргина «Сарик девни миниб» романи ўзбек болалар адабиётининг уфқини сезиларли даражада кенгайтди.

«1970 йили Москвада «Сеҳрли қалпоқча» асарим босилиб чиқди, – деб ёзади Худойберди Тўхтабоев. – 1971 йили Италиянинг Рим шаҳрида Жанни Родари «Бутун дунё болалар ёзувчиларининг форумини» ўтказган. Шу форумга Москвада «Детская литература» нашриётининг бўлим мудир кўргазмага қўйиш учун бошқа китоблар қаторида менинг китобимни ҳам олиб борган. Форум очилаётган куни Жанни Родари «Унита» газетасида болаларга бағишланган саҳифа бериб, саҳифада қуйидаги сўзларни ёзган. «Менга танишиш ва таржимага тавсия этиш учун тақдим этилган ёзувчилар орасида Худойберди Тўхтабоевнинг «Сеҳрли қалпоқча» номли асари юморга бой бўлганлиги ва фантазияси бениҳоя кенг бўлганлиги сабабли маъқул бўлди. Ушбу юмор ва фантазиядан итальян болалари ҳам баҳра олсин, деб мен ушбу асардан бир боб таржима қилиб бердим».

1972 йили «Сеҳрли қалпоқча» асаримни немислар чоп этди. Уни ўзбекшунос, тилшунос олима Долераси Шульс таржима қилган. Х.Тўхтабоевнинг ёзувчи сифатида ижодий камолоти ҳақида сўз кетганда унинг муваффақиятини таъминлаган адиб ўсган муҳитдан излаш тўғрироқ бўлади. Тақдир бўлажак ижодкорни болалигидан бошлаб оғир синовларга рўпара қилади.

«Менинг болалик ва ўсмирлик даврим, – деб ёзади адиб, – уруш даврига тўғри келган. Ота-онасиз етим қолган ҳамқишлоқларимнинг ўкинч ва армонларини эшитганман. Ўғлидан қора хат келган оналарнинг кўксини юлиб додлаганларини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларнинг, эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинҳоний кўз ёшларини кўрганман. Ўғай отам – уста Абдуқодир рабобий батальонига кетгач, биз оилада саккиз бола қолдик. Мен улар билан роса болалар уйдан болалар уйига ўтиб «сайр» қилганман. Ҳатто Тошкентдан Қўқонгача пиёда кетган пайтларим бўлган».

Ҳаётнинг сермашаққат чиғирикларидан ўтган ёш Худойберди тақдирида диндор бувиси ҳам муҳим ўрин тутганини таъкидлаш жоиз. Бувининг кўнгилга таскин берувчи ҳикоят, эртақлари руҳида тарбия топган ёзувчи асарларида дев, сеҳргар, афсунгар, иблис, жодугар, жин сингари мажозий образларга кенг ўрин берилиши, «булутдек баланд», «билақлари – йўғон» – «биттаси чақалоқнинг белидек келади», «Наъра тортганида хонанинг шипи кўтарилаётгандек бўлади» сингари афсоналарга хос образли ибораларнинг

ишлатилиши табиий. Ҳар қандай ёзувчининг характер яратиш маҳорати билан боғлиқ бу хусусиятни Х.Тўхтабоев асарларининг сюжет ва бадиий тилининг ўзига хослигини таъминлаган омиллардан бири дейиш мумкин.

Дарҳақиқат, Х.Тўхтабоев сермазмун ҳаёт ва ижод мактабида сабоқ олди. Ёзувчининг илк асарлари 50-йилларнинг бошида, ҳам талабалик давридаёқ дунё юзини кўрган бўлса, 60-йилларда адабий танқидчилик эътиборини ўзига тортди, 70-йилларда узлуксиз таълимнинг барча бўғинларида ўрганила бошлади, жуда кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўлди.

Адабий танқидчиликда Х.Тўхтабоев ижоди шартли равишда 3 гуруҳга бўлиб ўрганилади.

Биринчи гуруҳга вақтли матбуотда эълон қилинган фелъетонларининг давоми ўлароқ юзага келган «Жонгинам, шартингни айт», «Махсус топшириқ», «Бевақт айтилган азон», «Характеристика» типидagi илк ҳажвий асарлари киради.

Иккинчи гуруҳга турли йилларда ёзилган «Ака-ука Омонбой билан Давронбойнинг қишлоққа газ олиб келганлари ҳақида жажжи қисса», «Сир очилди», «Жаннати одамлар», «Мунгли кўзлар», «Йиллар ва йўллар», «Кичкина раис» янглиғ соф реалистик асарлари киради.

«Сариқ девни миниб», «Қасоскорнинг олтин боши», «Ширин қовунлар мамлакатада ёки сеҳргарлар жанги», «Беш болали йигитча» каби енгил юмор билан суғорилган саргузашт асарлари учинчи гуруҳни ташкил этади. Адабиёт тарихидан маълумки, ҳар қандай буюк ёзувчининг барча асарларини бир хил мезон билан ўлчаб бўлмайди. Бу гап бевосита Х.Тўхтабоев ижодига ҳам тегишлидир.

Дастлаб «Тошкент ҳақиқати», «Ўзбекистон овози», «Совет Ўзбекистони» газеталарида фелъетончи муҳбир сифатида қаламини чархлаган адибнинг илк асарларида ҳажвий руҳнинг устун бўлиши табиий эди. Бинобарин, «Ҳадик», «Махсус топшириқ», «Характеристика», «Тилхат», «Бевақт айтилган азон» сингари катталарга мўлжалланган ҳикоялари ва «Жонгинам, шартингни айт» қиссасида товламачилик, хотинбозлик, порахўрлик, эътиқодсизлик каби иллатлар аёвсиз фош этилади. Шуниси эътиборлики, мазкур асарларнинг қаҳрамонлари – оддий қишлоқ кишилари, зиёлиларнинг ёзувчига болалигидан танишлиги уларнинг характер-хусусиятларини ишонарли тарзда бадиий тасвирлашга яқиндан ёрдам берган.

Қиссачиликда эгалланган муайян тажриба кичик китобхонлар учун мўлжалланган «Сир очилди», «Омонбой билан Давронбой» каби реалистик услубдаги асарларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

Мазкур қиссалар сюжетидаги схематизмнинг адабий танқидчилик томонидан ўз вақтида қайд қилиниши ёзувчининг ижодига жиддий туртки берди. Адибнинг болалигида бевосита ўзи гувоҳ бўлган воқеалар таъсирида ёзилган «Сариқ девни миниб», «Беш болали йигитча», тарихий мавзудаги «Қасоскорнинг олтин боши», маънавий-ахлоқий муаммонинг бадиий ифодаси бўлган «Мунгли кўзлар» романлари фикримиз далилидир.

Маълумки, «Сариқ девни миниб» романи Х.Тўхтабоев ижодидагина эмас, ўзбек болалар адабиётида ҳам алоҳида саҳифани ташкил этади. Асардаги сеҳрли қалпоқча рамзий тимсолини адибнинг жиддий ижодий топилмаси дейиш мумкин. Сеҳрли қалпоқча муаллиф бадиий ниятини ижро этишдагина қулайлик туғдириб қолмасдан, китобхоннинг қизиқишини тутиб турувчи восита вазифасини ҳам бажаради.

Асар бош қаҳрамони Ҳошимжоннинг сеҳрли қалпоқча ёрдамида турли кўчаларга кириб чиқиши роман сюжети қурилишида муҳим ўрин тутати. Кичик китобхон ҳар нарсага қодир сеҳрли қалпоқча ёрдам берган тақдирда ҳам билим олмасдан, бирор касб-ҳунарнинг бошини тутмасдан, ҳаётда ўз ўрнини топиб, бахтли бўлолмаслигига ишонч ҳосил қилади. Бу эса «билим ол», «ҳунар ўрган» деган қуруқ панд-насихатдан минг чандон таъсирлироқдир.

«Сариқ девни миниб» асарининг жаҳон тилларига таржима қилинишига сабаб – 1971 йили Италиянинг Рим шаҳрида бўлиб ўтган жаҳон болалар ёзувчиларининг кенгашида Ж.Родарининг шу асар ҳақида айтган илиқ гаплари бўлган», – дейди адиб суҳбатларидан бирида.

Хўш, адибнинг номини машҳур қилган бу асарнинг сири нимада?

Нима учун роман айнан шундай номланган?

Шу ўринда, аввало, «Сариқ дев» иборасининг маъжозий маъносини ифодалаш жоиз. Нима учун айнан «сарик»? қора ёки оқ эмас?

Маълумки, сариқ – нафс-олов маъноларини билдиради. Халқимизда нафсини тия олмаган, нафсининг қулига айланган, яъни нафс бандалари «Нафс оловлар» деб ҳам аталади.

Дарҳақиқат, кимки нафсини тия олмас экан, бир кунмас бир кун, Нафс оловида куйиб қул бўлади. Олов эса, табиийки, сариқ рангдадир.

Ибора таркибидаги «дев» афсонавий ёвузлик тимсоли саналади. Эртақларда баён қилинишича, ёвуз дев қомига тушган ҳар қандай жонзот ҳеч қачон тирик қолмаган. Асар қаҳрамони Ҳошимжон ҳам ўз нафсига анчагина эрк беради: Нафс девига миниб йўлга тушади.

Ундаги воқеалар бош қаҳрамон Ҳошимжон тили билан содда, аниқ, қолаверса, болаларча ўй-фикрлар орқали ҳикоя қилинади. Ҳошимжоннинг гап-сўзлари ва хатти-ҳаракатида болаларча тафаккур тарзининг сақланиши асар сюжетининг ютуғини таъминлашга хизмат қилган. Романнинг кенг китобхонлар оммасига манзурлигининг бош сабабларидан яна бири «сеҳрли қалпоқча»нинг иштирокидир. Ҳошимжон айнан сеҳрли қалпоқча воситасида бир-бирдан ажойиб ва ғаройиб саргузаштларни бошдан кечирилади.

Ҳошимжон шўх, ғайратли, ҳозиржавоб, зийрак, серфаҳм бола. Лекин шу билан бирга жиндек айёрлиги, лофчилиги, қўрқоқлиги, ёлғончилиги ҳам бор. Ерга урса қўкка сапчийдиган кичик қаҳрамон жўшқин орзуларга берилади, сеҳрли қалпоқча ёрдамида ўқимасдан туриб одам бўлиш мумкин деб ўйлайди.

Ҳатто, бу борада мактаб директори О.Азизов ва ўқитувчиси Қобилов билан ҳам кўп бора тортишади. Мактаб директорига хат ёзиб ўзининг ўзлаштириши учун мураккаб деб билган фанларни ўқимасликни сўрайди.

Ҳали ўқиб ўрганмаган, озми-кўпми ҳаёт сирларидан беҳабар бўлган Ҳошимжон кўп ҳолларда мушкул аҳволга тушиб қолади. Шундай дамларда у қалпоқчага юзланиб «Менга ақл ўргат, йўл кўрсат» дея илтимос қилади, аммо дўсти сеҳрли қалпоқча «Ақл сеҳрга бўйсунмайди, бўйингга бўй қўшганим билан, ақлингга ақл қўшолмайман, барибир, ўқиб ўрганиш керак, Ҳошимжон» деб унга тўғри йўл кўрсатади.

Кези келганда шуни айтиш жоизки, болалар адабиётининг кон томири бўлган ҳаётбахш дидактикага ёзувчининг ўзига хос муносабати мавжуд. Жумладан, «Қизғанчиқ», «Шошқалоқ», «Ориф чолнинг ўриги», «Хатосини тушунган бола», «Ниҳоллар ноласи» ҳикояларида кичкинтойлар ҳаётидан олинган эътиборли бирон воқеа тасвиридан келиб чиқадиган табиий хулоса кўпроқ ўша воқеа туфайли ҳикоя қаҳрамони тушган ҳолат тарзида ҳавола қилинади.

«Қизғанчиқ» ҳикояси шу жиҳатдан ибратлидир. Асар қаҳрамони Шавкатжон бирор нарсани бировга бермайди. Ўзи шу ҳолатга тушганда ўртоқлари ҳеч нарсасини аяшмайди. Худди шу муносабат унинг қалбини ларзага келтиради, ҳаёт тарзини тубдан ўзгартириб юборади.

Шавкатжон тимсолидаги қизғанчиқ боланинг қайта тарбияланиши ҳали оқ билан қорани ажрата олмайдиган кичик китобхонлар учун чинакам ибрат намунасидир. Ёзувчининг бу хилдаги қисса ва романлари ғоявий-бадиий, тарбиявий вазифа қаҳрамонлар бошдан кечирган саргузаштлар зиммасига юкланади. Характерлар тақомилининг кўзгуси бўлган ҳар қандай саргузашт эса кишини бефарқ қолдирмайди. Зеро, «Сариқ девни миниб» романидаги Ҳошимжон, «Беш болали йигитча» романидаги Орифжон, «Ширин қовунлар мамлакати ёки сеҳргарлар жанги» романидаги Ақром қовунчи. «Қасоскорнинг олтин боши» романидаги Намоз ботирлар тақдири билан боғлиқ саргузаштларни ҳис-ҳаяжонсиз ўқиб бўлмайди.

Х.Тўхтабоев қаҳрамонларининг ҳар бири ўзига хос киёфа ва гапириш манерасига эга бўлса-да, уларни адиб асарларидан асарларига сайқал топиб келган қувноқ ва ҳаётбахш юмор бирлаштириб турганини илғаш қийин эмас. «Ростини айтсам, – дейди Ҳошимжон, – ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақлу хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кун бўйи қўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиламан, қўча чангитиб юргандан кўра командага бўлиниб олиб, тўп тепган ёки ҳолироқ жойга, масалан, ойнинг ҳарчанд чақирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўйнаган минг марта яхши».

«Белим сал букикроқ, – деб ўзини таништиради «Беш болали йигитча» романининг қаҳрамони Орифжон, – буни ўзим тан оламан, укаларимни кўтаравериб шунақанги бўлиб қолганман. Бўйим ҳам тенгқурларимга қараганда сал пастроқ, буни ҳам инкор қилмайман. Мен юқорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастга қараб босишаверган. Шунинг учун пақанароқ бўлиб қолганман. Беш болали дейишларига ҳам, ростини айтсам унчалик жаҳлим чиқмайди. Нега десангиз, чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошлангандан буён кечасию кундузи далада».

XX аср бошларида ўлка тарихига «Намоз ботир», «Намоз полвон» номлари билан чуқур из қолдирган Намоз Пиримкул ўғли Ғ1865-1907Ғ тарихига доир «Қасоскорнинг олтин боши» романи ҳам адиб ижодида муҳим ўрин тутати.

А.Қодирий асар ёзишни орзу қилган, Анна Алматинскаянинг «Зулм» трилогияси, Иззат Султоннинг «Номаълум киши» драмасидан машҳур Намоз ботир тимсолини муаллиф алоҳида меҳр-муҳаббат билан тасвирлайди.

Асар қаҳрамони Намоз ботир ижтимоий адолат тантанаси йўлида қақшатгич жангга отланади. Унинг қасос байроғига Алишер Навоий қаламига мансуб «илгимдан келгунча золим тигин ушатиб, мазлум жароҳатиға интиҳом малҳамин қўйдум» ҳикмати ёзилган.

Намоз ботир «кўча-қўйда очу сарсон юрган етимлар ҳаққи, бойлар ҒбировларҒ эшигида ишлаб ҳақини ололмай юрган чўрию қароллар ҳаққи, ҳокиму тўралар қамчисидан боши ёрилган аламзадалар ҳаққи, иззат-нафси топталган йўқсиллар ҳаққи, хўрликлар, қамситишлар белини буккан мазлуму мазлумалар ҳаққи» курашга отланишини ўзининг шу ватанга фарзандлик бурчи деб билади. Намоз ботир «золимларнинг жазосини худо эмас, мазлумларнинг ўзи бериши керак» деб тушунади.

««Қасоскорнинг олтин боши», – деб ёзган эди профессор Озод Шарафиддинов, – жанр ва хусусиятларига кўра адабиётимизда янги ҳодисадир. Муаллиф асарнинг бошидан охиригача шу жанр талабларига қатъий риоя қилиб, сюжетининг пишиқ-пuxта бўлишига, воқеаларнинг қизиқарли чиқишига интилади. Воқеалар ривожига қутилмаган бурилишлар, фавқулодда вазиятлар кўп. Қаҳрамонлар кўпинча иложсиз ҳолатларга тушиб қолади ва бундай вазиятлардан уddaбуронлик билан қутулиб кетишади».

Адабий қаҳрамонларнинг ўта оғир вазиятларда ўзини тутиши, синовларни мардона энгизиб ўтиб нурли манзилларга интилиши, эзгуликка садоқат тасвири орқали маънавий-ахлоқий жиҳатдан ҳаётий хулосаларга келиш Х.Тўхтабоев асарларини туташтириб турувчи муҳим нуқта саналади.

XX аср бошларидаги тарихий шароит, халқнинг эркинликка бўлган интилиши «Қасоскорнинг олтин боши» романида Намоз ботир саргузаштлари қатига сингдирилган бўлса, иккинчи жаҳон урушининг халқ ҳаётида қолдирган асорати, таҳлика ва парокандалик «Беш болали йигитча» романи қаҳрамонлари Орифжон ва унинг укалари саргузаштларининг ҳаётий қувватига жон бағишлайди.

Кўринадик, Х.Тўхтабоев ижодий ютуғини бадиий сюжет яратиш борасидаги изланишларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бунга қўшимча тарзда ёзувчи асарларининг бадиий тили ва қулғи яратиш маҳоратини ҳам тилга олиш мумкин. Ёзувчининг асарларидан асарларга қўчиб юривчи ним табассум, ҳозиржавоблик, зукколик китобхон қалбига ҳам қўчади. Бу ҳамма ёзувчилар орзу қиладиган, аммо кўпчиликка насиб қилавермайдиган бадиий баркамоллик нишонасидир.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Х.Тўхтабоевни асарларининг тарқалиши жуғрофиясига кўра жаҳонгашта адиб дейиш мумкин. Ўз асарлари билан неча авлод болаларининг меҳрини қозонган ёзувчи ҳозир айна ижодий куч-қувватга тўлган ёшда. Адиб қаламига мансуб ҳар бир ҳикоя, қисса ва романлар болаликнинг беғубор олами, халқ тарихи, тақдири билан боғлиқ муҳим муаммоларнинг бадиий ифодаси сифатида кичик китобхонлар тарбиясига хизмат қилмоқда. Уларда яратилган ўнлаб курашчан қаҳрамонлар болаларнинг сеvimли маслакдоши ва маслахатгўйига айланган.

Фарҳод Мусажон (1933)

Асарлари катталар ўртасида ҳам, болалар ўртасида ҳам сеvиб ўқиладиган ёзувчилардан Фарҳод Мусажон кўп қиррали ижодкор.

1933 йил 19 декабрда Тошкентнинг Ўқчи маҳалласида таваллуд топган бўлажак адиб адабиётга журналистикадан кириб келади. Ёзувчининг болаларга бағишланган «Бўш келма, Алиқулов», «Офтобни қувалаб», «Булоқ суви» қиссалари билан олдинма-кетин катталарга тегишли «Душанба, нонуштадан сўнг», «Боғ кўчамни қўмсайман», «Қилич ва шамшир», «Кўргулик» каби ҳажвий қиссалари ҳамда киносценарийлари дунё юзини кўрди.

Фарҳод Мусажон нима ҳақида ёзмасин, асарини қайси ёшдаги китобхонга мўлжалламасин, ўз мавзусига ҳаётни янада гўзалроқ, ёрқинроқ кўриш нуқтаи назаридан туриб ёндашади. Китобхонни ҳам шунга даъват этади. Бошланғич синфларнинг «Ўқиш китоби»га кирган «Яхшилик», «Ёмғир», «Сахий боғбон», «Шакар қизча», «Тугалланмаган суҳбат» номли ҳикоялари шу жиҳатдан ибратлидир.

Ёзувчининг «Булоқ суви» қиссасида Рихсивой исмли ўсмирнинг бошқа мактабга ўтгандан кейинги, янги дўстлари даврасидаги ҳаёти қаламга олинган. Ёзувчи унинг ички руҳий оламини кўпроқ бошқаларга муносабати орқали очишга интилади.

Рихсивой янги синфдошлари орасида Санжар билан дўстлашади. Лекин уларнинг ҳаётни англашлари бир-бирига ўхшамайди. Ҳатто, айтиш мумкинки, бир-бирига зид, худди мана шу зиддият қисса конфликтига асос бўлган.

Рихсивой тажанг, шу билан бирга, куюнчак бола. Санжар эса босиқ, аммо бошқалар олдида ўзини кўрсатишга ишқибоз, худбин. Шундай экан, улар ўртасидаги яқинликнинг вақтинчалик бўлиши табиий. Ф.Мусажон болалар дўстлигининг юзакилигини очишга шошилмайди. Балки бу дўстликнинг охир-оқибат сув юзидаги кўпикдек тарқаб кетишини чуқурроқ асослаш, шу баҳонада кичик китобхонга ҳаёт мураккабликлари хусусида муайян тасаввур бериш мақсадида қаҳрамонларнинг оилавий ҳаётини, ўртоқларига бўлган муносабатини қаламга олади.

Ёзувчи Рихсивойни китобхонга қўнгли тоза, ҳалол, ёмонликка нисбатан муросасиз, ғурурли ва ўжар бола сифатида таништиради. У ота-онасидан етим қолиб, ёлғиз бувиси билан яшайди. Лекин, иззат-нафси ва ғурурини ҳамиша баланд тутати. Шунинг учун ҳам Санжар масҳара қилганда чидаб туролмайди. Унинг бокс бўйича ўз вазнида мактаб чемпиони эканлигини била туриб, яккама якка муштлашишга чақиради, бойвачча қўшнисининг ҳавойи қилиқларини ҳазм қила олмайди, синф раҳбари Шарифжон ака унинг учун обуна пулини тўламоқчи бўлганида ўзини ҳақоратлангандек ҳис қилади ва ҳоказо.

Рихсивой характерининг киши эътиборини тортадиган яна бир жиҳати ота-онасининг бевақт вафоти туфайли туғилган жиззакилигидир.

Лекин у бўлар-бўлмасга куюнавермайди. Фақат адолатсизликка дуч келгандагина мурғак қалби жунбушга келади. Умуман ноҳақликка чексиз нафрати Рихсивой характерининг етакчи хусусиятидир.

Рихсивой Санжар масҳара қилгани учун дастлаб урушмоқчи бўлади. Унинг босиқлиги ва хушфёъллигини кўргач, ўзининг ноҳақлигини сезади. «Зўр бола экан», – деган хулосага келади у янги танишган ўртоғи Санжар ҳақида. – Танги ва мард, ҳазилкаш ва қувноқ. Қани эди ҳамма ўшанга ўхшаган бўла олса...»

Бир қарашда Санжар ҳақиқатан ҳавас қилса арзийдиган бола. У ўқишда аълочи, жамоат ишлари ва спортда илғор. Лекин бундай фазилатлар ҳамиша ҳам инсон қалбининг мусаффолигига замин бўла олмаслиги унинг кейинги хатти-ҳаракатлари тасвири орқали асослаб берилади.

Асарда Рихсивой ва Санжар образлари мисолида ифодаланган икки хил қараш, икки хил тушунча илк бор синфлараро футбол мусобақасида тўқнашади. Рихсивойнинг оёғи ўйинда лат еди. Лекин, тоғ командаси рақиблар дарвозасига гол урмагунча ўйин майдонини тарқ этмайди. Ниҳоят у ошириб берган тўпни Санжар дарвозага йўллайди. Командалари ютуғида Рихсивойнинг катта ҳиссаси борлигини Санжар кўпчилик олдида тан олгиси келмайди. Чунки, фақат ўзини кўрсатишни истайди. Шу воқеа сабаб бўлиб, дўстлар ўртасидаги тафовут ҳам кўзга ташланади-қолади. Бу ерда қаҳрамонлар характеридаги зиддият алоҳида таъкидлаб кўрсатилмайди. Балки уларнинг хатти-ҳаракатларидан китобхоннинг ўзи шундай хулосага келади. Рихсивой билан Санжарнинг ҳаётни англашлари ўртасидаги фарқ фақат уларнинг ўзаро

муаммоларидагина эмас, балки бошқаларга муносабатларида ҳам чуқурлаша борди. Асардаги Рихсивой Шарифжон ака – Санжар сюжет линияси шу жиҳатдан характерлидир.

Шарифжон ака Рихсивойларнинг синф раҳбари. Мактабда уни кўпчилик ёқтирса ҳам негацир Рихсивойнинг жини суймайди. Шу сабаб уларнинг орасида ҳар бир нарсада келишмовчилик келиб чиқади. Зийрак китобхон бунинг боиси Шарифжон аканинг шуҳратга ўчилиги, манманлиги, қисқа қилиб айтганда, сирти ялтироқ, ичи қалтироқ эканлигини осонгина пайқай олади.

Ҳаётга бўлган кўз қарашлари жиҳатдан Шарифжон ака билан Санжар бир-бирига яқин туради. Бу, айниқса, уларнинг Рихсивойга бўлган муносабатларида равшан сезилади. Шарифжон ака каби Санжар ҳам ўзини оқил-у доно ҳисоблайди. Дўстлик ҳақида яхши гаплар айтади-ю, лекин амал қилмайди. Рихсивойга оғир дамларда ёрдам бериш ўрнига, турли баҳоналарни рўқач қилади. Бир оғиз бўлсин, ўртоғидан ҳол-аҳвол сўраш ҳаёлига келмайди. Тўғрироғи, ҳаёлига келса ҳам ўртоғининг ишончини оёқ ости қилиб, чин дўстликка раҳна солади.

Хуллас, Рихсивой янги дўстлари орасида ўрнини топгунча турли қийинчиликларга учрайди. Шу жараёнда унинг ақл-идроки, фаҳм-фаросати чархлана боради. Ёзувчи қисса якунида Рихсивой қалбининг мусаффолигини булоқ сувининг тиниқлиги ва тозилигига қиёс қиладики, у китобхонда ҳам шундай таассурот қолдиради.

Латиф Маҳмудов (1935 йил туғилган)

Латиф Маҳмудов ижодини болаларнинг кундалик ҳаётидан олиб ёзилган реалистик ҳикоялар билан бошлаган эди. Ҳикоячилик адибнинг қаламини чархлаб, қисса, пьеса ва романга ўтишида, хусусан, сюжет ва конфликт яратиш, сўзни тежаб-тергаб ишлатиш борасида тажриба мактаби вазифасини ўтади.

Ёзувчи ҳикоячиликни кейинчалик ҳам ташлаб қўймади. Унинг «Жасур болалар», «Сирли хат», «Кундалик, хат ва биринчи синф ўқувчиси» (рус тилида), «Қизғанчиқ», «Эски дуторнинг сири» тўпламларидаги ҳикоялари адиб ижодида жиддий ва самарали изланишлар кечганини кўрсатади. Бу изланишлар, аввало, мазкур ҳикоялар сюжетида ўз аксини топди. Адиб уларда асар қаҳрамонларининг ҳаётга муносабатини тасвирлаш орқали характерларининг тобланишини кўрсатиш йўлидан боради.

Ёзувчининг кўпгина ҳикоялари сюжети таранг. Уларда қаҳрамонлар ҳаётидаги мураккаб вазиятлар қаламга олинади. Ўзи атрофида кечаётган воқеалардан қаҳрамонлар шундай ҳолатга тушадики, бу воқеаларни улар ё маъқуллаши, ё инкор қилиши лозим.

Ёзувчининг бошқа бир гуруҳ ҳикояларида сюжет эркин ривожланади. Уларнинг қаҳрамонлари фавқулодда воқеаларни бошдан кечиришмаса-да, ҳаётга фаол муносабатлари билан ажралиб турадилар. Шу орқали кичик китобхонни инсоний муносабатлар ҳақида ўйлашга ундайдилар.

«Йўлда» номли ҳикоясида тасвирланишича, Мирқобил ва Бобокул деган икки ўртоқ эрта билан кишлоқдаги қариндошлариникига йўл олишади. Улар анча масофани яёв босиб ўтишгач, очиқишади-да, йўлда учраган чойхонада қоринларини тўйғазишади-ю, чойхоначига миннатдорчилик билдирмасдан жўнаб кетадилар. Бундан Мирқобилнинг кўнгли ғаш. Бобокул эса парвойига ҳам келтирмайди. Мирқобилнинг кўнглидаги ғашлик тобора ортади. У чойхоначи чолга қилган муомалаларини қўполлик деб билади ва раҳмат айтиш учун орқасига қайтади.

Бобокул йўлда давом этар экан, ҳаёт уни яна бир синовдан ўтказди: араваси синган деҳқон унга ёрдам сўраб мурожаат қилади. Бировга миннатдорчилик билдиришга ярамаган бола, табиийки, ёрдам беришдан ҳам бош тортади.

Ёзувчи уларнинг ўша пайтдаги ички кечинмалари тасвири орқали характерларининг зиддиятли томонларини психологик жиҳатдан асослайди.

Аслида Мирқобил ҳам, Бобокул ҳам ёмон болалар эмас. Улар шунчаки бошқаларга ёрдам беришга одатланишмаган. Қайсарлиги ва манманлиги туфайли оғир вазиятга тушган бу қаҳрамонлар шу ҳолича қолиб кетмайди. Китобхон уларнинг ўз камчиликларини англаб етишларига ишонч ҳосил қилади.

Асар сюжетида қаҳрамон характерида жиддий таъсир этувчи, унинг ҳаёт ҳақидаги тушунчасини ўзгартиришга қаратилган воқеаларни келтириш адиб ижодига хос умумий хусусиятдир.

«Латиф Маҳмудов ҳикояларининг кўпчилигида, – деб ёзади Матёкуб Қўшжонов, – Бола ҳаётида маълум бурилиш ясайдиган воқеалар тасвирланади». Ёзувчининг сюжет яратишдаги бу маҳорати «Дангасанинг саргузаштлари» тўрламига кирган ҳикояларида янада чуқурлашади.

Болалар ўртасидаги ўзаро дўстлик алоқалари ва мактаб ҳаёти тўғрисида ҳикоя қилинган мазкур асарлар мавзуси ва қаҳрамонлар характеридаги айрим нуксонларни фош қилувчи руҳига кўра бир-бирига яқин. Бу яқинлик Мирвали ва Ботир каби қаҳрамонларнинг асардан-асарга кўчиб юриши инобатга олинса, кўзга янада аниқ ташланади. Лекин китобхон ҳар бир ҳикояда улар характерининг янги қирралари билан таниша боради.

Айтайлик, «Икки пақир нок»да шанбалиқдан қочиб, бозорга йўл олган икки ўртоқ адашиб қолган қизчанинг уйини излаётиб, ўзлари ўқиётган мактабнинг олдидан чиқиб қоладилар ва дўстлари олдида юзлари шувут бўлади.

«Санъатнинг сеҳрли кучи»да кинога тушиш иштиёқида ўзлари учун оғир деб билган ишларни уудалаб, меҳнатга майл кўрсатадилар. Ёзувчининг маҳорати шундаки, улар асардан-асарга кўчгани билан бир-бирини такрорламайди. Балки ўрнига қараб, гоҳ қув, гоҳ соддадил болалар сифатида намоён бўладилар.

Ботир билан Мирвали ўтакетган дангаса. Шу сабабли ўқишлари ҳам ўлда-жўлда, жамоат ишларини ёктиришмайди, ҳатто ўзларининг одатдаги ишларини ҳам бошқаларга юклашга интилади. Мактабда навбатчилик кунлари синф хонасини биринчи синф ўқувчиларига тозалатадилар, уй юмушларини сингилларига бажартирадилар ва ҳоказо.

Улар кўпинча қандайдир катта ишларни амалга ошириб, осонгина шуҳрат қозониш пайида бўлади, аммо кунт, сабр-чидам ва иродалари етишмаслиги туфайли ҳар сафар оғир ва кулгили аҳволга тушадилар.

Ҳар иккала қаҳрамон фақат дангасалиги билан эмас, балки ҳаёлпарастлиги, шўх-шаддодлиги билан ҳам бир-биридан қолишмайди. «Мирвали билан зерикмайман, – дейди Ботир, – унинг гапи билан юриб, оёғим оғрийди, холос. Чунки биз бамисоли ип-игна, у қаерда бўлса мен ҳам шу ерда». Ёзувчи мазкур қаҳрамонлар характери очишда улар ҳаётидаги фавқуллоҳда ҳолатлардан усталик билан фойдаланади.

«Кўзойнакли бола» ҳикоясининг конфликти янада кескин.

Ботир билан Мирвали янги кўшнилари – кўзойнакли болани ҳар ишда менсимасдан мазак қилишади. Бир қарашда мўмин-қобил бу бола китобхонда шунга лойиқ таассурот қолдиради, лекин у энг қалтис вазиятда – Ботирнинг отаси ҳайдайдиган машина авария бўлиши муқаррар бир пайтда машинани тўхтатиб қолиб, жасорат кўрсатади.

Ёзувчининг ҳикоячиликда орттирган тажрибаси, юқорида айтилганидек, пьеса ва қиссалар яратишда қўл келди. Буни адибнинг «Қопга яширинган одам» қиссаси мисолида кўриш мумкин.

Қисса конфликти умумий планда эзгулик билан ёвузлик ўртасидаги кескин тўқнашув асосига қурилган. Унда тасвирланган воқеликнинг катта қисми, гарчи бизнинг кунларда, мактаб спорт зали қурилиши атрофида кетса ҳам, иккала кутб вакиллари ўртасидаги зиддият илдизи анча илгарига бориб тақалади. Бир томонда Раиса Максимовна, Равшан, Асқар, Мўминжон ака, Солижон ака, Шахло ва Муниралар турса, иккинчи томонда домла, Эшонқул сўфи, Муродилла, Мулладўст, унинг шофёр жияни ва Турдикуллар туради.

Асар сюжети тугуни тунги йўловчиларнинг шубҳали хатти-ҳаракатлари билан бошланади. Айниқса, уларнинг каттаси – чолнинг ҳаётда ҳузур-ҳаловати йўқ: кундуз кунлари кўршапалакка ўхшаб пусиб ётади. Одамларнинг қаҳқаҳаси, шовқин-сурони уни даҳшатга солади. Одам боласининг кулгиси юрагига ханжардек ботиб, ўзини қўйишга жой тополмайди.

Хўш, чолни одамлардан бешишга нима мажбур этди? Нега у инсон зотини ёктирмайди?

Ёзувчи «Тунги йўловчилар» номли дастлабки бобдаги бу жумбоққа жавоб беришга шошилмайди. Аксинча, марказий сюжет чизиғига теракзорларнинг номаълум кимсалар томонидан қуритилиши, мактаб спорт зали қурилиши учун келтирилган цементнинг сувга ғарқ қилиниши, Солижон акани ошхонага қамаб, устидан газнинг очиб қўйилиши каби янги-янги сирли воқеаларни улайди. Бу эса ўқувчини янада қизиқтириб қўяди. Сиртдан қараганда, бу жумбоққа жавоб бермасдан иккинчисига ўтиб кетилишига кўра, асар композицион жиҳатдан тарқоқ тузилганга ўхшаб туюлса ҳам, сирли воқеаларнинг бир учи охир-оқибат Муродилла ва Мулладўстларнинг ёвуз қилмишларига келиб тақалади. Уларни қай жиҳатдандир очиш ва фош этишга қаратилади.

Воқеалар тасвирида бошдан-оёқ сирлилик ўқувчини зериктириб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас, шу сабабли ёзувчи Муродилла ва Мулладўст тимсолидаги ёвузлик билан бир гуруҳ ўсмирларнинг ҳаётдан ўз ўрнини топиш йўлидаги курашларини кўрсатишда дам-бадам асарнинг асосий сюжети линиясига у қадар алоқаси бўлмаган эпизодларни ҳам келтиради. Жумладан, Равшан билан Муниранинг пинҳоний учрашувлари, Асқар билан Шахлонинг ширин суҳбатлари, болаларнинг дарё ёқасидаги тепаликда лола теришлари каби лирик кайфият бағишловчи эпизодлар китобхоннинг таранглашган диққатини юмшатишга – «нафас ростлашга» имкон беради.

Қисса бош қаҳрамонларидан бири Равшан очикқўнгил, умум иши учун фидойи, меҳнатга муҳаббати баланд бола. Лекин у кам-кўстдан холи, идеал ҳам эмас. Равшан мактаб спорт зали қурилиши учун астойдил жон қуйдиради, дўстларига меҳрибон. Ёзувчи унинг характери очишда Мунирага бўлган муносабатидан ҳам усталик билан фойдаланади. Маълумки, Мунира билан учрашувлари Равшаннинг қалбида қандайдир тотли ҳислар уйғотади. Адиб буни муҳаббат деб атаб кўрсатмаса-да, яқин келажакда албатта шундай муқаддас туйғуга айланишига ишора қилади. Мана, катта ҳаёт бўсағасида турган ўсмирнинг Мунира билан кирда лола тергандан кейинги ички кечинмаси тасвири: «...Равшан ўзига ҳовлига жой қилиб, ўринга кирди. Аммо анчагача уйқуси келмай, ўқтин-ўқтин энтиқиб, осмон тўла юлдузларга қараб ётганда битта юлдуз кўзни камаштириб учди. Қизик, Мунира кўрдимикин-а, балки...»

Буни ҳали муҳаббат деб бўлмас эди, шунинг учун ҳам асарда унга ортикча ўрин берилмаган.

Воқеадан воқеа келтириб чиқарилиши қисса сюжети таранглигини янада оширган. Жумладан, спорт залига келтирилган цементнинг номаълум кимсалар томонидан сувга бостирилишини асоссиз равишда Асқарга тўнкаб, уни қурилишдан четлаштирадилар. Бу факт бир томондан аҳамиятсиздек туюлади. Аслида худди шу воқеа туртки бўлиб, асар тугунини ташкил қилган тунги йўловчиларнинг шубҳали хатти-ҳаракати сирли фош этилади.

«Қирғи лолазор» қиссасидаги ўсмирлар образи тасвири шуни кўрсатадики, ёзувчининг болаларга муҳаббати чексиз. Зеро, болаликнинг беғубор оламига қира олмаган, тушунмаган, завқ-шавқини ҳис этмаган ижодкорнинг уларга атаб асар ёзиши, ёзганда ҳам кўпчиликка маъқул қилиши амримаҳол.

Миразиз Аъзам
(1936 йил туғилган)

Болалар адабиётида ўз йўналишига, ўз услубига эга бўлган ўзбек болалар адабиётининг тараққиётига салмоқли ҳисса қўшган шоир Миразиз Аъзам серқирра, кўп йиллик ижоди билан, яъни катталар ва болалар учун ёзган шеърлари, дostonлари, ҳикоят, ривоят, мақола, латифа ҳамда таржималари билан китобхонлар қалбидан жой олиб келмоқда.

«Миразиз Аъзамнинг қаҳрамонлари, – деб ёзади П.Шермухамедов, – муҳофазаси кенг, уқувли, зийрак болалардир. Улар дунё, уруш, мустамлакачилик, одамлар, жониворлар ҳақида ўйлайдилар, фикр юритадилар. Бундай болалар билан ҳаёт хусусида суҳбат қуриш, баҳс қилиш учун файласуф шоир бўлишнинг ўзигина кифоя қилмайди. Айни замонда тарбиячи, мураббий ҳам бўла билиш керак. Зеро, ҳар бир истеъдодли шоир болаларни ҳаётини ҳодисалар билан таништирибгина қолмай, уларнинг тўғри тушунишига ҳам кўмаклашиши керак. Шоирнинг қаҳрамонлари зийрак, уқувли бўлишлари билан бирга, айна замонда ҳаёлпараст болалардир. Улардан баъзилари «етти ёшга кирса», «осмондай катта бўлишни», «самолётга миниб олиб офтоб олдига кетиш»ни орзу қиладилар. Яна бошқалари ҳаёлан «жиблажибон билан гаплашадилар».

Шоирнинг қаҳрамонлари ҳаёлпараст бўлсалар ҳам одамий бўлишни унутмайдилар, табиат гўзаллигидан завқлана биладилар. Улар «жимжитликнинг ажиб бир оҳангини», барглар ва шохларга ёпишиб олган, аммо офтоб чиққанда «мезонга маржон бўлиб тизилиб олган туман»лардан баҳра оладилар».³

Шоир шеърларига болалар табиатига хос саволларни сарлавҳа қилади ва уларга кизиқарли, образли тарзда жавоб беради.

Болалар «Бўталокнинг ўркачи нима учун қўшалок?» шеърини ўқиш жараёнида ўзлари билмаган ҳолда туяларнинг бир ва икки ўрқачли турлари борлигини билиб олишади. Шоир уни шундай тасвирлайди:

Тоқ ўрқачли бўталок,
Роса отди шаталок.
Олма дарахт тагида,
Ухлаб қотди бўталок.
Ярми қизил, ярми оқ
Олма узилиб шу чок
Белга тушди «тап» этди.
Эҳ, иш чаток, иш чаток:
Бўталокнинг ўркачи
Бўлиб қолди қўшалок.

«Китоб нима десалар...» шеърида шоир китоб – офтоб, китоб – қон деган фикрларга қўшилмаслигини мантиқан тўғри асослаб беради:

Офтоб ахир кечқурун,
Кўзга қуринмай қолар.
Тунда унинг иссиғи
Бизга билинмай қолар,
Китоб эса тунда ҳам
Яна ўқи деб қистар.
Ўқисангиз тушда ҳам
Қалбингизни иситар.

Китоб – бу қон деган фикрга қўшилмаслигини қуйидагича ифодалайди:

Китоб нима десалар,
Китоб – бу қон дедилар.
Қўшилмайман ҳеч бунга
Ўхшамайди у қонга.
Йиллар, асрлар ўтиб
Қонда маъдан тугайди.
Газу темир, қўмир ҳам
Озу оздан тугайди.
Китобларчи аксинча,
Ошиб борар йилма-йил
Турар дунё тургунча,
Қўчиб юрар тилма-тил.

Шоир шеърни шу тарзда давом эттириб,

Китоб одам, дегайман
Энг қадрдон оғайним,
Ичи олам, дегайман

дея ҳулоса чиқаради.

³ Шермухамедов П. «Истеъдод сеҳри». – Т.: Ёш гвардия, 1977. – 59-60-бетлар.

Миразиз Аъзам ижодига хос бўлган муҳим хусусиятлардан бири шеърларида фольклор анъаналарининг қўлланганлигидир. Шоир шеър ва дostonларида мақол, топишмоқ, ибора, афсона, латифаларни қўллаб таъсирчанликни янада оширади:

«Меҳмон отангдан улуг»
Деган мақол мард мақол.
Бу – биз учун йўл-йўруғ,
Амал қиламиз ҳалол.

«Антика» шеърдан.

«Икки юзли дўст» шеърда ибора ҳамда халқ оғзаки ижодининг топқирликка ўргатувчи жанри топишмоқ қўлланган:

«Бир юзи қора»,
Бир юзи оқ... –
Бу не ибора?
Бу не сабоқ?

Бундай шеърлар болаларни ўйлашга, фикрлашга ва топқирликка ўргатади. Бундан ташқари Миразиз Аъзам ижодидагина хос бўлган муҳим хусусиятлардан яна бири бу – мактаб саҳнаси учун ёзган махсус асарларидир. Ижодкор буюк аجدодларимизни ёш авлодга чуқурроқ таништириш, англатиш мақсадида «Бухорий дарси», «Замахшарий дарси», «Темурийлар ҳақида баҳс», «Улугбек ва ўғли Абдурахмон» каби саҳна кўринишлари сценарийларини ёзган. Жумладан, Замахшарий ким, унинг қандай асарлари борлигини, унинг илмга, уни эгаллашга бўлган интилишларини, бу йўлда сира чарчамасликларини болалар ёш хусусиятларига мос равишда ифодалайди.

Шоирнинг мана шундай мактаб саҳналари учун ёзган асарлари мактаб дўстликларида киритилса, катта ижодий мерос қолдирган боболаримизни, уларнинг илмий, бадиий ижодларини ёш авлодга янада чуқурроқ англатишимизда кўприк вазифасини ўтарди.

Ранг-баранг ижод соҳиби бўлган шоир Миразиз Аъзам бир қатор дostonлар ҳам яратган. Чунончи, «Ақлли болалар», «Ўлмас қуш афсонаси» («Эрк қуши»), «Она юрт осмонида» («Момақаймоқ тилидан»), «Антика» каби. Шоир дostonларида меҳнатсеварлик, дўстлик, эрк, тинчлик, аҳиллик, ҳақўйлик ғояларига асосий эътибор қаратилади.

Шоирнинг «Ўлмас қуш афсонаси» («Эрк қуши») эртақ-дostonи қарамликка, қулликка дучор бўлган бир юртнинг озодлик, хурлик йўлида олиб борган курашлари ҳақидадир. Тарихда жангу-жадаллар кўп бўлган. Бир мамлакат бошқа бир мамлакат устидан ҳукмронлик қилган. Эрксиз, мазлум халқлар эса мустақиллик, озодликни қўмсаб яшаган.

Эртақ-дostonда тасвирланишича, бир бахтиёр яшаётган мамлакатнинг овозаси чўл ҳокими ҳоконга ҳам етиб боради. У бу мамлакатни ҳар қандай йўл билан босиб олишга киришади. Жангу жадал бошланади. Аҳил, инок, бир ёқадан бош чиқарувчи бу юртни ҳокон босиб ололмайди. Шундан кейин у бу мамлакатни ҳийла ишлатиб босиб олади. Яъни ҳокон дарё бўйида яшовчи Наҳанг қассобга қизини бериб, ўша юртнинг бошқарувини ўз қўлига олади. Наҳанг қассобнинг онадан етим қолган Олмос деган қизи ва Ўлмас деган ўғли бор эди. Олмос Барчинойдек чакқон, уддабурон ҳамда ақлли бўлса, Ўлмас паҳлавон ҳақиқат, адолат, озодлик учун жонини ҳам аямайдиган ўғлон бўлади. Наҳанг қассоб хотинининг ҳийласига учиб, ўғлини бўрилар қонига олиб бориб ташлайди. Бўриларга ем бўлган Ўлмаснинг суяқларини Олмос гул тагига қўмади ва уни қуш бўлиб тирилишини чин дилдан истади. Ўлмас қуш бўлиб тирилиб ўғай онаси ҳамда отасидан қасос олади. Эл-юртда адолат ўрнатади. Асар охирида Ўлмас қуш ўз холига қайтади ва ўз ютига подшо бўлади. Энди бу диёр яна озод, эркин ва бахтиёр ҳаёт кечира бошлайди. Дoston болаларни аҳил-инок бўлишга, ҳақ, адолат учун курашишга, бировга қарам, муте бўлмасликка аксинча эркин, мустақил бўлиб яшашга чорлайди.

Шоирнинг «Ақлли болалар» дostonи бошқа дostonларидан алоҳида ажралиб туради. Дostonда болаларнинг пилла қурти боқиши ҳақида ҳикоя қилинади. Шоир фақат шу масалада тўхталиб қолмасдан, балки ҳозирги кунда ҳам глобал муаммолардан бири бўлган атроф-муҳитни, табиатни асраш ҳақида ҳам сўз юритади. Дostonда тасвирланишича, болаларга пилла қурти боқиш ишониб топширилади. Улар қурт боқиш мақсадида Асрорлар ерларидаги барча тут дарахтларини қаллақлашади. Ақлли, фикрчан бола бўлмиши Асрор уларни ўйлаб иш қилишга, бу ишлари шу тарзда кетса қўплаб ўсимликлар дунёси йўқолиб кетиши мумкинлиги билан огоҳлантиради. У бир дарахт кесишдан олдин ўнта дарахт ўтқазиб қўйиш тарафдори. Асрор шу мақсади йўлида улар билан олишади ва ўсимликлар дунёсини севишга, табиатни асрашга чақиради:

Ҳар йил кўчат экамиз,
Парваришлаб уларни
Қанча заҳмат чекамиз.
Қишлоқ ям-яшил бўлсин,
Бўлсин деймиз мевазор.

Шоир дostonда «Айтилган гап – кетган ўқ», «Ўйламасдан сўйлама», «Етти ўлчаб, бир кес» каби мақолларни келтириш билан болаларни ҳар бир гапни гапиришдан олдин ёки ҳар бир ишни бошлашдан аввал обдон ўйлаб, мушоҳада юритиб, кейин бажариш кераклигини уқтиради.

Бундан ташқари, дostonда ўсимликлар дунёси аямасдан қирилса, биздан кейинги етишиб келаётган авлод нок, тут нима эканини билишмайди деган огоҳ чақириклари ҳам бор.

Йиллар ўтиб болалар,
Шинни нима билмайди.
Булар учун ким айбдор?
Биров эмас Ўзимиз

Ижодкор дoston охирида ҳеч бир иш бир-бирига ҳалақит қилмаслигини таъкидлайди:

Тутни пилла туфайли
Ҳаққимиз йўқ қиришга.
Ҳалақит бермасин-да
Бир иш иккинчи ишга.

Турсунбой Адашбоев (1939)

Улуғ ёзувчилар тарихига назар ташланса, истеъдоднинг туғилиши ҳар кимда ҳар хил кечганини кўриш мумкин. Алишер Навоий илк ёшлариданоқ Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» асарини ёд олган, ҳали ўсмирлик давридаёқ илк асарлари билан мавлоно Лутфийдек беназир шоирни ҳайратларга солган бўлса, Усмон Носир балоғат ёшидаёқ машҳурлик даражасига эришган эди. Таниқли болалар шоири Самуил Маршак 4-5 ёшлариданоқ шеър машқ қилиб 11-12 ёшларида илк поэмаларини яратган бўлса, Қуддус Муҳаммадий «Ўқувчига эсдалик» номли биринчи шеърий китобини эълон қилганида сал кам 40 ёшда бўлган.

Кичкинтойларнинг севимли шоири Турсунбой Адашбоев сўзни сўзга жуфтлаб, ўз ҳайратию бор ғайратини қоғозга тушира бошлаганида 12-13 ёшларда бўлганини соғинч билан хотирлайди. «Менинг адабиётга кириб келишим, – деб ёзади шоир, – аввало, муаллимларимнинг, қолаверса, Абдуллажон Шаитовдай фидойи, адабиётга жуда меҳр қўйган одамларнинг таъсири туфайли бўлган, десам адашмайман.

Олтинчи синфда ўқиб юрган кезларим «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасида машҳур олим Ҳоди Зарифнинг бир хати чиқди. Хатда газетхонларга халқ ичидаги дostonларни ёзиб олишга ёрдам сўраб мурожаат этилганди. Мактабимиз директори газетани олиб келиб, қишлоқдаги тўйларда дoston айтиб юрадиган Олим қарга деган кишини топиб, дostonини ёзиб жўнатгин, дедилар менга. Мен бу ҳақда Ҳоди Зарифга хат ёздим. Ҳоди акадан: Ука, дostonнинг ҳеч қаерига қўшмасдан, оғзидан қандай чикса шундайлигича ёзиб жўнатишингизни илтимос қиламан, деган жавоб келди.

Бу «Ёзи билан Зебо» дostonи эди. Хуллас, мен Олим қаргани изладим, у киши қўшни қишлоқда пахса ураётган экан. Олим акани иш устида топдим, танишдим, мақсадимни айтдим. «Бўлди, менга бир ҳафта қоғоз қоралашасан, сенга дoston айтиб ўтирсам, тирикчилигим қолиб кетади. Кечкурунлари ёзамиз», деди. Келишдик. Бир ҳафта деганда дostonни қоралаб олдим ва Ҳоди Зариф домлага жўнатдим... Мана шу ўқувчилик йилларидаги кизиқишларим мени катта адабиётга етаклаган бўлса, ажабмас».

Кўринадики, кўпчилик ижодкорларда бўлгани каби Турсунбой Адашбоев истеъдодининг куртак отишида эртагу дostonлар, ривояту чўпчаклар мисолидаги фольклор асарларининг роли катта бўлган. Дарҳақиқат, оғзаки сўз санъати катига яширин бетакрор сеҳр-жозига ошуфталик шоирнинг бутун ижодини ичдан нурлантириб турадиган омиллардандир.

Илк асарлари билан Миртемир ва Қудрат Ҳикмат каби устозлар эътиборини тортган, айна пайтда улардан олган сабоқларига юксак эътиқод билан амал қилиб келаётган Турсунбой Адашбоев бугунги кунда ўзбек болалар шеърятининг етакчи намоёндаси ҳисобланади.

1939 йилда қардош Қирғизистоннинг Ўш вилоятига қарашли Олабуқа туманидаги Сафед Булон қишлоғида таваллуд топган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи, Қирғизистонда хизмат кўрсатган маданият арбоби, шоир, таржимон ва ношир Т.Адашбоев катта ҳаёт ва сермашаққат ижод йўлини босиб ўтди.

«Қамолнинг олмаси» номли илк шеърий тўплами эълон қилинганида у ҳали Тошкент давлат университетининг (ҳозирда Ўзбекистон Миллий университети) талабаси эди.

Тинимсиз ижодий изланишни ўзининг аъмоли деб билган шоир Москвадаги Олий Адабиёт институтида таҳсил кўриб, жаҳон болалар адабиётининг нодир намуналари билан яқиндан танишиш имконига эга бўлди. Собиқ иттифоқ ҳудудидаги тенгқур болалар шоирлари ва таржимонлар билан ижодий баҳс-мунозараларда қатнашиб, тобланди.

Т.Адашбоев ижодининг етакчи хусусияти ҳақида гап кетганда, энг аввало, эришган ютуқлари билан хотиржамликка берилмаслиги, беҳаловат изланувчанлигини алоҳида тилга олиш жоиз. Негаки, айрим ижодкорлар маълум даражага эришгач, маҳоратини ошириш устида бош қотирмайди, натижада ўз-ўзини такрорлашдан нарига ўтолмай қолади. Т.Адашбоев бу йўлнинг ижодкор учун ғоятда хатарли эканини чуқур ҳис этади.

«Уолтер Деламер деган англиялик жуда машҳур болалар шоири бор, – деб ёзади у. – Яшаб ўтганига 200 йил бўлди. У умрида битта китоб ёзган. Бу китоб инглиз тилида гапирадиган ҳамма мамлакатларда ҳар йили нашр этилади. Шу китобни ўқисангиз, э, Корней Чуковский, Самуил Маршак болаларга шеър ёзишни шундан ўрганган экан, дейсиз. Очиғини тан олиб айтсак, биз нафақат жаҳон болалар адабиётини, масалан, Деламер ижодини, ҳатто қардош халқлар адабиётини ҳам ўқимаймиз».

Ижодий хотиржамликка берилиш, ўз қобигидан ташқари чиқа олмасликни бадиий маҳорат кушандаси деб билган шоир бадиий ижодда ҳам ўз эътиқодига қатъий амал қилади. Агар унинг «Камолнинг олмаси», «Биз саёҳатчилар», «Олатоғлик бўламан», «Сурнай», «Арслонбоб шаршараси» тўпламларига кирган бегубор болалик, Ватан, она табиат ҳақидаги талай шеърларида анъанавий тасвир услубининг устуворлик қилиши кўзга ташланса, нисбатан сўнгги йилларда эълон қилинган «Уч бақалоқ ва сирли ковок», «Орзуларим – қўш қанотим», «Олтин ёлли тулпор», «Латифбойнинг лофлари» каби китобларидаги аксарият асарларида ҳайрат аралаш энгил юмор ва ўйин воситасида ўзига хос эзгуликка йўғрилган ҳаёт фалсафасининг болаларбоп тилда, аммо катталарни ҳам ўйлашга ундайдиган тарзда ифодаланишини ўз устида ишлаш, тинимсиз изланишлар маҳсули, деб баҳолаш мумкин.

Т.Адашбоев ижодида Ватан ва табиат муштарак тушунчалар сифатида талқин қилинади. Асарларининг лирик қаҳрамони Ватанни табиатдан, табиатни Ватандан айри тушунмайди. У Ватан ҳақида сўз очадими, табиат ҳақида фикрлайдими – қуруқ таърифу тавсифдан қочади. Аксинча, бирор манзара-ҳолат туфайли ўзида туғилган ҳайрат туйғуси билан ўртоқлашади.

Тўрғай ётар тухум босиб,
Шувоқ билан сирлашиб.
Қора қўнғиз сокка ясаб,
Дўнгга тортар тирмашиб.
Юмронқозик серҳадик
Иш битирар югуриб.
Суғур арча остида
Турар тасбеҳ ўгириб.
Чигирткалар қамишдан
Най ясайди – кертади.
Кўкандаги бияга
Сўна дутор чертади...

«Толди булок»

Тухум босиб ётган тўрғайнинг шувоқ билан сирлашишию қора қўнғизнинг сокка ясаши, юмронқозикнинг ҳадиксираб, аланглаб юришию суғурнинг арча остида тасбеҳ ўгириб ўтириши, чигиртканинг қамишдан най ясашию сўнанинг бияга дутор чертиши – дала-даштдаги табиат манзарасининг ундаги жонзотлар мисолида бадиий образли сувратлантирилиши кичик китобхон қалбида ёрқин ҳислар туғдиради, тасаввурини, онгу шуурини она табиат кўринишларига боғлайди. Катта ёшли китобхон эса ўша манзара-ҳолатларни неча марталаб кўрган, кузатган, гувоҳи бўлган эса-да ўз эътиборсизлигидан ҳайратга тушади. Лирик қаҳрамоннинг синчков нигоҳи, табиатга илиқ муносабати унга ҳам кўчади.

Шуниси муҳимки, ўша табиат, ўша юрт – унинг Ватани. Ўқувчида мана шундай кайфият туғдириш ундаги Ватанга муҳаббат ва садоқат туйғуларига жон бағишлайди.

«Уйимиз совуқ эди, – деб ёзади шоира Кавсар Турдиева. – Ҳали «дом» иситила бошламаганди. Кичик ўғлим эса дераза ойнасига бўёқлари билан кип-қизил куёшнинг расмини чизибди. Нимагадир Турсунбой Адашбоевнинг «Жўнатаман куёшни» шеъри эсимга тушди. «Жўнатаман куёшни, мен келгуси хатимда», деб якунланган шеърида Турсунбой аканинг ижодига хос бўлган психологизмлар ва миллий рух бўртиб кўринади.

Болалар ёзувчисининг маҳорати – бу фақатгина дунёни болалар кўзи билан кўриш ва идрок этишгина эмас, балки бу идрокни кенг ўқувчилар оммасига ана шу тарзда намоён қилишдир».

Назаримда, Т.Адашбоевнинг бадиий маҳорати ҳам айнан дунёни болалар кўзи билан кўриши, идрок этиши ва уни ўқувчига шу тарзда етказиши билан белгиланади. Боғбонларнинг дов-дарахтларнинг соч-соқолини қийиши, оқланган дарахтларнинг оппоқ пайпоқ қийиши («Ҳашарда»), баҳорнинг кишни бурнидан тарновга осиб қўйиши («Сумалак»), чақмоқнинг кўкда ёнғоқ чақиши («Баҳор келгач»), Асқар тоғдан тушаётган сувнинг қояларда янчилиши, қарағайнинг кўкка санчилиши, қорли чўққининг қирғиз тумоғига ўхшатилиши («Саричелақ»), айиқнинг пиймасини ивитишию куённинг оқ тивитдан ўзига пўстин тикиши, яшил тароқ арчаларнинг шамолнинг сочларини тарашию оқ ятакли қайинларнинг зарбалдоқ тақиши («Киш») аслида болаларча тасаввур ва идрок маҳсулидир.

Т.Адашбоев шеърларининг қаҳрамонлари «сапчиб оққан сув билан ким ўзарга югурган», холасига ёрдам учун «нонини ботириб, қотириб қаймоқ еган», «тоғдан кўтарилган куёшни онаси ёпган патирга» ўхшатган, бувисининг ажинларига қараб «дазмол босиб олсангиз текис бўлиб кетарди», деб маслаҳат берадиган, кун бўйи боғдаги сирпанчикда «вагон» бўлиб учишгач, «оқшом уйга шимининг орти сузилиб» қайтадиган қувноқ, топқир, хаёлкаш, меҳнаткаш, завқию иштаҳаси тобида бўлган болалар» (Мухтарама Улуғ)дир. Уларнинг шўхлиги ва ўйинқароқлиги атрофимиздаги олам жумбоқларини билишга бўлган қизиқишию бетизгин саволларига уйғун:

Кумурсқанинг товони йўқ,
Ниначининг қулоғи.
Соқол билан туғилар
Эчкиларнинг улоғи.
Беумуртқа майқўнғиз,

Илон кўлсиз, оёқсиз.
Нима кечар дарахтлар –
Бўлса рангсиз, бўёқсиз.

Асалари не учун
Чакиб, ўзи ўлади?
Қизик, нега чувалчанг
Икки бошли бўлади?

Т.Адашбоевнинг болалар шоири сифатидаги ижодий тақомилида фольклор асарларининг ифода услуби Қудрат Ҳикмат, Султон Жўра, Зафар Диёр сингари устозлар ибрати, жаҳон болалар адабиётининг ижодий анъаналари битмас-туганмас илҳом манбаи, тажриба мактаби вазифасини ўтайди. Шунинг учун ҳам устозларини «мени тарбиялаб вояга етказган боғбонлар», дея эъзозлаб тилга олади, жаҳон болалар шеърини намояндалари ижодини эса «мен сув ичган чашмалар» дея ҳурмат билан таъкидлайди.

Жаҳон болалар шеърининг талай намуналари Т.Адашбоев таржимасида кенг китобхонлар оммасининг адабий мулкига айланган. Уларнинг ичида К.Чуковскийнинг «Ювин, дўмбоғим», «Майдадир», С.Маршакнинг «Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртак», «Тентак овчи», «Доно сичқон ҳақида эртак», С.Аксёновнинг «Сехрли қизил гул», В.Берестевнинг «Кўлмакдаги суратлар», «Ўқишни билсанг ўзинг», Б.Заходернинг «Самовар», «Бўри мактаса...», Н.Думбадзенинг «Кетино», «Игна», Овсей Дризининг «Кутилмаган ҳодиса», В.Даньконинг «Қорбобо бўлсам агар», Ян Бжехванинг «Тухум ва товук», «Туз ҳақида эртак», Уолтер Деламернинг «Пат сақланар ёстикда», «Бекинмачоқ» каби асарлари бор. Улардан «Кутилмаган ҳодиса» номли мана бу шеърга эътибор беринг:

– Боисин айт, хой, Бурга,
Бу қадар нега шодсан?
– Кириб айиқ жунига
Газета ўқиётсам,
Менга милтиқ ўқталган
Овчига кўзим тушди.
Бундай даҳшатли ҳолни
Кўрмаган етти пуштим.
Нишонга олиб мани,
Тепкини босди: вар-ранг!
Хайрият, ўқ тўсатдан
Айиққа тегди, қаранг...

Таржимоннинг маҳорати шундаки, агар унинг номи ёзилмаса, кичик китобхон дабдурустан асарнинг таржима эканлигига ишонмайди. Овчининг ўзига милтиқ ўқталишидек даҳшатли ҳолга етти пуштининг дуч келмаганлиги юзасидан Бурганинг иқроор-эътирофи шеърга миллий руҳ бағишлайди. Натижада аслият билан таржима ўртасидаги чегара барҳам топади.

Таржиманинг чинакам санъат асари сифатида аслият даражасига кўтарилиши сермашаққат иш бўлиб, астойдил ва узоқ изланишни такозо этади. Таржимонлик ўз ишига нописандлик ва юзакиликни эп кўрмайди.

«Турсунбой ака Алини Валига, омонни ёмонга қофия қилишдан ўзини тияди ва ниҳоятда янги қофиялар топади, – деб ёзади Равшан Файз. – Қуйидаги қофиядош сўзларга бир эътибор бериб кўринг-а: кишлоққа-пишмоқда, тоза ман-ёзаман, балиқлар-аниқлар, ўз дарди-ўзгарди, олдимдан-қолдим ман, барабан-қараманг... Кўриниб турибдики, Турсунбой Адашбоев худди моҳир ҳўққабоздай ҳеч қийналмай сўзларни ўйнайди».

Юсуф хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонида кичкинтой қахрамонларнинг биттасидан ҳали ҳаётий тажрибага эга бўлмай туриб, эзгу ишларни амалга оширишда ютуқларга эришишининг боиси сўралганида у отасидан дуо олганини айтиши келтирилади. Масалага шу жиҳатдан ёндашилса, Т.Адашбоевни икки элнинг дуосини олиб келаётган ижодкорлардан, дейиш мумкин. Буни шоирнинг қуйидаги эътирофи ҳам тасдиқлайди:

Ўзбек-қирғиз қони сингган,
Сизга айтсам тўғриман.
Шу боисдан икки элнинг
Эрка шоир ўғлиман.

Қамбар ота (1941)

Узоқ йиллардан буён болаларга атаб 20 дан ортиқ шеърини китоблар ва юзлаб қувноқ кўшиқлар ёзган шоир Қамбар Ўтаев Ғамбар отанинг ижоди, айниқса, мустақиллик йилларида ҳам мазмунан, ҳам сифат жиҳатидан гуркираб ўсди. Эндиликда у мустақилликнинг Ватанимиз ҳамда халқимизга келтирган шарофати туфайли ёш юракларда намоён бўлган озод Ватан севгиси, ғурур ва фахр тушунчаларини улуг муҳаббат билан тараннум этишга қалб кўрини бағишламоқда.

Шоирнинг сўнги йилларда яратган «Тошполвон ва ишполвон ҳақида эртақ», «Куш билан гаплашдим», «Томда ухлаган бола» каби тўпламларига кирган ахлокий-дидактик характердаги асарлари кичкинтойларни юксак маънавият руҳида тарбиялашга қаратилиши билан алоҳида эътиборга лойиқ. Шунинг учун ҳам қарийб 30 йиллардан бери сара шеърлари мактаб дарсликлари, дарсдан ташқари ўқиш китобларидан болалар боғчалари ва мактаблар учун методик қўлланмалардан тушмай келади. Жумладан, биринчи синф «Одобнома» дарслигига киритилган «Ўзбекистон – онажон», 1-синф «Ўқиш китоби»даги «Ер», 2-синф «Ўқиш китоби»даги «Боғда», 4-синф «Ўқиш китоби»даги «Нон қаердан келади?» каби талай шеърлари кичкинтойларни атрофимиздаги олам билан таништириш орқали Ватанга муҳаббат туйғуларига туртки беради.

Шоирнинг «Ай-яй-яй...», «Болаларнинг кўзлари», «Той бола», «Ўзбекистон – Онажон!», «Бундай ўлка қайда бор?!», «Бола азиз», «Кулишларинг», «Суюкли наврўзим», «Офтобжоним – ўртоқжон», «Гуллоладан жамалак», «Гул яхши, лола яхши», «Полвонман» каби қўшиқларини кичкинтойлар, айниқса, севиб ижро қилишади.

Шоирнинг «Тошполвон ва ишполвон ҳақида эртақ» асарида қаҳрамонларнинг мустиқликка мос равишда касб-корга қизиқиши, тadbиркорлиги туфайли ҳаёт йўлини топиши тасвирланса, «Ватан соғинчи», «Табаррук қабул» дostonларида Ватанга юксак муҳаббат туйғулари улуғланади. Бундай бакуват асарлар болаларни ҳаққонийлик руҳида тарбиялашга, Ватанни севишга даъват этиши билан ажралиб туради.

Қамбар Ўтаевнинг юкорида номлари тилга олинган китобларидаги «Азиз Ватан», «Рубобим», «Эртаксевар кувноқ бола» шеърларини ўқиганингиз сари дилингиз ёриша боради. Китоблардаги шеърларнинг сарлавҳасиданок завқлана борасиз: «Қуёш бола, ой бола», «Соғлом авлодга балли!», «Бахт-омади чопагон», «Эрка қушим» ва ҳоказо.

Шоирнинг «Томда ухлаган бола» деб номланган китобини қўлга олган ўқувчи, табиийки, бу қандай бола экан, деб ўйлайди. Шеърлар билан танишиш жараёнида унинг дастлабки ҳаёли тамоман ўзгаради. Ёз иссиғида шўх боланинг тунда том устига чиқиб ётишида ўзга маъно борлигини билгач, тенгдошининг қилиқларидан завқланади. Бундай ҳазилнамо шеърлардан «Гилдирак ичида югурган олмахон», «Ҳазилкашлар», «Қовоқлар», «Яйраб юргин, эчкичам» каби шеърлар болалар дилини яйратади. Хуллас, болаларни ҳам қувнатадиган, ҳам фикрга чорлаб, ўйлатадиган асарларида таникли шоир Қамбар Ўтаевнинг таланти ёрқин намойён бўлган.

«Туғилишимда доялик қилган бувимнинг айтиши бўйича Наврўз байрами бошланишига 12 кун қолганда таваллуд топган эканман, – деб ёзади шоир. – Туғилганлик ҳақидаги гувоҳномани 1957 йили Каттақўрғон шаҳрида олганман.

Исмим – Қамбар. Бу сўз икки хил маъно англатади; бири – янги ой, иккинчиси – юлдузлар туркуми. Ҳар иккаласининг маъноси бир-биридан яхши. Янги кўринган ой – яхшилик аломати. Юлдузлар туркуми – турфа-туркум дўстлар, турфа ёрқин ишлар ҳамроҳи бўлсин, деган маънода менга бу исми қўйганидан миннатдорман».

Тақдир тақозоси билан бўлажак шоирнинг болалиги Косон ва Чироқчи даштларида, Ургутнинг Баҳрин қишлоғида, Дарғом анҳори бўйларида, Пастдарғом тумани далаларида, Каттақўрғон шаҳрида ва ундан солланиб оқиб ўтувчи Ғўша пайтда тўлиб тиниб яйраб оқувчи Ғ ҳаётбахш Каттақўрғон анҳори ва Наҳрипой ва ундан нарироқда Қорадарё бўйларидаги сўлим жийдазор, ўрикзор, узумзорлар, турфа-туман мевазорларга тўлиб тошган унутилмас гўшаларда ўтди.

Ватан ҳақидаги биринчи шеъри Каттақўрғондаги Мирий номли мактабда ўқиётганида туман газетасида ёруғлик кўрди. Кўп ўтмай “Ёнғок” сарлавҳали масали чикди. Сўнг бирин-кетин Самарқанд вилоят газетасида, “Ғунча” журналида шеърлари пайдо бўла бошлайди. Кўп ўтмай, тўлиқсиз ўрта маълумот билан Самарқанд темир йўл техникумига ўқишга кирди, сўнгроқ Самарқанд сув хўжалиги техникумида ўқиш баробарида 69-кечки мактабга ўқишга қатнаб, 1962 йили биратўла битирди. Худди шу йилнинг ўзида Алишер Навоий номли Самарқанд давлат университетининг ўзбек филология факультетида ўқишга кирди. Бу давр ичида унинг анча-мунча шеърлари турли нашрларда кўзга кўриниб, танилиб қолганди.

Ижодга қаттиқ кўнгил қўйган шоир 1974 йилда оиласи билан Тошкентга кўчиб келиб Ғафур Ғулом номли Адабиёт ва санъат нашриётида иш бошлайди. Бисотида анча етилиб қолган шеърларини тўплаб “Ватан тупроғи”, “Бизнинг космос” номли китобларини чоп эттирди. Шеърлари ва эртақ-dostonлари тиникиб, тилга туша бошлади. Айниқса, болаларга аталганлари соддалиги, оддийлиги, дилга яқинлиги билан кичкинтойлар қувончига қувонч қўша борди. Йиллар оша Республикамизнинг атанган композиторлари шоирнинг ўзига ёққан шеърларидан танлаб қўшиққа айлантиришди. Педагог-олимлар тарбиявий аҳамияти катта бўлган, талант билан ёзилган асарларини турли мактаб дарсликларида, дарсдан ташқари ўқиш китобларига, методик қўлланмаларга, қўшиқларини эса мусиқа дарсликларида киритишда давом этди.

Шоир Қамбар отага ёзган асарлари ичида ватанпарварлик, таълим тарбияга оид “Садоқат”, “Ўзбекистон, онажон”, “Ватан соғинчи”, “Ўхшамай кетгур...”, “Кўнгизлар жанги” □ “Бола азиз”, “Сардор афсонаси”, “Ўтган гап” каби теран мазмунли шеърлари ва талант билан ёзилган “Эрка эгизаклар”, “Боғбон ҳикояси” dostonлари, юзлаб қўшиқлари шуҳрат келтирди. Шоирнинг ижоди 1999 йилда Президентимиз томонидан II-даражали “Соғлом авлод учун” ордени билан тақдирланди.

Анвар Обиджон
(1941)

Одатда, бирор ёзувчи ижоди таҳлил этилганда асарларининг мавзу доираси, тасвир услубининг ўзига хослиги, яратган образларининг ҳаётийлиги-ю тарбиявий аҳамияти ёки қайси асарида қандай ғояларни илгари сургани-ю бадиий тил хусусиятлари юзасидан фикр юритилади. Баён қилинадиган фикр-мулоҳазалар мазмунан ҳар хил бўлса-да, уларни боғлаб турадиган бир нуқта бўлади. Бу бадиий маҳорат билан боғлиқ ёзувчининг ижодий индивидуаллиги масаласидир.

Таникли болалар шоири Анвар Обиджон асарларига шу жиҳатдан назар ташлаганда унинг шоир, носир, киносценарист, драматург, ношир сифатидаги кўп қиррали ижодий фаолияти кўз олдимизга келади.

Анвар Обиджон болалар адабиётига дастлаб «Она Ер», «Баҳромнинг ҳикоялари» тўпламлари орқали шоир сифатида кириб келди ва мавжуд ижодий анъаналардан фойдаланган ҳолда ўзига хос йўл танлади. «Булбулнинг чўпчаклари», «Ғалати мактублар», «Кумуш уй», «Гурунгдаги гаплар», «Ажойибхона», «Ўзимизнинг ансамбл», «Игналарим чиройли», «Менинг коллекциям», «Ширин сўйлар жажживойлар», «Каламушлар кемаси», «Сиз эшитмаган кўшиқлар», «Далалардан болаларга», «Осмондан тушган созанда» туркум шеърлари фикримизга далилдир. Улардаги аксар мажозий-юмористик тасвир болаларнинг ўзларига таниш, аммо бир қарашда ҳатто катталарнинг ҳам эътиборини тортмайдиган ҳолат-манзаралар билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун ҳам Анвар Обиджоннинг шеърларида анъанавий услуб ва шакллар шартлилик билан безанганини кўриш мумкин. Унинг қаҳрамонлари кўпроқ ҳайвонлар, ҳашаротлар, майса-ғиёҳлар, дов-дарахтлар бўлиб, тасвирнинг қисқалиги беихтиёр диққатни тартади. Айрим шеърлари икки-уч сатрдан ташкил топган бўлса-да, мазмунан тугалдир.

Шоирнинг туркум шеърлари кўшиқ, мактуб, чўпчак шаклида яратилган. Улардаги шаклий ўхшашлик китобхонга диққатини жамлашга, асарларининг маъно-мазмунини англашга ёрдам беради. Жумладан, «Сиз эшитмаган кўшиқлар» туркумидаги «Чигирткалар кўшиғи», «Сигир кўшиғи», «Ажойибхона» туркумига доир «Тулкилар радиосида», «Қуёнлар трамвайида», «Ғалати мактублар» туркумидаги «Пўстиннинг Айиқчага ёзган хати» шеърлари шунчаки шаклий уйғунликни англамайди, балки, аксинча, уларнинг ҳар бирида кичкинтойларда ҳайрат туйғусини кўзгашига кодир қувноқ юмор билан йўғрилган теран ҳаётий маъно бор.

«Тулкилар радиосида»ги «Тоқат қилинлар бир оз, сўнгги бор қуйлар ҳўроз» тарзидаги ахборот-эълон ҳам, «Чумчуқлар бозорида»ги:

– Бунча тикин, машмаша?

– Сотилипти итпашиша –

тарзидаги қисқагина савол-жавоб ҳам болаларни атрофимиздаги олам билан таништириш орқали уларнинг дунёқарабини кенгайтиради, мушоҳада қобилиятини тарбиялайди.

«Баҳромнинг ҳикояси» шеърида тасвирланишича, Баҳром исмли бола «Япалоқ» деган товўғи билан иноқ яшайди. Бу дон берса у оппоқ тухумлари билан хурсанд қилади. Хуллас, улар ўртасидаги дўстликнинг замини мустаҳкам. Аммо бу дўстлик Баҳромнинг эҳтиётсизлиги, тўғрироғи, кўполлиги туфайли барҳам топади. Унинг «дангаса» дея қилган дўқидан Япалоқ уйдан бош олиб кетади. Япалоқ аразлашининг сабабини ёзиб қолдирган хатида кўпол ва тамагирлиги учун Баҳромдан қаттиқ хафа бўлганини баён этади. Баҳром эса қилмишидан пушаймон.

Асарда қўйилган масалага нисбатан муаллиф позицияси аниқ. Лекин ўз муносабатини очиқ-ойдин билдириб ўтирмайди.

Изчил сюжетнинг болаларбоп тилда ҳикоя қилиниши, тасвирда шоирнинг холис кузатувчи сифатида турганлиги шеърнинг санъат асари тарзидаги бадиий эстетик таъсирчанлигини таъминлаш билан бирга, тарбиявий мақсадга ҳам хизмат этади. Яъни, хушмуомалалик билан кўполлик ҳақида маълум тушунча беради.

Анвар Обиджоннинг «Сиз эшитмаган кўшиқлар» туркум шеърларида дидактик ғоя кўпроқ киноя, кочирик, пичинг аралаш фош этувчи юмор воситасида ифодаланади.

«Оббо каламуш-эй!» шеърида танқид тиғи каламушсифат кишиларга қаратилган. Халқ мулкани киши билмас талон-тарож қилувчиларга нафрат уйғотишда шоир характер-хусусиятига кўра уларга яқин турувчи каламуш образидан усталлик билан фойдаланади. Мана, у каламушга қарата нима дейди:

Ёз десалар
«Темир» деб,
Сен ёзибсан
«Кемир» деб.

Шоир шу тариқа каламушнинг айтилган сўзни бошқача ёзишига гўё унинг чаласаводлигини сабаб қилиб кўрсатади. Лекин зийрак китобхон каламушнинг «темир» ўрнига «кемир» сўзини ёзишидан фаҳмлайдики, у чаласавод эмас, балки ўзининг ҳаётий принципини баён қиляпти. Маъно жиҳатдан бир-биридан тамом йироқ бўлган сўзлар (*темир, кемир*) зиммасига асосий ғоянинг юксатилиши қофиядош сўзлардаги фавқулдда ҳамоҳанглик шеърнинг ғоявий-бадиий таъсирчанлигига, узоқ муддат хотирамизда муҳрланиб қолишига ёрдам беради.

Анвар Обиджон «Текинхўр» шеърида ҳам шу хилдаги «адрессиз» танқидга мурожаат этади. Мазкур шеър аини вақтда реал мазмунга ҳам эга. Текинхўрликка нафрат ғоясини илгари сурган шоир асарда болаларга таниш манзарани чизади:

Қумурскавой
Топиб увок.
Терга ботиб
Тортди узок.
Чумчук келиб
Секингина,
Ютди-қўйди
Текингина.

Қумурсканинг заҳматкашлиги, топган увоғини «терга ботиб» не машаққатлар билан инига судраши, лекин текин яшашга ўрганган чумчукнинг бунинг билан иши бўлмасдан, тайёр озикқа зўравонлик қилиши оддий бир ҳол.

Шоирнинг маҳорати шундаки, кўпчилик кўриб юрса ҳам, эътибор бермаган ўша оддий ҳаёт ҳодисасидан тарбиявий аҳамиятга молик умумлашма ҳулоса чиқара олган.

Шеърнинг таъсирчанлигини таъминлаган омиллардан бири кескин вазиятнинг қаламга олинганлигидир. Шоир уни ғоятда қисқа сатрларда ихчам тасвирлайди, сўзларни чертиб-чертиб танлайди.

Сиртдан қараганда, муаллиф шеърда қаламга олинган воқеанинг шунчаки ҳолис кузатувчиси каби таассурот қолдирса-да, аслида унга бўлган муносабатини ҳар бир сатрга сиғдиришга интилган. Қумурсканинг топган увоғини «терга ботиб узок тортиши»га эътибор қаратилганлигидан унга шоирнинг хайрихоҳлигини сезиш қийин эмас. У қумурскага қанчалик хайрихоҳ бўлса, Чумчукнинг қилмишига шу қадар нафрат билан қарайди. «Секингина», «текингина» қофиядош мисралари бу пинҳоний нафратнинг теран ифодасидир. Шоир уларга ўз муносабатини очиқ-ойдин баён қилганида, шеърнинг ғоявий-бадиий қимматига сўзсиз, салбий таъсир кўрсатган бўлар эди.

Шоирнинг «Яйловни соғинган қўй» шеъри суҳбат тарзида ёзилган. «Ишлар қалай?» деган саволга қўй ўй суриб шундай лўнда жавоб беради:

Камчилик йўқ
Озикдан...
Безор бўлдим
Қозикдан.

Олдинига қўйнинг ўй суриб қолишдан сергакланган кичик китобхон унинг қозикдан нега безорлиги ҳақида бош қотиришига шубҳа йўқ. Дарвоқе, Анвар Обиджон ижодининг дастлабки босқичида ёзган мазкур шеъри билан болалар адабиётида ҳам чуқур ижтимоий мазмунга эга асарлар яратиш мумкинлигини намоён этганини адабиётшунос олимлар ўз вақтида таъкидлашганди.

Шоирнинг кўпгина шеърларида ғоя сарлавҳа зиммасига юклатилган. Бу хилдаги шеърларни сарлавҳадан ажратганда ижодкор мақсадини англаб бўлмайди. Масалан:

Ўзинг-ку ётибсан
Кишанда.
Бировга бўлмагин
Кушанда.
Ер поёнсиз
Ҳойнаҳой
Кўп югурма,
Ошнавой.
Каклик тутдик
Жа семиз,
Едик...
Бургут иккимиз.

Бу тўртликларнинг ҳар бири мустақил шеър. Аммо сарлавҳани тушириб ўқиганда улардан кўзланган мақсадни англолмайсиз. Биринчи тўртликни «Қопқонга ёзилган шеър», иккинчиси «Шиллиққуртнинг насихати», учинчиси «Арининг кувончи» сарлавҳалари билан қўшиб ўқигандагина улар орқали «Аввал ўзинга бок, сўнгра ногора қоқ» мақолининг ҳаётий аҳамиятини, шоирнинг лоқайдликка кескин муносабатини фаҳмлаш, тайёр ошга баковул бўлиб бировларнинг ютуғига шерикликни даъво қилувчи мақтанчоқ кимсаларга шаъма қилинаётганини англаш мумкин.

Тасвирда қисқаликка интилиш кўп сўзликдан қутқазади, фавкулудда топқирлик билан ишлатилган ташбеҳлар ўқувчиларда ҳайрат туйғусини уйғотади. Маънони қуюқлаштириш йўлидаги изланишлар шу тарика бадиийликни оширишга ёрдам беради. Лекин А.Обиджон ижодий маҳорати фақат булар билан белгиланмайди. Шоир асарлари кескин ҳажвий руҳи, юмористик талқини билан ҳам алоҳида ажралиб туради.

Болалар адабиётининг азалий мавзулари – она-табиат ва ватанпарварлик тарбиясига бағишланган кўп шеърларда ўлкамизнинг боғ-роғлари-ю кенг пахта майдонлари, дарё ва тоғлари мадҳ этилади, тўғрироғи, қайд қилинади. Умумлашма тавсифлару куруқ қайд қилиш орқали китобхон туйғусига таъсир қилиб бўлмаслиги аён ҳақиқат. Анвар Обиджон кўпгина болалар шоирларидан фарқли ўлароқ, табиат ва ҳаётга болалар тушунчаси, нигоҳи орқали ёндашиб, азалий мавзуларни янгича ёритишга эришади.

Шоир аксарият шеърларида жониворлар, нарса-предметларнинг ташқи кўриниши тасвири воситасида ўқувчини ўзи ифода этмоқчи бўлган моҳият ичига олиб қиради. Масалан:

Қарға кирди

Кинога.

Ўхшаб

Буратинога.

«Безори»

Думбулгинам

Гўдакда.

Ухлар кўм-кўк

Йўргакда.

«Маккажўхори»

Шоир шеърларида Бегемотнинг бурни кумғонга, Жирафанинг бўйни нарвонга, Бақанинг оғзида тиши йўқ кампирга, Ҳакка патлари ранги ола-була тўнга ўхшатилиши болаларнинг завқини оширади, жониворлар ҳақида тўлароқ тасаввур ҳосил қилишига имкон беради.

Шуниси характерлики, Анвар Обиджон шеърларидаги каби, насрий асарларида ҳам турли жониворлардан иборат қаҳрамонларга дуч келамиз. Масалан, «Мушукчанинг ҳикояси» қаҳрамони Ер юзи томдан кўра ўн беш марта катталигини «кашф этса», оч қоринга арини ютиб юборган қурбақа уйқусираган ҳолда овқат ейишнинг оқибати ёмон бўлишини «кашф этади». Агар жўжа дадаси Хўрознинг кип-қизил тожидан, виқор билан юришидан завқланса, нодонфёъл хўтикча ўзининг ақл-фаросатига қойил қолиб мақтанади. Ёзувчининг кичик-кичик эртақ-ҳикояларидаги ҳайвонлар ҳаёл сурадилар, фикрлайдилар, теварак-атрофни кузатадилар, ҳайратланадилар. Уларнинг хатти-ҳаракатлари болаларни қизиқтирувчи енгил юмор воситасида тасвирланади. Мисол учун, «Жўжанинг ҳикояси» қаҳрамони «ука»ларидан бир дақиқа аввал тухумни ёриб чиққан: «Мендан кейин укаларим ҳам бирин-кетин тухум пачаклашга тушишди. Ёруғликка чиқишгач улар ҳам менга ўхшаб кўзларини очолмай туришди. Шумшайиб ўтирганини кўриб кулгинг қистайди».

Ҳикоя қаҳрамонлари ўзлари ҳақида гапирар экан, гўё ўз шахсиятларини тасдиқлаб олаётгандек бўлади. Шунинг учун ҳам ўқувчи улар тимсолида аниқ «шахс»ни кўради. Бундай ҳикоялар китобхонда жўшқин, хушчақчақ кайфият уйғотади. У атрофга тийранроқ боқиб, бу дунёда ўзидан-да кичиклар борлигини билиб, уларни эҳтиёт қилиш, асраш-авайлаш зарурлигини ҳис этади.

Ёзувчининг «Оловжон ва унинг дўстлари» номли қисса ва ҳикоялардан ташкил топган тўпламига кирган асарларининг қаҳрамонлари аксарият ҳайвонлар, ҳашаротлар, парранда-даррандалардир. Шунга кўра бу асарларни бир қарашда масалга ҳам ўхшатиш мумкин. Лекин улар шаклан ҳам, мантиқан ҳам масал эмас, қолаверса адибнинг ўзи ҳам бундай мақсадни кўзламаган. Кичик китобхонларнинг ҳайвонот оламига бўлган қизиқиши ҳисобга олиб ёзилган бу хилдаги асарларда ёзувчи жониворлар образи орқали инсоннинг мураккаб маънавий руҳий дунёсини очишга интилади. Тўғрироғи, жониворларнинг турмуш-тарзи тимсолида айрим кишилар характеридаги иллатларни танқид қилади. Болаларни ундан тўғри хулоса чиқаришга, яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги азалий тафовутни англашга, инсоф ва адолатли, инсонпарвар бўлишга чақиради. Чумчукнинг ҳар хил ҳашаротлар, мушукнинг сичқонлар, қурбақанинг пашшалар, сув каламушининг балиқлар билан тирикчилик қилиши, эшакнинг калтафаҳмлиги-ю, эчкиэмарнинг нима сабабдан эчкиэмар деб аталиши кўпчилик учун унчалик сир эмас. Адиб худди шу ҳақдаги ҳикояларида жониворлар образи воситасида муҳим ахлоқий-дидактик ғояни илгари суради.

Мақтанчоқлик, кибр-ҳаво инсонни улуғламагани каби, калтабинлик ҳам фазилат саналмайди. Кўлидан бир иш келса-келмаса ўзини бошқалардан устун қўйиш – нодоннинг иши. Ёзувчи «Хўтиkning ҳикояси»да ана шундай калтабин кишилар устидан кулади. Бунинг учун у хўтиkning ўзига сўз беради: «Қани, айтинг-чи, – дейди Хўтик, – нима учун араванинг ғилдираги юмалоғу, деразанинг кўзи тўртбурчак? Умрингизда бирон марта юмалоқ ойнани кўрганмисиз? Биламан, кўрмагансиз, ҳамма ойна заводдан тўртбурчак қилиб чиқарилади. Шундай бўлгандан кейин деразанинг кўзини ҳам ўша ойнага мослаштириб, тўртбурчак шаклда ясашга тўғри келади. Араванинг ғилдирагига эса ойна солинмайди, шунинг учун у юмалоқ».

Эшак образи халқ оғзаки ижодида ҳам, классик адабиётда ҳам нодонлик рамзи сифатида тасвирланади. Яъни у эртақлар орқали ўқувчига бирмунча таниш. Китобхоннинг шу тасаввури юқоридаги ҳикояда Хўтиkning гапни айлантиришидан – оддий ҳақиқатни катта кашфиёт сингари баён қилишидан ёзувчининг нимага ишора қилаётганини тушуниб олишига ёрдам беради.

Адиб масал характеридаги «Уйкуда нималар бўлмайди» туркум ҳикояларида реал ҳаётдаги контраст воқеаларни тасвирлайди. Шу йўл билан ўқувчини ҳаёт ҳақида жиддий ўйлашга ундайди, фикр уйғотади.

«Мушукнинг туши»да ҳикоя қилинишича, Сичқон Мушукнинг олдида арз қилиб келади. Нақд ўлжани таппа босишга шайланган Мушук Сичқоннинг қўшниси билан жанжаллашганини эшитгач, ўша

зўравонларни ва гувоҳларни топиб келишни буюради. Лақма сичқонлар бирин-кетин кириб келишади. Мушук уларни мулойимлик билан ўтиришга таклиф қилади-ю, шоша-пиша эшикка танба уради.

Кўринадики, бу ерда ёзувчи лақмаликка муносабат билдираяпти. Лақмалик эса инсоннинг камчилиги. У олғирлик билан товламачиликка кенг йўл очади, шу туфайли ҳаётда нохуш оқибатларга олиб келиши мумкин. Мазкур ҳикоядаги арзғўй сичқонлар қисматидан шундай хулоса келиб чиқади. Асардаги Мушук ҳам муаллиф эътиборидан четда эмас. Ёзувчи у орқали ҳажв тигини ҳар қандай инсоф ва адолатнинг юзига тупурган, фақат оғиздагина саховатпеша, аслида олғир ва товламачи кимсаларга қаратади.

Тасвирдаги шартлилик, коса тагидаги нимкоса «0099 рақамли ёлғончи» қиссасида янада чуқурроқ акс этади. Асар бош қаҳрамони «Бабачоқ» фермасининг 0099 номерли Улоқчасидир. У ўтакетган ўзбошимча, сурбет, такаббур, амалпараст ва ёлғончи, айти чокда лақма ва гўл одамларнинг рамзий умумлашма образидир.

Ёзувчи Улоқчанинг алдоқчилигини асар сарлавҳасигача чиқаради. Лекин алдоқчилик унинг характерида етакчи хусусият бўлмай, юқори лавозимга эришишида бир восита, холос.

Улоқча дунёга келган кундан бошлаб, фермадаги тинч ҳаёт бузилади. Эндиги йиғилишларда майда безорилик ўрнини «ўзгаларнинг овқатини тортиб олиш, ўз фермадошини эти моматалоқ бўладиган даражада дўппослаш, яйловда ўзбошимчалик билан подадан ажраб қолиш каби катта масалаларнинг муҳокамага қўйилиши» Улоқчанинг фаолияти билан боғлиқ. Амалга бўлган қизиқиш унинг кўзини кўр, қулоғини қар қилиб қўяди. Ўз истаги йўлида ҳар қандай пасткашликка тайёр Улоқча Ашқал, Дашқал деган эгизак бўриларнинг ёлғон ваъдаларига учиб, Хўкиз, Эшак, Бўталоқ ва Кўзичоқ каби дўстларига хиёнат қилади. Уларни хийла билан бўриларнинг тузоғига тушириб бериб, юксак лавозимларни эгаллашни кўзлайди. Хўкизнинг овсарлиги ва ҳаддан зиёд эҳтиёткорлиги, Бўталоқнинг довдирлиги, Эшакнинг бефаҳмлиги, Кўзичоқнинг мустақил фикрининг йўқлиги Улоқчанинг шум ниятини амалга оширишда қўл келади.

Шундай қилиб, қиссада овсарлик, худбинлик, лақмалик каби иллатларнинг амалпарастлик ва такаббурлик келтириб чиқарган фожияни янада чуқурлаштириши ҳаққоний кўрсатилади. Ёзувчи бу билан калтабинлик, бефаҳмлик, гўллик, маънавий кўрлик инсонни чоғга судрайдиган иллатларга замин яратишига ишора қилади.

Куённинг зийраклиги, Олапарнинг дўстларига содиқ ва бирдамлиги туфайлигина мудҳиш фожеанинг олди олинади. Дўстлар ёвуз душманга қарши курашда бирлашганлари сабабли ғолиб чиқадилар. Хушёрлик, дўстлик, бирдамлик ғоясини тарғиб этувчи бу сахна асар конфликтининг ечими сифатида сюжет линиясида муҳим ўрин тутаяди.

Улоқчани хиёнатга йўллаган нарсалар мансабпарастлик ва калондимоғлик касалидир. У «Бабачоқ» фермасидаги поданинг оксоқоли Найзашоҳ исмли серканинг ўрнини олиш учун ошқора сурбетлик билан курашади. Мақсади амалга ошавермагач, Ашқал, Дашқаллар билан тил бириктириб, зимдан иш юритади. Хиёнат фош этилгандан кейингина кўзи очилади. «Агар, – дейди Хўкиз Улоқчага қарата, – чинакам бахт бошқалар учун яшаш эканлигини тушуниб етган бўлсанг, менимча, улар сени тушунишади». Бу сўзларда асар ғояси ҳам ўз ифодасини топган.

Қиссадаги Улоқча саргузаштлари амалпарастлик ва ёлғончиликнинг умри қисқа, ҳоли вой бўлишининг чуқур ва қизиқарли ифодасидир. Унинг оғир синовлардан ўтиб тўғри йўлга тушиб олиши китобхон учун ҳаётий сабоқ бўлиб хизмат қилади.

«0099 рақамли ёлғончи» қиссаси образлари, сюжет қурилиши, композицияси ва ғоявий мазмуни асарнинг, шубҳасиз, бетиним изланишлар маҳсули эканлигини кўрсатиб турибди. Изланиш бор жойда тараққиёт давом этади. Лекин ҳар қандай изланиш ҳам муваффақиятли яқунланавермаслиги мумкин. Бинобарин, ёзувчининг «Ҳаққа холанинг иғволари» туркум ҳикоялари хусусида илиқ фикр айтиб бўлмайди.

Иғво – ўз номи билан иғво. Биринчи «иғво»да Баҳром деган боланинг ёшига етмасдан биринчи синфга ўқишга боргани, иккинчисида Икромнинг сариклиги, учинчисида Нодиранинг писмиқлиги, тўртинчисида – Равшанининг сақич чайнаши иғво қилинади ва ҳоказо. Маълум бўладики, ёзувчи Баҳромнинг ёшига етмасдан мактабга боргани ёки Икромнинг сариклиги хусусида сўз айтгани билан бирон фикр айтмоқчи эмас. Аксинча, Ҳаққа холанинг ўз-ўзини фош қилишини кўрсатиш орқали иғвогарлик устидан ҳукм чиқараяпти. Аммо туркумдаги барча ҳикоя айнан шу маънони ифодалашга қаратилгани учун икки томчи сув каби бир-биридан фарқланмайди. Бинобарин, ўқувчини зериктириб қўяди.

«Боймамат бешинчи» ҳикоясида Боймамат деган боланинг ўқишда қолоқлиги сабаблари унинг колхоз боғидан олма ўғирликни уюштириши мисолида ишонарли тарзда очилади. Асарда Боймаматнинг беғамлиги, дарсларга ҳафсаласизлиги, синфдошларига зўравонлиги тасвирланган ўринлар ўқувчида турғун ва оғир характерли болани тасаввур қилишга имкон беради. Кўринадики, Боймамат осонликча таслим бўладиганлар хилидан эмас.

Шундай болалар аълочилар сафига қўшилиб, тўғри йўлга тушиб олиши мумкинми? Албатта, мумкин. Бунга А.Обиджон ҳам мумкин деб жавоб беради ва Боймаматни илғор ўқувчилар сафига ўтказаяди. Аниқроғи, аълочи бўлганлигини хабар қилади. «Илғор математиклар, – дейди ҳикоя қаҳрамонларидан бири, – маслаҳатни бир жойга қўйиб, Боймамат бешинчини оталиғимизга оладиган бўлдик. Кўнглига йўл топиш учун иложи борица ўзимизни унга яқин тута бошладик, барча инжиқликларига ҳам, қўполликларига ҳам чидадик, бора-бора иноқлашиб кетдик. Ҳозир у математикани ҳурмат қиладиган бўлиб қолди. Бу фандан «уч» олган куни қовоқ-тумшуғи осилиб, астойдил ранжийди ҳам».

Бундай тез ўзгарувчан қахрамонлар ўқувчини ишонтирмаслигини изоҳлаб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак.

Анвар Обиджон «Аламазон ва унинг пиёдалари» кассасида, «Даҳшатли Мешполвон» достонида ҳамда шеърӣ эртакларида ватан озодлиги учун кураш масаласини тарихий мавзуга уйғун тарзда қўтариб чиқди. «Аламазон ва унинг пиёдалари»даги воқеалар афсонавий шаҳар Юлдузистонда бўлиб ўтса, «Даҳшатли Мешполвон»даги воқеалар турли қишлоқларда, мустабид шоҳ тахти жойлашган «Қаҳратония»да рўй беради. Шуниси эътиборга сазоворки, ҳар икки асарда ҳам худбинлик, манманлик, лаганбардорлик ва мансабпарастлик авж олган макон охир-оқибат таназзулга юз тутиши мумкинлиги айtilган. Асарнинг ички мазмун-моҳиятидан унда собиқ шўролар жамияти назарда тутилгани очиқ-ойдин сезилиб туради.

«Даҳшатли Мешполвон» асарида жоҳиллик, худбинлик, ёвузлик тимсоли бўлган босқинчи Сепкилшоҳнинг ёлғонга, тухматга, сафсатага асосланган сиёсати қувноқ юмор, аччиқ истехзо билан масҳараланиб, аёвсиз фош қилинади. Уни тор-мор этган ёш паҳлавонлар, қўркмас ботирлар улуғланади.

Достоннинг марказий қаҳрамони Мешполвон анъанавий достонлардаги каби атрофдагилардан том маънода ажралиб туради. Агар Алпомиш етти ёшидаёқ бобосидан қолган ўн тўрт ботмонли камониди Аскартоғнинг чўққисини учуриб юборгани, Рустамхон ўн икки ёшида дев устидан ғалаба қилгани билан ажралиб турса, Мешполвон ўта қайсарлиги, лоф-қофга моҳирлиги ва ташқи кўринишининг ғайритабиийлиги билан ажралиб туради.

Дастлаб Мешполвон энасининг ҳамиятига тегадиган гапларидан дили оғриб, сафарга отланади. Унинг бу сафардан мақсади, аввало, ўз шахсиятини тасдиқлаш («Эркаклик нималигини биздан кўрасиз») эди. Лекин сафар қийинчиликлари, қишлоқдаги оғир, қашшоқ ҳаёт, зулм, сотқинлик, хиёнат унинг маънавий дунёсини ўзгартиради. Агар Мешполвон сафарининг бошида қийинчиликка учраб, қум тўзонида қолганида ҳақирини асрашни ўйламай, «Ҳайвон бошимдан садақа», деб ҳеч иккиланмай ундан воз кечган бўлса, кейинчалик тутқинликда оч-наҳор қолганларида ҳам уловидан айрилишни ҳаёлига келтирмайди. Райҳон кизик қўчқорини сўймоқчи бўлганида, қалқон бўлиб уни асраб қолади. Унинг онг-тафаккурида ўзгариш рўй беради. Қийинчиликларда ўзига йўлдош бўлган бу тилсиз ҳайвонларнинг қанчалик қадрдон ва азиз бўлиб қолганлигини ҳис этади, ўз-ўзини енгилга куч топади. Муаллиф умумий мақсад туфайли бирлашиб, дўстлашиб кетган Ошиқбола, Райҳон кизик, Чумаквой ва Мешполвонларни ўта драматик воқеалар, қийинчиликлар синовидан олиб ўтади. Мешполвон аста-секин ҳаётга, атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга чуқурроқ назар ташлашини, мулоҳазали бўла боришини муаллиф бир-биридан кизик воқеалар давомида кўрсатиб беради.

Достондаги ижобий қаҳрамонлар зукколиги, қўркмаслиги, тадбиркорлиги, ўзига хос қиёфаси, маънавий гўзаллиги билан китобхон қалбидан мустаҳкам жой олади. Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, адиб ўз қаҳрамонларини бутунлай бенуксон, ҳамма ишларни бажаришга қодир идеал инсонлар сифатида кўрсатишга ҳаракат қилмаган. Қаҳрамонлардаги баъзи камчиликлар ва нуқсонларнинг пайдо бўлиш сабаблари, уларни бартараф этиш йўллариининг бадиий асосланиши бу қаҳрамонларнинг кўз ўнгидида жонли ва ҳаётӣ шахслар тарзида гаудаланиб туришини таъмин этган.

Анвар Обиджоннинг Чўлпон номидаги нашриётда чоп этилган «Паҳлавоннинг ўғирланиши» номли охирги китобида болаларга аталган энг сара шеър ва достонлари жамлангани кичкинтойларга яхши совға бўлди. Бу китобдан кўплаб янги шеърлар ҳам ўрин олгани шоир хануз ёниқиб ижод қилаётганидан далолат беради ва кишини қувонтиради.

Эзгуликни эш қилган адибдан кичик китобхонлар зехнини чархлаб, зийраклигини оширадиган янги-янги асарлар кутиб қоламиз.

Истиқлол даври болалар адабиёти

Режа:

1. Болалар адабиётида жамият ҳаётининг акс этиши.
2. Истиқлол даври болалар адабиётида услубий изланишлар.

Қалим сўзлар

Истиқлол адабиёти, услубий анъана, мафкура, тарғибот, янгиланиш, тараққиёт.

Адабиётлар:

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. – Т.: Ўқитувчи. 2001.
2. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди. – Т.: Ўқитувчи. 2001.
3. Матчонов С. Китоб ўқишни биласизми? – Т.: Ўқитувчи. 1993.
4. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Т.: Янги аср авлоди. 2006.

Ҳар бир давр ўз адабиётини яратгани каби истиқлол даври болалар адабиёти ҳам тасвир услуби ҳамда муаммога ёндашилишига кўра ўзига хос хусусият касб этади. Агар шўро пайти болалар адабиётида тўғридан-тўғри насихатбозлик кенг кўламда ёритилган бўлса, истиқлол даври болалар адабиётида ҳар қандай мавзунинг эстетик тарбиявий моҳиятига алоҳида эътибор қаратилаётганини кўриш мумкин.

Кичик китобхонни ижтимоий муаммолар билан таништириш болалар адабиётида аслида нисбатан эртароқ – ўтган асрнинг 80-йилларида бошланган эди. Анвар Обиджоннинг «0099 рақамли ёлғончи», «Эй ёруғ дунё», «Аламазон ва унинг пиёдалари» каби кассаларида ҳамда «Ботинканинг туфлига хати» типидидаги туркум шеърларида мос масала қилиб қўйилган эди. Истиқлол даврида жамият тараққиёти билан боғлиқ ғоялар С.Барноевнинг публицистик чиқишларида А.Обиджон, К.Турдиева, А.Ақбар, Д.Ражаб, Қ.Исмоил

каби шоирларнинг шеърий асарларида ўз ифодасини топмоқда. Айниқса, А.Акбарнинг «Рақамли» шеърлари, Д.Ражабнинг ҳар хил шаклга оид шеърлари ижтимоий жамиятдаги янгилинишларни: бозор муносабатларининг таълим-тарбиядаги ўрнини акс эттиришга қаратилиши билан алоҳида эътиборга лойиқдир.

«Гулхан», «Тонг юлдузи», «Гунча», «Ёш куч», «Синфдошлар» каби вақтли матбуот нашрларида ҳам истиқлол ғояларини тараннум этишга қаратилган турли жанрга хос асарларнинг чоп этилиши қувонарлидир.

Юртимиз истиқлолга эришган илк кунлардан бошлабқоқ ёшларимизни соғлом, баркамол қилиб камол топтириш масаласига жиддий эътибор қаратилди. Бу масала давлатимиз сиёсатининг ўзагига айланди, жаҳон андозаси даражасида дастурлар ишлаб чиқилди. Улар ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Бадий адабиёт, жумладан, унинг алоҳида таркибий қисми бўлган болалар адабиёти, ушбу ғоят мураккаб вазифани адо этишдаги энг муҳим воситалардан биридир. Бу ишга бадий сўз қудрати билан ҳисса қўшиб келаётган истеъдодли ёзувчилар кўп. Улардан бири, Ўзбекистон халқ шоири, кўп қиррали адиб, шоир ва драматург Анвар Обиджондир.

Анвар Обиджон фақат табиатни тасвирловчи, турфа хил рамзий, мажозий образлар яратувчигина эмас, балки ижодининг катта қисмида болалар дунёси, руҳиятини ҳам тасвир этган. Унинг «Кулчалар» ва «Ботирвойнинг кундалиги» туркумларидаги қаҳрамонлар деярли ҳаммаси турли ёшдаги болалардир. Бу шеърларда болалик туйғуларининг софлиги, орзу-умидларининг беғуборлиги, табиатан бироз шумлиги, қувноқлиги катта истеъдод билан очиб берилади, ўқувчини гоҳ-гоҳ яйраб-ййраб қулишга, гоҳ жимгина ўйлашга, фикрлашга, хулосалар чиқаришга ундайди.

Рисоламиз қаҳрамонининг маҳорати шундаки, у бола дунёқарашидаги ўзига хосликларнинг туб-тубини кўра олади. Ички оламини, ўй-хаёлларини, кичик қалбида кечаётган руҳий жараёнларни нозик дид билан кузатади. Бир қараганда жуда оддий кўринадиган кичик-кичик шеърларда инсон табиати шаклланишининг дастлабки босқич жараёнлари кенг кўламда таҳлил этиб борилади. Самимий юмор, енгил ҳажв элементлари ёрқин кўзга ташланади. Шоирнинг «Ҳали ўзим боламан-ку!», «Синчков бола», «Шу ҳам филми?» каби ўнлаб шеърлари шу жиҳатдан ниҳоятда характерлидир.

Дадажоним,
Дадажон
Отим нега
Отажон?
Ахир кимга
«Ота»ман?
Шуни ўйла-а-аб
Ётаман.

Шеърни ўқир экансиз, эндиgina сўзлар маъносини англай бошлаётган болақайнинг ҳолати кўз ўнгимизга келади. Унинг қутилмаган «муаммо»ли масала олдидаги ўйчанлиги ўқувчининг лабида нурли табассум пайдо қилади, қалбида кичкинтойга нисбатан иссиқ бир туйғуни уйғотади.

Сўнгги йиллар қорақалпоқ болалар шеърлятида фольклор аънаналари

Узоқ ва бой тарихга эга бўлган қорақалпоқ болалар адабиётининг катта қисмини халқ оғзаки ижоди намуналари ташкил қилади. XVIII аср ўрталаридан ёзиб олина бошлаган оғзаки адабиёт ёзма адабиётнинг шаклланиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.⁴

Истиқлол йилларида яратилган қорақалпоқ болалар шеърлятида фольклор аънаналарининг узвийлиги ҳамда давомийлигини Д.Давлетбоевнинг «Ёмонликка яхшилик», «Тулки билан шоқол», «Бахт ва сахий», «Онанинг одил юраги», Ж.Қайирбоевнинг «Яхшиликка яхшилик», Х.Уббиниязовнинг «Оқ товук», Т.Сейтжановнинг «Она ҳақида афсона», «Зулмга завол», С.Аббазовнинг «Фасллар мажлиси», С.Ембергеновнинг «Ҳақиқат ҳақида афсона» каби асарлари мисолида кўриш мумкин.

Халқ оғзаки ижодидаги эртақлар сюжетини қайта ишлаб, болалар дунёқарашига мослаштириш ўзбек болалар адабиётида ҳам мавжуд. Қуддус Муҳаммадий, Шукур Саъдулла, Пўлат Мўмин, Қудрат Ҳикмат каби болалар ижодкорлари халқ оғзаки ижодининг бой имкониятларидан унумли фойдаланиб қатор асарлар яратишганлиги фикримиз исботидир. Маълумки, Қуддус Муҳаммадийнинг халқ эртақлари, термалари услубида ижод қилиши Ислом шоирга шогирд тушиб, бевосита унга котиблик қилиши билан боғлиқ. Болаларнинг суюкли шоири Қудрат Ҳикмат йигирмадан ортиқ халқ достонини ёд билган устози Ислом шоир билан ҳамкорлик қилиши туфайли бадий маҳоратнинг юксак чўққиларига кўтарила билди. Қуйидаги фахрия сатрлар фикримиз далилидир.

Ислом шоир шеърини айтди тил билан,
Қудрат уни ёзди сидқидил билан,
Ҳар мушкул иш ҳал бўлади эл билан,
Юртимиз абадий обод бўлсин деб.

⁴ Максетов Қ. «Қарақалпақ адабиятининг туўйсан халықлар адабиятлары менен байланысы». Нукус. «Қарақалпақстан». 1987, 5-бет.

Одатда, эртақлар кўпинча болаларга бағишлаб ёзилади, лекин алдагани бола яхши қабилида иш тутилмайди. Негаки, халқ эртақларини қайта ишлаш, унга замонавий рух бағишлаш катта маҳорат ва масъулият талаб этади. Талантли шоир Д.Давлетбоев халқ оғзаки ижодидан фойдаланиб яратган шеърини эртақларида қорақалпоқ халқининг урф-одати, маданияти ва орзу-умидларини ёрқин акс эттира олган. Унинг ёмонликка яхшилик эртагидаги ёвузлик, ҳақсизлик, ҳасадгўйлик қораланиб, меҳнатсеварлик ва эзгулик улуғланади. Бу ғояни шоир кўн, тулки, шоқол, бўрсик, фил ҳамда шерларнинг ўзаро муносабатларини ифодалаш орқали акс эттиради. Ўрта ва катта ёшдаги болаларга мўлжалланган мазкур эртақнинг композицион тузилиши сюжетнинг авж нуқталарига оид воқеалар тасвирининг оҳангдор сўзлардан ташкил топган мисраларда берилиши китобхон диққатини жалб этишга хизмат қилади. Д.Давлетбоев меҳнатсевар, ўз эрки учун астойдил курашувчи кишиларни кўн тимсолида, адолатпарварлиги туфайли барчанинг мухаббатига сазовор бўлган одамларни фил образида, хийлагар, ҳеч кимга ёрдам қўлини чўзмайдиган текинхўрларни шоқол, тулки ва бўрсик қиёфаларида гавдалантиради.

Шоирнинг «Ёмонликка яхшилик» эртаги «Биров сени тош билан урса, сен уни ош билан ур» деган мақол билан якулланади.

Яхшиликни, ҳурматни,
Ҳайвонлар ҳам билибди.
Бир ўрмонда, далада,
Ҳануз бирга юрибди.
«Ёмонликка яхшилик»,
Қилган етар олқишга.
«Яхшиликка ёмонлик»
Қилган қолар қарғишга.⁵

Яхшилик ва ёмонлик ҳақида болаларнинг тафаккур тарзига мос □ушунчалар ифодаси сифатида чиқарилган ушбу ҳаётий хулоса эртақнинг бадиий-эстетик қимматини оширади. Ҳайвонот олами болалар учун ўзига хос дунё. Бола аввало, ҳайвонларнинг ўзига хос ташқи кўринишига қизиқади. Уларнинг яшаш тарзи, феъл-атвори тасвирига инсонларга хос хусусиятларнинг кўчирилиши шу хилдаги асарларнинг ғоявий-эстетик қимматини таъминлайди. Ҳайвонлар фактографик шаклда қаламга олинганида кичкинтойларни бу қадар қизиқтирмаган бўлар эди. Инсонларга хос хислатларнинг ҳайвонлар тимсолига кўчирилиши кичик китобхонларнинг яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги тасаввурини бойитиши табиий. Д.Давлетбоев «Тулки билан шоқол» эртагида уй ҳайвонлари ва паррандалар қушандаси бўлган тулки билан шоқол дўст сифатида тасвирланса ҳам улар орасидаги дўстлик улуғланмайди. Чунки нафс йўлидаги дўстлик узоқ давом этмайди.

Эртақнинг кейинги эпизодида тулки билан шоқол уйқу дори солинган гўштни еб қўлга тушадилар ва қилмиши учун жазоланади.

Муаллифнинг «Тулки билан шоқол» эртагида очкўзлик танқид остига олинса, «Бахт ва сахий» эртагида саховат, меҳмондўстлик шарафланади. Аслида, бахт ва саховат мавҳум тушунчалар. Бироқ ижодкор асарда ана шу тушунчалар ҳақида ҳам рамзий мисоллар орқали муайян тасаввур беришга муваффақ бўлган. Мўжазгина эртақда «Меҳмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан», «Бахил бой эмас» каби халқ мақолларининг мағзи чақилади. Ж.Қодирбоевнинг «Яхшиликка яхшилик» асари қорақалпоқ халқ эртаги асосида ёзилган. Эртақда ҳикоя қилинишича, катта аждар қариб, кучдан қолибди. Вазирлар маслаҳатига кўра кексалик билан боғлиқ бу оғир дарддан фақат гўдак қони кутқариши аён бўлади. Чивин гўдак қонини аждарга олиб бораётганида қалдирғоч унинг тилини суғуриб олади. Натижада чивин тилдан қолади. Орадан йиллар ўтади. Гўдак улғайиб вояга етади. Чинакам баҳодирга айланади. Бир куни ёвуз аждар қалдирғочнинг полапонларини емоқчи бўлиб турганида у ёвуз махлукни ўлдиради. Шу тариқа қалдирғоч бир пайтлар инсон боласига қилган яхшилигига яхшилик қайтади ва у одамлар билан дўст, иноқ бўлиб яшай бошлайди.

Фантастика – эртақнинг жони ва қони. Бунини яхши англаган шоир Х.Уббиниязов «Оқ товук» эртагини яратишда халқ оғзаки ижодидаги фантастик тасвир услубидан унумли фойдаланади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, фантастик рух эртақ замиридаги ҳаётийликка асло путур етказмайди.

Эртақда тасвирланишича, кампир ва чол жуда камбағал бўлиб, уларнинг бисотида биттаю-битта товуги бор экан. Товук оппоқ экан. Бир куни товук йўқолиб қолади. Орадан бироз вақт ўтгач, сеҳргар бола ва қирқта хўрозни эргаштириб оқ товук кириб келади. Бундан хабар топган шоҳ товукларни тортиб олиш учун навқарларини юборади. Ҳақсизликдан норози бўлган сеҳргар бола уларни жазолаб, чол билан кампирга фарзанд бўлади. Чолу кампир бахтли яшаб мурод-мақсадига етади.

Х.Уббиниязов чол билан кампирнинг аянчли аҳволини қаламга олиш орқали ярим кўчманчи қорақалпоқ халқи бошидан кечирган қийинчиликлар маълум маънода тушунча беради:

Кампири билан чоли,
Очилмай сира толеи,
Хорликда умр кўрибди,
Амаллаб кунин кўрибди.
Бокқани бой, моли экан,

⁵ Даўлетбаев Д. Жаманлыққа жақсылық. Нукус. «Қарақалпақстан». 1996, 13-бет.

Уларга олам тор экан.
Золимлар бермай ҳақини,
Бир ташлам нонга зор экан.⁶

Табиийки, эртак мазмуни билан танишган китобхон дилидан ҳозирги фаровон ҳаётимизнинг кадрига етишга иштиёқ уйғонади.

Т.Сейтжанов «Она ҳақида афсона» эртагини яратишда анъанавийликдан биров чекинган. Асар онанинг буюк зот эканлиги ҳақида ўқувчига мурожаат қилиш билан бошланади:

Айланай сендан гул болам,
Қора кўз, ширин сўз болам.
Отангдан сенга насиҳат:
Онанинг кадрин бил болам.⁷

Ушбу шеърӣ мурожаат халқ оғзаки ижодидаги термаларга хос хусусият бўлиб, бахшилар дoston қуйлашдан олдин тингловчилар диққатини асосий масалага жалб этишда шу хилдаги тасвир услубидан фойдаланишган.

Эртак даҳшатли уруш тасвири билан бошланади:

Йўқ эмасу бор экан,
Ўшанда замон тор экан,
Элатни бирдан ёв босиб,
Ур йикит бўлган экан.
Яхшилик борми урушдан,
Одамни одам қиришдан,
Сув ўрнига қон окиб
Бўлмабди сира тўхталиш.⁸

Даҳшатли уруш туфайли кўп қон тўкилади, ҳаёт янада оғирлашади, егуликлар тугайди. Шундай бўлишига қарамай, она фарзандини ғорда асрайди, оқ ювиб, оқ тарайди. Хуллас, минг машаққат билан катта қилади. Бола вояга етгач, фаровон ҳаёт кечири бошлайди, бойиб кетади. Аммо онасини бутунлай унутади. Уни ташлаб бойлик илинжида ўзга юртларга йўл олади. Ўғлини соғинган онаизор доим уни ўйлайди. Қуш, шамол, ой, юлдуз, қуёшдан фарзандини сўрайди, улар қўрмаганлигини айтадилар. Бир кун она ажал ўқидан қаерга кетаётганлигини сўраса, онасини хор қилган ўғилнинг жонини олгани йўл олаётганини маълум қилади. Она биладики, у ўз фарзанди. Шунда шамолдан илтимос қилиб, ажал ўқидан олдин ўғли ёнига етиб боради ва ўз юрагини ажал ўқига бериб жон беради. Кейин қувғинга учраган фарзанд жарга кулаб ўлади.

Ўрта ва катта ёшдаги болаларга мўлжалланган эртақдаги Она ва Ажал ўқи орасидаги диалог ниҳоятда таъсирли чиққан. Одатда, эртақлар эзгулик ғалабаси билан тугайди. Бирок бу эртақда тантана яққол кўзга ташланмайди. Шунга қарамай, тошбағир фарзанд ўз жазосини олади. Муаллиф она меҳрини унинг буюклигини, фидойилигини қуйидаги мисраларда маҳорат билан акс эттирган:

Шимариб она билагин,
Ўғлининг тилаб тилагин,
Унга келган шум ўққа,
Тутибди бирдан юрагин.⁹

Эртақнинг тугалланмасида ҳам анъанадан чекиниш кўзга ташланади. Шоир ўз мулоҳазасини баён қилиш орқали онанинг буюк зот эканлигини яна бир бор эътироф этади:

Она! Она! Онажон! Меҳрибон! Ғамхўр! Буюк зот!
Яшармисан куч берсам?
Қонармисан бол берсам?
Ўзинг берган жон учун,
Олармисан жон берсам!
Борми сендек жонажон
Сабрли, қайсар, донажон!?¹⁰

Т.Сейтжановнинг «Зулмга завол» эртагида ҳам «Она ҳақида афсона»дагидек анъанавийликдан чекинилганини кузатиш мумкин.

Эртақда тасвирланишича, бир камбағал деҳқон йигит ота-онасидан ёш етим қолади. Кун кечириш учун бойнинг молларини боқишга мажбур бўлади. Золим бой йигитни қаттиқ ишлатади, азоб беради. Бир куни яраланган оқ қуш Ҳайдар исмли ўша йигитдан ёрдам сўрайди. Оққуш тузалгач Ҳайдарга сандиқ совға қилади. Сандиқдан тинмай тилла тангалар сочилармиш. Бундан хабардор бўлган бой сандиқни ўғирлайди. Ҳайдар яна оқ қушга мурожаат қилади, қуш унга очил дастурхон тухфа этади. Очил дастурхонни подшоҳ

⁶ Уббиниязов Х. Ақ таўпк. Нукус. «Қарақалпақстан». 1996. 21-бет.

⁷ Сейтжанов Т. Гумис қоқыраў. Нукус. «Қарақалпақстан». 1997. 21-бет.

⁸ Ўша асар, 21-бет.

⁹ Ўша асар, 25-бет.

¹⁰ Ўша асар, 25-бет.

тортиб олади. Кейинги сафар оқ куш ур тўқмоқ совға қилади ва Ҳайдар ёвуз кучлардан қасос олади. Эртақ Ҳайдарнинг галабаси билан якун топади. Эртақда очқўзлик, ёвузлик, ҳақсизлик қораланади; дўстлик, эзгулик, адолат улуғланади. Асар композицион жиҳатдан ўзбек халқ эртаги «Ур тўқмоқ»га жуда яқин туради.

С.Аббосовнинг «Фасллар мажлиси» эртаги сюжети киш, баҳор, ёз, куз фаслларининг мунозараси асосида қурилган бўлиб, фасллар мунозараси болаларбоп тилда, қизиқарли тарзда тасвирланган. Ижодкор табиатда содир бўладиган ҳар бир ҳодисанинг ўзаро боғлиқлигини бола кўз ўнгида намойиш қилишда ташхис ва интоқ санъатидан унумли фойдаланган. Фикримиз исботи сифатида баҳор тилидан айтилган куйидаги сўзларга эътибор қаратайлик:

Тинглаб кўрдик кишининг сўзин, –
Деди баҳор ростлаб қаддин, –
Мақтанишдан не фойда бор
Билиш керак ҳар ким қадрин.¹¹

Драматик вазият кескинлашган бир пайтда Бободехқон маслаҳати эртақдаги қарама-қаршиликни бутунлай бартараф қилади. Натижада фасллар бир-бири билан дўстлашади.

Кўринадики, муаллиф халқ эртақларининг шаклий анъаналаридан унумли ва ўринли фойдаланиб, оригинал асар ярата олган. Шоирнинг маҳорати ҳақида адабиётшунос олим Т.Мамбетниязов куйидагича ёзади: «Қатта асарлар: эртақлар, поэмалар ёзишда С.Аббосов болалар поэзиясига фольклор анъаналарини санъаткорона тарзда олиб қиради».

Хулоса қилганда, қорақалпоқ болалар шеърляти тараққиётини фольклор таъсирисиз тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Халқ оғзаки ижоди намуналарига хос ёвузликка чексиз нафрат, келажакка ишонч ва умид, ҳаётга муҳаббат, енгил ва қувноқ юмор қорақалпоқ болалар шеърлятининг ютуғини таъминлаган омиллардан биридир.

ҚОРАҚАЛПОҚ БОЛАЛАР ШЕЪРЛЯТИДА АНЪАНА ВА БАДИЙ ИЗЛАНИШЛАР УЙЎУНЛИГИ

Мамлакатимиз миллий мустақилликка эришгандан сўнг қорақалпоқ болалар шеърляти ўз тараққиётининг янги босқичига кўтарилди. Унда муҳим ижтимоий муаммоларнинг бадий таҳлил қилиш, интеграция шароитида ёш авлоднинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, долзарб ҳаётий зиддиятларнинг бадий сажиясини теранроқ очиб бериш, миллат онгига умуминсоний фазилатларни сингдириш каби хусусиятлар қабариб кўринади. Айниқса, истиқлолдан кейинги давр болалар шеърлятида малакавий жиҳатдан ижодий юксалиш аломатлари кўзга ташланади. Бинобарин, фольклорнинг узвий давоми ҳисобланадиган бадий тизимнинг Б.Қайипназаров, Х.Сеитов, Ж.Дилмуратов, Х.Сапаров, С.Пиржанов, З.Ишманова сингари бетакрор қалам соҳиблари ижодда қувноқ болалиқнинг дунёни идрок этиш ва англаш, ундаги воқеа-ҳодисаларга муносабат, шодликка йўғрилган унутилмас онлар акс этган мушоҳадалар қамраб олинган.

Қорақалпоқ болалар шеърлятини янги микёс, ўзгача нисбатларга кўтараётган иқтидорли шоирлардан бири Х.Сапаров изланишларида болалик оламининг рангин манзаралари, туйғун орзу-истаклари, бегубор руҳияти кўпроқ анъанавий услубда талқин қилинади. Шоир ижодида аксар ҳолларда руҳий таҳлил теранлиги сезилмайди, балки маъно товланишлари ва оҳангдорлик олдинги ўринга кўтарилгандек таассурот қолдиради. Романтик ижодий ёндашув баъзан лирик ҳиссиётни чегаралаб қўйса-да, тасвир тиниқлиги шоир асарларини услубий қусурлардан муҳофаза қилади:

Эркинликдан иқболин топган,
Осойишта тонглари отган,
Ватан – она, авайлаб бокқан,
Биз қуёшнинг болаларимиз.¹²

Шоир ХХҚ аср қорақалпоқ фарзандини мана шундай характерли белгилари билан чизади. Мазкур поэтик штрихларда ўз ҳаётидан масрур, истиқлол нашидасини сураётган, оламнинг ҳар бир заррасидан эзгулик топаётган болалиқнинг тийран нигоҳи акс этади. Унинг масрурлиги олам жумбоқларига ҳаёт ҳақиқатларига хос дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда жавоб излашида, умрнинг асл маъно ва мазмунини топишга интилишида. Унинг шодлиги – туйғуларининг мунавварлигида, ўз ички оламини, борлиқдаги ҳодисаларни зийрак илғашади. Унинг қувончи – «ҳақиқат шамоли эсаётганлигида, онг-туйғунинг ўсаётганлигида, соғлом вояга етаётганлигида!». Ёнг муҳими дунё лирик қахрамоннинг кўз ўнгида жиддий янгилашиб бораётганлигидир. Шоир жаҳон микротизимини ўзгартириш, уни қайта яратиш, барқамол авлод орзусига яқинлаштириш жараёни бунёдкорлик тусини олганини, инсоннинг ўзи ҳам шу эврилишлар силсиласида янгича маънавий, маданий сифатларга эга бўлиб бораётганини теран ҳис этади. Пировард натижада, ҳам сурат, ҳам сийрат жиддий тафовутларга учраши табиийлигини қалбдан туяди. Шоир таъбири билан айтганда, «навқирон ёш авлод қудрати элнинг!» Шу ўринда алоҳида қайд қилиш лозимки, ҳар бир ижодкорнинг интеллектуал салоҳияти мудом ёш китобхон идрокига таъсир ўтказиб туради.

¹¹ Аббазов С. Маъсимлердиқ мажлиси. Нукус. «Қарақалпақстан». 1996. 14-бет.

¹² Сапаров Х. Қуяш балаларымыз. – Нукус: Қарақалпақстан, 1992. 3-бет.(Шу китобдан олинган кейинги кўчирмалар саҳифаси қавс ичида кўрсатилади.)

Тўғрироғи, болалар шоири «ўсмир эстетик диди ва ижодий лаёқатини тарбиялайдиган мураббий»¹³ ҳисобланади. Адабиётшунос Х.Эгамов мазкур жихатни қуйидагича изоҳлайди: «Шоир қалбида унган ҳис-туйғу онгда жиддий инқилоб ясашга қодир. Унда бевосита ҳамда билвосита шуурий уйғунлик шаклланади ва **ҳассос китобхон** (таъкид бизники М.Қ.) ни маърифат-маънавият маскани сари етаклайди»¹⁴.

Х.Сапаров «У кунларнинг хотираси ўчмайди» шеърий туркумида урушнинг ҳам руҳий, ҳам моддий ҳаётимизни издан чиқарганлигига мантикий урғу беради, тинчлик-хотиржамлик неъматининг қадрига етишга қўлайди, инсониятни доимий ва давомий оғохликка даъват этади. «У кунларнинг талофати» ҳатто мурғак гўдакнинг ҳам дунёқараши, маънавий оламида кемтикликлар яратганлигини алам билан ёдга олади. Бинобарин, уруш даври болаларининг энг катта фожиаси «ўз болаликларидан мосуво» бўлганлигида намоён бўлади. Шоир ўша давр манзарасини тасвирда ғоят аниқлик билан қайта тиклайдики, ундан муштарийнинг эти жунжикиб кетади:

Фашистлар ёндирди овул-қалъани,
Онани зорлатиб, отди болани.
Қийратди, талади танклари билан,
Топтаб бекдор ўсган далани. (34-бет)

Аччиқ манзара тавсифига қурилган мисраларда уруш ва унинг талофатлари бутун зиддиятлари билан намоён бўлади. Бунёдқорона ҳаёт тарзини танлаган халқ турмушига тажовуз, «гуллаётган боққа» етказилган талофат, «оч қашқирдай» ўзини ҳар томонга ураётган ғанимнинг «қонталаш кўзи»да ўз тажассумини топади. Тасбех дурларидек тизилган мисраларда муаллиф услубига хос сўз танлаш маҳорати (Қароқчилик билан кирган элимга, Душманнинг жони қамалди келига!), руҳий таҳлилни кучайтириш (Кули кўкка учди ёвуз душманнинг, Шундан бери ёруғ, яшнарсан осмоним), санъатқорона башорат (Тарих оғох этади хотирага белаб, Тақдири шундайдир уруш очганинг!) уйғунлашиб кетади. Шоир ижодида уруш мавзуи фақат фронтдаги жанглар билан чегараланмайди. Унинг поэтик диапазони кенг. Жумладан, «Хўкизим» шеърида муаллиф фронт ортидаги турмуш машаққатларини тадқиқ саҳнига чиқаради. Техника тақчиллиги шароитида бутун меҳнат ва заҳмат қўл кучига тушади. «Кўк майсага тўймаган»и етмагандек, инсоннинг оғир меҳнатига шерик бўлишга мажбур ҳайвоннинг машаққати меҳнати таҳсинга сазовор. Фольклор услубида биринчи шахс тилидан қилинган субъектив мурожаат катларидан ҳамдардлик, ёруғ кунларга ишонч туйғуларни сизиб чиқади:

Бугун хўкиз қўшилмайди қўшларга,
Эртақдай туюлар айтсам ёшларга,
Улар бугун тракторни бошқарган,
Оғирлик туширмай, сенга хўкизим! (36-бет)

Аён бўладики, шоир икки давр орасидаги катта тафовутларни нисбатлаш воситасида бугунги осойишта кунларимизнинг сажиясини очиб беришга интилади. «Терим трактори сифатида» ер сураётган жониворнинг аянчли аҳволи, «бугунлиги унутилиб кетган» вақтнинг такрорийлиги (меҳнат, меҳнат ва фақат меҳнат!), «болалиги тугаган фасл» изтироблари, «тушунгандай оғир шароитни» шиддат билан қўш тортаётган хўкизнинг матонати давр манзарасининг мантикий жузвларидан далолат беради. Шу тарика ижодкор дидактик йўналишдаги поэтик штрихлар ёрдамида уруш талофатлари нафақат инсоният турмуш тарзини издан чиқарганини, балки табиатни ҳам абгор ҳолатга келтирганлигини реалистик тарзда сувратлайди. Тасвир замирида панд-насиҳат талқин билан ўрин алмашиб туради. Бинобарин, фалсафий-ижтимоий сажия шоирнинг адабий маҳоратини далиллайди.

Маълумки, ифода йўналиши учун ижтимоий бўёқдорлик қуюқлиги қай даражада салбий таъсир ўтказса, механик илова ҳам шунчалик зарар келтиради. Негаки, лирик мундарижанинг шартли безаги, муайян маънода, амалий эҳтиёж ва унга руҳий муносабатни шакллантира олмагани, моҳият занжирига айланади. Айни пайтда, мантикий занжирлар миллат маданий сажияси сарҳадларидан озикланиши шарт. Акс ҳолда, бадиий меъёр ва услубий тасвирда мувозанат бузилади.

Аслида ҳар қандай изланиш халқ тийнатида вояга етган, сараланган луғат таркиби белгилаб беради. Шунинг билан баробарида, унинг таркиби синкретик (мифологизм, поэтизм, шева, фольклоризм) қатламларни қамраб олади. Демак, шеърда сўзнинг доимий ўзгарувчанлик миқёслари устуворлик қилади. Поэтик талқин тарихийлик тамойиллари ва эстетик қонуниятлар ўзаро муносабатини сифатлайдиган, уларнинг узлуксиз алоқаларини белгилаб берадиган ҳамда уюшганлик даражаси – ижодий коммуникацияси сарҳадларини билвосита ва бевосита аниқлаштирадиган асосий бадиий-назарий категориядир.

Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси, Бердақ номидаги давлат мукофоти совриндори Ш.Сеитов – серкирра ижодкор. Унинг «Ёқимсиз ўйин», «Катталар урушмаса экан» ҳикоялари, «Хаёл кечаси» достони, «Куз», «Тонг» шеърий туркумлари аллақачон ёш китобхонлар қалбини забт этган. Айниқса, шоирнинг С.Жўра қаламига мансуб «Гиниш белгиларининг мажлиси» шеърдан илҳомланиб яратган «Харфлар жанжали» эртақ-позмаси ўзининг ҳаётий тафсилотларга бойлиги, содда ифода йўналиши ҳамда тушунишга ўнғайлиги билан диққатни тортади. Достонда харфлар мунозараси эстетик марказни ташкил этади. Ўзаро тортишаётган ҳар бир шартли белгининг алифбода ўз ўрни ва аҳамияти кўзга ташланади. Бироқ уларнинг барчаси саҳнада биринчи ўринга қўтарилишни истади. □ у тарика ўртада кучли ихтилоф юзага келади. Ҳакамнинг ҳукми

¹³ Баракаев Р. Жонажоним шеърият. –Тошкент: Чўлпон, 1996, 46-бет.

¹⁴ Эгамов Х. Ранг-баранг олам (Адабий-танқидий мақолалар). –Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. 17-бет.

воситасида вазият одилона баҳоланади. Ҳарфлар ҳам мантиқан, ҳам моҳиятан ўзаро муштаракликка эришгандагина, қудратли кучга айланади.

Ижодкор поэтикасига хос эстетик тамойиллардан бири унинг насрий ифода йўналишига мойиллигида намоён бўлади. Бинобарин, шеърда бадиий тафсилот эпик майдонини кенгайтиришга интилиш, фалсафий камров ва руҳий таҳлил имкониятларини оддий кундалик турмуш қатларига сингдириш майлининг устуворлиги, ритм, оҳанг ва маром сифат кўрсаткичларини чегаралашга уриниш адиб изланишларининг мағзини ташкил этади. Унда психологик моҳиятнинг ҳам эстетик, ҳам ижтимоийлик белгиларини аниқлаштириш, бадиий ғоя залворини ошириш зарурати уйғунлашиб кетади:

– Ҳайрат нури индими ё?

Ёзибди-ку Илмий дунё!!

«Бу ёввойи экс товук,

Келмаган ҳеч юртдан оғиб.¹⁵

Мисралар замирида қайта тикланган равон ифода йўсинида ўткир киноя ва енгил романтик ўйноқилик кузатилади. Шеър бир қарашда ўзаро боғланмагандек таассурот уйғотадиган ўн еттита мантикий жузвдан иборат. «Уяли алоқа», «матбуот овози», «оқ бўталоқ» конструкциялари муаллиф талқинида муайян бадиий ниятга бўйсундирилиб, шуурий ҳиссиётнинг эркин тақомилини таъмин этади. Аён бўладики, «хаёл парвози» инсониятга фақат улкан муваффақиятлар тақдим этиб қолмасдан, балки ҳар хил ҳавойи, бачкана хатти-ҳаракатларни ҳам юзага чиқаради. Демак, мушоҳада инсон маънавияти ва маърифати тадрижга хизмат қилсагина, гўзаллик ўзининг мавжуд имкониятларини теварак-атрофга кўз-кўз қилади.

«Ёқимсиз ўйин» ҳикоясида муаллиф болаликнинг беғубор оламини сувратлайди. Ўсмирлар ҳаётидан олинган лавҳада ёшлар эрмаги – уруш ўйини биринчи планга чиқади. Бироқ тезда машғулот ўзининг салбий таъсирини беради. Болалардан ҳеч бири «фашист» бўлгиси келмайди. Негаки, иккинчи жаҳон урушининг руҳий изтироблари ҳали унутилмаган. Кимнингдир отасини «фашистлар ўлдирган», кимнингдир «ҳаётини бутунлай издан чиқарган!». Ёзувчи реал тафсилотлардан катта фалсафий умумлашмалар чиқаради. Уруш нафакат катталар турмуш тарзини ўзгартириб юборган, балки у болаларнинг маънавий дахлсизликлари ҳам тажовуз этади. Аслида ўйин болаларнинг икки гуруҳга тақсимланиши, бизникилар ҳамда фашистларнинг югуриш мусобақасида иштирок этиши билан тавсифланади. Лекин ҳеч бир болакайнинг иккинчи қатламга ўтишга рози бўлмаслиги вазиятни бир қадар чигаллаштириб юборади.

Ҳаётдаги долзарб ижтимоий муаммоларга лирик қаҳрамоннинг тийрак нигоҳи орқали муносабат билдириш бошқа бир шоир – Ўтебой Сарсенбоев ижодида ҳам муҳим ўрин тутди. Орол фожиаси билан боғлиқ табиат муаммолари шоир изланишларининг катта қисмини ташкил этиши ҳам шу билан изоҳланади.

Шоир бармоқ вазни имкониятлари – халқона оҳанг ва равон ифода усули, сўзнинг мусикий товланишлари ҳамда тушунчанинг ҳиссий тусланишларидан унумли фойдаланади. Ўринли қўлланилган тафсилотлар (туриши худди чақалоқдай, изғирин қолиб изда, кўз нурын тортар мудом, шерикми ё капалакка) гул гўзаллигининг моҳиятини очиб бериш билан баробари туйғу ва онгда кучли ҳаяжон ясашга қодир. Ваҳоланки, шеърда инсон ва табиат уйғунлиги жонли кузатиш, нозик мушоҳада, теран фалсафа билан қоришиб, уйғунлашиб кетади. Шоир ғоясининг бевосита тасвир драматизми орқали амалга оширилиши муаллиф услубининг алоҳидалигини белгилаб беради. Ижодкор талқинида оҳанг фалсафани соддалаштиради, меъёрийлаштиради ҳамда тартибга солиб туради.

«Чанқовуз», «Полапон» ҳикояларида ёзувчи болалар руҳиятига ҳамоҳанг ифодаланган тафсилотлар негизида табиатни асраб-авайлашга даъват қилади. Дастлабки ҳикояда болакай буvasидан қолган ёдгорлик – чанқовузнинг авайлаб сақланишига тушуна олмай ҳайратга тушади. У мусиқа асбобини чалишга уриниб кўради, бироқ уддалай олмайди. Шундан сўнг қаҳрамонимиз чанқовузни кучукчага алмаштиради. Юзага келган ихтилофда, бир қарашда, ўсмирнинг айби йўқдек! Лекин зиддият болакайга икки хусусиятни: ажодлар хотираси муқаддаслиги ҳамда нарсаларни асраш заруратини ўргатади.

Ў. Сарсенбоев «Дала гули» шеърий туркуми, ҳаёт шафқатсизликлари реал сувратланган, ҳам услубан, ҳам шаклан оригиналликка дахлдор «Ўкинч» фалсафий достони, Ватан туйғуси улуғланган «Баланд тоғ» шеърий кассаси, Ҳаётий-маиший кулги асосига қурилган ҳамда ҳаётий муаммолар кескин қораланган «Шум Мусо» дostonлари билан миллат тафаккури ҳамда маданиятида ўзига хос ўрин тутди. Айниқса, шоир «Замин» ва «Янги йил» фахриялари воситасида қорақалпоқ болалар адабий тизимида янги зарварақлар очди, десак муболаға бўлмас.

Акаси тўн кийиб,

Бўри бўлди ириллаб.

Мастон бўлди букчайиб,

«Таниш мушук» чириллаб.¹⁶

Ёшликнинг беғубор ҳам поёнсиз сарҳадлари «тилсим каби очилган ҳаёт» (Э.Воҳидов) чашмаларидан озиқланади. Чунки «ёшликдаги дамлар» қанчалик ширин бўлса, «эртакдаги дамлар» ҳам шунчалик тотли ва дилга яқин. Мисралар қатида қудрат ва ишонч туйғулари уйғунлашиб кетади. Бинобарин, мазкур уйғунлик залвори «истак имкондан юксақда» ҳаёт ақидасини ҳам инкор этаётгандек... Нима бўлганда ҳам «Эзгуликка

⁴ Сеитов Ш. Қыял атаўы. – Нукус: Қарақалпақстан, 1995. 37-бет.

¹⁶ Сарсенбоев Ў. Шынқобыз. – Нукус: Қарақалпақстан, 1996, 11-бет.

беланса олам, жуда ширин кечади ҳаёт» ижодий конструкциясида инсоният порлоқ келажига бўлган илинж ва умид яширин:

Иш деб турсин билагинг,
Ҳақиқат истасин юрагинг,
Айланайин чақалоқ,
Менинг сенга тилагим. (15-бет)

Шоир ҳаётий зиддиятларнинг фалсафий қамровини очиб беришга интиларкан, азал ва абад, ибтидо ва интиҳо сингари умрбоқий тушунчаларнинг жуғрофий ҳудудини кенгайтиради. Киритмалар (балки, эҳтимол, мумкин) мушоҳада теранлашишига имкон яратади. Дарҳақиқат, «зарра»дан «қоинот»га қадар масофада қанчадан-қанча сир-синоатлар яширин. Тасаввурга сиғмас ўй-хаёллар реаллик негизини ташкил этиши эҳтимолдан ҳоли эмас, албатта!

Истиклол даври қорақалпоқ болалар шеърятининг мавзу миқёслари анча кенгайди. Мустақиллик, адолат, гўзаллик, тинчлик, муҳаббат ҳамда ватанпарварлик туйғулари талқини шеърӣ асарларнинг ички мундарижасини белгилаб бера бошлади. Бинобарин, халқона оҳангнинг поёнсиз сарҳадларига муттасил интилиб бораётган поэтик изланишларда ажиб бир улуғворлик, беғубор бир самимият кўзга ташланиб туради:

Эркинликнинг олиб эркин нафасин,
Мустақиллик мудом шодлик келтирсин,
Вақт тузатади ўтган хатосин,
Бугун мустақиллик айёмим келди.¹⁷ (15-бет)

Мустақиллик ифодаси ва экспрессив назокат мужассам К.Сейданов сатрларида Ватанга муҳаббат ҳамда шукроналик мавзуининг мумтоз талқини қабариб кўринади. Шеърда вақт, истиклол, хато носабати анъанавий тасвир тамойилини белгилаб беради. Таҷрибаларда ўзлашган анъанавий тасвир йўсини маъно майдонини шакллантиради. Ҳаётий ақида асосига қурилган кечинма шоирнинг ижодий оригиналлиги таъминотини белгилайди. Умуман, қорақалпоқ болалар поэзияси ўз қадим анъаналаридан озикланган ҳолда янги-янги ўзланларни ўзлаштириш йўлидан дадил бормоқда. Бундай бадиий юксалишда, бир томондан, Шарқ ижодий анъаналарининг узвий ҳамда узлуксиз таъсири алоҳида бўлса, иккинчи томондан халқ оғзаки ижоди сарҳадларидан сизиб чиқаётган миллат даҳоси сарчашмалари ўзига хос мавқе касб этади. Бинобарин, XX аср поэтик тадрижи имкониятлари ҳам ҳар бир болалар санъаткорнинг бетакрор услубий-шаклий изланишларида адабий маҳорат ҳамда нуктадонлик сари талпинишида зинапоя вазифасини бажаради.

МУНДАРИЖА

1. Кириш	3
2. Болалар адабиёти фан сифатида	5
3. Миллий уйғониш даври болалар адабиёти	9
4. 20-30 йиллар болалар адабиёти	12
5. Ғайратий (1902-1973).....	13
6. Ойбек (1905-1968)	14
7. Қуддус Муҳаммадий (1907-1997)	16
8. Шукур Саъдулла (1912-1972)	19
9. Маҳмуд Муродов (1916-1996)	22
10. С.Анорбоев (1922-2003)	26
11. Обид Расул (1922-2001).....	28
12. Пўлат Мўъмин (1922-2004)	33
13. Носир Фозилов (1929)	38
14. Худойберди Тўхтабоев (1933)	46
15. Ф.Мусажонов (1933)	52
16. Латиф Маҳмудов (1935)	54
17. М.Аъзам (1936)	57
18. Турсунбой Адашбоев (1939)	61
19. Қамбар ота (1941)	66
20. Анвар Обиджон (1941)	68
21. Истиклол даври болалар адабиёти	77
22. Сўнгги йиллар қорақалпоқ болалар шеърятда фольклор анъаналари	78
23. Қорақалпоқ болалар шеърятда анъана ва бадиий изланишлар уйғунлиги	84

¹⁷ Ғарезсизлик перзентлери – бизлермиз. Тўплам. Нукус: Қарақалпақстан, 1997, 18- бет.

1.1.3. МЕТОДИК ҚЎЛЛАНМАЛАР

ЎБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

МАМАСОЛИ ЖУМАБОВ

ТОМИШМОҚЛАРНИНГ ИЛМИЙ-ТАЪЛИМИЙ АҲАМИЯТИ

(Республика олий ўқув юртларининг ўзбек тили ва адабиёти, бошланғич таълим,
дефектология ҳамда мактабгача таълим факультетларининг талабалари учун ўқув-методик
қўлланма)

ТОШКЕНТ – 2006

ТАЎРИЗЧИЛАР: Баҳодир САРИМСОЈОВ,
филология фанлари доктори,
профессор.

Шоира ИСАЕВА,
филология фанлари номзоди,
доцент.

МУТАРРИР: Қаландар САПАЕВ,
филология фанлари номзоди,
доцент.

МУАЛЛИФДАН

Қадимда бир донишманддан:

- инсоф нима? – деб сўрадилар.

- Инсоф – одам ўзига нимани раво кўрса, бошга кишига ҳам шуни раво кўришдир, - деб жавоб берди донишманд.

- Энг яхши одам ким?

- Ағлли одам.

- Қандай кишини ағлли одам десак бўлади?

- Ағлли одам ўйламасдан бирор ишга киришмайди.

- Билимни нима нарса билан безайди? Шижоатни-чи, сахийликни-чи? – деб сўрадилар.

- Билимни – тўғрилиқ, шижоатни – афв ғилишлиқ ва сахийликни очиг юзлилик ва ширин сўзлилик безайди.

- Инсоннинг ҳаётда энг муҳим орзу – тилаги нималардан иборат?

- Сихат-саломатлик, фаровон турмуш ва хотиржамлик.

Бутун таълим-тарбия мана шунга ғаратилмоғи керак. Бу йўлда бай ва рангбаранг халғ оғзаки ижодига суяниб иш кўриш, шубҳасиз, ҳам ота-оналар учун, ҳам болалар учун чек-чегарасиз ютуғлар гарови ҳисобланади. Зеро, инсон оламга келиши билан алла эшитади. Алла ғўшиғга, ғўшиғ эса эртак, мағол, масал, ривоят, топишмоғ, тез айтишга уланиб кетади. Буларнинг ҳаммасининг замирида инсон-бола тарбияси ётади. Бола улғайгани сари ўзи ҳам алла-ғўшиғ айтади. Эртак, мағол, масал, ривоят, топишмоғ тинглайди ва айтади. Шулар ғанотида ўсиб – улғаяди. Демак, халғ оғзаки ижоди бола камолотида асосий воситалардан бири ҳисобланади.

Инсон оламга келиши билан ҳаётдаги жумбоғларга дуч келади, уни ағл кўзи, идроки билан ечиб, оламнинг катта кўчасига чиғиб олади. Биз ушбу китобчада халғ оғзаки ижодидаги жумбоғлар – топишмоғлар тўғрисида сўз юритдик. ўғинг, фикр-мулоҳазаларингизни билдиринг. Бундан биз беҳад шод бўламиз.

ТАРБИЯНИНГ БОШИ

Топишмоғлар айтиш, эшитиш ҳамиша мактабгача таълим ёшидаги кичкинтойларнинг эзгу ниятлари билан ҳамоҳанг бўлган. Ўар бир топилиши керак бўлган жумбоғ - бу давр болаларини ҳам ўйлашга, фикр юритишга, ўзларига хос йўсинда изланишга, сезгир, жиддий, топғир бўлишга нисбатан майлларини уйғотган. Чунки кўп предметли топишмоғлар боғча болалари учун янада ғизигарли бўлган. Бу ҳолни бутун мамлакатимиз бўйлаб болаларига, набираларига, ғўшни болакайларга алла-ғўшиғ, эртак, мағол, топишмоғ айтиб бериб юрган ота-оналар, буви-боболар, маҳалла эртакчилари ҳузурида бўлганимизда аниғ сездик. Бу иш ўз-ўзидан ёки бирданига кўнгилдагидек чиғмайди. Тинимсиз изланиш, болакайларни ғизигириш, уларни топғирликда бир-бирларига ўртак, ибрат ғилиб кўрсатиш туфайли эришилади. Такрорлаш, такрорлашлардан кейин бола жумбоғларни ечишга, бу ҳагда ўйлашга ҳаваси келадиган бўлади. Бу ерда шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, болаларга айтиб бериладиган топишмоғларнинг мавзуси ёшларнинг ёшига, ғизигишларига яғин бўлса яна нур устига аъло нур бўлади.

Мана бу жумбоғ болалар учун жуда ғизигарли. Аммо болалар бу жумбоғни ечишда ғийналадилар. Челақлик Раҳим бобо жумбоғни ғайта-ғайта такрорлади. Лекин ечими йўғ. Ўамма ҳайрон: «Дунёда тўртта нарса йўғ. Кичкинтойлар ўзларича, турли вариантларни айтиб кўришди. Бобо маъғулламади... «йўғ» - деб тураверди. Ахийри Раёно:

- Бобо, биз ютғаздик. ўзингиз ечиб бера ғолинг, - деди. Раҳим бобо:

- Болаларим, - деди у, - мана очиг ҳавода ўтирибмиз. Ўтибор беринг осмоннинг устунни борми? - сўради набираларидан. Болалар:

- Йўғ,- дейишди.

- Ботир бобонинг уйида ҳовуз бор. ўша ҳовузнинг ғопғоғи борми?

- Йўғ, йўғ.

- Ўаммангиз кечаси кўрпа остида ухлайсизлар. Айтинг-чи, кўрпанинг енги борми?

- Йўғ, йўғ.

- Ўар бир хонадонда ошпичоғ бор. Ошпичоғнинг ғини борми?

- Йўғ, йўғ.

- Хулоса ғиладиган бўлсак: осмоннинг устунни, ҳовузнинг ғопғоғи, кўрпанинг енги, ошпичоғнинг ғини йўғ экан-да, тўғрими, болаларим. Болалар:

- Тўғри, тўғри! – деб юборишди.

Болалар орасида индамай жимгина турган Раҳим бобонинг набираси Зокир ғўл кўтариб:

- Бобожон, мен ҳам битта топишмоғ айтсам бўладими? – деб ғолди.

- Айтағол, болам! - деди бобо уни эркалаб бошини силар экан.

- Икки бошли, тўрт оёғли,

Икки оёғли, тўрт ғулоғли,

Тўрт ғулоғли, орғасида

бир думи бор.

- Э, бу топишмоғни ўтган ғалда топганмиз. Бу от, отга минган одам, -деб юборди Зулфия.

Раҳим бобо томонидан айtilган ғуйидаги топишмоғларни болалар ўйлаб, хотиржамлик билан ечишлари бизни беҳад шод этди.

Бобо:

- У нимадир, ер юзини сув олган?

Болалар:

- ЁмҒир бўлар ер юзини сув олган!

Бобо:

- У нимадир, орғасида оҒзи бор?

Болалар:

- Тегирмондир, орғасида оҒзи бор!

Бобо:

- У нимадир, сув ичида жони бор?

Болалар:

- Балиғ бўлар сув ичида жони бор. Юғорида таъкидлаб ўтганимиздек, инсон эси, ҳуши, зийраклиги, билимдонлиги бир масалани, бир ишни такрорлаш, машғ ғилиш туфайли ривожланиб боришини Раҳим бобо атрофида ўтирган болалар исботлаб беришди. Раҳим бобо айтган топишмоғлари орасида оддийлари ҳам, мураккаблари ҳам бўлди. Йиллар давомида бободан эртак, мағол, ривоят, топишмоғ тинглаб тобора мактаб ёшига ғараб бораётган болаларга айtilган топишмоғларнинг мураккаблари ҳам бўлди. Бобонинг ҳар бир гапга, ҳар бир топишмоғга алоҳида урғу бериб, хотиржам, алоҳида меҳр, ғизигиш билан айтган топишмоғлари аста ўз ечимини топа бошлади:

Узун-узун арҒамчи,
Буни топинг, дилбарим!
Ундан узун арҒамчи,
Буни топинг, дилбарим!
ОпирмоҒу сопирмоғ,
Буни топинг, дилбарим!
Игна учи ялтироғ,
Буни топинг, дилбарим!¹⁸

Бобонинг набираларига ширин табассум билан боғиб, мулоимгина ғилиб «дилбарим!» деб ғўйиши кинкинтойларнинг кексаларга нисбатан, боболарга нисбатан меҳрларини жўш урдириб юборди. Уларда худди бобо каби билимдон, ағлли, сертабассум бўлишдек буюк орзулар пайдо бўлганлигини уларнинг чағнаб турган мулоим кўзларидан, чехраларидаги кулгиларидан пайғаб олиш ғийин эмас эди. Бу эса тарбиянинг яғғол кўриниши, таъсири, олий намунаси ҳисобланади.

Топишмоғ ҳам ўз ечимини топа бошлади. Ўар куни эртак, топишмоғ тинглаб, гапириб, топиб ўрганган болалар жумбоғнинг жавобини бериш учун ғўл кўтара бошладилар. Бобо ширин кулги билан ғўл кўтариб турган болаларга бир-бир разм солиб, Шоҳида деган ғизалоғга изн берди. У ярим чучук тили билан (чунки у «Р» ҳарфини й деб айтар экан) жавоб бера бошлади:

Узун-узун арҒамчи,
Йўл дегани эмасми?
Ундан узун арҒамчи,
Дарё дегани эмасми?
ОпирмоҒу сопирмоғ,
Ун дегани эмасми?
Игна учи ялтироғ,
Чироғ дегани эмасми?

Топишмоғ топган Шоҳида ғизчани бобо пешонасидан ўпиб, «Баракалла ғизим, жумбоғни тўғри топдинг. Тилинг бурро, ағлинг бундан ҳам зиёда бўлсин!» деб раҒбатлангирди.

ўтиришга якун яшадан олдин Раҳим бобо ўзларига ҳамсуҳбат бўлиб ўтирган ТоҒай бобо билан бир-бирларига жумбоғ айтиб кетишди. Даврада ўтирганлар жумбоғ-у жавобни ҳузур ғилиб тингладилар. Улардан айримларини намуна сифатида эслаб ўтиш мумкин.

Топишмоғ айтишни ТоҒай бобо бошлаб берди:

У нимадир, ўзи бору кўзи йўғ,
У нимадир, йўлда кетар изи йўғ,
У нимадир, дарвозасиз ғоладир,
У нимадир, экмасдан ҳам боҒ бўлар,
У нимадир, кўринмайин доҒ бўлар,
У нимадир, хирмон ғилсанг тоҒ бўлар,
У нимадир, оҒзи-бурнинг ёҒ бўлар,
У нимадир, юрак-баҒринг доҒ бўлар?

Раҳим бобо:

¹⁸ Топишмоғлар. Т., 1981 йил, 179-бет.

- СемурҒ бўлар, ўзи бору кўзи йўғ,
Шамол бўлар, йўлда кетар изи йўғ,
ОҒиз бўлар – дарвозасиз ғоладир,
Соғол бўлар экмасдан ҳам боҒ бўлур,
Юрак бўлар кўринмасдан доҒ бўлур,
Пахта бўлар, хирмон ғилсанг тоҒ бўлур,
Сигир бўлур, оҒзи-бурнинг ёҒ бўлур.
ўлим бўлур, юрак-баҒринг доҒ бўлур!

ТоҒай бобо:

- Бир, икки, уч, тўрт, беш, олти, етти, саккиз, тўғғиз, ўн?

Раҳим бобо:

- Бирим – билагим,
Икким – элагим,
Учим – учагим,
Тўртим – тўшагим,
Бешим – бешагим,
Олтим – ошиҒим,
Еттим – еттовим,
Саккизим – саркам,
Тўғғизим – тўғлим,
ўтим - ўймоҒим¹!

Топишмоғ айтган ва ечган эртақ, ғўшиғ, мағол, масал айтувчи боболар бир-бирларига боғиб майин жилмайдилар. Уларнинг кулгилари даврада ўтирган ҳар бир болага олам-олам ғувонч, шодлик баҒишлади.

ўйлаймизки, кунда, кунаро кексаларнинг ўз набираларини тўплаб, уларга эртақ, топишмоғ, мағол, масал айтиб беришлари мактабгача таълим ёшидаги болаларни маънавий руҳда тарбиялашда муҳим восита бўлиб хизмат ғилади. Зеро, замон, давр талаби ҳам шундай.

ЗУККОЛИК - ОЛИЙ НЕЪМАТ

Кўркем хулғларнинг энг улуҒи одамгарчиликдир. Ейиш, ичиш, юриш, сўзлашиш билангина ҳеч ким одамгарчиликни ғиёмига етказа олмайди. Одамгарчилик эса ўзингдан катталарга ҳурмат, кичикларга шафғат ғилиб, ғўлдан келганча одамларга ёрдам этиш билан бўлади. Ағлли ва кўркем хулғли болалар фағат ўз фойдаларинигина кўзламай, бошғаларга ҳам фойда етказадилар. ўзларига муносиб кўрган нарсаларни бошғаларга ҳам муносиб кўрадилар. ўзларига истамаган нарсани бошғаларга ҳам истамайдилар. Бир кишининг бошига ғаттиг иш тушса, унинг кўнглини кўтариб ёрдам берадилар.

Чевар халғ томонидан минг йиллар давомида тўғилган ҳазил ва ўйин топишмоғларида худди шу масала ўртага ташланади. Ўар бир жумбоғ замирида болаларни ағлли, доно бўлиш баробарида уларни келажакда софдил, ғўли очиг, саҳий, марҳаматли бўлишга даъват ётади.

Инсон борки, ағлини таниб, кўчага чиғиб, одамлар орасида юради, ўғийди, меҳнат ғилади. Яхши ўғиш, ишлаш, яшаш орзу, умид, режа билан рисоладагидек бўлади. Агар инсонда бир нарсдан умид бўлмаса, ўша умид сари режа асосида интилмаса, курашмаса у ҳеч нарсага эриша олмайди. Умид, режа тўғрисида берилган: Одамзодда нима кўп? жумбоҒи худди шу масалани ечиб беради.

Ўар бир топишмоғ болани имтиҳон ғилади, синовдан ўтказди, ағлини чархлайди. Шунинг учун ҳар бир нарсага ағл кўзи билан ғарайдиган бола ютади, ҳаётда кўп нарсаларга эришади. Бунинг учун бола: Қиличдан ўткир нима? – дейилган топишмоғга кўз деб жавоб беришга ўрганмоҒи керак.

Болада ағл, илм, фаҳм-фаросат бўлса-ю унда ғатий фикр бўлмаса ҳам аниғ мағсадга эриша олмайди. Ўар бир нарсани ўйлаб, фикр ғилиб, етти ўлчаб бир кесадиған бўлса унинг ҳар доим омади келаверади. Шу сабабга кўра фикрни халғ ўз жумбоҒида: Дунёда нима чағғон? – деб ғўйибди.

Болалар яна шу нарсани билиб, дилларига жо ғилиб ўсмоғликлари лозимки, одам ғанчалик доно, ағлли, ўткир кўзли бўлишидан ғатий назар унда илм, ҳунар, меҳнат кўникмаси бўлмаса унинг умри тотли ўтмайди, хор-зорликда яшайди: Одамда нима бўлмаса, нимали бўлмаса, нима ғилмаса яшай олмайди? – дейилган жумбоғга, - илмли, ҳунарли, меҳнаткаш бўлмаса, деган бола кам бўлмайди.

Болаларнинг ўй, фикрларини турли йўллар билан ўстириш халғимизнинг, азалий одати. Топишмоғ мана шу мағсадда яратилади. Топишмоғ болани ҳисоб-китобга ҳам ўргатади. Олайлик, битта оилада чол, кампир, икки ўҒил, бир ғиз яшайди. Буни халғ топишмоғ воситасида ечишни болалар олдига жумбоғ ғилиб ғўяди:

Бир оилада чолу-кампир яшайди. Уларнинг икки ўҒли бор. Ўар бир ўҒлининг биттадан синглиси бор. Бу оилада нечта жон яшайди?

Ёки ўҒли 17 ёшда, отаси 56 ёшда бўлган ота-бола ҳағидаги топишмоғ ҳам болаларни анча ўйлашга олиб келади:

¹ □ша китоб, 178-бет.

Бундан уч йил аввал отаси ўғлидан 4 маротаба катта эди. Яна тўрт йилдан кейин отаси ўғлидан уч маротаба катта бўлади. Булар нечага кирганлар?

Қовун жуда кўп топишмоғларда жумбоғ бўлиб келади. Қовуннинг тури, пишган-пишмаганлигини ажратиш сабаблари ҳам жумбоғ ҳисобланади. Биз тилга олмоғчи бўлган топишмоғда эса у яхшилик, хайр-барака, тўйимли озиғадир:

Кунлардан бир куни чол ўғлига ўттиз тийин бериб шундай дейди:

- ўғлим, шу пулга бозордан нарсга олиб келгинки, биз ҳам, товуғимиз ҳам, гўзимиз ҳам тўядиган бўлсин. Айтинглар-чи, бола бозордан нима олиб келиши мумкин?

Меҳнаткаш халғ ўз топишмоғларида ҳам ўзларининг эзгу-ниятларини илгари суради. Кўпгина топишмоғларда подшолар, вазирлар, маликалар томонидан бериладиган топишмоғларни камбағалнинг ғизи, ўғли ёки ҳеч вағоси йўғ кал ечиб, катта мол-давлатли бўлади, ёки маликага уйланади, подшога турмушга чиғади. Хуллас, ўша ғашшоғ жумбоғни ечиш билан бой-бадавлат бўлиб кетади. «Кал ва малика» топишмоғида бир малика топишмоғ айтиб, топишмоғни тўғри топганга турмушга чиғишини билдиради. Жумбоғни еча олмаган жуда кўп шахзодалар, не-не ағли, хуши жойида йигитлар гурбон бўлишади. Ахийри навбат ҳеч воғаси йўғ бир калга келади. Маликанинг топишмоғи жуда тутриғсиз экан!

- Узоғ ерда ўт кўюр-о,
Ани топинг, Ахлантоз.
Сассиғ сойда ит хурар-о,
Ани топинг, Ахлантоз.
Чорбоғимда жуфт чинор-о,
Ани топинг, Ахлантоз.
Эшигимда ғўш мунгуз-о
Ани топинг, Ахлантоз.
Қора толим бутоғсиз-о,
Ани топинг, Ахлантоз.
Оғина гўзим суяксиз-о,
Ани топинг, Ахлантоз!?

Кал катта уддабурролик, сезгирлик, донолик билан маликанинг топишмоғига тўғри жавоб беради:

Узоғ ерда кўюр-о,
Бўри кўзи, ойимғиз.
Сассиғ сойда ит хурар-о,
Қурбағалар, ойимғиз.
Чорбоғингда жуфт чинар-о,
Ота-онанг, ойимғиз.
Эшигингда ғўш мунгуз-о,
Ини-оғанг ойимғиз.
Қора толинг бутоғсиз-о
Қора сочинг, ойимғиз.
Оғина гўзинг суяксиз-о,
Қўш аноринг, ойимғиз!

Алпомиш («Алпомиш»), Равшан («Равшанхон»), Рустамхон («Рустам») исмлари ўзбек халғи ўртасида ғаҳрамонлик, довьораклик, мардлик, ватанпарварлик тимсолларидир. Булар авлод-аждодлари билан полвонлик, топғирликда элга машхур бўлганлар. Рустамхоннинг отаси Султонхон. У умрининг охирида Ўуройим деган ғизга уйланмоғчи бўлади. Султонхон Ўуройимга совчи юборганида у ғалинига:

ўнта улоғ,
Йигирмата бўри,
ўттизта йўлбарс,
Қирғта тулки,
Элликта нўғта,
Олтмишта ахта,
Етмишта зарғалдоғ,
Саксонта чағалоғ,
Тўғсонта тумолоғ

Юзта жумалоғ берсин, - деб жумбоғли жавоб айтади.

Подшо фикр ғилиб, Ўуройимнинг ағлли эканлигини айтади. Бу топишмоғнинг маъноси кишининг ҳаётига боғлиғлигини ҳам билдиради. Киши:

- ўнда улоғдай бўлади,
Йигирмада бўридай бўлади,
ўттизда йўлбарсдай бўлади,
Қирғда тулкидай бўлади,
Элликта нўғталанган отдай ағлли бўлади,
Олтмишда ахталанган отдай ғайтиб ғолади,
Етмишда сарғалдоғдай тилда бор-у дилда ҳеч

наrsa бўлмайди,
Саксонда гўдак боладай бўлиб ғолади,
Тўғсонда уйдан чиғмай думалоғ бўлади.
Юзда бергилигидан наргиличи ўнҒайлироғ бўлиб
ғолади.

Жумбоғни тўҒри ечган Султонхонга Ўуройим турмушга чиғишга розилик беради. Кейинчалик улардан Рустамхон оламга келади.

Юғорида кузатганимиздек, биз тилга олиб ўтган топишмоғларда инсоф, адолатлилиқ, ағл билан иш кўриш улуҒ мағсадларни амалга оширишда етакчи омил экан. Зеро, инсонийлик, одамийлик ҳам шундан бошланади.

ЯШАШ МАНБАИ – МЕЎНАТ¹

Аввалги ғисмларда эслатиб ўтганимиздек, топишмоғлар болаларга таниш, уларнинг ўй-хаёлларига яғин бўлиши билан жозибали бўлади. Бу эса болани ўзига тортади, ғизигишини орттиради. Мабодо шафтоли, ўрик, олма, беҳи, бодом, жийда, анор, тут, узум, анжир, дўланалар ғамраб олинадиган бўлса, кутилганидан ҳам яхши иш бўлади. Айни замонда эндигина эс-хушларини жамлаб келаётган кичкинтойларнинг тилларини бурро, ағлларини доно бўлишига, ён-атрофдагиларга муҳаббатли, табиатга, она-Ватанга садоғатли бўлиб камол топишларига, боҒ-роҒларни кўпайтириш, парвариш ғилишларига йўл очиб берган бўлади.

Маълумки, мева-чева ўз-ўзидан пайдо бўлиб ғолмайди. Бунинг учун одамда ғизигиш, хафсала, меҳнат, ғунт, сабр-тоғат бўлиши керак. Агар инсонда меҳнат кўникмаси бўлмаса, ҳеч наrsaга эришиб бўлмайди. Ёнг аввало инсон – ота-она, буви-боболар меҳнаткаш бўлмоғликлари керак. Негаки, болани ёшлигидан бошлаб бир ишга ўргатиш, кичкина вағтиданоғ унга бир юмуш бериб, меҳнатга одатлантиришдир. Тили очилиб, у ерга, бу ерга юра бошлаган вағтида ҳам бирор иш бериш лозимдир. Унга бериладиган бу иш аҳамиятсиз, ҳатто иш номи беришга лойиғ бўлмаса ҳам, ундан келадиган ғойда зўрдир. Чунки ундай ишлар болада ишни севиш, ишга берилиш севғисини ғўзҒатади.

Дунёда яшашнинг асоси иш, меҳнатдир. Боланинг ўзи эркин ишласин, хатолари учун ўзини жавобгар деб сезсин. Ишлаганда, ишининг натижаларини ўйлаб ишлашга, фикр юритишга, тўҒри ишлашга, Ғайрат ғилишга кўниксин.

Табиийки, бу малакалар бирдан ҳосил бўлмайди, балки аста-секин юзага келади. Лекин заминни жуда ёшлиқ пайтдан ғўйиш керак. Болада меҳнат малакаси вужудга келса, у ота-онаси, катталарнинг кўрсатиб туришини кутиб ўтирмай, ўзи эплаб кетаверади. Дунёда яшаш ҳар кимнинг ўз Ғайрати ва ҳимматига боҒлиғ эканини англайди.

Ишга ўрганиш ва ўргатишда диғғат ғилинадиган яна бир наrsa - ҳар ишни ўз вағтида бажаришдир. Ишга одатланиш ғанчалик муҳим бўлса, ишни ўз вағтида сифатли бажариш шу даражада муҳим, балки ундан ҳам муҳимроғдир. Ўар ишни ўз вағтида ишламай кечиктириш кўп ишларнинг йиҒилиб ғолишига, кўпининг юзаки, сифатсиз ишланишига ёки бутунлай ғолиб кетишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳар ишни ўз вағтида Ғайрат ва матонат билан бажариш лозимдир.

Республикамиз шаҳар ва ғишлоғларида эртакчи боболар, момолар хузуруларида бўлганимизда кексаларнинг катта-кўпчилиги чўпон, дехғон, пиллакор, сувчи, боҒбон бўлади.

Улар кичкинтойларга халғ оҒзаки ижоди асарларидан айтиб бериш баробарида ўз юмушларидан ҳам болакайларни хабардор ғилиб бораётганликларини, очиҒроҒи ўз ишлари билан кичик дўстларини хабардор ғилиб бораётганликларини билдик. Самарғанднинг Қайчи ғишлоҒида истиғомат ғилувчи ўтамурод бобо асли боҒбон. У жуда кўп эртак, мағол, топишмоғ, масалларни билади.

У ўзи билган бундай халғ оҒзаки ижодини ғўлида ғайчи билан дов-дарахтларга шакл бериш жараёнида набираларига айтиб беради.

Ўадис-у ҳикматли сўзларни кўп ғўллайди: Инсон бўлсанг боҒ ғил, одам кўнглин чоҒ ғил; БоҒни боғсанг боҒ бўлади – даромадинг тоҒ бўлади; Қарасанг – боҒ, ғарамасанг – тоҒ; Қарасанг - ғанд ейсан - ғарамасанг панд ейсан; БоҒ жамоли – боҒбондан; БоҒи борнинг – боли бор ва бошға мағолларнинг маъно ва мазмунини чағиб олган болалар боҒбончилиқ ишида бобога ёрдамчи, дастёр.

Улар шу соҳа бўйича ўнлаб топишмоғларни аллағачон ёдлаб, бир-бирларига айтиб, тортишиб, жумбоғларни топишиб юрадилар.

Бу соҳа бўйича мева-чеваларнинг ранг-турлари ҳам болаларга яғин, таниш:

Бели боҒли, чўтир чолдир,
Кўйнида бор бужур кампир.

ёки

У ёни тоҒ,
Бу ёни тоҒ,
ўртасида
СариҒ ёҒ.

Бу халғнинг ёнҒоғга берган таърифи, ўхшатиши. ЁнҒоғнинг ташғи кўринишидаги ўйдим-чуғурлигини кексалар – чол билан кампирга боҒлаб таърифланиши кичкинтойларда ўзларига хос табассум пайдо ғилади.

¹ Бғлим муаллима Барно Алимбоева билан ҳамкорликда ёзилган.

Бундан ташғари, ёнҒоғнинг тоҒ-тошларга ғиёсланиши улар учун янада жозибали. Болалар ёнҒоғнинг мазасини, таъмини ҳам яхши биладилар, у худди сариёҒ каби ёғимли эканлигини дилдан ҳис этадилар.

ЁнҒоғ азалдан энг суюкли озиғалардан бири ҳисобланиб келинади. Бугунги кунда ҳам шундай. Унинг ташғи кўриниши, маҒзи ҳамиша бирдек, ўзгармасдир.

Халғ ижодкор, халғ тўғийди. ЁнҒоғ таърифи, халғ баҳоси асрлар оша ўзгариб, замон, давр билан боҒланиб бораверади. Бизнинг давримизда, фан ва техниканинг ривожланиши боис ёнҒоғ пўстлоҒидан ранг, япроҒидан эса спирт ишлаб чиғилаётгани мана бу топишмоғнинг яратилишига асос бўлган:

Меваси бор юм-юмалоғ,
Чағсанг маҒзи худди сариёҒ.
Ранг олинар пўстлоҒидан,
Спирт чиғар япроҒидан.

Бугунги бола борки шарни яхши кўради, ўйнайди. Байрам ва бошға тантаналарда шар ўйнамайдиган бола, шар кирмайдиган хонадан ғолмайди. Ўа, энг суюкли ўйинлардан бири шар ўйнаш, учирешдир. Юғоридаги ёнҒоғ таърифига шарнинг ғўшимча ғилиб айтилиши топишмоҒ-у ёнҒоғга бўлган болаларнинг ғизигишларини янада ошириб юборади:

Пўсти ғаттиғ ва чўтир,
ўзи шардек думалоғ.
Ичида яшар тотув –
Тўртта ғадрдон ўртоғ.

Жийда ўтмишда ғанд-ғурс, мева ўрнини босган. Жийда дарахти бор одам ҳар доим ғиши билан жийда еб, тирикчилик ўтказган. Ўа, тотимли, ёғимли, иштаҳали мевалардан бири жийданинг таърифи ва таҳсини дилларда дoston бўлган. Ва бу ёғимли емиш ҳағида халғ зўр мамнуният билан юзлаб топишмоғлар ижод этган. Унинг кўриниши, тузилиши, ўхшаши болажонлар учун жуда ғизигарли:

Қопча,
Қопча ичида унча,
Уйча ичида унча.

Ёки:

ўзи дарахт керакдир,
На ўрик, на теракдир.
Танаси жуда тетик,
Лекин ғизиг, ўсмас тик.
Мевалар кеч пишар,
Дардга даво дейишар.
Ейишга ҳам ҳамма боп,
Уйда бор: устун, ун, ғоп¹.

Мевалар тўҒрисида ўтамурод бобо ва унинг нева-чеваралари ҳамиша такрорлаб юрадиган анор ҳағидаги топишмоғлар ҳам ҳозиржавоблиги, таъсирчанлиги билан ажралиб туради. Анор асрлар оша ижодкорларга ижод сарчашмаси бўлиб хизмат ғилиб келган. Анорнинг хушхўрлиги, дориворлиги, иштаҳани очиши ва бугунги кунда унинг танаси, барги ва пўстлоҒидан дори-дармонлар, бўёғлар ишлаб чиғилиши топишмоғлар воситасида кичкинтойлар руҳига сингдирилади.

Ўар бир янғиликни, ижро этиладиган ҳар бир топишмоғни ечишга шай турган болакайлар учун анор номи билан айтиладиган жумбоғлар уларни топғир бўлишдан ташғари боҒбончилик касбини ҳам севишга, ўзлари ҳам катта бўлгач, ўтамурод бобо каби мева-чева миришкори бўлишга ғизигишларини ўстиради:

Пиёладек келади,
Катта ва кичиклиги.
Олча сувига ўхшар,
Нордон ва чучуклиги.
Бирини санаб кўринг,
Юзга яғин дони бор.

Ривоят ғилишларича, Нуширвони Одил бир куни мулозимлари билан овга чиғибди. Бир ғишлоғнинг четидан ўтиб кетаётиб тўғсонларга бориб ғолган, ёнҒоғ дарахти экаётган бир чолга кўзи тушибди. У хайрон бўлибди, чунки ёнҒоғ йигирма йилдан кейин мевага киради-ку? Сўнг чолдан сўрабди:

- Ота, экаётганинг ёнҒоғ дарахти бўлса керак?
- Ўа, шаҳоншоҳ, экаётганим ёнҒоғ дарахти.
- У мевага киргунча яшармикансан, шуни биласанми?
- Йўғ, билмайман, аёло ҳазрат.
- Унда нега овора бўлаётирсан?
- Авлодлар экканини биз едик. Биз эккандан авлодлар баҳраманд бўлар деган умиддаман.

Нуширвони Одил боҒбон чолнинг жавобидан мамнун бўлди ва уни минг дирҳам оғча билан мукофотлади.

¹ Топишмоғлар. Т., 1981., 290-бет.

Бундай ривоятларни эшитиб, топишмоғлар оҒушида камол топаётган кичкинтойлар келажакда, албатта, яхши меҳнаткаш, боҒбон, меҳнатни, меҳнат аҳлини севадиган, ғадрига етадиган инсонлар бўлишига шубҳа йўғ.

ҲАЁТ НАФАСИ

Ўаёт шундай ҳамма нарса замон, давр билан боҒлиғ бўлади. Халғ оҒзаки ижодими, ёзувчилар томонидан яратилган бадий асарларми бари бир замонга, даврга хизмат ғилади. Халғ поэтик асарларни ўғиб, ўз ҳаёт йўлини тўҒри, нотўҒри эканлигини билиб, суяниб, хулоса чиғариб яшайди, ютуғлардан ғувонади, камчиликлардан азоб чекади. Бу ҳол кўпроғ ёш авлодда кўринади. Ижодкор халғимиз томонидан яратилган топишмоғларда замон, давр янгилиги, техника, иш ғуроллари, хўжалик асбоб-ускуналари турли-туман буюмлар акс этганлигини кўрамыз.

Бизнинг давримизда ердан газ ғазиб чиғариш йўлга ғўйилди. Газ халғимизнинг оҒир меҳнатини енгил ғилди. Газ кирмаган хонадон, ундан фойдаланмаган одамнинг ўзи йўғ. Газнинг хонадонларимизга ғувонч улашаётганлигини, у одамларнинг оҒирини енгил ғилаётганлиги, тутунсиз, ҳидсиз хузуржон эканлигини халғ ўзининг мана бу топишмоҒида ғойилмағом ғилиб таърифлаб беради:

Ердан чиғиб пиликдай,
Бирам маза иликдай.
Ош пиширар сизларга,
Доно, Раъно ғизларга.
Кули ҳам йўғ, ўтинсиз,
СассиҒи йўғ тутунсиз

Она - диёримизда ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ҳар бир хонадонда радио ва телевизорлар пайдо бўлди. Бундан болалар у ёғда турсин бобо-бобакалонлари ҳам кўрмаган, эшитмаган ота-оналарнинг ҳам ғувонч – шодликлари чек-чегарасиз эди. Ижодкор ҳамиша ижод ғилади. Радио ва телевизорга баҒишлаб топишмоғлар яратишди. Халғ маънавий онгини ўстириш учун хизмат ғиладиган радио ғутисининг ичи турли сим билан тўла. Унинг жони йўғ, аммо ғулоҒини бураб ғўйса гапиради, ғўшиғ куйлайди, мамлакат-у оламда бўлаётган воғеалардан хабар беради:

Томирлари жуда кўп,
Лекин ғондан дарак йўғ.
Юрагига тегса ғўл,
Товуш чиғарар тўғ-тўғ.
Гоҳо ашула айтар,
Гоҳо сўзлашга ғайтар.
Баъзи вағт турар жим,
ўйлаб топинг-чи, бу ким?

Телевизор ҳағидаги топишмоғ бундан ҳам жозибали. Халғ дostonларида, эртакларида ойнаи жаҳонга интилиш, орзу борлиги таъкидланар эди. Ана шу нима эканлиги асрлар оша жумбоғ бўлиб келар эди. Бу жумбоғга ўтган асрда ойдинлик киритилди. Узоғ-узоғ масофалардан туриб ойнали ғутичанинг ичида жонли ҳаёт пайдо бўлди. Катта-ю кичик эрта-ю кеч телевизор томоша ғиладиган бўлди:

Кенг, ёп-ёруҒ бинода
ўтиргандек кинода –
Кўрамыз концерт, ўйин,
Тинглаймиз баҳор куйин.
Кўшиғ айтар, турмас жим,
Тезроғ ўйлаб топинг, ким!?

Телефон ҳам кўп яхши нарса. У тайёр дастёр. Одамлар, бир дағиғада бир-бирлари билан гаплашиб, товушларини эшитиб, юмушларини адо этадилар.

Не гапирсанг етказар,
Сўзинг симдан ўтказар.
Қувончли гулдастангни,
Шу он дўстга етказар.

ўтмишда ота-боболаримиз омон воситасидан фойдаланиб, ерга ишлов беришган, деҳғончилик ғилишган. Бу жуда майда ва мураккаб иш. Негаки ғўш ҳайдаб, омон билан катта миғдордаги ерни ўзлаштириб бўлмайди. Бу иш ҳам тракторнинг пайдо бўлиши билан енгил бўлди. Юзлаб омончинг бир ойда бажарган ишини битта трактор бир кеча-кундузда бажариб ғўйиши мумкин бўлиб ғолди. Бундан шод бўлган халғ мана бундай ғувноғ мисралар билан топишмоғ ҳам тўғиган:

Тир – тир этар,
Юриб кетар,
Ер баҒрини
Тилиб кетар.

Ёки

Ош емайди беданам,
Нон емайди бедаман,
ЙўрҒалайди беданам.

ўтган асрда фан ва техниканинг ривожланиши билан оғир иш енгил, узоғ йўл ягин бўлди. Мамлакатимиз пахтакор юрт. Бу юртнинг асосий бойликларидан бир пахта. Пахта жуда кўп меҳнат талаб қилади. Бунинг учун тўғғиз ой ишлаш лозим. Пахта ҳосили пишиб етилганидан кейин уни териб олиш ҳам қийин. Қўл билан пахтани териб улгуриб бўлмас эди. Пахта териш машиналарининг пайдо бўлиши бобо деҳқонлар учун қутилганидан ҳам зиёда иш бўлади:

Кўк йўрға отим бор, оёғи учта,
Далаларни кезиб, гўшиғ айтади.
Қўллари тўрттадир, бир айланишда,
Қанча-қанча олтин олиб қайтадир.

Ўа, Ғалла – буғдой, шол масаласида ҳам худди шундай аҳвол бўлган. Ўаллакор-у шоликорлар бир иложини қилиб ерга уруғ экиб бўлишгач, ёзу кузда фағат гўл-ўроғ билан ўриб олишгач, ҳосилни гўлда таёғ билан уриб, ёки от, туя, хўкиз, эшакдан фойдаланиб, Ғаллаларини янчиб олишган. Буни улар янчиғ деб аташган. Бу жараён ҳам жуда оғир, машағатли иш. Янчиғ янчишда кўпроғ болаларнинг меҳнатидан фойдаланишган. Чунки хирмон атрофини айланиб, хайвонларни тўхтатмай ишлатишда мана шундай чағғон болалар иш кўрсатишган. Будаё оғир ишга жалб қилинган боланинг ғувонч-у ташвиши «Янчиғ гўшиғи»да кўриниб турибди:

- Ўў, майда-майда, хў!
Қўшиғ - ашулани гўй.
Маъраб турар эчки, гўй,
Янчиб туриб кавша, тўй.
Ўў, майда-майда, хў!
Бўлмас Ғалланинг ёмони,
Арпа – буғдойлар сомони,
Деҳқонларнинг чоч хирмони,
Ўзир янчиғнинг замони.
Ўў, майда-майда, хў!
Одатимиз тонглар отмай,
Уйғу-Ғафлатни йўлатмай,
Иш ғиламиз бекор ётмай,
Қўш тортганмиз бекор ётмай,
Ўў, майда-майда, хў!
Босган изинг толғон бўлсин,
Хирмон қизил донга тўлсин,
Теринг қарғи ғалғон бўлсин,
Ўў, майда-майда, хў!

Ўаллакорларнинг бундай машағатли ишлари ўтган асрда Ғалла ўриб, янчийдиган техника-комбайнларнинг яратилиши билан барҳам топди.

Халғ хурсандчиликда ҳам, Ғамгинликда ҳам топишмоғ яратган, топган, эзгу мағсадлар сари курашган. Комбайн ҳақидаги мана бу топишмоғ ҳам шу хилда яратилган:

ўради ўроғи йўғ,
ЙиҒади тупроғи йўғ.
Дони бўлар ғоп-ғоп,
Янчади тўғмоғи йўғ!

Ўзбек халғ эртақларида, ривоятларида, достонларида ўзи учар ғиламлар, ёғоч отлар ҳақида кўп гапирилади. Халғ ҳамиша ўй-ўйлаган, ҳаёл қилган. ўзининг учғур ҳаёллари билан ўзига таскин берган, хотиржам бўлган. Масалан, «Сирли ғиламча» эртагини олайлик. Унда бир камбаҒал чол-кампирининг ўғли бир чолга йўлиғади. Улар анча суҳбатлашишади. Чол болага кўп насиҳатлар қилади, сирли сўзларни ўргатади. Хайрлашиш олдидан у болага битта ғиламча ҳадя қилади. Бу ғиламча оддий бўлмай, сирли бўлади. Унинг устига чиғиб ўтириб: «Эй ғиламча, чолнинг ҳурмати, мени фолон жойга етказгин!» деса, кўзини очиб-юмгунча ўзини ўша ерда кўрадиган бўлади.

Бу ҳаёл, бу орзу. Бу камбаҒал, меҳнаткаш халғ ҳаёли. Ана шундай ҳаёли билан у бахтиёр бўлмоғчи, шоҳона ҳаёт кечирмоғчи. Йўғ, бу ҳаётга, ҳақиқатга тўғри келмайди. Бундай ҳаёл, бундай ўй фағат бизнинг давримизда чинга айланди. Орзу қилинган ўзи учар отлар, ғиламлар XX асрда ҳақиқатга айланди. Олимларимиз чинакамига самолёт, верталёт, ернинг сунъий йўлдошларини космик кема-ю ракета-ларни ихтиро қилишди. Айниқса, самога товушдан тез учадиган самолётларнинг, ракета ва ернинг сунъий йўлдошларининг учирлиши оламшумул воғеа бўлди. Бундай янгиликлар болалар учун ҳар доим ғувончли бўлади. Бу ҳагда топишмоғлар тўғилса яна ҳам соз иш бўлади. Шу ўринда ернинг сунъий йўлдоши тўғрисида ижод этилган мана бу топишмоғ уларнинг онг, тушунчаларининг ривожланишига, фикрларининг ўсишига олиб келди:

ўзи билан маҳсули,
Яратган инсон гўли.
Доим учар ғуш эмас,
Бу ҳақиқат туш эмас.

Бундан ташғари, ракета ҳағида ҳам юзлаб топишмоғлар майдонга келди. Ракета тўғрисида халқ томонидан тўғилган топишмоғларда болаларнинг номлари ҳам ғўшиб айтилиши кичкинтойларга олам-олам ғувонч бағишлайди:

БилаҒон синглим, Қундуз,
Оламда ғайси юлдуз.
Ўам кеча-ю, ҳам кундуз
Тиним билмай учади.
Сигнал бериб учади
Кенг осмонни ғучади,
Бу ғанаға шўх юлдуз?
Жавоб бер, синглим Қундуз!

Самолётлар ғўна олмайдиган, улар бажара олмайдиган самовий ишлар вертолётлар ёрдамида амалга оширилади:

Турган жойидан учар,
Буйруғ бўлса унга бас.
Матори бор, пати йўғ,
Қушга сир ўхшамас.
Михлангандай осмонда,
Жилмай турар бир жойда.
Ижодор халғимизга,
Келтирар катта фойда.
Қани дўстим, буни топ,
Биласанми, ўйлаб боғ!?

Қадимда поезд, самолёт, автобус, трамвай, троллейбус бўлмаган. Одамлар яёв, отда, туяда, аравада юришган. ўтган аср техника асри бўлди. Одам ташийдиган, миниб юрадиган турли-туман транспорт воситалари юзага келди. Автобус, трамвай, мотоцикл, велосипедлар шулар жумласига киради. Булар орасида электр тўки билан юриб, минглаб одамларни ўз манзилларига элтиб ғўядиган трамвай алоҳида ажралиб туради. Хурсанд халғнинг трамвайдан миннатдорчилиги мана бу топишмоғнинг асосини ташкил этади:

Издан чиғмас чеккага,
Сиғмайди тор йўлкага.
Жуда ўхшайди уйчага,
Вағт йўғ, туришга.
Одам ташийди Ғир-Ғир,
Пешонасида номер.

Матотиқлар ҳам одамларга ёрдамчи - узоғни яғин ғиладиган, чағғон транспорт воситасидир:

Тириллайди трактор эмас,
Бензин берсанг, ҳеч йўғ демас.
Резинкадан оёғи бор,
Ўамда икки ғулоғи бор.
Минсанг учғур отдай кетар,
Манзилингга шу он элтар.

Бир одамнинг узоғини енгил ғиладиган, ишончли транспортларидан бири велосипеддир. Велосипед энди пайдо бўла бошлаган пайтда одамлар уни кўча-кўйларда ўзгалар миниб юрганларини кўришиб «шайтон арава», «жин арава» дейишган. Кейинчалик ўзлари ҳам миниб кўрсалар «соз» арава бўлиб чиғади:

Бир отим бор гижинг, жийрон,
Жилов ғўйсам, кетади.
Узангисин тепиб турсам
Манзилга тез етади.

Мана буларнинг ҳаммаси ҳағиғат. Бўлган иш, ғилинган баҳосиз ихтиролар ҳисобланади. Шу нуғтаи назардан ғарағанимизда булар ҳағида яратилган ажойиб, Ғаройиб топишмоғлар кенжа авлодни фан ва техникани севишга, унинг учун хизмат ғилишга, бугунги давримизни, ҳаётимизни севишга, эъзозлашга мудом даъват этаверади ва бундай топишмоғларда ҳар доим ҳаёт нафаси барғ уриб тураверади.

УДДАБУРОЛИК ТАРБИЯ АСОСИ

Олдинги бобларда таъкидлаб ўтганимиздек, болаларнинг энг суйган жанрларидан бири томишмоғдир. Бу жанр ҳам энг ғадимги жанрлардан бири бўлиб, авлоддан-авлодга ўтиб сайғал топиб келаётган фольклорнинг мустағил жанридир. Топишмоғ жуда ғадим замонларда вужудга келган. Баъзи топишмоғларнинг объекти, шакли ҳамда мазмуни ғадимийлигини озми-кўпми аниғлашга имкон беради. Ота-боболаримиз давридан топишмоғ табиат, табиат ҳодисалари ва нарсаларни бир-бирига тағғослаш, ўхшатиш орғали борлиғни, ундаги мавжуд нарсаларнинг моҳиятини кўпроғ белғилашга катта ёрдам берган. Кишилар ғадим замонлардан бошлаб ҳозиргача аста-секин табиат ва жамиятдаги инсон учун фойдали ва зарарли бўлган ҳодисалар, жонли, жонсиз предметлар, умуман ҳар хил объектларни ўз замони ва тушунчаси

доирасида англаган ҳолда томишмоғ яратиб келганлар. Топишмоғ бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўғотган эмас, балки кун-бақун янги-янги топишмоғлар яратилиб, оммалашиб бормоғда. Шоирларимиз, адибларимиз ижодларида ҳам бу жанр ўз ифодасини топмоғда.

Бу ерда шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, топишмоғ кўнгилхуши ёки фағат эрмак эмас, балки томишмоғ орғали атроф-мухит, табиат яғиндан таништирилиши билан бирга ағл-заковат, зехн, фикр ўткирлигини синаш ғуроли ҳамдир. Бу жанр айниқса, мактабгача тарбия ёшидаги болаларга жуда кўп нарса беради. Уларни ағл-заковотли, топғирликка ўргатади. Бу топишмоғ ҳам халқ ижодининг бошга жанрлари: достон, эртақ, ғўшиғ, мағол каби халқнинг маънавий бойлиги ва жамоа ижод маҳсулидир. У инсон, ижтимоий ҳаёт, табиат ҳодисаларининг мавжуд барча томонлари билан кенг боғланган бўлиб, ҳамма вақт реал заминга асосланади. Унда атрофимизни ғуршаб турган реал, моддий дунёдаги турли соҳалар акс этади. Ўар бир топишмоғ ўзига хос шакл ва мазмунга эга бўлган мустағил бир бутун бадиий асардир. Унда фалсафий, тарихий, этнографик белгилар, тушунчалар, ҳодисаларнинг моҳияти гўзал образли ифодаларда акс этади.

Ўар бир топишмоғ алоҳида, тугал асар. Шу билан бирга, кўпгина достон-у эртақларда ҳам ғажрамонларнинг ағл, заковот, билимдонликларини синаш, чиғириндан ўтказиш маъносида берилган.

Бугунги кунда мактабгача таълим ёшидаги болаларни маънавий-ахлоқий руҳда тарбиялашда эртақ-топишмоғ муҳим тарбиявий аҳамият касб этмоғда. Айниқса, эртақ-топишмоғларда билимдон, уздабуро, деҳғон, камбағал-ғашшоғ, кал, шахзода иштирок этган бўлса тағин ҳам болалар учун кутилганидан ҳам яхши, таъсирли, тарбиявий аҳамияти соз иш бўлади.

Ўзбек халқи томонидан яратилган жуда кўп эртақ-топишмоғларда инсонларга беминнат ёрдам бериш, сахийлик, одабийлик, каттага иззат, кичикка ҳурмат масаласи илгари сурилган бўлади. Зеро, ўтмишда ҳам, бугунги кунда ҳам шу руҳда ота-оналар, буви-боболар, эртақчилар, тарбиячилар томонидан ғўлланиб келинади. Ўа, бола дунёга келар экан одамларга, ўзини ғуршаб олган оламга сахийлик ғилиш, меҳрибонлик намунасини кўрсатиш, ёрдам бериш, ғўриглаш руҳида камол топмоғи лозим.

Шу маънода «Бувижон, сахийлик, ғўли очиглик, ўзгаларга ёрдам нима?» ривоятини эсга олиш лозим.

Бува ва набира йўлда кетаётиб болаларнинг ғушнинг боласини ўйнаётганликлари устидан чиғишибди. Бува уларни ширин сўзлар билан эркалатиб ғушни дарахтдаги инига ғўйишга кўндирибди.

- Кўрдингми ўғлим, сайроғи ғушнинг боласини ҳалокатдан ғутғариб, бирж уда савобли ишни бажо келтирдик.

- Билиб олдим, буважон.

Бир ғишлоғга келишганда Ўасан ва Ўусан исмли болалар очликдан тинкаси ғуриб ўтирганлигини кўришибди. Бува уларнинг аҳволига ачиниб биргаликда овғатланишибди. Шундан кейин бува:

- Сизлар ўйнаб келинглар, мен мана шу сув бўйида бироз дам оламан, - дебди. Болалар бир-бирларини ғувалашиб ва чўмилишиб мазза ғилишибди.

- Буважон, - дебди неваро, - Ўасан ва Ўусанлар яхши болалар экан. Уйимизга олиб кетайлик, савоб бўлади.

Бува неварасининг савобни дарҳол тушуниб, амал ғилганлигидан суюниб розилик билдирибди.

Улар кўчада юки оғирлик ғилиб ётиб олган эшакни ўрнидан турғизишиб, унинг кекса эгасининг ҳожатини чиғаришибди, ҳамда юкни кўтариб бозоргача олиб боришибди. Бува бу ишнинг ҳам савоблигини болаларга англаптиди.

Бозорга киришганда бир кампир меваларини сота олмай жуда хафа бўлиб ўтирганлигини кўришибди. Бува буни сезиб, унинг меваларини сотиб олиб, унинг мушқулини осон этибди. Бунчалик бўлишини ўйламаган кампир:

- Ёлғиз бечораларга раҳм-шафғат ғиладиган кишилар бор эканку, - деб роса дуо ғилибди.

Бува бунинг ҳам савоблигини болаларга маълум ғилганда, улар:

- Буважон, кўрдик ва тушундик, - дейишибди.

Улар йўлда давом эттиб, катта ғишлоғга келишганда иккита йигит бир тенгдошини уравериш хушидан кетказганлигининг ғувоҳи бўлишибди. Бу бола ғиморда ютғазиб пулни беролмаган экан. Бува пулни ёнидан тўлаб болани уйига олиб борибди. У ғишлоғ оғсоғолининг ўғли экан.

Бува тиббиётдан хабардорлиги учун йигитни даволабди. Жуда хурсанд бўлган оғсоғол бувага от ва эшакни совға ғилиб берибди. Чунки улар пиёда юравериш жуда чарчашган эканда. Бу вақтга келиб неваро, Ўасан ва Ўусанлар савобни яхши тушунишган экан.

Тоғ бағри бўйлаб кетишаётганларида подачининг тепасида хотини ва болалари йиғлаб ўтирганини кўришибди. У тунда бўрилар билан тўғнашиб, беш кундан буён ўлим тўшағида ётган экан. Бува болаларга тўзиб кетган ғўйларни тўплаш ва итларни овғатлантиришни буюриб, беморни даволашга киришибди. Хотини ва болаларига меҳрибонлик ғилибди. Подачи ўлимдан ғолганлигидан боши осмонга етиб бувага 100 та ғўйни олиб кетишни илтимос ғилибди. Аммо у бу таклифга рози бўлмай йўлга отланибди.

Улар бир-икки кундан кейин катта ғишлоғга киришганда тўс-тўполоннинг ғувоҳи бўлишибди. Бу ерда бир йигитнинг отган тоши бадавлат кишини ўғлининг отини кўзига тегибди. Бу ўғил ўртоғлари билан тош отган болани ураётган экан. Бува дарҳол ўртага тушиб болани ғутғазибди. Буни эшитган унинг отаси келиб бува ва болаларни уйига меҳмонга олиб кетибди. Бу ерда унинг рафиғасининг овози бўғилиб гапира олмаётганлиги маълум бўлибди. Бува дори-дармон ғилиб даволабди. Бунинг эвазига ўша йигитнинг отаси ғўярда-ғўймай бир отни берибди.

Бува ва болалар йўлда кетаётиб карвонга дуч келишибди. Чўлда ғум аралаш шамолнинг тинимсиз эсиши орғасидан карвонбоши ва бошға кишилар оғир аҳволга тушиб қолишган экан. Уларни айниқса, сувсизлик ҳолдан тойдирган экан. Бува ва болалар 20 чағирим наридаги дарадан сув келтиришиб, карвондаги кишиларнинг жонларини сағлаб қолишибди. Бува бунинг энг катта савоблигини болаларга тушунтирибди.

Улар ўша дарё бўйида сув тошғинидан беҳуш ётган одамларга сув ичириб, ғуруғликка олишибди. Уларнинг орасида подшоҳнинг ўғли шахзода ҳам бор экан. Бува уни отга миндириб шаҳарга жўнатибди.

Шу тариқа бува невараси ва эгизакларга савобнинг нималигини амалда кўрсатибди. Улар уйга омон эсон қайтишибди.

Бир неча кунлардан кейин буванинг уйига сарой одами ва карвонбоши келишиб уни ва болаларни подшоҳ ҳузурига олиб боришибди. Подшоҳ сарой аҳли ҳузурда буванинг ағл-идроки ва савобли ишларини мағтаб, раҳматлар айтибди. Шахзода ва карвондаги кишиларни ўлимдан қутқарганлиги учун бир хум тилла билан муофотлабди. Бунинг устига устак подачи тунда келиб билдирмай буванинг уйига юзта ғўйни киритибди. Бува савобдан топган бойликларини мадраса ва кўприк ғуришга, ободончилик ишларига ва камбағалларни уйлантиришга, бева ва етимларга сарфлаб савобни кенг қўламда давм эттирибди.

Буванинг Аллоҳ йўлига ҳолисона қилган савобли ишлари уни элга танитиб катта ҳурмат ва обрўга сазовор этибди. У узоғ умр кўрибди. Невара ва эгизаклар ҳам атоғли кишилар бўлиб етишиб, эл-юртга кўп фойда келтирибдилар. Уларнинг бири жуда бой савдогар, яна бири ҳоким, учинчиси эса сарой хазиначиси бўлибди. Уччаласи биргаликда шаҳардаги гадоёларни ғарамоғига олишиб, ишга ярайдиганларини ишга жалб қилиб ва ногиронларини таъминлаб туришибди. Натижада бутун шаҳарда гадоёлар қолмабди. Бева ва етимлар ҳам уларнинг даргоҳида ҳаёт кечирибдилар. Ўашарлар уюштиришибди, янги ариқлар қазишиб, сув тангислигига барҳам беришибди.

Йиллар ўтиб бува, невара, Ўасан ва Ўусанлар оламдан ўтганларидан сўнг ғабрлари устига ҳашаматли мағбаралар ғурилиб, зиёратгоҳ жойларга айлантирилибди. Уларнинг авлодлари ҳам оталарининг изидан боришиб, кўп савобли ишларни қилишибди.

Халғ ўзига яхшилик қилган, саҳийлик намунасини кўрсатган зотларни ҳурмат қилади, севади, ардоғлайди, ёддан чиғармайди. Ўикоятда кекса ўзи ағлли, эсли-хушли, катта-ю, кичикка бирдек бўлганлиги болаларга беҳад катта ғувонч бағишлайди. Айниқса, бобонинг бу фазилати болага, набирага ўтиши ва шу зайдда уларнинг меҳнати, ҳиммати, саҳийлиги элда машҳур бўлиб, номлари эл ардоғида мангу қолиши кичкинтойларни ҳам шу руҳда камол топишларига олиб келади.

«Ака-ука» эртақ-топишмоғида ҳам шу Ғоя илгари сурилганлигини кўрамыз. Бу асарда асосий ғажрамон аканинг олдида ҳали мактаб ёшига етмаган боланинг иштирок этиши кичкинтойларда яхши таассурот қолдиради. Норасидада ҳам худди акаси каби билагонлик, тадбиркорлик, саҳийлик кайфиятини уйғотади. Уни ҳам одамларга яхшилик қилишдек юксак туйғуларини шакллантиради.

Катталар олдида билагонлик қилиш, бўлар-бўлмасликка уларнинг ишларига аралашиб, гап ғўйиш одобсизлик, уғувсизлик ҳисобланади. Бундан ташқари, бир нарасага ваъда бердингми, ваъдангнинг устидан чиғ, икки юзламачилик, одобсизлик қилма дейилган Ғоя билан улар ўсмоғликлари керак. Акс ҳолда бунинг тескари бўлса, кичкинтой катталар олдида изза бўлиши, танғид эшитиши ҳам мумкин.

Эртақ-топишмоғда ака ағлли, хушли, оғир-босиғ, кўп иш қилиб кам гапиради, юрса-турса одамларга яхшилик қилади; юриш-туришда, гап-сўзда унга ибрат намунасини кўрсатади.

Ака-ука йўлга чиғиб, йўлда жуда кўп ажойиботларнинг гувоҳи бўлдилар. Аканинг хатти-ҳаракати, одамларга муносабати, баъзан ғўпол-ғўрслиги ука учун жавобсиз жумбоғ бўлиб қолади. Билиб-билмай аканинг ишига аралашиб аканинг жаҳлини чиғариши ҳам жуда ўринли чиғган. Буларнинг барчаси болаларга ибрат, ўрнак сабоғи бўлади.

Улар юриб-юриб чарчашади, оч қолишади. Бир бойнинг уйига келиб нон тилашади. Бой уларга суви қочган нон беради. Улар нонни еб бўлишгач, акасининг мана бундай деб дуо қилиши ука учун жуда Ғайри табиий туюлади:

- Омин, бундай бой бўлмаган.

Улар йўлда юришни давом эттирар эканлар уларнинг ғаршиларидан жуда ғариб, мункайиб, зўрға-зўрға гадам босиб қолган бир кампир чиғиб қолади. Кампирнинг бемор, хасталиги, кексалиги болада унга нисбатан ачиниш ҳиссини жўш урдириб юборади. Кампир ғанча кекса бўлишига ғарамай, меҳмонларга яхши муносабатда бўлади, эчкисини соғиб, уларни сут билан меҳмон қилади. Ука бу Ғариб кампирга ёрдам бериш, унинг бирор юмушини бажариб бериш ўйи билан турганда акаси:

- Омин, эчкингиз ўлиб, эчкисиз қолинг, - деб дуо қилиши бола ғалбига ғаттиғ ботади, ҳатто унда ўз акасига нисбатан бир оз бўлса-да ғажр-Ғазабни ҳам келтиради. Акасининг бунчалик бемеҳрлигидан ранжиган ука акасига эрғашиб йўлга тушади.

Ўаёт саргузашту тасодифларга тўла, ўтирган бўйра, юрган дарё деганларидек, ака-укалар йўлда бир эски деворли, ташландиғ жойдан чиғиб қолишади. Ука бу ерда елкаларини ғисиб, оч-юпин ўтирган иккита болага кўзи тушади. Болаларнинг аҳволлари мусибатли бўлганлиги сабабли озиб-тўзиб кетишибди. Бола ҳаётнинг нобоплигидан ғаттиғ изтироб чекади, болаларга ачинади. Шу пайт акаси:

- Кел укажон, мана бу деворни икковлашиб итариб йиғитиб юборайлик, - дейиши бола ғалбини ларзага солади, уни ваъдани бузиб, акага ғарши гапиришга мажбур қилади:

- Йўғ ака, бундай қилмайлик, девор йиғилса, булар бошпанасиз қолишади:

- Сен йўлда менга ҳалағит бермайман? – деган эдинг. Менинг ишимга ҳалағит берма.

Саёҳатчилар сафарда иккита ғиз йўлда ўтирганини кўриб ғоладилар. Қизларнинг бири жуда латофатли, кўзга яғин, гўзал; иккинчиси эса, ҳаддан ташғари хунук экан. Қарангки, акаси чиройли ғизга ғараб ҳам ғўймабди. Хунук ғизга табассум билан боғиб:

- Омин, бахтингни берсин! – деб юбориши яна укага ғаттиғ ботади. Уканинг ғалбида яна жумбоғ устига жумбоғлар пайдо ғилди.

Сафардан сўнг ака жим. Уканинг ғалбида йўл воғеалари, тасодифлар. Нима? Нега? – саволлар.

Жумбоғлар ҳамиша донолик ағл-заковат билан ечилишини ука тушунади. Шу сабабли икки кўзи, бутун нигоҳи акасида, унинг оҒзига тикилиб туриши акани инсофга келтиради, йўл тасодифлари бўйича ўзи содир этган жумбоғларни ғуйидагича ечиб бериши укани мамнун ғилади, ағлли, доно акасида беҳад хурсанд бўлади:

- Биринчи тўхтаган ҳовлимиздаги бой жуда ҳам бойиб, ўзидан кетган, ҳамма нарсани унутган. Кампир эса ҳағға етишиб ғолган, фағат битта эчкисига илҳағ. Агар эчкиси ўлса, кампир ҳам ўлади, жаннатга тушади. Эски ҳовлидаги ака-укалар эса деворнинг тагини ковласалар, тилла топишади, сўнг ўз кунларини кўраверишади. Чиройли ғизнинг доим хуштори кўп бўлади, хунук ғизга эътибор беришмайди. Шунинг учун унинг бахтини тиладим, - дейди.

Бундай донолик бундай топғирлик фағат ёши улуғ, ҳаётда катта турмуш тажрибасига эга бўлганларгина бундай жумбоғларни тўғри, ҳалол, поклик билан еча олишларини кичкинтой яна бир бор назаридан ўтказади. Бу эса, мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ағлий ривожига, маънавиятига баракали ҳисса бўлиб ғўшилаверади.

Азалдан бола таълим-тарбиясида ота-онанинг вазиғалари катта бўлган. Агар ота-она фарзанд тарбиясида бўшашса, бефарғроғ бўлса кутилган натижа чиғмайди. Бу ўз-ўзидан бўлмайди. Бунинг учун ота-оналарнинг ўзлари ҳам тинч-тотув яшаб болаларига панду насихат ғила оладиган бўлсалар ва фарзандлари уларнинг панду насихатларини олсалар, бундай оиланинг ҳаёти мазмунли ва кўнгилли ўтади.

Фарзанд эр-хотин ўртасидаги муҳаббат мустаҳкам таянчдир. У ота-она меҳр-шафғат чашмасидан баҳра олиб ўсади. Оғил эр-хотин фарзандлари учун шу чашма кўзини янада кўпроғ очадилар.

Инсон ўзининг босиб ўтган ҳаётига вағти-вағти билан назар ташлаб, тегишли хулоса чиғариб турмоғи лозим. Чунки у ғолдирилган ва тўғри ёки эгри босилган ғадамнинг шоҳидидир.

Ота-она болани дунёга келтирганликлари учун эмас, балки ахлоғли ғилиб вояга етказганликлари учунгина олғишга сазовор бўладилар.

Инсонга энг зарур нарса ғаҳру-Ғазаб вағтида ўзини тутта билиш, бошга кулфат тушганда бетоғат бўлмай, сабр ғилиш ва хайрли ишларга шошилиш.

ўз тенг-ғурларига нисбатан ёш кўринган кексаларнинг бола-чағалари – меҳрибон, дўстлари ғалби дарё кишилар бўлади. Қолаверса, имони мустаҳкам бўлиши билан бирга рухий кўтаринкилик доимо йўлдош бўлганлиғидандир.

Узоғ умр кўрган кишининг ҳаёти диғғатга сазовор, агар у ағл, одоб, шарағли ишлар либосига безанган бўлса, олғишга сазовордир.

Инсон умрининг тўрт фасли бир-бири билан узвий боғлиғ. Агар умр баҳорни беғамликда, ёз фаслини лоғайдликда ўтказса, кузда ҳосили аттанг, умрнинг охири куз фасли эса ҳасрат-надоматдан иборат бўлади. Одамнинг умр баҳорида чеккан ғийинчиликлари ва машағғатлари умрининг куз фаслида ҳосил байрамига айланса, у энг бахтиёр инсондир.

Ота-онанинг фарзандига ғолдириши мумкин бўлган энг гўзал, ғимматли мероси одоб ва тарбиядир. Бу ҳағиғатни билганлар болаларини уриш ўрнига адаб хивичи билан тартибга чағиришади, интизомга келтирадилар. Ўар бир ота-она ўз фарзадини жамият олдида ва яратганнинг ҳузурида уялмайдиган даражада тарбиялаб етиштирса, энг ғимматли меросни ғолдирган бўлади.

Жамият авлодига, фарзандига мол-мулк, бойлик ғолдирганларни муборакбод этмайди. Лекин уларни одоб-ахлоғсиз, виждонсиз ғилиб етиштирса, танғид ва тахғир этади. Оғил ота-она шуни яхши билгани ҳолда ўғлини ҳағиғий ўғил бола, ҳағиғий фарзанд, ғизларини ота-онасига гап теккизмайдиган тарзда ўстириш, тарбиялаш йўлидан боради. Бу осон йўл эмас. Бу йўлда улар кўпроғ халғ оғзаки ижодидан, айниғса, топишмоғлардан кўпроғ фойдаланиб турсалар ёмон бўлмас эди. Масалан, «Топғичлар» эртақ-топишмоғини оладиган бўлсак, у эртақнинг маъно ва мазмуни, тарбиявий аҳамияти бугунги болаларга ҳам жуда кераклидир. Эртақ ғаҳрамони жуда камбағал, рўзғори тутдай тўкилиб турган бир деҳғон. У ўта ғашшоғ. Унинг уч ўғли, озгина ери ва иккита хўкизи бор, холос. Аммо болаларни яхши тарбиялаган. Одоби, ағл-заковатли фарзандлар етиштирган. ўзи ўғимишли бўлмаса-да, эсли, хушли бўлган. Бошоратчилик-топғирлик сиридан ҳам бир оз хабардор бўлган Отадаги бу зукколик, сеҳр кучи ўғилларга ҳам ўтган. Ота ғазо ғилғач, йигитлар тирикчиликлари учун фойдаси теғиб турган ҳукизларини ўғрига ўғирлағиб ғўйишади.

Дунёда жуда ёмон иш: бировнинг ҳағига хиёна ғилиш, ўғирлик ғилиш. Айниғса, бундай кўнгилсиз ҳолатни мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳазм ғила олмайдилар. Ўар ғандай топишмоғни ечиш ўғилларга ота мерос бўлиб ғолғай. Шу маънода ака-укалар дадиллик, ўта синчковлик билан иш кўришиб хўкизларини тоғиб олишади.

Бу давр болалари учун ўғрилик, ўғирларни ушлаш, ғамаш, уларнинг сирларини очиш, ўғирларни эл-юрт олдида уялтириш, шарманда ғилиш жуда жозибали. Эътибор беринг, уч ака-ука мактабда ўғишмаган, ёзиш, чизиш ҳам уларнинг ғўлларида келмайди. Фағат синчковлик, кузатиш, ўйлаб, ағл билан иш кўриш

буларга отадан ўтган, холос. Бу ҳунар ака-укаларнинг бахти, шодлиги, бошғача ибора билан айтганда бойликлари. Ака-укаларда гумон ғилиш йўғ, аниғ айтишади, тўғри айтишади, ҳақиқатни айтишади, Бу эса, эртақ-топишмоғни топишда иштирок этувчи ҳар бир болада ҳақиқатга, ака-укага ишонч туйғуларини, ғизигишларини оширади. Олайлик, кенжа ўғил ўзаро суҳбат чоғида:

- Кўрмаган ўғрининг кўзини кўкка ўхшатдим, - деса ўртанчаси; - агар ўғрининг кўзи кўк бўлса, соғоли сариғ бўлса керак, - деса тўнғич ўғил эса, - агар ўғрининг кўзи кўк, соғоли сариғ бўлса, оти Мусо бўлса керак, - дейди.

Топғирлар ахтара-ахтара ўғрини ушлаб олишади. Бу жараён топишмоғ тингловчи болалар ғалбини янада жўш урдириб юборади. ўғрининг тан олмаслиги, воғеанинг подшога бор тағалиши, подшо томонидан ғўйилган мана бу жумбоғ ва унинг ечилиши болаларни тўғри сўз, ҳалол, билимдон, зукко бўлишга ўргатади:

Подшо: - Бўлмаса, сизларни нечоғлик топғинчи эканлигингизни мен ҳам синаб кўраман, деб бир косага остига битта анорни яшириб ғўйиб, косани тўнтариб: Хўш, бу косанинг остига нимани яшариб ғўйдим деса, тўнғич ўғил:

- Коса, уни бу ёғға олса, тагида юмолоғға ўхшаган нарса ғолса, - керак дебди.

ўртанча ўғил:

- Коса, уни бу ёғға олса, тагида юмалоғға ўхшаган нарса ғолса, у юмалоғ бўлса, ичи ғизил бўлса керак, - дебди. Кейин кенжа ўғил:

- Коса, уни бу ёғға олса, тагида юмалоғға ўхшаган нарса ғолса, унинг ичи ғизил бўлса, анорнинг ўзи бўлса керак, - дебди.

Подшо ака-укаларга ишониб, хўкизни олиб бериш баробарида ағлли, зехнли, уддабурро йигитларга ташаккурлар айтибди.

Олтининг бир килоси ҳам, бир парчаси ҳам олтин. Меҳнаткаш халғ азалдан тўғри сўз, ҳол, пок, ағлли, уддабурро бўлган. У ҳеч ғачон ёлғон гапирмаган, нотўғри сўз сўзламаган. Ўамиша тўғрилиқ билан олдинга интилган. Олдиндан чиғган ҳар ғандай тўсиғ-Ғовни меҳнат билан, ағл кўзи-ю, уддабурролик билан енгиб келган. Фарзандларига ҳам ҳаётда ана шундай тутишни ўргатишган. Шу сабабли катта ариғ ғаёғға ғараб оғса, кичик ариғ ҳам ўша ёғға оғади, деганларидек, фарзандлари ҳам ота удумини ривожлантириб келганлар. Улар, ҳатто, бир-бирларининг гап-сўзларини имо-ишора билан ҳам тушуниб, ўшанга амал ғилиб яшаганлар. Кўйидаги эртақ-жумбоғда худди шу масала кўтарилади.

Ўзбек халғи меҳмондўст, саҳий, ҳалол, пок, ғўли очиг, бағри бутун халғ. Бу халғ ўзининг шу фазилати билан ҳам ҳаётда устун туради. Бу халғда бировни алдаш, ғирромлик, таккабурлик йўғ. Кеккайиш, ўзига ортиғча оро бериш бўлса, бундайларга дарров танбеҳ бериб, тўғри йўлга солиб келган. Эртақ-топишмоғда эр-хотин истиғомат ғиладиган хонадонга эрнинг отаси келади. У эшикни тағиллатиб, «Ўазратғул» деб чағиради.

Эътибор берган бўлсангиз, меҳмон эрнинг номини айтиб чағирди. Фаҳм-фаросати бор инсон бу одамнинг кимлигини сўраб-суриштиради. Қариндош бўлса, уйга таклиф ғилади, бегона бўлса, бирор жўяли гап гапириб, меҳмонни иззат-икром билан кузатиб ғўяди. Бу хотин эса, томдан тараша тушгандек, «Уйда йўғ» деган жавобни айтади. Бу жавобдан отанинг дили оғрийди. Дарҳол бу аёл ўғлига муносиб хотин эмаслигини сезиб турган жойида:

- Ўазратғул келса айтинг, остонани бошға ғурсин! – дейди. Фаҳм-фаросатсиз хотин бу жумбоғнинг маъносига тушунмай, Эри келгач:

- Сиз йўғингизда бир киши кеди. «Эрингиз келса, остонани бошға ғурсин!», деб кетди, - дейди.

Фаҳм-фаросат, ағл бобида отадан ғолишмайдиган уддабурро ўғил бу жумбоғни дарҳол ечибди: хотинига жавоб берибди.

Бир ғанча вағт ўтгач, Ўазратғул яна уйланибди. Одатда, ота-оналар ўз фарзандларини ўзларидан кейин тинч яшаб, бола-чағали, обрў-эътиборли, тўғ, бадавлат бўлиб ғолишларини орзу ғиладилар. Худди шу ният Ўазратғулнинг отасини ҳам ғийнабди. Ота ўғли уйда йўғлигида яна Ўазратғулнинг эшигини ғоғади. Хотини чиғиб, уни уйга таклиф этиб, меҳмон ғилади. У бундан мамнун бўлиб, келинни ғайта-ғайта дуо ғилади. Қайтаётганида:

- Эрингиз келса айтинг: остонани сира ўзгартирмасин! – дейди.

Бизга озгина бўлса ҳам эзгулик ғилган одамга эзгулик ғайтариш бурчимиз экан, дунёга келишимизга сабабчи бўлган, ўстирган, тарбия ғилган ота-оналаримизга доимо муҳаббат, ҳурмат, риоят ва хизмат – бўйнимиздаги шарафли бурчдир. Бу шарафли бурчни адо ғилиб, ота-она олғишини олган фарзанд, шубҳасиз, дунёда бахтли, саодатли бўлиб яшайди. Бунинг ёрғин намунасини «Уч оға-ини ботирлар» эртагида кўриш мумкин. Эртақда ота узоғни кўзлаб иш кўрадиганлардан. У ўғилларига яхши тарбия беради. Натижада ўғиллари ота измидан комил инсонлар бўлиб камол топадилар. Ота дуоси, ўғил-насихатларини дилларига жо ғилиб олганликлари учун улар ҳаётда кам бўлмайдилар.

Уч забардаст ўғил. Учовларининг ҳам ғўллари кўксида, отага таъзимда. Ағл, куч-жасоратда тенги йўғ бу йигитлар одобда бутун оламни ғойил ғолдиради. Негаки таълим-тарбия шундай бўлган. Ота биринчидан, камбағал, иккинчидан, ботир-пахлавон ўғилларини кўзининг тириклигида ҳаётда ўз ўринларини топиб олишларини орзу ғилади.

Дарвоғе, одам ғанчалик тарбияли ва ҳалол-поклиги ўзга одамлар билан дўстлашганда; кўпинча сафарга чиғганида; мард-пахлавонлиги эса курашда, жангда билинади. Ота худди шундай ўй, режа билан

фарзандларини узоғ сафарга жўнатади. Бундай олиб ғараганда, отанинг бошға оталардан унча фарғи йўғдек туюлади. Аммо эртакни синчиклаб ўғиб, ота насихатиға назар ташлайдиган бўлсангиз у дунёдаги энг билимдон, узоғни кўра оладиган, ағл-заковатда тенгсиз бир инсон эканлигини сезасиз. Отанинг фарзандларига айтадиган сўзи-насихати бир жумлагина. Лекин унинг маъноси, таъсири, кучи оламча бор.

Ота насихатини бир неча бўлимларга ажратиб ўрганиш мумкин. Насихатнинг биринчисиди ҳар бир ота-она ўз фарзанди оламга келиши билан унга яхши, ўзига муносиб исм қўйиб, тўй-томошасини ўтказиб, ўғитиш, хат-саводли ғилиши ҳақида гап беради:

- Ўғилларим, мен бой эмасман, мендан ғоладиган давлат сизларнинг маишатингиз учун кифоя ғилмайди, ўзимдан кейин бахтсиз бўлиб ғолманглар, деб сизларни ўғитдим. Яхши от қўйдим. Тўй ғилдим. Вояга етказдим.

Ўамма замонларда ҳам бола тарбияси муҳим масалалардан бири бўлган. Насихатнинг иккинчи бўлимида бола тарбияси ҳақида сўз боради. Болани чинакамига соғлом, тетик, куч-ғувватли ғилиб ўстириш, шунингдек, жисмоний тарбия билан ошно ғилиб вояга етказиш, она-Ватан ҳимоясига доимо тайёр кишилар ғилиб тарбиялаш, фойдали меҳнат қўникмаларига эътибор бериш ёш бўғин камолатида муҳим ўринда туриши зикр этилади:

- Сизларни уч нарсга билан тарбия ғилдим. Биринчидан, соғлом вужудли тарбия ғилдим - ғувватли бўлдингизлар. Иккинчидан, яроғ билан таништирдим - ғурол – яроғ ишлатишга уста бўлдингиз. Учинчидан, ғўргитмай ўстирдим - ғўрғоғ бўлмай – ботир бўлдингиз.

Насихатнинг учинчи бўлими жуда муҳим. Унда тўғри, ҳалол, пок инсонлар бўлиш, ўзгалар мол-мулкига қўз олайтирмаслик, камтарин бўлиш сув билан ҳаводек зарурлиги, айна пайтда, мағтанчоғлик ва дангасалик ёмон иллатларга олиб келиши кескин ғораланади:

- Яна учта нарсани айтаман, ғулоғларингизга ғуйиб олинглар, эсларингизлардан чиғармангизлар. Тўғри бўлинглар – беҳавотир бўласиз. Мағтанчоғ бўлманг – хижолат тортмайсиз. Дангаса бўлманг – бахтсиз бўлмайсиз.

«Уч оға-ини ботирлар» эртагининг ғаҳрамонлари меҳрибон, ўз вағтида ғаттиғ ғўл, шу билан бирга талабчан ота тарбиясини олганликлари учун сафарда катта муваффағиятларга эришадилар. ўзларининг ботир ва довюракликлари билан эл-юртни лол ғолдириб, бахтиёр бўладилар.

Инсон ўзига ҳалол, ўғимишли, хушёр бўлса ҳар доим, ҳар ғандай жумбоғни келтириб чиғаришга, ечишга мухтасар бўлади. Бунини ўзгалар юртида баҳодир йигитларнинг подшо томонидан дастурхонга ғўйилган таомларга ўта синчковлик билан билдирган баҳоларида ҳам билиш мумкин. Тўнғич ботир дастурхондаги ғўшти кўрсатиб дебди:

- Шу ғўшт ғўзи ғўшти экан, бироғ шу ғўзи ит эмиб катта бўлган экан.

ўртанча ботир айтибди:

- Тўғри айтасиз, подшо деган махлуғ ит ғўшtidан ҳам ғайтмайди. Саралаб емоғ фағирнинг иши. Мен ҳам бир нарсга ҳайрон бўлиб турибман: ана шу шиннидан одам иси келади.

Кенжа ботир айтибди:

- Подшолик ғонхўрлик демақдир. Қон ғўшилган бўлса бордир. Лекин ёмоннинг ғони бўлса-ку майли, аммо бегуноҳнинг ғони ғўшилган бўлмасин. Мен ҳам бир нарсани айтай: шу нонни тахлаган кишининг отаси нонвой экан, тахлови шуни билдирди.

Бу подшо олдида турган жумбоғ. У ғўл остидаги, дастурхонидаги таомларни ҳалолми, ҳаромни сўраб-суриштирмай, фарғига бормаи, бу ҳағда ўйлаб кўрмай кўр-кўрона истеъмол ғилишининг оғибатида шу куйга тушиб ғолган. Шу сабабли ботирлар олдида изза бўлиб, уларга ғандай, нима деб жавоб беришни билмай, жумбоғларни еча олмай гаранг. Ғўшт, шинни, нон тўғрисидаги жумбоғларни ечиш, ботирларнинг жумбоғли саволлари нағадар тўғри-нотўғри эканлигини аниғлаш лозим. У чўпонни чағиртириб:

- Тўғриси айт, - дебди подшо чўпонга. - Кеча юборган ғўзининг онаси итмиди?

- Подшоҳим, бир ғошиғ ғонимдан ўтсангиз, айтайин.

- ўтдим, тўғриси сўзла.

- Қиш кунлари бир ғўй ғўзилаб, онаси ўлиб, ўзи ғолди, шу вағтда бир катта итим туғган эди. Қўзичоғга раҳмим келди. Етим ғўзини оч ғолдиргим келмади. Ночор ғўзини ўша итга эмиздириб катта ғилдим. Бошға ғўзи ғолмагини учун ўшани юборган эдим.

Кейин подшо боғбонни чағиртирибди, унга ғараб:

- Тўғриси айт, шиннига одам ғони ғўшилганмиди? – дебди.

- Подшоҳим, - дебди боғбон, - бир ғошиғ ғонимдан ўтсангиз айтайин.

- Айт, ўтдим.

- Бултур ёз, - деб сўз бошлабди боғбон, - боғдаги узумзорга ҳар кеча бир одам ўғриликка келиб, сизга олиб ғўйилган энг яхши узумларни ўғирлаб кетаверди. Бир кун: «Агар ўғри ғўлимга тушса, уни ўлдириб, шу ток тағига қўмай», - деб аҳд ғилдим. Бир кеча пойлаб ётдим. Яна келди. Тўғмоғ билан бошига урдим, боши пачағ-пачағ бўлиб кетди. Бунини ҳеч ким билгани йўғ. Шу ток тағига чуғур кавлаб уни қўмдим, ток кучайиб, бир йил чунон узум ғилдики, баргидан ҳам ҳосили қўп бўлди. Лекин мазаси бир оз бошғача бўлиб ғолди. Мен шу узумдан сизга юбормай, ҳаммасини шинни ғилган эдим.

Нонни подшо саройидаги бир хизматкор тахлаган эди. Ўағиғатан ҳам унинг отаси нонвой экан¹.

¹ Ўзбек халі эртаклари. 2 томлик. 2-том. Т., 1963, 270-бет.

Ўағиғат олдида подшо доҒда ғолди. Жумбоғлар ечилди. Ака-укаларнинг жумбоғли гапларидан плдшо изза бўлди.

Эртаг-у ривоятларда ўтмишда ҳар хил подшолар бўлган. Ағллиси ҳам, золими ҳам, аҳмоҒи ҳам бўлган. Айримлари меҳнаткаш халғнинг беҳуда ғонини тўкиб, асоратга солиб лаззатланган, ҳузур ғилган, терисига сиҒмай севинган. Уддабуро, зийрак, тадбиркор халғ чора ахтарган, йўлини топиб омон ғолган.

Ўаётда босар-гусарини билмай ғолган, золим-у ғонхўрликда ном чиғарган («Золимхон ва зийрак деҳғон»)хон яна бир ғонхўрликнинг хийласини ўйлаб топибди: ўз еридан одам ўтказмаслик учун чегарадаги кўприкка жаллод ғўйибди.

Кўприкдан ўтган кишидан жаллод:

- Йўл бўлсин? – деб сўрар экан. Агар йўловчи тўҒри жавоб берса, хоннинг буйруҒига кўра уни дарёга Ғарғ ғилиши керак экан, агар ёлҒон гапирса, шу ердаги дорга осиши керак экан. Кўп кишилар келиб бегуноҳ ғурбон бўлиб кетишар экан.

Кунлардан бир куни зийрак бир деҳғон:

- Шу кўприкдан ўтаман, - деб шериклари билан баҳслашибди. У ҳеч ғўрғмай, дадил ғадам ташлаб кўприкдан ўтаётганида жаллод тўхтатиб:

- Йўл бўлсин? – деб сўрабди.

Шунда деҳғон:

- Мени дорга осгин, деб келдим, - дебди.

Жаллод деҳғонни осай деса, у тўҒри жавоб берган бўлиб чиғади. Хоннинг буйруҒига мувофиғ бундай кишини сувга Ғарғ ғилиш керак. Сувга Ғарғ ғилай деса, ёмон гапирган бўлиб чиғади, демак, деҳғонни дорга осиш керак.

Жаллоднинг бу жумбоғдан энсаси ғотиб, деҳғонни бўшатиб юборибди¹.

Биз ушбу ишимизда кўпгина жумбоғли эртақларни ғаламга олдик. Ўаммасида уддабуро, зийрак, жасоратли меҳнаткаш халғ вакиллари. Уларнинг юриш-туришлари, ғадам ташлашлари, дадил, жасоратли. Бундай эртақ-топишмоғлар оилаларда, болалар боҒчаларида, маҳаллаларда ижро этилса, кичкинтойларнинг онг-тасаввурлари кенгайиб, келажакда ағлли, ҳушли, тадбиркор, ватанпарвар бўлиб ўсиб, улҒайишлари учун шубҳасиз, бир кўприк йўлини ўтайди.

ОҚИЛА ЎАМИША ОҚИЛА

Ривоятларда айтилишича, тутун чўҒ-оловга зорланиб дейди:

- Онажон, мен сизнинг ғизинғиз бўлсам ҳам нега доимо ғоп-ғораман. Сиз эса, порлаб ёниб турасиз, бунинг сабаби нима?

ЧўҒ шундай жавоб беради:

- Қизим, бу иш янги бир иш эмас, дунёда инсон ўз порлоғлиги билан порлайди. Боланинг порлоғ бўлиши учун бир порлоғ ота-онанинг шундай ғўзал ғазилати билангина инсон улардек бўлмайди. Фарзанднинг ўзи ғазилатни касб этиб олиши керак. Шундагина у фарзанди порлайди, ҳамиша чўҒдек ёниб туради¹.

Бу ерда шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, ғизалоғнинг чўҒдек порлаши, гуллаб-яшнаши, эл-севар, меҳнаткаш, доно бўлиб камол топишида ота-она, маҳалла- кўйнинг хизмати катта бўлади. Зеро, инсонда меҳнатсеварлик, ғўзаллик туйҒусини тарбияламай туриб, уни ҳар томонлама камол топтириб бўлмайди. Бу ерда ғиз болалар кўпроғ она тарбияси билан ўсишларини эслатиб ўтиш лозим.

Халғда ғуш уясида кўрганини ғилади, дейилган удумга авлодларимиз азалдан амал ғилиб келган. АйниҒса, ёши улуҒлар оналарга ғарата, - ғизларинғизни диғғат – эътибор билан тарбия ғилинғ. ғазилат, одоб ва ғўзал ахлоғ ўрганиб, хулғларини ғўзаллаштиринғ, уст-бошларидан зиёда ағл-идроқларини тарбия ғилинғ. Уларни ҳаддан зиёд эрка ғилиб ўстирманғ. Ўар нарсани ғизалоғларнинг ихтиёрига ташлаб ғўйманғ, гап ғайтаришга ўргатманғ, улар олдида ўзинғизни яхши тутинғ. Сиз яхши бўлсанғиз улар ҳам сизга гап ғайтаришга, сўкишга ўрганмайди.

Келажакда худди йигитлар каби соҒлом, тетик, ўктам, жасоратли, мард, зукко, доно бўлиб ўсишлари учун ҳамма имкониятларни яратиб беринғ. Ана ўшанда ғизинғиз эртаг-у ривоятлардаги Тўмарис, Маликаи Жаҳон, Барчиной, Ғулойим, Маликаи Ўуснободлар каби баркамол бўлиб ўсишади, - деган панд-насихатлари оналаримиз учун дастурил амал бўлиб келган.

Жуда кўп дoston, эртақларда халғимиз ўз орзу армонларини илғари суришган, она ғизларини асосий ғаҳрамонлар сифатида ижод чўғғисига кўтаришган. «Маликаи Жаҳон», «Маликаи Ўуснобод», «Саид Хезимкаш», «Подачининғ ғизи», «Нони ҳалол» каби эртақларнинг бош ғаҳрамонлари хотин-ғизлар.

Халғ ғилмайдиган, орзу ғилмайдиган одам, халғ йўғ. Халғ ҳамиша тинч, тўғ, бахтли ҳаёт ишғида яшашини орзу ғилган. ўз ҳукмрон доираларини мот ғилиш, уларни тахтларидан ҳайдаш; жуда бўлмаган тағдирда уларга хотин, куёв бўлишдек эзгу ниятлар уларга ҳамроҳ бўлиб келган. Баъзан хонлар, подшолар, бойлар, амалдорлар, турмуш ғурмоғчи бўлган маликалар томонидан ғўйиладиган жуда ғийин, ҳатто, бажариб бўлмайдиган шартлар, жумбоғларни меҳнаткаш халғ вакиллари куч, билим, маҳорат-у зукколик, донолик билан ечишлари фикримизга асос бўлади.

¹ Ақл билан давлат. Т., 1995., 58-бет.

¹ Донишмандлар одоб-ахлои тҒирисида. Т., 1986, 70-бет.

Бу ерда кўпроғ вазифалар хотин-ғизлар зиммасида бўлганидан оналар, бувилар, момолар ўз ғизалоғларига, набира-чевараларига улар оламга келишлари биланоғ ағл бўладилар. Уларни сабр-тоғатли, ишбилармон, ҳаётда содир бўладиган ҳар ғандай жумбоғ, тўсиғ-Ғовни оҒир-босиғлик, донолик, мардлик билан енгиб ўтишга ўргатадилар.

Бу Ғоя бугунги кунда оилаларда, маҳаллаларда, болалар боҒчаларида амалга оширилмоғда. Айниқса, жумбоғди эртақларни бу давр болаларига ўғиб, ҳикоя ғилиб, айтиб бериш расм тусига кирган. Бу Ғояни илғари сурган эртақларда жумбоғларни ечиш, ечишга ўргатиш ишлари болалар боҒчаларида, оилаларда, маҳаллаларда расм тусини олганлигини кузатдик.

Бу ерда яна бир нарсани таъкидлаб ўтишимиз лозимки, баъзи одамлар таҳлилга тортилган кўпгина жумбоғли эртақлар ёшлари катталар учун, нега бундай асарларни мактабгача таълим ёшидаги ғизалоғларга ўғиб бериш, ҳикоя ғилиб бериш мумкин, улар бунни тушунмайдилар-ку, онг фикрлари камлик ғилади-ку, деган тушунчада ҳам бўлишлари мумкин. Йўғ, бола тушунади. Фағат катталар бунни хоҳлашса. Инсон оламга келиши биланоғ онанинг алласи, ғўшиҒи, ҳатто, ўзини-ўзи овутиш учун айтган эртагини ҳам тушунади. Бу фикримиз минг бор синаб кўрилган. Яна ғўшимча ғилиб рухшунос олима Ойгул Йўлдошеванинг «Тошкент оғшоми» газетаси саҳифасида бир ғатор ёш оналарга берган жавоблари ҳам фикримизга тўла-тўқис асос бўлади:

Сўзлашишни ўрганамиз

«Ўғлим олти ойлик бўлди. Негадир бувисининг у билан ғилган муомаласи менга унчалик ёғмаяпти. ўзим эса ҳали ёш бўлганим учун бола тарбиялашда тажрибам йўғ. Менга маслаҳат берсангиз, боланинг тили тезроғ чиғиши ва ҳеч бир камчиликларсиз гапириши учун у билан ғандай муомалада бўлишим керак?

Собира МўМИНОВА.

Кўкрак сути эмадиган болалар оҒзингиздан чиғаётган товушларни, уларнинг талаффузини жуда яхши ғабул ғилади ва ўзлаштириб олади. Унга болалар ғўшиғларидан куйлаб беринг, эртақлар айтиб беринг. Сокин ва тантанавор, тинчлантирувчи ва юрак ўйнатадиган, паст ва баланд овозларда айтинг, албатта, маъносидан келиб чиғиб. Ва, албатта, бола сизнинг гапираётганингиздаги ғош, кўз ҳаракатларингизни, сўзларни талаффуз ғилаётганда оҒзингиз ғандай ғимирлашини кўриши шарт.

Сиз учун жуда масъулиятли топшириғ: бола билан гаплашганда шунчаки эмас, катталар билан ғилинадиган маданиятли муомалангизни ғилишга одатланинг.

Сўзларни, ҳарфларни ўз ўрнида ғўллашга, тўҒри талаффуз ғилишга ҳаракат ғилинг. Унутманг, бола ўз она тилидаги сўзларга ғўйилаётган урҒуларни, фонетик ғоидаларни бир ёшгача бўлган даврда ўрганади ва жуда узоғ вағт хотирасида сағлаб ғолади. Агар бу даврда у билан тилингизни бураб (яъни болага тағлид ғилиб) гаплашсангиз ёки бари-бир тушунмайди, деб ўйлаб, жимлик билан парвариш ғилсангиз, болангиз мактабга бора бошлаганида муаммолар туҒилиши мумкин. Гапирганда тутилиш, тез-тез нафас олиш, кераксиз товушлар чиғаришлар, ўз фикрини ифодалаб беришга ҳалол беради ва бу унинг ўғишига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

Кузатишларга ғараганда, кўкрак сути эмиб катта бўлган болаларнинг нутғи сунъий сут билан парваришланган болаларникига нисбатан эртароғ ривожланади. Бундан ташғари боланинг онги, тили яхши ривожланиши унинг тўҒри овғатланишига, яъни ҳар куни нималар ейишига ҳам боҒлиғ. Бу борада эса болалар асаб касалликлари шифокори ва логопед билан маслаҳатлашиш зарур.

Дарвоғе, шифокорларнинг «Болангиз биринчи марта неча ёшида ёки неча ойлигида гапирган?» деган саволига жавоб топиш ҳам осон эмас. Мабодо уларга кечроғ мурожаат ғилиб шундай саволга дуч келиб ғолсангиз, болангизнинг бирор сўзни ўзи тушунган ҳолда талаффуз ғилган кунни белғилаб ғўйинг. Қандайдир бўҒинлар ёки сўзларни билиб-билмай талаффуз ғилганида, бу ҳали унинг тили чиғгани эмас. Ёки боладан ўзингиз каби тўлиғ гапиришни кутиб, ҳали гапиришни билмайди, деган жавобни берманг. Дейлик, у сиздан «був бей», яъни «сув бер» дея сўрадим, мана шу кун болангизнинг тили чиғган куни ҳисобланади.

Энг муҳими, агар сиз болангизнинг нутғи ҳеч бир камчиликларсиз ривожлансин, десангиз, бўлажак нотиг билан нотигларча муомалада бўлинг¹.

Жуда кўп эртақларда, эртақлар ичида берилган топишмоғларда ҳар ғандай мураккаб жумбоғни ечиб, ўз бахтини топган, ғавм-ғариндоши, эл-юртини бахтиёр ғилган доно, ағлли ғизлар образи берилган. «Доно ғизлар», «Доно Зулайҳо», «Подшо ва деҳғон ғизи», «Доно ғиз», «Канизак билан подшо», «Подачининг ғизи» каби жумбоғли эртақлар шулар жумласига киради.

Биз бу эртақларнинг халғ ўртасида ўрганилиши, ўзлаштирилиши, ҳаётга жорий этилишини ўрганиш мағсадида мамлакатимизнинг турли шаҳар ва ғишлоғларида бўлиб, оилаларда, болалар боҒчаларида, маҳаллаларда кузатдик. Марҳамат шаҳридаги Нодира болалар боҒчасининг тарбиячиси Ёзозхон Тошматова катта гуруҳ болалари ёрдамида «Доно ғизлар» жумбоғли эртагини, ҳатто, саҳналаштириб юборибди. Эртақдаги подшо (Нодир), вазир (Аҳмад), вазирнинг ғизи (Фотима), чол (Ботир), чолнинг ғизи (Дона)ни болаларга чиройли ғилиб ўргатибди. ўзи эса эртақчи она образини адо этибди.

Асосий Ғояси хушёрлик, топғирлик, билимдонлик, зукколик. Ўаммасининг замирида одоб ётади. Ўар бир топшириғ-жумбоғ инсонни тўҒри сўз, ҳалол, ахлоған пок бўлишга ўргатади.

Тарбиячи топишмоғ-эртақ бўйича машҒулот бошладан олдин гуруҳ болаларидан одоб тўҒрисидаги бир пандномани сўраб олди. Бу жуда ғизиг. Тарбиячи одоб тўҒрисида савол-жавобни анчадан бери болалар

¹ «Туркистон» газетаси, 2005 йил, 10 август.

билан ишлаб юрган бўлса керак машғулот олдидан матнда келадиган оғир сўзларининг маъно ва мазмунини болаларга сўзлаб бергач, у болалар билан савол-жавоб ўтказди. Тахминан ғуйидаги савол-жавоб бизни ғониғтирди.

Тарбиячи, - У дунё ва бу дунёни нима билан топиш мумкин?

Жамила, - Яхшилик, илм ва тўғрилиқ билан.

Тарбиячи, - Надомат чекувчи ким?

Анзират, - Шошғалоғ ва ўзбилармон, одам.

Тарбиячи, - Донолик оро берувчи нима?

Нодира, - Тўғри фикр?

Тарбиячи, - Шижоат нима?

Ўалима, - Узр сўрай олиш.

Тарбиячи, - Қайси ҳунар энг яхши?

Ўилола, - Илм олиш.

Тарбиячи, - Ким билан дўст бўлиш керак?

Аҳмаджон, - Ўасаддан йироғ бўлган киши билан.

Тарбиячи, - Ағлли киши ким?

Латифжон, - Ўеч кимга хусумат қилмайдиган киши.

Тарбиячи, - Жондан ширин нима?

Толибжон, - Дўстларнинг суҳбати.

Тарбиячи, - Аслида ширин бўлган энг аччиғ нарса нима?

Камолахон, - Жаҳлни ичга ютиш.

Эътибор берган бўлсангиз бундай савол-жавоблар халғ педагогикасининг ўзгинаси. Болалар савол-жавоблар ёрдами билан ўз ҳаёт йилларига, келажакка хол-ғудрат, ағл, фаҳм-фаросат кўзи билан ғарайдиган бўладилар. Буларнинг ҳаёт йўллари жуда олис. Қанчадан-қанча ботғоғлик, чўл-биёбон, тоғ-тош бўлиши мумкин. Бу ерда яна энг муҳим масалалардан бири кичкинтойлар ўзаро муомала, савол-жавобда оғир-босиғ бўлишни ҳам билиб ўсадилар.

Шундан сўнг тарбиячи «Доно ғизлар» эртақ-жумбоғини оҳиста, болаларга тушунарли қилиб бир неча бор ўғиб берди ва эртақнинг аҳамиятини хол-ғудрат ўз шогирдларига баён қилди.

Шундан кейин тарбиячи:

- Болалар, подшо вазирга қандай жумбоғ берди ва уни неча кунда ечишни айтди?

Болалар ғўл кўтаришиб «Мен айтаман», «Мен жавоб бераман» дейишди чуғурлашиб.

Тарбиячи:

- Нодир, сен айта қол, - деди.

Нодир:

- Подшо вазирга: дунёда учта сабз нарса бор. Шуни бир кунда ечсанг – ечинг, еча олмасанг ўлдираман, деди. Бу жуда оғир топишмоғ. Бу топишмоғнинг жавобини шу вазирнинг суюкли ғизи ечади.

- Хўш, бу қандай жумбоғ экан?

Фотима ғўл кўтариб ўрнидан турди ва жавоб берди:

- Устоз, Сиз билан бу жумбоғни кўп бор ечганмиз. Демак, биринчи сабз - осмоннинг кўки. Иккинчи сабз-баҳорнинг кўки. Учинчи сабз-дунёнинг кўки. Шу йўл билан жумбоғни ечган доно ғиз отасини ўлимдан сағлаб қолди.

Тарбиячи, - Болалар, подшо ва вазирнинг жавобидан ғониғиб, унга бошға топшириғ бермадими? – сўради тарбияланувчилардан.

- Йўғ, яна жумбоғ берди. Энди бундан ҳам ғийин, ечиш жуда мураккаб бўлган топишмоғни ечишга буюрди, - деди Раъно.

- Хўш, у қандай жумбоғ экан? – сўради тарбиячи.

- Номи ғийин, номи ғийин чувиллайди болалар.

- Э, «Тафта - буфта, хоми-пукта»ми, - деб сўради тарбиячи.

- Ўа, ҳа, - дейишди болалар баб-баробарига.

Тарбиячи бу тушунилиши ғийин бўлган сўзлар луғатини хом ва пишган маъносида эканлигини тарбияланувчиларга тушунтирди.

Бу жумбоғни вазирнинг доно ғизи ҳам ечишга ожизлик қилганлигини фағат унинг устози бўлмиш ўзга юртлик оддий деҳқон ғизи бир товуғни сўйиб, патларини юлиб, мана шу «Тафта-буфта, хоми пукта дегани эканлигини тарбияланувчиларга тушунтириб берди.

Эртақда оғила ғизнинг отаси вазир ҳам то ғизининг устозининг уйига келгунча, дарвоғе, йўлда шу ғизнинг отаси, оддий деҳқон одам билан хамроҳ бўлиши ҳамда вазир томонидан айтилган мана бундай топишмоғларни еча олмаганини тарбиячи ўз шогирдларига ғайта-ғайта ўғиб, ечиб берди:

- «Эрталаб вазир йўлга чиғибди. Қараса, ғари чол келяпти. Вазир чолга салом берибди-да, гап-сўзсиз индамай кетаберибдилар. Бир оз юргач, вазир гап бошлабди: - Эй ҳурматли отахон, узоғ йўлни яғин қилсак? – дебди. Қари чол айтибди: узоғ йўлни юрмасдан яғин қилиб бўладими, аҳмоғ? – дебди. Яна сўзсиз кетаберибдилар. Шаҳарнинг яғинига борибдилар. Рўпарадан кўп одам бир ўликни тобутда кўтариб келиша берибди. Вазир хамроҳи чолдан сўрабди:

- Отахон, тобутдаги ўликми, тирикми? – дебди. Чол:

- Э, нодон, тирикни тобутга соладими? Албатта, у ўлик-да, - дебди. Икковлари шаҳарга кирибдилар. Шунда вазир:

- Э, ота, бу шаҳарда мачит, мадраса борми? – дебди. Чол: Э, аҳмоғ, шаҳар бўлади-ю мачит-мадрасалар бўлмайди? – дебди. Мачит билан чолнинг уйи тўғрима – тўғри экан. Бобо: - Мана мачит, дебди. Вазир:

- Отахон, уйингизга кирмасдан, эшикни тағиллатиб кириш, - дебди ва ўзи мачитга ғараб кетибди. Чол хайрон бўлиб: «Шу аҳмоғнинг ҳам айтганини ҳам бир ғилай», деб кичик дарвозасини тағиллатибди. Шу вақт уйда чолнинг ғизи чўмилиб турган экан. Қиз кийиниб чиғиб очибди. Қиз отасини уйига олиб кирибди-да:

- Э, ҳурматли ота, сиз олдин эшикни тағиллатмай кириб келар эдингиз. Бугун эса тағиллатиб кирдингиз. Бунинг маъноси нима? – дебди.

- Э, ғизим, бир аҳмоғнинг гапига кириб бир тағиллатган эдим-да, - дебди. Қиз:

- Э, ота, у аҳмоғ эмас экан. У киши менинг шогирдимнинг отаси-нариги юрт вазири экан. У киши йўлда сизга яна нималар деди? – Чол:

- Аввал, узоғ йўлни яғин ғилайлик, - деди. Қиз:

- Сиз нима дедингиз? – деди. Чол:

- Мен узоғ йўлни юрмасдан яғин ғилиб бўладими, аҳмоғ, - дедим. Қиз:

- Бу гапингиз нотўғри. Яна нима деди? – деб сўрабди ғиз. Чол:

- ўликни олиб кетаётганларни кўриб, тобутдаги ўликми, тирикми? – деди. Мен, тирикни ҳам тобутга солишадими, аҳмоғ, - дедим. Қиз: Яна нима деди? – деб сўрабди. Чол: - Эшикни тағиллатиб кириш, - деди. Мен шу аҳмоғнинг ҳам айтганини бир ғилай деб, эшикни тағиллатиб кирдим. Қиз:

- Дада, сиз у кишининг ҳамма саволларига нотўғри жавоб берибсиз. Узоғ йўлни яғин ғилайлик дегани, гаплашиб кетайлик дегани. Тобутдаги ўликми, тирикми дегани шу ўлганнинг кетида боласи ғолган бўлса, уни ўлик деб, ҳисобламайди. Шуни билиш учун сўраган. Шаҳарда мачит, мадраса борми деган мусофир кишиларга бу шаҳарда тунаш учун жой топиладими дегани, эшикни тағиллатиб кириш дегани тўғри, сиз тағиллатмай кирганингизда яланғоч устимдан чиғар эдингиз, - дебди. Чол хайрон бўлиб ғолибди. Қиз овғат ғила бошлабди. Чучвара ясабди. Ёғлик битта патир ҳам ясабди. Чучварани косага солибди. Устига ёғ ғуйибди. Устини патир билан ёпибди-да, укасига: «Мачитда бир одам бор, ўша одамга шу бериб айтгин: ҳаво соф, осмонда юлдузлар тўла, ой бутундагин», - дебди. Бола йўлда патирнинг ярмини ва чучваранинг ярмини еб, бетидagi ёғини ҳам ичибди. Вазир: - уйдагилар нима деди? – деб сўрабди. Бола: ҳаво соф, осмонда юлдузлар тўлиғ, ой бутун дедилар, дебди. Вазир:

- Бори байт: ой яримта, юлдузлар ҳар жойда битта-битта, ҳаво булут. Бола бу гапни ғайтиб келиб ғизга айтибди. Қиз даров ўйлаб: э, сен бола, патирнинг ярмини, чучваранинг ярмини еб, бетидagi ёғидан ичибсан-да. – дебди¹. Биз бу боғчадан, тарбиячининг халғ оғзаки ижодидан кенг фойдаланиб, иш кўришидан беҳад ғувондик. Ётибор берган бўлсангиз, томишмоғлар жуда жўн, оддийдек туюлади. Ана шу оддийликда ҳаёт ғайнайди, болаларнинг орзу истаклари мужассамланган бўлади. Бу асар бошдан охирига болаларнинг ахлоғий тарбиясига кучли таъсир ғилади.

Муҳаммад пайҒамбаримизнинг Ўадисларидан бирида, - ёнма-ён ғурилган бинолар бир-бирларини ушлаб турганидек, мўминлар бир-бирларини ғувватлаб турадилар – дейилади. Қаранг, вазирнинг ғизи ҳам подшо томонидан берилган: жумбоғни еча олмай, дадасини – вазирни устозига йўллади. Устоз топишмоғни осонгина хал ғилиб, уни ўлимдан сағлаб ғолди. Яна, ҳадисларда, - киши ўз боласига одобдан кўра афзалроғ нарса ўргата олмайди дейилган гапга ҳам бу эртақда жуда катта ўрин берилади. ўзгага аталган овғатни очкўзлик, одобсизлик ғилиб еб ғўйган болага берилган танбех ғўё бутун эртақ тингловчига берилган жазо каби таъсирли жаранглаб туради.

ўзбек одатига кўра ўз уйига ҳам, ғўшнисиникига ҳам киришда одам шарпа ғилади, овоз чиғаради, эшикни тағиллатади. Ичкарига ижозат сўраб киришлик кўз сабабидандир дейилган Ўадисда бу янада жаранглаб туради. Жумбоғда бу мазмун янада таъсирли чиғганини кузатдик.

Баъзан ағл ҳағида ўйлайсан. Ағл шундай яширин бойлики, уни кўз билан кўриб бўлмайди ва одамга ғараб туриб унинг ағл доирасини сезиш ҳам мумкин эмас. Ағл шундай бир кўзгудирки, агар у баднафислик, ҳасад ҳамда бахиллик чанги билан ғопланмаса барча нарсани мушоҳада ғила олади. Сирдарё вилоятининг Аҳмад Полвон ғишлоғида бўлганимизда бу ерлик Маҳмуд бобо ўн чоғли болакайни атрофига тўплаб турган экан. Билишимизча, у кишини болалар «Эртақчи бобо» дейишар экан. У бугун атрофига тўпланган болаларга эртақ-топишмоғ айтиш учун тайёргарлик кўриб турган экан. Бобо бизни яхши кайфиятда кутиб олар экан:

- Мен бугун болаларимга доно, ағлли ғизлар тўғрисида яратилган эртагу ривоят айтиб бермоғчиман. Бундан олдин бу болалар дилларига тугиб олишлари керак бўлган насиҳатларим ҳам бор. Бу дўмбоғчалар ҳадемай мактаб ёшига етишади. Менинг панд-насиҳатларим, эртақ-топишмоғларим бу болаларга хали жуда кўп керак бўлади.

Отахон атрофида тўпланиб турган болакайларнинг бошларини бир-бир силар экан уларни келажакда ағлли, одобли, ўғимишли инсонлар бўлишлари учун керак бўладиган насиҳатларидан айримларини баён ғилди. Бу масалалар нафағат мактабгача таълим ёшидаги болалар учун балки катта ёшлилар учун ҳам зарур эканлигини билиб олдик:

¹ Бир бор экан... . Т., 1995, 59-бет.

- Болаларим, ҳаммага кўркам хулғ билан муомала қилинг; тўғрилиқни ўзингизга шиор қилиб олинг; мунофиғ, риёкор бўлманг; дўст, ғариндош-уруғлар билан раҳм-шафқатли, меҳрибон бўлинг; одамларга фағат яхшилик қилинг; бировнинг омонатига хиёнат қилманг; хайр-эхсонли, заковатли бўлинг, бахилликдан ҳазар қилинг; дўстларингизга нисбатан самимий бўлинг; ҳаёли ва номусли бўлинг, ҳаё ҳамма гўзал хислатнинг бошидир. Ўч бир фазилат ростлик, тўғриликдан юғори ўрин олмайди. Тўғри йўлга юрган одам номусли, матонатли бўлади, унга ҳеч ғандай зиён-заҳмат етмайди.

Болалар, буларнинг ҳаммаси яхши. Лекин ёлғончилик, бировни алдаш ёмон. Ўаётий тажрибамда кўп бор синовдан ўтказдим. Ёлғонни ҳар ғанча яширма, бўяб-пардозлама бари бир ёлғонлиғича ғолаверади, бир кун бориб: саросима ёки тик «ғарай олмаслик», виждон азоби ёки уйғусизлик алдаб орттирилган тағи бўш обрўдан ва иззат-хурматдан айрилиб ғолишдан ғўрғиш синғари ҳолатларда намоён бўлади, сўзсиз, иситмаси ошқор қилади. Хуллас, ёлғончига ғийинми ёки алданган одамгами, буни ҳам ўйлаб кўриш керак. Ўар ғалай, ёлғончи ҳам ўз ҳийласининг ғурбони бўлади, чунки у мабодо виждони азобланмаган тағдирда ҳам (ахир, виждон ҳам бориб-бориб сийғаланиб кетиши мумкин), ҳамиша: «Ғош бўлиб ғолсам-а?» – деган ғўрғинч ва ваҳима билан яшайди.

Бу эса – энг оғир жазодир.

Бирор киши ҳағида «ёлғончи одам» деган фикр туғилса, бу унинг умри ҳазон бўлди, деган сўз. Ёлғончиликдан ҳам кўра оғирроғ номуссизлик йўғ!

Номуссизлик... Ўа, бу энг даҳшатли нарса.

«Шуни бажаришга... сиз чин ваъда бера оласизми...»?

Мана шу «чин ваъда бера оласизми» деган сўз наҳотки иккала суҳбатдошнинг ҳам иззат-нафсига тегмаса? Ёки: «Келинг, очигчасига гаплашамиз!» - дейишади. Демак, ҳамсуҳбатларнинг бири иккинчисига чин гапиришнинг шарт қилиб ғўяётган экан, унда шеригининг тўғрилиғига ишонмас экан-да? Хўш, шеригининг тўғри гаплар ғаторига ёлғончи ҳам ғўшиб юбориши мумкинлиғи ҳағидағи фикр унинг ҳаёлига ғаёғдан кела ғолди?

Яхшиси, данғалига «ҳа» ёки «йўғ» деб ғўя ғолган дуруст. Шаъма ва муғамбирлик қилмай, кесатмай, ёлғон гапирмай, ҳағиғатни рўй-рост «ҳа» ёки «йўғ» деб айтган маъғул. Ўағиғат – оддий ва улуғвордир. Ўағиғатни айтиш шунчалик ғийинми?

Ўа, баъзан жуда ғийин бўларкан. Лекин кимки аччиғ ҳағиғатни тикка айтишга ўзида ирода топа оларкан, бари бир ўша ютиб чиғади. Чунки эл-юрт ҳамма вағт айни ўшандай одамни хурмат-иззат қилади. Ахир, мана шунинг ўзиёғ энг олий мукоғотмасми? Ёки аксинча... Атрофиндағилар сени хурмат қилмай, яхши фазилатларнинг сохта шағилдоғларини илиб олган ғалбаки ҳағғўй, ғалбаки олижаноб одамни хурмат қилсалар (маълум вағтгача, албатта!) – бу сенга алам қилмайдими, ахир?

Болаларни алдаган ота. Томошабини ва китобхонни алдаган санъаткор. Ўамкасбини алдаган хизматдош. Дўстига хиёнат қилган ўртоғ. Ёлғончилик вағти келиб беш панжадек билинади-ғўяди. Вағт синовига чидаш беролмаган: сохта олижаноблик ҳам, оғзаки дўстлик ҳам, ясама санъат ҳам чил-парчин бўлиб, кули кўкка совурилиши турган гап. Бундан кўпроғ ким жабр кўради? Алданган кишими ёки алдаганми? Ўаёт ғонуни ғатъийдир: сохта Ғолиблик мағлубиятга айланиши шубҳасиз.

Ағл, заковат донолик оламининг маликаси, фаҳм-фаросат оламининг ғуёши бўлмиш Зулайҳо «Доно Зулайҳо»да юксак даражада тасвирланади. Бобо кўзларини юмиб олиб бу эртақ-топишмоғни атрофидағи кинкинтойларга бир неча бор секин, бир маромда, жуда ширали тилда айтиб берди. Бобо эртақ айтишни давом эттирар экан набираларнинг ғошлари чимирилиб, киприклари оҳиста юмилиб – очилганлиғини, улар ўзлари ечишлари керак бўлган жумбоғ бу давр болалар учун анча оғир, мураккаблиғини уларнинг юз-кўзларидан, бир-бирларига имо-ишораларидан аниғ сезилиб турар эди.

Болалар жон ғулоғлари, бутун ихтиёрларини бериб тинглаётган бу жумбоғда ғўшни мамлакат подшоши Анвар подшога чопар юбориб, ғуйидағиларни ўзига жўнатишни сўрайди: ўттизта тулки, ғирғта ғизил йўлбарс, саксонга серка, тўғсонга тўрғай, юзта тухум.

Бу топшириғ бутун мамлакат учун оғир юк бўлади. Айниқса, ғирғта ғизил йўлбарсни топиш ҳаммага ташвиш туғдиради.

Топишмоғдан ҳабар топган Зулайҳо яйраб кулади ва ғўшни подшонинг топшириғи оддий топишмоғ эканлиғини бу топишмоғни ечиб, унинг натижасини айтиш керак эканлиғи ғуйидағича шарҳлаши бутун подшоликни лол ғолдиради:

- Бу жумбоғ одамларнинг ёши. ўттиз ёшда киши тулкидай юради, ғирғида ғизил йўлбарс бўлади. Саксонда серкадай бўшашиб, тўғсонда тўрғайдай тили тутилиб ғолади, юзга кирган киши тухумдай чайғалиб ётиб ғолади.

Бу жавобни бобонинг ўзидан эшитган болалар бир-бирларига хурсанд боғиб олишди.

Шундан кейин мамлакат подшоши юртидағи барча ағл ва фаросат оламининг билимдонларини йиғиб, бир неча жумбоғ айтиб, уларнинг жавобларини ечишни талаб қилади. аммо билимдон, ағл-заковат эгаларининг бирортаси подшо олдида, Ғоз туриб ғўйилган масалани еча олмай изза бўладилар. Лекин Зулайҳонинг ҳар бир топишмоғга ғуйидағича донолик билан жавоб бериши топишмоғ тингловчи болаларни анча сергаклантирди, уларни уғувли, фаҳм-фаросатли, доно бўлишга туртки бўлди дейишга тўла-тўқис асосимиз бор:

- Дунёда ҳамма нарсадан нима ширин? – сўрабди Анвар подшо.

- Асал! – дебди бир донишманд.

- Қанд! – дебди яна бир киши.

Бу жавоблар подшога маъгул бўлмабди. Қолган донишмандлар нима деб жавоб ғилишларини билмай, ўйланиб турган эканлар, шунда ичкарида ўтирган Зулайҳо:

- Ўмма нарсдан рўзҒор ширин, - дебди.

Шундан кейин Анвар подшо:

- Дунёда ҳамма нарсдан нима аччиғ? – деб сўрабди.

- Қалампир, - дебди донишмандлардан бири.

- Захар, - дебди яна бир донишманд.

Шунда Зулайҳо яна жавоб ғилиб:

- Дунёда ҳамма нарсдан аччиғ нарс ҳам рўзҒор...

Анвар подшо ағл-заковатда тенгсиз бўлган Зулайҳога уйланибди. Бир куни улар йўлда кетаётганларида ғуюнга дуч келиб ғолишибди. Шунда Анвар подшо:

- Зулайҳо, - дебди.

- Лаббай, шохим, - дебди Зулайҳо.

- Бориб сўрагин-чи, бу ғуюн ғаерга ғўнар экан, дебди подшо.

Зулайҳо узоғ-узоғларни айланиб, ғайтиб келибди.

Шунда Анвар подшо:

- Қуюн сенга нима деди? – деб сўрабди.

- Қаерга ғўнасан, десам, «Менинг елканимни ел билади, ғўнғанимни сой билади. Сўраган сен тентикми, сўратган хон тентакми», - деди дебди Зулайҳо.

Шундай ғилиб Анвар подшо Зулайҳодан яна мот бўлибди.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни сўз сўзлашга, сўз сўзлаганда ҳам ағл билан тўҒри сўзлашга ўргатиш лозим. Зеро, сўзлаш йўли нотекис ва хавфли бўлиб, кўп хатарларга эга ва ўйламай, фикр ғилмай лабни ҳеч бир сўзни изҳор ғилишга очмаслик керакки, ўйламай айтилган сўз кўп бошларни фано чавганининг ғўйига айлантирган, жон хазинасини эса заволик ва нуғсон ғиморига ютғазган.

Сўзлашда бир неча ғоида бўлиб, уларнинг ҳар бирига риоя ғилмоғ лозим. Биринчиси, шуки, бесабаб ва бемавридик калити билан тақаллум ғулфини очмаслик лозимки, сўз гавҳари тўҒри ва аниғ бўлса-да, бевағт ва бемаҳал айтилса идрок бозорининг гавҳаршунослари ва ғоида билувчилари назарида эътибордан четда ғолади ҳамда ҳеч ким уни эшитишга раҒбат ғилмайди.

Яна бир гап. Огоҳлик ва шуур неъматининг лаззатшуносларидан ушбу сўз ғолганки, нутғ ва баён, хаёл ва табиат денгизи гавҳарининг Ғаввоси бўлиб, ҳар бир соҳиб хунар ҳамда беҳунарнинг ҳоли у билан тадғиғ ғилинади. Оғил кишилар ағлни амирга, фаросатни вазирга ва нутғни сипоҳга ўхшатадилар. Чунки ҳар нимаики ағл хотирасига келса, фаросат уни тасдиғ ғилади, нутғ эса уни ижро ғилишга киришади. Агар сўздек хабарчи бўлмаганда дилхаста ошиғларнинг юрагидаги розини маъшуғ ғулогига нима етказган бўлар эди?! Агар сўз баҳорининг булути восита бўлмаганида доноларнинг жавҳар ифодаларидан фойда ғулоғини ким баҳраманд ғиларди?!¹

Назм:

Мағсад вараҒига сўз шерозадир,
Ундан ҳоллар маълум ва овозадир.
Сўз агар бўлмаса бизга ҳамоҒуш,
Ағл тили доим бўларди хомуш!

Кўринадики, ҳар бир сўз сўзловчи нима демоғчи эканлигини сўз тарозисиди ўлчаб иш кўриши керак экан. Аксинча, ўйламай, ҳисоб-китоб ғилмай, кўр-кўрона сўзлаган одам хато ғилади, нотўҒри сўзи учун оиласида, эл орасида ўсал бўлади. Қуйидаги ривоятдаги ўғ мисол ўзини-ўзи ҳижолат ғилади:

Бир куни камон билан ўғ бир бўлиб ғолишганда ўғ камонга ғараб деди:

- Эй камон, мен тўҒрилигим туфайли тўҒри йўлга юриб эъзоз топганман, ҳатто осмонда учиб юрган ғушларни ҳам ерга туширишга ғувватим етади. Сен эса эгрисан, мен билан тенглашишга уринма, ғаршимда улуҒлик лофини урма! Шунинг учун ҳам менинг ҳағимда бир шоир ажойиб мисра айтган:

Эгри бўлма камон мисоли,
ТўҒриликни ўргангин ўғдан!

Камон деди:

- Эй ўғ, ғош каби эгрилигим бўлмаганда сенинг ғадринг бир пул эди! Сен менинг эгрилигим туфайли эъзоз топгансан. Бўлмаса бир чўпсан, холос, мен бўлмасам сени тупроғга отар эдилар. ТўҒрилик ғоват туфайли эмас, дилнинг соғлиги орғали бўлади. Сен ғоватингни тўҒрилаш ўрнига дилингни тўҒрила!

ўғ камоннинг сўзларидан ғаттиғ ҳижолат тортди. Шу кундан эътиборан унинг юзи мардлар майдонида доимо ғизилдир. Байт:

Ким камолга интилса ўзини паст тутати,
Отлиғ ҳам бора-бора ноилож ерга тушар¹!

Меҳнаткаш халғ бу ҳағда яна минглаб эртаг-у дostonлар битган, ўз мағоли, масали, топишмоҒида бу масалани ғайта-ғайта таъкидлаган. «Канизак билан подшо» эртақ-топишмоҒида шу Ғоя ўз ифодасига эга. Бу эртақ-топишмоғни Тошкент шаҳар Гулистон маҳалласида истиғомат ғилувчи Холида буви набираларига

¹ Одоб бғстони ва ахлоі гулистони. Т., 1994 йил, 70-бет.

айтиб бераётганлигининг гувоҳи бўлдик. Бу эртақ-жумбоғда ҳам сўзни тежаш, сўз сўзлашда жуда эҳтиёт бўлиш, сўзда озгина хато ғилса бу, ҳатто, ўлим билан боғлиқ эканлигини кичкинтойларга ётиғи билан сўзлаб ўтирар эди.

Ўзбек халқининг, - оғзи ғийшиғ бўлса ҳам бойнинг ўғли гапирсин, - деган мағоли бор. Бунинг замирида ўтмишда бойлар, амалдорлар, подшолар ўзларига маъгул ишни ғилганлар, оғзига келган гапни айтганлар. Топишмоғ-эртақда подшонинг суякли хотинларидан бирининг исми Сарвиғул экан. Танти, олифта, сатанг, ўзига ортиғча аро берадиган бу хотинга ўзининг исми маъгул бўлмай қолибди. У бу ҳагда подшога арз қилибди. Подшо... «Агар бундан кейин кимки маликани Сарвиғул деб атаса, тилини кесиб, оғзига ғўрғошин ғуяман» деб фармон берибди.

Кўча тасодифларга тўла деганларидек, Сарвиғул боғда сайр қилиб юриб, йиғилиб ўлиб қолади. Ўамма гап ана шунда. Онажон бу ҳагда набираларига, ғўшни болака-ю ғизалоғларга жуда чиройли, таъсирли ҳикоя қилиб берар экан бирдан тўхтаб қолди. Болалар ҳайрон.

- Хўш, болаларим! Бу совуғ хабарни – яъни Сарвиғулни ўлди, деб подшога қандай етказиш керак? – деб сўради. Оғзига тикилиб турган кинкинтойлардан.

- Хотинингиз ўлди, деб.

- Малика ўлди, деб.

- Сарвиғул ўлди, деб.

- Йўғ, болаларим тўғри келмайди. Хотинингиз ўлди, дейишса, ғайси хотиним, дейди. Малика ўлди, дейишса ғайси малика, дейди. Сарвиғул ўлди, дейишса ўша одамнинг оғзига ғўрғошин ғуяди.

Чорасизликдан ҳеч ким подшога бу ҳагда бирор нарса дея олмабди. Чунки ҳеч ким ўлишни хоҳламайдида. Лекин ўлик ёта бериши ҳам мумкин эмас. Бунинг устига ўз вағтида хабар берилмаганлиги учун саройдаги кишилар яна жазоланишлари мумкин. Сарой кишиларининг боши ғотибди. Шу пайт канизаклардан бири дадил овоз билан:

« - Мен бориб хабар қиламан, - дебди.

Бошгалар уни масҳара қилиб:

- Шунча ағли расолар турганда, сен чўрига чикора, ўлгинг келяптими, дейишибди.

- Майли, - дебди канизак ва чопиб подшо ёнига кетибди. Подшо тахтга ўтираркан. Қиз эшикка яғинлашиб, эшик тирғишидан астагина овоз билан бир мисра шеър ўғибди:

Сарвиғулнинг соясида сўлди гул нетмоғ керак?

Подшо бу мисрани эшитгач, Ғам остида қолиб жавоб берибди:

Баргидан тобут ясаб, гулдан кафан этмоғ керак»¹.

Болаларим, ўйлаб, ағл билан айтилган бу сўздан подшо, Сарвиғулни ғазо ғилганлигини билиб, уни дафн этибди. Аммо унинг юрагида ўша канизакка нисбатан адоват сағланиб қолибди. Халғни жазолаб, ҳузур қилиб ўрганган подшо канизакни ўз холига тинч қўймабди. Бари бир уни жазолаш пайида бўлибди. Бир қуни ғизни ҳузурига чағиртириб:

- Маликанинғ ўлими ҳағидаги хабарни сен етказганмидинг? – сўрабди ундан.

- Шундай, подшои олам, - дебди канизак.

Подшо:

- Бу ишинг учун сени ўлдиришим лозим эди. Аммо сўз ўйини қилиб, ағл билан иш юритганинғ учун сени жазоламайман. Бу ишинг учун сенга давлатимнинг ярмини бердим¹.

- Болаларим, соғлиқ, боши омонлиқ, ағл, фаҳм-фаросат ҳамиша инсон учун тенгсиз бойлиқ ҳисобланган. Ўеч ким, ҳеч ғачон бу бойлиқни молга, амалга сотмаган. Камбағал, чўри, бир парча нонга муҳтож бўлиб ҳаёт кечираётган канизак мисолида буни яна ҳам яхши билиб олишларингиз мумкин:

Подшо:

- Бу ишинг учун сенга давлатимнинг ярмини бердим, - дебди.

- Марҳаматлари учун ташаккур, - дебди ғиз, - мен ҳам ўз давлатимнинг ярмига сизни шерик қилдим, бўлмаса.

Подшонинг жаҳли чиғибди.

- Сен кимнинг ғаршисида турганингни унутма! Мен мамлакат шоҳиман, давлатнинг барчаси менда! Сен ғул ғизда давлат нима қилсин, э беағл маҳлуғ!..

- Афв этсинлар, подшоҳи олам, - дебди ғиз, - давлатингизнинг ҳаммасини берсангиз ҳам уни ағл-идрокимнинг ярмига тенг қўрмайман!

Канизакнинг бу жавобидан подшо индаёлмай, мот бўлиб қолади.

Ўаётда болалар одмови бўлиб эмас, балки дилхуш бўлиб камол топтоғликлари лозим. Уларнинг ҳар бирининг ўзига хос хулғи, кечинма ва орзулари бор. Аммо уларнинг бу хусусиятлари ҳали муғаррар бир жойга келиб, мустаҳкамланиб олган эмас. Уларнинг ҳаммаси доим оғишиб, ўзгариб туради ва борган сари ривожланиб, камолотга етиб боради. 6-7 яшар бу болалар атрофидаги нарсалар тўғрисида кундан-кунга кўпроғ билиб оладилар, ҳис ва туйғулари тобора ўткирлашади, ҳаётга, ўз тарбиячилари, ота-оналари ва ўртоғларига шахсий муносабатлари жиддийлашиб боради. Уларнинг психологияларини яхши билиб олиш жуда зарурдир. Бола ўсиб, етилаётганида унга тўғри таъсир кўрсата билиш учун унинг ички, руҳий ҳаётини

¹ Ёзбек халі эртақлари. 2 томлик. 2-том. 1963 йил, 309-бет.

¹ Ёша китоб, ғша бет.

чуғур билиб, ўрганиб олиш керак. Ана шундай даврда болаларнинг ёшига, педагогик-психологик тушунчаларига мос келадиган, ўзларига яғинроғ бўлган мавзуларда эртақлардан намуналарни ўғиб бериш, ечимини сўраш жумбоғларни ечишда уларга ёрдам бериш ҳам кутилган натижани беради.

Турмуш оғир, яшаш ғийин. Айниқса, ўтмишда меҳнат билан, донолиг-у ағл, тадбиркорлик билан ҳаракат ғилинмаса оч, яланғоч, юпин бўлиб қолиш ҳеч гап бўлмаган. Шунга кўра ҳар бир ота-она оламга келган фарзандини ўзига, ҳаётга мослаштириб тарбия қилган. Болалар ўзларига нисбатан ағлли, доно, ишбилармон, тадбиркор, ватанпарвар, жасоратли бўлишлари учун ҳаракат қилишган, курашишган. Халқ ўз эртақларида бу мақсадни янада бўрттириброғ кўрсатган. Шу маънода «Камбағалнинг ағлли ғизи» жумбоғли эртаги ҳам юзага келган бўлса ажаб эмас.

Халқда: камбағални туянинг устида ит ғопибди, деган мағол бор. Ўйлаб кўринг: туя ғаёғда-ю одам ғаёғда? Лекин одамнинг иши юришмаса, бахтсизликка учраса, юғоридан ҳукмрон доиралар унга таъзийг ўтказса, албатта у ҳонавайрон бўлади, яғинидан жудо бўлади, бор-бутуни олдириб қўяди. Бу фожиа мана шунга камбағални туянинг устида ит ғопибди дейилади. «Камбағалнинг ағлли ғизи»да ҳам худди шундай. Воғеа жуда жозибали, камбағал ука-ю бой ака тенг ишлаб, далада деҳқончилик қилишади. Ўалла йиғим-теримида бой камбағалнинг ҳағини кам бериб, ноинсофгарчилик қилади. Бу ғам, бу ташвиш, бу адолатсизлик бутун оиланинг ташвиши, ғисмати.

Ака-ука масаласи подшога бориб тағалди. У ҳам «Учта жумбоғ айтаман ким топса, ҳосилни ўша олади», деб ишни янада мушкуллаштириб қўяди. Жумбоғлар ҳам жуда мураккаб: «Дунёда нима семиз?», «Дунёда энг юғурик нарса нима?», «Жаҳонда энг меҳрибон нарса нима?» дан иборат.

Ўамиша адолат, тадбиркорлик, ўйлаб иш кўриш, донолик билан иш кўрган инсонлар ҳар ғандай ғийинчиликни мардонавар енгиб ўтганлар. Бу эртақда ҳам оддий деҳқон ғизининг ағлли, доно, зукко эканлиги болаларни руҳлантириб юборади. Унинг ағл, сабр, чидам, хотиржамлик билан жумбоғларни ечиши болалар учун ғувончлидир.

Мағтанчоғ, сурбет, инсофсиз, мол-давлат олдида ака-укачиликдан воз кечган бой аканинг жавоблари нотўғри ва жуда кулғили чиғған: биринчи жумбоғнинг жавобини тўнғиз, иккинчи жумбоғнинг жавобини айғир (от), учинчи жумбоғнинг жавобини хотиним, деб подшо-ю одамлар олдида кулғига қолади.

Камбағал, камгап ука эса ғизининг жавобини мана бундай қилиб айтиб беради:

- Дунёда энг семиз нарса - ер. Унда ҳамма нарса ўсади, ҳамма нарса гуллайти, жонли нарсанинг ҳаммасига озиг беради.

- Дунёда юғурик нарса – ағл. У шундай илдамки, бир зумда бутун оламни айланиб чиғади.

- Дунёда энг меҳрибон ва азиз нарса онадир. У бола боғиб ўстиради, яхши тилак билан ўғил-ғизини севиб ардоғлайди.

Бундай аниғ, мухтасар жавоб подшога маъғул бўлади. Ахир бу омадли, ҳаётда ўз ўрнини топиш учун курашаётган оддий, камбағал, деҳқон ғизининг ютуғи, бахти. Бу бахт ўз-ўзидан бўлмайди. Бундай бахтни қўлга киритишнинг ўзига хос ғоида ва талаблари бор. Дейлик, дастлаб оддийгина ғоринни тўйдириш; кейин рўзғор тебратишда ота-онага кўмаклашиш; одамларнинг ҳурмат – эътиборини ғозониш учун курашиш; ниҳоят бугундан ҳар томонлама юксак бўлиш учун интилишгина бундай бахтиёрликка етказди. Подчинининг ғизиди ҳам худди шу эзгу ниёт бор. У отасини ўйлайди, ота баробарида элини, камбағал бева-бечораларни ўйлайди. Ана энди у қолиб, ғорни нонга тўяди, ота-онаси хотиржам кун кўради.

Доно ғизнинг таърифини эшитган подшо ота орғали унга учта тухум бериб, - шу тухумдан учта жўжа очтириб берсин, дейди. Қизнинг жавоби ҳам лўнда: у уч ғошиғ шавлани тағсимчага солиб, шу шавланинг донидан экиб, мен очирадиган жўжаларга дон тайёрлаб берсин, дейиш билан у подшони яна бир бор мот қилади.

Бу эртақ-топишмоғнинг маъно ва мазмуни кинкинтойлар учун жуда ғизиғарли. Қаранг, подшо камбағалнинг ғизига ошиғ. Қизни кўриш, керак бўлса, ота-онасидан унинг ғулини сўраш мақсадида камбағал деҳқонниқига келганида ғиз билан подшо ўртасидаги савол-жавоб ҳам болалар учун жуда кутилганидан ҳам бошғача чиғған. Савол-жавобда доно ғизнинг донолиги яна бир-бир ошкор бўлади:

Подшо камбағалнинг уйига келса, унинг уйи хароба, ташландиғ жойдек, эшиги ҳам очиг, ёпишнинг ҳам ҳожати йўғ экан. Подшо отидан тушмай, от устида туриб кулбага ғараганча:

- Уйда ким бор? – деб сўрабди.

Кулбада ғиз ўтирган экан подшонинг саволига жумбоғли қилиб:

- Бор – бор: бир яримта одам билан битта отнинг боши бор! – деб жавоб берибди.

Халғимизда, - яхши гап билан илон инидан чиғарди, деган мағол бор. Қизнинг хотиржамлиги, ўйлаб жавоб бериши подшони лол қолдиради. Отдан тушиб, муомала қилишга мажбур бўлади. Подшо:

- Отанг ғаерда? – деб сўрабди.

- Дадам топишни истамаган нарсасини ғидириб кетди.

- Онанг-чи?

- Қўшнимизниқига, ғўшни ҳеч ғачон онам учун ғилолмайдиған нарсани бажаришга кетди.

- Аканг-чи?

- Акам оловга кетди.

Оғила ғизнинг бундай мавҳум, топишмоғли жавоби подшони шошириб қўяди. Бошда ғизни унча менсимаган, ўзига эп кўриб, кўрмай гаплашган подшо энди ўзидан-ўзи хижолат бўлади. Ағл, зехнда унга тенг кела олмаслигини сезган подшо ғиз олдида ўзини итоаткор одамдек ҳис қилади, ноўрин хатти-ҳаракати

ундан кечирим ҳам сўрайди. Подшонинг отдан тушиши, оддий деҳғон ғизидан узр сўраши бу унинг фожиаси, енгилиши. Боз устига ялинганнома бўлиб гапириши болаларда саводхон, илмли, доно, ағлли кишиларга нисбатан меҳр-муҳаббат ҳисларини яна бир бор жўш урдириб юборади:

- Эй малика! Мен жавобларингни тушунмадим. Жумбоғларингни ечиб бер:

- Менинг жумбоғларим жуда содда: дадам балиғ тутадиган тўрини ямаш учун кетди. Кеча ғўшнимиз ўлган эди, онам ўша азадорлардан кўнғил сўраш учун чиғиб кетди. Уйда ўтин ғолмаган эди, акам ўтин олиб келиш учун ўрмонга кетди. Уйда бир яримта одам-у, отнинг боши бор деб сиз билан ҳазиллашдим. Чунки сиз келдингизда, отдан тушмасдан, уйга кирмасдан кулбага мўралаб гапга тушдингиз. Мен сиз билан ҳазиллашган бўлиб, уйда ўзим ёлғиз, отнинг боши ва сизнинг ярмингиз кўринганини топишмоғ ғилиб айтдим.

Подшонинг ағлда тенгсиз, гўзалликда танҳо ғиздан енгилиши, ўзи подшо бўла туриб, оддий камбағалнинг ғизига уйланиши эртак тингловчини беҳад шод ғилади, унинг ғалбини тоғ каби кўтариб юборади. Ва тўғри сўз, ҳалол, пок, билимдон, доно бўлса ҳамиша омад, бахт калитини ғўлга киритиши мумкин эканлигини билиб олган болалар келажакда мактабда яхши ўғиб, меҳнат ғилиб юксак натижаларни ғўлга киритиш мумкин эканлигини ҳам билиб оладилар.

Биз юғорида оддий меҳнаткаш халғ вакиллари, маликалар иштирок этган эртак – топишмоғлардан айримларини кўриб чиғдик. Оғила, барно ғизларнинг яшаш тарзлари, орзу умидлари, ёрғин келажак учун интилишлари, курашлари оламча борлигини билиб олдик. ўйлаймизки, кенжа авлод, айниқса, ғизалоғларимиз бувилари, момолари каби яхши, бахтли ҳаёт учун курашадилар, ҳаётда ғул бўлиб эмас, ҳамиша чўғ бўлиб, елка кериб яшаш уларнинг асосий шиорлари бўлиб ғолади.

ЭЗГУЛИК ИЛИНЖИДА

Жуда кўп эртак-топишмоғларда ўтмишда яшаб ўтган подшо, хон ва бошға халғ ҳукмронлари ҳағида яхши-ёмон, адолатли-адолатсиз, меҳрибон-золим, сахий-баҳил деган ривоятлар ётади. Бир ғатор эртак-топишмоғларда яхши, адолатли, сахий, меҳрибон подшолар образи берилади. Бундай ғазилатларга эға бўлган шохларни халғ ўз асарлари орғали асрлар оша эъзозлаб келади. Бир ривоятда айтилишича, ғадим замонда мўтабар бир одамнинг уч ўғли бор экан: бу одамнинг кичик ўғли ота-онасининг измидан чиғмай, уларни иззат-хурмат ғиларди, ахлоғли, тарбияли ўғил эди. Иккита катта ўғил эса ёмонларга ғўшилиб, бемаъни йўлда юардилар. Ота-оналарини доимо ранжитардилар, уларнинг насиҳатларига ғулоғ солмасдилар. Бир куни бечора она ғаттиғ касал бўлиб, вафот ғилди. Орадан кўп ўтмай, ота ҳам оғир касалликка учради. У ўзининг ўлими яғин эканлигини сезиб, уч ўғлини ҳузурига чағириб айтди:

- ўғилларим, вафотим яғинлашиб ғолганга ўхшайди, мендан кейин ғағат уччовингиздан биттангизгина меросхўр бўла оласиз. Подшо ғайси бирингизга ҳукм ғилса, ўша ворис бўлади. У менинг кўнғлимдагини топиб ҳукм ғилади, деб ўйлайман.

Бир неча кундан кейин у мўтабар одам вафот ғилди. Уч ўғил отадан ғолган меросни талашиб, ғози ҳузурига келдилар, отанинг айтган сўзини унга билдирдилар. Подшо бу масалани ҳал ғилишдан ожиз бўлиб:

- Шу хилда ҳам мужмал васият бўладими? Боринглар, шундай тутуруғсиз васият ғилган отангизнинг ғабрини бузиб, ер билан яксон ғилиб, сўнгра ҳузуримга келинглар. Келганингиздан кейин тўғри, ҳағғоний ҳукмимни эшитасиз, - деди.

Эртаси куни икки катта ўғил кетмон, бел кўтариб, кичик ўғил ғўлига ғилич олиб, оталарининг ғабри ёнига келдилар, икки катта ўғил ғабрни бузишга ҳаракат ғилган эдилар, кичик ўғил ғилич кўтариб уларга:

- Қандай одобсиз, тарбиясиз, виждонсиз ўғил экансизлар. Мол-дунё деб отангизнинг ғабрини бузишни истайсиз, уятсизлар, мен бундай ифлос ишингизга йўл ғўймайман, ғани ғабрга бир кетмон уриб кўрингчи, иккингни ҳам ўлдираман. Мен меросдан кечдим, мерос сизларга бўла ғолсин. Ота-онамиз ҳаёт вағтларида уларни хурмат ғилмадингиз, муборак дилларини оғритдингиз. Энди ғабрда ҳам тинч ётгани ғўймайсиз, эй номуссиз акалар! – деди. Катталари кичик ўғилнинг ғилиғидан ғўрғиб, ғабрни бузишга ботина олмадилар

Кейин уч ўғил подшо ёнига ғайтиб келдилар. Катта ўғиллар подшоға:

- Укамиз сизнинг буйруғингизни бажаришга йўл ғўймади. Отамиз ғабрини бузмоғчи эдик, ғилич кўтариб бизни ўлдирмоғчи бўлди, - деб шикоят ғилдилар. Кичик ўғил ҳам нима учун ота ғабрини бузишга йўл ғўймаганлигининг сабабини айтди. Кейин подшо катта ўғилларга хитоб ғилиб:

- Отангиз сизлардан ғайси бирингиз меросхўр бўлишга ҳағли эканини очиг айтмай, бу масалани ҳал этишни бизга нима учун ҳавола ғилганлиги англашилди. Сизларни синаш учун отангизнинг ғабрини бузишга буюрдим. Сиз икки ноғобил фарзанд шу жирканч ишга рози бўлдингиз, укангиз эса ғабул ғилмай, ҳатто сизларни ҳам бу ифлос ишдан ғайтаришга уринган. Энди инсоф ғилиб айтинг, ҳағиғий меросхўр сизларми ёки уми? – деди ва кичик ўғилнинг пешанасини силаб айтди:

- Офарин, ўғлим, отангнинг чин фарзанди сен экансан, ота меросига ғағат сен эға бўласан, бу икки ярамас аканг бундан махрум ғилинади. Менинг ҳукмим шу...

«Подшо билан вазир» эртак-топишмоғида худди юғоридаги ҳусусиятга эға бўлган подшо образи берилади. У ўта билимдон, адолатли, меҳрибон, сахий бир инсон сифатида олғишга сазовор. Албатта, бу халғ орзуси, нияти. Оч-юпин халғ ҳамиша эзгулик сари интилган, ўзларини эъзозланишларини, меҳнатларига, хизматларига яраша ҳағ - нон олишни исташган. Шундай истак, тилак, эзгулик билан «Подшо билан вазир» эртак – топишмоғини ижод чўғғисига кўтарган.

Бу топишмоғли эртакни болаларга ота-она, буви-боболари, боҒча тарбиячилари ўғиб, айтиб беришса янада таъсирли бўлади. Подшо томонидан оддий деҳқонга жумбоғ-савол мана бундай бўлади:

- Ўрманг, бобо, ёшлигингизда Ғамингизни емаган экансиз-да дебди.

- Бор бўлинг, Ёшлигимизда Ғамимизни еган эдик, аммо тарадим, - деб жавоб берибди. Подшо яна сўрабди:

- Иккинги уч бўлганига ғанча бўлди?

- Икким уч бўлганига олти-етти йил бўлди.

- Ундай бўлса, мен сизга битта Ғоз юбораман. ўзингиз патини юлиб оларсиз?

- Хўп, майли. Кутаман.

Мана сизга жумбоғ. Бу ерда подшо-ю кекса деҳқондан ташғари бу жумбоғни ечадиган, эшитувчиларга маъно мазмунини айтиб берадиган ҳеч ким йўғ. Бу жумбоғни билиш, мазмунини тушунишни ҳамма хоҳлайди. Вазир-у вазирлар учун ҳам бу суҳбатнинг натижаси керак. Лекин ҳамма ожиз. Бу жумбоғ воситасида халғ яна ўз орзусини, ниятини амалга ошироғчи бўлади. Эртакларда бўлгани каби бир зумда гадо катта амалдор-вазир, вазир эса подшо бўлишини истаганлиги ойнадек равшан. Афлсиз, фаҳм-фаросатсиз вазир жумбоғни ечиб беришини сўраб, 90 ёшли деҳқон чол олдиға бориб, ялинади. Бу эса, унинг онгсизлигидан, ағли ўзига, мансабига мос эмаслигидан дарак беради, холос. Чорасиз, иложсиз ғолган вазир ахийри чолға ялинади, суҳбатнинг жавобини айтиб беришини тилайди. Онгсиз вазир охир оғибат жумбоғнинг жавобини ҳам билади, ўзини-ўзи подшо ва халғ олдида шармандасини ҳам чиғаради:

- «Мен Ғамимни еган эдим, лекин ҳаммасини таратдим», деганимнинг маъноси уч-тўрт ғизларим бор эди. Ўаммасини куёвға чиғардим деганим. «Икки уч бўлганига олти-етти йил бўлди», деб жавоб берганида, у икки оёғи ишдан чиғиб, олти-етти йилдан бери хасса тутаетганини айтган. «Бир Ғоз юбораман, патини ўзингиз юлиб оларсиз», деганининг маъносини айтмабди.

Вазир ялинавериб ғўймағач, жумбоғнинг ечимини айтибди.

- Бунинг учун ўз ғиёфангни ўзгартир. Мен сенга деҳқонлар кийимини бераман кийиб ол. Подшо олдида жумбоғнинг жавобини айтаман. Деҳқончасига кийиниб олган вазирни подшо олдиға бошлаб келиб:

- Қандай беҳиммат подшосиз. Менга яхши Ғоз ваъда ғилиб, мана шу ориғ Ғозни юборибсиз, - дебди.

Халғимиз ҳамиша орзулар ғанотида яшаганлигини «Сирли ғиламча» эртақ-жумбоғида кузатдик. Бу ерда болалар учун жумбоғ: сирли ғиламча. Нега сирли, ғилам ҳам сирли бўлар эканми? – деган савол пайдо бўлади. То ғилам воғеасига етиб олгунларича ана шундай ўй-хаёлда бўладилар. Яна бир гап: туя сандални хавас ғилибди, деганларидек камбаҒал - ғашшоғ чол билан кампирнинг ўғлининг ишғи подшонинг ғизига тушиб ғолиши болаларни ҳайрон ғолдиради.

Бу ерда шу нарсани ҳам эслатиб ўтиш лозимки, «Наҳотки олти-етти ёшға кирган бола, севги, келин, куёв, эр-хотин деган гапни тушунишса?» деган савол ҳам пайдо бўлиб ғолиши мумкин. Бола тушунади, ағли етади. Сабаб: бола чағалоғлиғидаёғ лаб, кўз, ғош-ғовоғ, имо-ишораси билан ғилинган ҳаракат фаҳмига етади. Бола тўрт-беш ёшида ҳар хил масалалар бўйича бемалол ота-она, буви-боболар билан баҳслаша оладиган даражада бўлади.

Демак, халғ оёғи ижодидаги кўпгина асарларни ётиғи билан болага ўғиб бериш, ҳикоя ғилиб бериш, унинг моҳиятини, аҳамиятини айтиб бериш лозим экан.

Юғорида эслатиб ўтганимиздек, халғ ҳамиша эзгуликка интилган. Кутилмаганда ғандайдир бир сирли, сеҳрли, куч-ғувватда тенгсизлар уларнинг олдиларидан чиғиб ғолса-ю, мана сенга очил дастур тўйғунингча ноз-неъматлардан е деса, ёки ғўлиға ўр тўғмоғни бериб, сенга зулм ўтказган хўжайинларингни ўр, деса, шунингдек, мана дул-дул от мин ўзға юртдаги севгилинг висолиға тезроғ етиш деса, яна учар ғиламлар пайдо бўлса ғандай яхши. Айниғса, девлар, жинлар, лайлақлар, илонлар, каптарлар, турна-ю семурғлар улар хизматида бўлса, оғирларини енгил ғилса, ғандай соз! «Сирли ғиламча»да ҳам худди шунга яғин воғеа юз беради. Кунлардан бир кун эртақ ғаҳрамонига ҳам бир чол йўлиғиб ғолиб, унга сирли сўзларни ўргатиб, битта ғиламча совҒа ғилади. Ва «Энди сен катта бўлиб ғолдинг, уйлан, подшони ғизини ол, бу йўлда сенга мана бу сирли ғиламча кўмак беради», деб кўздан Ғойиб бўлади. Бу ғиламча оддий бўлмай, балки сеҳрли бўлади, унинг устиға ўтириб шундай мурувватини бураса соҳибини хоҳлаган манзилиға олиб бориб ғўяди. Айниғса, у хизматдан кейин кичкина, ғўё рўмолчадек бўлиб ғолиши болалар учун яна ҳам ғизиг!

Сирли ғиламчаға эға бўлиб олган бола подшонинг ғизига совчи ғўяди. Нима сизга подшо яланг оёғға осонгина ғизини бериб ғўяр эканми? Боланинг отаси – совчиға у мана бундай жумбоғни ечиб келса, ғизини беришини айтади:

- Шу шаҳарнинг кун чиғар томонида бир ғишлоғнинг четида бир тандир бор. Шунинг ичида бир чол билан кампир яшайди. Улар ташғарига чиғанда бир хил чопон билан чиғадилар. Болангиз бориб шул чол-кампирдан улар нима учун тандирнинг ичида туради, нима учун бошғаларға ўхшаб очиг жойдан ҳовли – жой ғилишмайди ва нима учун улар бир чопон билан ташғарига чиғишади. Чопон бир хилми ёки чопоннинг ўзи бир донами? Ана шуни билиб келса, ғизимни ўғлингизға бераман, - дебди.

Инсон ҳар доим олдиға бир мағсадни ғўйдими бажариш учун ҳаракат ғилади, курашади, етади. Бола чолни ғидириб топади. Жумбоғни сўрайди. Лекин чол бўш келмайди. Унинг ҳам олдида бир вазифа – билиб олиши керак бўлган бир масала бор экан ана ўшани сўрайди:

- Шартим шундай, - дейди чол, - фалон шаҳарнинг ғабристонига кичкинагина бир хужра бор. Шу хужра ичида бир ғора чол ғоровул бўлиб туради ва кеча-ю-кундуз йиғлайди. Сен бориб шул ғариядан шу

ерда унинг кими бор эканини, кеча-ю кундуз йиғлашининг сабабини, тирикчилиги нима билан ўтишини сўрайсан. Ана шуни билиб келсанг, мен ҳам сиримни айтиб бераман.

Ажабо! Бу ғандай сир? Нега чол кеча-ю кундузи тинимсиз йиғлайди, кўз ёши тўқади? Буни билиш эртақ-жумбоғ тингловчи болалар учун ҳам жуда ғизиг. Албатта, бундай мураккаб, чигал топишмоғларнинг поёнига етиш, ечиш мактабгача таълим ёшидаги болакайлар учун жуда оғир, мураккаб вазифа. Аммо бу давр болалари тинглашлари, ота-оналар, буви-боболар, тарбиячилар ёрдамида поёнига етилган, ечилган жумбоғларни эшитиб, билиб, дилларига жо ғилиб олишлари ва кейинчалик ўсиб, улғайганларида турмушда фойдаланишлари бугунги куннинг талаби эканлигини асло унутмаслигимиз лозим.

Йўл олис. Вазифа муҳим. Лекин нима бўлганда ҳам бажариш, охирига етиш зарур. Боланинг сирли ғиламчага ўтириб, ғабристонга бориши ва бу ерда топшириғни бажариши болалар учун катта гап. Чолнинг осонликча жон бермаслиги, унинг ҳам бир мушкул шарт борлиги, шартини тинглаган болакайларнинг ғулоғлари динг бўлади:

- Фалон шаҳарда, - дебди ғария, - бир новвой бор. Унинг новвойхонасида йигирмата тандир ғурилган, ўша тандирларда ҳар куни эрта саҳардан тушгача нон ёпилади. Лекин бирорта нон бировга сотилмайди. Тушдан кейин новвойхона йиғиштирилиб, эрталабдан бери ёпилган нонларни йигирма-йигирма беш аравага ортадилар, энг олдинги аравага новвойхонанинг эгаси ўтиради ва араваларни ҳайдашга буюради. Шу шаҳардан йигирма чағиримча жойда дарё оғади. Аравалар дарёга етгач, новвойхонанинг эгаси ҳамма нонларни дарёга ташлайди-да, араваларни бўшатиб орғага ғайтади. Неча йилдан бери бу новвойнинг ғиладиган иши шу. Сен новвойдан сўрагин, унинг ғўлида етмиш-саксон одам ишлайди, уларга иш ҳағи тўлаш керак, бир кунда юз ғопча ун кетади. Буларнинг ҳаммасига у пулни ғаердан топади ва топганда ҳам дарёга ташлашнинг нима фойдаси бор?

Бу ҳам бола, ҳам эртақ тингловчи болалар учун жумбоғ. Шу ерга келганда Якка боғнинг Шаман ғишлоғидаги Чори исмли эртақчи бобо эртагини тўхтатди. Болакайларга дам берди. Бир пиёла – ярим пиёла чой ичган бўлиб, озгина ҳордиғ чиғариб олди. Болакайлар ҳам бир-бирларини итариб-ғувлашиб анчагина дам олишди.

Яна эртақ тинглаш, жумбоғ ечиш ишлари бошланиб кетди. Ўа, бола яна ғилам воситасида йўлда. Новвой хона бошлиғи уни хурсанд ғарши олади. Одатда, ўзбекнинг яхши сўзи, хол-ғудрат меҳмон олдиға ёзадиган дастурхони бўлади. Нон-чойдан сўнг, боланинг дардини эшитгач:

- Эй укам, сизга пул керак бўлса, берай, бошға нарса керак бўлса уни ҳам айтинг, лекин бу воғеадан оғиз очманг! – дебди.

Боланинг ҳам дарди кучли, воғеани билмаса, унинг поёнига етмаса орғага ғайтмайди. Буни тушунган новвойларнинг бошлиғи болалар учун жуда ғизиг, бола учун ҳаддан ташғари мураккаб мана бундай топшириғ берибди:

- Фалон шаҳарда бир эгарчи бир йилда битта эгар ясайди. Эгар битгач, уни бировга минг тангага сотади. Эгарни олган одам пулни беради ва ўн-ўн беш ғадамча юриб боради. Пулга ғараб туриб эгарчининг ранги ўзгаради, кўзлари чағнаб кетади-да, ўрнидан ирғиб туриб, эгар олганни чағиради. Эгар олган орғасига ғайтиб келгач, ундан эгарни ғайтариб олади ва пулини ғайтариб беради. Уйига келиб, эгарни парча-парча ғилиб синдириб ташлайди. Шунинг сабабини билиб келсанг.

Сирли ғилам яна ишға тушибди, бола эгарчининг юртига келибди. У ҳар ғанча ялиниб-ёлбормасин, эгарчи ўз сирини ошкор ғилмабди. Боз устига у ҳам мана бундай шарт ғўйибди.

- Бир шаҳарда Санобар деган подшо бор эмиш, шу Санобарнинг Гул деган хотини бор экан. У Гулни жуда ёшлигидан севиб олган экан. Аммо бугун у Гулни темир ғафасга солиб ғўйган эмиш. Бу хотинни шундай ғийнар эмиш-ки, айтишға сўз йўғ эмиш. Шу сирни билиб келсанг, мен ҳам ўз жумбоғимни сенга ечаман, - дебди.

Санобаршоҳ саройига ошпаз бўлиб ишға жойлашиб олган бола яхши ишлайди, меҳнатда ўзини кўрсатади, эл оғзига тушади, подшонинг олғишига сазовор бўлади. Кунлардан бир куни Санобаршоҳ уни ҳузурига чағириб:

- Ошпаз йигит сенмисан? – дебди.

- Шундай, тағсирим, - дебди у.

- Ота – онанг борми?

- Бор, шоҳим.

- Улар ғарими?

- Қариб ғолган, шоҳим.

- Сен бизға яхши хизмат ғилдинг.

- Шоҳим, мен ғағат ўз вазифамни бажардим, ҳеч ғандай жонбозлик кўрсатганим йўғ.

- Мендан тилагингни тила!

- Шоҳим, ҳали ёшман. Дунёнинг аччиғ-чучугини тотмаганман, нима ҳам тилагим бўлар эди¹.

Ахийри меҳнатда ўзини кўрсатган, ўз мағсад йўлида собитғадам бола енгибди. Санобаршоҳ унга хотини Гул воғеасини айтиб берибди. У рафигасини жон – дилидан яхши кўрганидан, Гул эса уни назар – писанд ғилмай, ўзгалар томонига оғғани учун уни умрбод занжирбанд ғилганлик сирини айтиб, болани ғатл

¹ Ёзбек ҳалі эртақлари. 2 томлик. 1-том. 1963., 296-бет.

ғилмоғчи бўлиб турганида бола сирли ғиламчасига ўтириб ғочиши болаларда катта кулги, ғувонч пайдо ғилди.

Бу ерда шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, бола ўз олдига ғўйган мағсади сари ғўйган ғадами хайрли бўлди. Биринчи довондан ошди. Гул воғеасини билиб олди.

Муҳаммад пайҒамбаримизнинг Ўадисларининг бирида одамнинг юзига урманг, дейилган. Демак, инсон ҳаддидан ошмаслиги, бировга ҳеч ғачон беҳуда озор бермаслиги ҳадисларда очиғ-ойдин таъкидлаб ғўйилибди. Аммо эртақ-топишмоғдаги эгар ясаб, сотувчи одам иккита фарзанди бор, хотини сипо, меҳнаткаш, оғ кўнгил, эрига жуда меҳрибон аёл. Озгина гап талашиб ғолишгач, эр ўзини тута олмай, унинг юзига бир тарсаки уради. Яхши отга бир ғамчи – ёмон отга минг ғамчи, деганларидек, хотин икки ўғлини олиб, бутунлай бадарҒа кетади. Хотини, болалари учун куйган зот эгар ясаб, уни бузиб, ўз ёҒига ўзи ғўҒирилиб фарёд чекиб хаёт кечиради.

Новвой саргузашти ҳам болалар учун жуда ғизғарли. Новвойнинг собиғ соҳиби уни мардикорликка ёллайди. Бир йил беминнат боғади, кийинтиради. Мешга солиб дарёга оғизади. Тўлғин уни ўзга ғирҒоғга – олтин конига олиб бориб ташлайди. Мешга олтинни солиб, бургут ёрдами билан манзилга ғайтиб келади. Кейинги сафар бу ғасоскор, баджаҳл новвой соҳибни жўнатади. Бир меш тўла олтин келади, хўжайин ғайтмайди. ўша хўжайинни ғўмсаб, текин олтин ҳисобига нон ёптириб, дарёга ташлаб юради.

Ўрбон воғеаси ҳам шунга яғин. Бой-бадавлат бўлган бу одам, ногихон ўлган одам калласини ғурутиб, талғон ғилиб ғўйганида уни ўз ғизи билмай еб ғўяди. Талғондан ҳомиладор бўлиб ғолган ғўрбоннинг ғизи орадан ой, кунлар ўтиб бир ўҒил туҒади. ўҒил соат сайин ўсиш баробарида ағл-заковатда тенгсиз бўлади. Ўатто, подшолар ҳам боланинг эс-ҳуши, топғирлигига ғойил ғолади. Ана шундай шўх, ширин, бир ғарашда ҳаммани ўзига маҳлиё ғилиб юрган бола бир куни ғўрбоннинг намозини уч бор бузади. Жаҳли чигған ғўрбон уни бир шапалоғ уради. Шу оннинг ўзида бола бир думалаб ўлик-каллага айланиб ғолади.

Бола мана шундай узоғ йўл босиб, кўплаб жумбоғларни ечиб, тандирчи олдига келади.

- Бизнинг турмушимизда бундай ғизиг хангомалар бўлмади. Турган жойимиз тандир бўлса ҳам ичи катта жой. Кийган чопонимиз эса битта. Чунки жуда ғашшоғмиз, топганимиз зўрҒа овғатга етади, - деб тандирчи ҳам ўз аянчли хаётини сўзлаб берди¹.

Бу эртақ-топишмоғда кимки олдига аниғ мағсад ғўйиб ҳаракат ғилса, албатта, у ўз мағсадига етади, деганларидек ҳалол, ўзига пишиғ бола олдиндаги барча тўсиғ-Ғовларни енгиб, подшога куёв бўлиши асар тингловчида катта таассурот ғолдиради. Бундан ташғари, унинг тўҒри сўзлиги, меҳнаткашлиги ҳам болалар кутганидекдир.

Қуръони каримда ҳам, Ўадисларда ҳам тақдири азал, инсоннинг пешонасига ёзилгани бўлади. Айниғса, инсон ғасерда, ғандай ғилиб ўлим топиши унинг пешонасига ёзилганидек бўлади дейилади. «Заҳар томган сут» эртақ топишмоғида шу хағда гап кетади. Кўча тасодиғларга тўла, дейишганидек, подшо ўз уйига меҳмон чағириб сут тартади. Буни ғаранги, сут барчага етмайди. У дарҳол хизматкорни сут бозорига юборади. Хизматкор сутни олиб, бошига ғўйиб, бозордан ғайтаётганида шамол туради, ногихон илон чангаллаган бир калхат хизматкор устидан ўтиб ғолади. Шу пайт илоннинг оҒзидан бир томчи заҳар сутга тушади.

Ўамма гап мана шунда. Сутни ичган одам борки заҳарланиб ўлади. Подшо ва унинг амалдорлари лол. Айримлар подшони, айримлар илонни, айримлар хизматкорни, баъзилар калхатни айбдор ҳисоблашади.

Бу эртақ-жумбоғни болаларга айтиб берган яккабоҒлик ота набираларига:

- Хўш, бу ерда ким айбдор? – деб жумбоғни ечиш масаласини ўртага ташлади. Ўамма жим. Шу пайт болалар орасидан озгина тикроғ, бу йил мактабга бериши мумкин бўлган Адолат исмли ғиз ғўлини кўтарди.

- Бобо, буларнинг ғисмати шундай бўлса керак? – деб бобога юзланди.

- Раҳмат, болам. Ўа, шундай ўлим топиш буларнинг ғисматида шундай ёзилган бўлиши мумкин, - деди бобо унинг пешонасини силаб.

Шу нарса ғувончилики, жумбоғ жанри халғ эртақларида ғаҳрамонларнинг ағл-заковатларини имтиҳон ғилишда асосий ўринда туради. ўтмишда подшолар ва бошға мансабдорлар ўзларига ўринбосар ва бошға ишларга ғўйишда одамларни жумбоғли саволлар билан синашган ёки шу йўсинда уларни имтиҳон ғилиб турганлар. Ўамиша сезғирлик, билаҒонлик, тадбиркорлик билан гапирган, иш юритганлар Ғолиб бўлиб келганлар. Баъзан баъзи одамлар оддий гаплар, фикр алмашишларни ҳам жумбоғга айлантириб юришган. Қуйидаги эртақ-жумбоғ фикримизга асос бўлиши табиий:

Кунлардан бир совуғ кунда бир подшо бир донишманд чол билан йўлда кетаётса, бир деҳғон ер хайдаётган экан.

Шунда донишманд чол ҳалиги деҳғонга:

- Тўғғизни учга бермабсиз-да, иним, - дебди. Ўалиги киши эса:

- Тўғғизни учга берай десам, ўттиз олтиликдан ортмаяпти-да, - дебди.

Подшо билан донишманд чол бир жойда тўхташганда, подшо ундан сўрабди:

- Сиз боя «тўғғизни учга бермабсиз-да», деб ҳалиги кишидан сўрадингиз? У эса «ўттиз олтиликдан ошмаяпти» деди. Сиз нима деган эдингиз-у, у нима деб жавоб берди?

Донишманд чол:

¹ Ёзбек халё эртақлари. 2 томлик. 1-том. 1963., 308-бет.

- Мен «тўғғиз ой ишлаб, уч ой шу ишлаганингизни еб ётмаяпсизми» деб сўрадим. У эса «тўғғиз ой ишлаб уч ой еб ётай десам, ўттиз олти тишлик бола-чағамдан ортмаяпти», деб жавоб ғайтарди, - дебди.

Подшо икки донишманднинг савол-жавобига ғойил ғолибди.

Меҳнаткаш халғ томонидан тўғилган бир «Подшо билан ғирғ вазир» ривоятидаги жумбоғда ҳазрат Навоий улуғланади. Унинг ағли, заковати, сезгирлиги, тадбиркорлиги неча асрки авлод-аждодаларимизнинг тилади, дилида. Бу жумбоғ бугунги болаларни ҳам ғойил ғолдиради. Марҳамат ўғинг:

Ўусайн Мирзонинг ғирғ вазири бор экан. Қирғинчиси Алишер Навоий экан. Бир куни бир кам ғирғ вазир Навоийга тўхмат ғилиб, иҒво кўтариб, Ўусайн Мирзога ёмонлашибди. Подшо Алишерни вазирликдан бўшатиб юборибди.

Бир куни Ўусайн Мирзо шипга ғараб ётиб вазирларига шундай буйруғ берибди:

- Олиб келинг! – дебди. Вазирлар чилим келтиришибди. Ўусайн Мирзо:

- Олиб келинг! – дебди. Сўнг овғат келтирибдилар. Ўусайн Мирзо яна:

- Олиб келинг! – дебди. Вазирлар ўзлари билган, ағллари етган нарсаларни бирма-бир келтирибдилар.

Ўусайн Мирзо ҳар сафар ҳам: «Олиб келинг!» деб буюраверибди.

Вазирлар ҳайрон бўлиб, Ўусайн Мирзога ғараб:

- Тағсир, бутун нарсани келтирдик, лекин сизнинг ўйлаганингизни топа олмадик, - дебдилар.

Ўусайн Мирзо:

- Эртага эрталаб, мен ҳарамдан чиғгунча шуни топиб ғўйинглар, бўлмаса ҳаммангизни ўлдираман! – деб ҳарамага кириб кетибди.

Вазирлар ўз ўрталарида маслаҳат ғилибдилар:

- Биримиз Алишернинг олдига бориб, ундан сўраб, билиб келмасак, ўзимиз топа олмаймиз, - дейишибди. Вазирлардан бирини Алишер билан алоғаси яхши экан. Улар шу вазирга ғараб, - сен бориб Алишердан Ўусайннинг истагини билиб кел, - деб топширибдилар.

Ўалиги вазир Навоий билан кўришиб, унга воғеани айтибди.

- Ўусайн Мирзо шипга ғараб ётиб «Олиб келинг» дейди, нимани олиб борсак, «Олиб келинг» дейди. Унинг айтганини ҳеч биримиз топа олмадик! Сиз шуни айтиб берсангиз, у, эрталаб бизнинг ҳаммамизни ўлдиради, - дебди.

- Сиз бир уста олиб боринг, унинг бир ғўлида арра, бир ғўлида теша бўлсин, - дебди Навоий.

Эрталаб Ўусайн Мирзо ҳарамдан чиғиб, вазирларига ғараб:

- Топдингларми? – деб сўрабди.

Вазирлар:

- Ўа, топдик, - деб, ҳалиги устани олиб кирибдилар. Унинг ғўлида арра билан тешаси бор экан. Ўусайн Мирзо устага ғараб, - мана бу тоғини тузат! деб буюрибди. Вазирлар ғарасалар, Ўусайн Мирзо ғараб ётган шипнинг тоғиси бузилган экан.

Юғоридаги шарҳлардан кўринадики, бола топишмоғсиз ўсмайди. У катталар, болалар даврасида кўплаб фикрлар ғайрови – жумбоғ тинглайди, ўзи ҳам ғатнашади ва ечади. Бу эса унинг келажакда ўзига пишиғ - пухта, ағлли, заковатли инсон бўлиб камол топиши учун мустаҳкам замин бўлади.

ИКИР – ЧИКИРЛАР БОЛАНИ, ИНСОННИ ТАРБИЯЛАЙДИ

Ўзбек халғи асрлар давомида яхши ҳаёт орзусида яшади. У орзу ниятини алла-ғўшиҒида, эртак, мағол, масал, топишмоғ, дostonларида ижро этди. Айниғса, топишмоғларида келажак авлодни ўзларига нисбатан доно, ағлли – ҳушли, сезгир, билимдон, меҳнаткаш, ватанпарвар бўлишларини илғари сурди. Буни биз эртак-топишмоғларда кўплаб учратдик.

Маълумки, ғадимда яшаб ўтган подшо, вазир-у вузораларнинг фарзандлари сатанг, ишёғмас, дангаса, енгилтак, текинхўр бўлишган. Буни халғ яширган. Уларни ўз асарларида бундай салбий томонларига камдан-кам тўхталишган. Бундай нодонларни мағташ, кўкларга кўтариш, зиҒирдек ғилган яхшиликларини тоҒдек ғилиб кўрсатиш йўли билан кўпинча уларнинг устидан кулишган. Уларнинг бундай тутган йўллари эртак-топишмоғларда кўзга ташланиб туради. Аслида оталари ҳисобига ғимор ўйнаш, талтайиш, ичкилик ичиш, ғўпол-ғўрслик, оддий одамларни менсимаслик, манманлик, такаббурлик, жаҳолат, Ғийбат каби салбий ҳусусиятлар ўша шахзодаларга хос. Лекин халғ буни ичига ютади, дамини чиғармайди. Йўғса, Искандарнинг шоҳи бор эканлигини ошкора айтса, ўлимга маҳкум бўлишини билган халғ шахзодаларни сипо, ботир, довьорак, билимдон, сахий, халғпарвар ғилиб кўрсатишга мажбур бўлган.

Бу Ғоя кўпроғ «Тўғлибой» эртак-топишмоҒида кўзга ташланади. Тўғлибой ўз замонасининг жуда машхур подшоларидан бирининг ўғли. Тўғлибой ёр ишғида ўзга юртларга отланади. Эртакларда бўладигандек тулпор оти воситасида, унинг ёрдамида жуда кўп ютуғларга эришади. Тўғлибой жуда одобли, меҳнаткаш, итоаткор. У отининг маслаҳати билан одамларга ўзининг исмини «Небилай» дейди, холос. Бошга сўз сўзламайди.

Тўғли Маҳмудшоҳ элига бориб, унинг боҒига кириб ғолади. Боладан боҒбон унинг исмини, юртини сўраса Небилай, дейди. Подшога ҳам шу жавобни айтади. Маҳмудшоҳ меҳнаткаш бола экан, аммо ўзи тентакроғга ўхшайди. Майли, ишлайверсин, деб боҒида ғолдиради.

Подшо ва боҒбонга оддий, содда, жиннисифат бўлиб кўринган Тўғлибой ўз ишига жуда мухтасар, доно, ағлли эканлигини кўрсатади, оҒзи ғийшиғ бўлса ҳам бойнинг ўғли гапирсин, деганларидек, у дадил ҳаракат ғилади. Буни халғ мана бундай таърифлайди:

Маҳмудшоҳнинг учта ғизи бор экан. Каттасининг оти Гултожи, ўртанчасининг оти Гулнора, кичигининг оти Лола. Ўалиги гап ғизларга ҳам эшитилибди. Қизлар отасига айтибди, - отажон, биз ҳам боғга бориб ўша болани кўриб, уни гапга солайлик-чи, балки бизга гапирар, - дейишибди.

Қизлар боғга келиб ғарашса, бир гулнинг тагида бир бола ухлаб ётганмиш. Қизларнинг кўнглига аллақандай хаёлар келиб, бир-биридан тортиниб, охири Тўғлини уйғотишибди. Булар ҳам гап сўрашса, «Небилай» деб жавоб берибди. Шунда биттаси юринлар кетамиз, ўла ғолсин «Небилай» демай, жиннига ўхшайди! – дебди. Шунда биттаси, - Ўе ўл, бола бўлмай, «Небилай» дегунча, мана бу олмага чиғиб, бизларга олма узиб берсанг ўласанми? – дебди. Бола пишиб турган олмага секингина чиғибди. Битта пишиб ўтиб, ярми чириган, битта пишиб ўтиб, энди чириётган, битта жуда пишиб, етилиб турган олмани узиб тушиб, ярми чириганини Гултожига, энди чириётганини, Гулнорага, пишиб етилиб турганини Гуллолага берибди¹.

Мана сизга жумбоғ. Мана сизга ағллиликнинг меваси, мана ўғимишлили-гу, донолик, шу дамгача ҳеч кимнинг хаёлига, ўйига келмаган, эсига тушмаган гап. Ўеч ким на подшога, на ғизларга ошкора айта олмайдиган гап. Бу жумбоғни ҳал ғилиш, ечиш учун калла керак, ағл керак, юрак керак. Етти ёт бегона, боз устига «тентак» номини олган боланинг ғизларнинг бирининг ғўлига ярми чириган, бирининг ғўлига энди чирий бошлаган, бирининг ғўлига эндигина пишиб етилиб турган олмани бериши катта гап. Умрларида бундай олмаларни ейиш у ёғда турсин ғўлларига ушлашга ҳам ҳазар ғиладиган ғизлар подшога арз ғиладилар.

Подшонинг ўнг ғўл вазири жумбоғни – чириган, ярим чириган, пишиб етилган олмаларни ғўлига олиб, минг бор таъзим ғилиб, кечирим сўраб шундай шарҳлайди:

- Эй подшои олам, у бола катта ғизингизни вағти ўтибди, ўртанча ғизингизнинг вағти ўтяпти, кичиги етилиб турибди, - деб ишора ғилибди. Шунинг учун ғизларни эрга бериш керак, дебди¹.

Доно халғда: мабодо муродингиз гавҳари ғўлингизга кирса, уни асрашда сустлик ғилманг, Ғафлатда ғолиб, ғўлдан бой берманг, иккинчи марта уни излаб тополмайсиз, ҳар ғанча пушаймон бўлсангиз ҳам фойда бермайди, отилган ўғ ғайтиб келмайди, дейилади. Аниғ мағсад сари интилган бола дадиллиги, тўғрилиги учун подшоҳнинг кенжа ғизига уйланиб ўз мағсадига эришади. Бу эса жажжи китобхонлар учун маъғул ишлардан бири бўлади.

Ўаёт насихатлар, насихатларга амал ғилишлардан иборат. Кимки ота-онанинг, ўзидан ёши улуғларнинг панд-насихатларига амал ғилиб яшаса, ҳаётда кам бўлмайди, рўзҒори бут, эл-юрт ўртасида обрў эътибори улуғ бўлади. Шу сабаб ҳар бир ота айниғса, ўғил фарзандларига тахминан мана бундай насихат ғилиб тарбиялайди.:

- ўғлим, сен доимо сабру чидамни ўзингга йўлдош ғил, нафасингни куйига кирма, уни ғийнашни энг улуғ йўл деб бил, топганингга ғаноат ғил, керагидан ортиғча топишга интилма, таомдан очу, хикматдан тўғ бил, одамларга ғўполлик ғилма, оғзингга нима келса гапираверма, ана шундагина сен, турли хил балолардан омон бўласан. Одамлар сенда йўғ сифатлар билан сени мағтаса алданма!

Нима гапирсанг хикмат ва насихатдан гапир, гапирган гапларингга аввало ўзинг амал ғил, ўз касбинг ва мартабангга яраша гапир, одамларни Ғазаб пайтида сина, дўстларни эса бошингга кулфат ва мусибат тушганда сина, доимо ёғимли ишларни амалга оширишга урин, гап гапирсанг далил ва ҳужжат билан гапир, ёшлигингни Ғанимат бил, доно кишилар билан ҳамсухбат бўл, дўстларингни ҳурмат ғил, одамларга очиг юзлилик билан боғ!

Нурилла бойвачча («Нурилла бойвачча») ҳамиша ота измидан чиғмаган, ҳар доим отанинг айтганини ғилиб келган бойваччалардан бири. У отасининг тириклигида бир одамдан ҳар сафар минг тангаданга:

- ўғлим, уйингга борсанг, хотинингни уйғотиб ётгин!

- ўғлим, ошиғ-мошиғга яхши, ҳар кимнинг севгани ўзига яхши.

- ўғлим, энди эрталабки насибадан ғайтма, деган жумбоғли насихатларни сотиб олади.

Ота ўғлининг бу ишидан хафа бўлмайди, демак, ўзига шу насихатлар керак экан сотиб олибди-да, деб ғўя ғолади. Ахир оғибат ота азо ғилгач, юрт ўғрилари кеча-ю кундузи Нуриллани талайдилар. Ахийри ўзини уйдан ҳайдаб, калтаклаб кетишади.

Инсон ўз тағдирини, ўз ҳаётини ўзи ҳал ғилади. Унинг иши юришмаса, омади кетса, тўғри йўл ҳам унга душман: ғоғилади, йиғилади, ғашга бўлади, ғўли синади, оёғидан жудо бўлади. Омади кетган Нуриллани биров, ҳатто, мардикорликка ҳам олмайди. Уйдан ғувилган, нима ғиларини билмай ғолган Нурилла савдогарларга ғўшилиб йўлга чиғади. У шу йўл билан бечораҳолик, камбағалликдан чиғарман, деб ўйлайди.

Олис йўл, сувсизлик, очлик, чарчоғ карвондагилар бошига ёғилган офат бўлади. Йўлда ташналикдан одамлар бирин-сирин ўла бошлайди. Ахийри карвон бир Ғорга етиб келади. Ўор оғзида сув бўлиб, уни дев ғўриглаб ётган бўлади. У сувга келган зотни омон ғўймайди. Ахийри навбат Нуриллага келади. Дев Нуриллага:

- Менинг бир саволим бор. Шу саволимга жавоб бера олсанг? Сув бераман, - дейди. Девнинг олдидаги сувнинг ичида бир ғурбага, унинг ёнида эса, бир пари бор экан. Пари девга ғараб кулса, дев ҳеч ғарамас,

¹ Ёзбек халӣ эртаклари. 2 томлик. 2-том. Т., 1963, 60-бет.

¹ Ёша китоб, ғша бет.

ғурбаға вағилласа, дев хурсанд бўлиб кулар экан. Дев Нурилладан буларнинг ғайсиси яхши эканлигини сўрабди. Нурилла девонадан сотиб олган гапининг бирини айтибди:

«Ошиғ мошиғға яхши, ҳар кимнинг суйгани ўзига яхши»¹.

Нурилланинг бу жумбоғни дев фойдасига ҳал ғилиши девни ийтиб юборади. Иккаласи дўстлашиб ғолишади. Сув ичган карвон Нуриллага кўп маблағ беради, у тез орада анча ўзини ўнглаб олади.

«Эрталабки насибадан ғайтма» ва учинчи жумбоғни ҳам ҳаёти давомида ечиб, бой-бадавлат бўлиб кетади. Буларнинг ҳаммаси яхши тарбия, отасининг панд-насихатига амал ғилишидан бўлади.

Ота-она фарзанди ўсиб-улғайиб, уларнинг ғўлларида ишларини олмагунча масъул. Болага яхши таълим-тарбия бериш уларнинг муҳим ишларидан бири ҳисобланади.

Шу ўринда бир мисолни келтирмоғчиман. Ўзроти Умар (Аллоҳ у кишидан рози бўлсин!) даврларида бир киши ўз ўғлидан калтак еганлиги ҳақида шикоят ғилиб келади ва шикоятчи ота ўғлини оғ ғилганлигини айтади. Шунда ҳазрати Умар ўғилни чағиртириб, ундан отасини нима учун урганлигини сўрайди. Фарзанд бунга жавобан отаси шу вағтлар мобайнида унга бирор-бир исломий таълим-тарбия, дунёвий билим олишга шароит яратмаганлигини, тўғри тарбия бермаганлигини, оғибатда йигит улғайиб, катта бўлгач жуда кўп муаммоларга дуч келаётганлигини афсус билан айтади. Бўлган воқеадан тезда хулоса чиқарган ҳазрат нодон отага ғараб сен ўғлингни эмас, у сени оғ ғилишга яроғлидир, деб қийиқдилар. Шунга кўра ғайсики, ота-она боласига ҳам исломий, ҳам дунёвий таълим-тарбия бермас экан, улар ўз фарзандлари олдидаги оталик ёки оналик ҳағларини адо ғилмаган ҳисобланишади. Ўаммамиз яхши биламизки, фарзанднинг ота-она олдидаги бурчлари жуда кўп. Шу билан бирга ота-она ҳам баъзи масалаларда фарзанд олдида бурчдор ҳисобландилар. Бу бурчларнинг энг авали, болага яхши исм ғўйишдир. Бу ўтмишдан ғолган анъана, одат ҳисобланади.

Фарзанд туғилгач, ҳар бир ўзбек хонадонида катта шодиёна бўлади. Чунки фарзанд насл давомчиси, ота-она бахти ва ғувончи. Таваллуд топган боланинг ғулоғига азон айтилади. Унга тўғри тарбия бериш, билим олишга шароит яратиш, меҳнатга ўргатиш, каттага ҳурмат, кичикка иззат руҳида ўстириш ҳам ота-онанинг ўз жигар ғўшаси олдидаги вазифаларидандир.

Қадимда бир Одил деган подшо ҳаддан ташғари маишатга берилган, кайф-сафо, ўйин-кулгини яхши кўрадиганлардан экан. У ёшлигида ота-онасига, уларнинг панд-насихатларига ғулоғ солмай ўсибди. Ота-она ўтгач, ота ўрнига ўзи подшо бўлибди. Юрт бошғариш, оила бошғариш бу ҳазилакам иш эмас. Бунинг учун бошғарувчида ағл, ҳушёрлик, тадбиркорлик, билимдонлик ва охир-оғибат донолик ҳам бўлиши керак. Ўзи ота-она безориси бўлса, саводсиз, ўғувсиз, одамларга меҳр-оғибатсиз бўлса, халғга ғандай ғарайди, юртини, оиласини ҳам дейлик ғандай бошғаради? Бундай ишларни бўйнига оладиган инсонда калла бўлиши керак.

Одилшоҳни ғўйиб ғўйса битта оилани ҳам тебрата олмайдиганлардан экан. Унинг бир Толиб исмли ўғли ҳам бор экан. Ўғил ҳам юриш-туришда отасидан ғолишмас экан. У тинимсиз ғимор ўйнаб, ҳазинани совиргани совирган экан. Унинг юриш-туриши, гап-сўзи ғўпол-ғўрс экан. Тез орада Одилшоҳ дунёдан ўтибди. Толиб тахтга ўтирибди. Ана энди, бўлар-бўлмасга ҳар куни ҳар хил фармонлар, жумбоғли масалалар элга тарғатила бошлабди.

Ағлсиз, ўғувсиз Толиб эндигина ўттиз баҳорни ғаршилаган, жуда ғирчиллама йигит бўлиши керак экан-у аммо ҳаддан зиёда ичкилик, ортиғча уринишлар уни эзиб, анча афғор ғилиб ғўйган экан. У тинимсиз жумбоғлар бериб, жумбоғларни еча олмаган вазир-у вужораларини ғатл эта бошлабди.

Толиб подшо кунлардан бир куни инсоннинг яшаш умрини сўраб ғолибди:

- Мен ўзгаларнинг умри ҳисобига яшамайман. Мен ўз умримни яшашим лозим. Ортиғча умр бериладиган бўлса, мен ўзимни осиб ўлдираман. Бу жумбоғни ким еча бўйи баробар олтин бераман. Лекин бу жумбоғни ечаолмаса подшоликдаги одамларнинг ярмини ғиличдан ўтказаман ғобилида фармон чиғарибди:

Бу жумбоғни еча олмаган жуда кўп одамларнинг боши кесилибди. Ахийри навбат бир чўпон йигитга келибди. Чўпон йигит ҳам осонгина бошини кундага ғўйиб берадиганлардан эмас экан. Шу сабабли у одамнинг умри ҳақида эртақчилардан эшитган жумбоғни айтиб беришга ғарор ғилибди:

Қадим-ғадимда худо тўрт махсуғот яратиб, уларнинг ҳар бирига 30 йиллик умр белгилабди. Махлуғотларнинг бири одам, иккинчиси эшак, учинчиси ит, тўртинчиси маймун экан.

Бир куни бу махлуғотлар худонинг олдида келиб, ўзларининг яратилишининг сабабларини, ҳаётий бурч ва вазифаларини билиш учун савол-жавоб ғилибдилар. Энг аввал Одам сўз бошлаб:

- Эй худо, сен мени нима учун яратдинг? – деб сўрабди. Шунда худо тушунтирибди:

- Сен ер юзидаги барча бойликларнинг, нозу неъмат, лаззату фароғатнинг эғаси бўласан. Ўар ғандай кучли ҳайвон сенинг иродангга бўйсунди, сенга хизмат ғилади. Сени ана шундай шарафга, раҳбарликка муносиб ғилиб яратдим.

Худонинг бу мулоҳазасидан одам ғаноат ҳосил ғилибди-ю, бироғ ўзи учун ўттиз ёш камлик ғилишини эслаиб ғўйибди. Шу пайт эшак:

- Мени нима учун яратдинг? – деб сўрабди.

- Сени одамнинг мушқули осон бўлиши учун яратдим. У сени узоғ йўлга минади, юк ортади, юрмасанг хивчин, ғамчи билан савалайди. Қўшга, араврга ғўшади, хуллас, эркин одам ғўлида бўлади.

Эшак бундан ғаттиғ хафа бўлиб:

¹ Ёзбек халі эртақлари. 2 томлик. 2-том. 1963 йил, 258-бет.

- Менинг кўрадиган куним ғурсин. ўттиз йил шундай азобу таҳғир остида умр кечирмоғ жуда оғир. Менга ўн йиллик умр ҳам етиб ортади, йигирма йилингни ғайтиб олағол, - дебди. Худо бунга рози бўлибди-да, эшакнинг йигирма йиллик умрини олиб 10 йилини ғолдирибди. Шунда одам:

- Эй худо, эшакдан олган йигирма йилингни менга берағол, ҳарна бўлса кўпроғ яшагим келади, - дебди. Шундай ғилиб одамнинг умри эллик йил бўлибди.

Ит сўрабди:

- Мени нечун яратдинг? Мен ўттиз йил яшаб ғандай ишларни ғиламан?

- Сени одам боласининг мулкига, чорбоғига, ҳовлисига ғоровул бўлсин деб яратдим. Камуйғу бўласан, ғулоғингни динг ғилиб ўтган-кетганнинг ғадамини пойлайсан, ўғрилари ғопасан, уёғ-буёғга чопиб, одамга садоғатингни исбот ғиласан. Одам сенга катак-уй ғуриб беради, ялоғингга овғат тўкади, ғолган-ғутган сарғитларни еб кун кўрасан. Куюк нон, совуғ овғат ювинди – бари сенники.

Буни эшитган ит йиғлаб юборибди:

- Менинг умрим бундай хўрлик, азоб ичида ўтадиган бўлса, ўттиз йил кўплик ғилади, йигирма йилингни ол, ўн йил яшасам ҳам етади, - деб ялинибди. Худо рози бўлибди. Шунда одам:

- Эй худо, итдан ортиб ғолган йигирма йилни ҳам менга бағишла, ҳарна бўлса кўпроғ бўлса, етмишга чигғунча яшайин, - дебди.

Шунга келишибдилар. Маймун сўрабди:

- Мени нима учун яратдинг? ўттиз йил ичида мен нима хизматларни бажараман?

- Сен одам боласи олдида ўйнаб-тиржайиб, уни кулдирасан, кайфиятини кўтарасан. Сенинг ҳам эркинг унинг ғўлида бўлади. Агар ирғишлаб ўинамасанг, кулдирмасанг – сени савалайди, темир тўрга ғамаб, оч ғолдиради. Икки кўзинг тўрт бўлиб, овғат сўраб мўлтираб турасан. Берса – ичасан, ейсан, бермаса – очингдан ўласан, хуллас, унга ажойиб томошалар кўрсатсин деб сени яратим.

Маймун ҳам шашғатор ёш тўкиб йиғлабди.

- Агар умрим шундай шармандаликда ўтадиган бўлса, менга ҳам ўн йил етади, йигирма йилингни ғайтариб ола ғол! – деб ялинибди.

Одам маймуннинг йигирма йилини ҳам сўраб олибди. Шундай ғилиб, унинг умри тўғсон йил деб белгиланибди.

Одам боласига худо ато ғилган умри ўттиз ёш экан. ўттиз ёшгача одам эгарланган отдай соғ умр кечирази, тўрт томони ғибла, борган ери бозор бўлиб шод-хандон яшайди. ўттиз ёшдан то эллик ёшгача анов Ишим битсин, манов Ишим битсин деб кеча-кундуз тинмай югуриб-йўртади, йўғ жойлардан ўз устига юк ортади. Бу унинг эшакдай ишлайдиган даври. Элликдан ўтгач, уйга одам кириб келса ёғтирмай ириллаб, ўтган-кетганнинг ғадамини пойлаб, ўғлим-ғизим бир ғошиғ овғат берармикан деб аланглаб умр кечирази. Бу унинг итдан сўраб олган умри, Етмишдан ўтгач, ёса одамнинг кўзи ғизариб, ияги ғағғайиб, бурнидан сув, оғзидан ушоғ тўкилиб, беллари букилиб, ғулоғи тикрайиб, эл-юртга кулги бўлиб яшайди. Бу унинг маймундан ғарз олган умридир.

Толиб подшо жумбоғни эшитиб бўлибоғ:

- Жаллод! Менга арғон келтир! Мен маймуннинг умрини кечиришни хоҳламайман, - деб ўзини-ўзи осиб юбориши жумбоғ тингловчи болаларда Толибга нисбатан ғахр-Ғазабларини уйғотади. Чунки ҳағиғат эмас, бир ривоятни эшитиб, ўзини ўлдирган ағлсиз одамдан ким ҳам ранжимайди дейсиз!?

ўзбек халғ эртақ-топишмоғларидан бири «Ағлсиз подшо ва донишманд чўпон» деб номланади. Бу жумбоғ-эртақда ҳам ёш, ағлсиз, кўр-кўрона иш юритадиган, узоғни кўра олмайдиган, ҳамиша ўзининг ғапини маъғуллашга ҳаракат ғиладиган ёш подшонинг ғожиаси берилади.

Беъмани ҳаёт кечирадиган, мамлакатни билиб-билмай, бошғарадиган ёш подшо от минишни, парваришни яхши кўрар экан. Керак бўлса, кечаси икки-уч марта отхонага кириб чиғар экан. Подшо тентак бўлганидан кейин от боғари ким бўларди? Бир куни подшо отларига разм солса, отлари анча озиб ғолгандек туюлибди кўзига. Отбоғар подшонинг саволига:

- Э жаноби олийлари, отларингиз бир неча кундан бери ўт-ем емай ғўйди, ҳадеб кишнайверадилар. Менимча, шаҳар четида бегона отлар бўлса керак, - дебди.

Тентак подшо вазирига тутриғсиз топшириғ берибди, шаҳар ташғарисида бошға отлар кишнаб, менинг отларимга ўт едирмай ғўйди, тинчитиб кел, - дебди.

Бундай ағлсизлик, бундай бемаънилик кичкинтойларнинг киноясига сабабчи бўлади. ўзга юртда, узоғ ғўшининг отлари кишнаси бу подшоликдаги отларга нима даҳли бор. Ахир бу отлар бир-бирларидан жуда олисада-ку? Иккинчидан, кишнаса кишнайверсин. Бу билан осмон узилиб ерга тушмайди-ку?

Аҳмоғ подшонинг аҳмоғ вазири ўттиз чағирим нарига бориб ғараса, бир йилғи боғар йилғиларини яйловга ғўйиб юбориб, бир ғўшиғни ўзича ҳиргойи ғилиб, офтобда ётган ёмиш.

- Э аҳмоғ, нега отларингни бўм-бўш ғўйиб ғўйдинг? Нега уларнинг оғизлари боғланмаган? Ахир вағти-бевағт кишнаб, подшоимизнинг отларини безовта ғилмоғдалар-у? Боз устига улар ўт – ем емай, озиб-тўзиб кетдилар. Бунинг ҳаммасига сен айбдорсан.

Болалар отбоғарга берилган бундай аҳмоғона топишмоғдан ёғаларини ушлаб куладилар. Нодон подшонинг ағлсизлик билан берган топшириғига кўра отбоғар ҳар хил отнинг оғзини латта билан боғлаб чиғади. Шу билан подшо тинчиса майли эди-я, аммо эндиликда оғзи боғланган оталар ғўёки нағас олиш билан ҳам зиён етказаётганлигини рўкач ғилиб отбоғарни саройга чағиртириб, яна ҳам жирканчли сўзлар билан ҳағорат ғилади. Отбоғар ҳам анойилардан эмаслиги, ўз ишига пишиғлиги, тадбиркорлиги

кинкинтойларнинг ҳали ҳаётда худди ўша отбоғар каби ўз ишларига мухтасар бўлиб камол топишга олиб келади. Чунки отбоғар ҳаётда тўғри, ағлли, хушёр бўлганлиги учун йўл-йўлакай расталарда куй чалиб, томоша кўрсатаётган ноҒорачиларнинг ноҒораларини тешиб, ёриб ташлайди.

Аҳмоғ подшо чўпонга ғуйидагича учта топишмоғни ечишни, еча олмаса уни ғатл этишини айтади:

- Ўйвонлар ичида ғайси бирининг кийими янги ва бўйи баландроғ?

- Қайси хайвоннинг соғоли узун?

- Биринчи саволингизда жавоб: мен миниб келган туянинг бўйи хайвонлар ичида энг баланд ва кийими янги. Чунки бу туям ягинда тўллаган.

- Иккинчи саволингизнинг жавоби: мана менинг ортимдан эргашиб келган такам унинг соғоли нағд икки ғарич.

Подшо мот бўлибди ва шунда ҳам бўш келмай:

- Нега ноҒарачиларнинг ноҒораларини ёриб ташладинг? – деб сўрабди.

- НоҒора овози бизнинг хайвонларнинг тинчлигини бузаяпти, - жавоб берибди.

- Вой нодон, эси пас, аҳмоғ ғандай ғилиб ноҒораларнинг овози ўттиз чағирим наридаги хайвонларнинг оромини бузади, - сўрабди подшо.

- Хўш, бўлмаса, айтинг-чи, нега шунча масофа олисдаги отларнинг кишнаши сизнинг отларингизнинг ғулоғини динг ғилмоғда, - жавоб берибди отбоғар¹.

Аҳмоғ подшо енгилибди ва отбоғарга нима тиласа беришини айтибди. Отбоғар ҳам анойилардан эмаслиги болалар учун ҳаёт мактаби бўлиб қолади. Отбоғар бешта ҳўкиз терисидек ер беришини тилаганда подшо отбоғарни ағлсизликда айблаб, унинг устидан кулади. Лекин тадбиркор отбоғар бешта ҳўкизни сўйиб, уларнинг терисидан ип ясайди ва бу ип бутун подшоликни эгаллайди. Ваъда-ваъда. Ағлли отбоғарнинг тадбиркорлигига ғойил ғолган аҳмоғ тахтини, ерини, мол-давлатини отбоғарга топшириб, ўзи ўзгалар юртига кетиши эртақ-топишмоғ тингловчи болаларни ҳаётда хушёр бўлиб яшашга, етти ўлчаб бир кесишга ўргатади.

Эртақ-у ривоятларда айтилишича, меҳнаткаш халқ доимо ишчан, ҳалол, тўғри сўз, ўз эл-юртига меҳрибон, садоғатли бўлган. Бу анъанага айланган. Фарзандлари ҳам уларнинг ортидан боришган. Улар ўзларига биркитилган ҳар ғандай ишни меҳр билан, берилиб, меъёрига етказиб адо этишган. Оддий халқдаги бундай удумни кўрган подшолар, бойлар, ғозиларнинг айрим фарзандлари ҳам худди меҳнаткашларнинг ўғил-ғизларидек бўлишга ҳаракат ғилишганлари тўғрисида яратилган кўплаб эртақ-жумбоғларни кўрдик.

«Пўлатнинг ўғли Ботирбек» эртақ-топишмоғининг бош ғаҳрамони жуда таниғли, ғамчисидан ғон томадиган, оддий меҳнаткаш халқни ҳамиша ғийноғга солиб келадиган бир подшо. Унинг уч забардаст ўғли бор. ўғиллар ота бойлигига, шуҳратига, номига ғизигмайдилар. Улар ҳар доим оддий халқга суяниб, улардек ишлаб, меҳнат ғилиб, дуо олиб яшашга интиладилар. Улар ҳатто, подшоликдаги ғўйларни навбатма-навбат ўзлари боғадилар. Ака-укалар баъзан тортишув – жумбоғга сабаб бўладиган ишларни ҳам амалга оширар эканлар. Буларнинг мана бундай ишларини кўрган ғишлог болалари ҳайратга тушдилар:

Ака-укалар ғўйларни навбатма-навбат биринчи кун тўнғич ака, иккинчи кун ўртанча ака, учинчи кун кенжа ука боғар эканлар. Тўнғич ўғил ёғочдан турли нарсалар яшашга уста экан. Шу сабабли доимо ёнида асбоб-ускунасини олиб юрар экан. Кунлардан бир куни у ғўй боғиб юриб, вағтни тезроғ ўтказиш мағсадида ёғочдан бир ғўғирчоғ ясабди. Кўғирчоғ жуда чиройли чиғибди. У ғўё тирикдек эмиш. Йигит кечки пайт уйга ғайтишда ғўғирчоғни буталар орасига яшириб ғўйибди.

Эртасига ўртанча йигит акаси ясаган ғўғирчоғини топиб олади. У ғип-ялонғоч бу ғизни тирик деб ўйлаб, бир оз тескари ғараб туради. Ва у бу чинакам ғўзаллик намунаси бўлган ғиз жонсиз, кийимсиз ғўғирчоғлигини билиб, унга жуда чиройли, эртақлардагидек кўркем кўйлак тикиб кийинтириб ғўяди. Тамом, жон бағишланса у бемалол гапира олади.

Ўаётда бошланган ишнинг охири, поенини бўлади. Кенжа ўғил далага чиғиб, буталар орасига разм солса ўзи чиройли, кийим-боши ажойиб бир ғиз турган эмиш. Йигит аста келиб ғараса, у ҳағиғий ғиз бола эмас, балки ғўғирчоғ бўлади.

Кенжа ўғил даров енг шимариб ишга киришади: тўғсон тўғғизта гиёҳдан тайёрланган доривор сувни унинг юзига пуркаши билан ғиз ғўлларини юғори кўтариб, сўнг кўйлақларини тўғрилаб, аста ўрнидан туради.

Кўғирчоғ - ғиз дунёдаги энг ғўзал, соҳибжамол ғиз бўлади. Кенжа уни ўзи билан уйга бошлаб келади. Ана энди ана шу соҳибжамол ғизга учала ака ошиғ. Мана шу ошиғлик болалар ўртасида жанжал, тортишувга сабабчи бўлади: бири ғиз тўнғич акага тааллуғли деса, иккинчиси ўртанчага, учинчиси эса кенжа укага дейди. Лекин болалардан бири:

- Аслида бу ғўғирчоғ йўғ эди. Уни тўнғич ака ихтиро ғилди, ишлади, - деган бола ҳағ бўлиб, жумбоғни ечган энг ағлли бола ҳисобланади.

«Шаҳзода ва дўппи» эртақ-жумбоғида ҳам болаларни ўйлашга, топоғонликка ўргатади. Мана бу жумбоғли эртақ шаҳзода ва болалар ўртасида катта тортишувга сабабчи бўлади.

Эртақ-жумбоғда бир бева хотин тўғғиз ўғли билан бир парча нонга хор-зор бўлиб турмуш кечиради. У ўз фарзандларини ғоринларини тўйдира олмай, ўз ёғига ўзи ғўғирилиб юриши кичик китобхон учун ачинарли. Онанинг охи, зори мурҒақ ғалбларни турмуш, унинг икир-чикирларини ўйлашга олиб келади.

¹ Ёзбек халі эртақлари. 2 томлик. 2-том. 1963 йил, 420-бет.

Ўаётда ишламаса, меҳнат ғилмаса, катталарга ёрдам бермаса оғибати яхши бўлмаслигини ҳам дилларига жо ғилиб оладилар ва ҳамиша ўйлаб иш кўришга одатланадиган бўлишлари табиий деб ўйлаймиз.

Эртақ-жумбоғ мана бундай бошланади:

Бир ғишлоғда тўғғиз ўғли билан бир тул хотин яшар экан. Ака-укалар ташғарида ўйнаб юрганларида кенжа укалари уйда ўтирар экан. Бир вағт ғарасаки, она дўппи тика бошлабди. Бундан хурсанд бўлган кенжа ўғил:

- Онажон, дўппини кимга тикаяпсиз? – деб сўрабди.

- Сенга тикаяпман, овунчоғим! – жавоб берибди она¹.

Онага бари бир бола бола. У каттами-кичикми уни яхши кўради, суяди, эркалайди. Вағти келса жазолайди, вағти келса мукофотлайди. Бўлса борини ундан аямайди. Бўлмаса йўғ. Бари бир у ҳар ғандай ҳолатда ҳам боласининг кўнглини олади.

Камбағал она кенжатоёғга айтган гапи, ваъдаси тўғғиз болага тенг. Кичик уканинг кўчага чиғиб, «Онам менга дўппи тикапти» деган хабарини эшитган ака-укалар бирин-кетин уйга кирадилар. Она ҳаммасига «Сенга тикаяпман, ғароғим» дейди.

Дўппи битди. У битта. Бола тўғғизта. Тикиш учун бошга мато йўғ. Она учун болаларнинг ҳаммаси бирдек. Она узоғ ўй-хаёл билан ёш подшо олдига ўғилларини бу жумбоғни ечиб берар деган мағсадда жўнатди. Ахир подшода имкон кўп. Ағл билан иш кўриб, яна бир оз мато берса, она ҳамма ўғилларига бир хил дўппи тикиб бериши тайин ёки подшо хазинадан барча болаларга бир хил дўппи совға ғилиши ҳам мумкин.

Ёш подшода ағл йўғ, фахм-фаросат йўғ. Жумбоғни тўғри ечиш, уларга ёрдам бериш ўрнига: «Мен подшоман, подшо жумбоғ ечмайди», деб дўппини ғайчи билан ғийиб, минг бўлак ғилиб чор тарафга сочиб юборар экан. «Ана, дўппи сизларга, у ҳаммангизга етади», дейди.

Бу подшонинг, халғ ҳимоячисининг, ҳукмронининг гапи, иши.

Халғда яхши бир гап бор: турмушдаги икир-чикирлар болани, инсонни тарбиялайди, тўғри йўлга солади. Ўа, ҳар бир бола камол топар экан, яхши-ёмонни кўради, билади, бошидан ўтказади. Тарбия кўрган ҳар ғандай бола ёмонни ўзига ғабул ғилмайди, фағат яхшини дейди, яхшини олади, яхшилик учун курашади.

Бўлимдаги эртақ-жумбоғларни тинглаган ҳар бир бола ўйлаймизки, ўзига ижобий хулоса чиғариб олади.

Китобчада кузатганимиздек, эртақ-топишмоғларни уйда, маҳаллада, болалар боғчаларида янада кўпроғ айтиш, топиш анъана тусига кирса, бу бугунги ёш авлод таълим-тарбиясида кутилган натижани беради.

МУНДАРИЖА

Муаллифдан _____	3
Тарбиянинг боши _____	4
Зукколик – олий неъмат _____	9
Яшаш манбаи – меҳнат _____	13
Ўаёт нафаси _____	18
Тарбия асоси _____	25
Оғила - Ўамиша оғила _____	41
Эзгулик илинжида _____	63
Икир – чикирлар болани, инсонни тарбиялайди _____	74

¹ Олтин олма. Ёзбек халі эртақлари. Т., 1997, 94-бет.

II ҚИСМ. ЖОРИЙ ЎҚУВ МЕТОДИК ТАЪМИНОТ

ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Ўқув ишлари бўйича проректор

проф. Н.Алимов

29 август 2011 йил

БТУ кафедрасининг 28.08.2011 й.даги
1-сонли кафедра йиғилишида кўриб чиқилган ва маъқулланган.

Кафедра мудири: _____ проф. У.А.Жуманазаров

БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ФАНИДАН ИШЧИ ЎҚУВ РЕЖА

Таълим йўналиши:	–	БТУ ва СТИ
Таълим шакли:	–	Кундузги
Фан ўқитиладиган давр:	–	I- II семестр
Умумий юклама	–	240 соат
Аудитория соатлари	–	114 соат
Шундан: маъруза	–	56 соат(I семестр- 30, II семестр- 26 соат)
амалий машғулот	–	58 соат (I семестр - 30, II семестр – 28 соат)
Мустақил таълим	–	126 соат (I семестр - 58, II семестр - 58 соат)

Жиззах – 2012

№	Фанларнинг мавзулари (ишчи ўқув дастури бўйича)	Машғулот турлари бўйича режалаштирилган юклама ҳамда баҳолаш шакллари									Мавзу бўйича тавсия этиладиган манбалар (ишчи ўқув дастурига асосан тартиб рақамида)
		Мазруза	Шу жумладан педагогик технология асосида	Баҳолаш шакллари	Амалий, семинар машғу-лотлари	Шу жумладан, интерактив методлар асосида	Шу жумладан, интерфаол методлар асосида	Баҳолаш шакллари	Мустақил иш	Мустақил иш шакли	
I семестр											
1	2	3	4	5	6	7	9	10	11	12	13
2.	Болалар адабиёти ва фольклор фанига кириш.	2		Оғзаки сўров	2				4	Адабиётлар билан ишлаш	1, 4, 5, 23
	Халқ оғзаки ижоди ва болалар китобхонлиги.	4			2				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
3.	Болалар уйин фольклори.	2			2				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
4.	Ўзбек болалар адабиёти тарихи.	4		Оғзаки сўров	4				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 23
5.	Навоий ижоди ва болалар китобхонлиги.	4			6				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
6.	Гулханий ва Бобур ижоди, уларнинг болалар китобхонлигидаги ўрни.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 23
7.	Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди ва болалар китобхонлиги.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 20
8.	Ғафур Ғулом ижоди ва болалар китобхонлиги.	2		Тест синови	2				6	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
9.	Ойбек ва ижоди ва болалар китобхонлиги.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
10.	Уйғун, Ҳамид Олимжон ижоди ва болалар китобхонлиги.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
11.	Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий ҳаёти ва ижоди.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
12.	Илёс Муслим, Адҳам Раҳмат ҳаёти ва ижоди.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
Jami semestr bo'yicha		30			30				58		

№	Фанларнинг мавзулари (ишчи ўқув дастури бўйича)	Машғулот турлари бўйича режалаштирилган юклама ҳамда баҳолаш шакллари								Мавзу бўйича тавсия этиладиган манбалар (ишчи ўқув дастурига асосан тартиб рақамида)	
		Маъруза	Шу жумладан педагогик технология асосида	Баҳолаш шакллари	Амалий, семинар машғу-лотлари	Шу жумладан, интерактив методлар асосида	Шу жумладан, интерфаол методлар асосида	Баҳолаш шакллари	Мустақил иш		Мустақил иш шакли
II семестр											
1	2	3	4	5	6	7	9	10	11	12	13
2	Султон Жўра, Ҳаким Назир ижоди ва болалар китобхонлиги.	2		Оғзаки сўров	2				4	Адабиётлар билан ишлаш	1, 4, 5, 23
	Пўлат Мўмин ҳаёти ва ижоди.	2			2				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
3.	Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди. уларнинг	2			2				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22

	болалар адабиётидаги ўрни.										
4.	Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашид ижоди.	2		Оғзаки сўров	4				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 23
5.	Худойберди Тўхтабоевнинг ҳаёти ва ижоди.	2			6				6	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
6.	Фарход Мусажонов ва Миразиз Аъзам ижоди.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 23
7.	Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётининг вакили сифатида.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 20
8.	Ҳозирги давр болалар адабиёти (Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳ.Имомбердиевлар мисолида).	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
9.	Жаҳон болалар адабиёти. Даниел Дефо, Жани Родари асарлари.	2		Тест синови	2				4	Адабиётлар билан ишлаш	3, 4, 5, 7, 22
10.	Шарл Пьеро, Жанотон Сфифт асарлари ва болалар адабиёти.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
11	Ака-ука Гриммлар ва Андерсон эртаклари ва унинг ғоявий тематикаси.	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
12	А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой асарлари ва болалар китобхонлиги	2			2				4	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
13	В.Чуковский, С.Я.Маршак асарлари ва болалар китобхонлиги.	2			2				2	Адабиётлар билан ишлаш	2,3, 5,7,8, 19, 22, 23
Jami semestr bo'yicha		26			30				58		

2.1.2. ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУР

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**А.ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

_____ проф.
Алимов Н.

«28» август 2011 йил

Болалар адабиёти ва фольклори фанидан ишчи ўқув дастури

Билим соҳаси: 100000 – таълим

Таълим соҳаси: 140000 - ўқитувчилар тайёрлаш
ва педагогик фанлар

Бакалавриат йўналиши: 5141600 – бошланғич таълим

Жиззах – 2011

АННОТАЦИЯ

«Болалар адабиёти ва фольклор» курси буйича тузилган мазкур дастур Республика Олий укув юртларининг бошлангич таълим, дефектология ва мактабгача тарбия факультетининг укув режасларига киритилган булиб, уни боскичма – боскич тизим асосида уқитиши кузда тутилган.

«Болалар адабиёти ва фольклор» юзасидан тузилган дастур буйича ишлашдан МАКСАД – булгуси бошлангич синф уқитувчилари, ёрдамчи мактаб муаллимлари, бoгча тарбиячиларига узбек ва жахон болалар адабиётининг пайдо булиши, болалар китобхонлиги, балалар адабиётининг халк оғзаки ижоди билан боғликлиги, болалар адабиётининг катталар адабиётидан фарқи, ёш балалар камолотида болалар адабиётининг тутган урни, узбек ва жахон болалар адиблари ва уларнинг ижодий махсулотлари хақида суз боради.

Тузувчи:

филология фанлари доктори,
профессор **У.А.Жуманазаров**

Такризчилар:

филология фанлари доктори,
профессор С.Матжонов
филология фанлари доктори,
профессор **Б.Тўхлиев**

Дастур А.Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институтининг
Илмий Кенгашида муҳокама қилинган ва тасдиқланган
(2011 йил 28 август 1-сонли мажлис баённомаси).

СЎЗ БОШИ

Куйидаги ўқув–услубий мажмуа амалдаги дастурлар асосида тайёрланиб, таълим педагогика йўналишларида тахсил олаётган талабаларга мўлжалланган. Замонавий педагогик технология тизимига суянган ҳолда идентив ўқув мақсадлари, мавзу бўйича кўриб чиқилиши зарур бўлган муаммолар, назорат топшириқлари, талабалар мустақил бажариши зарур бўлган топшириқлар ва ҳар бир мавзу учун бирламчи адабиётлар рўйхати берилган. Мажмуада халқ оғзаки ижодининг жанрларидан бўлган эртак, топишмоқ, мақол кабиларга таърифлар берилиб, уларнинг бола тарбиясида муҳим аҳамият касб этиши, болалар адабиёти сўз санъати ва тарбия воситаси эканлигидаги роли кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, Алишер Навоий, Гулханий, Ҳамза, Абдулла Авлоний, Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий, Илёс Муслим, ва Жонатон Свифт, А. С. Пушкинларнинг кичик ёшдаги болаларга бағишланган асарларидан мисоллар ва улар ҳақида қисқача илмий маълумотлар берилади.

Унда талабаларга болалар адабиёти ва фольклор бўйича муҳим муаммоларни ўрганиш, мустақил иш топшириқларига тайёрланишда жуда муҳим баъзи методик кўрсатмалар билан бирга ана шу масалаларни мукамал ўрганишга ёрдам берадиган асл манбалардан парчалар келтирилади. Шу билан бирга ҳар бир мавзу охирида фандан ечимини кутаётган илмий муаммолар ва зарурий адабиётлар рўйхати келтирилган.

«БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОР» ФАНИ БЎЙИЧА АСОСИЙ ВА ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

Асосийлари:

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Дарслик. Ўқитувчи, 1994.
2. Жумабоев М. Ўзбек ва жаҳон болалар адабиёти. Мажмуа. - Тошкент:, Ўқитувчи, 1996.
3. Жумабоев М. Болалар фольклори қўлланма. ТДПУ, 1999.
4. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Дарслик. - Тошкент:, Ўқитувчи, 2001.
5. Жумабоев М. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. Дарслик. - Тошкент:, Ўзбекистон, 2002.
6. Жумабоев М. Ўзбек болалар адабиёти. Дарслик. - Тошкент:, Ўзбекистон, 2002.
7. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Дарслик. - Тошкент:, Ўқитувчи, 2003.
8. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Мажмуа. - Тошкент:, Ўқитувчи, 2004.
9. Суюмов А., Жумабоев М. Болалар адабиёти. Қўлланма. - Тошкент:, Ўқитувчи, 1992.
10. Суюмов А., Жумабоев М. Болалар адабиёти. Мажмуа. - Тошкент:, Ўқитувчи, 1993.

Қўшимчалар:

1. Антология узбекской детской литературы. - Тошкент:, Шарқ, 2007.
2. Баракаев Р. Жонажоним шеърият. - Тошкент:, Чўлпон, 1996.
3. Баракаев Р. Ўзбек болалар адабиёти ва А.Авлоний ижоди. Фан нашриёти, 2004.
4. Жумабоев М. Эртақларнинг илмий-таълимий аҳамияти. Қўлланма. ТДПУ, 1998.
5. Матчонов С., Китоб ўқишни биласизми. - Тошкент:, Ўқитувчи, 1993.
6. Ўзбек болалар антологияси. 1-2-жилдлар. - Тошкент:, Чўлпон, 2006.

УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР РЎЙХАТИ.

1. Бобоев Т. Ўзбек шеър тузилиши асослари. Услубий қўлланма. - Тошкент, 1995.
2. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш курси бўйича ўқув-методик ва кўргазмали қўлланма. - Тошкент, РЎММ, 1997.
3. Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. Амалиёт. - Тошкент, РЎММ, 1993.
4. Жумабоев М. Спорт – бобомерос. Методик қўлланма. - Тошкент, 2007.
5. Жумабоев М. Эртақлардаги алп қизлар.. Методик қўлланма. - Тошкент, 2006.

6. Жумабоев М. Олий мактабда чет эл болалар адабиёти. Методик қўлланма. - Тошкент, 2000.
7. Жумабоев М. Дўстлик – тарбиянинг боши. Методик қўлланма. – Тошкент, 2007.
8. Жумабоев М. Кичкинтойлар фольклори. Услубий қўлланма. - Тошкент, 2006
9. Жумабоев М. Эртак. Ватанпарварлик. Тарбия. Методик қўлланма. - Тошкент, 2007
10. Жумабоев М. Топишмоқларнинг илмий-таълимий аҳамияти. Методик қўлланма. - Тошкент, 2006.
11. Жумабоев М. Топишмоқларнинг илмий-таълимий аҳамияти. Услубий тавсиялар. - Тошкент, 1999.
12. Жумабоев М. Болалар фольклори. Услубий қўлланма. - Тошкент, 1999.
13. Жумабоев М.. Кичкинтойларнинг катта адабиёти. Услубий тавсиялар.. - Тошкент, 1995
14. Имомов З. Фаттохов М. Ахборот технологиялари. Методик қўлланма. - Тошкент, 2002.
15. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. - Тошкент, Ўқитувчи, 1996.
16. Мирқосимова М. Адабий таҳлил методикаси. Методик қўлланма. - Тошкент, 1998.
17. Мирқосимова М. Бадиий таҳлил усуллари. Методик тавсиялар. - Тошкент, 1995.
18. Мирқосимова М. Бадиий таҳлил мезонини ўргатиш. Услубий тавсиялар. -Т.:, 1996.
19. Мирқосимова М. Адабий суҳбатлар. Методик қўлланма. - Тошкент, 2000.
20. Расулов А. Илми ғарибани қўмсаб. Методик қўлланма. - Тошкент, Университет, 2002.
21. Сафаров О., Йўлдошев Б, Аҳмедов Ш. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Услубий қўлланма, -БухДУ нашри, 2003.
22. XX аср ўзбек адабиётини ўқитиш мазмунини белгилаш масалалари. Услубий қўлланма. - Тошкент, 2001.
23. Ҳожааҳмедов А. Ўзбек арузи луғати. - Тошкент, Шарқ, 1998.

ИНТЕРНЕТ МАНБАЛАРИ

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

2.1.3. КАЛЕНДАР ТЕМАТИК РЕЖА

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**А.ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

_____ проф.
Алимов Н.

«28» август 2011 йил

**БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ
ФАНИДАН КАЛЕНДАР ТЕМАТИК РЕЖА**

Билим соҳаси: 100000 – таълим
Таълим соҳаси: 140000 - ўқитувчилар тайёрлаш
ва педагогик фанлар

Бакалавриат йўналиши: 5141600 – бошланғич таълим

Жиззах – 2011

№	Маъруза мавзулари	Соат	Адабиёт	ЯПТ усули
1.	Болалар адабиёти ва фольклор фанига кириш.	2	8	«Ақлий ҳужум»
2.	Халқ оғзаки ижоди ва болалар китобхонлиги.	4	3,8	«Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш»
3.	Болалар уйин фольклори.	2	3,8	«Қарорлар шажараси»
4.	Ўзбек болалар адабиёти тарихи.	4	3,8	«Кластер»
5.	Навоий ижоди ва болалар китобхонлиги.	4	8	«Вен диаграммаси»
6.	Гулханий ва Бобур ижоди, уларнинг болалар китобхонлигидаги ўрни.	2	8	«Ялпи фикрий ҳужум»
7.	Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди ва болалар китобхонлиги.	2	8	«Ақлий ҳужум»
8.	Ғафур Ғулом ижоди ва болалар китобхонлиги.	2	8	«Кластер»
9.	Ойбек ва ижоди ва болалар китобхонлиги.	2	5,8	«Қарорлар шажараси»
10.	Уйғун, Ҳамид Олимжон ижоди ва болалар китобхонлиги.	2	1,8	«Вен диаграммаси»
11.	Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий ҳаёти ва ижоди.	2	8	«Қарорлар шажараси»
12.	Илёс Муслим, Адҳам Раҳмат ҳаёти ва ижоди.	2	8	«Кластер»
13.	Султон Жўра, Ҳаким Назир ижоди ва болалар китобхонлиги.	2	8	«Ақлий ҳужум»
14.	Пўлат Мўмин ҳаёти ва ижоди.	2	8	«Қарорлар шажараси»
15.	Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди, уларнинг болалар адабиётидаги ўрни.	2	8	«Кластер»
16.	Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашид ижоди.	2	8	«Вен диаграммаси»
17.	Худойберди Тўхтабоевнинг ҳаёти ва ижоди.	2	8	«Ялпи фикрий ҳужум»
18.	Фарход Мусажонов ва Миразиз Аъзам ижоди.	2	8	«Ақлий ҳужум»
19.	Латиф Махмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётининг вакили сифатида.	2	8	«Ақлий ҳужум»
20.	Ҳозирги давр болалар адабиёти (Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳ.Имомбердиевлар мисолида).	2	8	«Кластер»
21.	Жаҳон болалар адабиёти. Даниел Дефо, Жани Родари асарлари.	2	2,5	«Вен диаграммаси»
22.	Шарл Пьеро, Жанотон Сфифт асарлари ва болалар адабиёти.	2	2,5	«Ақлий ҳужум»
23.	Ака-ука Гриммлар ва Андерсон эртаклари ва унинг ғоявий тематикаси.	2	2,5	«Қарорлар шажараси»
24.	А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой асарлари ва болалар китобхонлиги	2	2,5	«Ақлий ҳужум»
25.	В.Чуковский, С.Я.Маршак асарлари ва болалар китобхонлиги.	2	2,5	«Кластер»

Жами: 56 соат

№	Amaliy mashg`ulot mavzulari	Soat	Adabiyot	YAPT usuli
1.	"Bolalar adabiyoti va folklor" kursining ob'yekti, predmeti, maqsad va vazifasi.	2	8	«Qarama-qarshi munosabat»
2.	Bolalar adabiyoti va folklorning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati.	2	3,8	«Ven diagrammasi»
3.	Xalq og'zaki ijodi va bolalar kitobxonligi. Qo'shiq, maqol va topishmoq.	2	3,8	«Insert» strategiyasi
4.	Tez aytish va ertaklar.	2	3,8	«Fikrlarning shiddatli hujumi»
5.	Mahmud Qoshg`ariy hikmatlarida bola tarbiyasi borasidagi fikrlar.	2	6	«Klaster»
6.	Ahmad Yugnakiy hikmatlarinig bola tarbiyasidagi ahamiyati.	2	6	«Rasmlarni to`g`ri joylashtir»
7.	Bolalar adabiyotida Yusuf Xos Xojib hikmatlarining ahamiyati.	2	6	«Aqliy hujum»
8.	A.Navoiyning «Hayratul abror» asari va uning tarbiyaviy ahamiyati.	2	8	«6x6x6» metodi
9.	A.Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonida bola tarbiyasiga va uning bilim olishiga e'tibori.	2	8	«Qarorlar shajarasi»

10.	A.Navoiyning «Mahbubul qulub» asari haqida.	2	8	«Insert» strategiyasi
11.	Bobur, Gulxaniy ijodi va bolalar kitobxonligi.	2	6	«Qarama-qarshi munosabat»
12.	Abdulla Avloniy asarlarida yoshlar tarbiyasi.	2	8,3	«Insert» strategiyasi
13.	Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadriddin Ayniy ijodida ilm olish, odob-axloq mavzusi, pedagogik asarlari va bolalar kitobxonligi	2	8	«Fikrlarning shiddatli hujumi»
14.	Gʻafur Gʻulom oʻzbek bolalar adabiyotining ulkan vakili.	2	8	«Rasmlarni toʻgʻri joylashtir»
15.	Oybek bolalarning sevimli yozuvchisi.	2	8	«Aqliy hujum»
16.	Uygʻun lirikasida bolalar dunyosining kuylanishi.	2	8	«6x6x6» metodi
17.	Hamid Olimjon yoshlik kuychisi.	2	8	«Qarorlar shajarasi»
18.	Zafar Diyor, Quddus Muhammadiy bolalarning sevimli shoirlari.	2	8	«Insert» strategiyasi
19.	Ilyos Muslim asarlarida yoshlar tarbiyasi .	2	8	«Klaster»
20.	Adham Rahmatning bolalarga atab yozgan asarlari.	2	8	«Rasmlarni toʻgʻri joylashtir»
21.	Sulton Joʻra bolalarning sevimli shoiri.	2	8	«Aqliy hujum»
22.	Hakim Nazir bolalarning sevimli yozuvchisi.	2	8	«6x6x6» metodi
23.	Poʻlat Moʻmin bolalar shoiri .	2	8	«Qarorlar shajarasi»
24.	Shukur Saʼdulla bolalar shoiri.	2	8	«Insert» strategiyasi
25.	Qudrat Hikmat yoshlik kuychisi .	2	8	«Qarama-qarshi munosabat»
26.	Xudoyberdi Toʻxtaboyev bolalarning sevimli yozuvchisi.	2	8	«Ven diagrammasi»
27.	Chet elning taniqli ijodkorlari. (Sharl Perro, Xans Andersen).	2	2,5	«Insert» strategiyasi
28.	Rus adabiyotining vakillaridan A.S. Pushkin.	2	2,5	«Klaster»
29.	Rus adabiyotining vakillaridan L.N.Tolstoy va S.Ya. Marshak ijodi .	2	2,5	«Rasmlarni toʻgʻri joylashtir»

Jami: 58soat

2.2. ЖОРИЙ ЎҚУВ ТАЪМИНОТ

2.2.1. ЛЕКЦИЯЛАР МАТНИ

“БОЛАЛАР АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОР” ФАНИГА КИРИШ

(2 соат)

Режа:

1. «Болалар адабиёти» тушунчаси ва унинг шаклланиш босқичлари ҳақида.
2. Болалар адабиётининг мақсад ва вазифалари.
3. Ўзбек болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари
4. Болалар адабиёти ва болалар китобхонлиги масаласи, уларнинг ўзаро муносабатлари

1. «Болалар адабиёти» деганда турли ёшдаги болаларга мўлжалланган сўз санъатидаги асарлар; ҳаётий-кундалик ва тарихий воқеликни болаларча идрок эттирадиган, болаларча тасаввур ва тафаккур тимсолларида гавдалантирувчи, болалар тили ва лексикасига, акли савиясига мос келувчи бадиий асарлар мажмуасини тушунамиз. Бундай асарларнинг муаллифлари эса болалар шоири ёки болалар ёзувчиси, адаби деб юритилади. Зафар Диёр, Илёс Муслим, Қ.Муҳаммадий, Шукур саъдулла, Адҳам Раҳмат, Ҳаким Назир, Пўлат Мўмин, Қудрат Ҳикмат, Ҳудойберди Тўхтабоев, Турсунбой Адашбоев кабилар ана шундай болалар шоири ёки болалар ёзувчиси, адабларидир. Адиб сўзи болалар шоири ёки болалар ёзувчиси атамаларига нисбатан ҳозирги вақтда жуда кам қўлланса-да аслида икки маънода: кенг маънода, умуман, сўз санъаткорига нисбатан, тор маънода прозаик ёзувчига нисбатан ишлатилади.

Болалар адабиёти бадиий адабиётнинг ажралмас таркибий бўлаги саналади, бошқача айтганда, бадиий ижоднинг болаларга бағишланган қисми шу ном билан юритилади. Бу адабиёт бадиий асарлар билан бирга, кенг маънода болалар учун ёзилган илмий-оммабоп китобларни, турли хил изоҳли маълумотлардан иборат тўпламларни ҳам ўз ичига олади. Бу бир томондан. Иккинчи томондан эса «катталар адабиёти»дан мустақкам ўрин эгаллаган кўпгина ёзувчи ва шоирлар ҳам борки, уларнинг ижодларида болаларга бағишланган туркум-туркум асарлар ҳам мавжуд, у ёки бу асарларида болаларга аталган саҳифалар ҳам оз эмас. А.Навоий, Бобур, Ҳамза, А.Авлоний, С.Айний, Ҳ.Олимжон, Ойбек, Ғ.Ғулом, Уйғун, Э.Воҳидов, А.Орипов каби шоир ва ёзувчиларнинг асарлари ҳам болаларнинг севиқли китобларига айланганлиги инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат. Кўрамизки, болалар адабиёти фондидан – хазинасидан жой олган асарларнинг муаллифлари ўзларининг серқирра ижодлари билан адабий жараёндан, адабиётнинг олтин саҳифаларидан икки йўналишда жой олган: биринчиси – соф профессионал болалар шоири ёки ёзувчиси сифатида танилган ва болалар адабиётининг йирик вакиллари сифатида ном қозонган ижодкорлар; иккинчиси – кичкинтойлар учун ҳам, катталар учун ҳам асарлар ёзган ва умуман, катталар адабиётининг улкан сиймолари сифатида танилган ва эл ардоқлаган ижодкорлардир.

Болалар адабиётининг шаклланиш босқичи кишилиқ жамиятининг энг қадимги босқичларига бориб тақалади, дейиш мумкин. Чунки бу адабиётнинг юзага келишига асосий сабаб – ҳамма вақт инсонларнинг ўз келажаги ҳисобланган ёш авлодни ўзлари истаган анъаналар руҳида тарбиялаш, ўзларининг ворислари сифатида келажак ҳаётга тайёрлаб бориш каби ҳаётий-тарихий эҳтиёж саналадики, инсон ҳали ёзувни кашф этмаган даврларда бу вазифани, халқ оғзаки ижоди, асосан, болалар фольклори бажарган. Масалан, аллалар болаларга қаратилган, уларга бағишланган сўз санъатининг илк намунаси ҳисобланади. Бу силсилада эртак, мақол, топишмоқ, ялинчоқ, ҳукмлагич, эркалама, овунмачоқ, тез айтиш, санама, чандиш сингари жанрлардаги асарлар ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Маълумки, болалар адабиёти ҳар бир халқнинг маънавий – маданий тараққиёти ва педагогик фикрларининг ўсишига боғлиқ ҳолда шаклланади. Шунинг учун ҳам унинг шаклланиш босқичи турли мамлакатларда ҳар хил даврларга тўғри келади. Масалан, Францияда XVII асрда Шарл Перро (1628-1703), XVII асрнинг охири XVIII асрнинг бошларида Англияда Даниэл Дефо (1669-1731), Жонотан Свифт (1667-1745), XVIII асрнинг иккинчи ярми XIX асрнинг бошлари ва ўрталарида Германияда ака-ука Гриммлар: Яков Гримм (1785-1863) ва Вильгельм Гримм (1768-1859), Даниялик Ханс Христиан Андерсен (1805-1875), шунингдек, Россияда XVIII-XIX асрларда яшаб ижод этган Н.И.Новиков (1744-1828), Н.А.Крилов (1769-1844), В.А.Жуковский (1783-1853), А.С.Пушкин (1799-1837), П.П.Ершов (1815-1910), К.Д.Ушинский (1824-1870), Л.Н.Толстой (1828-1910), А.П.Чехов (1860-1904) каби улкан санъаткорлар томонидан ёзилган асарлар яратилган даврлардаёқ болалар адабиётининг шаклланиш тарихини белгилаб берган эди.

Ўзбек адабиётида болаларга бағишланган асарлар дастлаб Алишер Навоий ижодидан бошлаб учраса-да, бироқ ҳақиқий болалар адабиёти XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида Ҳ.Ҳ.Ниёзий, С.Айний, А.Авлоний, Элбек, Абдуқодир Шакурый, Саид Аҳмад Сиддикий кабилар ижодида махсус адабиёт сифатида шакллана бошлади. Кейинчалик бу рўйхатга Ғ.Ғулом, Ойбек, Ҳ.Олимжон, Ғайратий, Уйғун каби ижодкорлар келиб қўшилди. Уларнинг анъанаси эса Ғулом Зафарий, Зафар Диёр, Султон Жўра, Доржия Оппокова, Маҳмуда Оқилова, Мажид Файзий, Шокир Сулаймон, Адҳам Раҳмат, Илёс Муслум, Шукур Саъдулла, Қ.Муҳаммадий, Ҳаким Назир, Пўлат Мўмин каби катор ижодкорлар томонидан давом эттирилди ва болалар учун мўлжалланган махсус адабиёт – болалар адабиёти шаклланди. Айтиш мумкинки, бу адабиёти иккинчи жаҳон урушигача тўла шаклланиб улгурди: чунки, унинг олтин хазинаси болалар поэзиясига ҳам, прозасига ҳам, драматургиясига ҳам, адабий танқидига ҳам мос келадиган асарлар ва мақолалар яратилган эди. Ана шундай адабий жараён орқали ўзбек халқининг бутун тарихи давомида янги маънавий маърифий ва ижодий ходиса, болалар учун махсус адабиёт яратилди, бу адабиёт ўз номи билан

«болалар адабиёти» деб номланди ва у узоқ йиллар давомида элу халқимизнинг фарзандларини маънавий-маърифий руҳда тарбиялашда астойдил хизмат қилиб келаяпти. Албатта, бу адабиётнинг пайдо бўлиши ва шаклланишида муҳим роль ўйнаган бир қатор манбалар мавжуд.

2. Болалар адабиёти сўз санъати ва тарбия воситасидир. Кичкинтойлар учун ёзиладиган ҳар қандай бадиий асар уларнинг ёш хусусиятларига, савияларига мос, ёш китобхонлар қалбида ўй-фикрлар уйғотадиган, ёрқин образларга бой, юксак ғояларга, улкан ва порлоқ ишларга илҳомлантирадиган бўлиши зарур. Энг муҳими мавзулар тушунарли, содда ва қизиқарли тилда ифодаланиши керак.

Болалар адабиёти ёшларни имон-этикодли кишилар сифатида ва ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда қудратли қуролдир.

Фақат чинаккам бадиий асарларгина болаларга кучли таъсир кўрсатиб, ана шу юксак талабларга жавоб бера олади. Шу сабабли бундай китоблар педагогик нуқтаи назардан ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Болалар китоби бу вазифани бажаришда бадиий тилга суянади. Адабий асарнинг тили унинг ғоявий мазмунини аниқ ва ифодали очиб бериш воситасидир. Яхши, аниқ, равлон, образли, бой тил билан ёзилган асар ёзувчининг мақсад ва фикрларини китобхонларга тез ва осон етказди.

Алишер Навоий «Махбуб-ул қулуб» да тилни «кўнгил хазинасининг қулфи» ва сўзни шу «хазинанинг калити», деб таърифлайди. Буюк шоир кишиларни қисқа ва мазмунли, чуқур мантиқ билан сўзлашга чақиради. Бу талаб, шубҳасиз, болалар ёзувчиларига ҳам тааллуқлидир.

Болалар ёзувчиси содда, равлон, қизиқарли ва мазмундор қилиб ёза билиши керак. Бунинг учун эса у халқ тилини пухта билмоғи лозим.

Равлн тил билан ёзилган бадиий асарлар китобхоннинг нутқиға ҳам катта таъсир кўрсатади, сўз бойлигини оширади.

Болалар ёзувчиларининг энг яхши китоблари ёш авлодни ҳаётға тўғри муносабатда бўлишға ўргатади, она-диёримизға, меҳнатға муҳаббат, замонамизға садоқат руҳида тарбиялайди, уларни юртимизнинг муносиб фарзандлари бўлишға чақиради. Китоб боланинг дунёқарашини шакллантиришға ёрдам беради, характериғни тарбиялайди. Илм-фанға муҳаббатни оширади. Китоб халқимизнинг ўтмиши, илғор маданиятимиз, фан ва техникамиз ютуқлари билан таништиради, фахр-ифтихор туйғуларини ўстиради.

Маълумки, ўз олдиға катта таълим – тарбия масалаларини қўйган «Ўзбек болалар адабиёти» узоқ йиллардан бери мамлакатимиз олий ўқув юртларида фан сифатида ўрганилиб келинади. Болалар адабиёти ёшларни тарбиялашда мустақил мамлакатимизнинг маънавий-маърифий қуролидир.

Фақат чинакам бадиий асарларгина болаларға кучли таъсир кўрсатиб, ана шу юксак замон талабларига жавоб бера олади. Шу сабабли бундай китоблар педагогик ва психологик нуқтаи назардан ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Болалар китоби бу вазифани бажаришда бадиий тилға суянади. Яхши, аниқ, равлон образли, бой тил билан ёзилган асар ёзувчининг мақсад ва фикрларини китобхонларға тез ва осон етказди.

Алишер Навоий ўзининг «Махбуб-ул қулуб» асарида сўзни «Кўнгил хазинасининг қулфи», деб таърифлайди. Бугун қудратли қурол бўлган сўз санъати - адабиётдан фойдаланмай туриб, янги жамият қурувчисини ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш мумкин эмас. Болалар ёзувчиларининг энг яхши китоблари ёш авлодни ҳаётға тўғри муносабатда бўлишға ўргатади, она-диёримизға, меҳнатға муҳаббат, замонамизға садоқат руҳида тарбиялайди. Уларнинг юртимизнинг муносиб фарзандлари бўлишға чақиради.

3. Аёнки, бой ва ранг-баранг халқ оғзаки ижоди намуналари ёзма адабиётнинг майдонға келиши ва ривожланишида бой манба бўлиб хизмат қилади. Бу жиҳатдан Махмуд Қошғарийнинг «Девону лугатит турк» асарини эслаб ўтиш ўринлидир. XII асрнинг буюк тилшунос олими ўзининг бу китобида бизға кўп маълумотлар беради. Шунингдек, Юсуф Ҳос Ҳожибнинг «Қутудғу билиг», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳақойиқ» дostonларида шунингдек, Аҳмад Ясавий, Сулаймон Бокургонийларнинг асарларида ҳам тил, илм, фан, ахлоқ-одоб масалалари қамраб олинади.

Маърифатпарварликни байроқ қилиб қўтарган Абдулла Авлоний, Ҳамза, Фитрат, Элбек, Мунавварқорилар томонидан ёзилган дарслик ва қўлланмаларида болалар ҳаёти, ўқиши, ахлоқ-одоби ҳақида материаллар берилади.

Ўтган асрнинг 20- йилларида Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Ғафур Ғулом, Ғайратий, Шокир Сулаймон, Ойбек ва бошқаларнинг катта ёшдаги болалар учун ёзган асарларида илм ва меҳнатға чақирик кенг ўрин олди. Кейинчалик бу сафға З.Диёр, Д.Оппокова, М.Файзий, Илёс Муслим, А.Раҳмат, Ш.Саъдулла, Қуддус Муҳаммадий, Ҳ.Назирлар келиб қўшилади.

Болалар адабиёти йилдан-йилға ривожланиб борди ва 30-йилларға келиб, ўзининг профессионал шоир ва ёзувчиларига эға бўлди. Бу даврда қардош халқлар адабиётидан жуда кўплаб асарлар ўзбек тилиға таржима қилинди.

Урушдан кейинги давр болалар шеърлятида она-Ватан, гўзал диёр, хур ўлкамиз тўғрисида яратилган асарлар, айниқса, диққатға сазовордир. Бу мавзуда яратилган асарлар ичида А.Ориповнинг «Дехқон бобо ва ўн икки болакай қиссаси» шеъри болалар адабиётининг кейинги йилларда қўлға киритган жиддий ютуқларидан бўлди.

Бугунги ўзбек болалар шеърляти ҳақида гап кетганда, мактаб ҳаётини акс эттирадиган асарларға алоҳида тўхталиб ўтишимиз керак бўлади. Бунға мисол қилиб Илёс Муслимнинг «Мактабим», «Китобчам» шеърляри кичик мактаб ёшидаги болаларға мўлжалланган.

Болалар тарбиясида драматургия жанрида яратилган асарлар ҳам муҳим рол ўйнайди. Ҳ.Назир, А.Раҳмат, П.Мўмин, Н.Орифжонов, Ф.Мусажон ва бошқаларнинг пьесалари ўзининг болаларбоплиги билан кичкинтойлар қувончига қувонч қўшиб келмоқда.

4. Бугунги кунда қудратли қурол бўлган адабиётдан кенг фойдаланмай туриб, янги жамият қурувчисини ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш мумкин эмас.

Болалар китобхонлигини ўқувчиларнинг педагогик-психологик хусусиятларига кўра қуйидагича гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар китобхонлиги (2 ёшдан 7 ёшгача).
2. Мактаб ёшидаги кичик болалар китобхонлиги (7 ёшдан 11-12 ёшгача).
3. Ўрта ва катта мактаб ёшидаги болалар китобхонлиги (13-14 ёшдан 15-17 ёшгача).

Бу давр болалар китобхонлиги асосан ота-оналар ва тарбиячилар томонидан амалга оширилади. Ҳали ўқиш, ёзиш-чизишни билмайдиган мактабгача тарбия ёшидаги болалар дунё сирларидан беҳабар бўладилар. Шунга қарамай, бизни қуршаган оламни тезроқ билиб олишга, уни ўрганишга интиладилар. Бунда ота-оналар, боғчаларда эса тарбиячилар болаларга яқиндан ёрдам бериши, яъни уларга бадиий асарлардан парчалар ўқиб бериши лозим. Болаларга ўқиб бериладиган ҳар қандай асарнинг ҳажми қисқа, мазмуни содда бўлиши талаб этилади. Шунингдек, бундай китобларнинг расмлари ранг-баранг, ҳарфлари эса йирик-йирик бўлиши мақсадга мувофиқ.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар тинглайдиган асарларнинг кўпчилигини эртақ, қўшиқ, топишмоқ, мақол, тез айтиш каби халқ оғзаки ижоди асарлари ташкил этади. Бундан ташқари, ёзувчилар яратган ва юқори талабларга тўла-тўқис жавоб берадиган асарлар ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун қўл келади. Аммо шу нарсани ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, болалар учун ижод қиладиган қалам соҳиби ҳаётдаги муҳим, ҳарактерли воқеа ва ҳодисаларни бадиий образлар орқали болалар нутқига хос тилда, уларнинг ёши, руҳияти ва савиясига мувофиқ равишда тасвирлаши лозим.

Болалар шоири Анвар Обиджоннинг “Сухбат” деган шеъри бор. Шоир унда болалар яхши кўрадиган ғозлар тўғрисида сўз юритади. Маълумки, болалар жониворлар, хусусан қушларга илк ёшларидан бошлаб қизиқадилар. Шу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, “Сухбат” бола ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Воқеа жуда оддий ва содда. Ўзаро сухбатдан маълум бўладиги, ғозларнинг қорни оч, уларни боқиш керак. Буни шоир ўзини воситасида ифода этади:

- Ғозлар, бир сўз дейсизми?	- Нега патни силайсиз?
- Ға, ға-ға!	- Ғоқ, ғоқ-ғоқ.
- Тотли сули ейсизми?	- Мендан нима тилайсиз?
- Ҳа, ҳа, ҳа!	- Боқ, боқ, боқ!

Бу хилдаги шеърлар кичкинтойларни мустақил фикрлашга, турмуш таассуротларини тўплаб, улардан ҳулоса чиқаришга ўргатади.

Болаларнинг, айниқса, жажжи қизчаларнинг сеvimли машғулотларидан бири қўғирчоқ ўйнашдир. Йўлдош Сулаймоннинг “Қўғирчоқ” шеърида қўғирчоқларни асраб-авайлаш, оддий бир ўйинчоқ воситасида катталарнинг меҳнатини эъзозлаш масаласи ўртага ташланади.

Қуёш билан тенг туриб,
Озода кийинтириб,
Сенга тақамиз маржон,
Қўғирчоқ, қўғирчоқжон.
Қўлдан қўймаймиз сира,
Юқтирмаймиз гард, шира.
Овунчоқсан бизларга,
Қўғирчоқсан бизларга.

Ҳар қандай ёзувчи мактабгача тарбия ёшидаги болаларга ўқиб бериладиган асар тилининг бадиий жиҳатдан пухта-пишиқлигига, тушунарли, аниқ ва раvonлигига алоҳида эътибор беради. Бу ёшдаги болаларга тавсия этиладиган асарлар ҳаёт ҳақида муайян тасаввур бериши билан бирга завқ-шавқ бағишлайди:

Мен Лоламан, Лоламан,
Озода киз бўламан.
Эрта билан тураман,
Юз-қўлимни юваман,
Мушугим бор қора мош,
Ўзи жудаям юввош
Мендан олдин туради,
Юз-қўлини ювади. (Ш.Саъдулла. “Лола ва мушук”)

Ҳулоса қилиб айтганда, болалар ўзлари тинглаган асарлари ёрдамида аста-секин атроф-муҳит билан танишади, она-юртга меҳр-оқибатли бўлишни, табиатни асрашни, меҳнатни севишни ўрганади.

Бу ёшдаги болалар китобхонлиги аввалгисидан биров фарқ қиладиган. Бу фарқ болаларнинг ёши ва билим савияси билан боғлиқ. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар асосан тарбиячилари, ота-оналари ёрдамида бадиий асарлар билан танишсалар, бошланғич синф ўқувчилари бу ишни мустақил бажаради. Мустақиллик уларга ишонч ва завқ бағишлайди.

Бу ёшдаги болаларни теварак-атрофдаги турли воқеа-ходисалар ниҳоятда қизиқтиради. Уларнинг бизни қуршаган олам ҳақидаги саволларига бадиий асарларда муфассал жавоб берилган.

11-12 ёшдаги болалар сеҳрли-фантастик эртақ, саргузашт, ҳикоя, қисса ва достонларни севиб ўқийдилар. Оллаёрнинг “Фазогир чумоли” (эртақ-қисса), Анвар Обиджоннинг “Даҳшатли Мешполвон” (эртақ-қисса), Қуддус Муҳаммадийнинг “Эркинжон ойга чиқибди” (достон), Юсуф Шомансурнинг “Ойдан келган болалар” (достон) каби асарлари шу ёшдаги болаларга мўлжаллаб ёзилган.

Бу ёшдаги болалар ўзлари мустақил равишда китоб ўқиб қолмай, балки ўқиган китобларидаги қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларини баҳолашга ўрганадилар, зарурат бўлса улар кўрсатган мардлик ва жасоратларни такрорлашга ҳозирланадилар.

Бу ёшдаги болаларга халқимизнинг шонли тарихи, бугунги ҳаёти ҳақида ёзилган турли жанрдаги асарларни тавсия этиш мумкин. “Широк”, “Тўмарис” каби афсоналар билан бирга, Ойбек, Ғофур Ғулом, Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий, Ҳаким Назир, Ш. Саъдулла, А. Обиджон, Т. Адашбоев, Қамбар ота ва бошқаларнинг замонавий мавзудаги энг яхши асарлари муҳим тарбиявий аҳамият касб этади.

Жаҳон болалар адабиётининг А. Пушкин, Л. Толстой, С. Сервантес, Д. Дефо, Ж. Свифт, Э. Войнич, К. Чуковский, С. Маршак каби намоёндалари яратган асарлар болалар дунёқарашини шакллантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

Кўриб ўтганимиздек, болалар адабиёти ўзига хос хусусиятлари билан катталар адабиётидан фарқ қилади. Зотан, болалар ёзувчиси дунё воқеаларини болалар тасаввури, тушунчасини назарда тутиб тасвирлайди. Шу орқали кичкинтойларни олға интилишга чақиради, ҳаётни чуқур англаш ва севишга ёрдам беради.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Болалар шеърляти, мақсад, вазифа, болалар китобхонлиги.

Мавзуга оид саволлар:

1. Болалар адабиёти катталар адабиётидан қайси жиҳатлари билан фарқ қилади?
2. Қандай асарлар болаларга кучли таъсир этади ва алоҳида аҳамият касб этади? Жавобингизни изоҳланг.
3. Бугунги кунда қудратли қурол бўлган адабиётдан кенг фойдаланмай туриб янги жамият қурувчисини ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш мумкинми? Ҳосил бўлган хулосаларингизни изоҳланг.
4. Ўзбек болалар адабиётининг ривожланишида қайси ёзувчи ва шоирлар ўз ҳиссаларини қўшишди?

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(4-соат)

Режа:

1. **Болалар учун мўлжалланган ва бевосита болалар томонидан айтиладиган фольклор**
2. **Бешик қўшиғи алла ҳақида.**
3. Мақолларнинг мавзувий олами.
4. Топишмоқларнинг асосий хусусияти ва турлари.
5. Тез айтишлар.
6. Эртақ жанри. Ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар.
7. Ҳаётий-маиший эртақлар.

1. «**Болалар фольклори**» - халқ оғзаки ижодининг кичкинтойларга бағишланган ва болалар томонидан ижро этиладиган бир қисми саналади. Моҳият эътибори жиҳатидан болалар фольклори ҳам болалар адабиёти каби кундалик ижтимоий ва маънавий-маърифий ҳаёт талаблари натижасида инсоният бадиий тафаккурининг илк тонгларидаёқ, кишилик жамиятининг биринчи босқичларидаёқ шакллана бошлаган ва тараққий этган. «Чунки болалар ҳам ўз ота-оналари қатори туриб ижтимоий-маиший ҳаётда, хусусан, ишлаб чиқаришнинг талай жабҳаларида ўз имкониятлари ва иқтидорлари доирасида қадим замонлардан буён қатнашиб келадилар. Катталар иморат курса, улар ғишт, лой етказиб турганлар, катталар хирмон янчса, улар қўш хайдаганлар. Хуллас, катталар уюштирган турли-туман маросимларда қатнашганлар, улар қўшиқ куйласа жўр бўлганлар, биргаликда рақсга тушганлар. Бундай аралашув болаларнинг ҳаёт воқеаларига ўз муносабатларини ифодалаш йўсинини ҳам ола бошлаган. Бу жараён

болалар учун гоҳ ўйин тарзда кечса, гоҳ мажбурий меҳнат шаклида кечган: ўйин тарзида кечганида болалар эҳтиросларга тўлиб-тошиб, ўз завқларини жўшқин вас амимий оҳангларда куйлаганлар: мажбурий меҳнат тарзида кечганида эса оғир меҳнат туфайли ҳорғин ва аламли туйғуларини ғамгин шаклда ифода этганлар. Ўзбек болалар фольклори ана шу тариқа юзага кела бошлаган. У узок асрлар давомида хилма-хил шаклдаги асарлар ҳисобига бойиб борган. Бунга болалар билан бирга катталар ҳам баб-баравар ҳисса қўшганлар. (Қаранг: Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. Тошкент, «Ўқитувчи», 1985, 3-бет).

Болалар фольклорига мансуб барча оғзаки ижод намуналарининг тасдиқлашича, болалар фольклори икки катта қисмга бўлинади.

Бунга катталар томонидан болалар учун яратилган ва бевосита болалар томонидан айтиладиган ажойиб-ғаройиб эртаклар, болалар завқини чорловчи топишмоқлар, нутқни ривожлантирувчи тез айтишлар киради. Мантиқий жиҳатдан бундай намуналар болалар адабиётининг таркибий қисмидаги ажойиб намуналар саналадики, улар кичкинтойларда нутқни ривожлантириш, уларда одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш, инсонпарварлик, ватанпарварлик, мардлик каби ҳислатларни таркиб топтиришга хизмат қилади.

Бундан ташқари, катталар томонидан болалар учун яратилган ва уларга мўлжаллаб тўқилган эркалаш халқ поэзиясини ташкил қилувчи ўзбек халқ қўшиқларидан бешик қўшиқлари (аллалар, айтим олқишлар, суйиш қўшиқлари, эркаламалар, овутмачоқлар, қизикмачоқлар)ни ҳам болалар фольклорининг ажойиб намуналарига киритиш мантиқий жиҳатдан асослидир. Чунки уларда гўдакнинг истикболига оид орзу-умидлар, бола яшаётган муҳит ўз ифодасини топади. Болани белаш, ўтқазиш, атак-чечак юргизиш, сакратиш, ўйнатиш ва овутишларда турли-туман аллалар, суйиш қўшиқлари намуналари, «Той-той», «Борди-борди» ва бошқа овутмачоқлар айтилади.

2. Бола тарбиясида қўшиқнинг роли жуда катта. Қўшиқ халқ оғзаки ижодининг энг кўп тарқалган ва оммалашиб кетган жанрларидан бири ҳисобланади. Айниқса, алла қўшиғи етакчи ўринда туради. Бешик қўшиғи-аллада кичкинтойнинг дастлабки табассуми, илк бор қўл-оёқларини қимирлатиши, имо-ишорани тушуниши куйланади. Она ўз алласида атрофни қуршаб турган оламни қўшиб айтади.

Овунтириш-аллани ҳамма оналар, бувилар, боболар айтишади. Оллоҳ бешикдаги чақалоққа хотиржамликни ато этганлигини, шу сабабли ҳеч қандай шарпа- душман унинг уйқусини буза олмаслигини куйидаги тўртликдан билиб олиш қийин эмас.

Така- туқи гавора бўлсин,
Душмани овора бўлсин.
Уйқуси бешикда қолсин,
Душмани эшикда қолсин.

Бешик қўшиғида, аввало, бешикка таъриф-тавсиф берилади. Аслида бешик ёғоч – тахта. Пар ва матолар билан бурканганда у юмшоқ, ҳар қандай мурғакка ҳузур бахш жой бўлиши ҳар бир бешик қўшиғида чиройли ифодага эга.

Она учун боланинг овуниши, тинчлиги табассуми керак. Алла аста-секин оммавий қўшиққа айланади ва бу қўшиқлар узок йиллар мобайнида давом этади. Бешик қўшиқлари кенжа авлод камолотида ўзига хос тарбия ролини ўтайди.

3. Мақоллар халқ оғзаки ижодининг энг қадимий дурдоналаридан бири бўлиб, асрлар оша халқимизнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва мафкуравий курашларини ихчам шаклда, теран фикрларда ифода этган. Халқ донолигининг бадий ифодаси бўлган мақоллар табиат, жамият ва инсон тафаккурининг поэтик образи сифатида ўтмиш аجدодларимиз томонидан сайқал топган. Шу сабабли мақоллар шакл жиҳатдан ихчамлиги, соддалиги, фалсафий жиҳатдан теранлиги, донолигини ўзида ифода этганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Турли хил манбаларда мақоллар матал, масал, зарбулмасал, ҳикмат, оталар сўзи каби бир қанча шаклларда учраса-да, ҳозирги пайтда мақоллар инсон донолигининг эркин кўзгуси сифатида ўрганилади.

Мақоллар кўп қирралиги, ихчамлиги, лекин мазмун жиҳатдан бойлиги, фалсафий жиҳатдан теранлиги ҳаётни объектив жиҳатдан тасвирлаш орқали диалектиканинг айрим қонун ва категорияларини ифодалаб бергани учун ҳам бизнинг диққат эътиборимизни ўзига тортади.

Улуғ рус ёзувчиси Л.Н.Толстой мақоллар инсон руҳий дунёсини ўзида акс эттириб берганлиги ҳақида алоҳида мамнуният билан тўхталиб: «Ҳар бир мақолда мен шу мақолни яратган халқнинг сиймосини кўраман» дейиши бежиз эмас.

XI асрнинг буюк мутафаккирлари Алишер Навоийнинг яратган куйма сатрлари халқ мақолларига нақадар яқинлигини кўрсатади.

Оз-оз ўрганиб доно бўлур,
Қатра - қатра йиғилиб дарё бўлур.

Ўзбек халқ мақоллари доимо теран, конкрет фикрни англатади. Шунинг учун ҳам ҳар бир мақол эстетик жиҳатдан киши қалбини завқ-шавққа тўлдиради. «Она юртинг омон бўлса, ранг-рўйинг сомон бўлмас», «Эр йигитнинг қадрини, оғаси эмас эл билур», «Булбул чаманини, одам ватанини соғинади».

Мақолларнинг муҳим хусусиятларидан бири аниқ ва тугал фикрни англатса, иккинчиси мақол воқеликни ё ижобий ё салбий нуктаи назаридан баҳолайд: «Онаси мақтаган кизни олма, янгаси мақтаган қиздан қолма». Мақоллар ўз маъносида эмас, балки кўчма маънода ишлатилиши билан ҳам характерлидир. «Айрилганни айик ер, бўлинганни бўри ер».

Мақолларнинг халқ ижодининг бошқа турларидан яна бир фарқи шундаки, мақолнинг яратилиши канчалик секин бўлса, истеъмолдан чиқиб кетиши ҳам кам учрайди. Бу ҳолат мақолларнинг мазмун шаклининг муносиблиги билан изоҳланади. Ҳаётда кузатишларимизга асосланиб айта оламизки, ҳар қандай фикр ибратли бўла олмаганидек, ҳар қандай ибратли фикр ҳам мақол бўла олмайди.

Мақоллар мазмунига кўра кенг маънони билдиради, ана шу хусусият мақолларга кенг семантик кўчимлар имкониятини берадики, бир мақолнинг жамият тараққиётининг турли босқичида турлича ишлатилиб келинган. Мақоллардаги бу хусусият уларга умрбоқийлик бағишлайди. Ўзбек халқ мақолларининг кўпчилиги меҳнаткаш халқ томонидан яратилган. Мақоллар халқ ҳаётини, унинг турмушини, орзу - интилишини, дунёқарашини кўп асрлик тажрибалари орқали халқимизнинг ахлоқий эстетик нормаларини ўзида акс этади: «Билимсиз бирни енгар, билимли мингни».

Мақоллар ватан, ватанпарварлик, инсон – инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, адолатпарварлик, хунарли, меҳр-оқибатли, ота – онага ҳурмат, ёрга садоқат мавзуларни кўпроқ каби ўзида мужассамлаштиради. Мақолларнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, у ё тасдиқни, ё инкорни билдиради: «Айтар гапни айт, айтмас гапдан қайт», «Хуснли туйда керак, муҳаббат кунда керак». Ҳақиқий халқ мақолида меҳнаткаш халқ идеаллари акс этгани учун ҳам ҳар бир шахсни, меҳнаткаш халқни, ватанни, адолат ва садоқатни, мардлик ва қаҳрамонликни, инсонпарварлик, тўғрилиқ, ҳалоллик, омонатга хиёнат қилмаслик, меҳр-муҳаббат, ота-она ҳурматини жойига қўйиш сингари инсоний фазилатлар улуғланади: «Ватан гадоси бўлгунча, кафан гадоси бўл», «Мард йиқилса майдонда қолади, тўғри юрган кийикнинг кўзидан бошқа ўқи йўқ», «Ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич», «Ота рози худо рози» мақоллари тарбия воситаси ҳамдир. Ҳаётдаги ярамас иллатларни кескин қоралаш, инсонийликни улуғлаш кўпчилик мақолларда учрайди. Бундай мақолларнинг ахлоқий-тарбиявий таъсири ижтимоий ҳаётдаги жами ярамас хатти – ҳаракатларни инкор этиш орқали ифодаланади. «Дангасага иш буюрсанг сенга ақл ўргатар», «Гап десанг қоп-қоп, иш десанг Самарқанддан топ», «Дангасанинг важи кўп, оҳангсизнинг авжи».

Мақолларда бутун коинотнинг яратувчиси худо ҳақида ҳам ибратли фикрлар баён этилади: «Бекорчидан худо безор», «Сабр қилсанг менга, яна ҳам бераман сенга», «Худойим қулим десин, пайғамбар умматим десин».

4. Топишмоқлар табиат, жамият ва инсон тафаккурининг маҳсули бўлиб, у нарса ва ҳодисалар ҳақида маълумотлар беради. Топишмоқларнинг пайдо бўлишида инсон ўз ҳаётида кўрган, ўзи яратган, етиштирган маҳсулотлар, ўзи сезган, эшитган ҳодисаларни поэтик шаклда ифодалашнинг бир туридир. Топишмоқ содда, аниқ, дарак гап шаклида ифодалашнинг предметларга ҳаракатли белгилари воситаси билан англатиб, жавоб талаб қилувчи гапдан иборат бўлади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, топишмоқ «сўз образининг калитидир».

Топишмоқнинг тарихи кишилик жамиятининг тарихи билан ҳамбарчас боғлиқдир. Шу сабабли деҳқончилик, чорвачилик, қурол-яроқлар, табиатдаги нарсалар, ўсимликлар, ҳайвонлар, ҳашоротларни билиш керак бўлади. Топишмоқнинг жумбоқ хусусияти уни топишга кишини қизиқтириб қўяди.

Ҳозирги пайтда ҳам топишмоқлар ўзининг тарбиявий хусусиятини йўқотгани йўқ. У ёшларнинг фикрлаш қобилитини ўстиришга хизмат қилади. Уларни зийракликка, синчковликка, кузатувчанликка, маълум бир поэтик фикрни излаб топишга ўргатади.

1875 йилда «Туркистон вилояти газети»нинг биринчи сонида топишмоқлар, иккинчи сонида эса қозоқча таржимаси берилади. 20-йиллар ўтгандан кейин Н.П.Остроумов томонидан 150 та топишмоқ нашр этилади. Турон кутубхонаси ходими Абдулла Носиров томонидан 600 топишмоқдан иборат тўплам тузилди, аммо нашр этилмай қолиб кетади.

1929 йилда Исмоил Орифий 115 ўзбек халқ топишмоғини нашр эттиради, лекин бу топишмоқда шева хусусиятларига аҳамият берилмайди.

Топишмоқларни тўплашда ҳамма талабларга жавоб берадиган қилиб йиғишда фольклоршунос олим Буюк Каримовнинг хизматлари катта. Ўзбек топишмоқларини тўплаб уларнинг ўзига хос хусусиятларини мужассамлаштирган ҳолда китоб қилиб чиқаришда Зубайда Хусаинованинг хизмати катта.

Топишмоқларнинг пайдо бўлишида инсон ўз ҳаётида кўрган, ўзи яратган, етиштирган маҳсулотлар, ўзи сезган, эшитган ҳодисаларни поэтик шаклда ифодалашнинг бир туридир. Топишмоқ содда, аниқ, дарак гап шаклида ифодалашнинг предметларга ҳаракатли белгилари воситаси билан англатиб, жавоб талаб қилувчи гапдан иборат бўлади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, топишмоқ «сўз образининг калитидир».

Топишмоқнинг тарихи кишилик жамиятининг тарихи билан ҳамбарчас боғлиқдир. Шу сабабли деҳқончилик, чорвачилик, қурол-яроқлар, табиатдаги нарсалар, ўсимликлар, ҳайвонлар, ҳашаротларни билиш керак бўлади. Топишмоқнинг яшириниш хусусияти уни топишга кишини қизиқтириб қўяди.

Ҳозирги пайтда ҳам топишмоқлар ўзининг тарбиявий хусусиятини йўқотгани йўқ. У ёшларнинг фикрлаш қобилитини ўстиришга хизмат қилади. Уларни зийракликка, синчковликка, кузатувчанликка, маълум бир поэтик фикрни излаб топишга ўргатади.

Топишмоқлар халқ оғзаки ижодининг қадимий жанрларидан бўлиб, унинг келиб чиқиш тарихи ҳақида аниқ фикр билдириш қийин. Шундай бўлса-да, баъзи халқларда, жумладан, туркманларда топишмоқларни наврўз оқшоми айтиш одатини Г. Гурбонов тасдиқлайди. Уйғурларда, кўпинча, куз ва қиш фаслларида кова (ошқовок) пишириш пайтида топишмоқ айтиш маросими бўлган. Топишмоқни қиш фаслида кечалари айтилиши фақат ўзбекларда бўлмай бошқа кўпгина туркий халқларда ҳам учрайди. Топишмоқни эркагу аёл, катта –ю кичик баравар айтишган. Топишмоқ айтилиши жараёнида кичиклар улардан ҳозиржавобликни

ўрганган. Топишмоқнинг жавобини топиш учун айтилган матнни яхши ўйлаб, нимага ишора қилаётганини англаб олиш, топишмоқнинг асосий хусусияти ва белгилари қайси предметга қаратилганлигини аниқлаб олиш керак бўлади. Топишмоқнинг жавоби туғри топилса, ўша пайтдаёқ бошқа жумбоқ ўртага ташланади. Мободо, жавобини топишда қийналадиган бўлса, у ҳолда айтувчи «жонлими», «жонсиз» деб сўралади. Унда ҳам жавоб топишга қийналса, «қаерда бўлади», «қаттиқми», «юмшоқ» деб сўрайди. Шундан ҳам топа олмаса у ҳолда топувчи «шаҳар берди».

Топишмоқлар ўзининг мазмуни, композицион қурилиши, тузилиши жиҳатидан хилма-хил бўлади. Топишмоқда аниқ бир нарса – ҳайвонлар, қушлар, ўсимликлар, иш қуроли, табиат ва табиат ҳодисалари ҳақида сўз боради. Уйлаб топиши мумкин бўлган нарса ёки ҳодиса иккинчи бир нарсага таққосланади.

Қадимий топишмоқларнинг хусусияти шундаки, унда эшитилган нарса ёки предмет бошқа бир нарса ёки предметга таққослаш йўли билан айтилади. Масалан: «Дунёда тўрта нарса йўқ» каби. Бу ерда тўртта нарсани топиш керак бўлади.

Осмоннинг устунни йўқ,
Ховузнинг қопқоғи йўқ,
Кўрпанинг еңги йўқ,
Ошпичоқнинг қини йўқ,

Баъзан халқ орасида гарчи кам учраса-да, мураккаб сюжетли топишмоқлар ҳам учрайди.

4. Тез айтишлар оғзаки нутқ машқи бўлиб, кичик ёшдаги болаларда маълум товушларни тўғри ва оҳангдор талаффуз қилиш кўникмаларини орттиради. Бу жанрга мансуб асарлар болаларни бийрон ўзлашга ўргатиш билан бирга, уларга эстетик завқ беради, фикрлаш қобилиятларини ўстиради, хотираларини мустаҳкамлайди.

Олти жуфт оқ чинни чойнакка тўрт жуфт кўк қопқоқ, тўрт жуфт кўк чинни чойнакка олти жуфт оқ қопқоқ ёпса бўладими?

X X X

Ўктам кўм-кўк, кўркам кўклар расмини кўп кўк қаламда чизмоқчи.

X X X

Занжир, саржин, анжир.

X X X

Бир туپ тут, тутнинг тагида бир туپ турп. Тут турпни туртиб турибдими, турп тутни туртиб турибдими?

X X X

Шотурсуннинг шотутини шитирлатган шамол Шарифнинг шафтолисини шитирлатди.

X X X

Қурулишга терак керак,
Демак, эмок керак терак.
Толиб турпни тарозида тортиб топширди.
Оқ чойнакка ой қапқоқ, кўк чойнакка кўк қапқоқ.
Олтин ўтлоқ – оқ ўтлоқ.

5. Эртақлар халқ оғзаки ижодининг энг қадимий турларидан бири бўлиб ота-боболаримизнинг турмуш тарзи, ватанга муҳаббати, жасорат ва адолатлилик ҳақидаги идеал орзулари ҳаёлий ва ҳаётий уйдирмалар дostonида ҳикоя қилинади. Халқ томонидан яратилган кўплаб эртақларда болаларнинг ўзига хос ҳаёти четлаб ўтилмаган. Ҳатто турли ёшдаги болалар учун жуда кўп махсус эртақлар яратилган.

Эртақнинг муҳим хусусиятларидан бири унинг ҳамиша халқ ҳаёти, қураши, тарихи, руҳий олами, дунёқараши, урф-одатлари билан чамбарчас боғланиши, инсонларга ахлоқий ва маънавий йўлдош бўлиб келишидир. Эртақлар содда ва тушунарли бўлгани учун ҳар қандай китобхонга тез етиб боради. Улар орқали ҳам инсоннинг ижтимоий ахлоқ нормалари шаклланади. Бу ҳол, айниқса, ҳайвонлар ҳақидаги эртақларда акс этган.

Эртақ термини қадимий тарихга эга бўлиб, туркий тилда сўзлашувчи халқлар орасида турли хил шаклга эга бўлган.

М.Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» асарида эртақ этук ҳикоя, деб берилган. Эртақ эса бирор мақсадни шахсга билдириш, ҳикоя қилиш маъносида қўлланган. Абушқада-эртақ, Наманганнинг жанубида «эртанги», Хоразмнинг баъзи жойларида «ворсоки», Озарбайжонда «нақл», Тожикистонда «афсона», Тошкент шевасида «чўпчак» деб юритилади. Эртақлар ҳақида, В.Я.Пропп шундай дейди: «У ёки бу жанрни аниқлашда асосий уч белгига унинг поэтикасига, ҳаётдаги ўрнига ва ижро формасига эътибор бериш лозим».

Фантастика-грекча сўз бўлиб, кенг маънони билдиради. У ўзбек тилида ҳаёт деган маънони англатади. Тилсим-арабча сўз бўлиб, сеҳр-жоду билан турли ажойиб нарсалар (сирли олма, сирли сув, ойнаи жаҳон, бир газ ёзса, қирқ газ бўлар) нинг намоён бўлишидир. Ҳаёл умумийликни, тилсим хусусийликни билдиради.

Халқ эртақлари ўз хусусиятларига кўра бир неча турга бўлинади: ҳаётий эртақлар, ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, сеҳрли-афсонавий эртақлар, ижтимоий-маиший эртақлар.

6. Ўзбек халқ эртақлари бадиий прозанинг ёрқин намунаси бўлиб, унда меҳнаткаш халқнинг ҳаёти, уларнинг орзу-истаклари ўз ифодасини топган бўлади. Ўзбек халқ эртақлари тарихида Ҳамробиби Умарали

кизи, Ҳасан Худойберди ўғли, Хусанбой Расул ўғли, Нурали Нурмат ўғли, Равшан боболарнинг алоҳида хизматлари борлигини таъкидлаш керак.

Эртақлар жанр хусусиятларга кўра юқоридаги номлари айtilган турларидан ташқари ҳажвий ва тарихий эртақларга бўлиниши ҳар жиҳатдан характерлидир.

Ҳаётий-маиший эртақларда инсон ҳаётининг турли жабҳалари қаҳрамонлик, дўстлик, вафодорлик ва меҳнатсеварлик фазилатлари улуғланади.

Одатда, машқ рақамлар маросим ва азалар маълум «тайёргарлик» босқичидан ўтгач, фольклор матнига ўтади. 3,7,40 рақамлар кўпроқ дафн маросимларига боғлиқ бўлади. «Уч оға-ини ботирлар» эртагигада уч рақами уч оқшом, уч ходиса, подшоҳнинг уч кизи, уч ака-ука, дастурхондаги таомлардан учтасига таъриф бериш сингари эпизодлар кўзга ташланади.

Биз ўзбек халқ оғзаки поэтикасидаги қадимги эътиқодларнинг турли формаларида алоҳида аҳамиятга молик бўлган рақамларнинг генетик асосига, поэтик функциялари ва қўлланиш қўлламига кўра иккига ажратдик. 1) машқ рақамлари. 2) анъанавий рақамлар. Ўзбек халқ оғзаки ижодининг энг қадимга турларидан бўлган эртақларда қўлланилган 3,4,5,7,9,40 рақамлари машқ рақамлар ҳисобланади. «Уч оғайни ботирлар» эртагига ҳам шу рақамларнинг ҳикоя мазмунида тез-тез такрорланиши кўзга ташланади. Уч ака-ука, уч кеча, подшонинг бўйи етган учта кизи, уч ходисанинг содир бўлиши, учта насиҳат, подшо зиёфатида уч хил ибратли ва адолатли гап учраганинг гувоҳи бўламиз.

Ҳаётий-маиший эртақлардан «Маликаи Ҳуснобод» киши диққатини ўзига алоҳида тортади. Золим подшо «қарғанинг қағ дегани нимани билдиради. Сизларга 40 кун муҳлат, агар жавобини топа олмасангиз ҳаммангизнинг бошингизни таналарингдан жудо қиламан,-деб дағдаға қилади. Саросимага тушиб қолган вазир ҳамма олиму фузалоларни тўплайди. Шунда уларнинг бирортасидан садо чиқмайди. Бу саволга подшонинг гўзалликда тенги йўқ кизи Ҳуснобод жавоб қилади.

Подшо кенжа хотини камбағал бўлгани учун уни доимо камситар эди. Бу унинг гўзал қизи маликаи Ҳуснободнинг қалбида ўчмас из қолдирган эди. Шунинг учун у пайт пойлаб золим отасига жавоб қилишини кутиб юрган эди: «Қарғанинг қағ дегани-эрни бор қиладиган ҳам хотин, уни йўқ қиладиган ҳам хотин»,- дейди. Ҳуснобод ўзининг тўғри сўзлиги учун жазоланади, лекин эртақ ҳулосасида ўз тенгига турмушга чиқиб, барча камбағал учун ҳамма шарт-шароитларни яратиб муроду-мақсадига етади. Эртақда воқеа ва ходисаларнинг мантикий боғланиши асосида идеал қаҳрамон характерини яратади. Мазкур тугунлар кейин содир бўладиган бутун воқеа-ходисаларни ташкил этади. Бирида асар қаҳрамони учун курашиб муштипар онасини ҳимоя қилса, кейинроқ эса состиал-маиший ҳамда синфий қарама-қаршиликлар бахтиёр ҳаёт ҳақида эзгу-умидлар акс этади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Алла, эркалатма, овутмачоқ, «Читтигул» тукумига қирадиган қўшиқлар, айтишув қўшиқлари, рамазон қўшиқлари, мақол, матал, масал, афористик сўзлар, мақолларнинг кўп қирралиги, овутмачоқ, зарбулмасал, ҳикмат, оталар сўзи, топишмоқ, жумбоқ, чистон, бошқотирма, мураккаб сюжетли топишмоқлар, қадимий топишмоқлар, сюжетли топишмоқлар, Эртақ, этук, ворсаки, нақл, чўпчак, сеҳрли эртақлар, ҳикоя эртақлар, масал, афсона, тилсим, ҳаёлий уйдирма.

Мавзуга оид саволлар:

1. Ўзбек, қирғиз, рус аёли айтган аллалар орасидаги ўхшашлик сабаби нимада деб ўйлайсиз?
2. Мақоллар кўчма маънода ҳам ишлатилиши мумкинми? Мисоллар келтиринг.
3. Ибратли сўзлар қачон мақолга айланиши мумкин?
4. Бола таълим-тарбиясида мақолларнинг ўрни қандай?
5. Мақоллар кўпроқ қандай мавзуларни ўзида мужассамлаштиради?
6. Мақол инсон тафаккурининг гултожи эканлигини исботлаб беринг.
7. Абдулла Қаҳҳорнинг қайси ҳикояларида «Осмон йироқ- ер қаттиқ», «Отнинг ўлими итнинг байрами» мақоллари ишлатилган. Мақолларнинг мазмунига изоҳ беринг.
8. Топишмоқлар адабий жанр сифатида қандай муаммоларни кўтаради?
9. Топишмоқлар ҳақида илмий иш қилган олимлардан кимларни биласиз?
10. Нега топишмоқлар фақат қиш пайтида айtilган?
11. Қадимий топишмоқларнинг асосий хусусиятлари нимадан иборат?
12. Муболаға йўли билан яратилган топишмоқлар ҳақида тушунча беринг?
13. Эртақлар орқали инсоннинг ижтимоий ахлоқ нормаларининг шаклланиши, эртақлар орқали кичкинтойларни қандай тарбиялаш мумкин?
14. Сиз ҳаёлий-уйдирма терминини қандай тушунасиз?
15. Эртақларнинг муҳим хусусиятлари ҳақида фикрингиз қандай?
16. Эртақларнинг инсонларга ахлоқий-маънавий йўлдош бўлиб келиши ҳақида тушунчаларингиз қандай?
17. Машқ рақамлар (3,4,5,7,9,40) ҳақидаги мулоҳазаларингизни сўзланг. Бу рақамлар қандай рақамлар дейилади?
18. Она-Ватан, табиат, ахлоқ - одоб, меҳнатсеварлик ҳақида қандай эртақларни биласиз?

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

БОЛАЛАР ҲАМ ФОЛКЛОРИ

(2-соат)

Режа:

1. Болалар учун мўлжалланган ва болалар томонидан ижро этиладиган ҲАМ фолклори.
2. Халқ қўшиқларида расм-русмлар.

1. Халқ оғзаки ижоди бадиий тафаккур тараққиётининг барча босқичларида яратилган энг илғор ва ҳаётбахш анъаналарни ўзида мужассамлаштирган маънавий сарчашмасидир. Ана шу маънавий мероснинг энг қадимий қатламига хос қадриятлар тизимида ўзбек болалар ҲАМ фолклори анъаналари алоҳида ўрин тутди.

Болалар ҲАМлари шунчаки бўш вақтни қўнғилли ўтказиш воситаси эмас, балки ёш авлодни жисмоний ва маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялашнинг самарали усулларида бири ҳамдир. Болаларимиз ўз фарзандларини умумбашарий тўғулар, миллий қадриятларга садоқат руҳида тарбиялаш мақсадида фолклор асарларини юксак маънавий қадриятдан самарали фойдаланиб келишган. ҲАМлар ҳам халқ оммасининг ижодий салоҳияти натижасида юзага келганлиги, асрлар давомида бадиий-эстетик анъана тарзида яшаб келаётганлиги, турли-туман вариантларда оммалашганлиги, бадиий сўз (фолклор) изчил тизим сифатида шаклланган ҳаракат ва оҳанг услуларида таркиб топганлигига қўра моҳиятан халқ оғзаки ижоди намунаси ҳисобланади.

Болалар ҲАМ фолклори намуналари фақат ҲАМ жараёнида ижро этилади, шунинг учун ҳам у ҲАМнинг таркибий қисми бўлиб, шу ҲАМ учун замин тайёрлайди, яхши қайфият бағишлайди, иштирокчилар фаолиятини кучайтиради, қизиқарли ҳаракатларни юзага келтиради. Бундай фолклор намуналари кичкинтойларни ижтимоий камол топтириш, улардаги топқирлик, эпчиллик каби ҳислатларни ўстиришга катта ёрдам беради. Энг муҳими, болаларнинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий камолотида бундай фолклор асарларининг ўрни бениҳоя.

Ўзбек болалар ҲАМ фолклорининг асосий таркибини ҲАМ қўшиқлари ташкил этади. Болалар қўшиқларининг кўплари йил фасллари билан боғлиқ. «Бойчечак», «Офтоб чикди оламга», «Читтигул», «Лайлак келди, ёз бўлди», «Қурбақа», «Қалдирғоч» каби қўшиқларни болалар том бошида, далаларда, кишлоқ кўчаларида айтишади. Улар баҳор келиши, ёмғир ёғиши, куёшнинг оламни иситиши, илк чечак, биринчи қор каби фасл ва табиат ҳодисалари билан боғлиқ. «Бу боғчада олича», «Зув-зув борагон», «Чамандагул», «Оқ шоли, кўк шоли» ва бошқа қўшиқлар турли даврда айтилаверади. Уларда овчилик, дехкончилик, чорвачилик, ҳунар ва санъат билан боғлиқ меҳнат жараёнлари, катталар ҳатти-ҳаракатларига тақлид акс этади. ҲАМлар ҳам, қўшиқлар ҳам, болаларнинг ақлий ва жисмоний камолотига етишига ёрдам беради, уларда завқ уйғотади. ҲАМлар болалар фолклорининг мураккаб тури бўлиб, унда драма ва мусиқа унсурлари чатишиб кетади. ҲАМларни кичик ёшдаги болалар «Чорий чамбар», «Ҳаккалакам» каби санама ҲАМидан, катта болалар «Қўшим боши» деган топишмоқдан бошлайди. Болалар боғчалари, мактаблардан ҲАМдан кенг фойдаланилади. Болалар фолклори ёш авлодни интизомли, жасур, қатъиятли, қийинчиликларни енгишга, ўртоқларига ёрдам беришга тайёр бўлиш сингари яхши сифатларга эга бўлиб ўсишларига ёрдам беради. Унинг айрим намуналари мактаб дарсликлари ва ўқиш китобларига киритилган.

Ўзбек болаларининг кўплаб анъанавий ҲАМни, қўшиқлари бор. Одатда, болалар ўз ҲАМларини чек ташлаш ёки санама (Бир, икки... ўн олти», «Чорий чамбар» ва бошқалар), шунингдек, «Ўрта қўл топиш», «Гулдур гуп» ва бошқалар ёрдамида бошлайдилар. Ўғил ва киз болалар ўртасида «Тўп», «Тўп тош», «Читтигул» каби ҲАМлар кенг тарқалган ва ўзига хос қўшиқлари ҳам бор. Болалар ўз даврасида уларни айтиш орқали қўшиқчилик маҳоратини намоён этишди, акалари, келинлари ва бошқаларни тасвирлайдилар. Коптоқ ҲАМида айтилаётган қўшиқ каптоқнинг ер ёки деворга урилишига ҳамоҳанг бўлиб, у орқали ютуқлар сони ҳисобланади. Ҳаракат ва овознинг ритмик бирлиги ўзига хос мусикийлик яратиб, боланинг ҲАМ ҳолатидаги қайфиятини ифодалайди. Унда маълум тарихий давр, болалар ўсаятган шароит, оилавий муҳит ва бунга уларнинг муносабати, шунингдек қайфият ва кечинмалари яққол сезилиб туради.

Болалар ўртасида кенг тарқалган, «Оқ теракми, кўк терак?», «Чувара қайнайди», «Тепдим сандиқ очилди», «Думсиз тулки», «Қуёним, қуёним не бўлди?» каби ҲАМ ва уларнинг қўшиқлари Ўзбекистоннинг турли жойларида турлича номда учраса ҳам, мазмуни асосан бир хил. Болаларнинг ўзаро муомала маданиятининг ошиши, қиришимлилик, дилкашлик каби фазилатларининг шаклланиши, шунингдек, ҳам жисмоний, ҳам маънавий ўсишида бундай қўшиқларнинг аҳамияти муҳимдир.

Ўзбек болалар ҲАМ фолклорининг айрим намуналарини ижро этишда ҲАМда иштирок этаётган кичкинтойлар муайян предмет ёки нарсалардан фойдаланадилар. Масалан, ҲАМ ҳаракатларида асосан тош, таёқ, ёнғоқ, ошиқ, суяк, данак, олма каби предметлардан фойдаланилади. Агар бу нарса-предметлар бўлмаса, ҲАМ ҳаракатлари бажарилмайди. Халқ орасида бундай ҲАМлар предметли ҲАМлар деб номладани. «Беш тош», «Тош отар», «Чойим-чойим», «Тош олиш», «Лаппар», «Инок», «Етти тош», «Дов

тўпи», «Биз тайёр», «Чилим пес», «Зувуллатар», «Жона», «Букурма таёқ», «Ёнғоқ ўйини» ва бошқа ўйинлар предметли ўйинларнинг энг сараси ва кизиқарлисидир.

Шуниси эътиборлики, предмет ўйинларнинг жуда кўпчилиги ўзига хос айтим ва қўшиқларга ҳам эга. Масалан, хоразмлик болаларнинг ошиқ ўйинида – ошиқ отаётганда қуйидаги айтимлар ижро этилади:

Бир ошиқли – битмас,
Икки ошиқли – йигитмас,
Уч ошиқли – урагал,
Тўрт ошиқли – тура гал,
Беш ошиқли – бери гал,
Олти ошиқ – олчи ошиқ,
Етти ошиқ – олти ошиқ.

Мазкур айтим бадий қурилишининг ўзига хослиги иккита: а) матннинг бадий қурилиши еттилик санок амалининг фольклор асарларидаги поэтик формуласига асосланади; б) ҳар бир мисрадаги сўзлар фонетик қурилишдаги мутаносиблик сақланади.

Ўзбек болалар ўйин фольклорининг жуда кўпчилик намуналари, хусусан, болалар қўшиқлари анъанавий халқ календари ва вақт ҳисоби – йил фасллари билан боғлиқ ҳолда яратилади ва ижро этилади. Масалан, «Бойчечак», «Офтоб чикдли оламга», «Читтигул», «Лайлак келди, ёз бўлди», «Қурбақа», «Қалдирғоч» каби қўшиқларни болалар гоҳ том бошида, гоҳ далаларда, кишлоқ кўчаларида айтишади. Улар баҳор келиши, ёмғир ёғиши, куёшнинг оламни иситиши, илк чечак (бойчечак), биринчи қор каби фасл ва табиат ҳодисалари билан боғлиқ. «Бу боғчада олича», «Зув-зув борағон», «Чамандагул», «Оқ шоли, кўк шоли» ва бошқа қўшиқлар турли даврларда айтилаверади. Уларда овчилик, деҳқончилик, чорвачилик, хунар ва санъат билан боғлиқ меҳнат жараёнлари, катталар ҳатти-ҳаракатларига тақлид акс этади.

Кўрамизки, ўзбек болалар ўйин фольклорининг талайгина, намуналари кичкинтойларнинг йил мавсумлари, табиат ҳодисалари, турли характердаги маросимларга муносабатларини тасвирловчи асарлар ташкил этадики, улар ўз навбатида муайян туркумлар ва жанрларга бирлашадилар. Уларни болаларнинг мавсум ва маросим қўшиқлари деб аташ мумкин, шунинг учун ҳам уларни шартли равишда қуйидагича гуруҳлаштириш мақсадга мувофиқ:

а) Баҳор тароналарини ифодаловчи ва шу фаслда ижро этиладиган болаларнинг ўйин қўшиқлари. («Наврўз», «Бойчечак», «Лола», «Бинафша», «Читтигул», «Варрак учириш» кабилар).

б) Ёз ва куз тароналарини мадҳ этувчи ва шу фаслларда ижро этиладиган болаларнинг ўйин қўшиқлари («Ҳо кишма», «Меҳмон-меҳмон», «Қувлашмачоқ», «Дарвозадан ўтар», «Хўп қўшиғи» ва бошқалар).

в) Қиш тароналарини мадҳ этувчи ва шу фаслда ижро этиладиган болаларнинг ўйин қўшиқлари («Лайлак қор», «Қор киз», «Қорбобо-қорбобо», «Топишмоқлар байрами», «Эртақ билан учрашув» кабилар).

г) Болаларнинг қуёш, ой, камалак, шамол, ёмғир ва табиатнинг бошқа ҳодисаларга муносабатларини ифодаловчи ялинчоқ қўшиқлари, шунингдек, қадимги аجدодларимизнинг тотемистик эътиқодларига дахлдор ҳар хил ҳайвонлар, қушлар ва ҳашаротлар билан боғлиқ ҳукмлагич қўшиқлари ҳам болаларнинг мавсум-маросим қўшиқларига тааллуқлидир («Офтоб чикди оламга», «Ҳо Ҳайдар», «Камалакжон, камалак», «Шамол, шамол», «Холл, кал», «Бешиктерватар» кабилар).

2. Халқ қўшиқларида расм-русмлар ранг-баранг. Ҳаммаси ўринли ва зарур. Масалан, қизалокнинг сочини ювиб-тараганда айтиладиган қўшиқларни оладиган бўлсак, бундай қўшиқларда сочининг узунлиги, қалинлиги, катта-кичикнинг ҳавасини келтирадиган даражада кўркемлиги обдон макталади. Бақувват сочининг узунлиги чўзса ой ва куёшга ҳам етиб бориши қувноқ мисраларда ифодаланади:

Ойда - қулоқ
Кунда – тутам.
Сенга – куёв,
Менга – палов.

«Читтигул»да мавзу низоҳатда ранг-баранг ва жуда жозибали. Чунинчи;

Оқ шолига кўк шоли,
Оқ шолини оқлайлик,
Кўк шолини кўклайлик
Яхши кунга сақлайлик,
Ҳаю, читтигул.

Ҳаю, читтигул сингари мисраларига назар соладиган бўлсак, бу қўшиқда асосан ғалла-шоли тўғрисида гап кетади. Шолининг тури, рангини эслатиш орқали унинг жуда мўл бўлганлигини; бу мўл-қўл шолини пала-партиш қилиб еб-тамомламасдан, балки уни эҳтиётлаб, тежамкорлик билан ишлатиш даркорлиги болалар тилидан чиройли тасвирланган. Қаранг, бугунги кунда тежамкорлик, иқтисод ҳақида болаларга кўп гапирамыз.

Юқоридаги қўшиқдан аён бўлишича, ота-боболаримиз азалдан ҳар бир нарсани тежаб-тергаб ишлатишни ўз фарзандларига қаттиқ ўргатиб келишган.

Болаларнинг айтишув-оқ теракми, кўк терак қўшиқлари ҳам ҳамма замонларда катта шуҳрат қозониб келган. Бу қўшиқда кўпинча ўзига хос обрў-эътиборга муяссар бўлган болалар тилга олинади.

Уларнинг ибратомуз жиҳатлари болалар ўртасида таъкидланиши қўшиқнинг янада мазмунли чиқишини таъминлайди.

Айтишув қўшиқлари болаларни меҳнаткаш, одоб-ахлоқли, ўқимишли бўлиб камол топишига даъват этаверади. Бундай қўшиқлар қанотида ўсган ҳар бир бола соғлом фикрли, эл севар бўлишига ҳеч шубҳа йўқ. Айниқса, мана бундай ҳазил-мутойиба қўшиқлар кичкинтойларга олам-олам қувонч бағишлайди:

1-бола. Қайрағоч! Чандиша олмасанг, йўқол,қоч!

2-бола. Тут, жавоб бера олмасанг, дамингни тот!

Қадимда ота-боболаримиз шамол ёрдами билан тегирмон юргизишган, шамол ёрдами билан ғаллаларини тозалашган.

Рамазон қўшиқлари ҳам дилларга ҳузур бағишлайди. Юқорида кўриб ўтганимиздек, қўшиқлар болаларнинг нафосатини ўстиришга, уларни ҳаёт ва меҳнатга муҳаббат, ватанпарварлик, дўстлик, қаҳрамонлик, инсонпарварлик каби олижаноб фазилатлар руҳида тарбиялашга ёрдам беради.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар.

Болалар фольклори, санамалар, айтишувлар, рамазон қўиқлари.

Мавзуга оид саволлар:

1. Айтишув қўшиқлари болаларни нимага даъват этади?
2. Қандай қўшиқлар кенжа алод камолотида ўзига хос тарбия ролини ўйнайди?
3. «Оқ теракми, кўк терак», «Рамазон» қўшиқлари сизнинг воҳангизда (Вилоят, туман, шаҳар) қандай айтилади?

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz

2. www.ZiyoNET.uz

3. www.edu.uz

ЎЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

(4-соат)

Режа:

1. XI – XIX асрлар болалар адабиёти.
2. XX асрнинг 20-30 йиллари болалар адабиёти.
3. Уруш даври ва урушдан кейинги давр болалар адабиёти.
4. Ҳозирги давр болалар адабиёти

1. Олдинги маърузаларда кўриб ўтганимиз халқ оғзаки ижоди тажрибалари ёзма адабиётнинг майдонга келиши ва ривожланишида бой манба бўлиб хизмат қилади. Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, бадиий адабиётнинг тараққиёти жамиятнинг умумий тараққиёти билан узвий боғлиқдир. Бу жиҳатдан Махмуд Қошғарийнинг “Девони лугати турк” асарини эслаб ўтиш ўринлидир. XI асрнинг буюк тилшунос олими ўзининг бу китобида бизга кўп маълумотлар беради. Унда аввалги замонларда пайдо бўлиб, оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга кўчиб юрган қўшиқ ва лирик шеърлардан намуналар ҳам келтирилган. Китобда, айниқса, меҳнат, қаҳрамонлик, маросим, мавсум қўшиқлари ҳақида батафсил маълумот берилади. Шунингдек, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” (“Саодатга йўлловчи билим”), Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-ҳақойиқ” (“Ҳақиқатлар аргумони”) дostonларида ҳамда Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғонийларнинг асарларида тил, ахлоқ-одоб масалалари қамраб олинади. Ҳайдар Хоразмий, Қутб, Дурбек, Саккокий, Лутфий сингари шоирларнинг адолатсизлик ва зулмни қоралаш, оддий инсоннинг оғир аҳволига ачиниш, орзу-армонларини қисман бўлса-да ёритишга қаратилган асарлари тарихда муҳим роль ўйнайди. Атоий, Саккокий ва Лутфий ғазаллари тимсолида XV аср ўзбек шеърияти ҳаётий воқеаликни акс эттириш соҳасида катта бадиий тажриба тўплади. Бу тажриба Алишер Навоийдек буюк санъаткорнинг воёга етиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни тайёрлади.

Алишер Навоий бутун фаолияти ва ижодини инсоннинг бахт-саодати учун курашга, халқнинг осойишталигига, ўзаро урушларнинг олдини олишга, ободончилик ишларига, илм-фан, санъат ва адабиёт аҳлларига ҳомийлик кўрсатди, кўплаб шогирдлар етиштирди.

XV-XVI асрларда яшаб ижод этган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” мемуарида ўша давр ҳаётига доир тарихий воқеалар билан бирга, илм-фанга доир қимматли маълумотлар берилган, турли халқларнинг урф-одатлари, тили, санъати ва адабиёти ёритилган.

XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида яшаб ижод этган икки буюк шоир – Муҳаммаднийез Нишотий ва Муҳаммад Шариф Гулҳанийлар ижоди мумтоз адабиётимиз тарихида алоҳида ажралиб туради. Нишотийнинг халқ оғзаки ижоди асосида яратган, “Хуснудил” дostonи ишқ-муҳаббат, ақл-фаросат, ахлоқ-одобга бағишлангандир. Шу нарса диққатга лойикки, дostonда ҳар бири мустақил асар бўла оладиган

“Шоҳбоз ва булбул”, “Гул ва Даф”, “Най ва Шамшод”, “Косаи Чин ва Наргис”, “Бинафша ва Чанг” каби масаллар ҳам берилган. Бу масалларнинг барчасида эл-юртга фойда келтириш, мактанчоқ бўлмаслик, ортиқча кибр-ҳавонинг зарари ёритилиши болалар учун ҳар жиҳатдан ибратлидир.

Гулҳаний ҳам “Зарбулмасал” асарида ўзининг муҳим ижтимоий қарашларини, эл-улус тақдирига муносабатини кизиқарли масаллар орқали ифодалади.

Мунис меҳнаткаш халқнинг оғир аҳволига қаттиқ ачинди, илм-фан ва адабиёт аҳлининг хор-зорлигидан қайғурди. Шоир кишиларни билим олишга, китоб ўқишга, жоҳил ва ёмонлардан узоқ бўлишга чақирди. Мунис “Саводи таълим” рисоласи орқали болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ишига катта ҳисса қўшди. Унинг маърифатпарварлик ғоялари ўзидан кейин яшаган Муқимий, Фурқат, Завқий, Аваз Ўтар каби шоирлар ижодида ҳам катта таъсир кўрсатди.

Маърифатпарварликни байроқ қилиб кўтарган Абдулла Авлоний, Ҳамза, Садриддин Айний, Фитрат, Мунавварқорилар томонидан ёзилган дарслик ва қўлланмаларда болалар ҳаёти, ўқиши, ахлоқ-одоби ҳақида материаллар берилди.

Абдулла Авлоний (“Биринчи муаллим”, “Иккинчи муаллим”, “Мактаб гулистони”, “Тукий гулистон ёхуд ахлоқ”), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий (“Енгил адабиёт”, “Ахлоқ хикоялари”, “Қироат китоби”), Садриддин Айний (“Таҳзиб-ус-сибён”, “Қиз бола ёки Ҳолида”) асарларида янги давр нафаси уфура бошлади.

2. 20-йилларда Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Ғофур Ғулом, Ғайратий, Шокир Сулаймон, Ойбек ва бошқаларнинг катта ёшдаги болалар учун ёзган асарларида илм ва меҳнатга чақириқ кенг ўрин олади. Кейинчалик бу сафга З.Диёр, Д.Оппокова, М.Файзиев, И.Муслим, А.Раҳмат, Ш.Саъдулла, С.Жўра, М.Окилова, Қ.Муҳаммадий, Ҳ.Назирлар келиб қўшилди. Улар болаларни яхши ўқишга, илм-фан нурларидан баҳраман бўлишга, даврнинг ҳақиқий ўғил-қизлари бўлиб камол топишга тарғиб этдилар.

30-йилларда ўзбек болалар адабиёти ҳар томонлама юксалди. Бу даврда Зафар Диёрнинг “Қўшиқлар” (1933), “Тантана” (1936), “Шеърлар” (1939), “Муборак” (1940), “Шеър ва хикоялар” (1940), Адҳам Раҳматнинг “Дум” (1938), “Бахтли ёшлик” (1939), “Завқли аллалар” (1940), “Шеърлар” (1940), “Ҳийлагар тулки” (1940), Султон Жўранинг “Фидокор” (1940), Илёс Муслимнинг “Усув” (1932), “Заҳарҳандалар” (1932), Шукур Саъдулланнинг “Ҳайкирик” (1933) тўпламлари босилиб чиқди.

Бу даврда қардош халқлар адабиётидан жуда қўплаб асарлар ўзбек тилига таржима қилинди. Бунинг натижасида ўзбек болалар адабиёти ҳар томонлама бойиб борди. Айниқса, “Ёш туркистонликлар”, “Болалар йўлдоши”, “Болалар дунёси”, “Ўзгаришчи ёшлар”, “Ёш куч” каби ойнотмалар нашрини йўлга қўйилиши болалар адабиётининг ҳар томонлама ривожланишига сабаб бўлди.

Хуллас, болалар адабиётининг мавзу доираси кенгая борди. Ёшлик, мактаб ҳаёти, она-юрт табиати, халқлар дўстлиги, илм, ҳунар ва техникага муҳаббат мавзулари болалар адабиётидан кенг ўрин олди.

3. Халқимизда: “Она юртинг омон бўлса, ранг-руйинг сомон бўлмас”, деган нақл бор. Мамлакатимизга немис-фашист босқинчиларининг ҳиёнаткорона бостириб кириши ўз бахтини, келажagini ҳалол меҳнати билан бунёд этаётган халқнинг оромини бузди.

Урушнинг биринчи кунлариданоқ, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғофур Ғулом, Собир Абдулла, Уйғун, Максуд Шайхзода, Зафар Диёр, Амин Умарий, Султон Жўра, Ғайратий, Миртемир, Илёс Муслим ва бошқалар ғалабага комил ишонч ғояси билан йўғрилган асарлар яратдилар. Урушнинг биринчи кунлариданоқ яратилган Уйғуннинг “Ҳайрлашув”, Зафар Диёрнинг “Кичкина жангчи”, Илёс Муслимнинг “Ёвни тутдай тўкамиз”, Султон Жўранинг “Текстиль комбинанти тўқувчилари”, Раъно Узоқованинг “Талпин, юрак” шеърлари болалар адабиётида урушни лаънатловчи дастлабки асарлардан бўлди.

Бу давр адабиётининг асосий мавзусини уруш давридаги халқ қаҳрамонларининг фашист босқинчиларига қарши жасоратларга тўла кураши ташкил этди.

“Москвани мен биламан”, “Хат” (Ҳамид Олимжон), “Мен яхудийман”, “Сен етим эмассан” (Ғофур Ғулом), “Ватан ҳақида”, “Йигитларга” (Ойбек), “Кураш нечун”, “Капитан Гастелло” (Максуд Шайхзода), “Ватан ҳақида қўшиқ” (Уйғун), “Ватан”, “Чавандоз” (Темур Фаттох), “Бугун байрам” (Зафар Диёр), “Тўпчи Муҳаммад” (Султон Жўра), “Онамнинг айтганлари” (Адҳам Раҳмат), “Биз енгамиз” (Ҳасан Саид) каби асарлар шу давр маҳсулидир.

1941 йилнинг июль ойидаёқ “Ўлим ёвга” адабий тўплами босилиб чиқди. Тўпландаги шеърларда ғалабага бўлган комил ишонч жўшиб куйланди.

“Ватан учун” тўплами ҳам шу йилда юзага келди. Ундаги шеърлар она ватанга садакат ғояси бўрттирилганлиги билан характерлидир.

Айниқса, Зафар Диёр яратган қаҳрамонлар ёш бўлишига қарамай жуда қасоскор. Улар тинчлик, осойишталик шайдолари, немис-фашист босқинчиларини қаттиқ қаҳр-ғазаб билан лаънатлайдилар. Бинобарин, она ватанни севиш, ардоқлашнинг ўзи етмайди, уни муносиб ўғлон бўлиб химоя қилиш зарур деган муқаддас ғоя билан нафас оладилар. Шунинг учун ҳам шоир қаҳрамонлари немис-фашист босқинчилари устига қўлда қурол билан шердай ҳамла қилишга тайёр. З. Диёр “Қурол беринг менга ҳам!” шеърида лирик қаҳрамон тилидан шундай мисраларни битади:

Мени кичик демангиз,
Камситмангиз кучимни,
Босқинчидан олгумдир

Меҳнат – бахт. Ўша бахтни қўлга киритиш, меҳнат унумдорлигини ошириш учун эса энг аввало илм-фанни пухта ўзлаштириб олиш керак. Қ. Муҳаммадий “Кичкина мичуринчилар” шеърида меҳнатнинг зое кетмаслигини алоҳида таъкидлайди:

Илмини билиб олсанг,
Мўлжалинг хато кетмас.

Меҳнат дунёда буюк иш. Кимки бу буюк ишнинг этагини тутса, у ҳеч қачон кам бўлмайди. Шоирларимиз ўз асарларида болаларни меҳнаткаш бўлишга, меҳнат аҳлини ҳурмат қилишга, уларнинг пешона терлари эвазига бунёд этилган нарсаларни эъзозлашга, асраб-авайлашга даъваткор шеърлари билан китобхон меҳрини қозонмоқдалар.

Болаларни боғча ёшидан бошлабқоқ табиатга муҳаббат руҳида тарбиялаш муҳим ишлардан бири. Болалар ижодкорлари бу масалага алоҳида эътибор беради. “Кичкина боғбон ҳақида дoston”, “Сув билан суҳбат”, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўғлон ҳақида қисса” (Зафар Диёр), “Тўрт фасл” (Ш. Саъдулла), “Бизнинг боққа келинлар”, “Ола бузук” (Ғофур Ғулом), “Бойчечак”, “Ғунча” (Уйғун), “Ўрик гуллаганда”, “Лола” (Ҳамид Олимжон), “Юртимиз табиати”, “Тилла қўнғиз” (И. Муслим), “Табиат алифбеси”, “Қанотли дўстлар” (Қ.Муҳаммадий), “Баҳор”, “Тоғ манзараси”, “Сув” (Қ.Ҳикмат), “Тошбақа” (Ю. Шомансур), “Бир чўнтак ёнғок” (М. Аъзам), “Баҳолар”, “Мактанчоқ чумоли” (Т. Адашбоев), “Баҳор ва мен”, “Қушча сўзи” (Р. Толиб), “Камалак афсонаси” (О. Матжон) ва бошқалар шулар жумласидандир. Булар орасида Шукур Саъдулланинг “Кичкина қушча” асари алоҳида ажралиб туради. Унда болаларнинг қушларга бўлган меҳри, ғамхўрлиги мисралар қатига чуқур сингдирилган:

Ҳай, ҳай чумчуқ -	Чирқиллайсан излаб
жажжи қуш,	дон,
Шохда турма, пастга	Мана чумчуқ, сенга
туш!	нон!
Эрта-ю кеч тинмайсан,	Қорнинг тўйса
	айтасан,
Чарчамоқни билмайсан.	Сўнг уйингга қайтасан!

Ғафур Ғулом (“Каптар учар, ғоз учар”, “Тинчлик арчаси”), Қуддус Муҳаммадий (“Урушга йўл бермаймиз”), Шукур Саъдулла (“Тинчлик қуши ҳақида мен ўқиган шеър”), Илёс Муслим (“Дўстлик”), Қудрат Ҳикмат (“Тинчлик ҳақида қўшиқ”), Шухрат (“Тинчлик алласи”, “Дўстлик гули”), Мардонқул Муҳаммадқулов (“Уч каптарим, уч!”), Юсуф Шомансур (“Орзулар бир”), Сафар Барноев (“Биз болалар...”), Турсунбой Адашбоев (“Дўстлик”) каби шоирлар тинчлик ва дўстлик мавзусидаги асарлари билан болалар ва ёшларни тинчлик ва дўстлик руҳида тарбиялашга ҳисса қўшдилар.

Қуддус Муҳаммадийнинг “Урушга йўл бермаймиз” шеъри болаларнинг севимли асарларидандир. Шоир унда тинчликсевар инсонларнинг асосий мақсади тинчлик ва осойишталик эканлигини болаларга тушунтиргач, уларни тинчлик учун курашга чақиради.

Дейсан, танда жоним бор,
Тинчлик учун курашай,
Урушга ҳеч йўл бермай,
Ватан, халқим яшнатай.

Қуддус Муҳаммадий бу билан чегараланиб қолмай, тинчлик тарафдорларининг енгилмас куч-қудратини, астойдил ҳаракат қилинса, тинчлик урушни енгитиши муқаррар эканлигини шундай ифодалайди:

Тинчлик бўлсин ҳамма ёқ,
Бунинг учун ҳамма вақт,
Курашар жам бўлиб халқ.
Урушга йўл бермаймиз,
Тинчлик енгар, тинчлик ҳақ.

Болаларнинг уюкли шоирларидан бири бўлган Қудрат Ҳикмат “Дўстлар, беринг қўлга қўл” шеърида Қуддус Муҳаммадийнинг фикрини давом эттириб, шундай ёзади:

Тинчлик доим сақланар,
Қасд қилган мажакланар.
Дўстлар, беринг қўлга қўл,
Урушга ҳеч берманг йўл!

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида тинчликнинг асосий гарови бўлмиш дўстлик мавзуси тобора кенгайиб бормоқда. Бу мавзуда айниқса, С. Жаббор, Э. Раимов, Р. Толиб, А. Обиджон, Ҳ. Имонбердиев ва бошқалар таъсирчан асарлар яратмоқдалар.

Бугунги ўзбек болалар шеърляти ҳақида гап кетар экан, мактаб ҳаётини акс эттирадиган асарлар ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш керак. Ҳамма нарса ўқишга, мактабга боғлиқ. Мактаб мавзусида ёзилган шеърларда озода мактаблар, унда қайнаётган бахтли ҳаёт, болаларнинг илм-фан нурларидан баҳраманд бўлишга интилишдек ижобий фазилатлари ифодаланади.

Илёс Муслимнинг “Мактабим”, “Китобчам” шеърляри кичик мактаб ёшидаги болаларга мўлжалланган. “Мактабим”ни ўқиган болада ўқишга, илм-фан нурларидан баҳраманд бўлишга интилиш янада ўсади:

Она каби меҳрибон –
Илм-фанларга макон,
Яйраб ўқийман ҳар он,
Қадрдоним мактабим!
Сенда дарслар хилма-хил,
Онгим ўсар йилма-йил.
Севинчларга тўлар дил,
Қадрдоним мактабим!

Аълочи ўқувчининг мақсад ва нияти ҳам аъло даражада. Унинг мақсади ўсиб, улғайиб, халқ учун, она ўлка учун ҳақиқий фарзанд бўлиб вояга етиш:

Аъло ўқишдир бурчим,
Сарф этаман бор кучим,
Ишлайман халқим учун,
Қадрдоним мактабим!

Пўлат Мўминнинг “Ҳоҳ ўқишда, ҳоҳ ишда”, “Ер чопилди – жавоб топилди”, “Синфимиз қўшиғи”, “Устозлар”, Рауф Толибнинг “Катта танаффусда”, “Ўртоғимиз йўқолди”, “Уй вазифаси”, Эргаш Раимовнинг “Энди катта бўламан” каби асарларида шу куннинг нафаси сезилиб туради.

Болалар ростгўй, ҳалол, покликни яхши кўришади. Алдамчилик, ёлгончилик, хушомадгўйлик уларнинг характерларига тўғри келмайди. Рауф Толиб болалардаги бундай хусусиятни “Ўртоғимиз йўқолди” шеърида яхши ёритган. Валижон ўзининг енгилтаклиги, ёлгончи ва хушомадгўйлиги билан, фақат ўз фойдасини кўзлаб иш кўриши билан синфда обрўсини йўқотган:

Ўз фойдасин ўйлар у
Дўст бўлсин қандок?
Орамиздан йўқолди,
Эҳ, битта ўрток ...

4. Бугунги кун болалар шеъриятида ҳарбий-ватанпарварлик ишлари ҳам анча мукаммал. Ватан уруши даври шеърияти тасвир марказида турган жанговарлик, фашист босқинчиларига кучли нафрат, она-Ватан ҳимоясига чақириқ, байналмилал дўстлик ғоялари сўнгги давр шеъриятида ҳам асосий мавзулардан бирига айланди. Аммо энди давр билан боғлиқ равишда тасвир услубининг бирмунча ўзгарганини кўришимиз мумкин. Жумладан, уруш даври шеъриятида лирик қаҳрамоннинг бевосита жанг майдонларидаги кечинмалари ифодаланса, кейинчалик жанг қаҳрамонларининг эсдаликлари ёки у ҳақда бошқаларнинг таассуротлари, тинчлик учун кураш ғояси, урушнинг фақат ҳалокатли оқидатларини ифода этиш биринчи ўринга чиқарилди. Бу ҳол шеъриятда ҳарбий-ватанпарварлик туйғусининг, тушунчасининг тобора кенгайиб, янги-янги қирралари намоён бўлаётганлигини, давр талаби асосида ижлдий анъананинг давом этаётганини, бойитилаётганини кўрсатади.

Урушдан кейинги ҳарбий-ватанпарварлик шеърияти характерли хусусиятлар – уруш қаҳрамонлари жасоратининг кўпроқ иккинчи шахс тилидан ҳикоя қилинишида ҳам кўзга ташланади. Урушга муносабатнинг бу шаклини Уйғун (“Менинг акам”), Асқад Мухтор (“Тинчлик солдати”) каби кекса авлод вакилларида тортиб, Турсунбой Адашбоев (“Ўғлимга”), Сафар Барноев (“Дадамнинг қўллари”) сингари кейинги авлод қаламкашлари ижодида ҳам учратиш мумкин.

Ўзбек болалар шеъриятининг урушдан сўнгги даврда яратилган намуналари кўздан кечирилганда, ҳарбий-ватанпарварлик мавзусига турлича ёндошилганини кўриш мумкин. Жумладан, Мавлон Икром “Ёш партизан” поэмасида кримлик ёш партизан Виктор Коробковнинг жасоратига оид ҳужжатлардан фойдаланса, Қуддус Муҳаммадий, Толиб Йўлдошлар уруш сабабчиси бўлган фашистларни фольклордаги яъжуж-маъжужлар сифатида тасвирлаш орқали урушни лаънатлайдилар. Ватан уруши қатнашчилари Илёс Муслим ва Шухратлар фашистларнинг қирдикорларини ўша воқеаларнинг бевосита шохидлари сифатида ҳаётий, таъсирчан гавдалантирсалар, Турсунбой Адашбоев, Қамбар Ота, Азиз Абдураззоқ, Шамси Одил, Рауф Толиб, Қутби Носирова ва бошқалар кўпроқ оталар ва болаларнинг ачиқ хотиралари тарзида қаламга оладилар.

Толиб Йўлдошнинг “Бобом эртак айтсалар” шеъри бевосита уруш қатнашчисининг невараларига жанг-жадаллар ҳақидаги эртаги тарзида битилган. Болаларга эртак туюлган бу воқеалар аслида эртак эмас, оддий жангчининг кўрган-кечирганларидир.

“Қилич ботир”, “Алпомиш”, “Алдар қўса” дostonларини жон қулоғи билан тинглаган болаларнинг фашист босқинчилари тўғрисидаги ҳикоядан вужудлари ларзага келади.

Бобо ўз гапини Гитлернинг таърифидан бошлайди:

Кўнғизмўйлов, чалабош
Гитлер деган алвасти
Қилган мудҳиш жиноят,
Ҳеч ёддан чиқмас асти.
Таг-туғи йўқ бу маҳлук,
Одамхўр экан билсак,
Нималар қилмас эди,

Эркига қўйиб берсак!.

Бобо нуткидаги нозик ўхшатишлар, айниқса, Гитлернинг одамхўрлиги, ташки кўринишининг беўхшовлиги болалар қулоғини динг қилади. Шеърда болаларни ҳайратга солган нарса Гитлернинг кўринишигина эмас, балки унга ҳикоячининг нафратли муносабати ҳамдир. Бобонинг Гитлер бошлик фашистлар ҳақида ҳикоя қилаётиб, ғазабдан ранг-юзларининг окриб, ўзгариши тингловчиларида ҳам, китобхонда ҳам Гитлерга нисбатан нафтар уйғотади.

Юқорида Ватан посбонларининг жасорати кўпроқ ўзга шахс, хусусан, оталар, укалар ва болалар тилидан ҳикоя қилинишига тўхталган эдик. Ота-оналарнинг фарзандлари ёхуд фарзандларнинг ота-оналари, укаларнинг акалари билан фахрланиши, ўзларини улар жасорати учун қай жиҳатдандир дахлдор ҳисоблашлари табиий ҳолдир.

Аммо бу анъана сўнгги йиллар ёшлар шеърлятида негадир ўзини оқламайпти. Анвар Ҳожининг “Мен акамни кузатдим”, Ҳабиб Раҳматининг “Аскар укаси”, Файзи Шохисмоилнинг “Ботир аскар” шеърларида акаларини ҳарбий хизматга кузатган болаларнинг уларга ҳаваси; Шамси Одилнинг “Ота мерос”, Рауф Толибнинг “Ота изидан” шеърларида болаларнинг содиқлиги тўғрисидаги аҳду паймонлари курук баён қилинади.

Ҳарбий хизматни ўташ ҳар бир йигитнинг муқаддас бурчи. Кичкинтойларнинг буни орзиқиб кутиши ҳеч кимга сир эмас. Бинобарин, кичик қаҳрамонларнинг акалари билан фахрланиши, қуйидаги парчаларда баён этилгани каби, тезроқ катта бўлиб, ҳарбий кийимни кийишни орзу қилишлари кишига ғайритабиий туюлмайди.

Мен ҳам улғайиб бир кун,
Акамларга етгайман.
Бўлиб Ватан аскари,
Ўз бурчимни ўтайман.

(“Мен акамни кузатдим”)

Ватанимни,
Халқимни
Кўз қорамдек сақлайман.

Аскар акамга ўхшаб
Эл ишончин оқлайман.

(“Аскар укаси”)

Дейман тез-тез ўтсайди
Имилламай йил,
Каттакон бўлар эдим
Сизлардек қойил.
Сўнг Ватан хизматига
Отланиб мен ҳам,
Бўлардим сиздай ботир –
Аскар чинаккам.

(“Ботир аскар”)

Бу ерда биз айтмоқчи бўлган гап учта шеърдан олинган парчалардаги мазмуннинг ўхшашлигидагина эмас, балки жажжи қаҳрамонларнинг Ватан хизматига отланишни орзу этишларига сабаб бўлаётган воситаларнинг ҳам айнан ўхшашлигидадир. Бизнингча, шеърлардаги кичкинтой қаҳрамонлар акаларининг ҳарбий қисм сафига чақирилиши ёки аскарларни кўришини айтиб, орзу қилишнинг ўзи етарли эмас. Қаҳрамонлар қалбидаги сунъий ҳиссиётнинг китобхонга кўчмаслиги сирини шундан излаш керак.

Ватан урушидан кейин ўтган давр ичида ўнлаб поэмалар, эртақ-достонлар майдонга келди. Ойбекнинг “Зафар ва Захро”, “Бобом”, Қ. Муҳаммадийнинг “Дунёда энг кучли нима?”, “Солижон”, Шукур Саъдулланинг “Лақма ит”, “Икки донишманд”, Пўлат Мўминнинг “Ўринбосарлар”, “Эҳ, роса ширин экан”, “Холнинг жийрон велосипеди”, “Олтин най”, “Жалил эшитган эртақ”, Қудрат Ҳикматнинг “Тошбакалар хужуми”, “Бобо деҳқон хангомаси”, “Човқар”, “Чирчик фарзанди”, Рамз Бобожоннинг “Чўпон ўғли”, Сафар Барноевнинг “Биз деҳқон боласимиз”, “Олтин шаҳар ҳақида афсона”, “Олтин ошиқлар”, Миразиз Аъзамнинг “Ақлли болалар” (“Асрор”), “Бедананинг бувиси”, Турсунбой Адашбоевнинг “Довонлар”, “Ҳарфларнинг саргузашти”, Қамбар Отанинг “Ғилдираклар қўшиғи”, Тошпўлат Ҳамиднинг “Асроркулнинг кўчқори”, Эргаш Раимнинг “Бир дона япроқ”, Рауф Толибнинг “Сеҳргар дўстим бор”, “Мақтанчоқ”, Азим Усмоннинг “Ғаройиб Аждарҳо”, Кавсар Турдиевнинг “Тошкесақлар мамлакатада” каби поэма ва эртақ-достонлари яратилди.

Шоир Пўлат Мўмин “Кўнгил истар яхшилик” асарида болалар ўртасидаги дўстлик, биродарлик, ўқитувчи ва жонажон мактабга муҳаббат, бирлик, байналмилаллик масалаларини илгари суради. Болалар ҳаётида содир бўладиган ютуқ ва камчиликлар бадий бўёқларда, қизиқарли эпизодларда чизиб берилади. Бир сўз билан айтганда, мактаб ўқувчиларининг жозибали ҳаёти завқ-шавқ билан тасвирланади.

Шоир энг аввало янги “маҳалланинг чиройи” бўлган жонажон мактаб биноси ҳақиқатдан ҳам “билим саройи”га айланиб кетганлигини мароқ билан тасвирлайди. Ана шундан кейингина ўқувчини бу ерда таълим –тарбия олаётган ўз қаҳрамонлари билан таништиради. Поэманинг ҳар бир саҳифасида эзгулик,

олийжаноб инсоний фазилатлар қабартирилган ҳолда ёритилади. Асарнинг асосий ғояси чизигини ташкил этган Ўктам образи ёш китобхонни ўзига мафтун этиб олади. У жуда шўх, олов қалбли. Томда варрак учириб йиқилиб тушган, шунинг учун “мияси сал лат еган”. Натижада асаб касалига гирифтор бўлган. Ўктам окқўнгил, ростгўй, ҳақиқатчи бола. У ҳаётга ҳақиқат кўзи билан қарайди, бошқаларнинг ҳам шундай бўлишини истайди. Аммо ўзи ўқийдиган синфда Толибга ўхшаган баъзи ўйинқароқ, тегажоқ, шоир сўзи билан айтганда “олифта” болалар унинг жиғига тегади, асабини бузади, касалини кўзғайди, синфдан-синфга ўтолманини юзига солади.

Яхши гапнинг шайдоси бўлиб қолган Ўктамнинг касали кўзгаб йиқилиб қолиши ёш китобхонда Ўктамга нисбатан чуқур ачиниш, Толибга нисбатан эса кучли нафрат хиссини уйғотади.

Бир неча кундан сўнг тузалиб келган Ўктам ўқишга шўнғиб кетади.

Толиб Шокир аканинг касал бўлиб қолганини эшитиб, хурсанд бўлади, дарров ўйин-кулги, бекорчилик ҳақида оғиз гўпиртириб гап сотади:

Шокир акамиз бу гал,
Яхшиям бўбди касал.
Дарсга келмасмуш анча,
Ўйнаймиз хоҳлаганча –

деб устозга ачиниш ўрнига хурсандлигини билдиради. Бу гап Ўктамга қаттиқ ботади. Шунда у Толибни яхшиликка чакиради, ўқитувчи-устозга бундай муносабатда бўлмаслик кераклигини уқтиради. Аммо жанжалкаш Толиб бу гапларга қулоқ солиш ўрнига Ўктамнинг жиғига тегади, асабини бузади, уни мушт кўтаришга мажбур қилади. Синфдаги айрим ўқувчилар Толибни уриб қочиб кетди, деган гап тарқатишади. Фақат самимий дўст Қодиргина бу гапга ишонмайди. Ўктамнинг беозор, софдил эканлигини исботлашга уринади.

Толиб Ўктам устидан ўқитувчи-устозларга арз қилади. Ўктамнинг уйига отасини бошлаб боради. Лекин воқеа давомида китобхон Толибнинг чақимчи, ўқишга хуши йўқ, кеккайма бола эканини билиб олади.

Достонда жамоа тарбиясининг аҳамияти ғоятда чуқур ифодаланган. Ўктам соғайиб ўқишга қайтади. Ўктам ва Толиб жанжали муҳокамасига бағишланиб ўтказилган синф мажлиси достоннинг энг авж нуқтаси ҳисобланади. Бу ерда ҳақиқатгўйлик, аъло ўқиш, дўстларни, катталарни ҳурмат қилиш, ахлоқ-одобда бошқаларга ўрнак бўлиш каби масалалар тарғиб этилади. Ёлғончилик, беодоблик, ўзгаларни менсимай, худбинлик қилиш қораланади.

Қодирнинг йиғилишдаги сўзи айниқса, характерлидир. У ҳақ гапни айтади. Ўктамнинг гуноҳсиз, Толибнинг эса айбдор эканлигини, бирма-бир исботлайди, ҳаммани ўз фикрига ишонтира билади.

Натижада Толиб дакки ейди, ўз қилмишини бўйнига олиб, ўртоғини ноҳўя хафа қилиб юргани учун ичи ачийди.

Асарнинг охирида Толиб аввалги гердайган, олифта, димоғдор бола эмас, аксинча, оддий, ширинсухан ўқувчига айланади:

Бир қаранг-чи Толибга
Эмас унча олифта
Гаплашсангиз агарда
Анча тушган эгардан.

“Кўнгил истар яхшилик” достони баъзи нуқсонлардан қатъи назар, қаҳрамонларнинг ҳаётийлиги, жонлилиги, уларнинг олға интилишлари, ҳақиқий инсон бўлиб камол топишга ҳаракат қилишлари билан қимматлидир. Зотан, инсонларнинг турмуш шароитлари, ижтимоий турмушлари ўзгариши натижасида уларнинг тасаввурлари, фикрлари, тушунчалари, қисқаси, онглари ҳам ўзгариши табиий эканлиги шу зайдда очиб берилади.

Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида шеърят ривожлангани каби насрда ҳам салмоқли асарлар юзага келди. Ёзувчиларнинг янги-янги авлоллари камол топди. Айниқса, ҳикоячилик ўсди. Болаларнинг ёши, қизиқиши, дунёқарашига тўла жавоб бера оладиган ҳикоялар бунёд этилди. Ҳаким Назир, Ёқубжон Шукуров, Шукур Саъдулла, Носир Фозилов, Худойберди Тўхтабоев, Турғунбой Ғоипов, Раҳмат Азизхўжаев, Латиф Махмудов, Фарҳод Мусажон, Собир Юнусов, Оқилжон Хусанов, Маҳмуд Муродов, Нодир Назаров, Эргаш Раимов, Сафар Барноев, Абдусайд Кўчимов, Рауф Толиб, Анвар Обиджон ва бошқаларнинг фақат мактабгача тарбия ёшдаги болаларга мўлжалланган ўнлаб ҳикоялар тўплами босилиб чиқди.

Болалар шеърлятида она-Ватан, гўзал диёр, хур ўлкамиз тўғрисида яратилган асарлар ичида Абдулла Ориповнинг “Дехқонбобо ва ўн икки болақай қиссаси” шеъри болалар адабиётининг кейинги йилларида кўлга қиритган жиддий ютуқларидан бўлди. Ўзбек болалар шеърлятида Ўзбекистон ҳақида кўплаб асарлар бор. А. Орипов уларни такрорламасдан ўзига хос оригинал асар ёзган. Шеър қаҳрамонлари ўн икки вилоятдан чиққан аълочи, жамоатчи ўқувчи болалар. Улар ўз жойларининг тарихини яхши биладилар. Поезда ўзларига ҳамроҳ бўлган бобонинг саволларига лўнда-лўнда қилиб жавоб беришади. Ўзбекистондаги ҳар бир вилоятнинг ўзига хос бойлиги, шаҳарлари, бағри кенг одамлари китобхон кўз ўнгида бир-бир гавдаланади.

Ўзаро суҳбат асосига қурилган бу шеърда бобонинг якуний нутқи жуда салмоқли. Тўрт мисра шеър билан тобора гуллаб-яшнаб бораётган, ўзига мустақил бўлиб, ўз тақдирини бунёд этаётган диёримизнинг хусн-жамоли, қудрати бир бутунлигича ифода этилган.

Сиз атаган ҳар бир жой
Битта бўстон бўлади.
Ҳаммасини қўшсангиз,
Ўзбекистон бўлади.

Жуда қўп ҳикояларда кичкинтойларнинг ҳаётлари ўз ифодасини топмоқда. Шодмонбек Отабоевнинг “Итолғи” ҳикояси куш, қурт-қумурсқаларни севиш, ардоқлашга қаратилган. Итолғи чумчуқ ва чуғурчуқларни тутиб олиб ейдиган куш. Шукуралӣ ака Итолғини жияни Шавкатга совға қилади. Шавкат узум қўриқлашада ундан фойдаланмоқчи эди. Аммо куш уларникида ўзини эркин сезмайди. Бунинг сабабини суриштирганда Шавкатнинг отаси бу махлуқ озод ва эркинликни қумсаётганлигини тушунтиради.

Шавкат қушларни яхши кўрадиган, раҳмдил бола. У итолғини қафасда уч кун зўрға ушлаб туради. Қафасда куш эмас, ўзи ўтиргандек бўлади ва итолғини қафасдан бутунлай чиқариб юборади. Қушча болага раҳмат дегандек эркин парвоз қилиб кетади.

Болалар қиссачилигида ҳам қўплаб яхши асарлар яратилди, адибларнинг янги-янги авлодлари камол топди. Ойбек, Ғофур Ғулом, Абдулла Қаҳҳордан тортиб бугунги кунга қадар ҳисоблайдиган бўлсак, уларнинг сафи ниҳоятда ўсди. Бунга мисол қилиб, Ҳаким Назир, Шукур Саъдулла, Худойберди Тўхтабоев, Ҳабиб Пулатов, Латиф Маҳмудов, Носир Фозилов, Фарҳод Мусажон, Шукур Холмирзаев, Оқилжон Ҳусанов, Ҳожиакбар Шайхов, Анвар Обиджон, Абдусайд Кўчимов, Эргаш Раимов ва бошқаларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Ҳаким Назирнинг “Ёнар дарё” қиссасининг асосий қаҳрамони Дамир. У отадан жуда эрта жудо бўлган. Адиб бошда болани анча шўх, онанинг гапига қулоқ солмайдиган, яхши ўқимайдиган, бир оз ўзбошимча қилиб кўрсатади. Боланинг бундай салбий томонлари қуйидаги лавҳада шундоққина кўзга ташланиб туради:

“Бувим билан ойим айвондан туриб кетишлари биланок, мен “лип” этиб ўтинхонага ўтдим. У ерда товук катаги бор эди. Мўралаб кўрдим. Товук тухум қўйибди-ю, чиқиб кетибди. Бир эмас, иккита тухум. Ушлаб боксам, ҳали илиққина. У ёқ-бу ёққа аланглаб олдим-да, тухумнинг икки ёғини чўп билан чумчуқ кўзидай тешиб, оғзимга “хўп” этувдим, ликка кетди. Қани энди устидан юмшоқ нон бўлса, еб юборсанг. Оёқ учида ошхонага кирдим-да, яримта булқачани чўнтакка уриб чиқдим. Яна келиб стулимга ўтирдим. Бирдан хикичоқ тутиб қолди. Хикичоқ босилармикин деб водопроводдан бир ҳовуч сув ҳам ичиб олдим. Қорним тўйганга ўхшади. Энди дафтардаги ҳарфлар, рақамлар учинини қўйиб, ўз ўрнига қўнди. Лекин қўнгани билан миямга кирмади. Негаки, уй ичидан ойимнинг йиғи аралаш овози эшитилаётган эди. У бувимга дерди:

- Бу мени қуйдирадиганга ўхшайди. Тепасида ҳақ деб турсангиз, ишга қарайди, бўлмаса йўқ. Пешонам шўр бўлмаса...”

Ёзувчи Дамир билан унинг ўғай отаси – Султон амаки муносабатлари тасвири орқали инсон тарбиясида ота-она ролига алоҳида урғу беради. Қиссада Газлидаги ҳаёт, одамларнинг турмуши, Бўрон ва Қўлдошларнинг ахлоқ-одоблари ҳам Дамирнинг оёққа туриб олишида асосий сабаб бўлиб хизмат қилиши кўрсатилади.

Рустам Раҳмонов “Чангалзордаги шарпа” қиссаси билан Ватан уруши даври кишлоқ болаларининг тиниб-тинчимас образларини яратиб берди. Ахир уруш даҳшатлари узоқ Тошота кишлоғида ҳам акс-садо беради-да! Тошоталиклар кечани-кеча, кундузни-кундуз демай, душман билан ғойибона жанг қиладилар. Ҳа, уруш ташвиши каттага ҳам, кичикка ҳам, баравар тушган эди.

Оташ ўжар, ўз айтганидан қолмайдиган бола. Ёзувчи бу бола образига шундай изоҳ беради: - Ўжар одамнинг, айниқса ўжар боланинг табиати қизиқ. Ундайларнинг бир нарсига ўчакиштириб бўлмайди. Қиламан деса, қилади, ўламан деса, ўлади. Айтганини қилиш учун ҳеч нарсадан тоймайди. Бўлмаса, Оташ онасининг иссиқ бағрини ҳечам тарк этмасам дейди. Лекин, ўжарлик! Ҳа ҳаммасига унинг шу ўжарлиги, шарткесарлиги айбдор.

Оташ нега бунчалар ўжар. Унинг ўжарлигига давр сабабчи, уруш сабабчи. Бола отасини жуда қаттиқ соғинган. У отасини кўрмоқчи, немис-фашистларга қарши курашда отасига қўмаклашмоқчи. Аммо ота узоқда. Унга ета олмаган боланинг феъл-атвори жуда бошқача. Ҳамма касаллик мана шунда.

Кишлоқ болаларини тўплаб Роҳат кампир жуда ажойиб-ғаройиб эртақлар айтиб беради. У айтган эртақлар орасида паҳлавонлар, довьораклар, сеҳргарлар, ишёқмас у дангасалар, турли алвасти-ю жинлар бор.

Оташ бугун ажиналардан бирини тутиш ҳаёли билан банд. У чакалакзорга бормоқчи, бир ажинани тутиб, уни ялинтириб-ялинтириб, кейин “бор, Гитлерни тутиб кел дейман. Уни тутиб келади, ўшанда Гитлерни участкавой милиционерга бераман. Кейин, роса қийнаб ўлдиришади. Ўшанда уруш ҳамп тугайди. Ҳамма урушдан келади, дадам ҳам... Кейин, ажинанинг сочини қайтариб бераман...”, - демоқчи.

Оташ ана шундай ўй-андишалар билан Қутурбулоқ томон йўл олди. Бу чакалакзор тўғрисида Тошотада қанчадан-қанча афсоналар тўқилмаган. “Чакалак” сўзининг ўзи болаларнигина эмас, хатто катталарни ҳам сескантириб, кўркувга солиб келган. Оналар инжиқ, йиғлоқи болаларини “гапимга кирмасанг, чакалакзорга элиб ташлайман” деган пўписа билан тийиб келишган. Бу жой – алвастилар макони; инс-жинслар баъзим курадиган майдон! Бу ерда жин-алвастиларни ўз кўзи билан кўрганлар бор, Тошотада, - дейишларига қарамай, ўз бахтини синаб кўрмоқчи.

Бола бу дарахтли чакалакзор бағрида кечаси узоқ ўтирди, қорни оч қолди, совқатди. Ажиналарни кута-кута мижжалари қотиб кетди – киприклари юмилса очилмайди, очилса юмилмайди. Шу пайт

аллақаждан данғир-дунғир чилдирма чалишиб, биргала ясанган қизлар келиб қолишди, бирпаста ўртага гулхан ёкишиб, атрофида ўйнай кетишди. Оташ у ён – бу ёнига аланглаб қараса, чакалакзордан асар қолмабди. Шу онда жажжи қизчасини опичлаб, аяси келиб қолса бўладими! У нукул қаҳ-қаҳ уриб кулади. Кела солиб аланга устидан сакраб ўтди-да, ўйинга туша бошлади. Бирдан бояги қизлар сержун махлуқларга айланиб, Оташнинг аясини қуршаб олишди. Укасини силтаб-силтаб тортишди-да оловга улоқтиришди. Аясини бўлса ҳар бири паншахадай панжалари билан бўға кетишди. Оташ ажиналар тўдасига ташланиб, онасини қутқармоқчи бўлди. Бироқ, қараса – оёқлари йўқ. Овозининг борича қичқирса овози чиқмайди...

Ҳа, бола уйқусида алахсирар эди. Энди у ажиналарнинг борлигига ишонмай қолди. Чунки Роҳат кампирнинг эртаги фақат афсона эканлигига бугун зўрға ақли етди. Аммо Оташ ҳаётда бўш келадиган болалардан эмас. Ўзича сирли бу чакалакзорни ўзлаштиришга киришди. Бу ишда унга Обидахон ва Хуршидjonлар кўмак беришди. Чакалакзор ўрнида мўл-кўл пахта ҳосили битди. Бу эса уруш даври болаларининг фронтга катта совғаси бўлди.

Бу давр болалар қиссачилигига саргузашт, илмий-фантастика жанрлари ҳам ривож топди. Худойберди Тўхтабоев (“Сариқ девни миниб”, “Қасоскорнинг олтин боши”, “Ширин қовунлар мамлакатиди”); Ҳожақбар Шайхов (“Само мавқаридаги намоиш”, “Шом камари”, “Аждодлар хотираси”); Маҳкам Маҳмудов (“Европанинг ўғирланиши”); Анвар Обиджон (“0099 номерли ёлғончи”, “Дахшатли мешполвон”); Оллоёр (“Фазогир чумоли”); Оқилжон Ҳусанов (“Тоғда ўсган бола”) ва бошқалар бу жанрда самарали ижод қилмоқдалар.

Болалар тарбиясида драматургия жанрида яратилган асарлар ҳам катта рол ўйнайди. Ҳаким Назир, Адҳам Раҳмат, Пўлат Мўмин, Мамарасул Бобоев, Усмон Юсупов, Турғунбой Ғойилов, Наримон Орифжонов, Латиф Маҳмудов, Фарҳод Мусажон, Равшан Ёриевларнинг пьесалари ўзининг болаларбоплиги билан кичикинтойлар қувончига қувонч қўшиб келмоқда.

Сўнгги йиллар болалар драматургиясида Равшан Ёриевнинг “Оқбулоқ” (бир пардали) пьесаси алоҳида ажралиб туради. Асар қаҳрамонлари Қудрат, Жасур, Гулшан, Ўрмончи бобо, Гўзал қиз, Олмаҳон, Қора дев, Қари шайтон, Маймоқ шайтон, Кичик шайтон ва бошқалар.

Болалар ўрмонда карнавал ўтказишмоқчи. Ҳамма бу маросимга ҳозирлик кўрмоқда. Аммо ичи қора, қизганчиқ қора дев-у шайтонлар бунга қарши, нима бўлганда ҳам карнавални ўтказмаслик – одамларга панд бериш режаларини туздилар. Шифобахш, ҳамманинг дардига малҳам бўладиган кўзачадаги Оқбулоқ сувини заҳарли сувга алмаштириб, болаларни нобуд қилмоқчи бўладилар. Шу пайт болаларга Олмаҳон ёрдам ўлини чўзади. Шайтонлар ўзлари ясаган кўзадаги заҳарли сувни ичиб ҳалок бўладилар.

Ўрмонда катта шодлик, ўйин-кулги бошланиб кетади.

Латиф Маҳмудовнинг “Али билан Вали”, “Эҳ, аттанг...”, “Муҳим топшириқ”, “Сирли ҳаг”, “Дангасанинг саргузаштлари” пьесалари театр сахналарида қайта-қайта намоиш қилинмоқда.

“Дангасанинг саргузаштлари” асарининг қаҳрамони ўзининг ишёқмаслиги, кўрс-қўполлиги билан дўстларидан ажралиб қолган. Бола хомхаёллик билан яшайди, ўқиш, изланиш, меҳнат қилиш, катталарнинг юмушларига кўмаклашишни ўзига эп кўрмайди.

Асар сўнгида Нусрат бобо Дадавойга нисбатан жуда ўринли гапни айтади:

Меҳрин қўйсин меҳнатга,

Етар шундай ниятга!

Ҳа, бу гап ҳаммага тегишли, ҳамма бирдек меҳнат қилса, ўқиса, ўрганса фақат фойда кўради, муроди ҳосил бўлади.

Ҳозирги замон ўзбек болалар бадиий адабиёти билан бирга болалар адабиётшунослиги ва адабий танқид ҳам поғонама-поғона ўсди, ривожланди. Бир қатор дарслик, қўлланма, мажмуа, монография, китоблар ёзилди. Ўнлаб номзодлик ва докторлик диссертациялари ҳимоя қилинди.

Бу соҳанинг тақомилида А. Суюмов, Ў. Рашид, С. Мамажонов, М. Қўшжонов, Ҳ. Абдусаматов, М. Юнусов, Б. Имомов, П. Шермухаммедов, О. Сафаров, Ҳ. Эгамов, С. Ирисхўжаева, С. Матжонов, Қ. Қаҳрамонов каби кўпгина адабиётшуносларнинг хизматларини алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Қадимги давр болалар адабиёти, 20-30 йиллар болалар адабиёти, уруш даври болалар адабиёти, урушдан кейинги давр болалар адабиёти, ҳозирги давр болалар адабиёти.

Мавзуга оид саволлар:

1. Ўзбек болалар адабиёти тарихининг тарихий босқичлари ҳақида фикрларингизни айтинг.
2. Уруш даври шеърини ҳақида гапиринг.
3. Ҳозирги давр болалар адабиёти ижодкорларидан кимларини мисол келтира оласиз?

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006

Интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz

2. www.ZiyoNET.uz

3. www.edu.uz

НАВОИЙ ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(4-соат)

Режа:

1. Навоийнинг ҳаёти ва ижоди.
2. Навоий ва болалар адабиёти.
3. Алишер Навоийнинг таълим-тарбия ҳақидаги фикрлари («Хайрат-ул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лисон-ут тайир» «Маҳбуб-ул қулуб» асарлари орқали).

1. Алишер Навоий 1441 йилнинг 9 феввалида Ҳирот шаҳрида Ғиёсиддин Кичкина оиласида дунёга келди. Бўлажак шоирнинг отаси темурийлар авлодидан эди. Шунинг учун Алишер темурий шахзодалар билан тарбиялана бошлайди. У тўрт ёшга етганида мактабга берадилар. Алишер ўзининг ўқиши, одоби билан бошқалардан ажралиб турар эди. Ғиёсиддин Кичкина ҳам ўз фарзандини яхши ўқитиш, саводхон қилиш учун астойдил киришган эди. Бунинг устига уларнинг уйида кўпгина қалам аҳиллари тўпланишиб, шеърлар ўқишар, адабиёт, санъат ҳақида баҳс-мунозалар ўтказишар эди.

Илм-фанга, айниқса, бадий адабиётга жуда эрта ихлос қўйган Навоий Саъдийнинг «Тулистон», «Бўстон» китобларини, айниқса, Фаридиддин Атторнинг «Мантқиқут-тайр» («Қуш нутқи») асарини севиб ўқир ва ёд олар эди.

Алишернинг катта тоғаси, шоир Мирсаид Қобулий, кичик тоғаси шоир ва машшоқ Муҳаммад Али Ғарибий доим у билан бирга эди. Кейинчалик бу икки тоғаси подшоҳ Абусаид томонидан ўлдирилганидан, қаттиқ қайғурган эди. Бу икки фозил инсоннинг Алишер камолига кўп меҳнатлари синган эди.

Алишер учун буюк маънавият ҳазинаси – Мавлоно Лутфий, Хоразмий, Амирий, Атоий, Ҳайдар Хоразмий, Саккокий шеърлари, Абулқосим Фирдавс, Амир Хусрав Деҳлавий, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Хожи Кирмонийларнинг дostonлари, Рудакий, Умар Ҳайём, Ҳофиз Шерозий, Абдурахмон Жомийларнинг девонлари эди.

У фақат ўзбек-форс тилларидаги асарларнигина эмас, балки озорбайжон, туркманчада битган нодир қўлёмаларини ўқиган, у тиллар нафосати билан ўз шеърятини бойитишга интилан. Болалигидан ўз халқининг тили, адабиёти, маданияти билангина чекланиб қолиш хисси унга ёт бўлган. Ёшлигидан ўзини бошқа халқлар, уларнинг маданиятига яқин тутишни фахр деб билган ва унинг ижоди шу эзгу йўналишида шаклланган. Фарҳодни чин ўғли, Ширинни армания қизи деб тасвирлаши тасодифий эмас.

Илм-маърифат ҳомийси бўлган Алишер Навоий мактаб ва маориф ишларига ҳар доим катта эътибор берди. Меҳнаткаш халқ болаларини ўқитиш ва тарбиялаш учун мактаб ва мадрассалар ташкил этишни давлат олдида турган бош масалаларидан бири деб қаради. Илм аҳилларига, муаллимларга муҳаббат билан муносабатда бўлди.

Алишер Навоий ўзининг бадий асарларида кўпинча, баркамол инсон тимсолини ифодаловчи ижобий образлар яратди. Илм-маърифат, ахлоқ-одобга доир ўй-фикрларини эса илмий-фалсафий ҳамда дидактик асарларида илгари суради. Бир сўз билан айтганда, у ақл кучига чексиз ишонади, илм-фаннинг хислати баҳоят катта деб билади.

2. Ўзбек халқининг улуғ мутафаккири, маърифатпарвари ва буюк шоири Алишер Навоий ёшларни тарбиялаш ишига алоҳида эътибор берди. У болаларни илм – ҳунарни, меҳнатни севишга ундаб, ўрганилган илм ва ҳунарни халқ, ватан йўлида сарф қилиш зарурлигини уқтирди. Навоийнинг фикрича, илм-фанни эгаллаш учун ёшликдан бошлаб астойдил ўқиш, ўрганиш керак. «Ёшлигинда йиққил билимни, қаригач сарф қилғил ани», - деган шоирнинг ўзи ҳам жуда ёшлигидан таълим олади, ўқишга берилади. У ёшлигиданоқ кўп шеърларни ёд билган. Жумладан, Фаридиддин Атторнинг «Мантқиқут - тайр» («Қуш нутқи») асарини болалик чоғларидаёқ қайта - қайта ўқиб, ёд олган. Алишер Навоий кейинчалик мактаб ва маориф масалаларига катта аҳамият берди. У меҳнаткаш халқ болаларини ўқитиш ва тарбиялаш учун мактаблар очиш ва мадрасалар қуриш тўғрисида ғамхўрлик қилди. Алишер Навоий Астраотда сургунда юрганида, подшо Ҳусайн Бойқарога ёзган хатида ўғил ва қиз болалар учун мактаблар очишни талаб қилгани, шахсан ўзи мадрасалар қуришда ташаббус кўрсатгани бунинг яққол далилидир. Навоийнинг фикрича, мактаб халққа нур келтиради, унга тўғри йўл кўрсатади, болаларни билимли қилади. У ўзининг «Ихлосия» мадрасаси ёнида мактаб очиб, болаларни ўқитиш ва тарбиялаш учун зарур шароит яратиб, бунинг учун лозим бўлган маблағ ажратади.

Навоий дарс берувчини қуёшга ўхшатади ва бу қуёш ўз атрофидаги юлдузларга нур сочади, яъни мударрис «абжадхоналар»га, ҳали илмдан беҳабар бўлган толибларга илм нурини сочади, маърифат беради - дейди.

3. Алишер Навоий ўзининг жуда кўп асарларида болалар тарбиясига оид фикрларни илгари сурди. Айниқса, «Хамса»га кирган «Ҳайратул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» каби дostonларнинг баъзи бобларини бола тарбияси эгаллаганлигини кўрамиз. Булар орасида «Ҳайрат ул аброр» («Яхши кишиларнинг хайратланиши») фалсафийлиги, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-таълимий масалаларини қамраб олганлиги билан ажралиб туради. Шоир болаларни ўқимишли, одобли, ростўй, ҳалол, пок, саҳий бўлишга; ота-онани, ўзидан катталарни ҳурмат қилишга, инсофли ва адолатли кишилар бўлиб камол топишига ундайди.

Халқни жондан севган Алишер Навоий инсоннинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилади ва бахт-саодати учун курашади.

“Хайратул-аброр” достонининг олтинчи бобида шоир одоб ва камтарликни улуғлаб, таълим-тарбияга оид қимматли фикр-мулоҳазаларини баён этади.

“Хайратул-аброр” достонининг ўнинчи бобида тўғрилиқ, ростгўйлик ғояси илгари сурилади. Жумладан, “Шер ва дуррож” масалида ёлғончилик ва эгриликнинг ёмон оқибатлари очиб берилади.

Достоннинг ўн биринчи ҳикояти ҳам диққатга сазовордир. Шоир унда илм-фанга, илм аҳлига юксак баҳо беради. Кишиларни илм олишга, олимларни иззат-хурмат қилишга чақиради. Шоирнинг “Фарҳод ва Ширин” достонида чин севги ва вафо, дўстлик ва садоқат, меҳнат ва ижодкорлик, ватанпарварлик ҳамда қаҳрамонлик ғоялари қуйланади. Асар болалар учун ёзилмаган бўлса-да, ундаги айрим лавҳалар болалар китобхонлиги доирасига киради. Шоир достонда Фарҳоднинг болалик чоғлариданоқ илм-хунарга, меҳнатга бўлган муҳаббатини зўр маҳорат ва самимият билан тасвирлаган.

Фарҳод ақл-фаросатли, зеҳнли бўлганлиги учун тез орада жуда кўп илмларни эгаллаб олади. Шоир Фарҳоднинг бундай ижобий фазилатларини зўр мамнуният билан ёзади:

Жаҳонда қолмади ул этмаган илм,

Билиб тақикни касб этмаган илм.

Алишер Навоийнинг энг гўзал достонларидан бири “Лисон-ут тайр” (“Қуш тили”)дир. Достонда мажозий образлар ва уларнинг ажойиб ва ғаройиб саргузаштлари ётади.

Достоннинг мазмуни мажозий бўлгани каби, унинг персонажлари ҳам мажозийдир. Семруғ – худо, Худ-худ – шайх, муршид, қушлар – инсонлардир. Навоий Семруғни комил, энг олий борлиқ деб ҳисоблайди.

Алишер Навоий умрининг охирида “Маҳбубул-қулуб” достонини яратади. У фалсавий ва ахлокий-таълими асар бўлиб, инсон тарбиясида муҳим ўрин тутати.

Уч қисмдан иборат бўлган бу китобда Навоий “Мактаб аҳли тўғрисида” ҳам алоҳида фикр юритади. Мактаб иши ўқитувчи-устозлик дунёда энг мураккаб-хайрли ва шарафли касблардан биридир, дейди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, агар у подшоҳ бўлиб кетса ҳам устоз-ўқитувчи олдида қарздор эканлигини таъкидлаш билан муаллимлик касбини улуғлайди:

Ҳақ йўлида кимки сенга қийналиб бир ҳарф ўқитган бўлса,

Унинг ҳаққини юзта ҳазина билан ҳам адо қилиб бўлмайди.

Китобнинг учинчи қисмида ҳар қандай одам учун фойдаси тегадиган жуда кўп доно фикрлар ўртага ташланади. Бўлимнинг йигирма тўққизинчи мақолатида қуйидаги иборалар, гаплар бор:

Илм ўрганмоқ – эътиқодни мустаҳкамлаш учундир, аммо бойлик орттирмоқ учун эмас. Саводсиз бой – ёғинсиз булутга ўхшайди; илмига амал қилмаган олим – устига китоб ортилган эшакка ўхшайди.

Байт:

Ҳаммол қийматли юк таҳиса ҳам, унга иш ҳаққи бир-икки чақадан бошқа наф тегмайди.

Худди шу ўринда Навоий тилга эътибор бериш ҳақида ҳам ибратли фикрларни ўртага ташлайди:

Тил ширинлиги – қўнгилга ёқимлидир; мулоимлиги эса – фойдали. Чучук тил аччиққа айланса кўпчиликка зарари тегади; қалбдан май тайёрланса ҳаром бўлади. Ширин сўз соф қўнгиллар учун асал каби тотлидир; болалар учун мулоим табиатли одам – ҳалвофуруш каби сеvimлидир.

Байт:

Яхши сўзга ким масту беҳуш бўлса, шарбат ичида заҳарни тотли қилади.

Кўриб ўтганимиздек, Алишер Навоий тарбия масалаларига, хусусан, болалар китобхонлигига ҳам алоҳида эътибор берган. Бу билан у ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётининг ривожланишига катта замин тайёрлаган.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Ўзбек халқининг улуғ маърифатпарвари, «Мантикут тайр», «Фарҳод ва Ширин», «Хайрат-ул аброр», «Лисон-ут тайир», «Маҳбуб-ул-қулуб».

Мавзуга оид саволлар:

1. Навоий улкан маданият арбоби сифатида илм-фан, санъат ва адабиётнинг аҳамиятини қандай тарғиб қилган ҳамда уқтирган?

2. Шоир қайси ижобий образларида боланинг вояга етишида тарбиянинг алоҳида куч-қудратга эга эканлигини уқтирган? Фикрингизни изоҳланг.

Асосий адабиётлар:

М.Жумабоев. «Ўзбек болалар адабиёти» Т., 2002 й. 65-69-бетлар.

Н.Маллаев. «Сўз санъатининг гултожи». Т., 1991 й. 35-45-бетлар.

Б.Қосимов, Б.Тўхлиев, Қ.Йўлдошев. 10-синф адабиёт дарслиги. Т., 2004 й. 171-201-бетлар.

А.Навоий. “Хайратул аброр” достони.

А.Навоий. “Фарҳод ва Ширин” достони.

А.Навоий. “Маҳбубул қулуб”.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz

2. www.ZiyoNET.uz

3. www.edu.uz

ГУЛХАНИЙ ВА БОБУР ИЖОДИ, УЛАРНИНГ БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИДАГИ ЎРНИ

(2-соят)

Режа:

1. Гулханийнинг ҳаёти ва ижоди.
2. «Зарбулмасал» асари ҳақида.
3. Бобур ижоди ва болалар китобхонлиги.

1. **Гулханий** XVIII асрнинг охири ва XIX асрнинг бошларида яшаб ижод этган ва бу давр ўзбек адабиётида ўзига хос ўринда турадиганёзувчидир. Унинг асл исм-шарифи Муҳаммад Шариф бўлиб, Гулханий эса унинг адабий тахаллусидир. Тахминларга кўра, у XVIII асрнинг 70-йилларида ҳозирги Хўжанд вилоятининг Дарвоза қишлоғида дунёга келади.

Бўлажак ёзувчининг болалиги ўзи оламга келган тоғ қишлоғида ўтади. Бу орада озми-кўпми ўкиб, савод чиқаради, адабиётга бўлган ҳаваси ортади. Шеъриятга оид кўплаб асарлар ўқийди, халқ оғзаки ижодини берилиб ўрганади ва аста-секин шеърини машқлари бошланади. У ўз илмини ошириш мақсадида аввал Наманган ва сўнгра Фарғонага келади, қизиқчилиги, ҳозиржавоблилиги ва ҳажвий шеърлари билан кишилар ўртасида танила бошлайди. Айниқса, ғариблик туркумидаги рубойи ва тўртликлари билан эл оғзига тушади. Шоир кейинчалик Қўқонга келади ва қийинчилик билан яшайди. Тирикчилик ўтказиш учун ҳаммомда ўт ёқувчи бўлиб ишлайди. У ўзбекча шеърларига Гулханий, тожикча шеърларига Журъат деб тахаллус қўяди.

Гулханий бир неча йил Қўқон хони Олимхон саройида навкар бўлиб хизмат қилган, жанглarda қаҳрамонлик кўрсатган бўлса-да, аммо очлик, юпинлик, мухтожлик унинг ҳамроҳи бўлиб қолаверади.

Гулханийнинг “Бер менга” радибли шеъри унинг навкарлик даврида ёзилган асардир. Ҳазал оч қолган кишининг ўз хўжайинидан нон сўраши билан бошланиб, лирик қаҳрамон – навкарнинг қалб аламлари сўнгги байтларда изчил очила боради.

Бу ғазалга чуқурроқ назар ташланса, унда фақат якка, очликдан тинкаси қуриган айрим шахс ҳақида гапирилмай, балки катта ижтимоий масала ҳақида – Олимхоннинг навкарлари орасидаги ички ҳаёт шароити бўлади. Ҳазалда лирик қаҳрамоннинг образи умумлашма образ даражасигача кўтарилган, чунки Олимхон навкарларидан фақат Гулханий хон илтифотида сазовор бўлолмади, деган қарорга келиш янглишдир. Демак, лирик қаҳрамон – навкар ўз бошидан кечирганларини баён қилиш асосида Олимхоннинг навкарларга муруватсизлиги ва қўшиндаги тартибсизликни фош қилади. Ўз ҳуқуқини ёклаш билан бошқа навкарларни ҳам ана шундай иш кўришга даъват этади:

Ҳазратим очликдан ўлдим, егани нон бер менга
Кофир ўлғаймен агар десамки, бахмон бер менга.
Мошу бугдою гурунч берким, шулар менга керак,
Ҳеч айтмасман ақиқу, лаълу маржон бер менга.
Эгнима ёпиқ бериб, қорнимни тўйғиз нон билан,
Сенга биллоҳким демасман дину имон бер менга.
Навкаринг очликдан ўлса, нега ҳайфинг келмагай,
Эй табиби ҳозиқим, дорию дармон бер менга.
Нону тўн бер. Бенаволик дардидин қутқар мени,
Мен қачон айтдимки, Қорун ганжидек қон бер менга...
Гулханийни эр йигитлар тўпидан камситмагин,
Фута бер, от бер, тўну чакмон бер менга.

Халқ золим деб атаган Олимхондан кейин Қўқон тахтига чиққан Умархон ҳукмронлиги даврида ҳам Гулханий турмушида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади.

Гулханий бошда адашиб, турмушим яхши бўлармикан, қорним нонга тўярмикан, деган ўй-умидлар билан Умархон саройидаги маддох шоирлар гуруҳига қўшилади. Хонни мактаб қасида ва ғазаллар ёзади. Қасидаларида Умархонни кўқларга кўтариб мактади, хонга унда бўлмаган яхши хислатларни тақди, уни фуқоропарвар, адолатпарвар, зулм ва ҳақсизликка хотима берувчи киши қилиб тасвирлади ва бу билан хонни ана шундай ижобий хислатлар эгаси бўлишга даъват этди. Аммо Умархон саройидаги фискал-фуқурлар, мунофиқликлар, хон ва уни ўраб олган аркони давлат – давлат таянчлари томонидан халқ бошига келтирилган қора кунлар Гулханийдек хассос шоирнинг сарой аҳлига бўлган муносабатини ўзгартириб юборди: энди у баъзан ихтиёрий равишда ва баъзан пайравлик қилиб шохни таърифлашдан чекинадиган бўлди, ўз эътирозларини билдира бошлади.

Гулханий XIX асрнинг биринчи ярмида вафот этади.

2. “Зарбулмасал” халқ эртаклари тахлитида ёзилган мукаммал мазмунли ўткир сатирик асардир. Гулханий ўзининг бу асарида халқнинг мазмундор мақолалари, ҳикматли сўзлари ва қочирқ гапларидан моҳирлик билан фойдаланади. У феодал ҳукмдорлар ва уларнинг лаганбардорларини, сарой аҳлининг ярамас кирдикорларини мажоз йўли билан ўткир сатира остига олади. Чунки у меҳнаткаш халқнинг оғир, машаққатли ҳаётини ўз кўзи билан кўрди, сарой базимлари, кети узилмас майпарастликлар халқни талаш ҳисобига бўлишини пайқайди ва бундай салбий ишлар унинг кўзини очди. Натижада, унда сарой аристократиясига нисбатан нафрат ҳисси тобора ошиб борди. Аммо шоир, шароитга кўра, ҳукмрон доиралардан норозилигини ва нафратини очиқ-ойдин ифода қила олмас эди. Шунинг учун мажозий шаклдаги

“Зарбулмасал” асарини ёзишга киришди. Асарда шоирнинг мақсади, ҳаётга, уни ўраб олган муҳитга, ҳоким табақаларга бўлган муносабатини тўғридан-тўғри ифода этилмай, балки ҳайвонлар, қушлар ва шунга ўхшаш мажозий образларнинг тасвири орқали ифодаланади. Шоир шу зайдда ўзи яшаган замон учун аниқ ва характерли воқеа-ҳодисаларни, уларга ўзининг муносабатини, қарашларини тасвирлайди.

Муаллиф ўз масалаларида мажозий образлар орқали ўша даврдаги ҳукмрон синф вакиллари фаш қилади, мамлакатга ҳаробалик, халққа қашшоқлик келтирган ўзаро феодал урушларга қарши омманинг норозилигини ифодалайди.

Гулҳаний ўз замонасида содир бўлаётган талон-тарож, халқни қийнаш, ортиқча солиқлар солиш каби воқеаларни очиқдан-очиқ ёза олмас эди. Буни фақат эртақ йўли билан амалга ошириш мумкин эканлигини тушунади. Шунинг учун Япалоққуш ва Бойўғлининг бир-бирига қуда бўлиши воқеасини келтиради. Бу икки қуда тўй баҳонаси билан мамлакатни ҳонавайрон қилади. Ёзувчи Кўркуш, Ҳудҳуд, Кулонқирсултон, Шўранур, Малик Шоҳим ва Кордонларнинг бир-бирларига айтган масаллари, ҳикоялари орқали асарнинг ғоявий мазмунини очади.

Япалоққуш ва Бойўғлилар юқори табақа вакиллари. Уларнинг ҳатти-ҳаракатлари очкўз ва қонхўр бўри, алдамчи ва шайтон тулкиларга ўхшайди. Буларнинг ўй-фикрлари, юриш-туришлари, шумлик, шаҳар ва қишлоқларнинг вайрон бўлиши улар учун байрамдир.

“Зарбулмасал”да қаҳрамонлар тилидан айтилаётган масаллар ҳам бир талай бўлиб, уларнинг ичида “Маймун билан Наҳжор”, “Туя билан Бўталоқ”, “Тошбақа билан Чаён” ва бошқалар ажралиб туради.

3. Захириддин Муҳаммад Бобур 1483 йилда Фарғона вилояти ҳокими Умаршайх оиласида дунёга келган. Отаси Амир Темурнинг набираси бўлган.

Бобир Андижонда сарой муҳотида ўқиб, тарбияланди. Ёшлигида илм-фан шеърятга қизиқди. Отаси вафотидан сўнг, 1494 йили ўн икки ёшида тахтга ўтирди. Темур давлатини қайта тиклаш учун 1495-96 йилларда Самарқандга муваффақиятсиз уруш қилди, 1497-98 йиллар Самарқандни эгаллади. Кейин Андижонда унга қарши исён кўтарилади ва Андижонга қайтиб у ерни эгаллай олмайди. 1500 йили Самарқандни иккинчи марта эгаллади. Алишер Навоий билан хат ёзишди. Самарқанд шайбонийлар томонидан забт этилгач, Бобир Самарқандни ташлаб кетишга мажбур бўлди. 1504 йили Шайбонийхон Андижонни ҳам қўлга қиритгач, Бобир жанубга йўл олиб, Қобулда ўз ҳокимиятини ўрнатди. 1505-1515 йилларда у Марказий Осиёга қайтишга уриниб кўрди, аммо муваффақиятга эриша олмади. 1519-1525 йилларда Ҳиндистонни қўлга қиритиш учун жанглари олиб бориб, 1526 йили Панипатда Ҳиндистон султони Иброҳим Лўди билан ва 1527 йили Читора ҳокими Рано Санго билан бўлган жангларида қўли баланд келиб, у Ҳиндистонда ўз ўз ҳукмронлигини ўрнатди ва Бобурийлар сулоласи барпо этилди. Бу сулола Ҳиндистонда 300 йилдан ортиқ ҳукмронлик қилди.

Бобир Ҳиндистонда катта давлат ишлари билан бир қаторда, ўзининг адабий-бадиий фаолиятини ҳам давом эттирди. Бобур қаламига қуйидаги асарлар мансуб:

1. “Бобирнома”. Бутун жаҳон оmmasига машҳур бўлган шоҳ асар. Унда Бобир яшаган даврдаги Моварауннаҳр, Хуросон, Эрон ва Ҳиндистон халқлари тарихи ёритилган. Асар уч қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмида XV аср иккинчи ярмида Марказий Осиёда рўй берган воқеалар; иккинчи қисмида XV аср охирида ва XVI аср биринчи ярмида Афғонистонда юз берган воқеалар; учинчи қисми XVI асрнинг биринчи чорагида Шимолий Ҳиндистонда бўлган воқеалар акс эттирилган.

2. Ўзбек шеърятининг энг нозик дурдоналаридан бўлмиш ғазал, рубоий ва бошқа жанрларга мансуб шеърини мероси.

3. “Ҳатти Бобирий”. Асарда Бобир араб алифбосини ўзбек тили нуктаи назаридан соддалаштириб беришга ҳаракат қилган. Таҷриба сифатида “Ҳатти Бобирий”да Қуръони қаримни кўчирган.

4. “Мубаййин” (Баённат берувчи). 1522 йили ўғли Ҳумоюнга атаб ёзган. Асарда Бобир ўша замон солиқ тузумини, солиқ йиғишнинг қонун-қоидаларини, шариат бўйича қимдан-қанча олиниши ва бошқа масалаларни назмда изоҳлаб берган.

5. “Ҳарб иши”. Ҳарбий масалаларга бағишланган асар.

6. “Мухтасар”. Аруз вазни ва қофия масалаларига бағишланган китоб.

Бобир 1530 йил декабрда Агра шаҳрида вафот этди, кейинчалик унинг ҳоки васиятига биноан 1533 йилда Қобулга олиб келиб дафн этилди.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Гулҳаний масалнавис, «Зарбулмасал», «Туя билан Бўталоқ», «Тошбақа билан чаён», «Маймун билан наҳжор», Бобур ижоди, “Бобурнома”.

Мавзуга оид саволлар:

1. “Зарбулмасал”да бойқушнинг макони қандай тасвирланган?
2. Гулҳаний мазкур асарни нима учун ёзди деб ўйлайсиз? Фикрингизни изоҳланг.
3. “Бобурнома” асари ҳақида фикрларингизни билдиринг.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006

3. Гулҳаний. “Зарбулмасал”.

4. Бобур. “Бобурнома”.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

**АБДУЛЛА АВЛОНИЙ, ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР
КИТОБХОНЛИГИ**

(2-соат)

Режа:

1. Абдулла Авлониё ҳаёти ва ижоди. Унинг жамоат арбоби ва ёзувчи сифатидаги фаолияти
2. Авлониёнинг педагогика соҳасида амалга оширган ишлари
3. Ҳамзанинг меҳнаткаш халқ оммаси ва унинг болаларни ўқитиш ва тарбиялаш борасидаги хизмати.

1. Ўзбек маданиятининг улкан вакилларида бири, педагог, жамоат арбоби ва ёзувчи **Абдулла Авлониё** 1878 йилда Тошкент шаҳрида тўқувчи оиласида дунёга келади.

Абдулла Авлониё бошланғич диний мактабда ва мадрасада ўқиди, илм-фанга ихлос қўйди. Ўзбек ва бошқа Шарқ халқлари адабиётини берилиб ўрганди. Абдулла Авлониё 14 ёшидан бошлаб шеърлар ёзишни машқ қила бошлади. Унинг бу даврда ёзган илк шеърлари ўша давр вақтли матбуот саҳифаларида босилиб туради.

Абдулла Авлониё халқни илм-фан нурларидан баҳраманд қилишни ўзининг бирдан-бир бурчи деб билади ва 1904 йилда ўзи яшаб турган жойда, Мирободда мактаб очади.

Абдулла Авлониё мактаб ҳар томонлама болани ўзига тортиши учун ҳаракат қилди. Унинг қўлидан дурадгорлик ишлари ҳам келар эди. Шунинг учун у ёзув тахтаси, парта ясаб, барча ўқув жиҳозларини ўзгартиради. Бу ерда ўқийдиган болаларнинг катта-кўпчилигини камбағалларнинг болалари ташкил этганлиги сабабли муаллим бой-бадавлат дўстларининг кўмагида “Жамияти ҳайрия” ташкил этади. Бу билан болаларга кийим-бош, озиқ-овқат, дафтар, қалам бепул бўлишини таъминлайди.

Авлониё очган мактабнинг шуҳрати тобора ортиб, ўқувчиларнинг сони кўпайиб боради.

Абдулла Авлониё ўзи ташкил қилган мактабда болалар диққатини асосий фанларга жалб этиб, уларнинг тезда саводини чиқаришга ва аниқ фанлардан баҳраманд бўлишга ҳаракат қилди. У болаларга жуғрофия, тарих, адабиёт, тил, ҳисоб, хандаса, ҳикмат (физика) каби фанлардан маълумотлар беради.

1907 йилда “Шуҳрат” деб номланган рўзнома ташкил этади ва унинг саҳифаларида меҳнаткаш халқ манфаатларини ҳимоя қилишга доир фикрларни тарғиб этади. Жумладан, рўзноманинг биринчи сониди: “Матбуот ҳар инсонга ўз ҳолини кўрсатувчи, ахвол оламдан хабар берувчи, қоронғу кунларни ёритувчи, халқ орасида фикр тарқатувчи, илм, иттифок, ҳиммат ғояларини ёювчидир” деб ёзган эди.

2. А. Авлониё “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” деб номланган тўрт қисмдан иборат бўлган дарслигида маориф-маданиятга чорлайди, ярамас хулқ-одатларни эса танқид қилади.

Ўша давр халқ педагогикасида Абдулла Авлониёнинг “Биринчи муаллим” – “Алифбе”, “Иккинчи муаллим” – “Ўқиш” китоблари катта роль ўйнайди.

Бу китобларда Авлониё ўтмиш адабиётимизнинг энг яхши анъаналарини давом эттирди, илм ва маърифатнинг аҳамиятини янгичасига талқин этди. “Биринчи муаллим” – “Алифбе”, “Иккинчи муаллим” эса “Ўқиш китоби” ролини бажарди.

“Биринчи муаллим”да Авлониё даставвал 32 ҳарфнинг ёлғиз ёзиладиган шакллари бир саҳифада алифбо тартибида берган. Шу саҳифада алифнинг сўзнинг бошида, ўртасида ва охирида ёзилишини кўрсатгач, сўнг алифни барча “бош ҳарфлар”га кўшиб бўғинлар ҳосил қилган.

“Иккинчи муаллим”да болаларнинг ахлоқ, одобига доир, ҳалоллик ва покликка оид турли шеърлар, ҳикоя, масал ва эртаклар жамланган, ранг-баранг аллегорик образлардан усталик билан фойдаланилган.

Китоб “Мактаб” шеъри билан бошланади. Унда кимки мактабга борса, ўқиса, саводхон бўлса, жуда кўп нарсаларга эришажаги чиройли таърифланади:

Мактаб дуру гавҳар сочар,
Мактаб сизга жаннат очар,
Мактаб жаҳолатдан қочар,
Ғайрат қилиб ўқинг, ўғлон!
Мактаб сизни инсон қилур,
Мактаб ҳаё эҳсон қилур,
Мактаб ғами вайрон қилур,
Ғайрат қилиб ўқинг, ўғлон!

Дарсликда ибратомуз шеър, ҳикоя ва эртаклар бир талай.

Абдулла Авлониё 1904 йилдан умрининг охирига қадар ўқитувчи бўлиб ишлади. У ўнлаб шеърлар, “Мактаб гулистони”, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” каби дарсликлари билан ҳозирга замон ўзбек болалар адабиётининг пойдеворини қўйган эди. Узоқ йиллар қайта-қайта нашр этилган “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Носир Хусравнинг “Саодатнома”, Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Донишнинг “Фарзандларга васият” типидagi ўзига хос тарбиявий асардир. Унда Абдулла Авлониё ўзининг ижтимоий ва ахлоқий қарашларини

ёритади. Асарнинг сўз бошида муаллиф бу ҳақда шундай ёзади: “Мен бу асаримни мактабларимизнинг юқори синфларида таълим бермак ила баробар улуғ адабиёт муҳиблари – ахлоқ ҳаваскорларининг эътиборларига тақдим қилдим”.

Дарсликдаги ҳар бир бўлим таълим-тарбиянинг муҳим бир масаласига бағишланган бўлиб, уларнинг бири иккинчисини тўлдиради, такомиллаштиради. Ҳар бир бўлимда кичик ҳажмли, ибратли ҳикоялар келтирилади, шеърӣ парчаларда ёки ҳикматли сўзларда “қиссадан ҳисса” чиқарилади. Ёзувчи бу асарда халқ оғзаки ижодидан кенг фойдаланган.

Абдулла Авлониининг “Баҳор келди”, “Булбул”, “Бола ила гул”, “Ёлғончи чўпон”, “Тулки ила қарға” каби жуда кўп шеърлари мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган.

“Мактаб боласи” шеъри бошланғич синф ўқувчилари ҳаётидан олиб ёзилган. Асарда ишёқмас, дангаса боланинг қалбида ўқишга муҳаббат уйғониши умумий йўсинда баён этилади:

Йўлга солди тил ила йўлдошин,
Мактабга мойил айлади бошин.
Солди ўртоғининг сўзига қулоғ,
Босди ул ҳам ўқув йўлига оёғ.
Иккиси бирга бўлдилар мулло,
Чикди хату савод ҳам имло.

Шу тариқа шоир қиссадан ҳисса чиқарар экан, “яхши билан юрсанг етасан муродга” ғоясини илгари суради.

Абдулла Авлони ўзбек адабиётида драма жанрининг ривожланишига ҳам катта ҳисса қўшди. Унинг “Адвокатлик осонми?”, “Пинак”, “Биз ва сиз” пьесалари адабиётимиз тарихида ўчмас из қолдирди.

Абдулла Авлони 1934 йилда вафот этган. У маърифатчи шоир, драматург, журналист, режиссёр, таржимон, актёр, жамоатчи муаллим сифатида халқимиз қалбида мангу сақланиб қолади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Ўша давр халқ педагогикасида Авлониининг ўрни, «Биринчи муаллим», «Алифбо», «Иккинчи муаллим», «Ўқиш китоби», «Мактаб шеъри», «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ», «Мактаб Гулистони».

3. Болалар адабиётининг таниқли намоёндаларидан бири **Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий** 1889 йилда Қўқон шаҳрида табиб оиласида дунёга келди. Бўлажак шоирни жуда эрта мактабга берадилар. Бўлажак ижодкор мадрассада ҳам таҳсил олади.

Мавлоно Лутфий ва буюк Алишер Навоий асарларини муроала қилиш, форс-тожик ва озорбайжон классиклари ижодини билан танишиш, Гулҳаний, Муқимий, Фурқат каби халқпарвар шоирлар ижодини севиб ўрганиш, ўзбек халқ қўшиқлари, эртақлари ва дostonларини зеҳн қўйиб тинглаш, ўша вақтларда чиқиб турган рўнома ва ойномаларни ўқиш, айниқса, халқ ҳаёти ичида қайнаш – Ҳамза учун ҳақиқий дорилфунун вазифасини ўтайди. Ўзи ҳам илм-маърифатни тарғиб қилиб, шеърлар ёза бошлайди.

Ижодкор ёшликдан бошлаб меҳнаткаш халқ ҳаётини ўз қўзи билан кўриб, кузатиб ўсади. Халқ эрксизлигини илм, маърифатдан йироқликда деб билади. Шунинг учун бутун кучини меҳнаткашларнинг фарзандларини ўқитиш, илм-фан нурларидан баҳраманд қилишга бағишлашга қарор қилади. Ўн олти ёшида “Ниҳол” тахаллуси билан шеърлар ёза бошлаган ва ўз асарлари билан анча танилиб қолган Ҳамза 1911 йилда педагогик фаолиятини ҳам бошлаб юборади. Қўқонда мактаб очиб, камбағалларнинг фарзандлари ва етим-есир болаларни ўқита бошлайди. “Ёрдам жамияти” ташкил этиб, болаларни ўқув ашёлари, кийим-кечак ва озиқ-овқат билан таъминлаб туради. Аммо унинг хайрли ишлари амалдорлар томонидан қаттиқ қаршиликка учрайди, Ҳамза очган мактаб мажбуран ёпиб қўйилади.

Ўз ҳаётини, ижодини меҳнаткаш халқ манфаатларига бағишлашга қарор қилган Ҳамза бир неча вақт чет элларда сафарда бўлади. У қаерда бўлмасин, яна мактаб очиш, ёш авлодни ўқитиш, тарбиялаш ҳақида ўйлайди. Бу даврда болалар учун ўз она тилларида замонавий дарслик ва қўлланмалар йўқ эди. Ҳамза шу йиллар биринчи синф учун “Енгил адабиёт” ва иккинчи синф учун “Ўқиш китоби” дарсликларини ёзади.

Ҳамза бу дарсликлари орқали ўқувчиларни адабиётни севишга, уни тушунишга даъват этади. Педагог-шоир аввал дидактик йўл билан илм-маърифатни улуғласа, кейин бадиий усул қўллайди.

“Енгил адабиёт”га кирган асарларининг бир қанчасида шоир ҳамма болаларга ибрат бўла оладиган ижобий қаҳрамон образини яратади. Асарларада илм олиш, маърифатли бўлишнинг фойдаси хусусида сўз юритади. Шоирнинг фикрича, “Илм олиш ҳар бир кишини нодонликдан ва жаҳолатдан қутқаради, унга обрў бағишлайди. Дунёнинг сирларидан огоҳ қилади”.

“Тўғри сўз бола” асарининг қаҳрамони тўғри сўзлик ва ҳалолликни ҳаётининг мазмуни деб билади. У ўзининг шу фазилати билан ғолиб чиқади. Воқеа бундай:

Бир бола мактабдан қайтаётганида икки киши унинг олдини тўсиб, бири деди: “Танга берурман сенга, сўзла бир озгина ёлғон менга”. Бола бу саволдан асло эсанкирамайди, балки босиқлик ва донолик билан:

Сўзланг ака қоматингизга қараб,
Бу сўзингиз аслида ёлғон эрур.
Тангага ёлғонни ким олган эрур?
Сизда кўп эркан ўзи ёлғон, ако,
Сиз аввал ани сотиб айланг адо.

Қолса камиб, етмай агарсизданам,
Ўртоғингизда кўп эрур бизданам, -
дея ҳар иккаласини ҳам уялтиради, мот қилади.

Бу асари орқали Ҳамза ёш китобхонни жуда ёшлигидан бошлаб ростгўй, ҳалол бўлишга чақиради, ёлгончилик ва алдамчиликка нафрат уйғотади.

Дарсликда бундай ибратомуз асарлар жуда кўп. Масалан, “Биринчи синф боласининг сўзи” ни олиб кўрайлик. Шеър бор-йўғи тўрт мисрадан иборат. Аммо унинг маъно ва мазмуни катта бир китобдек. Асар қаҳрамонининг эзгу тилаги – ўқиш. Ўқиса, савод чиқарса катта бойлик топиб олгандек, армонига етгандек бўлади:

Менинг ўқуб, ёзганим,
Олтун, кумуш қазганим.
Тилак сари учувга
Гўё қанот ёзганим.

Шоирнинг “Мақтаб хусусинда”, “Илми тарғиб”, “Қалам” каби шеърларида илм-маърифат улуғланади. Асарларда жуда содда, маъно ва мазмун ҳам болалар тушинадиган ва ёдларида узоқ вақт сақланадиган даражада ёзилган.

Ҳамза 1914 йилда “Ўқиш китоби”ни яратди. Унда бор-йўғи тўққизта дарс бўлиб, ҳар бири ахлоқий масалага бағишланган. Асарларнинг қаҳрамонлари ўзларида ижобий фазилатларни мужассамлаштирган мактаб ўқувчиларидир.

“Бир ақлли мактаб боласининг ўз-ўзича домласининг қилғон тарбиялари ёдига тушиб, фикрланиб, деган сўзлари” сарлавҳали иккинчи дарсида боланинг нутқи – таърифи воситасида устоз образи чизилади. Ҳамза ўзи орзу қилган ўқитувчини бола тилидан бундай таърифлайди:

Ўйласак, бизни эрурлар чин отамиз шу киши,
Чунки, бизга билмагани билдирур устодимиз...
Ота бирла онамиздан яхшироқ шафқат қилиб,
Биздаги ҳар камчиликни кўрсатур устодимиз...
Аста-аста бизда бўлган ҳар ёмон, шум феълни
Ҳар куни айлаб насихат, йўқотур устодимиз.

Ёшларни инсонпарварлик руҳида тарбиялашга Ҳамза алоҳида аҳамият берди. Одамларга меҳру муҳаббат қўйиш, кишиларнинг кадр-кимматига етиш, уларга иззат-ҳурмат билан муомала қилиш, Ҳамзанинг фикрича, ёшлардаги инсонпарварликнинг асосидир. Ёшларни бундай руҳда тарбиялаш даставвал, болаларнинг энг яқин кишиларига, айниқса, ота-онасига нисбатан муҳаббат туйғуларини ривожлантиришдан бошланиши керак. Шоир ота-онани ҳурмат қилишни боланинг энг зўр ижобий фазилатларидан бири деб ҳисоблайди. “Ул ақллик боланинг мушфиқа энаси учинда қилган ташаккурлари” номли тўртинчи дарсларида ота-оналар қиёфаси чизилади.

“Ўқиш китоби”дан муносиб ўрин олган “Ўқи”, “Мақтаб”, “Китоб”, “Қалам” сингари классик шеърлар бугунги дарслик ва қўлланмалардан ҳам муносиб ўрин олиб келмоқда. “Ҳикоя”, “Тошбақа билан чаён”, “Боланинг ёмон бўлмоғига сабаб бўлган онанинг жазоси” шеърлари эса бугунги болаларни растгўй, чин дўст, пок инсонлар бўлиб камол топишга даъват этади.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар.

Ҳамзанинг тарбиячилик фаолияти, «Ўқи», «Мақтаб», «Биринчи синф боласининг сўзи», «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби», «Илм иста» шеъри, «Қироат китоби»

Мавзуга оид саволлар:

1. Авлоний – педагог, жамоат арбоби, ёзувчи.
2. Халқ педагогикасида (ўша давр) Абдулла Авлонийнинг ўрни.
3. Авлоний ташкил қилган мактаб ва газета ҳақида гапиринг.
4. Авлонийнинг таржимонлик фаолияти ҳақида фикрингизни билдириг.
5. Ҳамза ижодининг бошланиши ҳақида нималарни биласиз?
6. Ҳамза шеърлари нима учун сизга ёқади?

Ўзбекистон ҳудудида Ҳамзанинг қандай қадамжолари бор?

Ҳамзанинг «Миллий шеърлари»да олға сурилган гоё Ўзбекистон миллий мустақилликни қўлга киритиб, тараққиёт учун курашаётган бугунги кундаги аҳамияти ҳақида сўзланг.

Ҳамзанинг «Оқ гул» тўпламига илова қилинган эълонда унинг иккита «Миллий роман» ёзганлиги тўғрисидаги фикрингиз қандай?

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006

Интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИ ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(2-соат)

Режа:

1. Ўзбек болалар адабиётининг юксалишида Ғафур Ғуломнинг ўрни.
2. Шоирнинг насрдаги ижоди.

1. Бугунги болалар адабиётининг майдонга келиши ва тараққиётида ўзининг катта ҳиссасини қўшган забардаст шоирлардан бири **Ғафур Ғулом**дир.

Ғафур Ғулом ёшлигидан отадан жудо бўлиб, азоб-уқубат, қийинчилик билан ҳаёт кечирди. Оилани тебратишда онасига ёрдам бериш учун у турли юмушларни бажаришга мажбур бўлди. Кўриниб турибдики, Ғафур Ғулом очлик ва юпунлик туфайли ўз вақтида ўқий олмади.

Босмахонади ҳарф териби тирикчилик ўтказиб бўлмаган шоир 1918 йилда Бокудаги саккиз ойлик ўқитувчилар тайёрлов курсига кириб ўқиди ва 1919 йилдан эътиборан Тошкентдаги “Урфон” номли мактаб қошидаги интернатда тарбиячи ва мудир бўлиб ишлади.

Ғафур Ғулом болалар адабиётига 1923 йилда ўзининг “Феликс болалари” номли шеъри билан кириб келди.

Ғафур Ғулом болалар учун шеърлар яратишни ўзи учун бир бахт деб билди. У болаларга бағишлаб “Мукофот” (1940), “Шеърлар” (1946), “Тонготар қўшиғи” (1949), “Бари сеники” (1953), “Бир гунча очилгунча”, “Шум бола”, “Тирилган мурда” (1934), “Ёдгор” (1935) каби китоблар нашр эттирди. У болалар учун ёзган ҳар бир асарида ўзининг ижодий принципи содиқ қолиб, жуда катта маъсулият билан қалам тебратди. Натижада шоирнинг ҳар бир асарининг мазмунидан келиб чиқадиган асосий ғоя, поэтик хулоса педагогик нуқтаи назардан кенг асосланган бўлади. Шоирнинг болаларга бағишлаб ёзган асарларида уларнинг ёш хусусиятини, ақл-идрокини, талаб ва эҳтиёжини назарда тутганлигини кўрамиз. Унинг “Авлодлар”, “Билиб қўйки, сени Ватан кутади”, “Аввал ўқи”, “Бари сеники”, “Олтин медаль”, каби шеърлари, “Тирилган мурда” ҳикояси, “Шум бола”, “Ёдгор” каби қиссалари ёшлар ва ўспиринларга мос келса; “Яша дейман ўғлим”, “Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...”, “Икки ёшлик”, “Ўрдак ва Турғун”, “Кеккаймачоқ Собир”, “Ола бузоқ” сингари шеърлари кичик мактаб ёшидаги болаларнинг қалбига кириб боради. Шоирнинг “Нортожининг курак тиши”, “Оқ теракми, кўк терак”, “Буни топинг, қизларим”, “Читти гул”, “Байрам мактуби”, “Ўйлашни ўрганимиз”, “Сиз менинг ёшлигимсиз” шеърлари эса мактабгача тарбия ёшидаги китобхонларнинг дилига қувонч бағишлайди.

Шоирнинг “Ўйлашни ўрганимиз” шеъри халқ оғзаки ижодига жуда яқин туради, мисралар оддий, содда сўзлардан ташкил топган. Бир қараганда, маъно ва мазмун ҳам шундай туюлади. Ҳамаси енгил, жўнгина. Аммо синчиклаб ўрганадиган бўлсак, ҳар бир мисради, ҳар бир диалогда бола у ёқда турсин, хатто катталарнинг орзу-хаваслари бир бутунлигича шеърга кўчиб қолгандек бўлади. Музқаймоғ-у қўғирчоқдан бошланган ширин ўй-хаёл катта орзуга айланади. Зотан, орзу ярим дунё ҳисобланади:

Шу ҳам ўйлаш бўлдимми?

Ўйлашни ўрганиб ол!

Сен ойи бўласанми?

Кўзин пир-пир учуриб:

Сен-чи? – деди Муниҳон.

Мухторнинг жаҳли чиқди:

Мен қиз бола эмасман!

Қизлар ойи бўлади.

Мен катта бўлганимда,

Беш юзга кирганимда,

Катта дада бўламан.

Қизинг ҳам бўладими,

Оти нима бўлади?

Юзта қизим бўлади,

Оти Пунис бўлади.

Вой-й,- деворди Муниҳон.

Мен-чи, ойи бўламан...

Мингта ўғлим бўлади.

Оти Пухтор бўлади.

“Ўйлашни ўрганимиз”

Шоирнинг “Оқ теракми, кўк терак” шеъри ҳам боғча ёшидаги болаларга қувонч улашиб келмоқда. Бир неча авлод бу шеърни ўқиб, ёдлаб, қўшиқ қилиб айтиб камол топган. Асарда тилга олинган Акбар, Хайри, Тўлқин, Эркинлар ҳозир бобо, буви бўлишган.

Ғафур Ғулом ҳар бир сўз, ҳар бир мисрани жуда катта санъаткорлик билан ўрин-ўрнига қўйган, ҳаммаси рисоладагидек жуда гўзал ва табиий чиққан. Ҳатто, болаларга қўйилган “бўталок”, “қизалок”, “тойчоқ”, “қўзичоқ” лақаблари ҳам ҳеч кимни ранжитмайди. Халқдан олинган бу терминлар шоирнинг ижодий лабораториясида ишланиб, сайқалланиб яна халққа қайтарилади. Қўшиқ тилдан-тилга қўчаверади:

Келинг қўшиқ айтамыз,

Қўшилишиб ҳаммамыз,

Оқ теракми, кўк терак,
Биздан сизга ким керак? Хей!
Акбар бўталоқ керак. Хей!

“Оқ теракми, кўк терак”

Гофур Гуломнинг болаларга бағишлаб яратган энг яхши асарларидан бири “Яша дейман, ўғлим”дир. Бу асарла шоир болалардаги романтик туйғуларни, уларнинг фан ва техникани эгаллашга бўлган қизиқишлари тобора ошиб бораётганлигини оптимистик руҳда тасвирлайди.

Орзулар руёбга чиққан замонда кичкинтойларнинг ҳам эзгу ниятлари оламча бор. Асар қаҳрамони орзулар қанотида яшайдиган бола. Шунга кўра у ўзини учувчи, танкист, жангчи, шоир сифатида кўради. Шеър ота-бола диалоги асосига қурилган:

- Дада мен осмонга учар бўлсам,
Чеки йўқ кўкни ҳам қучар бўлсам,
Юлдуздан-юлдузга кўчар бўлсам...
Дада, мен жўнадим Арктикага,
Битта ортикча путёвка сенга.
Эйтибор бермай совуқ осмонга,
Сен туманда қолиб не дейсан?
- Яша, дейман, ўғлим!

Гофур Гулом кичкинтойларнинг ҳаётларини, одат ва қилиқларини жуда яхши билан эди. Буни шоирнинг педагогик мавзуда яратган асарлари мисолида янада яхшироқ кўриш мумкин. Чунончи, “Нортожининг курак тиши”, “Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...” каби юмористик шеърларида кичкинтойларнинг ҳаётларидаги баъзи ютуқ ва нуқсонлар шоирона очиб берилади. Ҳар иккала шеърда ҳам болаларни тозалikka, тозалик қонун-қоидаларига амал қилишга, покизаликка, ювиниб-тараниб юришга, маданиятни бўлишга даъват этилади.

Табиёки, тиш инсон ссаломатлигининг мустаҳкам гарови ҳисобланади. Кимки, тишини ҳамиша тозалаб юрса, тишида данак, ёнғоқ чакмаса, унинг дурдек оппоқ тишлари соғлом ва бақувват бўлишдан ташқари, ўзининг соғлиги ҳам аъло даражада бўлади. Шоир баъзи болалар орасида Нортожи кабилар борлигини, улар бепарволик қилиб тишларини қуртга едириб қўйишларини истамайди, аксинча: “Ҳар кимки, тишини тозалаб турса жони ором олур, ўзи покиза!” бўлишларини орзу қилади.

“Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...”да ҳам шу мавзу давом эттирилади. Аммо бу асарда бадандаги барча аъзоларни эҳтиётлаш масаласи ўртага ташланади. Буни шоир бир қатор мисоллар воситасида юмористик йўл билан ёш китобхон қулоғига “қўяди”. Асар қаҳрамони Аҳмад аълочи ўқувчи. Бироқ, у ўз-ўзига хизмат қилишни, ювиниб-тараниб юришни унча эп кўрмайди. Буни шоир аъзоларнинг қизиқарли диалоги воситасида жуда яхши очиб беради. Мана оёқнинг оҳ-ноласи:

Мен нимаман, занглаган болтаманми,
Аҳмаджонда бир эмас, олтиманми?
Бирни қўйиб, яна бирни ишлатса,
Чўлоқ кетмон эмасманки, пешлатса,
Олиб бордим ҳар истаган жойига,
Култепами, ўрми, кирми, сойига,
“Сакра” деса сакрадим, чопса чопдим,
Лой тепдим, тезак тепдим, чалма ёпдим;
Мен шўрликни шиша тилди, мих кирди,
Инсоф билан кўринглар ҳамма кирни.
Қоқилишдан яра-чақа ҳар ёғим... –
... Шу гапдан сўнг йиғлаворди оёғи

Ана шундай қилиб, кир бўлган, моғор босган Аҳмаднинг оёғи, қўли, қорни ва бошқа аъзолари “иш ташлайди”. Иссиғи 41 даражага кўтарилиб кетади. Беморнинг саломатлигини текшириб кўрган дўхтир унинг касаллик варақасига сув билан совун ёзиб беради. Бу “дори”дан унумли фойдаланган Аҳмад соғайиб, ҳаётга қайтади. Эндиликда кир-чир юрмасликка онт ичади.

“Ўрдак ва Турғун” шеърида болаларни ҳар доим олдинга интилишига, оламга сергак муносабатда бўлишга чакиради ҳамда ортикча шўхлик ва бемаъни ўйин-кулгидан олисроқ юриш кераклиги тўғрисида гап кетади. Парранда – ўрдак кун бўйи анҳорчадан ҳеч қийналмай, меҳнат қилмай, ортикча куч сарф қилмай, осонгина балиқчаларни тутиб ейди-да, “яна қўшиқ ғоқ-ғокларин куйга солади”.

Маълумки, ҳаёт ҳеч қачон бир меъёردа давом этмайди. Буни биз шеърдан ҳам билиб олишимиз мумкин. Ўрдак сувда узоқ ўйнаб, кечаси қорни очкайди. Шунда у балиқчаларни тутиб емоқчи бўлади. Афсуски, балиқчалар бошқа томонга кетиб қолишган эди. “Ой нурида майда-майда узун тўлқинлар” пайдо бўлади. Бефаҳм ўрдак эса уларни балиқ деб тутиб емоқчи бўлади... Ҳолдан тойган, чарчаган ўрдакча уйига қайтиб келиб, “Ҳорғин бошин қайирибди қанот тагига”. Эртаси эса балиқлар қайтиб келишса ҳам ўрдак уларни пуфакча деб ўйлаб жим ётаверибди.

Гап шундаки, “Турғун ўрдак каби умидсиз эмас”. У қийинчиликларни сабот билан енгишга, олға интилишга ҳаракат қилувчи ғайратли бола. Турғун ўзининг бўшлиғи, кўп ўқимаганлиги, ўз устида мустақил ишламаганлиги сабабли бир синфда икки йил қолиб кетганига юракдан ачиниб юради. Унинг бирданига

бўлмаса ҳам аста-секин аълочи ўқувчилар сафидан жой олиши китобхонда яхши таассурот қолдиради. Бу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, қуйидаги мисралар мақсадга мувофиқдир:

Шундай улуғ зўр байрамда ўқувчи Турғун
Бир синфдан ошганлигин рапорт беради:
Бошқа ялқов, умтилишсиз ўртоқларини
Ўзи билан тенглашувга шахт чақиради:
- Ўрдақ каби бўлманг, - дейди, хой ёш ўртоқлар,
Биз зўр берсак ҳар колоқлик орқада қолар!

Ғафур Ғулом ўрдақ образини қўллаш билан болаларни севиб ўқийдилар ва катта эстетик завқ оладилар. Айниқса, «Шум бола» қиссаси оммалашиб кетган асарлардан биридир. Ёзувчи агарда ўтмишда болаларнинг ижтимоий ҳаётдаги оғир аҳволларини ҳамда яхши ва бахтли ҳаёт тўғрисидаги орзу-умидларини, интилишларини ҳам ҳаққоний кўрсатиб беришга ҳаракат қилган.

Асарнинг тасвирий воситалари ва тили болаларга мосдир.

Ғофур Ғуломнинг Ватан уруши ва урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида яратган барча асарларида она Ватан душманларига нафрат, она-диёрни севиш, унга садоқат, аъло ўқиш, фан ва техникага муҳаббат қўйиш масаласи асосий ўринни эгаллайди.

Ғафур Ғулом болаларнинг ҳам сеvimли шоирларидан бири бўлиб қолди. Зотан:

Тоза ҳаво, тоза сув,
Озод Ватан сеники.
Ёп-ёруғ мактабларда
Илм ва фан сеники –

деган шоирнинг умрбоқийлиги ҳам ана шундадир.

2. Ғафур Ғулом «Шум бола», «Тирилган мурда», «Ёдгор» асарлари билан болалар адабиёти насрий жанри юксалишига ўзининг муносиб улушини қўшди. Унинг «Тирилган мурда» асарида жамиятда доғ бўлиб тушадиган дангасалик билан меҳнат ўртасидаги кураш асосида меҳнатнинг тарбияланувчи қудрати тасвир этилади. Асар пролог ва эпилогдан ташқари, 6 фаслдан иборат бўлиб, уларда Мулла Мамажоннинг 1925 йилдан то 1933 йилгача ўтган даврда бошидан кечирганлари ёзилган. Асарда Ғафур Ғулом ўз қахрамонига «сўз» бериб унинг ўзига хос характерини яратади. Адибнинг «Тирилган мурда» асари икки қисмдан иборат. Иккинчи қисмда унинг жамоа ҳўжалигига кириши ва қайта тарбияланиши, фаровон ҳаётга эриши тасвириланади. Мамажон ялқовликдан, қоқоқликдан қутилиб, илғор онгли меҳнаткашга айланади. Унинг қайта тарбияланишига жамоа ва эркин меҳнат катта роль ўйнаганлиги ҳаққоний равишда тасвирлаб берилган. Ёзувчи бу образ орқали меҳнатсеварлик ғояларини илгари суради.

Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» қиссасида ўзбек халқининг ўтмишдаги оғир ҳаёти, хусусан, ўсмирларнинг қаровсизлиги, уларнинг бир парча нон деб дарбадар кезишлари каттиқ кулги остига олинади. Ғафур Ғулом «Шум бола» қиссасида сюжет яратишда ҳаёт ҳақиқатига таянади ва сюжет ипига қахрамоннинг қизиқ саргузаштларини, кечмиш-кечирмишларини усталик билан чизади. Воқеа «Шум бола» тилидан ёқимли, завқли тарзда ҳикоя қилинади. Ёзувчи асарда тасвирланган воқеаларга комик тус берган. «Шум бола» қиссаси устида муаллиф қўп ишлаган. Қиссасининг тарбиявий-эстетик аҳамияти катта. Кейинчалик бу қисса асосида махсус фильм ҳамда «Замонали ва Омонали» (Х.Ғулом) номли музыкали комедия яратилгани ҳам бежиз эмас.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Ғафур Ғулом шеърини. «Сен етим эмассан». Адибнинг насрдаги фаолияти «Тирилган мурда», «Шум бола», «Ёдгор».

Мавзуга оид саволлар:

1. XX аср ва Ғафур Ғулом мавзуси хусусида фикр юритинг.
2. Ғафур Ғулом болалар ва ёшларни катталарга, айниқса, ота-онага меҳр – муҳаббатли қилиб тарбиялаш мавзусида қандай шеърлар яратди.
3. XX аср ва Ғафур Ғулом мавзуси хусусида фикр юритинг.
4. Ғафур Ғулом болалар ва ёшларни катталарга, айниқса, ота-онага меҳр – муҳаббатли қилиб тарбиялаш мавзусида қандай шеърлар яратди.

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006
4. Мирзаев, С.Шермухаммедов. Ҳозирги замон ўзбек адабиёти тарихи. Т., 1993 й. 180-200-б.
5. Ўзбек адабиёти 11-синф дарслиги. 156-171-б.
6. Б.Назаров. Ғафур Ғулом олами. Т., 2004 й. 16-20-б.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ОЙБЕК ВА ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(2-соат)

Режа:

1. Ойбекнинг болалар ва ўсмирларга бағишланган шеърлари.
2. Ойбек киссалари ҳақида.

1. Ўзбек адабиётида ўзига хос маҳорат мактаби яратган устоз санъаткор **Ойбек** ижоди кўп қирралидир. У қатор романлари, киссалари, дoston ва шеърлари билан катталар ёзувчиси сифатида шуҳрат қозонди. Аммо санъаткорнинг болаларга атаб ёзилган бадиий асарлари ҳам оз эмас. Ўзбек болалар адабиётининг олтин фондига қўшилган “Шаҳарча болалари” ва “Шоирнинг болалиги”, “Кўчадан кетаркан”, “Болаликни эслаб”, “Эсимда қолганларидан”, “Хотирадан излар”, “Ёшлик хотираларидан” шеърлари, “Бобом”, “Зафар ва Заҳро”, “Ҳақгўйлар” дostonлари, “Қонли бармоқлар”, “Мискин болалар” ҳикоялари, “Болалик”, “Алишернинг болалиги” киссалари аynи пайтда севимли ёзувчимиз Ойбек ижодининг гултожларидир.

“Шоирнинг болалиги” шеъри – таржимаи ҳолга оид асар. Унда Мусавийнинг ўқиш ва ёзишга бўлган иштиёқи тасвирига эътибор берилган. Ўқишга, мактабга ошиқиши:

Юрагим севиниши

Тошарди ҳар дақиқа –

каби мисраларида акс эттирилади. “Шоирнинг болалиги” ни ўқиган бугунги китобхон давримизни янала қаттиқроқ севади, она-диёрга меҳр-муҳаббати ошади.

Шоирнинг ижодида болалар тарбияси, ахлоқ-одоби масалаларига бағишланган асарлар ҳам анчагина бор. Масалан, “Болаликни эслаб” шеърида бир вақтлар шўхлик қилган, ота-онанинг панд-насихатларига амал қилмаган, қушларга озor берган бола образини яратиш орқали шоир болаларни тартиб-интизомга чақиради. Қушларга озor бермаслик, аксинча уларнинг яшашлари учун шарт-шароит яратиш, уялар ясаб бериш сув билан ҳаводек зарур эканлиги ўқтирилади.

Шеърда тасвирланишича, қушларга нисбатан “золим, қалби тош” болалар тарбия натижасида ўсиб-ўзгариб, қушларга меҳрибон бўлиб қоладилар.

2. Шоирнинг “Бобом” поэмаси болалар учун катта совға бўлди. Бир юз беш ёшли бобонинг ўтмишда кечирган кунлар ҳамда бугунги ҳаёт тасвири поэмага асос қилиб олинган.

Бобо бугунги Ўзбекистонимизни самимиё севади, ардоқлайди. Шундай тинчлик, бахтли, тўкин-сочин ҳаётда яна юз йил яшашни орзу қилади. У ўз неварачевараларига насиҳат қилиб, уларни яхши ўқишга, она-юртимизни астойдил севишга чақиради.

“Зафар ва Заҳро” асари билан Ойбек 50-йиллар ўзбек болалар дostonчилиги ривожига муносиб ҳисса қўшди. Поэма шоирнинг Покистонга қилган саёҳати таассуротлари асосида майдонга келган. Зафар ҳам, Заҳро ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам оч-юпун, бир парча нонга муҳтож. Лекин болалар ҳар қанча қийналиб яшамасинлар, барибир тушкунликка тушмайдилар, яхши ҳаёт, тўкин-сочин турмуш тўғрисида ҳаёл сурадилар. Ҳар иккала қаҳрамон ҳам меҳнаткаш, оққўнгил, одамларга, бир-бирларига меҳрибон. Бундан ташқари, ҳар иккала қаҳрамоннинг тақдири ҳам бир-бирларига ўхшаш: аянчи ва мусибатли.

Очлик покистонлик меҳнаткаш халқ фарзандларининг силласини қуритган. Буни шоир поэмада таъсирли қилиб ифодалаган. Болалар узоқ вақт тўйиб овқат емаганликлари учун озиб-тўзиб кетадилар, “қошиқчадай кўл чўзишар кўриб овқат”, дейди шоир бир ўринда. Ёки мана бу мисраларга эътибор бериладиган бўлса, Заҳронинг юриш-туриши, қийим-боши ачинарли эканлигини дарҳол сезиш мумкин:

Жажжи қизча Заҳро, ёши саккиз-тўққиз,

Сочи қуюқ, кўзи ўйноқ, қорамтир юз.

Бурнибабур арзон ҳалқа, лекин порлоқ,

Кўйлагининг туси ўчган, ямоқ-ямоқ.

Чет эллик зўравонлар ва маҳаллий амалдорлар қарамоғидаги бананлардан атиги бирor марта бўлса-да, татиб кўришни орзу қилишлари китобхон қалбини ўртаб юборади. Бундан ташқари, қарздан қутилиш ва тирикчилик учун отанинг ўзи ўғли Зафарни бойга сотиш эпизодини ўқиган китобхон бундай разолатлардан нафратланади.

Орзу-умид ва бунга эришиш учун курашиш – яхши нарса. Поэмада бу масала яхши ёритилган. Масалан, Заҳронинг отаси камбағал-қашшоқ, аммо у илғor фикрли инсон. Эрк, озодлик учун интилувчи ва бу йўлда қаттиқ кураш олиб боришга бел боғлаган одам.

Асарнинг сюжет йўналишида, композицион қурилишида, бадиий-тасвирий воситаларнинг ишлатилишида шу ҳолат яққол кўзга ташланиб туради.

Ойбек буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг болалик йилларидан ҳикоя қилувчи “Алишернинг ёшлиги” (1967) қиссасида Ҳиротдаги тарихий воқеалар, шаҳзодаларнинг Шохруҳ вафотидан кейинги ўзарo тахт учун курашлари ва Алишернинг шу даврдаги болалик йиллари ҳақида қикоя қилинади. Қиссада Алишер образининг тақомили ўша вақтдаги ташқи муҳит воқеалари ва зиддиятлари билан узвий алоқада тасвирланади.

Ойбек Алишернинг илм ва адабиётга бўлган муҳаббатини, Қуръоннинг мағзини чақишга киришгани, форс, араб тилларини ўрганиши, туркий (она тили) байтларни ва ғазалларни маҳорат билан

ўқиши, ёд билган ғазаллари кундан-кун кўпайиб бориши, мақоллар, масаллар, эртақларни севиб мутоала қилиши воқеаларига катта ўрин беради.

Алишернинг ҳақиқий инсон бўлиб улғайишида Ғиёсиддин Кичкина, Гулбадан бегим, хизматкор бобо, тоғаси Мирсаиднинг маънавий таъсири жуда катта бўлган. Ойбек Алишернинг Туркистон саҳроларини, буюк тоғларини, халқ урф-одатлари, анъаналарини, кўшиқ ва куйларини, дoston ва эртақларини, “гўзал, ширин ва рангли” тилларини каттиқ севиши ва ардоқлашини қиссада ишончли қилиб тасвирлай олган.

Бадий тилдаги ва портрет яратишдаги адиб маҳоратини қиссанинг халқчиллик руҳини, гуманистик пафосини таъминлаган.

Ёзувчининг “Болалик” қиссаси таржимаи ҳолига алоқадор бўлиб, унинг марказида Мусавойнинг етти ёшгача бўлган даврдаги характерининг шаклланиши қизиқarli воқeалар асосида ёритилади.

Ойбек Мусавойнинг ўқиш-изланишларига чуқур муҳаббат билан муносабатда бўлади. Унинг ўқишда тиришқoқлигини, зeҳнининг ўткирлигини, кунт билан мутоала қилишини, арабча сўз ва ибораларни қоидаcини келтириб, ёқимли оҳангда талаффуз эта билишини маҳорат билан чизади.

Хулоса қилиб айтганда, академик шоир Ойбек ўзбек болалар адабиётининг шаклланиши ва юксалишига юқоридаги каби асарлари билан катта ҳисса қўшди.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Глобус» номли тўплам, шоирнинг «Болалик»ни эслаб, «Ўзбекистон» шеърлари, «Алишернинг ёшлиғи» қиссаси, «Болалик» қиссаси, «Зафар ва Захро» достони.

Мавзуга оид саволлар:

1. Ойбек адабиёт оламига дастлаб қандай шоир сифатида кириб келди?
2. Ойбекни адабиётга адиб сифатида машғур қилган асарлари қайсилар?
3. Адибнинг «Алишернинг ёшлиғи» қиссасини қаламга олиш нияти қачон кучайди? Нима учун?
4. Алишер характеридаги ўзига хос хислатлар китобхонда қандай таассурот қолдиради?
5. Ойбек ўша давр ташвишлари, болалар ҳаёти ва тақдирида қандай акс этган?

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

УЙҒУН, ҲАМИД ОЛИМЖОН ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(2-соат)

Режа:

1. Уйғун ва болалар адабиёти.
2. Уйғун табиат ва фасллар куйчиси
3. Ҳамид Олимжон шеърляти.
4. Ҳамид Олимжон ва халқ оғзаки ижоди.

1. Уйғун ҳозирги замон ўзбек болалар адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшган қалам соҳибларидан биридир. Унинг кичкинтойларга бағишлаб яратган “Қорбобо”, “Ҳадя”, “Баҳор ва мен”, “Менинг икки онам бор” ва бошқа шеърй тўпламлари болалар адабиётида етакчи ўринда туради. Шоир болаларга атаб ёзган барча катта-кичик шеърларида ўқимишли, она-Ватан ва меҳнатни жон дилидан севган чин дўст, ростгўй, софдил болаларнинг ҳис-туйғуларини ифодалайди, ёшларни диёримизнинг гўзал табиати, бойликлари ва кишиларнинг ажойиб фазилатлари билан таништиради.

Уйғун ёшлиқни – болалиқни жон-дилидан севган шоир. Шунинг учун у шеърй чаманзорларидан болаларга энг яхши, ранг-баранг гулчамбарлар ясашни ўзининг шоирлик, мураббийлик бурчи деб билади:

Сизни деб кирдим-у шеърй чаманга
Ранг-баранг ва хушбўй гуллар сайладим.
Сизга атаб шеър ёзиш бахт менга,
Сизга гулларимни ҳадя айладим...

Дарҳақиқат, ҳар бир ижодкор учун ўз асарлари билан болалар қалбини ром этиш, уларга қувонч ва шодлик бахш этишдан ортиқ бахт борми? Уйғун ана шундай бахтга эришган, болалар қалбидан мустаҳкам ўрин олган, уларнинг сеvimли дўстига айланган шоирлардан эди. Унинг 20 га яқин шеърй боғча ёшидаги болалар ҳаётидан олиб ёзилган. “Икки она” шеърйда онанинг ўзига бўлган чексиз меҳр-муҳаббатини чуқур ҳис этган боланинг лирик образи яратилган. Шеър қаҳрамонининг икки онаси бор, бири унга оқ сут берган, иккинчиси эса ўз бағрида авайлаб парвариш қилган. Иккала онаси ҳам азиз, муқаддас ва мўътабар. Бири – унинг тукқан меҳрибон онаси бўлса, иккинчиси – жонажон Ватани. Лирик қаҳрамон ана шу бир-биридан

мўътабар икки онаси билан ғурурланади. Ўзини бокқан, тарбиялаган бу икки она олдида бир умр қарздор. Зарур бўлиб қолса, улар учун қурбон бўлишга ҳам тайёр:

Бири туккан онамдир,
Иккинчиси хур Ватан,
Иккисига баробар
Қурбон бўлсин жону тан.

2. Уйғун табиат ва фасллар куйчиси сифатида ҳам эъзозланади. Серқуёш Ўзбекистоннинг бир-биридан ажойиб фаслларининг ўзига хос фазилятлари, хосияти, жозибаси шоирнинг “Баҳор”, “Баҳор ҳақида”, “Куз келди”, “Қор”, “Ёз”, “Қорбобо” каби қатор асарларида зўр ҳаяжон билан куйланади. Уйғун фаслларнинг сирларини болаларга турли усуллар билан уларнинг ёши, савиясига мос ҳолда содда, ихчам ва жозибали мисраларда тушунтириб беради. Уларни ҳаётдаги турли-туман муаммолар билан таништиради. Фасллар шоирнинг ниятини амалга оширишда бир восита вазифасини ўтайди. Шоир фасллар ва уларга хос бўлган ўйинлар орқали ўз қаҳрамони – болаларнинг психологиясини очиш ва уларнинг характерини кўрсатишда унумли фойдаланади. Мана унинг “Фасллар” шеъри:

Йилимизнинг салмоқдор иши
Тўрт фаслга текис бўлинар:
Қиш тайёрлар, баҳор экади,
Куз йиғади, ёз тарбиялар.

Шоир ҳар бир фаслнинг хислати ва фазилати инсон меҳнати билан гўзал эканлигини “Баҳор” шеърида жўшиб куйлайди:

Боғбон чиқар боғига,
Чўпон кетар тоғига.
Боларилар ғувиллаб,
Қўнар гул япроғига...
Сувлар шилдираб оқар.
Қўшиғи дилга ёқар.
Бизга шодлик келтирдинг
Салом сенга, гул баҳор.

Болалар учун турли-туман қушларнинг учиб келиши ҳам, дала ва қирларнинг гул ва майсага бурканиши ҳам мўъжиза бўлиб кўринади. Буни шоир кўп ҳолларда баҳор билан боғланган ҳодисалар орқали тасвирлайди. Бу борада “Гул ўтказдим боғимга”, “Қушлар келди”, “Булбулга”, “Бойчечак”, “Лайлак” каби шеърлари диққатга сазовордир.

Шоир қушларга аталган шеърларида эса болаларни қушлар оламига олиб киради, қушлар баҳор элчиси эканлиги, қушлар билан олам янада гўзаллашиб, яшнаши, уларнинг сайраши, болаларга завқ-шавқ бағишланиши жозибали мисраларда тараннум этади.

Уйғун қиш фасли ҳақида ҳам анчагина бадиий пишиқ шеърлар ёзди. Болалар ҳамма фасллар каби қишни ҳам севади. Чунки бу фаслда болалар ўйнайдиган ўйиннинг тури кўпаяди. Айниқса, болаларнинг энг сеvimли арча байрами ҳам қишда бўлади.

Шоирларимиз болаларга атаб ёзган асарларида арча, қорбобо, яхмалак, чана учиб, қор ўйини меҳр билан тасвирлайди. Уйғуннинг “Қиш”, “Қорбобо”, “Арча”, “Холиқ кўрқоқ”, “Янги йил қўшиғи” каби шеърларида қиш фасли ўзининг бутун гўзаллиги билан намоён бўлади.

Уйғун адабиётимизда пейзаж тасвирининг моҳир устаси сифатида танилган. Бу унинг болалар учун ёзган шеърларида ҳам яққол кўринади. Шоир “Баҳор” шеърида:

Осмон тиниқ кўк шоҳи,
Оқ булут кезар гоҳи.
Гулларга кўмилади
Қандак ўрикнинг шоҳи, -

деб ўлкамиз хуснига хусн қўшаётган баҳор гўзаллигини тараннум этади ва болалар қалбида шодлик хисларини кўзгатади, меҳнатга бўлган ғайратини янада оширади:

Сувлар шилдираб оқар,
Қўшиғи дилга ёқар.
Бизга шодлик келтирдинг
Салом сенга, гул баҳор.

“Гул ўтказдим боғимга” шеърида шоир баҳорда табиат жуда ҳам жонланиб, далаларда ҳаёт қайнаб, болаларни ўзига мафтун қилишини, дилларни хушнуд этишини, содда, ифодали образларда, оҳангдор қофиялар ёрдамида тасвирлайди:

Баҳор бўлиб сойларда
Сувлар шилдираб қолди,
Тоғдан кумуш томчилар,
Пастга ғилдираб қолди.
Япроқлар ел билан
Ўйнаб шилдираб қолди.
Шодланишиб қушчалар

Сайраб чулдираб қолди.

Она-табиатнинг, гўзал баҳорнинг бу наъшали кунларидан завқланган бола, гул ўтқаздим боғимга, деб мағрурланади.

Уйғуннинг мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаб яратган энг яхши шеърларидаги бири “Лайлак”дир. Шоир:

Лайлак келди ёз бўлди,
Қатони коғоз бўлди, -

деб унинг ёз элчиси эканини болаларга соддагина тушунтиради ва лайлак келиши билан болалардаги табассум, шодлик ҳисларини таъсирли ифодалайди. Сўнг болаларни лайлак билан таништиришга, болаларни лайлакнинг бутун қиёфасини чизиб беришга интилади:

Лайлакнинг бўйи новча,
Тумшуғи бор тарновча.
Лапанглайди учганда,
Уясида кўчганда.
Узун экан оёғи,
Худди чолнинг таёғи.
Қаноти ола экан,
Сайрашга бало экан.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар нарс-ходисалар моҳиятини ҳали тушунавермайдилар, лекин уларни билишга, тушинишга қизиқадилар. Уларнинг бу қизиқишини тўғри йўналтиришда бадий адабиётнинг хизмати каттадир. Уйғуннинг “Лайлак”, “Гулдор капалак”, “Бойчечак”, “Қушлар келди” каби шеърлари шу жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

Уйғун болаларни ҳаяжонлантирувчи, тўлқинлантирувчи, кайфини чоғ этувчи, ҳаётга муҳаббатини оширувчи гоёвий-бадий юксак асарлари билан болалар қалбидан чуқур ўрин эгаллайди.

3. Ҳамид Олимжон 1909 йил 12 декабрда Жиззахда туғилган. У Наримонов номли мактабда, Самарқан билим юртида, сўнгра Ўзбекистон давлат педагогика академиясида таълим олади. Нашриёт ва редакцияларда маъсул вазифаларда хизмат қилади.

Ҳ. Олимжон 20 йиллик ижодий фаолияти мобайнида “Кўклам”, “Олов сочлар”, “Ўлим ёвга”, “Дарё кечаси”, “Ўлка”, “Бахт”, “Қўлингга қурол ол!”, “Ишонч”, каби шеърӣ тўпламлар, “Зайнаб ва Омон” сингари ажойиб дoston, “Муқанна” каби драмалар яратди.

Шоирнинг “Ойгул ва Бахтиёр”, “Семурғ ёки Паризод ва Бунёд” шеърӣ эртаклари болалар адабиётига қўшилган улкан ҳисса бўлиб, дарсликлардан доимий ўрин олган.

Ҳамид Олимжоннинг китоблари рус ва қардош халқлар тилларига ҳам таржима қилиниб, севиб ўқилмоқда.

Шоирнинг “Лола”, “Ватан”, “Самолёт”, “Хулқарнинг шеъри” ва “Болалик” шеърлари бир неча авлод фарзандлари тилларида жаранглаб келмоқда. Унинг болаларга бағишлаб яратган барча шеърларида қайноқ муҳаббати акс этган. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган “Лола” шеърӣдаги Лола минглаб лолаларнинг бири. Лола ҳар бир кунини гул-лолаларга бурканиб қувнаб-қувнаб ўтқазади:

Лола боғчага чиқиб,
Кечга қадар гул терди.
Этак-этак тўплади,
Ҳар кунгидан мўл терди.
Сочига гул боғлади,
Чеккасига тақди гул.
Елкаларидан ташлаб,
Гулга қўмилди буткул,
Сўнгра уйга келди-ю,
Бирпас ётиб дам олди.
Киприги юмилди-да,
Гул каби ухлаб қолди.

Ҳамид Олимжон Ватан мавзуида қалам тебратар экан, унинг кўз олдига қалби қувончга тўлган ёш бўғинлар келади. У Ватанимизни кичкинтойларсиз тасаввур қилолмайди. “Ватан” номли шеърӣда боланинг ўз ватанига бўлган чексиз меҳру муҳаббати ўз аксини топган:

Шодлигим қўкка сиғмас
Битмас бахтим бор маним.
Мени бахтиёр қилган
Шу енгилмас Ватаним.

4. Ҳ. Олимжон халқ оғзаки ижоди асарлари таъсирида “Ойгул билан Бахтиёр” (1937), “Семурғ ёки Паризод ва Бунёд” (1939) каби ажойиб дostonларини яратди.

Болалар қалбини ром этадиган, уларни Ойгул каби мард ва жасур кишилар бўлиб камол топишга ундайдиган “Ойгул билан Бахтиёр”ни шоир халқ оғзаки ижоди асосида яратади. Узоқ йиллар хон хизматини адо этган қулла ҳақсизлик, адолатсизликка қарши бош қўтарадилар. Кўп қон тўкилади. Лекин у адолатли

жангда кўзгалон кўтарган куллар мағлубиятга учрайдилар. Аммо халкнинг бу кўтарилиши ҳеч қачон сўнмайди.

Жамбил хони кўзгалончилар бошлиғи Дархонни ўлдиртиради шу онда кўзи унинг соҳибжамол кизи Ойгулга тушади ва унга уйланмоқчи бўлади. Ойгул ҳеч иккиланмай хонга рад жавобини беради. Достонда кизнинг хонга берган жавоби барча исёнчиларнинг қалб садоси сифатида янграйди:

Такдирим ёр бўлса-ю,
Фурсат кулай келса-ю,
Сени агар ўлдирсам,
Танинга ханжар урсам,
Дунёда энг бахтиёр
Одам бўлардим номдор...

Ойгул ёш китобхон халқ кўз ўнгида халқ ҳимоячиси, халоскори ва қаҳрамони сифатида гавдаланади. Яна Ойгулнинг ноёб ҳислати – инсонпарварликдир. У инсон қаддини улуғлайди, инсонни таъқирланишига, топталишига қарши бош кўтаради. Ундаги ўзликни англаш ва миллий уйғонишни Ҳамид Олимжон муҳит ва шароитдан келиб чиқаради.

Ойгул ақл-заковат билан иш кўриб Сусамбилдек бир юртни обод ўлкага айлантиради. Ойгул характери зиддиятлар, курашлар жараёнида ўсиб-ўлғаяди. Унинг қалбини чўлғаб олган чўғ тинчлик бермайди. Сусамбилдек гўзал юртни барпо қилган баҳодир қиз эндиликда хон устига юриш қилади. Отаси, бесабаб қирилган куллар қасдини олади. Тахтга қул Тарлонни ўтказишади.

Шоир ижобий қаҳрамон Ойгул характерини юксак маҳорат билан чизади. У бизнинг кўз ўнгимизда оддий, камтарин, жафокаш киздан воқеалар жараёнида афсонавий қаҳрамон даражасига кўтарила боради. Масалан, биз унинг Жамбил ўлкасига қилган юришини кузатиб кўрайлик:

Яшнаб мисоли бир гул,	Дарвозалар бўлади кул,
Ер-кўкни овозаси	Ҳар тўп қўйган чоғида
Тутиб кетганди Ойгул,	Саройлар қулаб буткул,
Жамбилнинг дарвозаси,	Зўр қўшин кириб борди.
Очилмади. Шунда ул	Савалаб уриб борди.
Дарғазаб қилич солди,	Жамбилни хон беклари
Дарҳол қайтариб олди:	Қуён бўлиб қочдилар.
Кулфлар шарқ-шарқ	Чуқурлар, ғорлар сари
Ўйнаб очилиб кетди,	Қучоғини очдилар.

Бу кучли юксак маҳорат намунасидаги тасвир Ойгулнинг шашти, ғайрати билан мос тушади. Натижада орзу-умиди, курашнинг тимсоли, эл паноҳи бир бутунлигича китобхон кўз ўнгида гавдаланади.

Ойгулни эл севади, ардоқлайди. Ватан ва халқолдидаги хизматлари унинг кўксини тоғ қилади. Болалар Ойгул образи мужассамлашган бу достонни қайта-қайта ўқийдилар. Зотан, Ҳамид Олимжон ва унинг ижодий чўққиси бўлган “Ойгул билан Бахтиёр”нинг умрбоқийлиги ҳам ана шундадир.

Шоирнинг “Семурғ” достони ҳам энг илҳом билан ёзилган асарларидан бири ҳисобланади. Достонда тосвирланишича, хон кизи турмушга чиқиш учун шарт қўяди, унинг шартини оддий чўпон Бунёд бажаради. Лекин қиз йигитнинг аддий кишилардан эканлигини билгач, унга турмушга чиқишни ўзига муносиб кўрмайди. Бунёдни йўқотиш ниятида баҳодир йигитни инсон душмани бўлмиш ёвуз дев билан олишишга юборади. Девни енгиб қайтса, тўйга рози эканлигини айтиб, айёрлик қилади.

Афсонавий қаҳрамон Бунёд яхшиликнинг ашадий душмани, даҳшатли девни йўқотишга отланар экан, бу мушкул ишни мувофаққиятли адо этиш, зафар билан қайтиш ниҳоятда ҳавfli эканлигини жуда яхши ҳис этади. Лекин унинг руҳида элга бахт бермоқ ҳисси ҳукмрон:

Одамларга бахт бермоқ,
Бахтлиларга гул термоқ
Элдан шиорим бўлди,
Номус ва орим бўлди.

Бунёд ана шу юксак идеали учун ҳам кучли ва енгилмасдир. Мана шу олиҳиммат, шу юксак инсонпарварлик унга куч-қудрат, енгилмаслик, қаҳрамонлик, жасорат, зафар бағишлайди. Бунёд эл-юрт учун қўлига қилич олган, мардлик, жасорат камарини белга боғлаган.

Бунёднинг даҳшатли дев билан мардонавор олишиши ҳаққоний, адолат кучлари ҳамиша қабоҳат ва зулмат кучлари устидан муқаррар ғалаба қозонажаги авж пардаларда куйланади. Эл-юртни ёвуз душман босиб олганда йигитлар курашга қандай матонат билан отлансалар, Бунёд ҳам дев билан ана шундай жасорат билан жанг қилади. Чунки дев қонхўр. У инсонларга мудҳиш офатлар келтиради: “Уни кўрган ҳар чаман, тез бўлар экан хазон”.

Достонда ижобий қаҳрамон Бунёдни димоғдор, ўзига ортикча оро берган, мол-мулкка муккасидан кетган Паризоднинг алдаши, риёкорлик кўрсатиши ҳаққоний тасвирланган. Халқда “Тенг-тенги билан” деган гап бор. Бу гапни шоир Паризод тилидан жуда ўринли ва ишонарли қилиб берган. Шоирнинг таърифига ҳеч қандай изоҳнинг ҳожати йўқ:

Чўпонни севолмадим,	Кўнглим тугунда эди...
Ҳеч кўнгил қўёлмадим.	Қанча ботир бўлсанг ҳам,

Ғурбатга қорганимнинг
Девга юборганимнинг
Сабаби шунда эди.

Зўр баҳодир бўлсанг ҳам,
Тўшагинг хас деб билдим,
Аслингни паст деб билдим.

Ҳамид Олимжоннинг Ватан уруши даврида яратган “Жангчи Турсун” балладаси ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда катта роль ўйнаб келмоқда.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Уйғун ҳаёти ва ижоди, шеърляти, шеърлятининг мавзуси. Ҳамид Олимжон ҳаёти ва ижоди, шеърляти, адабий эртаклар.

Мавзуга оид саволлар:

1. Ҳамид Олимжон шеърлятининг мавзуси ҳақида гаринг.
2. Ҳамид Олимжоннинг адабий эртаклари.
3. Уйғуннинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида фикрларингизни билдиринг.
4. Уйғун шеърлятининг асосий мавзуси.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.

2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ЗАФАР ДИЁР, ҚУДДУС МУҲАММАДИЙ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

(2-соат)

Режа:

1. Зафар Диёрнинг ҳаётий ва ижодий фаолияти.
2. Шоир шеърларинг таҳлили
3. Қуддус Муҳаммадийнинг қардош ҳамда ўзбек болалар адабиётидаги ўрни ва роли.
4. Қуддус Муҳаммадий шеърлятининг жанр ва мавзу бўйича таснифлаш.

1. Ўзбек болалар адабиётининг пешқадам вакилларида бири бўлган **Зафар Диёр** ўзининг бутун ижодий фаолиятини ёш авлоднинг инсонийлик руҳида тарбиялаш ишига бағишлаб, хилма-хил асарлари билан ўзбек болалар адабиётини бойитди.

Зафар Диёр 1912 йилда Наманган вилоятининг Самсоқтепа қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилди.

Зафарлар оиласи 1916 йилда Тошкентга кўчиб келди. Бўлажак шоир 1923 йилда эски усулдаги мактабга ўқишга ўқишга киради ва 1925 йилдан бошлаб 7-болалар уйида тарбияланади.

Зафар Диёр 1927 йилда Наримонов номидаги педагогика техникумига кириб, унда кунт билан ўқийди. Техникумда чиқариладиган деворий газетага ўзининг хабар, шеър ва чизган расмлари билан фаол қатнаша бошлайди. Кейинроқ техникум Самарқандга кўчирилади. У ерда Зафар Диёрнинг илк шеъри ёш шоирларнинг “Қурилиш куйлари” деган тўпламида нашр этилади.

Шоирнинг биринчи тўплами 1933 йилда “Қўшиқлар” номи билан босилиб чиқади. Унинг бу тўпламига киритилган аксарият шеърларида Ватан, бахтли ёшлик куйланади. Илм-маърифатни тарғиб қилиш ҳам китобнинг асосий ғояларидан бирини ташкил этади.

Зафар Диёр 1933 йилда техникумни битириб, ўқитувчи бўлиб ишлай бошлайди. Айни вақтда бадий ижод билан шуғулланиб, қатор асарлар яратади. Унинг шеърлари, ҳикоя ва очерклари газета ва журналларда босилиб туради.

1934 йилда Зафар Диёр Самарқанддан Тошкентга келиб, “Шарқ тонги” газетасининг адабиёт ва мактаб бўлимида адабий ҳодим, кейинроқ “Шарқ тонги” газетасининг маъсул котиби бўлиб ишлаган.

У 1941-46 йилларда “Қизил Ўзбекистон” газетасида меҳнат қилди. Тошкент давлат педагогика институтининг тил ва адабиёт факултетига кириб ўқишни давом эттирди, ўз билимини ошириш устида кунт билан ишлади, халқ оғзаки ижодини, ўзбек ва шарқ классикларининг асарларини севиб ўрганди.

Шоир истеъдодининг камолга етишувидаги яна бир муҳим ҳаётий асос ўша даврдаги адабий муҳит билан боғлиқлигидир. Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Ғайратий, Собир Абдулла, Яшин, Уйғун каби забардаст санъаткорлар ана шу муҳитнинг ажойиб вакилларида эдилар. Зафар Диёр ўз ижодида ҳамкасбларидан ибрат олмаслиги ва шундан келиб чиқиб ижодга катта маъсулият билан ёндашмаслиги мумкин эмас эди.

Зафар Диёрнинг асарлари ёш китобхонларни узоқ вақтдан бери ўзига ром этиб, авлоддан-авлодга ўтиб, ёшлар тарбиясида муҳим воситага айланди. Шоирни ёш китобхонга азиз ва яқинқилган нарсалардан бири шуки, у бутун ақли, қобиляти, қалам кучини ёш авлодга қаратган, болаларнинг шодлик ва ташвишлари, орзу-интилишлари, сезгирлик билан англаб кўнгилга жойлаган, дилини-дилига пайванд

этганди. Болалар ёзувчиси учун лозим бўлган ҳамма хусусият – нозик талаб ва ўткир дидлик, ҳақиқий педагогча донолик ҳам соддалик, ғамхўр, мураббийча хушёрлик ва бағрикенглик жамул-жам бўлган бу инсон ҳақиқатдан ҳам туғма болалар шоири эди. Уни болаларга яқинлаштирган яна бир хусусият – асарлари беҳуда кучаник ва кочириқдан холи, кўнгилга яхши ўтиришадиган самимий ва табиий бўлганлигидир.

“Мен Зафарни ўйласам, -деб ёзади Ҳ. Назир, - уни нуқул шод-хуррам болалар куршовида, қувнок чехрасидан нур таралиб, сертабассум лабларидан шеър дурдоналари ёғилаётгандай кўраман. Чмнданам у болаларга жуда яқин эди. Мактаблар ва болалар уйларида, кутубхона ва боғчаларда бот-бот бўлар, ёш китобхонларга янги-янги шеърларини болаларча мулоим, содда ширали овози билан ўқиб берар, айрим шеърларини ёддан жуда ўхшатиб декламация қилар, болалардан ҳам шеър ўқитиб эшитарди. Шунда у ўзининг қайси шеърлари билан болалар кўригидан яхши ўтганини, қайси шеърни кўпроқ севиб қолганларини кўрар, болаларга ёқтириш учун қандай шеърлар ёзиш лозимлигини фаҳмлаб оларди. “Биз болаларга нуқул ўргатибгина қолмай, улардан ўрганиб ғам туришимиз керак” дерди.

Ҳа, болалардан ўрганиб, уларга ўргатиб ижод қилган шоир айниқса, мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларнинг серзавқ куйчиси сифатида улар қалбида абадий муҳрланиб қолди. Унинг “Қўшиқлар” (1933), “Машинаст” (1936), “Тантана” (1938), “Шеърлар” (1939), “Муборак” (1940), “Бизнинг қуролимиз” (1941), “Бизнинг оила” (1942), “Совға” (1944), “Чаман” (1948), “Асарлар” (1954), “Сув билан суҳбат” (1976) каби китоблари болаларга катта тортиқ бўлди.

2. Зафар Диёрда айниқса, она юрт, серкёш ўлка тушунчаси зўр. Шоир эл-юртимзни, Ватанимизни қаттиқ севади. Ижодкор қалбидаги буюк муҳаббат жуда чиройли бўлиб шеърларга кўчади. “Гунчалар”, “Яшна Ватан”, “Серкёш ўлка” сингари асарларининг сарлавҳасиёқ болалар кайфиятини чоғ қилади. Болаларда она-Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатни ўн чандон ошириб юборади. “Гунчалар”да шоир болаларни эркалаб:

Ватан агар бўлса бир чаман,

Сиз қўйнида хандон гунчалар

Ай, сиз менинг кичик дўстларим,

Ватанингиз севар шунчалар, -

дейди. Аммо шу гунчалар она-Ватанимиз асоси эканлиги, булар олдида турган буюк ишлар шоир эътиборидан четда қолмайди. Шеърни ўқиган ҳар бир болада тезроқ ўсиб-улғайиш, Ватан хизматини қилиш хисси жўш урмай иложи йўқ.

Зафар Диёр шеърларида айниқса, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг руҳиятини яхши билиш сезилиб туради. Масалан, шоирнинг “Боғчамиз”, “Тўп”, “Арча”, “Арча қўшиғи”, “Той”, “Кичкин чавандоз”, “Капалак” шеърини олиб кўрайлик. Бу асарлар асосан беш, олти бўғинли, ихчам, тушунилиши осон, сўз ва мисралар ниҳоятда ўйноқи ва болаларнинг гапидан ташкил топган. Муаллиф олти-етти ёшгача бўлган болаларнинг қизиқувчанлигини, самимийлигини, одамларга, қушларга, жониворларга, умуман ҳамма нарсга ғамхўр, меҳрибонлигини ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган. Шунга кўра, шеърлар табиий, жозибадор ва самимий чиққан. “Капалак” шеърда боланинг нақадар беғуборлиги, она табиатга, уни севишга, асраб-авайлашга бўлган муносабати чиройли тасвирга эга:

Ҳой, капалак, капалак,

Қанотларинг ипакдек.

Мунча шошиб учасан,

Тўхта, сўзлайин андек...

Мендан асло қочмагин,

Дўст биламан ўзимга.

Пилдир-пилдир учишинг,

Оҳ, ёқади кўзимга.

“Сув билан суҳбат”да ҳам ажойиб воқеа қаламга олинган. Асар қаҳрамонининг сувнинг бунчалик ариққа тўлиб-тошиб ва жуда шошиб оқиши қизиқтиради. Сув ва бола ўртасида жонли суҳбат бўлади. Сувнинг сўзларидан бола жуда кўп нарсаларни ўрганиб олади. Сув ҳаёт ибтидоси эканлигини, сув – бутун борлиққа умр, шодлик баҳшида этишини тушунади. Натижада болада сувга, уни инъом этган она табиатга, ҳаётга қизиқиши, муҳаббати ошади.

30-йилларда яратган асарлари орасида “Кичкина боғбон ҳақида дoston” ва “Кел, учайлик шимолга!”, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса” шеърларида алоҳида ажралиб туради. Бу асарлар ҳам боғча болалари ҳаётини очиб беришга хизмат қилади. Бу асарларад боғ кўпайтириш, парвариш қилиш (“Кичкина боғбон ҳақида дoston”); давр билан ҳамнафас бўлиш, техникага қизиқиш (“Кел, учайлик шимолга!”); табиатга меҳр қўйиш, чўл-биёбонларни ўзлаштириш (“Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса”) каби масалалар ёритилади.

Зафар Диёр ўзбек болалар адабиётида поэма жанрини бошлаб берган шоирлардан бири ҳисобланади. “Машинаст”, “Қазбек”, “Мадриддан келган меҳмон”, “Қотил”, “Қўриқчиликда” каби поэмалар; “Бургут”, “Янги эртақ”, “Нега хўроз кичкиради тонггача?” сингари эртақ-дostonлар ёзди.

Зафар Диёр Ватан уруши даврида унимлироқ ижод қилади. У ўз асарларида ёш авлодни ватанни севишга, ардоқлашга, зарур пайтда, қўлига қурол олиб, химоя қилмоққа чақиради. Унинг “Кичкина жангчи” шеъри ана шундай асарлардан биридир. Шеърда оталар ва акаларни фронтга – Ватан химоясига жўнатган ва

уларнинг кундалик юмушларини ўз зиммаларига олган ёш авлоднинг фронт орқасида меҳнат жасоратлари куйланади.

Шоир шеърда кичкинтойларнинг ўй-хаёлларини, орзу-умидларини моҳирлик билан бадиий умумлаштиради ва ҳаётини хулоса чиқаради.

Асар қаҳрамони – боғча ёшидаги жажжи бир бола. У аскар бўлишни, душманга қарши курашишни орзу қилади.

Шоирнинг “Мерган” шеъри қаҳрамони ҳам орзулар қанотида яшайдиган бола. Унинг акаси қаҳрамон жангчи, немис босқинчиларига қарши кураш олиб бораётган довжурак йигит. Лирик қаҳрамон ҳарбий ишни, машқни жон-дилдан яхши кўради, қизикади. Машқ қилавериш, милтиқ отишни, тўғри мўлжалга олишни ўрганган. Боланинг эзгу нияти битта: тезроқ улғайиш, она-Ватанни акаси каби ҳимоя қилиш:

Дўстлар, ўсиб-улғайсам,
Аскарликка бораман.
Унда моҳир курашчи
Акам ўрнин оламан.

Булардан ташқари, шоирнинг “Қурол беринг менга ҳам”, “Қаҳрамон”, “Қўриқчиликда”, “Олтин юлдуз”, “Биз яшамок истаймиз”, “Танкист”, “Она кўшиғи”, “Мактаб – сенинг фронтинг”, “Темирчилар минбари”, “Ёш ватанпарварлар”, “поезд кетар фронтга”, “Отам келар яқинда”, “қаҳрамоннинг келиши” каби шеърлари ҳам уруш даври ўзбек болалар адабиётининг тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Зафар Диёрнинг адабий мероси ниҳоятда бой ва ранг-барангдир. Унинг болалар ҳаётидан олиб ёзган (“Бахтли ёшлик”, “Уч оғайни”, “Ёш ватанпарварлар”, “Оқ олтин”, “Омонат” деган пьесалари, “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса”, “Бургут”, “Янги эртақ” деган эртақлари), “Шараф эгаси”, “Танк ғилдираклари остида”, “Ножўяликлар” каби ҳикоялари ва очерклари болалар адабиёти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди.

3. Маъруза машғулотида олдин талабалар билан қисқача суҳбат ўтказилиб, шоир ҳақида уларнинг боғча, ўрта мактабда олган билимлари синалади, ёд олинган ёки ўқилган шоир асарлари эсланади ва шу асосида машғулот бошланишига замин тайёрланади.

Болалар адабиётида яратилган барча жанрдаги асарларда боланинг ёш хусусияти, дунёқараши, миллий характери, психологияси ва жисмоний томонлари ҳисобга олиниши зарур. Ана шундагина ёзилган талантили асар ёшлар онги ва маънавиятида маълум бир из қолдириб, эстетик функция бажаради.

Ўзбек болалар адабиётида адабий турлар ичида лирик тур жанрлари етакчилик қилаётганини кузатиш мумкин. Бу табиий ҳол бўлиб, бола ёшлик чоғиданоқ дунёни ўта тез ўзлаштиришга киришиши, эса олиш ва ёдлаш қобилияти бошқа малакавий рефлексларга нисбатан тез ривожланиши билан изоҳланади. Натижада бола осон, қулай сўз ва ибораларни тез ўзлаштира олади. Иккинчидан эса, уларда туйғулар ривожига ҳам тезлашади, табиатга, атрофдагиларга эстетик нуқтаи назари пайдо бўлади. Адабиётда эса бундай ҳолатлар кўпинча шеърий асарларда яққол кўзга ташланади ҳамда бундаги жанрлар бола талаб қилган нарсаларни беришга энг қулайдир.

Агар боғча ёшидаги болаларнинг фаолиятига, ижодий томонларига назар ташланса, уларда шеърий асарларни ёдлашга интилиш, иқтидор, мақсад кучли экани кўринади. Чунки шеърий асар ижро этилишига кўра коллективлик мазмунини кучлилиги, болада ўзига хос психологик ғурур, қараш, ижодкорлик уйғота олиши, мусикавийлиги, нутқини раван ва ёзишни билмаган ёшдаги болани бадиий асарни ўзлаштириши учун энг қулай усул бу ёдлашдир. Демак, шеърий асар ёдлашга мос эканлиги учун ҳам болалар адабиётида нисбатан етакчилик хусусиятига эгадир.

Шуларни хулоса қилиб айтганда, ўзбек болалар адабиётида боғча ёшидан то 9-10 ёшгача бўлган кичикларга атаб ёзилган асарлар ичида шеърият етакчилик қилади. Машҳур ўзбек болалар шоири Қуддус Мухаммадий ижоди бунга яққол мисоллар бера олади.

XX аср бошларидан то шу кунгача бўлган ўзбек болалар адабиётидаги лирик тур фаолиятига қарасак, унда шеър, шеърий ҳикоя, кичик лирик дoston, топишмоқ, шеърий эртақ, масал, тез айтиш каби шеърий тур асосида яратилган асарларга кўзимиз тушади. Гарчанд улар лиро-эпик турга яқинлиги билан характерланса-да, болалар адабиётида бундай ҳолат кўп ҳолларда лирикликка кўпроқ мойиллиги билан характерлидир.

Қуддус Мухаммадий қардош халқлар адабиётида, хусусан, ўзбек болалар адабиётида кичик ёшдаги болалар ва бошланғич синф мактаб ўқувчиларининг руҳий ҳолатларини, уларнинг атрофдагилар билан бўлган муносабатини, болалар руҳиятидаги, характеридаги ижобий ва салбий ҳислатларни чуқур таҳлил қила билиш, кичиклар ва табиат ўртасидаги алоқани, бир-бирига боғлиқликни шеърий мисраларда таҳлил қила олиши билан, қиссадан ҳисса тарзида тарбиявий хулосалар чиқара олиши, тез таъсир қила олувчи мисралар, сўзлар англай олиши ҳамда ўта нозик кузатувчан мураббий эканлиги билан ажралиб туради.

Қуддус Мухаммадий 1907 йилда Тошкентнинг бир маҳалласида - меҳнаткаш деҳқон оиласида таваллуд топди. Шоир дастлабки саводини ўқимишли отаси Мухаммад Алибекдан олади. Сўнгги турмуш қийинчиликлари туфайли - отаси вафот этгач, амакиси қўлида тарбия топиб, мактаб-интернатга кириб ўқийди. 1925 йилда Қуддус интернатда ўқиб юрган пайтида биринчи шеъри - “Чувалачи” (кишлоқ номи)ни ёзиб эълон қилади.

Сўнгра ёш шоир “Гулшан қўйнида”, “Тонг ўйини”, “Паранжи” шеърларини ёзади ва бу машқлари “Ёш ленинчи”, “Ўқитувчилар газетаси”ларда босилиб чиқа бошлади.

Қишлоқ хўжалик техникумини битирган Қуддус Мухаммадий ижодий ишини давом эттирди, Х.Олимжон, Ғ.Ғулумлар билан танишди, улардан сабоқ олди.

Қуддус Мухаммадий 1931 йилдан ўрта мактаб ботаника ўқитувчиси бўлиб ишлай бошлади ва айни вақтда СамГУ нинг шундай факультетида олий маълумот ола бошлади.

Унинг “Баргжон”, “Тут”, “Шафтоли доктор”, “Асалари ва Адҳам” каби табиат мавзусига бағишланган шеърлари шу давр махсули бўлиб, бундай асарларни дунёга келишида унинг ботаника фанини чуқур билиши ҳам асос бўла олади.

Шоир 1941 йилда Мирзачўлга келиб ўқитувчи бўлиб ишлай бошлади. Бу ерда Қуддус Мухаммадий ижодида янги босқич бошланаётган эди. Аммо Улуғ Ватан урушининг бошланиши шоир режаларини ортга сурди: у халқ бахшиси Ислом шоирга котиблик қила бошлайди. Бу ҳолат эса шоир ижодида янги саҳифани очади: Қуддус Мухаммадий ижодига халқ оғзаки ижоди мазмуни кириб келди. “Очил дастурхон”, “Бола бошидан, ўғлон ёшидан”, “Доно бобо ва унинг неварачеваралари” каби асарларида ва бир қатор шеърый эртакларнинг яратилишида биз фольклор таъсирини яққол сезишимиз мумкин.

Қуддус Мухаммадий бутун умр бўйи деярли мураббийлик - ўқитувчилик билан шуғулланиди ва айни пайтда болалар учун жуда катта адабий мерос ярата олди.

4. Шоир ижодини таҳлил қилиш жараёнида унинг шеъриятида қуйидаги мавзулар бор эканлигини кўриш мумкин:

1. Болалар хулқ-одобидаги салбий ва ижобий фазилатлар тасвири.
2. Табиат сирлари ва унга бўлган кичиклар муносабати.
3. Замонавий фан-техника тараққиёти тасвири.
4. Ижодий меҳнат ва унинг самараси.
5. Катталар ва кичиклар ўртасидаги ўзаро муносабат масаласи.
6. Ўқувчилар ҳаёти ва уларнинг ўзаро муносабатлари.
7. Илм олиш, адоб-ахлоқ масаласи.
8. Халқимизнинг доно ўтмиши ва ҳозирнинг алоқаси масаласи.
9. Болалар онги, ҳулқидаги инсоний фазилатлар таҳлили.

Қуддус Мухаммадийнинг биринчи тип асарларига “Дум”, “Аҳмаджонга уят”, “Номсиз эркатойлар”, “Лапашанг”, “Равшанжоннинг қўли тилга кирди” ва бошқаларни киритиш мумкин. (Машғулот давомида ушбу асарлардан намуналар ўқилади, қисқача таҳлили бериб борилади).

Табиатга бағишланган “Баҳор келди”, “Қанотли дўстлар”, “Сигир нега кавш қайтаради?”, “Тут”, “Толим гуллайдую нега мева тугмайди”, “Шафтоли доктор”, “Асалари ва Аҳмаджон” шеърлари машҳурдир.

(Шоирнинг “Табиат алифбеси” тўпламидан бир неча асар ўқииб, улардаги мавзу, гоҳ таҳлил қилинади).

Шоир замонавий фан-техника янгилликлари бағишлаб “Темирлар ўйини”, “ТЭС қурилишида”, “Нур копток”, “Мадраим пайвандчи” каби шеърларини яратди.

(Талабалар билан биргаликда “ТЭС қурилишида” асари муҳокама қилиб кетилади).

Унинг ижодий меҳнат мавзусидаги “Мироб”, “Мамажон шофёр”, “Бобомнинг меҳнати” каби асарларнинг мавзу-мундарижаси ҳақида гапирилади, қисқача таҳлили берилади.

Қуддус Мухаммадий катталар ва кичиклар ўртасидаги муносабатга бағишланган “Шу бинони ким қурган”, “Она ва бола меҳри”, “Янги уй” каби асарларини яратди.

Шоир ижодидан энг катта ўринни ўқувчи ва ўқитувчи фаолияти, муносабатига бағишланган шеърлар ўрин олган.

(“Солижоннинг дарсхонаси”, “Беш” асарлари қисқача таҳлил қилинади).

Қуддус Мухаммадий илм ва одоб-ахлоқ мавзусини “Бола бошидан, ўғлон ёшидан” тўпламида жуда кенг таҳлил қилиб бера олган.

(Тўпламдаги иккита асар таҳлили қисқача берилади).

Шоир ижодида яратилган бир қатор асарларда фольклор анъаналаридан фойдаланилган ҳолда халқимиз ўтмишига назар ташланган ва замонавий ҳулосалар чиқарилган.

(“Доно бобо ва унинг неварачеваралари” асари таҳлили).

Қуддус Мухаммадий яхши фазилатларни ҳаммага ўрнак қилиб кўрсатувчи ғояларга йўғрилган шеърларнинг ҳам муаллифидир.

(“Сен туғилган кун”, “Этик”, “Яша, Омон!” шеърларига тўхталинади).

Хулоса қилиб айтганда, шоир Қуддус Мухаммадий шеърияти болалар адабиётида ўзига хос мундарижа очган, мактаб ярата олган шеърятдир.

БИЗНИНГ КУЗ

Кузимизнинг гўзаллигин,
Оғайнилар, кўрганмисиз?
Токдан хусайни, ердан хурма,
Шохдан беҳи узганмисиз?
Узум узиб, шарбат сузиб,
Шиннига ўт ёққанмисиз?

Гала-гала дўстлар билан
 Катта боғда гурпаклашиб
 Дув-дув ёнғоқ қоқанмисиз?
 Буларни ҳам қўяверинг,
 Даламизга чиққанмисиз?
 Пахтазордан уюм-уюм
 “Оқ олтин”ни йиққанмисиз?
 Ҳар барг тилла тусин олиб,
 Шилдирашиб тўкилади.
 Олма шоҳи олмасини
 Кўтаролмай букилади.
 Ҳар муюшда тўп-тўп хирмон,
 Тоғ-тоғ бўлиб уюлади.
 Куз ҳосил омборларга
 Машинала куюлади.
 “Кўзивой”лар пуштасига,
 Сигмай секин юмалайди.
 Кўкдан ёғар ҳаёт суви,
 Майин-майин шивалайди.

Мавзу бўйича таянч иборалари:

Ижодий йўл. Шеърятда табиат мавзуси. Шеър қаҳрамонлари. Жонлантириш. Сифатлаш. Шеър-қисса.

Ижодий йўл. Шеърятда табиат мавзуси. Шеър қаҳрамонлари. Жонлантириш. Сифатлаш. Шеър-қисса.

Мавзу бўйича назорат саволлари:

1. Қуддус Мухаммадий ҳаёти ҳақида гапириб беринг.
2. Қуддус Мухаммадий ижоди ҳақида.
3. Шоир шеърятининг мавзулари.
4. Шеър қиссалари ҳақида.
5. Шоирнинг дастлабки асари қачон ёзилган?
6. “Дум” шеъридаги Аҳмаджон характери қандай?
7. “Темирлар ўйини” шеърининг мавзуси ҳақида.
8. “Шафтоли доктор” шеърини ифодали ўқинг.
9. “Аҳмаджонга уят” шеърининг тарбиявий кучи ҳақида гапириб беринг.
10. Шоирнинг Ватан уруши давридаги фаолияти ҳақида гапиринг.
11. “Ўқпон тарвуз” қиссасидаги меҳнатнинг шарафланиши.
12. “Ўқувчига эсталик” шеърининг тарбиявий аҳамият ҳақида гапиринг.
13. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
14. Диёр поэмаларидан қайсиларини биласиз?
15. Диёр шеърятида Ватан мавзуси.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т., 1994.
3. Жумабоев М. Жаҳон ва ўзбек болалар адабиёти. Т., 1976.
4. Коллектив. Болалар адабиёти. Т., 1977.
5. Қуддус Мухаммадий. “Қанотли дўстлар”, шеър тўплам. Т., 1976.
6. Қуддус Мухаммадий. “Табиат алифбоси”, шеър тўплам. Т., 1973
7. С.Ирисхўжаева. Шоир ва мураббий. (Шоир ҳақида). Т., 1977.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ИЛЁС МУСЛИМ, АДҲАМ РАҲМАТ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

(2-соат)

Режа:

1. Илём Муслим ҳаётий ва ижодий фаолияти
2. Илём Муслим шеърят
3. А.Раҳмат ижоди.
4. А.Раҳматнинг эртак-дostonлари

1. Болалар учун асарлар яратишни ўзи учун бахт деб билган, сермашаққат ва қутлуғ бу ишга умрини бағишлаган **Илёс Муслим** 1909 йилнинг 2 августида Қирғизистоннинг Бешкек шаҳрида Чўян қўювчи – хунарманд оиласида дунёга келди. У 1924 йилда шаҳардаги Наримонов номли биринчи бошланғич ўзбек мактабига киради. Мактабда ўзбекча, қирғизча ва русча китобларни севиб ўқийди, атрофда бўлаётган ўзгаришларга синчковлик билан қарайди. Дастлабки мақола ва шеърларини мактаб деворий ҳамда республика газеталарида бостириб туради.

1927 йилнинг кузида Илёс Муслим Тошкентга келиб, ўзбек эрлар билим юртини муваффақиятли тамомлаб, Қашқадарёга боради, Яккабоғ районидаги Шаманқирғиз ва Шерози қишлоғларида ўқитувчилик қилиб, ёшларни илм-фан нурларидан баҳраман этади.

1931-1942 йилларда Илёс Муслим Ўзбекистон давлат нашоариётида муҳаррир, бош муҳаррир, директор ўринбосари вазифаларида ишлайди. Шоирнинг дастлабки шеърлари “Ер ости”, “Ўзбек адабиёти ва санъати”, “Ёш куч” каби қатор журналларда босилиб чиқади. Шоирнинг биринчи шеърлар тўрлами 1932 йилда “Ўсув” номи билан китобхонлар ҳукмига ҳавола этилади. Шу йили “Заҳархандалар” деган иккинчи тўплами, 1934 йилда “Миқти келди” достони босилиб чиқади. 1938 йилда эса шеърлар тўплами майдонга келади.

Илёс Муслимнинг 30-йилларда яратган барча асарларида эрк, озодлик, янги ҳаёт, озод меҳнат, янги давр, ёшларнинг бахтиёр турмуши, юртнинг ўсиши, деҳқон тақдири ва она-ватанга меҳр каби ўша давр масалалари тўғрисида фикр юритилади. Масалан:

Ватан ҳамдам,	Меҳнат тошдир
Хурмиз ҳар дам.	Ғайрат жўшиб.
Ёшлик ғунча	Ҳаёт қийнар
Ўсар ҳар дам.	Зафар кучиб.

Илёс Муслимнинг ўзининг “Миқти келди” (1933) поэмаси билан 30 йиллар ўзбек болалар достончилигини бошлаб берди. Достонда эркин, тинч ва осуда ҳаётни бунёд этиш учун кураш Миқти ва бошқа образлар мисолида очиб берилади.

Илёс Муслим 1942-1947 йилларда армия сафида хизмат қилади. Немис-фашист босқинчиларига қарши кураш олиб боради. Биринчи Белоруссия фронтида ҳарбий муҳбир бўлиб ишлайди. “Ёвни тутдай тўкамиз”, “Адолат жангчи”, “Марширут – Берлин!”, “Тўпчиларга”, “Яшна Ватан” ва бошқа ўнлаб шеърлари ватан уруши йиллари маҳсулидир.

1947 йилда ҳарбий хизматдан бўшаган Илёс Муслим нашоариётга қайтиб, ижодий ишга берилади. Унинг “Турналар”, “Бизнинг мактаб”, “Сенинг совғанг”, “Тилла қўнғиз”, “Ишчан асаларилар”, “Ойлар айтишуви”, “Ойхон ва райхон”, “Қўрик”, “Биринчи совға” каби китоблари ҳозирги замон болалар адабиётининг ривожланишига баракали ҳисса қўшди. Бу тўпламлар ёш китобхонларнинг ақлий, ахлоқий ва эстетик тарбиясида етакчи роль ўйнаб келаётир.

2. Илёс Муслимнинг қайси асарига назар ташламанг, унда давримизнинг болалар адабиёти олдига қўйган вазифалари, кичкинтойлар олдига турган муҳим тасвир марказига қўйилганини кўриш мумкин. Масалан, “Мақтабим” асарини олиб кўрайлик. Унда дунёда мактабдан азиз мўътабар жой йўқ. У гўёки “Она каби меҳрибон” бир макон, кишининг саводини чиқарадиган, ўзини ўзга танитадиган, онги ва ақлига ақл қўшадиган улкан маскан, деган ғоя илгари сурилади. Шунингдек, асарда боланинг мактабдан беҳад миннатдорлиги, ўзининг олдига турган бир қатор вазифалар, эл-юртга содиқ хизматкор бўлиш учун аввало, мактабда яхши ва намунали ўқиш кераклигини содда ва раво мисраларда ифодаланиб берилган:

Аъло ўқишдир бурчим,
Сарф этаман бор кучим.
Ишлайман ҳалқим учун,
Қадрдоним мактабим!

Илёс Муслим ўз устида жуда кўп ишлайди. Халқ оғзаки ижодини, мумтоз адабиётимиз асарларини қунт билан ўрганади ва ижодий сабоқ олади. Тез-тез кичкинтойлар ҳузурда бўлиб, уларнинг ҳаётлари билан яқиндан танишиб боради. Болаларга бағишланган қисқа ҳажмли нафис шеър ва қўшиқлари унинг натижасида яратилгандир. Унинг барча асарларида ҳаётий фикрлар мужассамлашган бўлади. Чунончи, сўнгги йилларда мактабларимизда касб-хунарни ўрганиш ишлари авж олиб кетди. Бу воқеага “Сенинг совғанг” шеъри билан ўз муносабатини билдирган шоир қизалокларнинг ҳунарга, кашта тикишга қизиқишларини меъёрига етказиб ифодалайди:

Чақнаб турган мунчоқ кўзингни	Жажжигина бармоқчаларинг
Қўлингдаги ишдан олмайсан.	Ҳаракатдан тўхтамас бир зум.
Дилдан тошиб чиққан сўзингни-	Сен чизган гул, бармоқчаларинг
Айтиш учун гап тополмайсан.	Байрам учун совғадир, қизим!

Илёс Муслим жисмоний меҳнатни мактабгача тарбия ёшидан бошлашни афзал кўради. Ўзининг бу эзгу ниятини у “Ойхон ва райхон” деб номланган жажжигина бир шеърда жуда лўнда қилиб таърифлайди.

Ойхоннинг оддий ва соддалиги, тиришқоқ ва уйдабуронлиги хатто, катта ёшдаги болаларни ҳам қойил қолдиради. У ҳар хил кўк-кўчатлар экади. Гап шундаки, ерга кўчат экиш бошқа, уни парвариш қилиш бошқа. Ойхон кўк-кўчатларга меҳр билан қарайди, тагини чопайди, сув қўяди. “Жамбил, “сада, ошрайхон”

кўм-кўк бўлиб вояга етади. Айниқса, Ойхоннинг сочи каби қуюқ каби ўсади, райҳонлари. Райҳондан истеъмол қилиб кўрганлар меҳнаткаш қизчага раҳмат айтиб, миннатдорчилик билдирадилар:

Боболар насиҳатин
Эслаб севинчга ботди.
Ҳалол меҳнат роҳатин
Ойхон ҳам шу кун тотди.

Бугунги ўзбек болалар адабиётининг атоқли вакил Илёс Муслимнинг бундай жозибали шеърлари жуда кўп. Унинг фазогирларга бағишлаб яратган “Ракетамиз учди ойга”, “Тўрт ботир”, “Кичик Андриян”, “Хайкал” ва бошқа шеърларида довурак фазогирлар, фазо кемаларини бунёд этадилар. Кишилар, фазога парвоз этишга қизиқаётган болалар қаламга олинади.

Шоирнинг “Эшматбойнинг қилиғи”, “Ёмон одат”, “Бефаҳм Эсон”, “Холча билан олча”, “Машмаш”, “Триппдан ким қочади?” сингари юмористик асарларида ишқмас, дангаса, лапашанг, ўз устида ишламайдиган болаларнинг камчиликлар, нуқсонлари очиб ташланади.

3. Шоир ва драматург, республика матбуотининг илк заҳматкашларидан бири, жангчи-ёзувчи Адҳам Раҳмат болалар ва ёшлар адабиётининг таракқиёти учун салмоқли ҳисса қўшган адиблардан биридир.

Адҳам Раҳмат 1909 йилда Қўқон шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келди. У 1921-1923 йилларда болалар уйида тарбияланди. Тошкентдаги медедцена техникумини тугатиб (1926-1928), ўқитувчилик қилди. Адабиётга, бадиий ижодга бўлган меҳр-муҳаббат уни “Янги Фарғона” газетасига, Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасининг Қўқон бўлимида (1930-1935) ишлашга олиб келди. У ватан урушигача Ўзбекистон давлат нашриётида, газеталарда ишлади ҳамда Ўзбекистон радио эшиттириш давлат комитетининг болалар адабиёти бўлимида меҳнат қилди.

Шоир ватан уруши даврида фронт газеталарида, кейин “Ўзбекистон овози” (Совет Ўзбекистони) рўзномасида адабий ҳодим бўлиб, сўнгра Ўзбекистон давлат бадиий адабиёт нашриётида муҳаррирлик қилди.

Адҳам Раҳматнинг ижоди 1930 йилда “Янги Фарғона” рўзномасида босилган “Оқ олтин” ҳамда “Қўшиқ” номли шеър билан бошланди. Шундан сўнг ёзувчининг “Бахтли ёшлик”, “Дум”, “Завқли аллалар”, “Шеърлар”, “Бизнинг боғчамиз”, “Ҳайвонот боғида”, “Шеър ва эртақлар”, “Хур ўлка”, “Танланган асарлар”, “Ўлмас қаҳрамон”, “Кураш йўллари”, “Ғалабага чорлаган мактуб”, “Тўртинчилар”, “Шенилли кизлар”, “Изларни излаб” каби қатор китоблари нашр этилди.

Шоир Адҳам Раҳмат ҳақида гап кетадиган бўлса, у биринчи навбатда мактабгача тарбия ёшидаги болалар куйчиси сифатида эъзозланади. Адҳам Раҳматнинг жажжиларга бағишлаб ёзган қувғоқ шеърлари, қанотли қўшиқлари, ажойиб-ғаройиб эртақ-дostonлари ҳар бир хонадонга, ҳар бир болалар боғчасига кириб борган. Бунга мисол қилиб қушлар ва паррандалар ҳамда ҳайвонлар ҳақида яратган асарларини кўрсатишимиз мумкин. “Келинг, қушлар” асари ўйноқи оҳанги ва фикрнинг очик-равонлиги билан ажралиб туради. Болалар тилидан ҳикоя қилинган бу асарда қушлар ўзга юртлардан қишлаб қайтиб келгунларига қадар бизнинг она ўлкамизда қанчадан-қанча ижобий ишлар амалга оширилганлиги – каналлар қазилиб, чўл-биёбонлар ўзлаштирилиб, боғлар бунёд этилиб, айниқса, қушларнинг эркин парвоз қилиб, қувнаб яшашлари учун бекиёс катта имкониятлар муҳайё этилганлиги чиройли ифодага эга:

Келинг қушлар,	Қанот ёйиб
Келинг қушлар,	Зерикмайин
Келинглари!	Ўйнангиз.
Бизлар қурган	Хўп ёқимли
Каналларни	Куйларни сиз
Кўринглари!	Куйлангиз
Сизлар учун	Келинг, қушлар,
Янги боғлар	Келинг, қушлар!
Қилдик биз,	Келинглари!
Мирзачўлга	Шу гулистон
Ноёб гуллар	Чаманда сайр
Экдик биз.	Қилинглари!

Ҳаётда ҳамма болалар ҳам парранда ва жониворларга муҳаббат билан муносабатда бўлавермайди. Айрим болалар айниқса, қушларнинг қишлоқ ҳўжалигида турли зарарқунанда қурт-қумурскаларни еб, бобо деҳқонларга катта мадад беришларини билмайдилар. Адҳам Раҳмат бундай ҳолга бепарво қарамайди, “Қушча ўғриси” шеърини ёзади. Қосим ўжарлик қилиб на ўткинчи чолнинг қушнинг боласига озор берма, увол бўлади, худо бу ишинг учун сени жазолайди, дейишига, на она қушнинг шаҳдан-шоҳга учиб чириллаб ялиниб-ёлворишига қарамай полапонларни олаётганида дарахтдан қулаб, қўли синади.

Адҳам Раҳмат ўжар Қосимга ортиқча панд-насиҳат қилмайди. Аксинча, кимки ўжар, ўзбошимча бўлса, ўзидан катталарнинг гапларига қулоқ солмайдиган бўлса, ундай болаларни ҳаётнинг ўзи жазолайди, деган чиройли хулосани тўрт мисра шеърда бериб қўя қолади:

Қушнинг азобин
Тортди бир ойлаб.
Синдириб қўлин

Ётди вой-войлаб.

4. Адҳам Раҳматнинг “Қалдирғоч, илон ва бешиктерватар” асари жуда завқли. Ёш китобзон асарни ўқий бошлаши билан сеҳрланиб, охири нима билан яқунланишини сабрсизлик билан кутади. Асар ғояси жуда оддий ва ҳаётӣ. Қушларнинг боласини илон яхши кўради, дейди боболар. Бунӣ Адҳам Раҳмат масалда жуда чиройли, ҳаяжонли қилиб берган. Она қалдирғоч овқатга кетган. Вақтдан фойдаланиб, илон ҳарига ёпишиб, полапонларнинг олдига чиқади: оҳ, онаси келмаса, иш бўлади кўп ёмон!

Она қалдирғоч воқеадан ҳабар топиб, дўсти бешиктерватарни зудлик билан топиб келади. Бешиктерватар илонни додини беради.

Болаларни ейман деб
Ростлаганда ўзини.
Бирдан бешиктерватар
Ўйиб олди кўзини
Илон кўздан айрилиб
Тушди ерга юмалаб.
Бир тешикка кирди у
Ўзин зўрға амаллаб.
Шундай қилиб қушчалар
Қутилишди ўлимдан.

Масалда бировга чоҳ қазисанг, унга ўзинг йиқиласан, деган фикр илгари сурилади.

Жаҳон болалар адабиётининг кўзга кўринган вакилларида бири Сергей Мехалков Адҳам Раҳматнинг “Дум” асари ҳақида сўз юритиб: “Бу думнинг узилиб тушмай, болаларни кулдириш учун ҳалигача қимирлаб тургани яхши, албатта”, деб эртақ-достоннинг тарбиявий аҳамиятига юксак баҳо берган эди. Ҳақиқатдан ҳам Адҳам Раҳматнинг сужети Виталий Бионкидан олинган бу эртақ-поэмаси китобхонлар орасида шухрат топди ва қайта-қайта нашр этилаётир.

Бу асар болаларнинг тушунчасини кенгайтиришда ва сўз бойликларни оширишда катта рол ўйнайди, уларни ақлли, фаҳм-фаросатли бўлишга даъват этади, ҳамда зиёда ўй-хаёлга берилмасликка чакиради.

Фаҳм-фаросатсиз пашша ҳайвон, жонивор ва ҳашоратлардаги ўзларига ярашиқ думларни кўриб, ўзида ҳам ана шундай чиройли дум бўлишини орзу қилиб қолади. У ўзининг бу орзу-ниятини амалга ошириш мақсадида турли нарсалардан дум сўрайди, фаросатсизлиги туфайли ўзини-ўзи шарманда қилади. Мана кийикнинг пашшага жавоби:

- Ўзинг қандай маҳлуксан,	Болаларим кўрмади.
Думни бериб бўлмайди.	Кувиб қолса бўрилар
Агар думим бўлмаса	Бекинаман ўрмонга,
Болаларим югирар	Фақат оппоқ думимни.
Мен бекинган томонга.	Думни кўрган болалар
Мен бекинган жойимдан	Мени топиб олади.
Чақирмайман унимни,	Душманларим тополмай
Кўрсатаман уларга	Оғзин очиб қолади.

Сурбит пашша барчадан дакки эшитишга қарамай, дум сўрашда давом этади. Ахири сигирга мурожат қилади. Сигир оқ кўнгиллик билан унинг илтимосини рад этади. Лекин сурбит пашша ундан узр сўраб, нари кетиш ўрнига сигирнинг устига қўниб, уни чақа бошлайди. Шоир ҳам:

Жаҳли чиқди сигирнинг
Индамайин тик турди.
Пашша яна чаққанда
Думи билан бир урди.
Дум зарбидан пашшанинг
Нафаслари тикилди.
Тил тортмасдан шум пашша
Шунда ерга йиқилди, -

дея асарга яқун ясайди.

Шоир қурт, балиқ, қизилиштон, тулки, сигир образлари орқали болаларга ҳайвонлар, турли жониворларнинг тузилишларини, уларнинг ҳаётларини ҳикоя қилиб беради, булар воситасида пашшанинг ифлос, зараркунанда эканлигини очиб ташлайди.

Адҳам Раҳматнинг “Ботир бола” эртақ-достонини ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болалар севиб тинглайдилар. Халқ эртаги асосида ёзилган бу эртақда камбағал – қашшоқ овчи йигит ҳақида гап боради. Овчи кунлардан бир кун турна-подшони тутиб олади. У йигитдан мени кўйиб юбор деб илтижо қилади. Овчи ишонувчан. Бу камбағал ҳаётда ҳаммага ишонади, ҳатто турнага ҳам. Йигит қўлидан озод бўлган турна:

Раҳм қилдинг менга сен
- Яхши бола экансан
Кўп тортиқлар берурман

Агар борсанг сенга мен, -

деб унга ваъда беради.

Камбағал бола яхши ният, катта умидлар билан турна-подшоникига боради. Турна ваъдасида туриб, бола талаб қилган “Очил дастурхон”ни беради. Бу дастурхон оддий эмас, сеҳрли экан:

Севингандан болажон
Дебди: - очил дастурхон,
Кенг очилиб кетибди,
Бирдан шунда дастурхон.
Турли-туман овқатлар
Дастурхонга тўлибди.
Она-бола ейишиб,
Тўйиб хурсанд бўлибди.

Камбағални туяни устида ит копибди, деганларидек, дастурхоннинг таърифини шу ернинг подшоси эшитиб қолиб, уни боладан тортиб олади.

Оддий овчи бола энди подшодан қандай бўлмасин қасд олиш, ўзи каби эзилган, бева-бечоралар учун жангга кириш ўй-хаёли билан ёнади. Бу ўйла унга дўсти турна-подшонинг ёрдам қўлини чўзиши, қовокни бериши ва боланинг довураклик билан жангга қолиб чиқиши асар тингловчида яхши тассурот қолдиради:

Подшо қараб турамиш,	Улар золим подшонинг
Бола қўйиб қовоғин	Аскарларни йиқибди.
Дебди: - қани чиқинглар!	Бола енгиб подшони
Подшонинг аскарларин	Хурсанд бўлиб кетибди.
Чуқурларга тиқинглар!	Эл-юрти болани
Шунда қовоқ ичидан	Қучиб, табрик этибди.
Беҳад аскар чиқибди.	

Бугина эмас, Адҳам Раҳмат “Бизнинг боғчамиз”, “Пилла қурти боқамиз”, “Оиламиз”, “Ўз ойлари” каби асарларида ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болаларни катталарнинг меҳнатлари билан таништиради, бевосита болалар ҳам меҳнат жараёнида ота-оналарига қўмак беради.

Адҳам Раҳмат “Абдулла Набиев”, “Дўстлик” пьесалари билан катта-кичик болалар ўртасида яхши танилган.

Адҳам Раҳмат урушдан сўнг ҳарбий ватанпарварлик руҳи билан суғорилган бир неча китоблар ёзди.

Адҳам Раҳмат ўз асарлари билан Зафар Диёр, Мажид Файзий, Доржия Оппоқова, Илём Муслим, Шукр Саъдулла, Султон Жўра, Қуддус Мухаммадий, Ҳаким Назир каби ёзувчилар қаторидан муносиб ўрин олган сўз санъаткоридир.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Адиб ижоди, шеърини, масалалари, эртак дostonлари. Шоир ҳаётини ва ижодий фаолияти, шеърини.

Мавзуга оид саволлар:

1. “Ботир бола ” эртак-дostonининг асосий ғояси.
2. Шоир шеъринининг мавзуси.
3. Илём муслимининг уруш мавзуси ҳақида ёзган шеърари ҳақида гапириб беринг.
4. Илём Муслим шеъринида меҳнат мавзусининг ифодаланиши.

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

СУЛТОН ЖЎРА, ҲАКИМ НАЗИР ИЖОДИ ВА БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ

(2-соат)

Режа:

1. С.Жўра ҳаёти ва ижоди.
2. С.Жўра асарларининг мавзуси.
3. Ёзувчининг ижодий йўли.
4. Ёзувчи ҳикояларининг таҳлили.

1. Ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакилларида бири **Султон Жўра** 1910 йилнинг 15 январиди Бухоро вилояти, Шофиркон туманининг Қағалтом қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилди. Етти ёшда ота-онадан етим қолган Султон ҳар кимларнинг эшигида хизмат қилди. У дастлаб бошланғич мактабда, сўнгра Бухоро эрлар педагогика билим юртида ўқиди. Султон Жўра 1931-1938 йилларда Бухоро рафакида, 1938-1941 йилларда Андижонда ўқитувчилар институти ва педагогика билим юртида тил ва адабиётдан дарс берди.

1942 йилда Султон Жўра ҳарбий хизматга чақирилади. У душманга қарши ҳам қурол, ҳам қалам билан жанг олиб борди. 1943 йилнинг 14 ноябрида Беллорусия тупроғида немис-фашист босқинчиларига қарши жангларнинг бирида жангчи-шоир қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Султон Жўранинг дастлабки шеърлари 1933 йилда Бухоро ёш шоирларининг “Шеърлар” тўпламида босилиб чиқди. Унинг 1939 йилда “Фидокор”, 1941 йилда “Москва” шеърый тўпламлари, 1942 йилда “Ирода” номли пьесаси нашр этилди. Тинч қурилиш йиллари даврида истеъдодли шоирнинг “Хаворанг гилам”, “Зангори гилам”, “Бруко”, “Парвоз”, “Қалдирғоч”, “Танланган асарлар” китоблари босилиб чиқди. Ватан уруши даврида яратган асарларида фашист газандаларининг бутун ёвузликлари очиб ташланади, уларда ёвга қарши ланъат ва нафрат туйғулари мужассамланади. “Тўпчи Муҳаммад”, “Пулемётчи овози”, “Чавандоз”, “Уч оғайни ботирлар”, “Найзамиз” (1941), “Қаҳрамон Қўчқор” (1942), “Жаҳон сени олқишлар”, “Берлин аптикасида” (1943) шеърлари шулар жумласидандир.

Шоир-педагог Султон Жўра болалар учун ёзган асарларида ёш китобхонни яхши ва аъло баҳоларда ўқиш учун кураш, саводхон ва чиройли ёзув малакасини эгаллаш каби таълим-тарбиявий масалаларни бадиий воситаларда талқин этди. Бундай ғоялар шоирнинг “Ёзги ёмғирдан сўнг” (1936), “Икки баҳор”, “Маматнинг кечирмиши”, “Қиш туни” (1937), “Қизлар”, “Аъло”, “Яхшининг мақтови”, “Зангори гилам” (1939), “Лола”, “Ой нечта?”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Чўнтак”, “Циркда” (1940), “Қарздор”, “Қалдирғоч”, “Ёлғончи”, “Денгиз тағида” (1941), “Соғиниб” (1942), “Соғинчли салом”, “Салом хат” (1943) каби асарларида ўз ифодасини топди. Шоир ўз шеърларида болалар ва мактаб ҳаётини, уларнинг ўқишини, кўча ва оилада ўзини тутишини ҳаққоний акс эттирди ва китобхонлар диққатини тортувчи асарлар ижодкори сифатида танилди.

2. Маълумки, болалар илмий-оммавий мавзуларда ёзилган асарларини севиб ўқийлар. Султон Жўра шу мавзуда талай асарлар ёзди. Шундай асарларидан бири “Ой нечта?”дир. Бунда шоир илм, фан ҳақида қуйлайди, уни юксалтиришда ёш авлоднинг ўрни, роли жуда катта эканлигини бадиий тасвирлайди, ёш авлод қалбида шу соҳага муҳаббат уйғотади.

Султон Жўра “Маматнинг кечирмиши” шеърида баъзи ишёқмас, дарс қилиш, китоб ўқишни унча хуш кўрмайдиган болаларни Мамат мисолида танқид қилади.

Мана, ҳамма ухлаган, аммо танҳо Мамат уйғок. Шоир унинг ана шу дақиқаларда чекаётган изтиробларини, нотинч руҳий ҳолатини қуйидагича чизади:

Фақат Мамат уйғок,
У безовта. . .
Уйқу қуши учар ҳар қайда.
Дам бир ёнбошига,
Дам бирига
Айланади. Бироқ не фойда?
. . . Гоҳо тишлар лабин,
Гоҳо чойшабин,
Ўзи тергов қилар ўзини:
- Қани, гапир, Мамат,
Ким айбдор?

Шоир қоқоқлик сабабларини бировдан эмас, балки қаҳрамоннинг ўзидан қидиртиради ва буни Маматни ўзини гапиртириш орқали очади:

- Тўғри, насихатлар қор қилмади,
Хушёқмаслик эди ҳамдаим,
Аттанг, нега қиттай ор қилмадим,
Газеталарда чиқса ҳам номим?...

Дарсдан қоқоқлиги орқасида руҳан азоб чекиб, қийналиб юрган Мамат ўжарлиги, ўзбошимчилигини ташлаб, жамоа ёрдамида оёққа туради, астойдил ўқишга аҳд қилади.

Шоир Маматнинг қийинчиликларни енгиб, жамоа билан баробар қадам ташлашга қодир бола эканлигини, унинг тилидан шундай баён этади:

- Бўлди... Мен бас қилдим ялқовликни,
Дўстларимдай олай билимни.
Аччиқ тажрибамнинг ўзи сабоқ,
Ол дарсхонам ишқ, дилимни!
Бор кучимни берайки, бу “Ёмон”
Ёндошмасин менга эртадан.
Номим Мамат бўлмай кетсин агар,

Ваъда қилган бўлсам жўртага!...

Султон Жўра “Маматнинг кечирмиши” шеърида ялқовликни ташлаб, аъло ўқишга маҳкам бел боғлаган боланинг ижобий намунасида ўз кучига ишониш, нуқсонларга танқидий қарай билиш ғоят катта куч, деган зарур таълим-тарбиявий ўғитни бадий таъсирчан воситаларда, ранг-баранг поэтик образларда ёритиб, ўз маҳоратини кўрсатади.

Таълим-тарбия соҳасида ёзма нутқ санъатини эгаллаш энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Баъзи ўқувчилар граммаик машқлар билан жиддий шуғулланмаслиги, бадий адабиётни кам ўқиши натижасида ёзма ишлардан оқсайдилар, чиройли ёзув қоидаларни бузиб, хунук хат ёзишдан ташқари турли хатоларга қўп йўл қўядилар. Педагог-шоир Султон Жўра таълим-табия ишидаги бундай нуқсонларни тугатишда ўқувчиларга ёрдам мақсадида “Кимнинг хати чиройли”, “тиниш белгиларининг мажлиси”, “Ҳарфлар паради” шеърларини ёзди.

Султон Жўра болаларни яхши ўқишга даъват этибгина қолмай, уларнинг яхши ўқиши учун энг зарур бўлган нарсаларни, айниқса, ўзбек тили грамматикаси қоидаларини билиш зарурлигини болаларга образли тилда тасвирлаб берди. У “Кимнинг хати чиройли” шеърида хунук ёзилган хатдан кулиб, болаларни чиройли, тоза, тўғри ёзишга чақиради. Чиройли ёзишни санъат деб уқтиради. Шу билан бирга, боланинг соғлом ўсиши учун катта аҳамиятга эга бўлган партада тўғри ўтириш қоида­сига қатъий риоя қилиш чиройли ёзиш билан ҳам алоқадорлиги кўрсатилади:

Ўтиришим тўғри, соз,
Қоидага жуда мос.
Кўкрагимни мен сира
Ўлтирганим йзқ тираб.
Чиройли ёз, ёзсанг хат!
Чунки бу ҳам зўр санъат...

Шоир “Кимнинг хати чиройли” шеърида ўқувчилар дилидаги чиройли ёзиш, яхши ўқиш, одобли бўлиш, тўғри ўтиришга бўлган интилиш туйғуларни тарбиялайди, уларни камолот сари етаклайди.

“Тиниш белгиларининг мажлиси” шеъри ўзбек тилининг энг муҳим қоидалари – тиниш белгиларининг вазифалари болаларга мос содда тилда ифодаланган. Шеърнинг ҳарактерли хусусиятларидан бири шуки, унда ҳар бир тиниш белгисининг ўшанга мос мисол топиб, тегишли белги жойига қўйилади. Бу билан китобхонда аниқ тасаввур қолдирилади. Бу эса шоирнинг педагогик ва бадий маҳоратини эгизак ҳолда намойиш қилади. Шунингдек, шоир жонлантириш воситасидан усталик билан фойдаланганки, натижада ҳар бир тиниш белгиси вазифасини ўзи айтиб, ўқувчининг диққатини жалб этади.

Султон Жўра бадий бакуват шеърлари (“Юр, рулибек!”, “Ҳарфлар паради”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Ой нечта?”, “Чўнтак”, “Аъло” ва “Яхшининг мактови”) ажойиб поэмалари (“Бруно”, “Карим ва Қундуз” (эртак ва достонлари), “Зангори гилам”, “Парвознома”, “Қалдирғоч”) билан Ватан урушигача бўлган даврдаёқ болаларнинг севимли шоирига айланган эди.

Моҳир педагог, жангчи-шоир Султон Жўра уруш йилларида фронтдан туриб ёзган “Соғиниб” шеъри гарчи фарзандларига мактуб шаклида ёзилган бўлсада, аслида барча жангчиларнинг ўз фарзандларига қасамёдидек, насиҳатидек янграйди.

Шеърда “Ватан душманини қилгунча яксан, дадангнинг жахт ила урушмоғи бор!” каби мисралари умумлашма даражасига қўтарилиб, “Яқиндир ўлими ёвнинг батамом, бизнинг кўчамиз ҳам тантана қилур” дея ғалабанинг муқаррарлигига ишонч сифатида хулоса қилинади. Айни чоғда шоир ўз фарзандини “аъло” баҳо­лар билан ўқиб, билим олишни, шу орқали ғалабага хисса қўшишга ундайди. Шоир ихчам сатрларга жуда катта маънони жо қилади: бир томондан немис-фашист босқинчиларига нафрат ва озодлик учун кураш, бошқа бир томондан эса, ўз ватанига бўлган меҳр-муҳаббат фарзанд доғи, соғинч ва оталик туйғуларни санъаткорона қоришиб кетади ва даврнинг типик характери­ни яратади.

“Соғинчли салом” шеъри Султон Жўра ижодида алоҳида ўрин тутаети. Шоирнинг фарзандларига йўллаган бу шеърий мактуби мамлакатимиздаги барча болаларга қарата ёзилган, десак мутлоқо хато қилмаган бўламиз. Асарда шоир урушни қоралайди, одамларни фироқ дардида қуйдирган, уларнинг бошига мусибатлар солган немис-фашистлари босқинчиларини лаънатлайди. Отанинг тезроқ қайтиб келишини сабр­сизлик билан кутаётган болаларига жангчи-шоирнинг соғинчини ифодалайди.

Жангчи-шоир ўз ижодида кичик деталлардан катта умумлашмалар яратади. Фашист каллакесарларининг ярамас афт-башараларини, ёвуз қотилликларини яна бир бор очиб ташлайди.

Ҳа, Султон Жўра ўз асарлари, босиб ўтган жангвор йўли билан ёш авлодга бир умр ўр­нак бўлиб қолаверади.

3. Замонавий ўзбек болалар адабиётида энг етакчи тур эпик тур бўлиб, бу тасвир усули орқали болалар характер хусусиятига мос келадиган саргузашт баён алоҳида аҳамиятга эга. Шунинг учун бўлса керак, 60-йиллардан кейин ўзбек болалар адабиётида Ёқубжон Шукуров, Ҳаким Назир, Худойберди Тўхтабоев каби талант­ли прозаиклар ижод қилди. Булар ичида **Ҳаким Назир** ўзига хос услуби, болалар дунёсини чуқур кашф қила олган адиб сифатида аж­ралиб туради.

Заҳматкаш адиб 1915 йилда Тошкент шаҳрида махсидўз қосиб оиласида дунёга келди. Мактабда бошланғич маълумот олгандан кейин пойабзал фабрика­сига кириб, касб эгаллаш билан бирга ишчилар дорилфунунида ўқишни давом эттиради.

Ҳаким Назир таржимаи ҳолида шундай деб ёзган эди:

- Дастлабки ҳикоя, очеркларим 1934-1935 йиллари болалар ва ёшлар газеталарида ва “Ёш куч” журналида босилиб чиққан. Улар ҳали хаваскорлик машқларим эди. У вақтлар ёзувчи бўлиб, китоб чикараман деган фикр ҳаёлимнинг кўчасига кирмаган эди.

Севимли ёзувчимиз ижод йўлига синчиклаб назар ташласак, унинг дастлабки ижодий изланишлари ҳикоячиликдан бошланганини кўрамиз. Ҳикоя жанри ёзувчи билан ёш китобхонлар оламини бирлаштиришда, яқинлаштиришда бамисоли бир кўприк бўлади. Бу кўприк орқали Ҳаким Назир болалар дунёсига, гўзаллик оламига ўтиб олди. Бир-биридан таъсирли, бир-биридан ўқимишли ҳикоялари юзага кела бошлади. Бу ҳикояларнинг характерли томони шундан иборат эдики, уларнинг ҳажми қисқа, ихчам, аммо маъноси чуқур, ўқилиши осон, таъсирчандир. Ўша йиллари Ҳаким Назирнинг “Беш баҳо” (1955), “Чўл ҳавоси” (1958), “Яхши исм” (1962), “Болажонларим” (1962) номли ҳикоялар тўпламлари бирин-кетин эълон қилиниб, ёшларнинг маънавий мулкига айланди.

4. Ҳаким Назирнинг кўпгина ҳикоялари боғча ёшидаги ёки эндигина биринчи синфга қадам қўйган болалар ҳаётини акс эттиришга бағишланган бўлади. Буни адибнинг “Бир оғиз сўз”, “Расмли китобча”, “Давроннинг қушчаси”, “Қайсаргина укам”, “Яхши исм”, “Икки ўртоқ”, “Булбул”, “Қанддон”, “Игна”, “Бир туп гўза” каби ҳикоялари мисолида айтиш мумкин. Бундай ҳикояларда болалар ўртасидаги ўзаро дўстлик, ахлоқ-одоб, аёло ўқиш, жамоат ишларида фаоллик кўрсатиш, катталарнинг юмушларига қўмаклашиш, қушлар ва жониворларга ғамхўр бўлиш, орзу-умидлар қанотида яшаш ва бошқа масалалар ётганини кўрамиз.

Болаларга ҳар томонлама тўғри таълим-тарбия бериш, тушунтириш, ўргатиш, уларда кўникмалар ҳосил қилиш катталарга боғлиқ. Кичкинтойларнинг отахон адиби “Булбул ҳикоясида” бу масалага катта эътибор беради. Она табиатга, қушларга меҳрибончилик қилиш ғояси бу асарнинг асосини ташкил этади.

Адибнинг мактаб ёшидаги болаларга бағишлаб ёзган жуда кўп ҳикоялари китобхонни она юртни севишга, меҳнаткаш бўлишга, меҳнат аҳлини эъзозлашга, касб-хунар эгаси бўлишга чорлайди.

“Бир туп гўза” ҳикоясида ёш қаҳрамоннинг халқ бойлиги бўлган муносабатлари ғоят ҳаётий деталлар асосида ифода этилади. Болаларнинг ўйинқароклиги туфайли Каримнинг сигири бўшалиб, бир туп гўзани пайхон қилади. Ёзувчи шу воқеа туфайли ёшларнинг давлат мулкига бўлган муносабатларини белгилайди.

Муаллиф ҳикояда қаҳрамонлар характерини индивидуаллаштиришга алоҳида эътибор беради. Абдусамад чўрткесар бола. Гоҳо баъзи гапларни шартта айтиб юборади (сигирни кидириб юрганда қорабой акага қилган муомаласини эсга олинг). Карим соддадил, тўғри бола. Шу билан бирга, серҳаракатлиги билан бошқалардан ажралиб туради.

Ҳаким Назир ўзбек болалар адабиётида қиссачилик жанрининг ривожланишига ҳам “Сўнмас чакмоқлар”, “Ёнар дарё”, “Кўктерак шабадаси”, “Сув гадоси”, “Кенжатой”, “Тоҳир ва Зухро қиссаси”, “Дадамни топиб беринглар” каби асарлари билан катта ҳисса қўшди.

Адибнинг “Лочин қаноалари” романи ҳамда “Чиранма ғоз - хунаринг оз” драмаси ҳам болаларнинг сеvimли асарларига айланиб қолди.

Ҳаким Назир ижодида яратилган катта ва кичик насрий асарларнинг бош қаҳрамонларининг умумий бир хусусияти алоҳида ажралиб туради: ёш қаҳрамонлар ҳар доим ҳам меҳнатнинг, янгиликнинг, курашнинг марказида турадилар. Улар катталар меҳнатини кузатадилар ҳамда ана шу қаторга қўшилишга интиладилар.

Масалан, “Ёнар дарё” қиссасининг қаҳрамони асар охирида чўлда газ казиб чикараётган ишчиларнинг ҳаётини ўз ҳаёти билан чамбарчас боғлашга аҳд қилади.

Ёзувчи қаҳрамонларининг ёш хусусиятига келганимизда улар кичик ёшдаги болалар эмас. Балки, ўспирин ёшига етган, акаси, дадасининг дунёқарашини англай оладиган, улар билан елкама елка туриб меҳнат қила оладиган, курашадиган ўспиринлардир. Ана шу томонлари ҳам ёзувчи ижодининг тарбиявий аҳамиятида муҳим қиррадир.

Учинчидан, бундай қаҳрамонлар иштирок этаётган воқеалар, жойлар, қурилишлар, курашлар мамлакат ва миллатнинг катта муаммоларини ҳал қилишга қаратилган жабҳалардир.

Хулоса қилиб айтганда, Ҳаким Назир ўзбек болалар насрида алоҳида мактаб яратган, ўзидан Х.Тўхтабоев, Л.Махмудов, М.Махмудов каби шоғирдларни қолдира олган таланти ёзувчидир.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Шоирнинг ижодий йўли. Шеърый жанрлар. Адабий эртактлар. Шеър қаҳрамонлари. қўшиқ-шеър. Ўзбек болалар насри. қиссачилик. “Ёнар дарё”да бош қаҳрамон. Ҳикояларда қаҳрамон. Ёзувчининг адабиётдаги ўрни. С.Жўра жангчи шоир, шоир шеърят, “Маматнинг кечирмиши”, “Тиниш белгиларининг мжлиси”, “Ҳафлар паради”, “Кимнинг хати чиройли?”

Мавзуга оид саволлар:

1. Ҳаким Назир ҳаёти ҳақида гапиринг.
2. Ҳаким Назир Ижоди ҳақида гапиринг.
3. “Ёнар дарё” қаҳрамонлари.
4. Ёзувчи ижодининг жанрлари.
5. “Чўл ҳавоси” асари ҳақида гапиринг.

6. “Бул-бул” хикояси масалининг ғоявий мазмуни нима?
7. “Бир туп ғўза” хикоясида меҳнат мавзуи.
8. “Сўлмас чакмоқлар” қиссаси ҳақида гапиринг.
9. “Лочин канотлари” романининг мавзуси нима?
10. “Ёнар дарё” қиссасининг бош қаҳрамонини тавсифланг.
11. Султон Жўранинг “Маматнинг кечирмиши” шеърисида қандай болалар танқид қилинади?
12. “Тиниш белгиларининг мжлиси”, “Ҳафлар паради”, “Кимнинг хати чиройли?” асарларининг ғоявий мазмуни.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Т., 1992.

1. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994.
2. Хақим Назир. “Ёнар дарё”. Т., 1972.
3. Хақим Назир. Танланган асарлар. Т., 1974-1976.
4. Хақим Назир. “Кўктерак шабадаси”. Т., 1970.
5. Ўзбек болалар шеъриси антологияси. Т., 1967.
6. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ПҲЛАТ МҲМИН ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

(2-соат)

Режа:

1. Пўлат Мўминнинг ижод йўли.
4. Шоир ижодида бола психологиясининг берилиши.
5. Адабий эртақ-пресалари.

1. Ўзбек болалар адабиётида бутун ижодини кичикларга бағишлаган, уларнинг ўзаро муносабати, психологияси, ўсиб-улғайишларидаги характер ўзгаришларини турли жанр асарларида кенг ва чуқур очиб берган болалар ижодкорларидан бири **Пўлат Мўмин**дир.

Низомий номли Тошкент давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетига ўқишга кириб, уни муваффақиятли тамомлагач, аспирантурада ўқиди, мактабларда ўқитувчилик қилди. Сўнгра Ўзбекистон Давлат нашриётида ишлади. П.Мўмин қаерда ишлагани, доимо адабиётга муҳаббат билан қаради, уни кунт билан муталаа қилди, ўрганди. Кичик-кичик шеърлар ёза бошлади. 1914 йилда “Баҳорга саёҳат” номли биринчи шеъри босилиб чиқди. Биринчи шеърлар тўплами эса 1949 йилда “Сайранг кушлар!” номи билан нашр этилди. Китоб адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинди. Тўпламдан муносиб ўрин олган “Дарслар мажлиси”, “Яшна, улўғ ўлкамиз”, “Ўқитувчим”, “Ҳайкал”, “Алла ва Жалла” (эртақ) сингари асарлари мазмундорлиги, кизиқарлилиги билан китобхонларнинг эътиборини ўзига жалб этади.

Шоирнинг тинимсиз ижодий меҳнати туфайли “Ҳунардан унар”, “Тўғри ўсган гул бўлар”, “Ақл қаерда бўлар”, “Ўринбосарлар”, “Олтин най”, “Бир ярим Карим”, “Энди адашмайди”, “Барча бола дўст бўлса”, “Раҳматга раҳмат”, “Газполвон эртақ айтар”, “Чангютар ботир”, “Дўстинг қанча кўп бўлса”, “Офтоб ва одоб”, “Яхшиларга ўхшасам”, “Бу жуда соз”, “Эсон ва Омон”, “Олтмиш олти олтин кўл”, “Устозлар изидан”, “Болаларнинг бахти кулган”, “Бир юз бир олтин кўл” шеърий тўпламлари, “Апрелой билан Майхон қиз”, “Қовоқвой билан Чаноқвой” каби эртақлари, пьесалари юзага келди.

2. Пўлат Мўмин таълим ва жисмоний меҳнатга бағишланган шеърларида меҳнат ва меҳнатсевар болалар ҳақида фикр юритади. Баъзи ишёкмас, дангаса, ялқов ўқувчиларни танқид қилади, уларнинг камчиликларини очиб ташлайди. Масалан, “Беш олдим беш!” деган шеърини олайлик. Асар қаҳрамони узок вақт паст баҳога ўқиб юрарди, фанларни кўнгилдагидек ўзлаштира олмаганидан дўстлари, ота-онаси ва ўқитувчилари олдида гуноҳкордек ҳис қиларди ўзини. Ўқувчи бундай кийин аҳволдан факат кўпроқ дарс тайёрлаши, китоб ўқиши билан қутулиб кетиши мумкинлигига ҳам ишонмайди. Нима бўлади-ю, бир куни у уйга берилган топшириқни қайта-қайта ўқийди, дарс, китобдан бошқа ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилади.

Болалар шоирининг “Туганмас кон”, “Ўқитувчи баҳо қўйганда”, “Кўчаларни тўлдириб”, “Сизга нима бўлди, ўғил болалар?”, “Юқумли “2” лар”, “Билса бўлар экан-ку!”, “Сентябрдан ким севинаяр?” каби шеърлари ҳам аъло ва яхши ўқиш учун интилаётган, ҳаракат қилаётган болалар тўғрисида ёзилгандир.

Пўлат Мўминнинг “5” баҳо қўшиғи”, “Хурсандмисиз?”, “Сентябрим”, “Интернат қўшиғи”, “Уч баҳо - пуч баҳо” сингари қўшиқлари ўқиш, илмли бўлиш мавзусига бағишланган. Ўз устида кўп ишлаш, китоб ўқиш, дарс қолдирмаслик “аъло” ўқинининг мустаҳкам гарови эканлигини шоир “5” баҳо қўшиғи” да экс эттирса, дангаса, ялқовларни “Уч баҳо - пуч баҳо” қўшиғида анча танқид қилиб ўтади.

Пўлат Мўмин ахлоқ ва одоб куйчиси ҳисобланади. Бу масала кўпроқ “Бировлар”, “Бир одамнинг афсуси”, “Сўзи шунақа - ўзи шунақа”, “Бехоздни биласизми?”, “Улғайдими ақлингиз?”, “кўлинг олтин, йўлинг олтин”, “Биринчи бўл, биринчи” каби шеър ва қўшиқларида очиб берилади.

Пўлат Мўминнинг “Алла билан Жалла”, “Зийрак фил ва зикна баққол”, “Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига”, “Унутган ўғил”, “Олтин най”, “Доно бола”, “Жалил эшитган эртақ”, “Билгани қари - билмайди пари” сингари эртақ-достонларида халқ оғзаки ижоди намуналаридан унумли фойдалангани кўриниб туради.

Пўлат Мўмин достончи-шоир сифатида ҳам жуда кадрлидир. Унинг “Олтин нокли боғ”, “Кўча-кўпчилик учун”, “Эҳ, роса ширин экан”, “Холнинг жийрон велосипеда”, “Кўнгил истар яхшилик” деган поэмалари аллақачон кичкинтойларнинг севимли асарларига айланиб келган.

3. Пўлат Мўмин ўзининг эртақ-пьесалари билан ҳам ёш китобхонлар ўртасида шуҳрат қозонди. Унинг “Қовоқвой ва Чаноквой”, “Суқатой - Конфетвой”, “Она болам дейди, бола онам дейди” номли фантастик эртақ-пресалари узоқ вақтлардан бери болаларнинг қувончига-қувон қўшиб келаётир.

Қовоқвойнинг дангасалиги, лапашанглиги, эркалиги, тантиқлигини ўткир кулги остига олувчи ва Чаноквойнинг билимдонлиги, донолиги ва меҳрибон дўстлигини улуғловчи “Қовоқвой ва Чаноквой” болаларни яхшиликка даъват этади.

Бу асардаги яхши фазилятлар драматургнинг бошқа бир эртақ-пресаси “Суқатой - Конфетвой”да ҳам кўринган. Тематикаси ва ғоявий йўналиши, услуби жиҳатидан бу икки асар бир-бирига яқин. Унда ҳам илм, одоб, ҳалоллик ва меҳнатсеварлик улуғланади. Воқеа Билим хола, Ақлжон, Одобжон, Чалавой, Ойпопук билан Нафасвой, Ёмонжон, Лақма ота, Жанжал хола, курт ўртасидаги кураш асосида ривожланади.

Хулоса қилиб айтганда, Пўлат Мўмин ижоди ўзбек балалар адабиётида ўзига хос мактаб яратган бўлиб, унинг асарлари мустақил мамлакатимиз ёшларининг маънавий-маърифий онглари оширишга ҳар доим хизмат қилаверади.

ОДОБ ЯХШИМИ, ОФТОБ ЯХШИМИ

(кўшиқ)

Офтоб яхшими,	Одоб кўринар
Одоб яхшими?	Салом-аликда.
Офтоб берар нур,	Одоб ҳар кимнинг
Одоб-чи ҳузур.	Ширин сўзида,
Лолалар учун	Одоб халқимнинг
Офтоб яхшидир,	Юзи-кўзида.
Болалар учун	Оламни юзи
Одоб яхшидир.	Офтобда исир,
Офтоб бўлмаса	Одамни юзи
Қоронғу тушар,	Одобдан исир.
Одоб бўлмаса	Оламнинг доим
Ғам, қайғу ташар	Офтоби бўлсин,
Офтоб кўринар	Одамнинг доим
Тоғ-тепаликда,	Одоби бўлсин!

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар.

Пўлат Мўминнинг ижод йўли. Шоир ижодида бола психологиясининг берилиши. Адабий эртақ-пресалари.

Мавзуга оид саволлар:

1. Пўлат Мўмин ҳаёти ҳақида гапиринг.
2. Пўлат Мўмин ижоди ҳақида гапиринг.
3. Шоир шеърляри мавзулари.
4. Шоирнинг адабий эртақлари ҳақида.
5. Шоирнинг дастлабки шеърини тўплами ҳақида гапиринг.
6. “Алла ва жалла” эртагининг ғояси нима?
7. “Эсон ва Омон” шеърдаги тимсолларни таҳлил қилинг.
8. “Газполвон эртақ айтар” шеърини ифодали ўқинг.
9. “Чаноквой билан ковоқвой” эртақ-пьесасининг ғоявий мазмуни нима?
10. Пўлат Мўмин шеърларида юмор ҳаво ҳақида гапиринг.
11. Шоирнинг кўшиқ килиган шеърлари қайсилар?
12. “Хурсандмисиз?” шеър-қўшиғини ёд олинг ва қуйланг.
13. “Зийрак фил ва зикна баққол” эртагидан қандай хулоса чиқардингиз?
14. Пўлат Мўминнинг қандай достонлари бор?
15. “Суқатой-конфетвой” асаридаги Ақлжон ва Одобжон тимсоллари.
16. “Суқатой-конфетвой” асаридаги Ёмонжон, Жанжалхола ва курт тимсоллари ҳақида гапиринг.
17. Асардаги Билим хола қандай ғоявий вазифа бажаради?
18. Шоирнинг фантастик эртақ-пьесаларини сананг.
19. “Биринчи бўл - биринчи” шеърини ёд олинг.
20. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., 1992.

1. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994.
2. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967.
3. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993.
4. Пўлат Мўмин. Танланган асарлар. Тошкент, 1973.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ШУКУР САЪДУЛЛА ВА НОСИР ФОЗИЛОВ ИЖОДИ ВА УЛАРНИНГ БОЛАЛАР АДАБИЁТДАГИ ЎРНИ (4-соат) Режа:

1. Шукур Саъдулла ва болалар адабиёти.
2. Носир Фозилов ижоди ва болалар китобхонлиги.

1. Шукур Саъдулла кичкинтойларга катта эстетик шавқ-завқ бағишлайдиган забардаст шеърлари ёш китобхонни яхшиликка ўргатувчи эртақ-достонлари, аёло ўқишга, давримизга садоқатли кишилар бўлиб камол топишга даъват этувчи бадий пишиқ ҳикоялари, ўтмиш ҳамда давримиз болалари ҳаётидан олиб ёзилган пьесалари, ёш қалбларни ларзага солувчи қиссалари билан ҳамма ёшдаги болаларнинг қадрдон ва суюкли ёзувчиси бўлиб қолди.

Шукур Саъдулла 1912 йилнинг январида Жиззах шаҳрида хизматчи оиласида дунёга келди. Бошланғич маълумотни она шаҳридаги Наримонов номи мактабда олди. 1924 йилда Самарқанд педагогика билим юртида таҳсил кўрди, сўнгра Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон давлат университетида ўқиди. 1931 йилдан 1964 йилларда Шукур Саъдулла Ўзбекистон давлат ва “Ёш гвардия” нашриётларида муҳаррир бўлим бошлиғи, бош муҳаррир ўринбосари, бош муҳаррир вазифаларида меҳнат қилиб, болалар учун адабий-бадий китоблар нашр этишда ўзининг баракали ҳиссасини қўшди.

Шукур Саъдулланинг биринчи шеърлар тўплами 1932 йилда “Ҳайкирик” номи билан босилиб чиқди.

“Ҳайкирик”нинг майдонга келиши шоир ижодида жуда катта воқеа бўлди. Адабий жамоатчиликнинг бу китоб ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари янада чидам, қунт билан ижод қилишга, ўз устида кўпроқ ишлашга, изланишга, энг муҳими ҳаётини ўрганишга ва шу асосида ижод этишга чорлади. Шукур Саъдулла бутун умри давомида бунга амал қилди. 40 йилдан ортиқроқ ҳаётини ижодга бағишлаган санъаткорнинг “Уч айиқ”, “Айёр чумчук” (1935-1936), “Ёрилтош” (1939), “Икки сандик” (1942), “Сен нима қидинг?” (1942), “Шоҳиста” (1944), “Ширин кун” (1946), “Шеърлар” (1955), “Шеър ва эртақлар” (1957), “Пьесалар” (1959), “Дастёр қиз” (1960), “Сенинг альбоминг” (1962), “Озода” (1969), “Каманднинг бошидан кечирганлари” (1962), “Қачал полвон” (1963-1966-1967-1986), “Исм қўйилмаган хат”, “Сенинг бараминг”, “Менинг азиз болаларим” ва бошқа китоблари босилиб чиқди.

Драматург Шукур Саъдулланинг “Ёрилтош”, “Гулхан”, “Бизнинг боғчамиз”, “Далада байрам”, “Ватан ишқи” (драматург З. Фатхулин билан ҳамкорликда ёзилган), “Икки билакузук”, “Зубайда”, “Афсона яратган қиз” пьесаларини томошабинлар яхши билишади.

Қувноқ ва жўшқин асарлар куйчиси бўлган Шукур Саъдулла ўзининг жуда кўп шеър, қўшиқ, эртақ ва дотон, пьесаларини мактабгача тарбия ёшилаги болаларга бағишлаган.

Шукур Саъдулла табиат куйчиси сифатида эъзозланади. Шоир сўлим баҳорни кўпгина шеърларида қаламга олиб, айниқса мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ҳаёт билан таништиради, уларда оламни тушиниш қбилиятларини ўстиради.

Одатда, бойчечак жуда эрта очилади. У қор эримасиданок кўзга ташланади. Буни кўрган одамлар “Ҳа баҳор яқинлашиб қолибди”, дейди. Шоир “Бойчечак” асарида худди шу фикрни лўнда қилиб чизиб беради:

Очилдим бойчечак,
Энди ҳар ён гул демак,
Чунки баҳор элчиси –
Шу митти гул – бойчечак.

Албатта, бойчечак пайдо бўлганидан кейин баҳор бошланади, ёмғир устига ёмғир ёғади. Ёмғир табиат ҳуснига хусн қўшади, одамлар руҳини енгиллатади. Шукур Саъдулла “Ёмғир ёғалок” шеърида баҳор ёмғирига муҳаббат билан муносабатда бўлади. Бу ёмғир она-табиатни гулга буркаши билан бирга экин-текинлар учун ҳам қони фойда эканлигини ёш китобхон қалбига етиб борадиган даражада қувноқ ва шўх мисралар яратади:

Ёмғир ёғалок,
Ям-яшил ўтлоқ,
Энди экинлар
Чиқарар қулоқ...
Ёмғир тинганда,

Чиқар камалак.
Ёмғир тинганида
Чиқар камалак.
Ёмғирдан фойда
Майсага, донга
Юрт сероб бўлар,
Оқ бугдой, донга.

Шукур Саъдулла ватан уруши даврида янада баракали ижод этади. “Сен нима қилдинг”, “Она ва бола”, “Шоҳиста” гўпламларини нашр эттиради. Бу даврда шоир шеъриятида болалар кутган воқеалар ўз аксини топганлигини кўрамиз. Мавзу ранг-баранглиги шоирнинг фикрлаш доираси кенглигидан, болаларни жон-дилидан севишидан, она-ватанга чексиз меҳр-муҳаббатидан далолат бериб турибди. “Сен нима қилдинг”, “Бизнинг қаҳрамон”, “Отлиқлар”, “Меҳмон қиз”, “Унинг ҳикояси”, “Етима эмассан”, “Разведкачи Коля Куликова”, “Шоҳиста” каби асарлари мисолида буни очик-ойдин кўришимиз мумкин.

Бу шеърлар ичида “Шоҳиста” асари алоҳида ажралиб туради:

Кўк чироғи ой сўнди,
Баргларга шабнам қўнди.
Қон оқарар оҳиста,
Турар сакраб Шоҳиста, -

мисраларида шоир Шоҳиста исмли жажжи кизчанинг меҳнатга муҳаббати, ғайрати, боғидаги узумларини қанчалик меҳр қўйиб парваришлаши билан бирга, унинг фронт бўйлаб одамхўр, ёлларга қарши жанг олиб бориб отасига бўлган меҳр-муҳаббатини бадий бўёқлар билан ифодалаб беради. Шоҳиста асалдек товланиб пишган узумидан дадасига совға хозирлайди:

Сўнгра почтага борди,
Дадасига юборди.
Дадаси ботир жангчи.
Шоҳистани қувончи.

Шукур Саъдулла “Эгизаклар”, “Сен менга дўст, мен сенга дўст”, “Улуғ шаҳар” (туркум), “Ховлимизнинг болалари” каби қатор шеърларида дўстлик ғояларини илгари суради.

Шоирнинг жуда кўп шеърлари мактаб дарсликларида, қўлланмаларида узоқ йилдан бери нашр этилиб келинаётир. “Ўйин”, “Лола ва мушук”, “Баҳор келди”, “Ватаним”, “Дастёр киз”, “Озод диёр”, “Тўрт фасл”, “Қуш тили” шулар жумласидандир.

Шоир ижодида юмористик шеърлар ҳам бир талай: “Шалаббо”, “Анқов”, “Инжиқ”, “Ивирик”, “Бизнинг ойи” каби асарларида шоир дангаса, ўз устида кўп ишламайдиган, ўқиш, изланишини ёқтирмайдиган, инжиқ, ивирик болалар устидан қаттиқ кулади.

“Ивирик” да шоир ўйинқарок, кун бўйи копток ўйнаб уйга берилган вазифани бажариш, ўз вақтида уйқудан туриш ўрнига қотиб ухлаб, дарсдан кеч қоладиган Сиддик номли боланинг мактаб ўқувчиларига хос бўлмаган қилиқларини фош қилади.

Дафтари очи-сочиқ,	Яна жаранглаб соат,
Қолган вазифа чала.	Тўққизга занг уради.
Соат юрар: чиқ-чиқ-чиқ,	“Ивирик жон” бетоқат –
Ечилмаган масала.	Энди шошиб туради.

Шукур Саъдулла халқ оғзаки ижодини севган ва ундан ижодий фойдаланган шоирлардан бири эди. У “Нўхот полвон”, “Лақма ит”, “Айёр чумчуқ”, “Чол билан бўри” каби ўнлаб асарларини эртақлар асосида яратади. Халқ эртақларини жўнгина шеърга солиб қўя қолмади. Балки унга ижодий ёндашди. Давримизга, болаларнинг истак-армонларига мослаштирди.

Шукур Саъдулланинг “Камандрнинг бошидан кечирганлари”, “Қачал полвон”, “Азиз қишлоғим”, “Исм қўйилмаган хат” қиссалари ўзбек болалар наsrининг яши намуналаридан ҳисобланади.

Шукур Саъдулла 1972 йилда ижодий баркамолликка эришган бир пайтда тўсатдан вафот этди. Лекин у ўзининг ғоявий-бадий юксак – болаларбоп асарлари билан бир умр китобхонлар қалбида яшайди.

2. Ёзувчи Носир Ғозилов адабиётимизнинг қутлуғ даргоҳига 50-йилларнинг иккинчи ярмида кириб келган бўлиб, ҳозиргача жами етмишдан ортиқ китоб чоп эттирди. Булар орасида ўттизга яқин оригинал асарлар бўлиб, қолганлари таржима китоблардир.

У 1929 йили Қозоғистоннинг Чимкент вилоятига қарашли Туркистон туманининг Қориз қишлоғида таваллуд топди. Унинг ота ва оналари деҳқончилик билан шуғулланган бўлсалар ҳам буvasи Турсунмуҳаммад Аълам Ғурбатий тахаллуси билан шеърлар ёўзган. Камий, Хислат, Сидкий Хондайлиқий билан ҳамнафас, ҳамфикр бўлиб, тошкентда унинг учта шеърӣ китоби чоп этилган.

Н.Ғозиловнинг болалаги уруш даврига тўғри келганлиги туфайли ҳам ўқиб, ҳам меҳнат қилган. Шу туфайли у ўз тенгдошларидан анча кеч, яъни, 1949 йилда ўрта мактабни тугатади. Сўнг Тошкентга келиб, Дорилфунунга ўқишга киради ва уни 1954 йилда тугатади. Шундан сўнг “Тулхан”, “Шарқ юлдузи” каби журналларда ва “Ёш гвардия”, ғ.ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрётларида турли лавозимларда ишлайди.

Адибнинг биринчи ҳикояси “Ленин учкуни” газетасида 1953 йилда босилган бўлса, унинг иринчи китоби 1959 йилда “Ирмоқ” номи билан чоп қилинади. Сўнгра “Оким” (1962), “робинзонлар” (1964), “қуш

қаноти билан” (1965), “Қорхат” (1968), “Кўклам қиёслари” (1970), “Дийдор” (1979), “Танланган асарлар” 2 жилдлик (1983-84), “Болалигим-пошшолигим” (1989), “Бир отар тўппонча” (1995) каби ўнлаб китоблари нашрдан чиқади.

Носир Фозилов таржимон сифатида ҳам самарали ижод қилмоқда. У Абай, Мухтор Авезов, Собир Муконов, ғабит Мусрепов, ғабиден Мустафин, Абдулла Тожибоев, Абдижалил Нурпейсов каби кўплаб қозоқ адиблари асарларини ўзбекчага ағдариб, нашр эттирди. Шунингдек, қирғиз, қорақалпоқ ва ўзга тиллардан ҳам кўплаб сара асарларни ўзбекчаштирди. Унинг ана шу ижод соҳасидаги самарали меҳнати зое кетмади. 1985 йилда уна “Шум боланинг набиралари” китоби учун Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг ғ.ғулом номидаги, 1986 йилда эса қозоқ адабиётидан қилган таржималари учун қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг Байимбет Майлин номидаги “Устозлар даврасида” асари учун эса Ҳамза номидаги Давлат мукофоти берилди. 1990 йилда у “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби” унвонига сазовор бўлди.

Н.Фозиловнинг кўплаб асарлари ўзга тиларга ҳам таржима бўлиб, нашр этилмоқда. У 1994 йили ўзбек ва қозоқ адабий алоқалари борасидаги катта хизматлари учун Қозоғистон Президенти таъсис этган “Тинчлик ва маънавий ҳамжихатлик учун” халқаро мукофотга сазовор бўлди.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Шоирнинг ижодий йўли. Шеъринг жанрлар. Эртақ-дostonлар. Эртақ-қиссалар. Шеър қаҳрамонлари.

Мавзу бўйича назорат саволлар:

1. Шоир шеърини мавзулари.
2. Ёзувчи ижодининг жанрлари.
3. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
4. Носир Фозилов ижоди ҳақида гапиринг.
5. Носир Фозиловнинг таржимонли фаолияти ҳақида гапиринг.
6. “Болалигим пошшолигим” китобининг мавзуси.
7. “Дийдор” асарининг ғоявий мазмуни.

Фойдаланилган адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992.

1. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994.
2. Ўзбек болалар шеърини антологияси. Т., 1967.
3. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993.
4. Қудрат Ҳикмат. Эртақ-дostonлар. Т., 1968.
5. Носир Фозилов. қиссалар. Т.: 1982.

6. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафқураси. Т., 1993.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ҚУДРАТ ҲИКМАТ ВА ЎТҚИР РАШИД ИЖОДИ

(2-соат)

Режа:

1. Қ.Ҳикмат ва болалар адабиёти.
2. Шоир ижодининг мундарижаси.
3. Ўтқир Рашид ва болалар китобхонлиги.

1. Ўзбек болалар адабиётининг энг катта қисмини кичиклар поэзияси ташкил қилади. Адабиётимизнинг дастлабки давридаёқ лирика нисбатан устун тур экан, замонавий болалар адабиётида ҳам шеъринг доимо олдинда бўлган.

30-йилларда Х.Олимжон, Ғ.Ғулом, Ғ.Зафарий, Ғайратий каби болалар шоирлари бу шеърининг тамал тошини қўйган эдилар. Уларнинг ижодий йўлини давом эттирган иқтидорли болалар шоирларидан бири Қудрат Ҳикмат эди.

Қудрат Ҳикмат 1925 йилда Тошкент шаҳрида камбағал оиласида туғилди. Бўлажак Қуддус Муҳаммадий раҳбарлик қилган адабиёт тўғарагида фаол иштирок этди. Бу тўғарак унинг шеърини сирларини эгаллашида катта роль ўйнайди.

Қудрат Ҳикмат бир қанча вақт Чирчиқ шаҳар рўзномасида ишлади. Шу билан бирга меҳнатдан ажралмаган ҳолда Тошкент давлат Педагогика институтида ўқиди. 1957-60 йилларда Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриётида муҳаррирлик қилди. 60-йилдан то умрининг охиригача “Ёш гвардия” нашриётида бўлим бошлиғи сифатида ёш авлодга китоблар чоп этишда фидойилик қилди.

Қудрат Ҳикматнинг “Менинг Ватаним” (1950), “Бахтли болалар” (1951-1952), “Ободлик” (1953), “Дўстлик” (1954), “Родной Узбекистан” (1955) каби қатор тўпламлари нашр этилди. Кейинчалик “Илон шох ва унинг амалдори ари ҳақида эртақ” (1963), “Соатжоннинг соати” (1964), “Тошбақалар хужуми” (1965), “Дайди бола”, “Ўғлим билан суҳбат” (1970) сингари китоблари билан ўзбек болалар адабиёти тараққиётига самарали ҳисса қўшди.

Шоир асарларининг мавзу доираси кенг ва ранг-баранг. Турли ёшдаги китобхонлар Қудрат Ҳикмат асарларини севиб ўқийдилар, улардан эстетик завқ оладилар. Шоир ўз асарларида болаларни қизиқтирган, уларнинг билгиси, эшитгиси келган нарса ва воқеаларни ихчам, ёйноқи, вазн ва қофиялари пишиқ ишланган мисраларда ифодалайди.

Қудрат Ҳикмат ўзининг илк шеърларидан бири “Менинг Ватаним”да меҳрибон она Ватаннинг улуғворлигини кўтаринки руҳ билан қуйласа, “Боғча” шеърида болаларни улкан Ватаннинг кучоғига етаклаб қиради. Ватан деган азиз сўзни, унинг том маъносини болаларнинг соя-салкин, озода, оромбахш боғчасига кўчарди. Шу ер, кичкинтойларнинг юрган-турган жойи улуғ Ватан эканини уқтиради.

Қудрат Ҳикмат ҳалол меҳнатни гўзал ҳаёт манбаи, у билан киши ҳурмат, эътибор орттиради деб ифодалайди. Шунинг учун у ўзининг кичик китобхонларида ёшлигиданоқ меҳнат кўникмаларини тарғбиялашни асосий вазифа деб билади. “Бувимнинг деганлари” шеърида ўз меҳнати самарасидан хурсанд бўлган кичкинтойлар образини яратади. Буни шоир Санобар образида яратади. Санобар бувиси билан пилла курти тутади ва бу ишидан бениҳоя хурсанд бўлади. Бунинг учун унинг севинчи, бувисига бўлган муҳаббати чексиздир.

Шоир бу шеърида болаларнинг меҳнатсеварликка, Ватан ва халқ олдидаги биринчи муқаддас деб билишгаундайди.

Қудрат Ҳикмат ижодида болаларнинг она Ватанга нисбатан бўлган муҳаббатлари “Менинг Ватаним”, “Мен туғилган кун” каби шеърларида яққол ифодасини топган. Жумладан, “Мени Ватаним” шеърида жонажон Ўзбекистонимизнинг гўзаллиги, юртимиздаги барча халқ ака-укадай дўст бўлиб, иттифок бўлиб ҳаёт кечираётганлигини ўйноқи мисраларда акс эттирилган.

Тинчлик учун курашга бағишлаб шоир “Бор бўлсин тинчлик”, “Йўқолсин уруш”, “Тинчлик — ободлик”, “Тинчлик ҳақида кўшиқ” асарларини яратган.

Қудрат Ҳикматнинг “Човқар”, “Тобақалар ҳужуми”, “қум остида қовунлар”, “илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак”, “Чирчиқ фарзанди” каби поэма ва эртак-дотонларини болалар ҳузур қилиб ўқийдилар ва катта эстетик завқ оладилар.

Қудрат Ҳикматнинг “Бободехқон хангомаси”, “қум остида қовунлар”, “Тобақалар ҳужуми” поэмаларида болаларнинг катталар меҳнатига қизиқишлари, улардан ўрناк олишга интилишлари ёритилади.

Болалар шоирининг “Човқар”, “Кўмилган олтин, вайсаки хотин ва тадбиркор овчи қиссаси”, “Илоншоҳ ва унинг амалдори ари ҳақида эртак” сингари эртак-достонларини ҳам яхши биладилар.

Шоир эртак-қиссаларни халқ оғзаки ижоди йўлида яратишининг катта ютуғи шундаки, бунда воқеалар саргузаштнамо бўлади, сўзлар содда ва тушунарли, айни вақтда асар ўта миллий, халқ ҳаётига яқин бўлади. Бу эса, воқеа ҳодисаларни, ғоявий мазмунни кичикларга етказишда муҳим омилдир.

Хулоса қилиб айтганда, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Турсунбой Адашбоев, Анвар Обиджон каби 60-80 йил болалар шоирларининг камол топишида қудрат Ҳикмат шеърияти алоҳида мактаб бўла олган.

АЛИШЕР ВА КИТОБ

Китобга ўч ўғилчам,
Олтин топган сингари,
Чикса янги бир асар
Ўқир мендан илгари.
Майли, бўлсин ҳикоя
Ёки тўрт йўл қувноқ шеър.
Айвончада мук тушиб,
Шариллатар Алишер.
Қош қорайиб кетгунча
Қўлдан тушмас китоби.
Унга ёққан шеърларнинг
Ҳозирча йзқ ҳисоби.
Олимдек серҳаракат,
Ишлар пухта берилиб.
Унча-бунча ёшлардек
Ошиб кетмас керилиб.
Турна қатор саволга
Солдат каби доим шай.
Ҳозиржавоб бўлмасди,
Шунча китоб ўқимай.

3. Педагог-шоир **Ўткир Рашид** 1915 йилда Қўқон шаҳрида туғилди. У болаликдан китобга, адабиётга қизиққан, бўлажак шоир она шаҳрида ўрта мактабни тамомлаб, босмахонада ҳарф терувчи бўлиб ишлади. Одатда ҳарф терувчи ҳар бир янгиликдан бошқалардан кўра олдинроқ хабардор бўлади. Ҳарф терувчи Ўткир Рашид ҳам “Янги Фарғона” рўзномасида босилаётган ҳар ир бадий асарни элдан бурун ўқир, илҳомланар ва ўзи ҳам шеърлар ёзишни машқ қилар эди. Ҳавас ва машқлардан бошланган шеър ёзишлар бора-бора касбга айлана бошлади. Эндиликда ўқиш, ҳаётни ўрганиш, изланиш керак эканлигини сезган Ўткир Самарқанд давлат университитига ўқишга кирди.

Университетдаги ўқиш, адабиёт шайдолари билан дўстлашиш, изланишда бўлган Ўткир Рашиднинг илҳомига илҳом қўшди, унинг шеърини машқлари деворий газета ва адабий альманахларда қўрина бошлади.

Ўткир Рашид ўқишни тамомлаб, Тошкентга келди. Бадий адабиёт нашриётида муҳаррир, “Ёркин ҳаёт”, “Тулистон” ойномаларида ва “Ўзбекистон овози” (“Қизил Ўзбекистон”) рўзномасида адабий ходим бўлиб ишлади. Бу жараёнда кўплаб қаламкашларнинг китоблари, асарлари унинг қўлидан ўтиб, ўқувчига тегди.

Ўткир Рашиднинг биринчи китоби 1937 йилда “Ёшлик” номи билан босилди. Шундан кейин “Шеърлар”, “Меҳнат тантанаси”, “Йиллар ва одамлар” деган ҳикоя ва очерк тўпламлари, “Умр қўшиқлари”, “Қўшиқлар гулдастаси”, “Гулшан диёрим” каби шеър ва қўшиқ китоблари, “Эсим курсин”, “Акам бўласиз” каби тўпламлари нашр этилди. Ўткир Рашид драматург сифатида “Катта ҳаёт”, “Қудалар”, “Қудрат”, “Фарзанд деб...” номли сахна асарлари яратган. У узоқ йиллар Низомий номли Тошкент давлат педагогика институтида адабиёт фанидан дарс берди, “Чашма” адабий тўғарагига раҳбарлик қилиб, ўнлаб ижодкор ёшларнинг адабиёт оламига кириб келишига ғамхўрлик кўрсатди.

Келажагимиз гули бўлган болаларни қаттиқ севган шоир уларга бағишлаб “Ўртоқлар”, “Икки ўртоқ”, “Ким айбдор”, “Энг ўзгир нима?”, “Равшанжон ва айиқча”, “Катта бўлсам”, “Бу – биз бўламиз”, “Бахтиёр болалик” каби китоблар ёзди.

Ўткир Рашид болаларга бағишлаб шеър ёзар экан, биринчи ўринда уларни ҳақиқий ватанпарвар, чинаккамига эл-юрт фидойилари бўлиб ўсиб-улғайишларини истайди. “Ватаним”, “Мард насллар”, “Далам” шеърлари шу мақсадга қаратилган. Азиз Ватанимизнинг гўзаллиги, хузурбахшлиги, бойлиги, ёш китобхоннинг меҳрини ўзига тортадиган, шу юртга муносиб инсон бўлиб улғайишига чорлайдиган даражада қувноқ тасвирга эга:

Чаман-чаман гулларга,
Сайроқи булбулларга,
Кўкни қучган уйларга,
Бахт келтирган тўйларга,
Қувноқ ва шўх куйларга,
Жойдир гўзал Ватаним,
Бойдир гўзал Ватаним.

Бундай юртга фарзанд бўлишнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун нима қилиш керак? Софдил, ўқимишли, меҳнаткаш, хулқу одобда бошқаларга ўрناк бўладиган фазилатларга эга бўлиш керак. Буларнинг ҳаммаси Ўткир Рашид шеърларида ўз ифодасига эга. “Мактаб”, “Китоб”, “Совға”, “Катта бўлсам”, “Етмиш ҳунар экан кам?”, “Ким айбдор?”, “Ака-ука” шеърлари бунинг ёрқин далилидир.

Мактаб ҳақида кўпгина шеърлар ёзилган. Ўткир Рашиднинг “Мактаб” шеъри такрорий асарлардан эмас. Бу асар алоҳида услубга эга. Асар қаҳрамони эндигина боғчани тарк этган бола, мактабга биринчи қадам қўйиши. Мактаб қандай бўлар экан, деб иккиланиб борган болани гулзор мактаб, ўқитувчи алоҳида меҳрибонлик билан кутиб олиши ёш қалбда мактабга, китобга, ўқишга ҳавасини орттиради:

Муаллима опамиз
Кутиб олди туриб тик.
Гап сўради кучоқлаб
Меҳрибон онамиздек.
Озода синфларнинг
Мени бағрига тортди.
Ўқишга, ўрганишга
Меҳру ҳавасим ортди.

Ўткир Рашид ишқмас, дангаса болалар ҳақида ҳам анчагина шеърлар битган. “Қўғирчоқ ўртоқ” шеъри айниқса, таъсирли чиққан. Болалар ҳаётда ҳеч нарсалан чўчимай, кўрқмай елка кериб яшашлари керак. Бунинг учун эса, боланинг ўзи соғлом, тетик бўлмоғи даркор. Соғлом, тетиклик қаердан келади? Бу боланинг юриш-туришига, ҳаракатига боғлиқ. Агар боланинг ўзи ҳаракатчан бўлмаса, жисмоний иш, спортга ҳавас қўймаса ўртоқларидан ортда қолиб, бир жонсиз қўғирчоққа айланиб қолиши ҳеч гап эмас. Қуддус ажойиб феълли болалардан. Ёзнинг жазирама иссиғида ҳам тўн ва телпак кийиб юради, дўстларига қўшилмайди, ишқмаслик, дангасалик унинг ҳамроҳи бўлиб қолган. Шеърнинг хулосаси ҳам диққатга сазовор:

Демак, Қуддус соппа-соғ
Фақат жуда эринчоқ.
Одати – дангасалик,
Дангасалик – касаллик.
Катта очсин кўзини,
Даволатсин ўзини.
Тагин ётиб қолмасин,
Лойга ботиб қолмасин?!

Ўткир Рашид айрим хулқи ёмон болаларни табиати унча хуш кўрмайди. “Танийсизми Каримни?”, “У нима деркин?”, “Собирнинг шу иши тўғрими?”, “Ғайрат ва Омон”, “Ўсар - қайсар” сингари асарларида одоб-ахлоқда бошқалардан орқада қолиб кетган болалар устидан қулади.

Ўткир Рашид “Иш билмас ва иш қилмас ҳақида”, “Ғозча - митти”, “Шерали”, “Энг ўзгир нима?”, “Равшанжон ва айикча” каби бир нечта эртақ-достонлар ҳам ёзди. Бу асарларнинг деярли ҳаммаси боғча ёшидаги болаларга бағишланганлиги билан эътиборга лойикдир. “Ғозча - митти” да ўрмон тўғрисида, қушлар, ҳайвонлар, йиртқичлар ҳақида гап боради. Бу ёшдаги болалар жониворларнинг турмуш тарзларини унча яхши билмайдилар. Улар “Ғозча - митти”ни тинглаши, жониворларнинг ҳаётларини, яшаш шароитларини бир мунча билиб оладилар. Айниқса, ғозчанинг хатти-ҳаракати, довюраклиги, ишбилармонлиги ва тадбиркорлиги яхши таассурот қолдиради.

Шоирнинг мана бу мисраларига эътибор беринг, - унда ўрмонда яшайдиган кўпгина жониворларнинг жам бўлиб яшашлари, ахилу дўстликлари кимни хурсанд қилмайди дейсиз:

Кейик, қуён, олмахон
Курка, лайлак, ўрдак, ғоз.
Ахил бўлиб, дўст бўлиб
Яшарканлар қишу ёз.

Ҳаётда – ўрмонда зўравонлик кўп. Ёввойи тўнғиз булардан анча кучли – муттаҳам ва сурбит, зўравонлик қилиб буларнинг қишда ейиш учун тўплаб қўйган овқатларини еб, ҳар куни нонуштаси учун учта ғоз беришларини талаб қилади. Бу очкўз баттолдан қутилиш йўлларини қидиришади. Миттининг маслаҳатига кўра айикполвон билан дўстлашади.

Айикполвон билан тўнғиз ўртасида жанг бошланади. Бу жангда унинг ўзи ёлғиз эмас. Ҳамма жам бўлиб, бирлашиб жанг қиладилар:

Бости айик тўнғизни
Устига ташлаб ўзни.
Митти, ўрдак, лайлақлар
Чўкиб олдилар кўзни.
Айикчалар тўнғизнинг
Тишлаб турди оёгин,
Она айик ўлдирди
Ғажиб унинг томоғин.

Ашаддий душман тўнғиз ўлди, бу билан энди душман йўқ, роҳат-фароғатда яшаймиз, дейиш ҳам жуда эрта. Тадбиркор ва ишбилармон ғозча ҳаммани бир уй қуриб, янги маконда яшашга чақирди-ки, бу кўпчиликка маъқул тушади:

Митти дер: Ҳали ёв бор,	Айиквой уста бўлиб,
Хушёр бўлиб турайлик,	Иш бошлади шу куни.
Ундан сақланиш учун	Кийиклар дарахт кесди,
Бир пана жой қурайлик.	Ташишди дўстлар уни.
Айикполвонга Митти	Шундай қилиб ёғочдан
Деди: - Амаки, яшанг!	Қуриб олдилар бир уй.
Сиз устасиз бу ишга,	Безадилар бу уйни
Уйни ўзингиз ясанг!	Қилгандайин худди тўй.

Дўстлар ахил бўлиб ҳаёт кечири бошладилар. Аҳилликда, бирликда ҳикмат кўп экан, кимки дўст орттирса, иттифоқ бўлса, уни ҳеч қандай душман енга олмас экан, деб шод, бахтли яшашлари ёш китобхоннинг қувончига қувонч улашади:

Яшадилар дўст бўлиб,
Йўқотилди душман – ғов.
Дедилар: “Бирлик бўлса,

Енголмас экан ҳеч ёв”.

Шоирнинг енгил юмор билан сўғорилган “Шерали” достонини ўқимаган, тингламаган бола бўлмаса керак. Шерали гўё овқат учун дунёга келгандек, кечасию кундузи овқат ейди. Ҳаракат қилмагандан кейин семиргандан семириб кетган. “Хом семиз” лақабини олган бу боланинг жирканч башарасини шоир:

Оёқ қўли пиликдай,	Фақат овқат ейишга
Шилвиратиб юарди.	Полвон эди Шерали.
Бир тоғора хўрдани	Лекин дадил, чопқиллаб
Битта ўзи урарди.	Юролмасди у ҳали,-

каби мисралар билан Шералининг айбини кескин очиб ташлайди. Танбал, латта, тепса тебранмас бу бола дўстлари, сафдош-у ўқитувчи-устозларининг амалий ёрдами билан жисмоний иш, спорт билан шуғулланади. “Хом семиз”лик дардидан қутилади:

“Менга соғлиқ, куч берган

Мана шу машқдир” дея,
Шераливой ҳали ҳам
Қилар бадан тарбия

“Равшанжон ва айикча” асарининг суюжети мактабгача тарбия ёшидаги болаларга жуда мос. Равшанжонларнинг уйлари тоғ бағрида, у тасодифан бир ғордан айик боласини топиб олади, уйига олиб келади, унга Қоровой деб ном қўяди. Қоровой Равшанжоннинг уйидагиларга ёкиб қолади. Бола унга турли

киликларни, юмуш бажаришни ўргатади. Натижада айиқ оиланинг дастёрларидан бири бўлиб қолади. У товукларга керак бўлса дон сочади. Бегона одамни уйга киритмайди, беланчақда ётган чақалоқни тебратади, “Болалар тўп ўйнашса, дарвозабон”лик қилади.

Болаларни чинаккам севиб, ардоқлайдиган шоирларгина уларга муносиб шеърлар, дostonлар тўқий олади. Шоир ва педагог Ўткир Рашид умрининг охиригача сеvimли китобхонлари бўлмиш кичкинтойларни улуғлаш, ардоқлаш нафаси билан яшади.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Шоирнинг ижодий йўли. Шеърлий жанрлар. Эртақ-dostonлар. Эртақ-киссалар. Шеър қаҳрамонлари.

Мавзу бўйича назорат саволлар:

1. Қудрат Хикмат ҳаёти ҳақида гапиринг.
2. Қудрат Хикмат ижоди ҳақида гапиринг.
3. Шоир шеърляти мавзулари.
4. Ёзувчи ижодининг жанрлари.
5. Шоирнинг “Човқар” эртақ-dostonининг мавзуси.
6. Қудрат хикмат ижодида фолклор аъаналари.
7. “Менинг ватаним” шеърининг ғояси ҳақида гапиринг.
8. “Тошбақалар хужуми” эртақ dostonнинг эстетик аҳамияти.
9. “Алишер ва китоб” шеърини ёд олинг.
10. Мавзу бўйича тест тошириклари тузинг.

Фойдаланилган адабиётлар:

- Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.
1. М.Жумабoев. Болалар адабиёти. Т., 1994.
 2. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967.
 3. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993.
 4. Қудрат Хикмат. Шеърлар. Т., 1959.
 5. Қудрат Хикмат. Эртақ-dostonлар. Т., 1968.
 7. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққийтининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафқураси. Т., 1993.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВНИНГ БОЛАЛАР АДАБИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ

(2-соат)

Режа:

1. Ёзувчининг ҳаёти ва ижоди.
2. Худойберди Тўхтабoевнинг хикоялари ҳақида.
3. “Сариқ девни миниб” трилогияси ва “Қасоскорнинг олтин боши” асари ҳақида.

1. Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида саргузашт ва фантастика жанрларининг ривожланишига катта ҳисса қўшиб келадиган таланти адиблардан бири Худойберди Тўхтабoевдир.

Худойберди Тўхтабoев 1932 йилнинг 17 декабрида Фарғона вилоятининг Ўзбекистон туманига қарашли Каттабoғ кишлоғида деҳқон оиласида дунёга келди. Бошқа болалар қатори Худойберди ҳам ҳамқишоқ болаларга қўшилиб пода бoқди, ер чoпди, пахта терди, хуллас, кишлоқда бўладиган ҳамма меҳнатларда ҳoли-қудрат иштирок этди, ҳаёт нимадан иборат эканлигини ёшлигиданоқ била бошлади.

Бўлажак адиб Ватан уруши йилларида ўқишни йиғиштириб қўйиб, далада кетмон чoпди, хисoбчилик қилди, машаққатли меҳнат билан суяғи қотди.

Қўқон педагогика билим юртини муваффақиятли тамoмлаган Х.Тўхтабoев она кишлоғида муаллимлик қилар экан, илмга чексиз иштиёқ уйғонади. Шунинг учун ҳам у ўқитувчиликни ташлаб, Тошкент давлат дoрилфунунига ўқишга кирди. Тошкент давлат дoрилфунунига ўқишга кирди. Бу ерда Алишер Навoий, Бoбур, Ғ.Ғулом, Oйбек, Х.Олимжон, А.Қаҳҳор асарларини севиб ўқиди, шрганди.

2. “Ҳадик”, “Гилхат”, “Она”, “Характеристика”, “Бевакт айтилган азон”, “Домланинг уйига ўт кетди”, “Жонгинам шартингни айт” каби катталар учун кисса ва хикоялар ёзган Худойберди Тўхтабoев болалар учун ҳам хикоялар ярата бошлади. Унинг “Биринчи дарахтим”, “Қочoқлар”, “Қизғанчик”, “Дадажон, ёзмамг!”, “Келвордим, дада”, “Вали билан Салим”, “Шoшқалоқ”, “Яхши-яхши” сингари ўнлаб хикоялари ёш китoбхонларда катта қизиқиш уйғотди.

Маълумки, ҳажвий киссаларимиз бармоқ билан саналарди. “Калвак маҳсум”, “Тошпўлат тажанг”, “Тирилган мурда”, “Шум бола”дан кейин анча вақт бу жанрда айтарли асар яратилмади. Кейинги йилларда Абдулла кодирий ва ғафур ғуломларнинг аъаналарини Худойберди Тўхтабoев давом эттириб, бу “бўшлик”ни тўлдиришга ҳаракат қилди.

3. Ёзувчининг юморга мойиллиги, оддий вазиятлардан ҳам кулги чиқара олиш истеъдоди илгариги асарларига нисбатан бу асарида яна ҳам чуқурроқ сезилди. “Сариқ девни миниб” асарини кизиқарли сюжет асосига куради, асрнинг ҳикоячиси-баёнчиси қилиб ундаги барча воқеаларнинг иштирокчиси, гувоҳи бўлмиш Ҳошимжонни қўйди, тилга олинадиган воқеалар унинг тилидан ҳикоя қилинади. Ёзувчи Ҳошимжоннинг ҳикояси орқали унинг ҳаёт йўли саргузаштларини, ўзига хос характери ва психологиясини атрофлича очиқ беради. Шунингдек, Ҳошимжон характерида Хўжа Насриддиннинг ва халқ эртакларидаги “тегирмонга тушса бутун чиқадиган” зукко болаларнинг фазилатлари яқол мужассамлашганлигини кўрамиз.

“Сариқ девни миниб”да ўқиш, илм чўққиларини эгаллаш учун ва инсоннинг ўз орзуси, эзгу ниятига эришиш учун барча имкониятларни яратиб берган замонамизда яшашига қарамай, дангасалик, ялқовлик қилган, ҳаётда енгил-елпи йўл ахтарган ва адашган болалар - Ҳошимжонлар кулги остига олинган.

Ёзувчи Ҳошимжон образини бутун қирралари билан очишга уринган, болаларга хос ўйинқароқлик ҳам, соддалигу беғуборлик ҳам, гурурлик, тўғри сўзлик, шумлик, бироз мактанчоқлик, хатто ўрнида ёлғонни ҳам кўрсатишга интилиш одатлари, болаларга тақлидчилик, довурак, эпчил ва руҳий тетиклик, хафачилик ва руҳий тушқунликдан йироқлик Ҳошимжон характерига хос хусусиятдир.

Худойберди Тўхтабоевнинг “Сариқ девни ўлими” саргузашт романи уч қисм - “Ўртоқ полковник”, “Сариқ девни қувиб”, “Сариқ девнинг ўлими ёки олам гулистон бўлгани”дан иборат. Бу роман асосида ҳам Ҳошимжон саргузаштлари ётади. Китобни ўқиб унинг янги саргузаштларидан хабардор бўласиз, сеҳрли қалпоқча яна мададга келади, ажойиб ғаройиб қароматлар кўрсатади. У Ҳошимжонга жиддий масалаларда - ўғри, муттахам, текинхўрларни ош этишда ёрдам беради.

“Қасоскорнинг олтин боши” романи тўрт қисмдан иборат бўлиб, 1904-1907 йилларда Самарқанд губернасида зулмга қарши курашган халқ ҳаракатига раҳбарлик қилган Номоз Пиримқул ўғлининг жасоратлари ҳикоя қилинади.

Асар марказида бош қаҳрамон - тарихий шахс, халқ қасоскори Номознинг тақдири ётади. “қасоскорнинг олтин боши” романи тарихий биографик роман эмас, ёзувчи унинг ҳаётини тўлиқ ҳикоя қилиб бермайди, балки Номоз характери кураши орқали миллий халқ ҳаракатининг мақсад-вазифаси, ғояси, режасини чизиб беради.

Намоз фақат жисмонан эмас, ақлан ҳам етук. У ҳақиқат учун қасоскор, қўркмас, тадбиркор, очик кўнгил қаҳрамон сифатида гавдалдантирилади. У атрофига ўзи каби довбрак йигитларни тўплаб, зулмкорларга қарши курашишга ундайди.

Ёзувчи “Беш болали йигитча” романида Ватан уруши даврида етим қолган болаларнинг яшаш учун курашини тасвирлар экан, ўзбек халқининг инсонпарварлиги, болапарварлиги, очикқўллиги каби ҳислатларини бир қатор тимсоллар орқали кўрсатиб беради. Айниқса, Орифжоннинг оғир кунларда ҳам укаларини ташламасдан, уларни яшаши ва ўқиши учун курашиши ёш китобхонни кураш фалсафаси билан таништиради.

Худойберди Тўхтабоев “Мунгли кўзлар” романи билан катталар ўртасидаги алдамчилик, порахўрлик, орсизлик, мансабпарастлик, болалар бошига келтирувчи қулфатини кўрсатиб беради.

Бундан ташқари ёзувчи “Ширин қовунлар мамлакатида”, “Сир очилди”, “Ака ука Омонбой ва Давронбойларнинг саргузаштлари” каби насрий асарларн ёзиб, ўзбек болалар адабиётининг мундарижасини яна ҳам бойитди.

Хулоса қилиб айтганда Худойберди Тўхтабоев ижоди ўзбек болалар адабиётида ўз ўрнига, мазмунига, китобхонларига эга.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Ижод йўли. Ҳикоялари. “Ҳадиқ”. “Тилхат”. Романлари. “Сариқ девни миниб”. “Беш болали йигитча”. “Мунгли кўзлар”. “Қасоскорнинг олтин боши.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
2. Худойберди Тўхтабоев ижоди ҳақида гапиринг.
3. Худойберди Тўхтабоев ҳикояларини санаб беринг.
4. “Кичкина раис” ҳикоясини таҳлил қилинг.
5. “Сариқ девни миниб” қандай асар?
6. Ҳошимжон тимсолига тавсиф беринг.
7. “Сариқ ддевни миниб” неч қисмдан иборат?
8. “қасоскорнинг олтин боши” асари нима ҳақида ҳикоя қилади?
9. “Беш болали йигитча” романининг мазмуни нима?
10. “Мунгли кўзлар” қандай роман?

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., 1992.

1. Каримов Н. ва б. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. Т.: 1999.
2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
3. Худойберди Тўхтабоев. “Сариқ девни миниб”. Т.: 1986.
4. Худойберди Тўхтабоев. “Беш болали йигитча”. Т.: 1988.
5. Худойберди Тўхтабоев. “қасоскорнинг олтин боши”. Т.: 1990

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ ВА МИРАЗИЗ АЪЗАМ ИЖОДИ

(2-соат)

Режа:

1. Фарҳод Мусажоннинг ҳаёти ва ижоди, унинг боларга аталган асарлари.
2. Миразиз Аъзамнинг ҳаётий ва ижодий фаолияти.
3. Шоирнинг болалар адабиётида тутган ўрни

1. Ўзининг қисқа ҳажмли ва хаяжонли ҳикоялари, мазмундор қиссалари, кичкинтойларни тўлкинлантирадиган пьесалари билан болаларнинг қувончига қувонч улашиб келаётган қаламкашлардан бири **Фарҳод Мусажон** 1933 йилда Тошкент шаҳрида туғилади. 1956 йилда ТошДунийнинг Шарқ факультетини тамомлайди. Бир неча йил Ўзбекистон радиосида, “Ўзбекистон маданияти” газетасида, “Гунча” журналида меҳнат қилади. 1966 йилдан эса “Ўзбекфильм”да муҳаррир, бош муҳаррир вазифаларида ишлаб келмоқда.

Фарҳод Мусажоннинг илк асарлари 1955 йилда эълон қилинган. Шундан сўнг “Случай в горном кишлаке” (1958), “Дарадаги қишлоқда” (1960), “Турди, вилосепид, қизил боғич ва мен”, “Офтобни қувлаб” (1970), “Чин дўстлик” (1976), “Чевар қиз” (1982), “Булоқ суви” (1982), “Турди, вилосепид ва мен” (1983), “Глоток родниковой водѣ”, “Текин томоша” (1989) каби китобларининг майдонга келиши болалар учун катта байрам бўлди.

Фарҳод Мусажон барча ёшдаги болалар учун ёзади. Унинг китоблари орасида мактабгача тарбия ёшидаги, мактаб ёшидаги кичик ҳамда ўрта ва катта ёшдаги болаларга бағишланган асарларини ҳам учратиш мумкин. Адибнинг мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишлаб ёзган жажжи ҳикоялари боғчалар дастуридан ўзига хос ўрин олган.

Аёнки, бу давр болалар китобхонлиги ота-оналар, тарбиячилар томонидан амалга оширилади. Болалар ўзлари тинглаган асарлари ёрдамида атроф-муҳит билан таниша борадилар. Она юртга, табиатга муҳаббат ҳислатлари меҳнат қилиш ва меҳнат аҳлини ҳурмат қилиш каби фазилатлар шу ёшдан таркиб топа бошлайди. Турмушда қизғанчиқ бўлмаслик, касб-хунар эгаси бўлишга интилиш, катталарни ҳурмат қилиш каби ижобий фазилатлар ҳам шулар жумласига киради.

Бу давр болаларининг педагогик-психологик хусусиятларини яхши ўрганган Фарҳод Мусажон уларга бағишлаб, “Энг яхши бобо”, “Шодиёна кун”, “Шикилдок”, “Паҳлавон ва нимжон”, “Совға”, “Ажойиб бузоқча”, “Яхшилик”, “Тўлаб бер”, “Варрак”, “Доғ” каби ўнлаб ҳикоялар яратган.

Адибнинг “Варрак” асари мазмуни оддийгина варрак яшаш воқеаси асосида қурилган. Асарда кичкинтойларни болаликдан бошлаб мустақил ҳаракат қилишга чақиради.

Ана шундай жозибали асарларидан яна бири “Энг яхши чана”дир. Бу ҳикояда қўли очиқ, бағри бутун бўлишлик, қизғанчиқ бўлмаслик каби ҳоллар кичкинтойлар онгига етказилади.

Латифжонга дадаси чана олиб келиб беради. Қувончдан боланинг боши кўкка етай дейди. Латифжон бошида анча қизғанчиқ бўлади. Шунинг учун чанада битта ўзи учеди. Бошқаларни чанага яқинлаштирмайди, унга бировнинг қўли тегиб кетса, чанани кўтариб уйига чопади.

Латифжоннинг дадаси ўғлидаги бундай қизғанчиқликни пайқайди, лекин унга панд-насихат қилиб ўтирмайди. Аксинча, қуйидаги ибратли ҳикоятни келтиради:

- Биласанми, - деди дадаси ўғлига, - мен бу ажойиб чанани қаердан олдим? Бунақаси магазинда сотилмайди, бу буюртма билан қўлда ясалган чана. Ёши олтмишда. Ҳа, олтмиш йил бирон битта оғайнимнинг адаси олиб берган экан. Оғайним ўша пайтида сендек экан. Чананинг чиройлилигини кўриб учишга унинг ҳам кўзи қиймабди. Каттароқ бўлганимда учарман, ҳозир болалар тортиб олиб эскитиб қўйишади, деб асраб юраверибди. Орадан йиллар ўтибди. Бир кун қараса болалиги тугаб чол бўлиб қолибди. Энди унга чана керак эмас эди, чунки чол одам уялмасдан чана учади?! Оғайним чанани менга совға қилар экан. Беғубор болалик чоғимда мазза қилиб учолмадим, ишқилиб сенинг ўғлингга яхши хизмат қилсин деди. Шунақа ўғлим, қизғанчиқ одам завқдан маҳрум бўлади!

Латифжон бошида дадасининг бу гапларига тушуна қолмайди. Юрагининг аллақаси жаз этгандек бўлади. Ниҳоят у дадасига юзланиб:

- Эртадан бошлаб аямасдан учаман, - деди.

Адибнинг “Совға” ҳикояси ҳам мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган. Асарда болалар меҳнаткаш бўлишга даъват этилади. Оқилжоннинг гул экишни, уни меҳр билан парвариш қилиши кичик китобхонда катта таъсурот қолдиради.

“Турди, қизил боғич ва мен” ҳикояси узоқ йиллардан бери ёш китобхонларнинг сеvimли асарларидан бири сифатида эъзозланиб келинади.

Ҳикояда озода бўлиш, шаҳар тозаллиги учун курашиш бош масала қилиб қўйилади. Турди ва Ёиёс ака кабиларнинг шаҳар тозаллигида фаол қатнашмаганликлари фош қилинади.

Хуллас, Фарҳод Мусажон ўзининг мактабгача ва мактаб ёшидаги кичик болаларга бағишлаб ёзган хикояларида салмоқдор фирларни содда, болаларбоп шаклда айтади. Адиб насихат қилиш йўлидан бормайди, аксинча, болалар ҳаётида кўп учраб турадиган оддий воқеаларни тавирлайди ва айтмоқчи бўлган муҳим гапларини ана шу воқеалар мағзига сингдириб юборади.

Фарҳод Мусажоннинг “Орзуга айб йўқ”, “Бўш келма”, “Аликулов”, “Булоқ суви” ва бошқа киссалари ўзбек болалар адабиётида муҳим ўринда туради. Фарҳод Мусажон драматург сифатида ҳам ёшларнинг меҳрини қозонган. “Ҳаёлпарастлар”, “Оқ қабуларлар”, “Сабил қолди”, “Ўғлимни қайтариб беринг” пьесалари шулар жумласига киради. Булар орасида айниқса, “Ўғлимни қайтариб беринг” асари машҳур бўлди.

Драматург унинг номини ўзлаштириб, “Нажод истаб” деб қайтадан ишлади. У Ҳамза номидаги академик драма театрида муваффақият билан қўйилди. Душанбе, Олмота шаҳарларида Татаристонда сахна юзини кўрди.

Пьесада асосан бола тарбиясида ота-онанинг ўйнайдиган бекиёс катта роли ҳақида гап боради.

Фарҳод Мусажоннинг катталарга бағишлаб “Баҳор нафаси”, “Бу кўзларга ишонса бўлади”, “Хотин кишининг райи”, “Кўр шофёр”, “Зўраки кашанда”, “Нозик масала”, “Қалла-поча”, “Ҳиммат”, “Бог кўча” каби китоблар ёзган.

2. Ҳозирги замон ўзбек болалар шеърлятида шоир Миразиз Аъзамнинг ўз ўрни бор. Бу албатта, унинг изланиши, меҳнатқашлиги болаларнинг ва уларнинг адабиётини қаттиқ севишида. Ижодкор болалар ўртасидаги дўстлик, ҳамжихатлик, она ватанга чексиз муҳаббат, одобли бўлиш, яхши ўқиш учун ҳаракат қилиш, курашиш каби масалаларни кўпроқ очиб беришга ҳаракат қилади.

Миразиз Аъзам 1936 йилда Тошкент шаҳрида туғилган. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ шеърлятга қизиқди. Шеърли машқларини Қуддус Муҳаммадий ва кейинчалик Қудрат Ҳикмат бошчилик қилган адабий тўғарақда синовдан ўтказган, ижодий излашин, ўқиш ва изланишни қизғин давом эттиради. Адабиёт ва шеърлятга бўлган чанқоқлик уни ТошДуга етаклади. Адабий машқлари Болалар ва ўқувчилар газеталарида “Гулхан” ва “Ғунча” журналларида босила бошлади.

Университетни муваффақиятли тамомлаган М. Аъзам бир қатор журнал ва газеталарда ишлади. Шоирнинг “Металлург”, “Ақлли болалар”, “Сенга нима бўлди?”, “Ғалати туш”, “Ер айланади”, “Ерга доврुक соламиз”, “Бир чўнтак ёнғоқ” каби тўпламлари болалар китоб жовонларидан мустаҳкам ўрин олган.

3. Миразиз Аъзамнинг жуда кўп шеър, қўшиқ, эртақ-достонлари мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бағишланган. У ҳар бир асарида болажонлар учун албатта, бир янгилик, бир яхши гап айтиш иштиёқи билан қайнаб тошади ва бунинг уддасидан чиқади. Масалан, “Ер айланади” шеърини олиб қарайлик. Бундай олиб қарасангиз, бу бир оддий гап. Ахир неча асрдан бери у айланади, яна айланаверади, бу ҳақда қандай шеър бўлиши мумкин, деган тушунча ҳаёлингиздан ўтади. Лекин шехрни ўқийдиган бўлсангиз сизнинг тасаввурингиз бутунлай ўзгаради. Мурғак қалб у ёқда турсин биз катталар ҳам ернинг айланиши, онларнинг ўтиши, шамолнинг эсиб туриши билан ўсиб улғайишимиз, камол топишимиз, бунёдкорлик ишларимиз кўз ўнгимиздан ўтади. Қилган яхши-ёмон ишларимизни ўйлаймиз. “Ер айланади” – худди шу ҳақда баҳс юритади:

Аста-аста шамол эсади,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста одам ўсади,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста улғаяр ақл,

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста этилар нақл

Аста-аста ер айланади.

Биров “мен!” деб елдай елади

Ҳар кимга ҳам навбат келади.

Аста-аста ер айланади.

Аста-аста ер айланади,

Мева пишар бир кун ногаҳон,

Аста-аста ер айланади.

Ўзлигини танир ҳар инсон,

Аста-аста ер айланади.

Кичкинтойлар кўпинча ҳаёт мураккабликларидан беҳабар бўладилар. Улар катталарнинг кўмагида, ўзлари тинглаган бадиий асарлари ёрдамида олам мўъжизалари, турмуш билан танишиб борадилар. Миразиз Аъзамнинг “Бедананинг бувиси” шеъри бу ёшдаги болаларга жуда қўл келади. Бу шеър халқ оғзаки ижоди анъаналари таъсирида яратилган. Шеър мисралари содда, маъно ва мазмуни богча болаларига тўғри келади

Ёш китобхон шеърда беданаларнинг турмуш тарзи билан яқиндан танишиб оладилар. Худди инсонлар каби уларнинг ҳам қавм-қариндошлари, кекса-ёшлари бўлишини, касал-соғ юришларини буви бедана кечмишлари орқали тушуниб етадилар. Буви дардга чалиниб, оғир касал бўлиб қолади. Томоғидан овқат ўтмайди. Ҳамманинг тинчлиги, ороми бузилади. Ҳар ким қўлдан келганча унга мададкор бўлишга интилади. Бу эпизод чиройли ва таъсирли чизилган:

Бедананинг отаси бор экан, нор экан,

Онаси орият ёр экан, ёр экан.

Дори-дармон, ўт-ўлан келтириб, келтириб,

Қари қушга тутишиб, ичириб, едириб,

Айланишиб бошида турдилар, турдилар.

Соғайишни чорасини кўрдилар-кўрдилар,
 Миттивой ҳам кўлидан келганча, келганча,
 Сув тутди бувисига билганча, билганча.
 Уч кунда танда ариб бор дарди, бор дарди
 Бувижон бошини кўтарди, кўтарди.
 Хурсандликдан кўзлари ёшланди, ёшланди.
 Сайрокилик қайтадан бошланди, бошланди.
 Ва-вақ, ва-вақ,
 Бит-бил-диқ,
 Ва-вақ, ва-вақ,
 Бит-бил-диқ.

Биз ҳар доим болалар адабиётида ўй-ўйлаш, ҳаёл суриш, ўзининг учқур ҳаёллари билан яшаш ҳақида ёзилган асарларини қизгин қўллаб-қувватлаймиз. Миразиз Аъзамнинг ҳам “Ҳаёл суриш” шеърининг қаҳрамони ҳар бир нарсани тезроқ билиб олгиги, унинг поёнига етгиси келади. Лекин у қанча ўйламасин, ҳаёл сурмасин, ақлий тафаккури ҳали тўла ривожланмаганлиги сабабли кўп нарсаларни тушунмайди, ожизлик қилади. Ота ўғлини унча ўйламасликка чақиради. Отанинг насихати билан бола ўзини тинчита олмайди:

Каттик ўйлайверма!-дейди юмшаб ота, -
 Каттароқ бўлганингда англарсан ҳаммасини.
 Ўйламай бўларканми шуларнинг барини одам?
 Ўйламай яшолмайман, масалан, ҳаммасини.
 Кун қисқа қандай қилиб кун чиқди, деб ўйлайман.
 Тун чўзилса, нега тун чўзилди, деб ўйлайман.
 Уни ҳаёл қиламан, буни ҳаёл қиламан, ўйлайман,
 Барибир ўйлайман.

Миразиз Аъзамнинг “Биз енгамиз бўронларни” шеъри бугунги мустақилликка жуда қийинчилик билан курашлар билан етиб келганлигимизни жарангдор мисралар билан чиройли ифодаб беради

Бизни босди довул, селлар-
 Омон чиқдик бўронлардан.
 Омон яшар ботир эллар –
 Қўркмас ваҳший ҳайвонлардан.
 Викорли, музли чўққилар ҳам
 Қолиб кетар пойимизда
 Жасур қўшиқ бизда ҳамда
 Ҳар бир кундан жойимизда

Шоир бу билан чегараланиб қолмайди. Ҳали олдинда қиладиган ишларимиз, улуғ мақсадларимиз борлигини таъкидлайди болаларни юксак ахлоқ-одобли бўлишга, катталарнинг ишларини давом эттиришга чорлайди:

Мақсадимиз тоғдай улуғ –
 Чамбарчасдир туташ қўллар.
 Озодликнинг йўли қутлуғ –
 Олға, дўстлар, оғайнилар!

Миразиз Аъзамнинг “Ғалати туш”, “Нурхон билан Бурхон”, “Ота билан бола”, “Бир чўнтак ёнғоқ”, (Туркум), “Алла”, “Бола ва она”, “Ютал бола” каби шеър ва қўшиқлари боғча ёшидаги болаларга бағишланган.

“Асрор”, “Эрк куши”, “Она юрт осмониди”, “Антиқа” каби дoston, эртак-dostonлари ҳам болаларга катта қизиқиш уйғотиб келмоқда.

Миразиз Аъзамнинг “Асрор” dostonидаги Асрор образида болаларга хос жўшқинлик, шижоат, меҳнатсеварлик мотивлари, ҳақиқий ўқувчига хос фазилатлар ёрқин тасвирланган. Шоир бу ғояни очишда кичкинтойлар онги ва дунёқарашидagi ҳолатларни тўқнаштириш, уларнинг нарса ва воқеаларга бўлган муносабатларини солиштиришдан самарали фойдаланади.

Пилла қурти боқиш dostonга асосий мавзу қилиб олинади-да, ўқувчи ёшларнинг бу соҳага қизиқишлари, билимдонликлари меҳнат фараёнида очиб берилади. Асарда Асрорнинг олижаноб фазилатлари – оққўнгил, софдил, қўли очиклиги ишонарли тасвирланади. Унинг тут дарахтларини севиши, табиатга ғамхўрлиги ёш китобхонлар учун дидактик қимматга эга.

Ғайрат, Нор, Раҳим, Раъно образлари орқали қалби қайноқ бир-бирига меҳрибон, жамоа иши учун фидойи ёшлар гавдалантирилади.

Болаларнинг мактабда пилла қурти боқишлари – қўшимча соҳа – қишлоқ хўжалиги ишларига жон дилдан ёрдам беришлари, фикр-мулоҳаза юритишлари, бирор ишга қўл уришса дадил ҳаракат қилишлари китобхонни хурсанд этади. Чунончи, асарнинг пиллакурт “Пиллакуртларининг лоҳас бўлиши” бўлими ўқувчида катта қизиқиш уйғотади.

Пилла қурти боқиладиган хона ҳаддан зиёд исиб кетгач, қуртлар барг емай қўяди. Шу дақиқада болаларда юз берган ҳолат: тушқунлик, ҳижолатпазлик, қуртларга ачиниш ҳисси тасвири кичик китобхонни чексиз ҳаяжонга солади:

Пиллачилар хонасин
Босган эди сукунат.
Ўқувчилар чурқ этмас
Қотиб туришар фақат.

Шоир ҳаётий лавҳалар чизишда давом этади. Сўкичак енгиллатилиб, хона маълум даражада совутилгач, қуртлар яна аслига қайтади, бир меъёрга барг ейишга киришади. Болалар олам-олам қувончга тўладилар, шодланадилар:

Бир-бирига қарашиб
Болалар жилмаядилар.
Хатар ўтган бўлса ҳам
Хонадан жилмайдилар.

Шоирнинг “Ўлмас қуш” эртақ-достонида тасвирланишича, жодугарлик билан баҳодирларнинг ёстиғини қуритган Чингизхоннинг гўзал канизаги Сайхун бўйида яшаётган Наҳанг қассобнинг ҳам оромини бузади. Жанг майдонида кўрган Наҳангнинг қиличи қўлидан тушади. Қизнинг макрига учиб, уни севиб қолади. Унинг хотини қазо қилиб, Ўлмас ва Олмас исмли фарзандлари қолган эди. Бироқ ота ўғли ва қизидан кечиб канизакка уйланади. Достонда эпчил қиз Олмоснинг укаси Ўлмас учун отаси ва ўғай онасидан ўч олишни анча қизиқарли ва ишонарли тасвирланади.

Болалар адабиёти тараққиётига катта улуш қўшаётган М. Аъзам ҳозир янги-янги асарлар устида ишламоқда.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Ижодий йўли М.Аъзам ва болар адабиёти. Ижодий йўли. Ф.Мусажон ҳикоя ва қиссалари.

Мавзу бўйича саволлар:

1. М.Аъзам ижоди ҳақида гапиринг.
2. Шоир шеъритиятининг мавзуси.
3. Ф.Мусажоннинг драмалари ҳақида.
4. “Ўғлимни қайтариб беринг” асарининг ўзлаштирилган номи қандай номланади ва унда қандай ғоялар илгари сурилади?
5. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

Адабиётлар:

Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
2. Мирвалиев С. Ўзбек адаблари.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ЛАТИФ МАҲМУДОВ ВА ТУРСУНБОЙ АДАШБОВЛАРНИНГ БОЛАЛАР АДАБИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ

(2-соат)

Режа:

1. Л.Маҳмудов ҳаёти ва ижоди.
2. Т.Адашбоевнинг ижодий йўли ҳақида.
3. Т.Адашбоев - таржимон.

1. 1935 йилда Тошкент шаҳрида дунёга келган, Тошкент давлат университетини тамомлагандан сўнг 20 йиларга қадар вақт мобайнида Ўзбекистон радиосида меҳнат қилган ва айни кунларда “Камалак” нашриётида бўлим мудирини бўлиб ишлаётган Латиф Маҳмудов 1961 йилда ўзининг илк китоби - “Чинор” ҳикоялар тўплами билан болалар адабиётига кириб келган эди. Ана ўшандан бери у ҳам наср, ҳам драматург сифатида болалар қалбига қувонч бағишлаб келмоқда.

Латиф Маҳмудов асарларининг қаҳрамонлари ўқишда, жисмоний меҳнатда, аҳилликда оққўнғилликда, бир-бирларига ғамхўрлик ва меҳрибонликда барчага намуна бўла олмаган ва меҳрибонликда барчага намуна бўла оладиган болалардир.

“Чинор” ҳикоясининг қаҳрамонларига Салим бобонинг ҳар куни эрталабдан кечгача чинорнинг тагида ўтириши бошқача туюлади. Улар чинор остида бир яширин сир бор деб ўйлайдилар.

Кимки жисмоний меҳнатга борилса, бадантарбия ҳамда спорт билан ошно бўлса, у ҳаётда соғлом ва тетик бўлади, олдида қўйган ният-мақсадига эришади. Тенгқуларини ўртасида обрў-эътибор қозонади. Ёки бунинг тескараси бўлса ундай болалар ҳеч нарсанинг уддасидан чиқа олмайдиган, ўқишда ҳам, спортда ҳам, ҳаётда ҳам бошқа болалардан ортда қолиб кетишига ўзлари сабабчи бўладилар.

Латиф Маҳмудовнинг “Дарвозабон” ҳикоясининг қаҳрамони Ориф юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, иккинчи тоифадаги болалар сирасига киради.

Латиф Маҳмудов ўзбек болалар адабиётида қисса жанрини ривожлантиришга ҳам катта ҳисса қўшиб келаётган талантили адиблардан бири ҳисобланади. Унинг “Эски дуторнинг сирлари”, “Тоғдаги лолалар”, “Тоғда отилган ўқ”, “Икки дангасанинг саргузаштлари” каби қиссаларини ўқимаган ёш китобхон топилмаса керак.

Адиб ўз қиссаларида болаларнинг эзгу-нийат, орзу ва интилишларини топиб ёзади. Қиссаларда аъло ва яхши ўқишга интилиш, катталарни ҳурмат қилиш ва кичкинтойларга ёрдам қўлини чўзиш, жонажон ўлкага фидокор кишилар бўлиб камол топиш каби масалалар ётади.

“Икки дангасанинг саргузаштлари” қиссасининг қаҳрамонлари - Мирвали, Ботирлар оддий, бошқалардан фарқ қилмайдиган болалар, аммо ҳатти-ҳаракатлари, интилишлари бир жаҳон. Иккаласи ҳам ёмон ўқувчилардан эмас. Хулқ-одоблари ҳам бошқаларга манзур бўладиган болалардан.

Латиф Маҳмудовнинг “Чўккидаги лолалар” қиссасида ҳам ғаройиб, фавқуллодда ва ғоятда кизикардли воқеа ҳикоя қилинади. қиссада сирли йўловчилар ҳам, шаҳар ҳовлиларидан бирида содир бўлган ғалати воқеа ҳам, дом-дараксиз ғойиб бўлишлари ҳам, антика излашлар ҳам бор. қиссага кизбулоқ ҳақидаги афсона чуқур сингдириб юборилган. Ана шу боисдан ҳам қисса кизикиб ўқилади.

Латиф Маҳмудов ўзбек болалар адабиётида драма жанрини ривожлантиришда катта роль ўйнаб келаётган санъаткор сифатида ҳам эъзозланади.

Драматургнинг “Э, аттанг”, “Муҳим топшириқ”, “Дангасанинг саргузашти”, “Ҳақиқий ўғил бола”, “Али билан Вали”, “Бургут олиб қочган бола” асарлари узоқ йиллардан бери ёш томошабинлар қалбига қувонч бағишлаб келмоқда.

Латиф Маҳмудов драмаларида қаҳрамонлар кўпинча ўзларининг аъло-хулқ одоблари, меҳнатсеварликлари, ўқиш ва мактабни севишлари билан ажралиб турадилар. баъзи ҳолларда эса ишёқмаслик, дангасаликлари туфайли ўз тенгқурлари даврасида қизариб қолидалар.

2. Ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётининг таниқли вакилларида бири **Турсунбой Адашбоев** 1939 йилда қардош Қирғизистоннинг Ўш вилоятига қарашли Олабуга туманидаги Сафед Билал кишлоғида туғилган. Тошкент давлат университетини ҳамда М.Горький номидаги Жаҳон адабиёти институтини битирган.

Т.Адашбоев университетни тамомлагач, ўқитувчилик қилди. Туман ва вилоят газеталарида ишлади. Ҳозир “Чўлпон” нашриётида хизматда. Т.Адашбоев “Олатоғ-лолатоғ” китобида таъкидланганидек, икки халқ фарзандидир:

Ўзбек, қирғиз қони синган,
Сизга айтсам тўғриман.
Шу бисдан икки халқнинг
Эрка шоир ўғлиман ...

Шу боисдан ўзбек ва қирғиз тилларида ижод қилади. Унинг “Камолнинг олмаси” деб номланган биринчи китоби 1967 йилда талабалик чоғидаёқ нашр этилган. Кейинчалик Тошкентдаги “Ёш гвардия”, Бишкек шаҳридаги “Мектеп” нашриётида “Биз саёҳатчилар” (1969), “Ала Толук боломун” (1971), “Арслонбоб шаршараси”(1973), “Сурнай”, “Нур дарё”, (1977), “Гулдаста”(1979), “Олатоғ-лолатоғ” (1982), “Оқбура тўлқинлари” (1985), “Совға” (1987), “Сичқоннинг орзуси” каби китоблари босилиб чиқди.

Шоирнинг шеърларидан бири “Фазогир” кичкинтойларни ўйлашга, ҳаёл суришга, ўзларининг тезкор ҳаёллари билан дунёни кезишга, оламни сайр-томоша қилишга чорлайди. Шеър қаҳрамони Акмалжоннинг эзгу мақсади-фазогир бўлиш, самода парвоз этиб, ўзининг довжур ва баҳодир эканлигини бутун оламга дoston қилишдир.

Ҳашар ота-боболаримидан қолган бир ажойиб анъана. Шоирнинг “Шанбалик” шеъри ана шу ҳашарга бағишланган. Эрта баҳор келиши билан дала-дашт кўм-кўк бўлиб яшаб кетади. Ҳамма далага чиқади. Кўчатлар экиш, дов-дарахтларнинг остларини юмшатиш ишлари қизғин тус олади.

Т.Адашбоев шанбаликнинг ниҳоятда мароқли ўтганлигини, болалар шанбаликка катта ҳисса қўшиб, меҳнат қилганликларини:

Дов-дарахтни боғбонлар,
Соч-соқолин қийишди.
Биз оқлаган дарахтлар
Оппоқ пайпоқ қийишди, -

каби мисраларда тасвирлайди.

Шоир халқ оғзаки ижодига мурожаат этиб, “Кураш” деган ёқимли шеър ёзади. “Йиқилган курашга тўймас”, мақолини болалар ҳаёти билан боғлаб ҳаёти билан боғлаб замонга мослаштиради.

Шоирнинг “Кўш қалдирғоч” шеъри болаларда катта таассурот қолдиради. Бу шеърда қалдирғоч мисолида болаларни худди шу қушча каби меҳнаткаш бўлишга, аҳилликка чақиради.

Қалдирғочнинг уясини икки чумчуқ эгаллаб олади. Қалдирғочнинг ялиниб-ёлворишларига қарамай, чумчуқлар уядан чиқмайдилар. Икки ўртадаги зиддият янада кучаяди.

Турсунбой Адашбоевнинг “Ҳарфларнинг саргузашти”, “Адолатли қози”, “Ориятли хўроз”, “Олтин ёлли тулпор қиссаси”, “Қоплонқўл”, “Ростонхола - дostonхола”, “Саёҳат-роҳат”, “Оқёл”, “Бургутнинг ўлими” каби эртақ-dostonларида ҳам болаларнинг қайноқ ҳаётлари уфуриб туради. Уларни нимагадир

даъват этади. Яхши ўқишга, ишлашга, яшашга чақиради. Келажакда ажойиб инсонлар бўлиб камол топишига чорлайди.

3. Турсунбой Адашбоевнинг юморга бой, ҳазил-мутоиба билан йўғрилган асарлари жаҳон тилларига ҳам ўғирилган. Масалан, “Тегирмон”, “Совға”, “Олти оёқли ҳўтикча”, “Олатоғ оҳанглари” сингари бир талай асарлари жаҳон халқлари тилларида чоп этилган. Сара шеърлари эса қирғиз ва ўзбек болалар шеърляти антологияларига киритилган.

Т.Адашбоев жаҳон болалар шеърляти вакилларининг китобларини ўзбек тилига таржима қилиш борасида ҳам фаол иш олиб бораётир. Уолтер Дэ Ламер, Ян Бжехва, Корней Чуковский, Самиул Маршак, Муса Жонғозиев, Қодир Мирзалиев, Ағагелди Алланазаров, Қанибек Жунушев, Сайдали Маъмур, Леонс Бриедис шеърларини ёш китобхонлар Турсуной Адашбоев таржимасида ўқишади.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Ижодий йўли Т.Адашбоев - таржимон. “Совға”. “Олтин ёлли тулпор”. “Қўш қалдирғоч”. “Харқларнинг саргузаштлари”. Ижод йўли. Асарлар. “Чинор”. “Икки дангаса”. Тимсол яратиш. “Эски дуторнинг сири” қиссаси. Мирвали ва Ботир. “Дарвозабон”. Хикоялари.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Т.Адашбоев ижоди ҳақида гапиринг.
2. Қирғиз тилиба қандай асарлари эълон қилинган?
3. “Қўш қалдирғоч” шеъри мавзуи.
4. “Харқларнинг саргузаштлари” шеъри ҳақида.
5. “Бургутнинг ўлими” қандай асар?
6. қайси тилдан ўзбек тилига қандай асарларни ўғирган?
7. “Окёл” асари ҳақида гапиринг.
8. “Қўш қалдирғоч” шеърини ёдланг.
9. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
10. Турсунбой Адашбоев дўстлик куйчиси“ мавзусида реферат ёзинг”.
11. Ижод йўли ҳақида гапиринг.
12. Дастлабки ижоди ҳақида.
13. “Чинор” асари мавзуси.
14. “Икки дангаса саргузаштлари” асари ҳақида нималарни биласиз?
15. Қандай драмаларини биласиз?
16. “Чўққидан лолалар” асаридаги тимсолларини кўрсатинг.
17. “Эски дуторнинг сири” қиссаси.
18. Мирвали ва Ботир қандай болалар?
19. “Дарвозабон” хикояси мавзуи.

Адабиётлар:

Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқдол мафкураси. Т., 1993.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
2. Мирвалиев С. Ўзбек адиблари.
3. Турсунбой Адашбоев. “Биз саёҳатчилар”. Олма-ота. 1969.
4. Турсунбой Адашбоев. “Совға”. Т.: 1987.
5. Турсунбой Адашбоев. “Олтин ёлли тулпор”. Т.: 1993.
6. Маҳмудов Л. “Чўққидан лолалар”. Т., 1991.
7. Маҳмудов Л. “Али билан Вали” Т., 1992.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ҲОЗИРГИ ДАВР БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

(Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиев мисолида)

(2-соат)

Режа:

1. Қамбар Ота ва болалар китобхонлиги.
2. Тўла Низомнинг ижодий фаолияти
3. Сафо Очил ижодида таълим-тарбия масаласи
4. Анвар Обиджон – сеvimли болалар адиби.
5. Ҳ.Имомбердиев ижоди.

1. Табиати табиатни эъзозлайдиган, гўзал шеър, кўшиқ ва дostonлар яратиб келаётган ажойиб шоирлардан бири Қамбар Отадир.

Қамбар Ота табиат ва болани бирдек яхши кўради. Ҳаётда булар тарбияга, меҳр-мурувватга муҳтож деб билади. Ҳақиқатдан ҳам шундай. Ахир бир ниҳолни ерга экиб, унинг остини юмшатиб, танасини оқлаб, кераксиз шохларини кесиб, сув қўйиб турмасангиз у ҳеч қачон дарахт бўлмагани каби

чақалоқликдан бошлаб унга одоб-ахлоқни ўргатиб, таълим-тарбия бермасангиз бола ҳам эл-юрт орзу қилгандекинсон бўлиб улғаймаслиги мумкин. Бир сўз билан айтганда, кичкинтойларнинг меҳрибон шоири Қамбар Отанинг бутун ижоди болалар тарбияси ва табиат ҳимоясига бағишланган.

Қамбар Отанинг шеърларини ўқиган бола она-Ватаннинг ўзига номаълум, сирли томонларини билиб, ўрганиб ўсади, уни ҳимоя қилишга, асраб-авайлашга шай бўлиб камол топади. Шоир қаҳрамон тилидан шуларни ёзади:

Ер чанқоғин қондирган
 Ёмғир бўлсам ярашар,
 Ўт-ўланни яшнатиб,
 Яйраб кулсам ярашар...
 Денгизга ҳаёт берган
 Дарё бўлгим келади.
 Нур истасанг қуёшли
 Дунё бўлгим келади.

Шоирга она табиатнинг ўзи мавзу ва илҳом беради. “Оқ булут, қўқ булут” шеърда ёмғирни олқишлайди. Ёмғир қанча кўп ёғса, сув шунча сероб бўлишини, майсалар, бутун борлиқ гулдек яшнаб, одамлар соғлом-у экин-текин мўл-кўл бўлишини таъкидлайди. Шоир томчи – ёмғирнинг ҳар қандай турини маъқуллайди:

Жалаю дўл бўлсанг ҳам
 Қаршилар майса, япроқ
 Кутади сел бўлсанг ҳам
 Бағри кенг она тупроқ.
 Сени муштоқ кутганни
 Ғуборини юв булут
 Хўл бўлишдан қўрққани
 Пана жойга қўв булут.

Безрайган тун. Ота-бола	Ичирсак шунча захар!” –
Пахтасига сув тарар.	Болажонин бу саволи
Болажонин нон тутилган	Эзиб ўтар дилини.
Белбоғчаси белида.	Хайқиргиси келар, зўрға
Сув тарайди, ўзидан ҳам	Тишлаб қолар тилини.
Катта кетмон қўлида.	Нотавону ожизликдан
Оёғида эски калиш,	Ўйга чўмар беҳисоб:
Сал титилган почаси.	Бизда зарра виждон борми,
Ҳаво дим. Нақ эсноқ келиб	Бизда борми бир инсоф!
Уйку босар кечаси.	Қани энди боболардан
Ташналикдан танглай қотар:	Мерос биллур булоқлар!
“Бир култур сув бўлсайди,	Экинларга таралгучи
Оҳ, топ-тоза, муздай совуқ	Юзлаб зумрад булоқлар!
Бир ютим сув бўлсайди!...”	Биз истаган ариқларга
Этагдаги сувдан секин	Нон буктириб ер эдик.
Ҳовучига олади.	Етти марта думалаган
Яхшиямки отажони	Сувни ҳалол дер эдик.
Буни пайқаб қолади:	Салгина кўзни очиб
“Чида болам, бу нақ оғу,	Боксаи ёруғ оламга,
Ҳа демайин тонг отар”	Сўқир қисмат, жавоб бергил
“Наҳотки биз гўзалларга	Нима қилар боламга!

Шоирнинг ўнлаб шеърларида табиатга муносабат, ҳайвонлар, жониворлар – у паррандаларни асраш, авайлаш, уларни кўпайтириш масаласи қўтарилади. Унинг кўпгина шеърлари мактабгача тарбия ёшидаги болалар берилиб тинглайдиган асарларга айланиб қолган. “Дўстлик керак”, “Қалам дейди”, “Мен отимни такаладим”, “Асл бобо”, “Гўзал одоб, аъло хулқ”, “Меҳрибонлар”, “Ватанни яшнатайлик”, “Китоб олиб берсангиз”, “Боғча опам”, “Фикрим ўсар”, “Боғчамизда” шеърларини тингламаган боғча боласи ёки бошланғич синф ўқувчиси топилмаса керак.

Ўзбек болалар шеърлятида оддийгина қалам ҳақида анча шеърлар битилган. Шоирнинг “Қалам дейди” шеъри бутунлай ўзига хос, аргинал асар. Сарловҳасидан сезилганидек бутунлай янги мазмун, янги ифодага эга бўлган янги шеър. Қалам синиб кетмай узлуксиз ишлашни, одамларга фойда, наф келтиришини истади. Ёш китобхонни тинмай ўқиш, ёзиш ва изланишга чорлайди:

Қалам дейди	Аяб, асло
Ёзавергин,	Тиндирмагин.
Илм кони	Қоғозларда
Кезавергин.	Изм бўлсин
Фақат мени	Элга айтган
Синдирмагин.	Сўзим бўлсин.

Бола тетапоя қилиб юра бошлаши биланоқ ўзига шерик, дўст, ўртоқ қидиради. Улар қанча кўп бўлса шунча яхши, давра янада кенгайиб, ўйин кулгу авжига чиқаверади. Ўйинда ҳам ўқ шу, меҳнатда ҳам дўст бир-бирига қўл-қанот:

Дўст мушкулени осон –
Қилишни истар инсон,
Олам тўлсин зиёга,
Дўстлик керак дунёга.

“Китоб олиб берсангиз” шеърининг қаҳрамони Ҳалим боғчага қатнайдиغان бола. У отаси олдида бир қатор масалаларни қўндаланг қилиб тахлаб ташлайди. Боланинг орзуси зўр, истак-нияти буюк. Мободо ота унга от, туя ва дурбин олиб берса муроди ҳосил бўлади, мақсадига эришади. Агар китоб совға қиладиган бўлса, келажакда яхши ўқиб, илмда оламни лол қолдирмоқчи,

Китоб олиб берсангиз
Сипқораман зийни –
Илм зўрлар ёрқинроқ
Ёритади дунёни.

Шоир асарлари орасида “Гўзал одоб, аёло хулқ” шеъри алоҳида ажралиб туради. Шеър бор-йўғи саккиз мисрадан иборат. Шеърда ўқимишли, билимдонликдан ташқари, юксак ахлоқли бўлиш тўғрисида ҳам гап боради:

Чин юракдан тиришсанг
Аёло ўқишинг мумкин.
Билганларинг эҳтимол
Ёдингдан чиқар бир кун.
Гўзал одоб, аёло хулқ
Ўрнашса юрагингга,
Сени мангу тарк этмай,
Етказар тилагингга.

Қамбар Ота анчагина “Эрка эгазаклар”, “Чўлга саёҳат”, “Барок мушук фожеаси”, “Боғбон хикояси”, “Работлар”, “Гилдираклар қўшиғи”, “Ўн икки супа” каби йирик дoston, дoston-эртақлар ёзган. Булар орасида “Эрка эгазаклар” дostonи жуда оммалашиб кетди.

Дostonда “Фарзанд азиз, одоби ундан азиз” мақоли атрофида гап боради. Шоҳ худодан тилаб-тилаб ўғил-қизли бўлади. Шоҳ фарзандлар тарбияси билан яхши шуғулланмайди. Тўғри, ўнглаб энагаю бошқа тарбиячилар улар хизматида. Болалар жуда эрка ўсиб улғайишади. Эркатойлар отанинг ҳазинасининг кулини кўкка соурадилар. Одobsизлик, андишасизлик қилиб болалар шoғни вайрон қиладилар. Шоир асарга таъсирли яқун ясади. Ёмонлардан, одobsизлардан қаттиқ ранжийди:

Одоб инсон зийнати.	Ота-ўғил, эл қизи.
Яхши фарзанд ошиар	Ўғил – юртнинг поспони,
Ўз юртининг хислатин	Қиз – бахтимиз юлдузи.
Ёмон кўп бўлса элда,	Содиқ бўлсин ватанга
Хароб бўлар бир куни.	Ҳар ким кичик ёшидан.
Нарсага ўч экан халқ	Бахт қуёшни мангуга
Киради ғафлат томон	Аримасин бошидан!
Ҳамма бола бўлишсин	

Қамбар Отанинг “Китобча ва бузоқча”, “Чавандоз орзуси”, “Тиним билмас Шамолвой”, “Ширин сўз”, “Гилдирак”, “Табиатга раҳмат” каби ўндан ортиқ китоблари ўқувчиларнинг маънавий мулкига айланган.

2. **Тўлан Низом** 1938 йилда Андижон вилоятининг Бўз туманида чўлқувар оиласида таваллуд топди.

Т.Низомнинг сара шеърлари ҳам меҳнат, чўл, чўлларни боғу-бўстонга айлантираётган чўлқувар ва уларнинг фарзандларига аталганлиги билан ажралиб туради. “Чўпон бола”, “Бўз”, “Дарё ва мен”, “Ёшлигим қайдасан?”, “Дўстимга”, “Йўллар”, “Болаликка қайтиш”, “Қалдирғоч” сингари юзлаб шеърларида шу рух бор. Масалан, “Чўпон бола” шеърини олиб кўрайлик. Т.Низомнинг бу шеъри ўзининг ўйноқи мисралари билан қалбларни ларзага солувчи, шу касбга кичкинтойларнинг меҳнаткаш, ўз ишининг фидойиси, жонкуяри бўлган чўпон болага берилган таъриф қайси болага ёкмайди дейсиз:

Чўпон бола,
Чаккон бола,
Яйловга хўп,
Ёққан бола.

Болалар табиат шайдоси бўлади. Табиатни севишга, табиат шайдоси бўлиб камол топишга ўргатувчилар асосан катталар ҳисобланади. Бу борада бадий адабиётнинг ҳам роли катта. “Манзара”, “Офтоб ишқи”, “Илк қор”, “Шаббода”, “Муз” шеърлари билан Т.Низом бу масалага яқиндан танишганини кўрамыз.

Т.Низом ҳозирги замон ўзбек болалар адабиётида эртақ-doston ижодкорлари ҳам овозга эга.

“Бойчибор” эртақ-достони узоқ йилардан бери китобхон болалар олқишига сазовор бўлиб келмоқда. Бу асар боғчалар учун, мактаб, олий ўқув юртлари учун нашр этилаётган кшплаб дарслик, қўлланма, мажмуаларда қайта-қайта чоп этилмоқда.

“Бойчибор” достони орқали шоир болаларни она-ватанни севишга, керак бўлса унинг ҳар бир қарич ери учун ери учун қон тўкишга, ҳайвонларни, айникса, отларни севишга, уларни эҳтиётлаб парвариш қилишга ўргатади.

“Олмаҳон” эртақ-достонида Собир исмли болақайнинг ўжарлиги, қўпол-қўрслиги, олмаҳонга нисбатан ноўрин ҳатти-ҳаракати танқид қилинади.

Т.Низом марҳум шоир Чўлпон тўғрисида “Чўлпон”, ўзбек мумтоз адабиётининг оташин куйчиларидан бири Бобораҳим Машраб ҳақида “Рухи рвоним”, Қамчик девони тўғрисида “Девон” каби достонлари ижодкори ҳамдир.

3. Филология фанлари номзоди, педагогика фанлари доктори, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, Ўзбекистон халқ таълими аълочиси **Сафо Очил** 1942 йил 20 март куни Хоразм вилоятининг Янгиариқ туманида дунёга келган. У бошланғич таълимни шу тумандаги “Олға” ва Охунбобоев номли мактабларда олди, кейин эса Боғот туманидаги Наримонов номли ўрта мактабни тамомлади.

У 1958 йилда Тошкент давлат чет тиллар педагогика институтининг немис тили факультетига кириб, уни немис тили, ўзбек тили ва адабиёти ихтисослиги бўйича тугатди. Сўнгра С.Очил узоқ йиллар Хоразм давлат педагогика институтида ўқитувчи, доцент, бкафедра мудири лавозимларида ишлаб, малакали кадрлар тайёрлаш ишларида самарали фаолият кўрсатди.

Ҳозирда С.Очил “Ўқитувчи” нашриётининг “Ўзбек тили ва адабиёти, педагогика” адабиётлари таҳририятини бошқармоқда. Шунингдек, у Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг профессори сифатида Ўзбекистон халқ таълими тизими учун малакали ўқитувчи-кадрлар тайёрлашга ўз ҳиссасини қўшмоқда.

С.Очил ижодий фаолиятини 1955 йилда бошлаган бўлиб, у болаларбоп шеърлар машқ қилди.

Шоир рамзий ифодалар орқали ўзининг фалсафий фикрларини болалар тилида жаонлантиришга ҳаракат қилди. Бу ўринда “Кунгабоқар” шеъри диққатга лойик.

Кунгабоқар мулойимдир,

Уяти бор,

Ўзига хос қизик, ажиб

Одати бор -

Тунга ерга, кундуз эса

Кунга боқар.

Шу боисдан еру кунга

Бирдай ёқар.

Қорни тўйгач, “йиғиб олар”

У эсини.

Қуёшга ҳам кўрсатади

Елкасини...

Бу шеърда ўзбек халқ оғзаки ижодига хос ботиний параллелизм услуби гавдаланган. Кунгабоқарнинг ўзига хос хусиятлари, ўсиш, “яшаш” тарзи яширин равишда инсонга қиёсланади.

“Соям билан ўйнайман” шеърида айрим субутсизлар тимсоли ёрқин ифодаланган. Бола ўз сояси билан дўст тутинади, ўйнайди. Бироқ соя эсаёса юрса юради, турса туради.

“Пўм” десам-да

Эргашиб келар.

Ундан одам

Қандай қутилар?

Шоирнинг “Қўрқоқлик” шеъридаги ёш лирик қаҳрамон ноҳақликка, адолатсизликка лоқайдликка қарши исён кўтаради.

Сизни ҳам мен сингари,

Биров ноҳақ урганми?

Шунда дўстингиз четда

Ёрдам бермай турганми?

“Ярадор қушча” шеърида илгари сурилган бадиий-педагогик ғоя қушларга нисбатан меҳр, ғамхўрлик туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради.

Тушдагидек не учун,

Учиб юра олмайман.

Ярадор қушчамни мен

Наҳот кўра олмайман.

С.Очил “Тоғ лавҳалари” (туркум), “Мудрайди қишлоқ”, “Эй, қор”, “Қор бола”, “Қиш”, “Оқшом”, “Кўклам қўшиғи” шеърларида табиат манзараларини чизиш орқали болаларнинг эстетик дидини шакллантириш, “Қурашчи бола” да спортга меҳр, “Ҳазонларни супурманг” да инсонпарварлик, “Яхшилик ёвлари” да эзуликнинг ёвузлик устидан тантана қилиши, бошқа кўпгина эса шеърларида Ватанга муҳаббат, ота-онага ҳурмат сингари туйғулар ранго-ранг бўёқларда чизилган.

С.Очил болалар кўшиқчилигини ривожлантиришга самарали таъсир қилган шоирдир. “Тул экаман”, “Ўз тилим”, “Ота-она дуоси”, “Осмонинг тиниқ бўлсин” сингари шеърлар шулар жумласидандир.

С.Очилнинг “Қарға ва булбул”, “Илон ва типратикон”, “Туя билан кучук”, “Товуқ ва симоб понтомимаси”, “Қурбака ва сигарет” сингари масаллари бадий юксак маҳорат билан битилганки, улар болаларнинг диққатини ўзига тартади.

Шоирнинг “Гавҳартош” эртақ достони халқ ичида тилдан-тилга кўчиб юрган афсона бир сюжет-воқеа асосига қурилган бўлиб, унда ота қадри, унинг маънавий-ахлоқий ҳикматлари бадий ифодасини топган. Достоннинг лирик қаҳрамони муайян жамиятда асрлар оша ахлоқий қонуниятга айланиб қолган урф-удум ва анъаналарга қарши бош кўтаради.

Фармонигга минг лаънат, эй шоҳ,
Фармонигдан ўргилдик, тождор.
Удумларинг туфайли, эвоҳ,
Наҳот бола Отага ағёр!

С.Очилнинг “Бургут”, “Нодир паҳлавон”, “Темирчи бобо ва бойўғли” каби эртақлари ҳам болаларнинг маънавий-ахлоқий ва эстетик тарбиясида муҳим аҳамият касб этади.

Умуман олганда, шоир ва олим С.Очилнинг деярли барча асарлари миллий истиқлол ғояси билан суғорилган бўлиб, улар миллий болалар адабиётининг рағнақ топишида муҳим ўринни эгаллайди.

4. Ўзбекистон халқ шоири, адиб ва драматург **Анвар Обиджон** 1947 йилда Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида таваллуд топган. Ҳозирги ШЗбекистон миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. У бир қатор газета ва журналларда ходим, бшлим мудир бўлиб ишлаган. “Ўлпон” нашриётида бош муҳаррир, директор лавозимларида фаолият кўрсатган.

А.Обиджоннинг 1974 йилда “Она ер”, 1980 йилда “Баҳромнинг ҳикоялари”, 1983 йилда “Эй, ёруғ дунё”, “Оловжон ва унинг дўстлари”, “Аламазон и его друзья”, 1985 йилда “Кетмагил”, “Безгак шамол”, 1986 йилда “Масҳарабоз бола”, 1987 йилда “Аканг қарағай Гумат”, “Жуда қизиқ воқеа”, 1988 йилда “Олтин юракли автобола”, 1989 йилда “Даҳшатли мишполвон”, 1990 йилда “Ерликлар”, 1992 йилда “Аламазон ва Гулмат хангомаси”, 1993 йилда “Ажойибхона”, 1994 йилда “Мешполвоннинг жанглари”, 1996 йилда “Алишер ва Хусайин ёки уч ўғри”, 1999 йилда “Олтиариқ хангомалари”, 2001 йилда “Булбулнинг чўпчаклари” қатор тўпламлари чоп этилган.

А.Обиджоннинг “Латифачи ойим” шеъри нафакат шоирнинг, балки бутун ўзбек болалар адабиётининг катта ютуғи ҳисобланади. Асарда бола таълим-тарбиясида халқ оғзаки ижодининг аҳамияти очиб берилади.

Қанд узатса ҳам
Ойим,
Тинмай йиғлар
Гулойим.
Айтгач қизик
“Афанди”
Синглим дарров
Юпанади.

Кичкинтойларни келажакда соғлом, доюрак бўлиб камол топишларида оила, атроф-муҳитнинг таъсири кучли бўлади. Бу ғоя А.Обиджоннинг “Дарбоз бола” шеърида кўзга ташланиб турибди.

Лангарчўпни маҳкам ушла,
Ўйна, лочин!
Ботирларнинг кўнглин хушла,
Ўйна, лочин!

Кўрқоқ эса хавас қилмай,
Тураверсин.
Эҳтиёт бўл, деб маслаҳат
Бераверсин.

А.Обиджоннинг “Ватан” асарида вайронада яшайдиган Бойқуш ўз ҳаётида мамнун, вайронаси билан шод. Негаки, вайрона бўлса ҳам ўз уйи бор.

- Сенга битта савол,
Менга қулоқ сол хой, қуш.
Вайронада яшайсан,
Номинг эса нақ Бойқуш.
Айт-чи наҳот сен бойсан?

- Асл бойлик нелигин

Тушунмайсан, чамаси,
Бу – вайрона бўлса ҳам,
Ўзимники, ҳаммаси,
Шунинг учун мен бойман.

А.Обиджон ўзбек адабиётида ўзига хос мактаб яратган шоирлардан бири ҳисобланади. Буни кўпроқ унинг турли буюмлар, жонзотлар, ўсимликлар ҳақида яратган асарларида кўзга ташланади. Ғазал

жанрида яратган “Булбулнинг саломномалари” ўзбек болалар адабиётида катта воқеа бўлди. Бу асарда турли хил нарсаларнинг ўзига хос қирралари очиб берилади.

А.Обиджоннинг ўнлаб кисса ва дostonлари, эртақ ва драмалари болалар қўлидан тушмай келаётир.

5. Ҳамза Имомбердиев 1954 йилда Қозоғистон Республикасининг Чимкент вилоятининг Сузак қишлоғида деҳқон oilасида таваллуд топди. Ҳозирги Низомий номли Тошкент давлат педагогика университетининг филология факультетида ўқиди.

Ҳ.Имомбердиев ўз фаолиятини ўз меҳнат фаолиятини “Тонг юлдузи” газетасида бошлади. Умрининг сўнгги ўн йилини эса “Чўлпон” нашриётида кичкинтойлар учун катта адабиёт чоп этадиган масканда муҳаррирлик билан ўтказди.

Ҳ.Имомбердиев “Қувноқлар қувончи”, “Шокаладхўрлар”, “Қулги шаҳарчаси”, “Ғаройиб пуфак”, “Ойдаги томоша”, “Қутичада миттича”, “Лофчилар-алдоқчилар”, “Ғаройиб кент хангомалари”, “Бир кунлик муъжиза” каби китоблар муаллифи сифатида болалар дилидан мустаҳкам жой олди. Шоир асарлари ранг-баранг. У ҳар бир катта-кичик асарида кенжа китобхон дўстларини нимагадир ўргатади, ўрганишга, ибрат олишга, турмушда хулоса чиқариб яшашга чорлайди. “Тарбиячи” асари бунинг ёрқин исботи бўла олади.

Тунов куни футболга
Кетаётсам тез шошиб,
Қўзи ожиз чол йўлда
Турган экан адашиб.
Иккиланиб турдим мен,
Бир з ҳаёл сурдим мен.
Футбол завқи бир дунё,
Йўлни тўпга бердим мен.
Тўпга тегмасдан оёқ
Қайтардики изимга.
Қарши чиқмоқ фойдасиз,
Қайга борай даъвога?
Қўлларидан олиб тез,
Йўл кўрсатдим бобога.

Инсон ҳаётда соғлом, тетик, қўркмас жасоратли бўлиб камол топиши зарур. Мабодо у соясидан ҳам чўчиб, ҳадиксираб, қўрқиб яшайдиган бўлса, бундай бола келажакда омадсиз, толесиз бўлиб қолади.

Ҳ.Имомбердиев “Ёлғизликда” шеърида худди шу масала устида тўхталади.

Билсак Ботир бир палла
Қўшиқ айтиб баралла
Мадад бериб баралла
Ботбот қараб изига
Қўркинчдан қочиб борар.

Ҳ.Имомбердиев 1997 йила вафот этган.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ЖАҲОН БОЛАЛАР АДАБИЁТИ. ДАНИЕЛ ДЕФО ВА ЖАННИ РОДАРИ АСАРЛАРИ

(2-соат)

Режа:

1. Жаҳон болалар адабиёти ва унинг ўзига хос тараккиёт босқичлари
2. Даниел Дефо ва болалар китобхонлиги.
3. Ж.Родарининг ижод йўли.

1. Мустақил мамлакатимизда катталар адабиётининг ажралмас бир бўлаги бўлган болалар адабиётининг ривожланиши, ҳар томонлама бойиб боришида таржима асарларининг ўрни, аҳамияти катта. Негаки таржима асарларини ўқиган ҳар бир ёш китобхоннинг дунё ҳақидаги фикри, тасаввури бойиб, ўша халқнинг яшаш шароитлари, урф-одатлари, меҳнатлари, орзу-интилишлари билан ошно бўлади.

Асарлар оша худди эртақ каби элдан-елга, тилдан-тилга ўтиб дилларни яшнатиб юрган “Қизил шапкача” (Ш.Перро), “Робинзон Крузо” (Д.Дефо), “Гулливернинг саёхатлари” (Ж.Свифт), “Дюмчаҳон” (Х.Андерсон), “Олтин балиқ” (А.С.Пушкин), “Том Сойернинг бошидан кечирганлари”, “Шаҳзода ва гадо” (М.Твен), “Капитан Грант болалари”, “Остин-устун” (Ж.Верн), “Дон Киход” (Ж.Сервантос) каби асарлар ёш қалбларда оламга нисбатан қизиқишларни жўш урдириб юборади.

XX асрда бунёд этилган “Маугли” (Р.Киплинг), “Кичкина шахзода” (А.де Сент-Екс Юпери), “Катта ва кичик Карлсон” (А.Линдгрэн), “Тошкент – нон шаҳри” (А.Ниверов), “Винни Пух” (А.Милн),

“Ахмоқ сичқонча ҳақида эртақ” (С Маршак), “Уч бақалоқ” (Ю Олерша), “Қувноқ Жапбақлар” (Б Кербобоев), “Доктор Айболит” (Куковский), “Темир ва унинг командаси” (А Гайдар), “Чиполлинонинг саргузаштлари” (Ж Родари), “Стёпа амаки” (С Михалков), “Ким бўлсам экан?” (В Маяковский) сингари олам кезиб юрган асарлар ўзбек китобхон болаларида катта таассурот қолдирмоқда.

Юқорида тилга олинган асарлар ёш китонхонни нимагадир ўргатади, нимагадир даъват этади. Бу асарларнинг катта кўпчилигида она – ватанга муҳаббат, унинг озодлиги ва бахти учун жон фидо қилиш (“Уч бақалоқ”); ношукур бўлмаслик, ота-она панд-насихатига қулоқ солиш (“Ахмоқ саичқонча ҳақида эртақ”); инсон ва инсонга меҳр (“Маугли”), табиатни асраш, ҳайвонот оламини севиш, (“Доктор Айболит”); одамлар хизматини қилиш, беминнат ёрдам кўрсатиш, (“Тимур ва унинг командаси”); ўзига пишиқ пухта бўлиш, ички сирларини ўзгаларга ошкор қилмаслик, (“Қизил шапкача”); намунали ўқиш, касб-хунар эгаси бўлиш, (“Ким бўлсам экан”); сергак, тadbиркор, қувноқликка интилиш, (“Қувноқ Жапбақлар”); олийжаноб ғояларнинг ётиши болаларнинг таржима асарларига нисбатан бўлган қизиқиш ва иштиёқларини ўциради.

2. XVII – XVIII аср инглиз адабиётига, жумладан, роман жанрига асос солган машҳур адиблардан бири **Даниел Дефо** бўлади. У публитсист ва журналист сифатида ҳам ўша йилларда Англияда ва умуман Европада ном чиқарган. 1660 йилда Лондон шаҳрида савдогар оиласида дунёга келган Девонинг бутун ўтмиши ажойиб-ғаройиб воқеаларга бой бўлди.

Дефонинг отси ўз фарзандини худди ўзи каби диндор бўлиши учун ҳаракат қилади. Шу ўй-ниятини амалга оширишида ўғлини Пуритан академиясига ўқишга беради. Бўлажак адиб ўзига савдогарчиликни танлайди. У савдо-дотик ишлари билан дунёнинг кўп мамлакатларида бўлади. Одамларнинг яшаш шароити билан яқиндан танишади. Мақолалар ёзиб, ўз юртидаги черков ва аристократларнинг ноўрин ҳатти-ҳаракатларини кескин қоралайди.

Дефо мақола, памфлетлардан ташқари “Робинзон Крузо”, “Робинзон Крузонинг кейинги саргузаштлари”, “Робинзон Крузонинг жиддий мулоҳазалари”, “Капитан Синглтон”, “Калавернинг мемуарлари”, “Машҳур Молл Флендерснинг қувонч ва ташвишлари”, “Полковник Жакнинг тарихи ва саргузаштлари ҳаёти” каби романлар; иқтисод, тарих, педагогика, география ва фалсафага бағишланган ўнлаб китоблар ёзди.

Дефо гарчанд Робинзон Крузо ҳақида учта роман ёзган бўлсада, энг самаралиси, унинг номини жаҳонга ёйгани “Робинзон Крузо” (1719) бўлди. У бу китобда 1713 йилда инглиз ёзувчиси Речарт Стил томонидан шотландиялик матрос Александр Селкрик очеркни асос қилиб олди. Александр Селкрик - Робинзон Крузо 1676 йилда Шотландиянинг Ларга шаҳрида этикдўз оиласида туғилган. У болалик чоғлариданоқ денгизчи бўлишни орху қиларди. Шунинг учун ҳам у адмирал Уилям Дампер жануб томондаги денгизларга экспедиция уюштирмоқчи бўлганда кемасига штурман бўлиб ишга ёлланади. Кема атлантика океанини кесиб ўтиб, Жанубий Америка қирғоқларигача етиб боради. Улар Жанубий Американи ҳам айланиб ўтиб, Тинч океанига чиқишади. Чучук сув тугагач, кема 1704 йилда Хуан Фернандес оролида сув ғамлаш учун тўхтади. Кемага усов олинаётганда Александр Селкрик капитан билан уришиб қолади. У бир сўзли бўлганлиги учун ўртоқларининг панд-насихатларига ҳам қулоқ солмайди. Кема Маса-Тера оролига яқинлашганда ўзига тегишли бўлган асбоб-анжомларни олиб оролда тушиб қолади. Раҳми келган ўртоқлари унга милтиқ, озроқ ўқ-дори, пичоқ, болта, идиш, кўрпа-ёстиқ ҳам қолдиришади. Оролда бир кеча тунагач, у катта хатога йўл қўйганини англайди.

Селкрик кимсасиз оролда 4 йилу 4 ой ҳаёт кечиради.

Селкрик яшаган Маса-Тера ороли Чилининг Сантяго шаҳридан 450 км ғарбда, Тинч океанида жойлашган. Оролда заҳарли илонлар ҳам, йиртқич ҳайвонлар ҳам йўқ бўлиб, фақат ёввойи эчкилар пода-пода бўлиб яшашарди холос. Вақт ўтиши билан Селкрик эчкилардан бир нечтасини қўлга ўргатади, аста-секин уларнинг сутидан қатиқ, пишлок, сузма тайёрлайди.

Александр Селкрик ёғочдан ўзига иккита уй солади, унинг полига эчки пўстагини тўшайди. Шундай қилиб у кулбали ҳам бўлиб олади. У фалокат натижасида тошга урилиб мажақланиб кетган кемалардан михларни суғириб олиб, ундан қўлбола қармоқ ясаб, балиқ овлайди. У оролнинг ҳамма томонини қадам-бақадам кезиб чиқади, баландроқ ерларга узоқдаги кемалар кўриши учун маёқлар ясайди.

Ниҳоят, Селкрик орзиқиб кутган дамлар етиб келади. Бу воқеа 1709 йилда 31 январ куни содир бўлди. Оролга тасодифан келиб қолган “Дик” номли кема селкрикни олиб кетади.

Селкрик узоқ жудоликдан сўнг 1712 йилда Шотландияга қайтгач, ун иота-оналари жуда яхши кутиб олишади, ҳамма шароитни яратиб беришади. Бироқ Александр ўзини жуда ғалати тутайди, ҳеч ким билан сўзлашмай, ўзи билан ўзи овора бўлиб юради. У отасига қарашли боғнинг бир четидан ғорга ўхшаш ертўла қавлаб, умрининг охиригача ўша ерда танҳо ўзи яшайди ва 1721 йилда вафот этади.

Ҳозир Селкрик яшаган Маса-Тара ороли Робинзон Крузо ороли деб аталади.

Робинзоннинг кимсасиз оролда амалга оширган ҳар бир иши ёш китобхонни ўзига мафтун этади, унинг ғайратига-ғайрат, шижоатига-шижоат қўшади, уни довурак бўлишга, меҳнат қилишга, касб-кор эгаси бўлишга ўргатади. Оддий бир мисол: лойдан коса, ликоп, хурмача, қувача, паёла ва бошқа рўзгор буюмларини ишлаши; болалигида сават тўқишни ўрганиб олгани ва бу хунарининг ёлғизликда унга қўл келгани қайси болани қизиқтирмайди дейсиз!

Робинзоннинг ўзи боғда яшайди – ўзи ўрмон ҳокими, бу ерда дов-дарахтлар тўлиб-тошиб ётади. Шунга қарамай у боғбончилик қилиб кулбаси ён-атрофига ниҳоллар экиб ўстиради. Ҳар бир қиладиган иши, ҳар

бир босадига қадами, ўтаётган умри ҳисобли. Буни у сезиб, кимсасиз оролдан ҳали бери чиқиб кета олмаслигини билиб яшаган Крузо қатъий режа асосида ҳаракат қилади, умидсизликка тушмайди, ўзига-ўзи тасалли бериб яшайди. Бу фикрни унинг кундалиги ҳам тасдиқлаб турибди:

ЁМОН

Мен одам қадам босмаган, хувиллаган оролда саргардон бўлиб қолдим, қутилиш учун ҳеч умидим йўқ.

Мен инсонлардан айрилиқда қолган бир мискин одамлар киёфасидан қувғин бўлган бир саҳройиман.

Кийимларим оз қолди ва ҳадемай кип ялонғоч қоламан.

Одамлар ёки йиртқич ҳайвонлар даф қилгудек бўлса, мен ўзимни ҳимоя қила олмайман.

Бу ерда мен билан дардлашадиган, менга руҳ ва таскин берадиган ҳеч ким йўқ.

ЯХШИ

Ҳамроҳларим каби денгизга ғарқ бўлиб кетишим ҳам мумкин эди-ю, аммо тирик қолдим.

Лекин шуниси борки, мен очликдан ўлмадим ва бу саҳрода ҳалок бўлиб кетмадим.

Лекин бу ернинг иқлими иссиқ, кийим-бошсиз ҳам яшаш мумкин.

Лекин бу оролда одамлар ҳам, йиртқич ҳайвонлар ҳам йўқ. дахшатли йиртқичлар макони бўлган Африка саҳроларида қолиб кетмаганим учун ўзимни бахтиёр қиламан.

Лекин турмуш учун керакли ҳамма нарсаларни ғамлаб ва ўз кунимнинг охиригача етадиган озуқаларни йиғиб олганман.

Дефонинг барча асарлари болаларни пишиқ-пuxта бўлишга, ҳаётда мустақил ҳаракат қилишга чорлайди.

3. Жанни Родари 1920 йил 23 октябрда Италия шимолида, Альп тоғлари этагида жойлашган Оменря шаҳарчасида дунёга келди.

Болалигида Жанни жуда кўп нарсаларни орзу қиларди. У гижжакчи бўлиш ниятида бир эски гижжакни ғийтиллатгани-ғийтиллатган эди. Мусиқага бўлган унинг ҳаваси дилидан бир умр жой олиб қолди. Унинг шеърларида ҳам, наср асарларида ҳам мудом мусиқий оҳанг ҳайратомуз овозини бир эслаб кўринга, “у шу қадар ажойиб, шу қадар жўшқин оҳангда баланд овоз билан куйлар эдики, дастлабки ноталарни ижро этиши ҳамоноқ театр деворлари чок-чокидан сўкилиб кетарди” ўзининг “Темир панжара қўшиғи” деган шеърий ҳикоясида ёзувчи эски панжара чивигига линейка ишқалаб чалаётган бола қалбининг сирли торларини шу қадар назокат билан чертиб ўтадики, бу чертишдан бола мўъжизавий оҳанглар қулоғига келиб урилаётгандай ҳис этади.

Родари расом бўлишни ҳам ният қилган эди. Бироқ диний мактаб чангалига тушиб қолиб, бу орзуи ушалмай қолади. “Афсуслар бўлсинки, - деб ёзган эди адиб, - мактабда бизни шунақанги зерикарли ишларни бажаришга мажбур қилар эдиларки, бундан тоқатимиз тоқ бўлиб, тарс ёрилар даражасига келар эдик”.

Диний мактабда Родари икки йилдан ортиқ чидолмади. 1937 йилда у етти ёшида таъқиблардан қочиб, Варезеда яширинган германиялик муҳожирларга итальян тилини ўргата бошлади. Бироқ кўп ўтмай улар итальян фашистлари таъқибига учраб, қочиб кетишга мажбур бўлдилар.

Родари университетда лекциялар тинглар экан, бир вақтнинг ўзида бошланғич мактабда ўқитувчилик ҳам қила бошлади, чунки унинг болаларга меҳри бекиёс эди.

Родарининг ўқитувчилик фаолияти иккинчи жаҳон уруши туфайли бўлиниб қолди. Бир дақиқа ҳам ўйланиб ўтирмасдан у инатлий қаршилиқ сафларига бориб қўшилди ва фашизмга қарши фаол кураш олиб борди. Айни ўша пайтда Родари Италия Коммунистик партияси - ИКПга аъзо бўлиб кирди.

Урушнинг сўнгги гумбур-гумбурлари тиниб, Италия фашизм бўйинтуруғини улоқтириб ташлагач, Жанни Родари Варезедаги маҳаллий ёшлар федерациясининг “Ордине нового” (“Янги тартиб”) ҳафталик органига бошчилик қилади. Ёш журналист ёзган мақоллар унинг ноёб истеъдодини, ҳаётдаги энг муҳим воқеа-ҳодисаларни илғаб олишдаги зийраклигини, булар ҳақда мароқли ҳикоя қилиб бериш лаёқатини намоён этди. Ҳафталик саҳифаларида Франческо Арикотки лақаби остида унинг илк саҳифаларида чоп этила бошлади.

1948 йилда Жанни Родарини итальян коммунистларининг органи бўлмиш “Унита” (“Бирлик”) газетаси редакцияси билан ҳамкорлик қилиш учун Миланга таклиф этишди. Журналист мамлакат бўйлаб кўпгина сафарларда бўлди, фабрика ва заводларни бориб кўрди, кишлоқ ва кентларни кезд.

1950 йилда Жанни Родарини “Унита” газетасининг пойтахтидаги редакциясига таклиф этишади ва газетага илова тарзида “Пионере” (“Пионер”) болалар ҳафталик журнали ташкил этишни топширади. “Бошда, - деб эслайди ёзувчи, - бу таклифни эшитиш ҳам менга малол келди. Бироқ бу партиявий топшириқ эди, гарчи ўзимда бирон-бир жиддий қизиқиш бўлмаса-да, рози бўлшдан ўзга чорам йўқ эди. Чунки партия топширган ҳар қандай ишни бажаришга ҳар биримиз астойдил бел боғлаган эдик”.

1950 йил сентябридан 1953 йил декбрига қадар Родари ёзувчи Дина Ринольда билан биргаликда “Пионере” журналига раҳбарлик қилди. Шу йиллари унинг болалар учун ёзилган биринчи китоби босмадан чиқди. Журнал саҳифаларида эса Родарини бутун дунёга танитган машҳур “Чиполлининг саргузаштлари” қисса-эртаги биринчи марта босилиб чиқа бошлади.

Чорак аср муқаддам ёзилган “Телевизор ичига кириб қолган Жип” эртаги бизнинг кунларимизда ҳаддат ташқариш замонавий жаранглайди. У бутун жаҳон олимларини коитонни тинчлик мақсадида

ўзлаштиришда, самовий урушларга қарши курашда ҳамкорлик қилишга даъват этади. Самовот қаърида қандайки жамият мавжуд бўлмасин, барқаси бир ёқдан бош чиқармоғи даркор, деб ҳайқиради “Янги йил арчалари сайёраси” эртаги.

Жанни Родарининг бошқа бир “Осондаги торт” эртаги воқеа-ҳодисаланинг ўта ҳаёлпарастларча йўналиш касб этишига қарамай (бунда Рим устида портлаган атом бомбаси улкан тортга айланиб қолади), барча кишиларга, ҳатто болаларга тинчлик учун, ядро урушига қарши курашиш зарурлиги тўғрисида гапирилади.

“Осондаги торт” китоби учун Жанни родари умумевропа мукофоти ва медалга сазовор бўлди. “Телевизорга кириб қолган Жип” ва “Хатолар китоби” (“қандай хатолар бўлмайди”) асарлари ҳам юксак мукофотлар билан тақдирланади. Мазкур эртакларда гоҳо “хатолар ризқи-рўзимиз - нондек зарурий ва фойдали” бўлиши ҳам мумкин, лекин “фақат болалар хато қилишганда эди, дунё ҳаддан ташқари гўзал бўлар эди”. 1967 йили Жанни Родари Италиянинг энг яхши ёзувчиси деб тан олинди. 1970 йилда эса ўзининг бутун ижодий фаолияти учун у болалар адабиётида Нобель мукофоти билан тенг турувчи Халқаро Андерсен мукофотини олишга сазовор бўлди.

Жанни Родарининг энг яхши ният билан тутган ўз “Оқ китоби” бўлар эди. Ўз кузатишлари, ўйлари, кизик-кизик далиллар, теша тегмаган иборалар, кулгили гапларни у доим ана шу китобга қайд қилиб қўярди. Ҳаёлотлар хусусияти ҳақидаги фикр-мулоҳазалар ҳам бу китобда анчагина жамланиб қолган эди. Ёзувчи-эртакчи ҳақидаги ўйлар якуни 1973 йилда нашрдан чиққан “Ҳаёлот грамматикаси (Эртак тўқиш санъатига кириш)” китобида ўз аксини топган эди. Бу китобда Родари ўзининг болаларга оид сеҳрли эртакларни қандай ёзиш усуллари ҳақида сўзлаб беради. Гарчи бу катта ёшдаги китобхонларга мўлжалаб ёзилган бўлсада, кўпгина болалар, ёзувчининг ҳазил тариқасида айтган таъбири билан “янглишиб” ўқиб қўйганлар. Китоб родарича зукколик билан ғоят содда тилда ёзилган эди. “Ҳаёлот грамматикаси” асосида ётган бош ғоя, - деб таъкидлайди ижодкор, - тасаввурот ҳамма нарса қўл остимизда деб ҳисобловчи бир ҳовуч бир ҳовуч машҳур одамлар учун қандайдир имтиёз эмас, деган хулосага олиб келади.

Жанни Родари жуда кўп нарсаларни орзу қилар эди, бироқ ҳаммасини рўёбга чиқаришга муяссар бўлди дейиш кийин, албатта. Ёзувчи 1980 йил 14 апрелда, олтимиш ёшлик умр тўйига бир неча ой қолганда тўсатдан вафот этади. Бироқ ёзувчининг ўй-фикрлари, меҳнатлари, ҳукко ва шўх эртаклари ёруғ оламда узок йиллар яшаб қолишига асло шубҳа йўқ. Ажойиб фикр ва ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган сара китоблар яратар экан, эртакчи-ёзувчи эртанги кун одамларини тарбиялашда бекиёс хизматлар қилаверади. У болаларимизнинг мард ва оққўнгил, меҳрибон ва ҳалол, қувонч ва дилкаш, теран ақл ва бой ўй-фикр эгалари бўлиб етишишларини чин дилдан истар эди. Чунки, бой ўй-фикрлар “ҳеч ким қўл бўлиб қолмаслиги учун ҳам ҳар бир кишига ғоят зарур нарсадир”. Жанни Родари ўзининг бутун ижодий фаолияти билан ана шу мақсад сари интилиб келган эди.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

Д.Дефо ва жаҳон болалар адабиёти, ҳаёти ва ижоди, “Робинзон Крузо”. Ж.Родарининг ижод йўли. Эртаклари ҳақида. “Хатолар китоби”. “Оқ китоб”. “Ҳаёлот грамматикаси”.

Мавзуга оид саволлар:

1. Д.Дефо асарлари ҳақида.
2. “Робинзон Крузо” асари ҳақида.
3. Жанни Родари ким бўлган?
4. Эртакларини сананг.
5. Эртаклари мавзуси.
6. Матбуотдаги фаолияти ҳақида.
7. “Хатолар китоби” ҳақида гапиринг.
8. “Телевизорга кириб қолган Жип” асари ҳақида гапиринг.
9. “Оқ китоб” нинг мундарижаси.
10. “Ҳаёлот грамматикаси” мавзуси.
11. Ж.Родари эртакларидан бирини таҳлил қилинг?
12. Мавзу бўйича тест тоширқлари тузинг.

Адабиётлар:

- Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.
1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006
 3. Мировая детская литература. 15т. М., 1984-1988.
 4. Жанни Родари. Рим эртаклари. Т., 1989.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

ШАРЛ ПЬЕРО, ЖАНОТОН СФИФТ АСАРЛАРИ ВА БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

(2-соат)

Режа:

1. Шарль Перро - машхур эртақчи.

2. Жонотон Свифт ва “Гулливернинг саёҳатлари”

1. Буюк француз шоири ва танқидчиси **Шарль Перро** бадий эртақ асосчиси сифатида маълум ва машхурдир. У ўзининг “Қизил Шапкача”, “Золушка”, ва “Этик кийган мушук” асарлари билан жаҳонга танилди.

Ш. Перро бадий эртақлар ижод этишдан один халқ оғзаки ижодини меҳр ва иштиёқ билан чуқур ўрганди. Шунинг учун ҳам у ўз эртақларида халқ удумларини дадил илгари сурди. Перро қаҳрамонлари ўз меҳнатсеварликлари ҳамда саҳийликлари билан ажралиб турадилар. Ғаразғўйлик, мактанчоқлик, қизганчиқлик ўрнини яхшилик, меҳрибонлик босиб кетиши ҳамон китобхонни шод этиб келмоқда.

Шарль Перродан бор йўғи 11 та эртақ сақланиб қолган. Қайси эртақига назар ташламанг, барчасида болалар завқ оладиган қирралар бор эканлигини дарров пайқайсиз. Дунёда унинг “Этик кийган мушук” ўқимаган ёки эртақ асосида яратилган мультфильмни мириқиб томоша қилмаган бола топилмаса керак.

Эртақда ақллилик, билимдонлик, топағонлик бош масала қилиб қўйилади. Бошқа асарларида бўлгани каби Ш. Перро бу эртақда фолкльор аъналарига яна бир бор содиқ қолади. Эртақ қаҳрамони тегирмончининг кенжа ўғли Карабас фаҳм-фаросат, ақл билан иш кўриб, ўз мурод-мақсадига етади, бахтиёр бўлади.

Шарль Перронинг барча персонажлари пишиқ-пухталиклари билан ажралиб турадилар. Уларнинг катта-кўпчилиги одамларни, ҳайвону паррандаларни севиб, эркалаб, эъозлайлиган бўладилар. Золушкани (“Золушка”) олиб кўрайлик. Унинг ўғай онаю қизлар хуш кўрмайдилар холос. Қолган барча жонзот Золушкани дейди. Уни ўз бахтини топиб, осойишта турмуш кечиришини истайди. Золушка жуда чиройли, одобли, камтарин, ширинсўз, одамларга, жониворлару паррандаларга нисбатан меҳрибон. Унинг бундай фазилатлари, меҳнат, ҳалоллик ва поклик билан ҳаётда ўз ўрнини топиши, севганига турмушга чиқиб бахтли бўлиши эртақ тингловчисида яхши тассурот қолдиради.

“Қизил шапкача”да адиб қишлоқ ҳаёти картинасини чизиб беради. Асар қаҳрамони соғлом, тетик қизча. Қизил шапкача ғам, ташвишлардан холи. Шунинг учун ҳам бўрининг ёвузлигини, писмиқ ва муғамбирлигини сезмаган ҳолда қаёққа ва нега кетаётганлигини бўрига бирма-бир айтиб беради.

Бошқа эртақларда бўлгани каби “Қизил шапкача”да ҳам воқеа яхшилик билан тугуши болаларнинг қувончига қувонч қўшади.

Шарль Перронинг “Ҳаворанг соқол”, “Боб”, “Эшак териси”, “Уйкудаги малика” каби эртақлари худди “Қизил шапкача” каби болаларбоқдир.

3. Ўзининг “Гулливернинг саёҳатлари” романи билан жаҳонга танилган **Жонатан Свифт** Ирландиянинг пойтахти Дублинда руҳоний оиласида таваллуд топди. 1989 йилда онба юрти Англияга келди. Бу ерда яқин қариндоши, ёзувчи, давлат арбоби сифатида фаолият кўрсатаётган Вилиям Темгагга котиблик қилди, яхши-ёмон одамлар билан танишди, ҳаётнинг паст-баландини ўрганди, унинг бой кутубхонасидан фойдаланди. Дублинга қайтган Свифт бу ерда университетнинг диний факултетига ўқишга кирди. Узоқ йиллар Дунлин ибодатхонасининг нозири сифатида хизмат қилди, бадий ижод билан шуғулланди. Ричард Стил томонидан нашр этилган “Лақма” сатирис журналида шеър ва ҳикоялар билан кўзга ташлана бошлади.

Натижада адибнинг “Китоблар жанги”, “Бочка ҳақида эртақ”, “Мовутфуруш мактублари” каби романлари юзага келди. Свифт ўнлаб роман, очерк, панфлет ва бошқа асарлар ёзган бўлсада, аммо у фақат “Гулливернинг саёҳатлари” асари билан кенг китобхонлар оммасига танилди.

“Гулливернинг саёҳатлари” замирида Свифт ўз замонасидан, оша давр Англиядаги чирик турмушдан, урф-одатида, давлат сиёсатидан, фан ва маданиятининг тубанлигидан қаттиқ кулади. Асар мазмунининг ҳайратомузлиги, образнинг қўямалиги, лавҳаларнинг мазмун ва маънога бойлиги уч асрдан зиёдроқ вақтдан бери ёш китобхонларга завқ ва шавқ бағишлаб келади.

Асар қаҳрамони миттивойлар ўлкасида тоғ одамга айланади. Оёғи остида минглаб лилипутлар уймалашади. Гулливернинг рўмолчасида чавандозлар от ўйнатади, қаҳрамон 600 та тўшакда ухлайди. Дарозлар ўлкасида эса Гулливернинг ўзи митти бўлиб қолади. Кичкина кути-сандиқчада яшайди. Сўнг сандиқчани бургут чанғалида осмонга олиб чиқиб кетади. Гулливер отлат орасига бориб қолади. Бу ерда отлар одамларни миниб юради. . . Гулливер турли афсонавий жойларга бориб, ажойиб – ғаройиб фантастик воқеаларни бошдан кечирсада, унинг характери, феъл- атвори, ички дунёси ниҳоятда ҳаққоний, реалист бўтоқларда чизилади. Бу лилипутлар ўлкасидаги ахмоқона тартиб-қоидаларга норозилик билдирмайди, уларга барча фуқаро қатори бўйсунди. Фақат ҳаёти ҳавф оқида қолгандагина қувлик билан иш тутиб, қочиб кетишга муваффақ бўлади.

Свифтнинг қаҳрамони замонасининг софдил, инсонпарвар, ҳақиқатгўй вакили. У лилли питияда экан, босқинчилик урушларига қарши чиқади. Гулливер ерда аҳолига ёрдам беришга, маслаҳатларини аямасликка тайёр. У ўзининг камтарлиги, самимийлиги билан китобхонларнинг муҳаннатини қозонади.

Гулливер ўтқир ақл эгаси, у ҳамма ерда кўрган-кечирганларини чуқур идрок этади. Қаҳрамон ўзи саёҳат қилиб юрган мамлакат амалдорларнинг золим, босқинчи эканлигига қарши бўлса, ўтмишнинг Брут

сингари ажойиб республикачилари билан фахрланади. Қаҳрамон образидаги бу хусусиятлар ёхувчининг эркин ижтимоий тузум тарафдори эканини кўрсатади. Гуллибер образининг халқчиллиги ана шунда.

Гулливер образи оркали муаллиф лилли путлар, олимлар ва ехуларнинг Англиядаги барча прототипларига қаҳшаткич зарба беради. Лилли путия мамлакатидеги бемаъниликларни устидан кулиш, олимларнинг сохталигини фош қилиш, маймун қиёфасидаги инсонлар - ехулардан нафратланиш роман қаҳрамонининг олижаноб инсонлигини англатади.

Жонатан Свифт асарлари бугунги ўзбек болаларини яхши ўқишга, меҳнаткаш бўлишга, ўз юртларини кўп ва ҳўп севишга даъват этади.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

“Қизил шапкача”, “Золушка”, “Гулернинг саёхатлари”

Мавзу бўйича саволлар:

1. Свифт Англияда ким билан дўстлашади? У ким эди?
2. «Китоблар жанги» номли машҳур ҳажвий-панфлетининг яратилиш тарихи ҳақида гапиринг.
3. Мансабдор дўстлари нима учун Свифтни ёқтирмади? Фикрингизни билдиринг.
4. «Гулливернинг саёхатлари» романи неча қисмдан иборат?
5. Свифт қаҳрамони қандай шахс?
6. Гулливер образининг халқчиллиги ҳақида сўзланг.
7. ХВИИИ аср инглиз маърифатчилик реализми адабиётининг энг яхши намунаси қайси?
8. «Гулливернинг саёхатлари» романи кимлар томонидан ўзбек тилига таржима қилинди?

Адабиётлар:

1. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. Т.; 2002 й.
2. С.Ғозиева, Д.Очилова, Л.Даминова «Бадий терма китоб» Т.; 1993
3. Ж.Шарипов. Ўзбекистонда таржима тарихидан. 20-35-б.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

АКА-УКА ГРИММЛАР ВА АНДЕРСОН ЭРТАКЛАРИ

(2-соат)

Режа:

1. Ака-ука Гриммлар ва жаҳон болалар адабиёти.
2. Х.К.Андерсон ва унинг жаҳон болалар адабиётида тутган ўрни.

1. Ака-ука (Якоб 1785-1863, Вильгельм 1786-1859) Гриммлар Маркбург университетида ўқишиб юрган чоғларидаёқ ўрта аср немис тарихи ва маданияти ҳуқуқ ва мифологияси, халқ оғзаки ижоди ҳамда тил ва адабиёти билан шуғуллана бошладилар.

Ўқиш, ўз устида қаттиқ ишлаш Гриммлар учун бахт йўли бўлди. Улар аввал Гёттенген, кейинчалик эса Берлин университетининг профессорлари бўлдилар. Якоб немис тили тарихи грамматикасини мифология билан, Вильгельм эса ўрта аср немис адабиёти ва халқ оғзаки ижодини чоғиштирган ҳолди ўргана бошладилар. Немис халқ оғзаки ижодининг гуллаб-яшнашига, олам кезишига бир кўприк ясадилар. Нихоят, 1812 йилда Гриммлар томонидан яратилган эртакларнинг биринчи жилди “Болалар ва оилавий эртаклар” юзага келди. 1815 йилда иккинчи жилд, 1822 йилда эса ҳар иккала жилдини умумлаштирувчи учинчи жилд босилиб чиқди.

Гриммлар эртакларнинг катта-кўпчилиги бевосита эртақ айтувчилардан тинглаб, баъзиларини эса деҳқонлар билан суҳбатлашиб ёзиб оладилар. Халқдан олинган эртакларнинг ҳар бири Гриммлар томонидан қайта ишланиб, бадий тус олиб яна халққа қайтарилди.

Гриммларнинг уч жилдли китобларига икки юздан ортиқроқ эртаклар жамланган бўлиб унда муаллифлар кўпроқ афсонавий, майиший ва ҳайвонлар ҳақидаги эртакларни умумлаштиришга ҳаракат қилганлар. Ҳар бир эртақда сахийлик, меҳнатсеварлик, ботирлик каби фазилатлар билан бирга қўрқоқлар устидан кулиш, дангасалик ва ёлғончиликни қаттиқ қоралаш биринчи ўринда туради. Шуниси ҳам қувонарлики, кўпинча Гриммларнинг эртакларининг асосий қаҳрамонлари шох ва шахзодалар эмас, балки камбағал, бева-бечораларнинг ўғил-қизи, чўпон ёки солдат бўлади. Улар ўзларининг ибратомуз ишлари билан эртақ тинглавчида чуқур таассурот қолдирадилар.

Ақл билан иш кўриш, билимдонлик “Тилло ғоз”, “Шишадаги арвоҳ”, “Уч ака-ука” эртақларида яхши берилган.

Гриммларнинг дунёга машҳур бўлган “Золушка”, “Қор қиз” эртакларининг қаҳрамонлари ҳаммадан туртки ейдиган, сўқиш эшитадиган ва энг паст ҳолда қийин юмушларни бажарадиган қизлар бўлиб, эртақ давомида ўзларининг ҳалол меҳнатлари, ёқимли сўз ва табассумлари билан бахтиёр бўладилар.

Гриммларнинг “Қуён билан типратикан”, “Бўри билан тулки” асарлари масал жанрига яқин туриши китобхонда катта таассурот қолдиради. “Яков Гейц”, “Ганцнинг бахти”, “Ботир тикувчи”, “Ёш пахлавон”, “Бремен мусикачилари” каби эрталари ўзбек болаларининг ҳам сеvimли асарларига айланиб қолган.

2.Ўзининг ажойиб-ғаройиб эртаклари билан жаҳонга танилган буюк сўз усталаридан бири Ханс Кристиан Андерсен Даниянинг Оденес шахрида 1805 йилда дунёга келди. Бўлажак адиб Спагелрс мактабига

ўқишга кирди. 1828 йилда Копенгаген университетида ўқишни давом эттирди. У 30-йилларда Франция, Швеция, Италия, Греция ва Испания бўйлаб саҳат қилди. Саёҳат давомида ёзувчи жуда кўп нарсаларни кўрди, эшитди. Халқ оғзаки ижоди билан яқиндан ошно бўлди.

Ижодий машини 20-йиллардан бошлаган Андерсен ўз кучини лирика, роман, драматургия, саёҳат очеркларида синаб кўрди.

Унинг, айниқса, тарих-эртақ асарлари ёш китобхонлар учун мароқлидир. “Болалар учун айтилган эртақлар” (1835-1842), “Янги эртақлар” (1843-1848), “Тарих” (1852-1855), “Янги эртақлар ва тарих” (1858-1872) ва бошқа китоблари Андерсеннинг номини машҳур қилди, жаҳонга танитди.

Андерсен бу китобларни яратишда халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланди, уларнинг орзу-армонларини қўғозга туширишга ҳаракат қилди. Эртақлардаги характер ва жонли нутқни мукамаллаштиришга эришди. Шунинг учун ҳам Андерсен яратган барча эртақлар содда, китобхон учун тушунарли бўлиши билан бирга, ўқувчилар хотирасида узоқ вақт сақланади.

Андерсен эртақларнинг қаҳрамонлари ўзларининг самарали меҳнатлари, ақл-идроқлари, ахлоқ-одоблари билан китобхон таҳсинига муваффақ бўладилар. Унинг “Кўнғироқли гирдоб”, “Кумуш танга”, “Колбаса цихидан шўрва”, “Гўнғ-кўнғиз” ва бошқа эртақлари фикримизга ёрқин мисол бўла олади. Масалан, “Кўнғироқли” Гирдоб” асарини олиб қарайлик. Эртақда асрлар мобайнида эзилган, оғир меҳнат ва зулмдан тинка-мадори қуриган меҳнаткаш халқ вакили Блакенинг ўз хўжасига қарши қураши китобхонни қувонтиради.

Эртақчининг “Нўхат устидаги малика” асари ҳам ёш китобхоннинг қулгисини қистатади, ҳам танноз маликага нисбатан қаҳр-ғазабини келтиради.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Ижодий йўли. Х.Х.Андерсен - буюк эртақчи. “Жирканч ўрдакча”. “Дюмчахон”. “Қалайи солдатча”. “Ҳақиқий малика”. Эртақ. Адабий эртақ.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Ижод йўли ҳақида гапиринг.
2. Эртақларида табиат тасвири.
3. Эртақларининг мавзуси ҳақида.
4. “Қалайи солдатча” ҳикоясини таҳлил қилинг.
5. “Ҳақиқий малика” асари тимсоллари.
6. “Ирқит ўрдакча” асарида тимсоллар.
7. “Дюмчахон” тимсолига таъриф беринг?
8. Эртақ қандай жанр?
9. Адабий эртақ ҳақида гапиринг.
10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
2. Мирвалиев С. Ўзбек адиблари. Т.: 2000.
3. Всемирная детская литература. 14 т. М., 1984-88.
4. Х.Х.Андерсен. Эртақлар. Т., 1987.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

А.С.ПУШКИН ВА Л.Н.ТОЛЬСТОЙ АСАРЛАРИНИНГ БОЛАЛАР КИТОБХОНЛИГИ (2-сорт)

Режа:

1. Шоирнинг ижод йўли.
2. Пушкиннинг адабий эртақлари.
3. Л.Н.Тольстойнинг ҳаётини ва ижодий фаолияти.
4. Л.Н.Тольстой ва болалар китобхонлиги

1. Ҳар бир халқнинг донишмандлиги ва қалб назокатини ўзида мужассамлаштирган шоири бўлади. Россияда инсон маънавий оламнинг мусаввири, шубҳасиз, Пушкиндир. У нурга интилиб, доим озодлик учун қурашувчи шоир, буюк оптимистик бўлиб етишди. Рус халқининг яна бир буюк шоири Александр Блок: “Пушкиннинг номи нақадар жарангдор”, - деб таърифлаган эди.

А.С.Пушкин ўзининг “Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртақ” (1831), “Баликчи ҳам балик ҳақида эртақ” (1833), “Ўлик малика ва етти баҳодир ҳақида эртақ” (1833), “Олтин хўроз ҳақида эртақ” (1834) каби эртақ-жостонлари билан жаҳон болалар адабиёти хазинасини янада бойитди.

Юқорида биз таъкидлаб ўтган асарларнинг ҳаммаси бой ва ранг-баранг халқ оғзаки ижоди таъсирида юзага келган. Бу асарлар замирида фактик материаллар ётганлигини кўрамиз. Масалан, шоир

“Ажойиб болалар” халқ эртаги асосида “Шоҳ Салтан ҳақида эртақ”, “Қуримсоқ кампир” эртаги ва рус халқ фольклорининг тўпловчиларидан бири В.Далр ҳикоя қилиб берган сюжет асосида “Балиқчи ҳам балиқ ҳақида эртақ”, “Сехрли кўзгу” эртаги асосида “Ўлик малика ва етти баходир ҳақида эртақ”, узоқ йиллар халқни аёвсиз ишлатиб, унга раҳм-шафқат нима нима эканлигини билмай ўтган ва унинг ҳатто пок хизматларини мужассамлантирган “Шабарша батрак” асосида “Поп ва унинг хизматкорлари Балда ҳақида эртақ” ётганлигини кўрамиз. Бу эртақларнинг ҳаммаси шоирнинг ижодий лабораториясида ишланиб, сайқалланиб, янада ўқимишли, таъсирли қилиб яратилган. Дарвоқе, балиқ ва балиқчи ҳақидаги эртаги жуда оммалашиб кетган.

2. “Балиқчи ва балиқ ҳақидаги эртақ” достонида шоир пок муҳаббат мангу бўлишини орзу қилади. Бойлик, мансаб деб ўтган кунни унитмасликни истайди. Бундан ташқари, кимки ҳалол пешона тери тўкиб бойлик ортирмаса, бировлар ҳисобига бойийдаган бўлса, у ҳеч қачон юқмаслигини, бировникими, тамом бировникича қолиб кетишини кампир қисмати билан чоғиштириб ҳикоя қилади. Ер юзи, бутун олам ҳукумрони бўлиб олган кампир чолни менсимаслиги учун, чоқўз ва бадбахтлиги учун яна эски ҳаммом, эски тос билан қолиб кетаверади. Буни шоир чолнинг сўзи билан жуда чиройли ифодалайди:

А.С.Пушкиннинг халқ оғзаки ижодига асосланиб ёзган “Руслан ва Людмила” асари ҳам болалар қалбига анча яқин турадиган дostonлардан бири ҳисобланади. Рус эртақлари, қўшиқлари, афсоналари бу ғаройиб асарга фавқулодда гўзал мазмун берган. Юсак инсонпарварликни ўзида мужассамлаштирган ёрқин талант эгасигина шундай асар ярата оларди.

Машҳур рус романтик шоири Жуковский “Руслан ва Людмила” поэмаси нашр этилгач, Пушкинга “Ғолиб ўқувчимга мағлуб мураббийдан” деб ёзалаган портретини совға қилади. Бу буюк шоир доҳасига, қайсики устоздан ғолиб келиб ва замондан илгариланган курашчан Инсонга берилган ҳолисона баҳо эди.

3. Рус болалар адабиётининг таракқиётида **Л. Н. Толстой** катта роль ўйнайди. Болалар учун асарлар ёзиш ҳар бир қаламкашнинг фуқоролик бурчи деб билган педагог-адиб ижодда кўп нарсаларга эришди.

Толстой 1859 йилдан эътиборан ўз она қишлоғи Ясная Полянада мактаб очиб, муаллимлик қилар экан, ўқувчилару ўқитувчилар учун дарслик ва қўлланмаларнинг йўқлигини, борлари ҳам бугунги кун талабларига яхши жавоб бера олмаслигини тажрибадан ўтказди. Эндигина савод чиқариш ишига киришган болаларга мос эртақ, ҳикоя, шеър, масал ва ҳикоялар дарсликларда ўз аксини топиши даркор, деб тушунди ва бу ҳайрли ишга қўл урди.

Дарслик жуда қийинчилик, оғир ижодий меҳнат билан 1872 йилда “Алифбе” номи билан нашр этилди. Дехон болаларига мўлжалланган бу китоб алифбедан ташқари, русча ўқиш учун китоб, арифметика ва муаллим фаолиятдан ташкил топган эди. Бу дарслик ҳам болаларга ҳеч қандай енгиллик бермади. Айниқса, бадиий асар кўп бўлса-да, китобда давр, замон руҳи деярли йўқ эди. Шу сабабларга кўра педагог-олим қаттиқ танқидга учради. Заҳматкаш адиб танқидлардан тўғри хулоса чиқаради. Иложи борица меҳнат аҳли болаларига ўқимишли, таъсирли, энг муҳими уларнинг саводини чиқаришга мўлжалланган “Янги алифбе” ва унга қўшимча қилиб “Рус тили ўқиш китоби”ни 1875 йилда нашр эттиради. Бу китоб учун адиб юздан зиёд ҳикоя, эртақлар ёзади. “Уч айиқ”, “Филиппок”лар шулар жумласига қиради. Адабий жамоатчилик ва педагоглар асарни зўр мамнуният билан қабул қиладилар. Бу китоб ҳар томонлама болаларга мос тушади. Толстой китоб ҳақида: “Мазкур “Алифбе” ҳақидаги орзуларим руёбга чиққанидан, уни рус болаларининг икки авлоди ўқиб, дастлабки поэтик завқни шу китобдан олишларидан фахрланаман. Бу китобга ҳаммасидан ҳам кўп меҳнат ва муҳаббатимни жо қилдим, у ҳаётимнинг муҳим саҳифаси бўлишига аминман”, - деб ёзган эди.

Бу дарслик қайта-қайта босилди. Ҳатто, 1921 йилда ҳам унинг сўнгги наشري чоп этилади.

Толстойнинг ҳар бир асари турмушнинг, болалар ҳаётининг бир томонини очиб беришга қаратилиши билан муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳайтни, болаларни қаттиқ севган ва унга меҳр-оқибати жуда катта бўлган адиб кичкинтойларга қарата ёзилган ҳар бир катта-кичик асар ҳаётини бўлишини истайди ва ўзининг бу қарорига бутун ижоди давомида содиқ қолади.

4. Толстойнинг болаларга бағишлаб ёзган барча катта-кичик асарларида оддий инсон образи кўзга яққол ташланиб туради. Бунинг исботи тариқасида адибнинг бир қатор асарларига назар ташлаб ўтишга тўғри келади. Бир боғбон болалари иш ёқмас, ялқов бўлиб ўсаётганликларидан қаттиқ изтироб чекади. У ўлими олдидан ўғилларимни бир алдасам, зора ишлаб ўзларида меҳнат кўникмаси ҳосил бўлса, деган ўй-хаёл билан: “Болалар, мен тоқ тагига олтин кўмиб қўйдим, уни мендан кейин қазиб олинглар”, деган ғояни “Боғбон ва болалар” ҳикоясида жуда қойил қилиб ёзади.

Кўчат экиш, боғ қилиш жуда оғир ва машаққатли иш. Бу боғбондан оғир меҳнат, сабр-тоқат талаб этадиган иш. Боғбон ўзи учун боғ қилмайди, балки бола-чақаси, эл-юрт учун, қолаверса келажақ авлод учун кўчат экади. Шу нуқтаи назардан адибнинг “Мўйсафид олма экиди” ҳикояси диққатга лойиқдир.

“Кекса берилиб кўчат ўтказар эди. Одамлар унинг кексалигидан ва қилаётган ишидан кулиб:

- Сизга олма экиш нега керак бўлиб қолди? Бу дарахт ўсиб вояга етгунча бу дунёда яшайсизми ёки йўқми? – дейишди.

- Мен олмасини емасам ўзгалар ейишади ва менга раҳмат дейишади. Нима бўлганда ҳам олмани экканим фойда”,-дебди.

Толстой очқўз, фақат ўз манфаатларини ўйлайдиган баъзи одамларни кўпгина асарларида танқид қилади, уларнинг устидан очикдан-очик кулади. “Одамга қанча ер керак?” деган ҳикоянинг сарлавҳасини

ўқиган одам хайрон бўлиб қолади. Ростдан, одамга қанча ер керак? Фомага мулкдор ер беради. “Бугун қанча ўлчасанг, ҳаммаси сеники”,- дейди. Фома югириб-елиб, одимлаб кун бўйи ер ўлчайди. Ахийри, очлик ва чарчаганидан йиқилади-ю жон беради. Адиб Фома чўзилиб ётган ерни кўрсатиб, одамга икки метр ер керак бўлади, холос, дейди.

Толстой асарлари орасида жониворлар, ҳайвонлар, паррандалар ҳақида ҳам ёзилганлари кўп. Дўстлик, биродарлик, дўстга садоқат, меҳр-оқибат нафақат одамлар ўртасида, балки ҳайвонлар ўртасида ҳам мавжуд эканлигини биз адибнинг “Арслон билан ит” ҳикояси мисолида билиб оламиз.

Толстойнинг болаларга бағишлаб ёзган асарлари жуда кўп. Муҳими шундаки, бу асарлардан ҳам ўқитувчилар, ҳам ота-оналар баббаробар фойдаланишлари мумкин. Улар бир томондан дарс материаллини бойитса, иккинчи томондан ота-оналар ва тарбиячиларнинг болалар билан қиладиган тарбиявий суҳбатларида қўл келиши мумкин.

Толстойнинг “Болалик”, “Кавказ асири” каби повестлари ҳам болалар севиб ўқийдиган асарлар сирасига киради.

Л. Толстойнинг ибратли ҳикоя, эртақ ва масаллари ҳозирги кунда ҳам ўзининг бадиий ҳамда тарбиявий кучини йўқотган эмас. Унинг бу мавзудаги асарлари қатор дарслик ва мажмуаларга кирган, алоҳида китоб ҳолида ҳам чоп этилган.

Мавзу бўйича таянч иборалар:

Ижод йўли. Адабий эртақлари. “Шоҳ Салтан ҳақида эртақ” “Балиқчи ва балиқчи ҳақида эртақ”. Чолнинг хусусияти. Очкўз кампир тимсоли.

Мавзу бўйича саволлар:

1. А.С.Пушкиннинг ҳаёт йўли.
2. А.С.Пушкиннинг ижод йўли.
3. Шоирнинг адабий эттакларини сананг?
4. “Шоҳ Салтан ҳақида” эртаги мавзуси ҳақида.
5. “Балиқчи ва балиқчи ҳақида эртақ” асари ғояси.
6. “Балиқчи ва балиқчи ҳақида эртақ” тимсоллари.
7. Чолнинг ҳаракатда ухусусияти ҳақида гапиринг?
8. Очкўз кампир тимсоли.
9. А.С.Пушкиннинг ўлими ҳақида нималарни биласиз?
10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
2. А.С.Пушкин. Эртақлар. Т: 1981.
3. Тўплам. Жаҳон болалар адабиёти. Т: 1984.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

К.В.ЧУКОВСКИЙ ВА С.Я.МАРШАК АСАРЛАРИ

(2-соат)

Режа:

1. К.Чуковский ижоди.
2. С.Маршак - болалар шоири.

1. Рус болалар адабиётининг улкан даҳоларидан бири **Корней Чуковский** йирик ёзувчи, шоир, таниқли олим, моҳир таржимон сифатида танилган сўз устаси эди. У ўз асарларида болаларга хос ажойиб хислатларни - раҳмдиллик ва инсонийлик, дўстлик ва биродарлик, ёвузликка нисбатан шафқатсизлик, ватанпарварлик каби фазилатларни тарғиб этади. К.Чуковский болалар учун асарлар яратиш, ижод қилишни ўзи учун катта бахт деб билади.

Чуковскийнинг дастлабки “Санъат нима?” мақоласи 1901 йилда “Одисские новости” газетасида босилиб чиққан. 1903 йилда у газета муҳбири сифатида Англияга боради. Лондонда хизмат қила бошлайди. Лекин бу ердаги фаолияти узоқ давом этмайди. Газета унга маош тўламай қўяди. У Британия музейига ишга кириб, тирикчилик ўтказишга мажбур бўлади.

1905 йилда К.Чуковский Одессага қайтиб келади ва бу ерда “Сигнал” деган журнал чиқара бошлайди. Журнал саҳифаларида чор ҳукумати сиёсатига қарши материаллар босилганлиги учун уни суд қилишади.

Кейинги йилларда у болалар адабиёти билан машғул бўлади, болалар адабиёти тўғрисидаги кўплаб мақолалар ёзади, 1907 йилда “Болалар тили” асари майдонига келади.

К.Чуковский дастлаб А.М.Горький ҳикоя қилиб берган сюжет асосида бугунги кунда ўз аҳамиятини йўқотмаган бадиий бақувват “Тимсоҳ” эртагини ёзди. 1918 йилда эса “Арча” номли тўплами босилиб чиқди. Ўша йили “Жаҳон адабиёти” нашриётига ишга кирди. 1919 йилда Н.А.Некрасов асарларининг тўла

тўпламини нашр эттирди. Шу йилларда унинг машҳур “Мойдодир”, “Суваракхон” эртаклари, “Кичик болалар” китоби босилиб чиқди.

“Пашша-хархаша”, “Бармалей”, “Телефон”, “Фёдора ўтказган алам”. “Ўғирланган қуёш”, “Доктор Войжоним” асарлари Корней Чуковскийнинг номини оламга ёйди, китобхонлар ҳукуматини қозонди.

Корней Чуковскийнинг эртақ-поэмаларида эзуликнинг ёвузлик устидан ғалабаси, бахт, ёрқин ҳаёт сари кескин кураш бўлиб тартиб. Масалан, шпорнинг “Мойдодир” асарида болаларнинг одобли, озода, ҳар доим тўғри сўз бўлиши ва тозалikka риоя қилиш мавзуси илгари сурилган.

Асар қаҳрамони қатор фазилатларга лойиқ. Лекин бир айби бор. Фақат кир-чир юради. Шунинг учун бир кун унга хизмат қилувчи барча нарсалар иш ташлайди, ундан юз ўгириб қочиб кетишади. Бола воқеага тушунмай, хафа бўлиб турганида жонига юз-қўл ювгич оро қиради.

Шоирнинг “Пашша-хархаша”, “Телефон”, “Фёдора ўтказган алам”, “Ўғирланган қуёш”, “Филиса китоб ўқир”, “Кирпилар кулади” сингари асарлари ҳам болалар учун мароқлидир. “Доктор Войжоним” асари бир умр болаларга шодлик - қувонч бағишлаб келмоқда. Войжонимнинг оққўнгиллиги, меҳрибонлиги, жонқуярлиги, ҳайвонлар билан инок, дўстлиги ибратомуз қилиб берилган.

Корней Чуковский севимли шоир, талантли адиб, шунингдек, йирик адабиётшунос олим бўлибгина қолмай, билимдон таржимон ҳам эди. Унинг “Иккидан бешгача” номли машҳур тадқиқотида кичик ёшдаги болаларга характер хусусиятлари нутқи ва руҳияти хусусида қизиқарли ҳаётий маълумотлар берилди.

2. Самуил Яковлевич Маршак рус болалар адабиётида кичкинтойлар учун катта шеърят яратиб берган мохир санъаткор, таниқли таржимон, етук драматург, мохир педагог ва билимдон муҳаррирдир.

Самуил Яковлевич Маршак 20-йилларда ўзининг шеър, эрта ва поэмалари билан ёш китобхонларнинг севимли шоири сифатида танилди. “Қаерда овқатландинг, эй чумчук?”, “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ”, “Кеча ва бугун”, “Цирк ва бошқа шу каби машҳур асарлари ўша йилларда майдонга келган эди.

С.Я.Маршак рус болалар адабиётини ривожлантириш учун А.М.Горький ҳамда В.В.Маяковскийлар билан елкама-елка туриб меҳнат қилди.

1939 йилда Маршакнинг “Петя нимадан қўрқар эди?”, “Кораблча” сингари машҳур шеърлари босилиб чиқди.

Ватан уруши даврида шоир ижодининг асосий темасини уруш, босқинчиларга қарши кураш мавзуи ташкил этди. Айниқса, 1943 йилда яратилган “Ўн икки ой” номли эртақ-драмаси тез орада миллионлаб ёш китобхонлар орасида машҳур бўлиб кетди.

С.Я.Маршакнинг номини оламга ёйган, болалар шоири сифатида тинитган шеърларидан бири “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ”дир. Бу эртақда шоир болалар ҳаёти ва характериға мос бўлган қизиқарли сюжет топа олган. Кимки ўзига ортиқча оро берса, оқибатини ўйламай қўр-қўрона иш тутса, ўзидан катталарнинг панд-насихатига амал қилмаса, ҳаётда қўп нарса ютқазади, ўз бахтини қўлдан бой беради, деган фикр эртақнинг асосий ғоявий мазмунини ташкил этади.

С.Я.Маршак “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ” асарида мажозий образлар орқали болалар ҳаётиға оид муҳим масалаларни илгари суради. Шоир пошукур, фаросатсиз, меҳнатсиз кун кечирувчиларни аҳмоқ сичқонча образи мисолида фош қилади.

С.Я.Маршак “Ёнғин”, “Почта”, “Мусобақалар доскаси” асарлари билан ҳам рус болалар адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшди.

Шоир ўзининг “Стул келган қаердан?” деган шеърида мактаб мебеллари ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмаганлигини, бунинг учун катталарнинг қанчадан-қанча вақтлари, меҳнатлари сарф этилганлигини тушунтириб берса, “Бир йил нима?” асарида эса жуда қимматли вақтини беҳуда ўтказиб, мактабда яхши ўқимай, ўқитувчи-устозларнинг панд-насихатларига амал қилмай, ўз вақтида дарсларини тайёрламай, натижада синфдан-синфга ўта олмай ҳидолат бўлиб юрадиган қолоқларға қарата:

Далаларда саранжом иш,
Заводда ҳам план қойил,
Мактабда йўқ
Қолоқлар ҳеч.
Бил, бир синфда ўқиш - бир йил!

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар:

К.Чуковский ижоди. “Доктор войжоним”. С.Маршак - болалар шоири. “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ”. Варвара тимсоли. “Стул келган қаердан?”.

Мавзуга оид саволлар:

1. К.Чуковскийнинг ижод йўли.
2. С. Маршакнинг ижод йўли.
3. “Доктор Войжоним” қиссасида тимсоллар.
4. Варвара тимсолиға таъриф беринг.
5. қиссада ҳайвонлар ҳақида.
6. “Аҳмоқ сичқонча” асари мавзуси.
7. “Аҳмоқ сичқонча” асари да тимсоллар.
8. “Астол келган қаердан?” асари ҳақида гапиринг.

9. Шеърнинг тарбиявий аҳамияти нимада.
10. Мавзу бўйича тест топшириқлари тузинг.

Адабиётлар:

Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк давлат. Т., 1992.

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994.
2. Русская детская литература. Сборник. М.: 1978.
3. Корней Чуковский. Избран. прозвед. 2 т. М.: 1969.
4. К. Чуковский. Доктор Войжоним. Т.: 1977.
5. Самуил Яковлевич Маршак. Поемк. М.: 1968.

интернет манбалари:

1. www.pedagog.uz
2. www.ZiyoNET.uz
3. www.edu.uz

2.2.2. Лаборатория, амалиёт ва семинар машғулотларининг ишланмалари, тарқатма материаллар, уларни ўтказиш ва қўллаш бўйича методик тавсияномалари.

1-Mahg'ulot.

Mavzu: " Bolalar adabiyoti va folklor" kursining ob'yekti, predmeti, maqsad va vazifasi

Darsning maqsadi: Bolalar adabiyoti va kitobxonligi haqida o'quvchilarning pedagogik-psixologik, o'ziga xos xususiyatlari haqida talabalarga tushuncha berish.

Darsning rejasi:

1. Barkamol avlodni tarbiyalashda "Bolalar adabiyoti" kursining maqsadi va vazifasi.
2. Mustaqil O'zbekiston yoshlarini tarbiyalashda "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun va " Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" dagi olg'a surilgan vazifalar.
3. " Bolalar adabiyoti va folklor" kursining jahon adabiyotida tutgan o'rni, uning folklor bilan chambarchas bog'liqligi.
4. Ushbu kursning ob'yekti, tarixiy ildizi, tarbiyaviy mohiyati, didaktik xususiyatlari va taraqqiyot tamoyillari.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tinglaydigan asarlar haqida fikr bildiradi.
 2. Bolalar kitobxonligini umumlashtiradi.
- Kerakli jihozlar: Bolalar shoirlarining urush davridagi she'riy kitoblari. «Mahbub-ul qulub», (Alisher Navoiy) «Boburnoma», (Bobur) «Qutadg'u bilig», (Yusuf Hos Hojib).

Ishni bajarish tartibi:

- Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlariga ko'ra necha guruhlariga bo'linishini aniqlash;
- Kibr-havoning zarari, maqtanchoq bo'lmaslik, har jihatdan ibratli bo'lgan asarlarni tahlil qilish;
- Maktabgacha va maktab ta'lim yoshidagi bolalar kitobxonligi kimlar tomonidan amalga oshirish lozimligi haqida so'zlash;
- Bu yoshdagi bolalarga xalqimizning shonli tarixi, bugungi hayoti haqida yozilgan turli janrdagi asarlarini tahlil qilish;
- Yozuvchining maqsad va fikrlarini kitobxonlarga tez va oson etkazadigan omillar haqida umumiy tavsif berish;
- Mashg'ulot yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

1-topshiriq.

- 1.1. Xalq og'zaki ijodi namunalari, yozma adabiyotning maydonga kelish sababini tushuntiring.
 - 1.2. Bolalarning yoshi, qiziqishi, dunyoqarashiga to'la javob bera oladigan hikoyalarni aniqlang.
- Kerakli jihozlar: Bolalar shoirlarining she'riy kitoblari.

Adabiyotlar:

1. Karimov I. A. " Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". Toshkent. " O'zbekiston" nashriyoti. 1997- yil.
2. Karimov I. A. " Ta'lim to'g'risida qonun" . Toshkent. " O'zbekiston" nashriyoti, 1997-yil.
3. Karimov I. A. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti 1997 -yil.
4. Jumaboyev M. " O'zbek bolalar adabiyoti". Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti, 2002- yil.
5. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Darslik. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti 1994- yil.
6. Suyunov A, Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1998- yil". Toshkent.

2 -Mashg'ulot .

Mavzu: Bolalar adabiyoti va folklorning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati.

Darsning maqsadi: Bolalar adabiyoti va folklorning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati, bolalar adabiyotining shakllanishida uning tarixiy ildizi bolalar folkloriga borib taqalishi haqida talabalarga tushuncha berish.

Darsning rejasi:

1. Bolalar adabiyoti va folklor xalq og'zaki ijodining ahamiyati.
2. Bolalar adabiyotining shakllanishida uning tarixiy ildizi bolalar folkloriga borib taqalishi.

3. Bolalar uchun yaratilgan og'zaki va yozma adabiyotlarning juda qadim zamonlardan paydo bo'lganligi ("Avesto", " Bexustun", " Bundaxishn", " Shiroq haqida afsona", " To'maris haqida afsona", "Alpomish" singari asarlar misolida).
4. Bolalar adabiyoti va so'z san'ati - tarbiyaviy adabiyot sifatida.
5. "Alla", "Yor-yor", "Kelin salom", Mavsum va marosim qo'shiqlarini yodlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Bolalar adabiyoti va folklorning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati haqida fikr bildiradi.
2. Bolalar adabiyotining shakllanishida uning tarixiy ildizi bolalar folkloriga borib taqalishi haqida tushunchaga ega bo'ladi.

Kerakli jihozlar: Bolalar folkloridan namunalari.

Ishni bajarish tartibi:

- Bolalar adabiyoti va folklor xalq og'zaki ijodining ahamiyati haqida so'zlash;
- Bolalar adabiyotining shakllanishida uning tarixiy ildizi bolalar folkloriga borib taqalishi tushuncha berish;
- Bolalar uchun yaratilgan og'zaki va yozma adabiyotlarning juda qadim zamonlardan paydo bo'lganligini tahlil qilish ;
- Mashg'ulot yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

2-topshiriq.

- 1.1. Xalq og'zaki ijodi namunalari, yozma adabiyotning maydonga kelish sababini tushuntiring.

Adabiyotlar:

1. Karimov LA Tarixiy haqiqatsiz kelajak yo'q. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 2000- yil.
2. Razzoqov H, Mirzayev T, Sobirov O, Imomov K. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent. " O'qituvchi" nashriyoti, 1980-yil.
3. Qadimiy hikmatlar. O'zbek adabiyoti bo'stoni. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti 1897-yil.
4. Alpomish. O'zbek xalq dostonlari. Aytuvchi: Fozil Yo'ldish o'g'li. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 1993-yil.
5. " To'maris" afsonasi. Eramizdan oldingi oltinchi asrda yashab o'tgan Gerodot asari. Toshkent. " O'zbekiston" nashriyoti. 1994 -yil.
6. "Shiroq" afsonasi. Eramizdan oldingi oltinchi asrda yashab o'tgan Gerodot asari. Toshkent. " O'zbekiston" nashriyoti, 1994- yil.
7. To'xlijev B. " Adabiyot". Qadimgi qahramonlik eposlari. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti, 2002-yil.

3 - mashg'ulot.

Mavzu: Xalq og'zaki ijodi va bolalar kitobxonligi. Qo'shiq, maqol va topishmoq.

Darsning maqsadi: **O'zbek xalq qo'shiqlari, maqol va topishmoqlarning xalq og'zaki poetik ijodining boshqa jihatlaridan ajralib turishi, xalq qo'shiqlari, maqol va topishmoqlari ko'pgina asarni poetik jihatdan bezashi haqida tushunchalar berish.**

Darsning rejasi:

1. Bolalar adabiyoti va folklor xalq og'zaki ijodining ahamiyati.
2. O'yin, qo'shiq, alla, erkalatma, ovutmacholarning bola ongini o'sishidagi ahamiyati.
3. Bolalar kitobxonligida matal va maqollarning ahamiyati.
4. Topishmoqlar haqida

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Xalq qo'shiq va maqollarida inson ichki go'zalliklarining aks etishini tushuntiradi.
2. Shoirning g'azallarida xalq maqollarining qo'llanilishini har jihatdan tahlil qila oladi.
3. Topishmoqlar teran mazmunni o'zida ifoda etishi, ixchamligi, badiiyligi bilan hayotga tatbiq etilishini tahlil qiladi.

Kerakli jihozlar: B.Sarimsoqov va boshqalar. O'zbek xalq maqollari (1989 y.), A.Qahhor asarlari, talabalarining o'zlashtirish darajalarini aniqlash uchun testlar.

Ishni bajarish tartibi:

- O'zbek xalq maqollarining nihoyatda dono fikrlarini aks ettirib berishini tushuntirish;
- «Devonu lug'atit turk» asarida ko'plab misollar (qo'shiq, maqol, topishmoq) keltirganini aniqlash;
- Lutfiy g'azallarida xalq maqollarining qo'llanilishi va uning she'riyat qadrini oshirishini tekshirib chiqish;

- Qo`shiq, maqollar va topishmoqlarning muhim xususiyatlarini yozma bayon qilish;
- Yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda darsni tashkil qilishga o`rganish;
- Mashg`ulotni yakunlash.

Mustaqil ish topshiriqlari 3-topshiriq.

- 1.1. Qo`shiq, maqol, topishmoqlarning mohiyatini tahlil qiling.
- 1.2. Qo`shiq, maqol va topishmoqlar haqida umumiy ma'lumot bering.

Adabiyotlar:

1. M.Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T.;-2006 y. 6-26-betlar.
2. S.G`ozieva, D.Ochilova, L.Daminova «Badiiy terma kitob» T; 1993 y.
3. T.Mirzaev, B.Sarimsoqov. O`zbek xalq maqollari. T; 1989 yil 12-20 b.
4. Qadimiy hikmatlar. O'zbek adabiyoti bo'stoni. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti 1897-yil.

4 - mashg`ulot.

Mavzu: Tez aytish va ertaklar

Darsning maqsadi: Tez aytishlarning bolaning duneqarashini shakllantirishda, fikrlashida, nutqini ravon qilishda, xotirani ko`chaytirishdagi tutgan o`rni, uning ahamiyati haqida tushuncha berish. Ertaklar garchi uydirma, sehrli fantastik xususiyatga ega bo`lsa-da, inson ma'naviyatining takomillashishida o`ziga xos ahamiyat kasb etishi haqida talabalarga tushuncha va tasavvur berish.

Darsning rejasi:

1. Maktab yoshidagi kitobxonligida tez aytishlarning roli.
2. O`rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligida ertaklarning roli. Ertak va unung turlari haqida ma'lumot.
3. O`rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligida ertaklarning roli. Ertak va unung turlari haqida ma'lumot.

Identiv o`quv maqsadlari

1. Ertaklarning yuzaga kelishi ibtidoiy odamlarning mehnat jarayoni bilan bog`liqligi haqida fikr bildiradi.
 2. Tez aytish va ertaklarning tematikasi rang-barangligi, ezgu niyat kuchli ekanligini izohlay oladi.
- Kerakli jihozlar: Bolalar folkloridan namunalari.

Ishni bajarish tartibi:

- O`zbek xalqining eng mashhur va ta'sirli ertagi («Ur to`qmoq»)ni aniqlash;
- So`z kuchi «avrash», «afsun» yo`li bilan tabiatning kishilarga xatarli bo`lgan voqealar qaysi xil ertaklarga xosligini o`rganish;
- Tez aytish va ertaklarning mavzusi rang –barangligi haqida umumiy tavsif berish;
- O`zbek xalqida bolalar uchun yozilgan ertaklar ro`yxatini tuzish;
- Maktab yoshidagi kichik bolalarga qanday ez aytish va ertaklarni tavsiya qilish kerakligi haqida mushohada yuritish;
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari. 4-topshiriq

- 1.1. Ertak janri, uning poetikasi hayotdagi o`rni va ijro formasini tahlil qiling.
- 1.2. Tez aytish, kitob, ayniqsa, ertak kitoblar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishda qanday ahamiyat kasb etishini tahlil qiling.
- 1.3. O`rta va katta yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan tez aytish va ertaklarning asosiy qismini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. M.Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T.;-2006 y. 3-26-betlar.
2. K.Imomov va boshqalar. O`zbek xalq og`zaki poetik ijodi T.;1990. 197-201-betlar.
3. M.Jo`raev. «O`zbek xalq ertaklarida «Sehrli raqamlar» T.;-1991 yil. 18-21-betlar.
4. M.Jumaboev. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. T.;-2002 y. 12-33 betlar.

5. K.Imomov. «O'zbek xalq prozasi» «Fan» 1981 yil. 25-27-betlar.
6. M.Gorkiy. «Adabiyot haqida» 284-286-betlar.

5 –Mashg'ulot.

Mavzu: Mahmud Qoshg'ariy hikmatlarida bola tarbiyasi borasidagi fikrlar.

Darsning maqsadi: Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'oti turk» asarida ta'lim-tarbiya, odob-axloq, til, nafs, bilim va boshqa bir qator masalalar, asar orqali o'quvchini yomonlikdan nafratlanishga go'zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. Mahmud Qoshg'ariy hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Mahmud Qoshg'ariy yashagan davrga xarakteristika.
3. Mahmud Qoshg'ariy yaratgan asarlar.
4. Asarlarida olg'a surilgan pand - nasihatlar.
5. Uning asarlaridan namunalar yodlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. «Devonu lug'oti turk» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik, til, odob, tarbiya va bilim haqidagi g'oyalar haqida fikr bildiradi.
2. Shoir asardagi jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'oti turk» asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- «Devonu lug'oti turk» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g'oyalarini tahlil qilish;
- Asardagi ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:

5-topshiriq.

- 1.1. «Devonu lug'oti turk» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy g'oyalarni aniqlang.
- 1.2. Asarlarda xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. Hoshimov K, Nishonova S, Imomova M, Hasanov R. Mahmud Qoshg'ariy. " "Pedagogika tarixi". Oliy o'quv yurtlari uchun qo'llanma. Toshkent. " o'qituvchi" nashriyoti. 1996- yil.
2. Xayrullayev Muzaffar. " Ma'naviyat yulduzlari". Toshkent. A. Qodiriy nomidagi xalq me'rosi nashriyoti, 2001- yil.
3. Razzoqov. H va boshqalar. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1980-Xayrullaev M va boshqalar. Mahmud Qoshg'ariy. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi". Toahkent " O'qituvchi" nashriyoti. 1995-yil.
4. Mallayev N. O'zbek adabiyot tarixi Toshkent ."O'qituvchi" nashriyoti. 1980-yil.
5. Jumaboyev .M "Bolalar adabiyoti" Darslik. Toshkent . "O'qituvchi " nashriyoti. 1995 - yil.
6. To'xliiev B. Mahmud Qoshg'ariy. Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2002-yil.

6-Mashg'ulot.

Mavzu: Ahmad Yugnakiy hikmatlarinig bola tarbiyasidagi ahamiyati.

Darsning maqsadi: adib Ahmad Yugnakiyning . “Hibat ul- haqoyiq” asarida ta'lim-tarbiya, odob-axloq, til, nafs, bilim va boshqa bir qator masalalar, asar orqali o'quvchini yomonlikdan nafratlanishga go'zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. Shoir va adib Ahmad Yugnakiyning hayoti va iodi.
2. A. Yugnakiyning O'rta Osiyo madaniyati va tarixida qoldirgan adabiy merosi.
3. Alisher Navoiyning shoir ijodida bergan tarifi.
4. Bola tarbiyasi va axloq odobga oid fikrlari.

5. Ilm-ma'rifat va bilimni egallashga oid fikrlari
6. "Hibat ul- haqoyiq" asarining tarixiy ahamiyati.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. «"Hibat ul- haqoyiq" asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik, til, odob, tarbiya va bilim haqidagi g`oyalar haqida fikr bildiradi.
2. Shoir asardagi jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Ahmad Yugnakiyning . "Hibat ul- haqoyiq" asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- Ahmad Yugnakiyning . "Hibat ul- haqoyiq" asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g`oyalarini tahlil qilish;
- Asardagi ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:

6-topshiriq.

- 1.1. . "Hibat ul- haqoyiq" asarida ilgari surilgan yuksak insoniy g`oyalarni aniqlang.
- 1.2. Asarlarda xalq og`zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. O'zbek adabiyoti bo'stoni. Qadimiy hikmatlar. Ahmad Yugnakiy Hibat ul-haqoyiq"(haqiqat sovg'asi). Toshkent. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987 – yil. 414-428 betlar.
2. Xayrullaev .M . va boshqalar.Ahmad Yugnakiy. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Toshkent. "O'qituvchi" Nashriyoti . 1995-yil 207- 212 betlar
- 3 Muhammad Ali va boshqalar. Ahmad Yugnakiy "Hibat - ul haqoyiq" Doston. Navoiyning nigohi tushgan. Toshkent G. G'. G'ulom nomida adabiyot va san'at nashriyoti. 1986-yil,. 23-41.betlar.
4. Imomnazarov. M Adib Ahmad Yugnakiy. (Ma'naviyat yulduzlari.) Toshkent. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2001-yil. 50-153 betlar
5. Nishonova . S Ahmad Yugnakiy. Pedagogika tarixi. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti. 1996- yil . 134-140 betlar.
- 6 .Jumaboyev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Toshkent. "O'zbekiston "nashriyoti. 2002-yil. 42-63 betlar.

7 - Mashg'ulot.

Mavzu: Bolalar adabiyotida Yusuf Xos Hojib hikmatlarining ahamiyati.

Darsning maqsadi: Yusuf Xos Hojibning «Qutadg`u bilig» asarida ta'lim-tarbiya, odob-axloq, til, nafs, bilim va boshqa bir qator masalalar, asar orqali o`quvchini yomonlikdan nafratlanishga go`zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. Buyuk siymolardan biri Yusuf Xos Hojib hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Turkiy tilning madaniy hayotdagi o`rni haqida aytgan fikrlari.
3. Bug'roxon tomonidan shoirga "Xos Hojib" (Mukarram eshik og'asi) unvonining berilishi haqida.
4. "Qutadg`u bilik"(Qutlug' bilimlar) dostonidagi olg'a surilgan voqealar va obrazlar.
5. Bola tarbiyasiga doir filrlari.
6. Shoirning "Qutadg`u bilig" asarining tarixiy ahamiyati.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. «Qutadg`u bilig» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik, til, odob, tarbiya va bilim haqidagi g`oyalar haqida fikr bildiradi.
2. Shoir asardagi jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Yusuf Xos Hojibning «Qutadg`u bilig» asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- «Qutadg`u bilig» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g`oyalarini tahlil qilish;
- Asardagi ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;

- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:
7-topshiriq.

- 1.1. «Qutadg'u bilig» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy g'oyalarni aniqlang.
- 1.2. Asarlarda xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. Qadimiy hikmatlar. O'zbek adabiyoti bo'stoni. Yusuf Xos Hojib. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987- yil. 89-414 betlar.
2. Zunnunov Asqar va boshqalar. Pedagogika tarixi Yusuf Xos Hojib. Toshkent. Sharq nashriyoti. Matbaa kongserni bosh tahririyati. 2000-yil. 54-59 betlar.
3. Ma'naviyat yulduzlari. Yusuf Xos Hojib. Toshkent. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2001-yil. 118-124 bet.
4. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Yusuf Xos Hojib. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1995-yil. 146-164 betlar.
5. Hoshimov K va boshqalar. Yusuf Xos Hojib. Pedagogika tarixi Toshkent. "O'quvchi" nashriyoti. 1996-y. 103-116 betlar
6. Suyumov A. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Toshkent. O'qituvchi nashriyoti. 1994-yil. 12-44 betlar.
7. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 1995-yil. 10-34 betlar.

8 - Mashg'ulot.

Mavzu: A.Navoiyning «Hayratul abror» asari va uning tarbiyaviy ahamiyati.

Darsning maqsadi: Navoiyning «Hayratul abror» asarida tarbiya masalasi va uning bilim olishiga katta e'tibor bilan qaraganligi, hikoyatlar orqali o'quvchini yomonlikdan nafratlanishga go'zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. Alisher Navoiy yashagan davrga qisqacha xarakteristika.
2. A. Navoiy hayoti ijodi va faoliyati.
3. A.Navoiyning bolalarbop asarlari ("She'r bilan durroj", "Hotami toyi" hikoyati).
4. Hayrat-ul-abror " asarida odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga bag'shlangan fikrlar.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. «Hayratul abror» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik g'oyalari haqida fikr bildiradi.
2. Shoir asardagi jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Navoiyning «Hayratul abror» asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- «Hayratul abror» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g'oyalarni tahlil qilish;
- Alisher Navoiyning asaridagi ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Alisher Navoiy «Hayratul abror» asarining oldingilaridan farqlarini ko'rsatish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:
8-topshiriq.

- 1.1. Alisher Navoiyning «Hayratul abror» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlarni aniqlang.
- 1.2. Alisher Navoiy o'z asarlarida xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. M. Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T.; -2006 y. 72-77-betlar.
2. M. Jumaboev. «O'zbek bolalar adabiyoti» T., 2002 y. 65-69-betlar.
3. N. Mallaev. «So'z san'atining gultoji». T., 1991 y. 35-45-betlar.

4. B.Qosimov, B.To`xliev, Q.Yo`ldoshev. 10-sinf adabiyot darsligi. T., 2004 y. 171-201-betlar.
5. Adabiy tanqidiy maqolalar to`plami (O`zbek adabiyoti masalalari) T., 1959 y. 58-65-betlar.

9- Mashg`ulot.

Mavzu: A.Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonida bola tarbiyasiga va uning bilim olishiga e'tibori.

Darsning maqsadi: Navoiyning bola tarbiyasiga va uning bilim olishiga katta e'tibor bilan qaraganligi, o`quvchilarni yomonlikdan nafratlanishga go`zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. "Farhod va Shirin" dostonida kuylangan do'stlik, sadoqat.
2. Mehnat va ijodkorlik mavzusining tarannum etilishi.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. «Farhod va Shirin» dostonida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik g`oyalari haqida fikr bildiradi.
2. Shoir Farhod hayotini jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Navoiyning «Hayratul abror» asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- Har tomonlama mukammal, ma'naviy, jismoniy go`zal, etuk yigit timsolini o`rganish (Farhod obrazi)\$
- «Farhod va Shirin» dostonida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g`oyalari tahlil qilish;
- Alisher Navoiyning Farhod, Qays, Iskandar va boshqa ijobiy obrazlarining tarbiyalanish ta'lim olish borasida bosib o`tgan yo`lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog`i ekanligini o`rganish;
- Alisher Navoiy «Xamsa»sining oldingilaridan farqlarini ko`rsatish;
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:

9-topshiriq.

- 1.1. Alisher Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlarni aniqlang.
- 1.2. Alisher Navoiy o`z asarlarida xalq og`zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. M.Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T.;-2006 y. 72-77-betlar.
2. M.Jumaboev. «O`zbek bolalar adabiyoti» T., 2002 y. 65-69-betlar.
3. N.Mallaev. «So`z san'atining gultoji». T., 1991 y. 35-45-betlar.
4. B.Qosimov, B.To`xliev, Q.Yo`ldoshev. 10-sinf adabiyot darsligi. T., 2004 y. 171-201-betlar.
5. Adabiy tanqidiy maqolalar to`plami (O`zbek adabiyoti masalalari) T.,1959 y. 58-65-betlar.

10-Mashg`ulot.

Mavzu: A.Navoiyning «Mahbubul qulub» asari haqida

Darsning maqsadi: Navoiyning «Mahbubul qulub» asarida tarbiya masalasi va uning bilim olishiga katta e'tibor bilan qaraganligi, bolani yomonlikdan nafratlanishga go`zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejasi:

1. «Mahbubul qulub» asarida haqida
2. Asarda odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga bag'shlangan fikrlar.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. «Mahbubul qulub» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik g`oyalari haqida fikr bildiradi.
2. Shoir asardagi jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: **Navoiyning «Mahbubul qulub» asari.**

Ishni bajarish tartibi:

- «Mahbubul qulub» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g`oyalari tahlil qilish;

- Alisher Navoiyning asaridagi ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Alisher Navoiy «Mahbubul qulub» asarining oldingilaridan farqlarini ko'rsatish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:

10-topshiriq.

- 1.1. Alisher Navoiyning «Mahbubul qulub» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlarni aniqlang.
- 1.2. Alisher Navoiy o'z asarlarida xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. M. Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T., 2006 y. 72-77-betlar.
2. M. Jumaboev. «O'zbek bolalar adabiyoti» T., 2002 y. 65-69-betlar.
3. N. Mallaev. «So'z san'atining gultoji». T., 1991 y. 35-45-betlar.
4. B. Qosimov, B. To'xlijev, Q. Yo'ldoshev. 10-sinf adabiyot darsligi. T., 2004 y. 171-201-betlar.
5. Adabiy tanqidiy maqolalar to'plami (O'zbek adabiyoti masalalari) T., 1959 y. 58-65-betlar

11-Mashg'ulot:

Mavzu: Bobur, Gulxaniy ijodi va bolalar kitobxonligi

Darsning maqsadi: Boburning hayoti va ijodiy faoliyati, shoirning adabiy merosi, «Boburnoma» asari haqida tushuncha berish, asarda Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat, Vatanimiz tarixi, o'sha davrdagi adabiy jarayon haqida, tarbiya masalasi va uning bilim olishiga katta e'tibor bilan qaraganligi, bolani yomonlikdan nafratlanishga go'zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish. Gulxaniyning hayoti va ijodiy faoliyati, shoirning adabiy merosi, «Zarbulmasal» asari haqida tushuncha berish, asarda Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat, o'sha davrdagi adabiy jarayon haqida, tarbiya masalasi va uning bilim olishiga katta e'tibor bilan qaraganligi, bolani yomonlikdan nafratlanishga go'zallikdan hayratlanishga, mehnat va hunarning afzaligi haqida tasavvur hosil qilish.

Darsning rejası:

1. Boburning qisqacha tarjimai holi.
2. «Boburnoma» haqida tushuncha.
3. Bu asarning yoshlarga ko'rsatadigan tarbiyaviy ahamiyati.
4. Bobur g'azallaridan parchalar yodlash.
5. Gulxaniyning qisqacha tarjimai holi.
6. «Zarbulmasal» haqida tushuncha.
7. Asardagi "Maymun bilan najjor", "Tuya bilan bo'taloq" va "Tashbaqa bilan chayon" obrazlari, g'oyasi va syujeti.
8. Masallardan parchalar yodlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. «Boburnoma» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik g'oyalari haqida fikr bildiradi.
2. Shoir she'riyatida jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.
3. «Zarbulmasal» asarida chin sevgi va vafo, do'stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik g'oyalari haqida fikr bildiradi.
4. Shoir asarida jonli lavhalarda tasvirlash orqali bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor berishga undaganligi haqida xulosalar chiqaradi.

Kerakli jihozlar: Boburning «Boburnoma» asari. Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari.

Ishni bajarish tartibi:

- Bobur she'riyatida surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g'oyalarini tahlil qilish;
- Bobur lirikasining ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- «Boburnoma» asarida etuk shaxslarning hayoti va ishlari ibrat, tarbiya sabog'i ekanligini o'rganish;
- Gulxaniy asarida surilgan yuksak insoniy xislatlar, insonparvarlik g'oyalarini tahlil qilish;
- Asarida ijobiy obrazlarining tarbiyalanish, ta'lim olish borasida bosib o'tgan yo'lini kamolotga etish bosqichlarini tasvirlab, ular uchun umumiy tavsifni berish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari:

11-topshiriq.

- 1.1. Boburning «Boburnoma» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlarni aniqlang.
- 1.2. Bobur o'z asarlarida xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.
- 1.3. Gulxaniyning «Zarbulmasal» asarida ilgari surilgan yuksak insoniy xislatlarni aniqlang.
- 1.4. Gulxaniyo'z asarida xalq og'zaki ijodidan qanday foydalanganligini aniqlang.

Adabiyotlar:

1. M.Jumaboev. «O'zbek bolalar adabiyoti» T., 2002 y. 65-69-betlar.
2. N.Mallaev. «So'z san'atining gultoji». T., 1991 y. 35-45-betlar.
3. B.Qosimov, B.To'xlijev, Q.Yo'ldoshev. 10-sinf adabiyot darsligi. T., 2004 y. 171-201-betlar.
4. «Boburnoma» asari.
5. Abdullayev V.A. O'zbek adabiyoti tarixi., Ikkinchi kitob (XVII asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha). Muhammad Sharif Gulxaniy. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1964-yil. 266-292 betlar.
6. O'zbek adabiyoti tarixi. Gulxaniy. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. IV tom. Toshkent. «FAN» nashriyoti. 1978- yil. 126-158 betlar.
7. O'zbek pedagogikasi antologiyasi (Ikki jildli). 1-jild. Muhammad sharif Gulxaniy. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1995 -yil .391-395betlar.
8. Ma'naviyat yulduzlari Gulxani. A. Beruniy nomli sharqshunoslik instituti. Toshkent. A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2001- yil.326-326 b.
9. Jumaboyev M. Muhammad sharif Gulxaniy. O'zbek bolalar adabiyot. Toshkent. «O'zbekiston» nashriyot. 2002-yil .70-74 betlar.
10. Jumaboyev M. Gulxaniy . O'zbek jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Toshkent. „O'tuvchi” nashriyoti. 1996-yil.141-144 betlar .
11. Jumaboyev. Bolalar adabiyoti. Darslik. Toshkent. ”O'qituvchi “ nashriyoti. 1995-yil. 53-63 betlar.
12. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Toshkent. “O'tuvchi” nashriyoti. 1994-yil 36-40 betlar.
13. O'zbek adabiyoti. To'rt tomlik. Uchinchi tom. O'zbekiston Davlat badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent. 1959-yil. 516-544 betlar.

12-Mashg'ulot.

Mavzu : Abdulla Avloniy asarlarida yoshlar tarbiyasi.

Darsning maqsadi: Sharq adabiyotida alohida o'rin tutadigan va «pandnoma», «nasihatnoma», «axloq kitoblari» singari nomlar bilan ataladigan didaktik adabiyot namunalari ma'lum qismi bilan tanishtirish.

Darsning rejasi:

1. Abdulla Avloniy hayoti va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot.
2. Avloniyning yaratgan pedagogik kitoblari .
3. Ma'rifatparvar yozuvchining “Birinch muallim”, “Alifbo”, “O'qish kitobi” singari asarlarida olg'a surilgan g'oya.
4. Bu asarlarining tarbiyaviy ahamiyati.
5. “Qarg'a ila sag'izg'on” she'rini yod olish.
6. “Tulki bilan laylak” she'ridan parcha yodlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Axloq-odob va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan didaktik asarlar haqida so'zlaydi.
2. «Turkiy Guliston» da muallif yosh kitobxonni insoniy fazilatlarini egallashga da'vat qilgani haqida ma'lumot beradi.

Kerakli jihozlar: Abdulla Avloniy ijodiga aloqador adabiyotlar («O'son millat»), Adib fotosuratlar, tarqatma dastur (test).

Ishni bajarish tartibi:

- Didaktika badiiyat va axloqiy – ta'limiy qarashlarning chambarchas bog'lanib ketgan bir butunlikni tashkil etish masalasini o'rganish;
- Didaktik adabiyotning bolalar adabiyotiga yaqin va hamohang jihatlarini aniqlash;
- «Pandnoma» janridagi asarlarning bolalarga mo'ljallab yaratilgan namunalari aniqlash;
- O'zbek bolalar adabiyotida pandnoma janrining paydo bo'lishi yo'lidagi izlanishlar yuzasidan fikrlarini bayon etish.
- «Turkiy Guliston» da zohiriy va botiniy sifatlar xususida ma'lumot berish.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Mustaqil ish topshiriqlari:

12-topshiriq.

- 1.1. «Pandnoma», «Nasihatnoma», «Axloq» kitoblari singari didaktik adabiyot namunalarini o`rganing.
- 1.2. «Turkiy Guliston» da yaxshi va yomon xulqlar to`g`risidagi fikrlarning umuminsoniyligining ahamiyati haqida fikr bildiring.

Adabiyotlar :

1. Karimov G'. K. O'zbek adabiyoti tarixi. Uchinchi kitob. Abdulla Avloniy. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti. 1975 -yil. 280-296 betlar .
2. Ma'naviyat yulduzlari. A.Beruniy nomli sharqshunoslik instituti. A. Avloniy, A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti .Toshkent. 2001 . 381-384 betlar.
3. Hoshimov K. va boshqlar. Bolalar adabiyoti. Abdulla Avloniy. Majmua. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti 1996-yil 295-307 betlar.
4. Ahmedov A va boshqalar. Bolalar adabiyoti . Xrestomatiya . A.Avloniy. "Toshkent "O'qituvchi nashriyoti .1993-yil 40-44 betlar.
5. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Abdulla Avloniy. Majmua. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1996-yil.47-151betlar .
6. Jumaboyev M . Bolalar adabiyoti . Darslik . Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1995-yil.
7. Suyumov A. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Qo'llanma . Toshkent . "O'qituvchi" nashriyoti. 1994-yil.
8. Sarimsoqov B, Xalilov F , Qurbonboyev B , O'zbek adabiyoti . A. Avloniy Darslik. Majmua. 5 –sinf uchun . Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti.1993- yil. 101-107 betlar.

13 - Mashg'ulot.

Mavzu: Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadriddin Ayniy ijodida ilm olish, odob-axloq mavzusi.

Darsning maqsadi: Hamzaning tarbiyachilik faoliyati va shu mavzuda yozgan asarlari haqida ma'lumot berish. Sadriddin Ayniyning hayoti va ijodi, tarbiyachilik faoliyati va shu mavzuda yozgan asarlari, she'riyati haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

- 1.H.H Niyoziyning hayoti, ijodi va faoliyati
- 2.H.H Niyoziyning yozgan darslik va kitoblari
3. "To'g'ri so'z bola ", " Hikoya ", "O'qi" she'rlarini yod olish.
4. Sadriddin Ayniyning hayoti, ijodi va faoliyati
5. Sadriddin Ayniyning yozgan darslik va kitoblari

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
2. Hamzaning xalq og`zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida so`zlaydi.
3. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
4. S.Ayniyning xalq og`zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida so`zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to`plami (1996-2006)dan Hamzaning ijodiga bag`ishlangan test, «Yangi saodat» asari, she'rlar to`plami. S.Ayniyning ijodiga bag`ishlangan test, «Tahzibus sibyon» («Bolalar tarbiyasi») asari, she'rlar to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Hamzaning «Engil adabiyot»ga kiritgan she'rlarini aniqlash;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Hamzaning ikkinchi darsligi «O`qish kitobi»ni tahlil qiladi;
- Hamza xalq og`zaki ijodidan («Toshbaqa va chayon») unumli foydalanganligi haqida so`zlash;
- Sadriddin Ayniyning pedagogik faoliyati haqida tushuntirish;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- S.Ayniyning «Tahzibus sibyon» («Bolalar tarbiyasi»)asarini tahlil qiladi;
- S.Ayniyning xalq og`zaki ijodidan unumli foydalanganligi haqida so`zlash;
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

13-topshiriq.

- 1.1. Hamzaning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Hamzaning «Ikkinchi sinf uchun qiroat kitobi» darsligi haqida fikr bildiring.
- 1.3. Hamza Hakimzoda Niyoziyning ilm haqidagi hikoyalari haqida so`zlang.
- 1.4. S.Ayniyning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.

- 1.5. S.Ayniyning she'riyatining asosiy mazmuni.
- 1.6. S.Ayniyning ilm haqidagi hikoyalari haqida so'zlang.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov Z, Safarov O. Egamov X. " O'zbek bolalar adabiyoti" H.H Niyoziy Darslik Xrestomtniya. Toshkent " O'quvchi" nashriyoti. 1976- yil. 140-144 betlar.
2. Karimov.O'. K. O'zbek adabiyoti tarixi. Uchinchi kitob. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti 1975- yil 296-304 betlar.
3. O'zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. Hamza Hakimzoda Niyoziy. O'zbekiston "FAN" nashriyoti Toshkent. 386-403 betlar.
4. Kattabekov A. va boshqalar. O'zbek adabiyoti tarixi. Hamza Hakimzoda Niyoziy Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti 1990-yil 127-154 betlar.
5. Ma'naviyat yulduzlari .A.beruniy nomli sharqshunoslik institute hamza Hakimzoda Niyoziy. A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent. 2001.396- 399 btlar.
- 6.Suyumov A, Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Qo'llanma Hamza Hakimzoda Niyoziy. Toshkent 1994-yil.
- 7.Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. 1995 yil.
8. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Toshkent. 1996- yil.
- 9.Sarimsoqov B, Xalilov T, Qurbonboboyev B. O'zbek adabiyoti. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Darslik. Majmua. 5-sinf uchun. Toshkent."O'qituvchi" nashriyoti.1993-yil. 107-115 betlar.
1. M.Jumaboev «Bolalar adabiyoti va folklori». T.;-2006 y.
2. M.Jumaboev. «Bolalar adabiyoti» T. 1994 y.
3. 11-sinf adabiyot darsligi. T.1999 y.
4. S.Ayniyning ««Tahzibus sibyon» («Bolalar tarbiyasi») asari.

14 - Mashg'ulot.

Mavzu: G'afur G'ulom o'zbek bolalar adabiyotining ulkan vakili.

Darsning maqsadi: G'.G'ulomning hayoti va ijodi, faoliyati o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va asarlari, she'riyati, «Shum bola» asari haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. G'. G'ulom hayot, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning o'qishga da'vat etuvchi she'rlari.
3. Shoirning she'rlarida bolalikning kuylanishi.
4. G'.G'ulom prozasidagi o'ziga xos tasvir.
5. "Bari seniki", "Bilib qo'yki, seni Vatan kutadi", "Shum bola", "Yodgor" asarlarini o'qish, yod olish .

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. G'.G'ulomning «Shum bola asari haqida tushuntiradi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006)dan G'.G'ulom ijodiga bag'ishlangan test, asarlari, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- G'.G'ulom hayoti va ijodi, faoliyati haqida tushuntirish;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- G'.G'ulomning she'rlarini tahlil qilish;
- G'.G'ulomning «Shum bola» asari haqida so'zlash;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

16-topshiriq.

- 1.1. G'.G'ulom tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. G'.G'ulom she'riyatining asosiy mazmuni.

Adabiyotlar:

1. G'afur G'ulom. Asarlari. O'n tomlik. Dostonlar mavzumalar, bolalar uchun she'rlar . Toshkent G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti . 1973-yil. 370 bet.
2. G'afur G'ulomning lirik poeziyadagi mahorati. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti 1978-yil. 286 bet.
3. O'zbek adabiyoti tarixi. II-tom. G'afur G'ulom. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. Toshkent. "FAN" nashriyoti . 244-321betlar.

4. Kattabekov A va boshqalar. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik G'afur G'ulom. "O'qituvchi" nashriyoti . 1990 -yil. 244- 265 betlar.
5. Sarimsoqov B, Xalilov T, Qurbonboyev B .O'zbek adabiyoti. G' G'ulom. Darslik. 5-sinf uchun. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1993 -yil. 139-144 betlar.
6. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti . G'afur G'ulom. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti. 1976-yil. 164-171 betlar.
7. Jumaboyev M . Bolalar adabiyoti. G'afur G'ulom. Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1995- yil.
8. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Toshkent. G'afur G'ulom." O'qituvchi" nashriyoti. 1996-yil.
9. Ahmedov I. va boshqalar . Bolalar adabiyoti. G'afur G'ulom. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. Darslik-majmua. 1993-yil.

15-Mashg'ulot.

Mavzu: Oybek bolalarning sevimli yozuvchisi.

Darsning maqsadi: Oybekning hayoti va ijodi, faoliyati o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va asarlari, she'riyati, «Bolalik» asari haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Oybekning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Oybekning bolalikka bag'ishlangan asarlari.
3. Oybek dostonlarida bolalikning kuylanishi.
4. Oybek qissalarining rang-barang qirralari.
5. "Alisherning bolaligi" qissasini, "Bolalik "povestini o'qib konspektlashtirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
 2. Oybekning xalq og'zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida tushuntiradi.
- Kerakli jihozlar:** Shoirning suratlarini, test savollari to'plami (1996-2006)dan Oybekning ijodiga bag'ishlangan test, «Bolalik» asari, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Oybekning hayoti va ijodi, faoliyati haqida tushuntirish;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Oybekning «Bolalik» asarini tahlil qilish;
- Oybekning xalq og'zaki ijodidan unumli foydalanganligi haqida so'zlash;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

15-topshiriq.

- 1.1. Oybekning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Oybekning she'riyatining asosiy mazmuni.
- 1.3. Oybekning ilm haqidagi hikoyalari haqida so'zlang.

Adabiyotlar:

1. Oybek asarlari. O'n tomlik. Ikkinchi tom. Poemalar. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti 1968 -yil. 270- bet.
2. Oybek asarlari. O'n tomlik. 1-10 tomlar. Toshkent. G'. G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti . 1969-yil.
3. O'zbek adabiyoti tarixi .II-tom. Oybek . O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. Toshkent. "FAN" nashriyoti. 1971 -yil. 161-244-bet.
4. Kattabekov va boshqalar. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik. Oybek. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1990 -yil. 197- 220 betlar.
5. Jo'rayev. K . Maktabda Oybekning hayoti va ijodini o'rganish. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1974-yil. 150- betlar.
6. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Oybek. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1976-yil. 154-164 betlar.
7. Ahmedov va boshqalar . Bolalar adabiyoti . Oybek. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. Darslik . Majmua. 1993-yil.
8. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti Oybek. Qo'llanma. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1994-yil.
9. Jumaboyev. Bolalar adabiyoti. Oybek. Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1996 -yil.

10. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti .Toshkent. Oybek. Qo'llanma. "O'qituvchi" nashriyoti. 1996 -yil.

16 - Mashg'ulot.

Mavzu: Uyg'un lirikasida bolalar dunyosining kuylanishi.

Darsning maqsadi: Uyg'unning hayoti va ijodi, faoliyati o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va asarlari, she'riyati haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Uyg'un hayoti , ijodi va faoliyati .
2. Ona, ona-Vatan haqidagi she'rlari.
3. Uyg'un ona tabiat kuychisi .
4. Lirik she'rdagi bola tarbiyasiga bag'ishlanganlari.
5. "Bahor", "Mening ikki onam bor " she'rlarini yod olish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. Uyg'unning she'riyati asari haqida tushuntiradi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlarini, test savollari to'plami (1996-2006)dan Uyg'un ijodiga bag'ishlangan test, asarlari, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Uyg'un hayoti va ijodi, faoliyati haqida tushuntirish;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Uyg'un she'rlarini tahlil qilish;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

16-topshiriq.

- 1.1. Uyg'un tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Uyg'un she'riyatining asosiy mazmuni.

Adabiyotlar:

1. Uyg'un. Tanlangan asarlar. Uch tomlik. Birinchi tom. She'rlar. Toshkent. "Badiiy adabiyot" nashriyoti. 1964-yil. 495-bet .
2. Uyg'un. Tanlangan asarlar. Ikki tomlik. 11-tom. Pesalar, maqolalar. O'zbekiston badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent. 1958-390-bet.
3. Orifiy Sharofjon .Maktabda Uyg'unning hayoti va ijodini o'rganish. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1991-yil .84 -bet
4. O'zbek adabiyoti tarixi. II–tom. Uyg'un. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. Toshkent. "FAN" nashriyoti. 1971- yil. 428-468- betlar.
5. Kattabekov va boshqalar. O'zbek adabiyoti tarixi. "O'qituvchi" nashriyoti. 312-342- betlar.
6. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Uyg'un. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1976- yil. 154-164- b
7. Ahmedov va boshqalar. Bolalar adabiyoti. Uyg'un. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. Xrestomatiya. 1993- yil. Toshkent.
8. Suyumov A, Jumaboyev M , Bolalar adabiyoti. Uyg'un. Qo'llanma. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1994- yil.
9. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Uyg'un . Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1995-yil.
10. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Uyg'un. Majmua. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti. 1994-yil.

17- Mashg'ulot.

Mavzu: Hamid Olimjon yoshlik kuychisi.

Darsning maqsadi: H.Olimjonning hayoti va ijodi, faoliyati o'zbek adabiyotida tutgan o'rni va asarlari, she'riyati, shoirning xalq og'zaki ijodida tutgan o'rni, xalq ertaklari asosida yaratilgan asarlari, «Oygul bilan Baxtiyor», «Semurg' yoki Parizod bilan Bunyod» dostonlari bilan tanishtirish.

Darsning rejasi:

1. Hamid Olimjonning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning bolalik , yoshlik, vatan haqidagi she'rlari.
3. Hamid Olimjon dostonlaridagi vatanga muhabbat mavzusi.
4. Shoir asarlarining tarbiyaviy ahamiyati .
5. "Lola", "Vatan " hamda "Semurg'" yoki "Parizod va Bunyod" dostonlaridan parcha yodlash .

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
2. H.Olimjon xalq og`zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida so`zlaydi.
3. Shoirning «Oygul bilan Baxtiyor», «Semurg` yoki Parizod bilan Bunyod» dostonlari yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalashda ahamiyati haqida fikr yuritadi

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to`plami (1996-2006)dan H.Olimjon ijodiga bag`ishlangan test, asarlari, she`rlar to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- H.Olimjon hayoti va ijodi, faoliyati haqida tushuntirish;
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- H.Olimjon she`rlarini tahlil qilish;
- H.Olimjon xalq og`zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida so`zlaydi.
- Shoirning «Oygul bilan Baxtiyor», «Semurg` yoki Parizod bilan Bunyod» dostonlari yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalashda ahamiyati haqida fikr yuritadi.
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

17-topshiriq.

- 1.1. H.Olimjon tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. H.Olimjon she`riyatining asosiy mazmuni.
- 1.1. H.Olimjonning «Oygul bilan Baxtiyor» dostoni haqida.
- 1.2. H.Olimjonning «Semurg` yoki Parizod bilan Bunyod» dostonlarini asosiy mazmuni.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Hamid Olimjon. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1976 -yil. 171-179 -betlar.
2. Ahmedov va boshqalar . Bolalar adabiyoti . Hamid Olimjon . Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. Xrestomatiya. 1993-yil.
3. O`zbek adabiyoti tarixi. II –tom Uyg`un. O`zbekiston Fanlar Akademiyasi Toshkent. "FAN" nashriyoti. 321-382- betlar.
4. Kattabekov A va boshqalar. O`zbek adabiyoti tarixi. Darslik. Toshkent. Hamid Olimjon. "O`qituvchi" nashriyoti. 1976-yil. 270-244-betlar.
5. Sarimsoqov B, Xalilov T, Qurbonboyev B, O`zbek adabiyoti. Hamid Olimjon. Darslik-majmua. 5-sinf uchu Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1993-yil. 133-139 -betlar.
6. Suyumov A. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Hamid Olimjon. Qo`llanma. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1994-yil.
7. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Hamid Olimjon. Darslik. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1996- yil.
8. Jumaboyev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Hamid Olimjon. Majmua. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1996- yil.

18- Mashg`ulot.

Mavzu: Zafar Diyor, Quddus Muhammadiy bolalarning sevimli shoirlari.

Darsning maqsadi: Z.Diyorning hayoti va ijodi, faoliyati, poemalari, she`riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish. Q.Muhammadiy hayoti va ijodi, faoliyati, she`riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Zafar Diyorning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning she`riy to`plamlaridagi g`oya .
3. "Kapalak", "Kel uchaylik shimolga", "Nega xo`roz qichqiradi tonggacha" she`rlarni yod olish.
4. Quddus Muhammadiyning hayoti , ijodi va faoliyati .
5. Shoir she`riyatida a`lo o`qish , odob-axloqqa da`vat.
6. Shoir tabiat kuychisi
7. "Dum", "Etik", " Bilim ol, hunar tanla" she`ridan yod olish.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
 2. Z.Diyor xalq og`zaki ijodidan ham unumli foydalanganligi haqida so`zlaydi.
 3. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.
 4. Q.Muhammadiy she`riyatining asosiy mavzusi haqida so`zlaydi.
- Kerakli jihozlar:** Shoirning suratlari, test savollari to`plami (1996-2006)dan Z.Diyor ijodiga bag`ishlangan test, poemalari, she`rlar to`plami. Q.Muhammadiy ijodiga bag`ishlangan test, she`rlar to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Z.Diyor she`riyatini tahlil qiladi;

- Z.Diyor xalq og`zaki ijodidan unumli foydalanganligi haqida so`zlash;
- Mashg`ulotning yakuni.
- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Q.Muhamaddiy she'riyatini tahlil qiladi;
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

18-topshiriq.

- 1.1. Z.Diyorning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Z.Diyor she'riyatining asosiy mavzusi.
- 1.3. Z.Diyor poemalari haqida so`zlang.
- 1.4. Q.Muhamaddiyning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.5. Q.Muhamaddiy she'riyatining asosiy mavzusi.
- 1.6. Q.Muhamaddiyning ijodida yumor va satira.

Adabiyotlar:

1. O`zbek adabiyoti tarixi. II –tom. Zafar Diyor. O`zbekiston Fanlar Akademiyasi. Toshkent. “FAN” nashriyoti. 595-626 -betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev M , Bolalar adabiyoti Majmua, ZafarDiyor. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1993-yil. 67-73b.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Zafar Diyor. Qo`llanma. Toshkent. “O`qituvchi “ nashriyoti. 1994-yil.
4. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Xrestomatiya. Zafar Diyor. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1976 - yil. 184-194-betlar.
5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Zafar Diyor. Darslik. Toshkent «O`qituvchi» nashriyoti. 1995 - yil
6. Jumaboyev M, O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Zafar Diyor. Toshkent. “O`qituvchi “ nashriyoti. 2002 - yil. 120-130- betlar.
7. Jumaboyev M, O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Zafar Diyor. Toshkent. “O`qituvchi “ nashriyoti. 1996 -yil. 170-203- betlar.
8. O`zbek adabiyoti tarixi. III- tomlik. II-tom. Quddus Muhammadiy. Toshkent. “FAN” nashriyoti. 1972 -yil. 286-307- betlar.
9. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Quddus Muhammadiy. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1976 -yil .204-213-betlar.
10. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev M, Bolalar adabiyoti. Majmua, Toshkent. “O`qituvchi “ nashriyoti. 1993- yil. 77-85-betlar.
11. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Qo`llanma. Quddus Muhammadiy. Toshkent. “O`qituvchi “ nashriyoti. 1994-yil.
12. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Quddus Muhammadiy. Toshkent. “ O`qituvchi “nashriyoti. 1995-yil
13. Jumaboyev M, O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Quddus Muhammadiy. Toshkent. “O`zbekiston“ nashriyoti. 2002-yil. 130-137- betlar .
14. Jumaboyev M, O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Toshkent. “O`qituvchi“ nashriyoti. 1996- yil. 172-176- betlar.
15. Quddus Muhammadiy. Qanotli do`stlar. She`r va ertaklar. III- kitob. Tabiat alifbosi. Toshkent. 1997-yil.

19 - Mavzu: Ilyos Muslim asarlarida yoshlar tarbiyasi .

Darsning maqsadi: Sh.Sa'dulla hayoti va ijodi, faoliyati, she'riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Ilyos Muslim hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning 30- yillardagi ijodi.
3. Ilyos Muslimning ikkinchi jahon urushi davridagi ijodi.
4. Shoir asarlarining tarbiyaviy ahamiyati.
5. “ Yashna Vatan “, “ Sening sovg`ang “, “Oyxon va Rayxon” she`rlaridan parcha yodlash.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. Sh.Sa'dulla she'riyatining asosiy mavzusi haqida so`zlaydi;
3. Sh.Sa'dullaning xalq og`zaki ijodidan unumli foydaanganligi haqida so`zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratları, test savollari to`plami (1996-2006) I.Muslim ijodiga bag`ishlangan test, she`rlar to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;

- I.Muslim she'riyatini tahlil qiladi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

19-topshiriq.

- 1.1 I.Muslimning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. I.Muslim she'riyatining asosiy mavzusi.
- 1.3 I.Muslimning ijodida xalq og'zaki ijodi.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Ilyos Muslim. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1976- yil. 231-236 -betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev M, Bolalar adabiyoti. Majmua. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti, 1993- yil. 85-90- betlar.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Ilyos Muslim. Toshkent. “ O'qituvchi “ nashriyoti. 1994 - yil.
4. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Ilyos Muslim. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1996 -yil. 176-178 -betlar.
5. Jumaboyev M, O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Ilyos Muslim. Toshkent. “ O'qituvchi” nashriyoti. 1996- yil. 176-178 -betlar.
6. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Ilyos Muslim Toshkent. “O'zbekiston” nashriyoti. 2002 - yil. 137-142- betlar.

20-Mashg'ulot

Mavzu: Adham Rahmatning bolalarga atab yozgan asarlari.

Darsning maqsadi: Q.Muhammadiy hayoti va ijodi, faoliyati, she'riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish

Darsning rejasi:

1. Adham Rahmat hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning dastlabki to'plamlari.
3. Maktabgacha tarbiya va kichik maktab yoshidagi bolalar uchun yozgan she'rlari.
4. Sherlarining tarbiyaviy ahamiyati
5. “Dum”, “Tulkinning hiylasi”, “Qaldirg'och, Ilon va Beshik tebratar” asarlaridan yod olish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. Sh.Sa'dulla she'riyatining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;
3. Sh.Sa'dullaning xalq og'zaki ijodidan unumli foydaanganligi haqida so'zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006) I.Muslim ijodiga bag'ishlangan test, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Adham Rahmat she'riyatini tahlil qilinadi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

20-topshiriq.

- 1.1 Adham Rahmat ing tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Adham Rahmat she'riyatining asosiy mavzusi.
- 1.3 Adham Rahmat ijodida xalq og'zaki ijodi.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Adham Rahmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1976- yil. 236-244-betlar.
2. Ahmedov I va boshqalar. Bolalar adabiyoti. Xrestomatiya. Adham Rahmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1993- yil.
3. Suyumov A, Jumaboyev M., Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Adham Rahmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1994- yil.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Adham Rahmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1995-yil.
5. Jumaboyev M, O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Adham Rahmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti 1996- yil. 191-195- betlar.
6. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Adham Rahmat. Toshkent. “ O'zbekiston” nashriyoti. 2002- yil. 142-148- betlar.

21-Mashg'ulot

Mavzu: Sulton Jo'ra bolalarning sevimli shoiri.

Darsning maqsadi: Sulton Jo'ra hayoti va ijodi, faoliyati, she'riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Sulton Jo'ra hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning o'qish va odobga doir she'rlari
3. Sulton Jo'ra dostonnafi.
4. Shoir she'rlarining tarbiyaviy ahamiyati.
5. "Tinish belgilarining majlisi", "Zangori gilam" she'rlarida yod olish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi.

2. S.Jo'ra she'riyatining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006)dan S.Jo'ra ijodiga bag'ishlangan test, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- S.Jo'ra she'riyatini tahlil qiladi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

21-topshiriq.

1.1. S.Jo'raning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.

1.2. S.Jo'ra she'riyatining asosiy mavzusi.

1.3. S.Jo'raning «Mamatning kechmishi», «Tinish belgilarining majlisi» she'rlari haqida so'zlang.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston tarixi. II- tom. Sulton Jo'ra. Toshkent. "FAN" nashriyoti 1971-yil. 574-595- betlar.
2. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik – xrestomatiya . Sulton Jo'ra. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 194-204- betlar.
3. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua. Sulton Jo'ra, Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1993-yil.73-77-b
4. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Sulton. Jo'ra. Toshkent, 1994-yil.
5. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Sulton Jo'ra, Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti. 1995 yil.
- 6 . Jumaboyev M, O'zbekov va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Sulton Jo'ra. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 1996 - yil. 188-195- bet.
7. Jumaboyev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Sulton Jo'ra. Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti. 2002-yil 148-157- betlar

22-Mashg'ulot.

Mavzu: Hakim Nazir bolalarning sevimli yozuvchisi.

Darsning maqsadi: H.Nazir hayoti va ijodi, faoliyati, asarlari mavzusi haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Hakim Nazirning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Hikoyalarida kichkintoylar hayotining aks etishi.
3. Qissa va dramalarida davr ruhining berilishi.
4. Asarlarining tarbiyaviy ahamiyati.
5. "So'nmas chaqmoqlar", "Yonar daryo" qissalarining ahamiyatini konspekt qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;

2. H.Nazir ijodining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;

3. H.Nazirning xalq og'zaki ijodidan unumli foydaanganligi haqida so'zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006) H.Nazir ijodiga bag'ishlangan test, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- H.Nazirning qissa va hikoyalari tahlil qiladi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

22-topshiriq.

- 1.1. H.Nazir tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. H.Nazir hikoyalari.
- 1.3. H.Nazir «Yonar daryo» qissasi.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P., Tursunov J., Safarov O., Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik – xrestomatiya. Hakim Nazir. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1976- yil . 244-260 -betlar
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev , Bolalar adabiyoti. Majmua. Hakim Nazir. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1993- yil. 95-105-betlar.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti . Qo'llanma. Hakim Nazir. Toshkent. “O'qituvchi “ nashriyoti. 1994- yil.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti , Darslik. Hakim Nazir. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1995- yil.
5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Hakim Nazir Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1996- yil.
6. Jumaboyev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Hakim Nazir. “O'qituvchi” nashriyoti. 1996- yil. 195-200- betlar.
7. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Hakim Nazir Toshkent. “O'zbekiston” nashriyoti . 2002- yil . 162-168 -betlar.

23 - Mashg'ulot

Mavzu : Po'lat Mo'min bolalar shoiri.

Darsning maqsadi: P.Mo'min hayoti va ijodi, faoliyati, quvnoq she'rlari, zavqli qo'shiqlari, qiziqarli ertak va doston hamda pesalari haqida ma'lumot berish.

Darsning maqsadi:

1. Po'lat Mo'minning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning she'riy to'plamlari.
3. Qanoqli qo'shiqlar ijotkori.
4. Shoir dostonalaridan odob, mehnat o'qish mavzusi.
5. Po'lat Mo'min-dramaturg.
6. She'rlaridan yod olish .

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. P.Mo'min ijodining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;
3. P.Mo'min tarbiyaviy mavzudagi she'rlari haqida so'zlaydi.
4. **Kerakli jihozlar:** Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006) P.Mo'min ijodiga bag'ishlangan test, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- P.Mo'min she'rlarini tahlil qiladi;
- «Qovoqboy bilan Chanoqvoy» ertagini tahlil qiladi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

23-topshiriq.

- 1.1 P.Mo`minning tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. P.Mo`min qo`shiqlari.
- 1.3. P.Mo`min ijodida yumor va satira.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik - xrestomatiya. Po`lat Mo`min. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1976 -yil . 260-265- betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua. Po`lat Mo`min. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1993- yil. 106- 116- betlar.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti, Qo`llanma. Toshkent. "O`qituvchi " nashriyoti. 1995- yil.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Po`lat Mo`min. Toshkent. "O`qituvchi " nashriyoti. 1995-yil.
5. Jumaboyev M, O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Po`lat Mo`min Toshkent. " O`qituvchi " nashriyoti. 1996- yil . 205-209- betlar.
6. Jumaboyev M, O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Po`lat Mo`min. Toshkent " O`zbekiston" nashriyoti. 2002 -yil 175-180 -betlar.

24 - Mashg`ulot

Mavzu: Shukur Sa`dulla bolalar shoiri.

Darsning maqsadi: Sh.Sa`dulla hayoti va ijodi, faoliyati, she'riyatining mavzusi haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Shukur Sa`dullaning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Dastlabki she`rlari.
3. Harbiy Vatanparvarlik she`rlari.
4. Qissa va dramalari .
5. "Ayyor chumchuq", "Boychechak", "Dastyor qiz" she`rlaridan namunalar yodlash.

Identiv o`quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. Sh.Sa`dulla she'riyatining asosiy mavzusi haqida so`zlaydi;
3. Sh.Sa`dullaning xalq og`zaki ijodidan unumli foydaanganligi haqida so`zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to`plami (1996-2006) Sh.Sa`dulla ijodiga bag`ishlangan test, she`rlar to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Sh.Sa`dulla she'riyatini tahlil qiladi;
- Mashg`ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

24-topshiriq.

- 1.1 Sh.Sa`dulla tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Sh.Sa`dulla she'riyatining asosiy mavzusi.
- 1.3 Sh.Sa`dullaning ijodida xalq og`zaki ijodi.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P., Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik - xrestomatiya. Shukur Sa`dulla. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 225-230- betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev. Bolalar adabiyoti. Majmua. Shukur Sa`dulla. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1993 -yil. 90-94-betlar.
3. Ahmedov I va boshqalar . Bolalar adabiyoti. Xrestomatiya. Shukur Sa`dulla. Toshkent . "O`qituvchi " nashriyoti. 1993 - yil.
4. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Majmua. Shukur Sa`dulla. Toshkent. "O`qituvchi " nashriyoti. 1994 - yil.
5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Shukur Sa`dulla. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1995- yil .
6. Jumaboyev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Majmua. Shukur Sa`dulla. Toshkent. "O`qituvchi" nashriyoti. 1996 -yil. 178-188 betlar.
7. Safarov O, Bolalik kuychisi. Toshkent . "FAN" nashriyoti. 1978 -yil. 166-bet.

25 - Mashg'ulot

Mavzu: Quadrat Hikmat yoshlik kuychisi .

Darsning maqsadi: Q.Hikmat hayoti va ijodi, faoliyati, quvnoq she'rlari, qiziqarli ertak va poemalari haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Quadrat Hikmat hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Shoirning she'riy to'plamlari .
3. Shoir- Vatan kuychisi .
4. Shoir tinchlik kuychisi.
5. Q. Hikmat dostonlari .
6. She'rlaridan namunalar yodlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Shoirning yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
2. Q.Hikmat ijodining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;
3. Q.Hikmat tarbiyaviy mavzudagi she'rlari haqida so'zlaydi.

Kerakli jihozlar: Shoirning suratlari, test savollari to'plami (1996-2006) Q.Hikmat ijodiga bag'ishlangan test, she'rlar to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Shoirning bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- Q.Hikmat she'rlarini tahlil qiladi;
- «Ilon shoh va uning amaldori Ari haqida ertak» asarini tahlil qiladi;
- Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

25-topshiriq.

- 1.1 Q.Hikmat tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Q.Hikmat she'rlari.
- 1.3. Q.Hikmat ijodida xalq og'zaki ijodi.

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Quadrat Hikmat.Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1976- yil. 266-272-betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua. Quadrat Hikmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1994 -yil.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti . Qo'llanma. Quadrat Hikmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti. 1999- yil.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Quadrat Hikmat. Toshkent. “O'qituvchi” nashriyoti 1995-yil.
5. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyoti.Majmua. Quadrat Hikmat. Toshkent “O'qituvchi” nashriyoti. 1996-yil. 209-212- betlar.
6. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyot . Darslik. Quadrat Hikmat.Toshkent. “ O'zbekiston” nashriyoti.2002- yil. 180-186- betlar.

26-Mashg'ulot

Mavzu: Xudoyberdi To'xtaboyev bolalarning sevimli yozuvchisi.

Darsning maqsadi: X.To'xtaboev hayoti va ijodi, faoliyati, qiziqarli ertak va poemalari, asarlari haqida ma'lumot berish.

Darsning rejasi:

1. Xudoyberdi To'xtaboyevning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Kichik hikoyalarda bolalar obrazi.
3. Sarguzasht , qissa va romanlari.
4. Qissa va romanlarida davr ruhining berilishi.
5. “Sariq devni minib” asarining tahlili.
6. Konspekt qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. X.To'xtaboev hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;
2. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
3. X.To'xtaboev ijodining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;
4. X.To'xtaboev tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida so'zlaydi.

5. «Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi», «Qasaskorning oltin boshi», «Besh bolali yigitcha» asarlari bolalar adabiyotida tutgan o'rni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;
Kerakli jihozlari: Yozuvchining suratlari, test savollari to'plami (1996-2006) X.To'xtaboev ijodiga bag'ishlangan test to'plami.

Ishni bajarish tartibi:

Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
«Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi», «Qasaskorning oltin boshi», «Besh bolali yigitcha» asarlari bolalar adabiyotida tutgan o'rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;

«Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi», «Qasaskorning oltin boshi», «Besh bolali yigitcha» asarlari tahlil qiladi;

«Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi», «Besh bolali yigitcha» asarlarida yumor va satira;

Mashg'ulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

26-topshiriq.

- 1.1. X.To'xtaboev tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. X.To'xtaboev hikoyalari.
- 1.3. X.To'xtaboev ijodining mavzusi.
- 1.4. «Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi» asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1976- yil. 276-284 -betlar.
2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1993- yil 140-148-betlar.
3. Suyumov A, Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Qo'llanma. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1995- yil.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1995 -yil.
5. Jumaboyev M, O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1996-yil. 212-217- betlar.
6. Jumaboyev M, O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'zbekiston» nashriyoti. 186-193- betlar.
7. Jumaboyev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Xudoyberdi To'xtaboev. Toshkent. «O'zbekiston» nashriyoti. 2002- yil.

27- Mashg'ulot.

Mavzu: Chet elning taniqli ijodkorlari. (Sharl Perro, Xans Andersen)

Darsning maqsadi: Sharl Perro hayoti va ijodi, faoliyati, qiziqarli ertak va poemalari, asarlari haqida ma'lumot berish. Xans Andersen hayoti va ijodi, faoliyati, qiziqarli ertak va poemalari, asarlari haqida ma'lumot berish

Darsning rejasi:

1. Fransus adibi Sharl Perroning hayoti, ijodi va faoliyati.
2. « Qizil qalpoqcha » ertagining mazmuni.
3. «Qizil qalpoqcha», «Zolushka», «Etik kiygan mushuk» asarlarini o'qish va konspekt qilish.
4. Daniyalik taniqli yozuvchi Xans Andersen hayoti, ijodi va faoliyati.
5. «Duyumchaxon», « No'xat ustidagi malika », «Irkit o'rdakchaning g'oyasi» ertaklarini o'qish va konspekt qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Sharl Perro hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;
2. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
3. Sharl Perro ijodining asosiy mavzusi haqida so'zlaydi;
4. Sharl Perro tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida so'zlaydi.

5. «Qizil qalpoqcha», «Zolushka», «Etik kiygan mushuk» asarlari bolalar adabiyotida tutgan o'rni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;

1. Xans Andersen hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;

2. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;

3. Xans Andersen ijodining asosiy mavzusi haqida soʻzlaydi;

4. Xans Andersen tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida soʻzlaydi.

5. “Duyumchaxon”, “ Noʻxat ustidagi malika”, «Irkrit oʻrdakchanning gʻoyasi» asarlari bolalar adabiyotida tutgan oʻrni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;

Kerakli jihozlar: Yozuvchining suratlari, test savollari toʻplami (1996-2006) Sharl Perro ijodiga bagʻishlangan test toʻplami. Xans Andersen ijodiga bagʻishlangan test toʻplami.

Ishni bajarish tartibi:

- Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Qizil qalpoqcha”, “Zolushka”, “Etik kiygan mushuk” asarlari bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Qizil qalpoqcha”, “Zolushka”, “Etik kiygan mushuk” asarlari tahlil qiladi;
- “Qizil qalpoqcha”, “Zolushka”, “Etik kiygan mushuk” asarlarida yumor va satira;
- Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Duyumchaxon”, “ Noʻxat ustidagi malika”, «Irkrit oʻrdakchanning gʻoyasi» asarlari bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Duyumchaxon”, “ Noʻxat ustidagi malika”, «Irkrit oʻrdakchanning gʻoyasi» asarlari tahlil qiladi;
- “Duyumchaxon”, “ Noʻxat ustidagi malika”, «Irkrit oʻrdakchanning gʻoyasi» asarlarida yumor va satira;
- **Mashgʻulotning yakuni.**

Mustaqil ish topshiriqlari

27-topshiriq.

- 1.1. Sharl Perro tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. Sharl Perro hikoyalari.
- 1.3. Sharl Perro ijodining mavzusi.
- 1.4. Qizil qalpoqcha”, “Zolushka”, “Etik kiygan mushuk” asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida
- 1.5. Xans Andersen tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.6. Xans Andersen hikoyalari.
- 1.7. Xans Andersen ijodining mavzusi.
- 1.8. “Duyumchaxon”, “ Noʻxat ustidagi malika”, «Irkrit oʻrdakchanning gʻoyasi» asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida

Adabiyotlar

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. Oʻzbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. Sharl Perro. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1976 -yil. 71-76 -betlar.
2. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik-majmua Sharl Perro . Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti . 1994-yil. 242-246- betlar.
3. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev , Bolalar adabiyoti . Majmua. Sharl Perro. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1993-yil. -237-betlar.
4. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti . Darslik. Sharl Perro . Toshkent. “Oʻqituvchi “ nashriyoti. 1995- yil.
5. Jumaboyev M, Oʻzbek va jahon bolalari adabiyoti. Qoʻllanma. Sharl Perro. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti . 1996 -yil 33-35 -betlar .
6. Sharl Perro “Qizil qalpoqcha” . Oʻzbek va jahon bolalar adabiyoti. Qoʻllanma. Toshkent .“Oʻqituvchi” nashriyoti. 1996- yil. 3-35- betlar
7. Jumaboyev M, Oʻzbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik . Sharl Perro. Toshkent..“Oʻzbekiston” nashriyoti. 2002 - yil.

28 - Mashgʻulot.

Mavzu: Rus adabiyotining vakillaridan A.S. Pushkin.

Darsning maqsadi: A.S. Pushkin hayoti va ijodi, faoliyati, qiziqarli ertak va poemalari, asarlari haqida maʼlumot berish.

Darsning rejasi:

1. A.S. Pushkin hayoti, ijodi va faoliyati.
2. Pushkin- xalqchil ertaklar muallifi.
3. Ertaklarida olgʻa surilgan hayotiy voqealar.
4. Pushkin ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati.
5. “ Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlarini oʻqish va konspekt qilish .

Identiv oʻquv maqsadlari:

1. A.S. Pushkin hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;

2. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;

3. A.S. Pushkin ijodining asosiy mavzusi haqida soʻzlaydi;

4. A.S. Pushkin tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida soʻzlaydi.

5. “Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlari bolalar adabiyotida tutgan oʻrni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;

Kerakli jihozlar: Yozuvchining suratlari, test savollari toʻplami (1996-2006) A.S. Pushkin ijodiga bagʻishlangan test toʻplami.

Ishni bajarish tartibi:

- Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlarining bolalar adabiyotida tutgan oʻrni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlarini tahlil qiladi;
- “Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlarida yumor va satira;
- Mashgʻulotning yakuni.

Mustaqil ish topshiriqlari

28-topshiriq.

1.1. A.S. Pushkin tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.

1.2. A.S. Pushkin hikoyalari.

1.3. A.S. Pushkin ijodining mavzusi.

1.4. “Pop va uning xizmatkori Balda haqidagi ertak”, “Bailqchi ham baliq haqidagi ertak”, “Oʻlik malika va yetti bahodir haqida ertak”, “Oltin xoʻroz aqidagi ertak”, ertak-dostonlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. Oʻzbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. A.S. Pushkin. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1976 -yil . 50-56- betlar.

2. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua. A.S Pushkin. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1994- yil.

3. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik-majmua. A.S Pushkin. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1994 -yil. 207-215 -betlar.

4. Jumaboyev M. Oʻzbek va jahon bolalari adabiyoti. Majmua. A.S Pushkin. Toshkent. “Oʻqituvchi” nashriyoti . 1996 -yil. 104-109- betlar.

5. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti. Darslik. A.S Pushkin. Toshkent. “Oʻqituvchi “ nashriyoti. 1995 -yil. 108-194-betlar.

6. Jumaboyev M, Oʻzbek va chet el bolalar adabiyoti . Darslik. A.S. Pushkin. Toshkent. “Oʻzbekiston” nashriyoti. 2002- yil.

29-Mashgʻulot.

Mavzu: Rus adabiyotining vakillaridan

L . N . Tolstoy , S. Ya. Marshak ijodi .

Darsning maqsadi: L .N. Tolstoy hayoti va ijodi, faoliyati, qiziqarli ertak va poemalari, asarlari haqida maʼlumot berish.

Darsning rejasi:

1. L .N. Tolstoy hayoti, ijodi va faoliyati.
2. “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlarini oʻqib konspekt qilish.
3. S. Ya. Marshak ijodi, hayoti va faoliyati.
4. “Ahmoq sichqoncha”, “Mushukning uy”, “Teremok”, “Oʻn ikki oy” sheʼrlarini oʻqish va parchalar yod olish .

Identiv oʻquv maqsadlari:

1. L .N. Tolstoy hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;
2. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
3. L .N. Tolstoy ijodining asosiy mavzusi haqida soʻzlaydi;
4. L .N. Tolstoy tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida soʻzlaydi.

5. “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlari bolalar adabiyotida tutgan o`rni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;
 6. S. Ya. Marshak hayoti va ijodi bilan tanishtiradi;
 7. Yozuvchining yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berganligi haqida fikr yuritadi;
 8. S. Ya. Marshak ijodining asosiy mavzusi haqida so`zlaydi;
 9. L. N. Tolstoy tarbiyaviy mavzudagi asarlari haqida so`zlaydi.
 10. “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlari bolalar adabiyotida tutgan o`rni va asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildiradi;
- Kerakli jihozlar: Yozuvchining suratlari, test savollari to`plami (1996-2006) L. N. Tolstoy ijodiga bag`ishlangan test to`plami. S. Ya. Marshak ijodiga bag`ishlangan test to`plami.

Ishni bajarish tartibi:

- Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlarining bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlarini tahlil qiladi;
- “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlarida yumor va satira;
- Yozuvchining bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- “Ahmoq sichqoncha”, “Mushukningh uyi”, “Teremok”, “O`n ikki oy” she`rlarining bolalar adabiyotida tutgan o`rni nimalardan iborat ekanligini tushuntirish;
- ““Ahmoq sichqoncha”, “Mushukningh uyi”, “Teremok”, “O`n ikki oy” she`rlarini tahlil qiladi;
- “Ahmoq sichqoncha”, “Mushukningh uyi”, “Teremok”, “O`n ikki oy” she`rlarida yumor va satira;
- Mashg`ulotning yakuni.**

Mustaqil ish topshiriqlari

29-topshiriq.

- 1.1. L. N. Tolstoy tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.2. L. N. Tolstoy hikoyalari.
- 1.3. L. N. Tolstoy ijodining mavzusi.
- 1.4. “Arslon bilan it”, “Uch ayiqcha”, “Keksa chol va nevara”, asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida
- 1.5. S. Ya. Marshak tarbiyaviy mavzuda yaratgan asarlari.
- 1.6 S. Ya. Marshak hikoyalari.
- 1.7. S. Ya. Marshak ijodining mavzusi.
- 1.8. “Ahmoq sichqoncha”, “Mushukningh uyi”, “Teremok”, “O`n ikki oy” she`rlarini ning tarbiyaviy ahamiyati haqida

Adabiyotlar:

1. Shermuhammedov P, Tursunov J, Safarov O, Egamov X. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik –xrestomatiya. L. N. Tolstoy. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1976 -yil. 67-71- betlar.
2. Jumaboyev M, Bolalar adabiyoti . Darslik-majmua. L.N. Tolstoy. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1996-yil. 220-224- betlar.
3. Ahmedov I, Suyumov A, Jumaboyev M, Soliyev, Bolalar adabiyoti. Majmua L.N. Tolstoy. Toshkent. “O`qituvchi” nashriyoti. 1993-yil.
4. Jumaboyev M. O`zbek va jahon bolalari adabiyoti. Majmua. L.N.Tolstoy. Toshkent “O`qituvchi” nashriyoti . 1996- yil 112-116- betlar.
5. Jumaboyev M, O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik L.N. Tolstoy. Toshkent. “O`zbekiston” nashriyoti. 2002- yil. Zafar Diyorning hayoti, ijodi va faoliyati.
6. Shoirning she`riy to`plamlaridagi g`oya.
7. Zafar Diyorning 30- yillardagi ijodi.
8. Shoirning ikkinchi jahon urushi davridagi ijodi .
9. “Kapalak”, “Kel uchaylik shimolga”, “Nega xo`roz qichqiradi tonggacha” she`rlarni yod olish.

2.2.3. ЖН, ОН, ЯН БЎЙИЧА БАЛЛАР ТАҚСИМОТИ В АТОПШИРИҚЛАР МАЗМУНИ, БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ, ОН ВА ЯН САВОЛНОМАЛАРИ (ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТИЗИМ, ТЕСТЛАР ЁЗМА ИШ ВА ОҒЗАКИ СЎРОВ ВАРИАНТЛАРИ)

Рейтинг ишланмаси

№	Назорат турлари	Сўров коди	Сўров сони	Балл	Жами
1	Амалий машғулот	А	4	5	20
2	Мустақил равишда ўрганиладиган мавзулар	М. ў.	6	5	30
3	Назорат саволларини бажариш	Н.с.	10	1	10
4	Тест саволларини тузиш	Т.с.т.	50	0,2	10
5	Оралик баҳолаш (тест)	О. б	30	0,5	15
6	Якуний баҳолаш (ёзма иш)	Я. Б.	1	15	15
Жами		-	12	0	100

Баҳолаш мезони:

- 1) Ҳар бир амалий машғулот 5 балл меёри билан баҳоланади:
 - Амалий машғулотларни тўла бажарган, ишланмаларнинг тўғри ечимини топган талабага ишнинг сифатига қараб 4 — 5 балл қўйилади. Ҳамма амалий машғулотларнинг энг юқори баҳолаш мезони 20 баллдан ошмайди
 - Машғулотларни тўла бажарган, ишланмаларини тўғри ечган, аммо айрим камчиликларга йўл қўйган талаба 3 — 4 балл билан баҳоланади.
 - Борди-ю унинг ечимларида 2 — 3 та камчиликлари бўлса 2,6 — 3 балл қўйилади.
- 2) Талабаларга мустақил равишда ўрганишга тавсия қилинган 6 та мавзунинг ҳар бири 5 баллик тизимда баҳоланади. Ҳаммаси бўлиб, 30 баллни ташкил этади
 - Мавзу тўлиқ ўрганилган, саволларга тўғри жавоблар берилган, таянч тушунча ва иборалар ёритилган, мавзу танқидий таҳлил қилинган бўлса 4 — 5 балл берилади.
 - Мавзу тўлиқ очилган, саволлар ёритилган, таянч тушунча ва ибораларни изоҳлашда камчиликлари бўлса 3 — 4 балл қўйилади.

Мавзу очилган, саволлар умумий ёритилган, айрим камчиликлари бўлса 2,6 — 3 балл билан баҳоланади.
- 3) Талабалар сессия оралиғида тегишли вариантлардаги 10 тадан назорат саволларига жавоб ёзиб келадилар. Ҳар бир савол ҳажми ва сифатига қараб 0,6 — 1 балл оралиғида баҳоланади. Ҳаммаси бўлиб 10 баллдан ошмаслиги зарур.
- 4) Ҳар бир талаба мустақил ўрганган мавзулари бўйича тест саволлари ва уларнинг жавоблари сақланган 50 тадан саволлар тўпламини тайёрлайдилар. Ҳар бир савол тўғри тузилган ва жавоби талабга жавоб берса 0,2 баллик тизимда баҳоланади.
- 5) ОБ да тест синови ўтказилиб, талаба 30 та саволга жавоб беради. Ҳар бир савол 0,5 баллда баҳоланади. Ҳаммаси бўлиб 15 баллдан ошмайди.
- 6) ЯБ ёзма ҳолда ўтказилиб, 5 тадан савол берилади. Жавоблар сифати ва ҳажмига қараб 1 — 3 баллик тизимда баҳоланади.

Тўпланган баллар қуйидагича баҳоланади:

“Қониқарли”	- 55 — 70 балл
“яхши”	- 71 — 85 балл
“аъло”	- 86-100 балл
саралаш бали	- 55 балл, яъни “қониқарсиз” – 55 баллгача.

УМУМӢЙ САВОЛЛАР

- 1) Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga o'qib, hikoya qilib beriladigan ertaklarni sanab o'ting.
- 2) Maktab yoshidagi kichik bolalarga tavsiya etiladigan ertaklar.
- 3) "Pahlavon Rustam", "Birlashgan o'zar", "Uch og'aini Botirlar", "Egri bilan to'g'ri", "Sardorning oyni ushlab olmoqchi bo'lgani" singari ertaklar qaysi yoshdagi bolalarga o'qish uchun tavsiya etiladigan ertaklar.
- 4) Gulxaniy "Zarbulmasal" asarida o'zining muhim ijtimoiy qarashlarini el-ulus taqdiriga munosabatini nima orqali ifodaladi.
- 5) Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u blig" asarining ma'nosi
- 6) XVIII –asrning oxiri XIX-asrning boshlarida yashab ijod etgan ikki buyuk shoir.
- 7) XVII-XVIII-asr ingliz adabiyotiga roman janriga asos slogan mashxur adiblardan biri.
- 8) O'zining Gulliverning sayohatlari romani bilan jahonga tanilgan adibning nomi.
- 9) O'zbek xalq afsonalarining mavzu jixatdan qaysi turlarini bilasiz? Ularni sanab bering.
- 10) "To'maris va SHiroq" afsonalaridan yetakchi o'brazlarni qisqacha tasvirlab bering.
- 11) "Aziz momo" "Oy bilan Kun" asotirlarini o'qing, mazmunini qayta hikoya qilib bering.
- 12) Asotirlardagi voqealar, timsollar Sizda qanday taassurotlar qoldirdi?
- 13) Asotirlar nima va ular qachon yaratildi?
- 14) Maxmud Qashg'ariy kim va uning tarixiy xizmati nima bilan belgilanadi?
- 15) Ahmad Yassaviyning bizga meros bo'lib qolgan qanday asarlarini bilasiz?
- 16) Ahmad Yassaviy hikmatlari bizning zamonamizda qanday ahamiyatga ega?
- 17) Nuh payg'ambar nega ilonning shartiga rozi bo'ldi? Nega qaldirg'och insonning eng yaqin do'sti bo'lib qoldi?
- 18) Tulki ila Qarg'a masalining mazmunini so'zlab bering.
- 19) Nima uchun Qarg'a Laylakka tana qildi.
- 20) Tulki obrazida qanday hususiyatlar qoralanadi.
- 21) Masaldan Qarg'aning topqirligi, farosatligi o'rinlarini topib qayta o'qing/
- 22) Hamza qayerlarda maktab ochdi?U yozgan qo'llanmalarning nomini ayting.
- 23) Hamza nima uchun oktabr inqilobini quvonch bilan kutib oldi? Uning inqilobdan keyingi ishlari haqida gapiring.
- 24) "Sog'inib va Salom ayting" she'rlarini o'qing, mazmunini qayta hikoya qilib beriong.
- 25) Hamid Olimjonning birinchi she'riy to'plamining nomi va u nechanchi yilda nashrdan chiqdi.
- 26) "Baxt va SHodlik kuychisi" deb nom olgan shoir.
- 27) "Shum bola", "Yodgor" qissalarini yaratib, o'zbek nasri rivojiga muhim ulush qo'shgan shoir.
- 28) G'afur G'ulom nomi bilan ataladigan joylarning nomi.
- 29) Sen yetim emassan she'ri qahramonning g'alabaga ishonchi ifodalangan misralarni topib o'qing.
- 30) Sadrididdin Ayniy ijodi tojik va o'zbek adabiyotida qanday mavqe egallaydi.
- 31) Sadrididdin Ayniy ijodi nima uchun o'zbek xalqiga qadrlil va qimmatli?
- 32) Boburning ota-bobolari oilasi, o'sib-ulg'aygan muhiti haqida ma'lumot bering.
- 33) Boburning Samarqand, Andijon, Kobulga qilgan yurishlari sabablarini aniqlang.
- 34) Bobur g'azallariga xos asosiy belgilarni ajratib bering.
- 35) Sendin bu qadar qoldi yiroq, o'lmadi Bobur, Mazur tut, ey yoriki taqdir qilibtur baytida shoirning kechirim so'rashiga sabab bo'lgan kamchilik nimadan iborat bo'lganligi haqida gapiring.
- 36) Bobur ruboiylarida uning umr bayoniga xos unsurlar qanday o'rin tutishi va buning she'rlari badiyatiga ta'sirini izohlang.
- 37) Alisherning bolalik davriga tegishli ma'lumotlarni keltiring.
- 38) "Mantiq ut-tayr" asarining bo'lajak shoirga ko'rsatgan ta'siri va uning natijasi haqida mulohaza bildiring.
- 39) Hamsaning tugallanishi va uning Husayn Bayqaro tomonidan kutib oliunishi to'g'risida gapirib bering.
- 40) Navoiyning davlat arbobi sifatidagi ishlari to'g'risida to'xtaling.
- 41) Navoiy va Lutfiy munosabatlari haqida gapiring.OI'smir Alisher o'qigan she'rdan Lutfiyning hayratlanishi sababini izohlang.
- 42) Navoiy hazratlarining "O'tqa solg'il sarvni" asarida ilgari surilgan fikr va ifoda yo'sinidagi o'ziga hoslikni ko'rsating.
- 43) SHirinning niqobini ochib yuborgan yel qayerdan paydo bo'lgani asarda qanday tasvirlanganiga tayanib, shoir mahoratiga, to'xtaling.
- 44) Birinchi bo'lib kim "Xamsa" yozgan? Uning maydonga kelish tarixi tarkibidagi dostonlar, ulaarning mazmuni xaqida to'xtaling.
- 45) Boyo'g'li vatan tutgan maskan taasviriga e'tibor qiling. Unda hayotiy xaqiqatga mivofiqlik ko'pmi yoki hikoya?
- 46) "Zarbulmasal"ning barcha qaxramonlari qushlar bo'lgani holda ularning baland parvoz uncha-muncha odam ham tushuna olmaydigan yo'sinda so'zlashayotganliklari sababi haqida o'ylab ko'ring.
- 47) "Zarbulmasal" asarining yaratilish sababi haqida asar matniga tayanib fikr yuriting.
- 48) Yugnakiyning zulm-zo'rovonlik haqidagi fikrlariga e'tibor qiling .U el-yurt farovonligi va osoyishtaligini ta'minlash uchun nimalarni taklif qiladi?
- 49) Adib Ahmadning o'zgalar aybini kechirish to'g'risidagi qarashlariga munosabat bildiring.

- 50) Adib Ahmadning mol dunyoga hirs qo'ymaslik saxiylik va baxillik haqidagi fikrlarini matndan topib sharxlab bering .
- 51) Bolalar adabiyoti deganda nimani tushinasiz?
- 52) Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlariga ko'ra necha guruhga ajratish mumkin ?
- 53) Bolalar tarbiyasiga qo'shiqning ahamiyati?
- 54) Topishmoqlarning asosiy xususiyatlari va turlari ?
- 55) Ertak janri va ularning xususiyatlar ?
- 56) Barkamol avlodni tarbiyalashda bolalar adabiyoti fanining maqsad va vazifalari?
- 57) Mustaqil O'zbekiston yoshlarni tarbiyalashda Ta'lim to'g'risidagi qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturidagi olg'a surilgan vazifalar ?
- 58) Bolalar adabiyoti va Folklor xalq og'zaki ijodning ahamiyati ?
- 59) O'yin, qo'shiq, alla ,ertak va ovitmachoqlarning bolalar ongini o'sishdagi ahamiyati ?
- 60) Bolalar kitobxonligida matal va maqollarning ahamiyati?
- 61) Gulxaniy nechanchi asrlarda yashab ijod etgan ?
- 62) Gulxaniy o'zbekcha sherlarida qanday tahallus bilan ijod etgan ?
- 63) Gulxaniy tojikcha sherlarida qanday tahallus bilan ijod etgan?
- 64) Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari qanday tahlidda yozilgan?
- 65) Gulxaniyning bizgacha etib kelgan sherlarining umumiy soni nechta ?
- 66) Z.M.Bobur qachon tug'ilgan va qayirda ?
- 67) Z.M.Bobur necha yoshida taxtga o'tirgan?
- 68) Z.M. Bobur necha yoshidan boshlab badiiy ijod bilan shug'ullana boshlagan?
- 69) Boburning bizgacha etib kelgan sherlarining umumiy soni?
- 70) Boburning nechta g'azal va ruboyisi etib kelgan?
- 71) Bobur lerikasida asosan qaysi janrlardan foydalangan ?
- 72) Bobur qanday tillarda ijod etgan ?
- 73) Boburning "Boburnoma" asari dastlab O'zbekistonda Fitrat tomonidan nechanchi yillarda parchalari e'lon qilingan?
- 74) A. Avloniyning pedagogika sohasidagi amalgam oshirgan ishlari?
- 75) Bobur nechanchi yil vafot etgan va qayerda dafn etilgan?
- 76) M.Qashg'ariy qayerda tug'ilgan?
- 77) M. Qashg'ariyning asl ismi?
- 78) M.Qashg'ariy necha tilni mukammal o'rgangan?
- 79) M.Qashg'ariyning "Devonu lug'ati turk" asari kimga bag'ishlangan?
- 80) "Devonu lug'ati turk " asari nechanchi yil yozila boshlagan va qachon tugatgan?
- 81) Hamzaning mehnatkash xalq ommasi va uning bolalarni o'qitish va tarbiyalash borasidagi xizmati?
- 82) H.H.Niyoziy nechanchi yil tug'ilgan?
- 83) H.H.Niyoziy nechanchi yil "Qo'qon" shaxarida bepul maktab ochdi?
- 84) H.H.Niyoziy "O'qi, Ilm ista, Kitob" kabi sherlarini nechanchi yil yozgan?
- 85) O'zbek bolalar adabiyotining yuksalishida G'.G'ulomning o'rni?
- 86) O'zbek adabiyotining ulkan nomoyondalaridan biri G'.G'ulom qachon tug'ilgan?
- 87) G'.G'ulomning bolalar uchun bag'ishlab yozgan sherlari qaysilar?
- 88) "Shum bola" va "Yodgor" kabi povestlarini qaysi o'zbek yozuvchisi yozgan?
- 89) "Bari seniki", "Bilib qo'yki seni Vatan kutadi", "Avlodlar " sherlari qaysi shoirning qalamiga mansub?
- 90) Yoshlik kuychisi hisoblangan H.Olimjon qachon va qayerda tug'ilgan?
- 91) H.Olimjonning qiziga bag'ishlab yozgan sherining nomi?
- 92) H.Olimjonning "Oygul va Baxtiyor", "Parizod bilan Bunyod" sarguzashtli asari bolalar tarbiyasida tutgan o'rni?
- 93) Navoiyning "Mahbul ul-qulub " asari pedagogik, dedaktik, adabiy, badiiy asari sifatida qanday nomoyon bo'ladi?
- 94) Navoiy o'z ijodida sharq shariatining necha xil janridan foydalangan?
- 95) Navoiy o'zbekcha, forsha sherlarda qo'llagan taxallusi?
- 96) Navoiy zamondoshlari tomonidan tuzilgan devonining nomi?
- 97) Mahbul ul-qulub asari necha qismdan tarkib topgan, ular qaysilar?
- 98) Navoiy "Xamsa" sini nechanchi yildan boshlab yozgan va qachon tugatgan?
- 99) Navoiy "Xamsa" si necha dostonidan iborat?
- 100) Boburning axloqiy, ta'limiy, ma'rifiy qarashlari va Bolalar kitobxonligidagi o'rni?

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ (оғзаки ва ёзма шаклда):

1. Болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари, мавзу доирасига тавсиф беринг.
2. Ўзбек болалар шеърларида Ўзбекистон ҳақида қандай асарлар бор? Уларнинг энг асосийларини кўрсатинг.
3. 30-йилларда қайси профессионал шоир ва ёзувчилар ўзбек болалар адабиётини юксалтиришда ўз хиссаларини қўшди?
4. Болалар адабиёти қайси жанрлар билан алоқадор?
5. Урушдан сўнгги давр болалар шеърлари Она – Ватан, гўзал диёр, хур ўлкамиз тўғрисида яратилган асарларни аниқланг.
6. Болаларнинг ёши, қизиқиши дунёқарашига тўла жавоб бера оладиган ҳикояларни аниқланг.
7. Бу ёшдаги болалар яхши кўрадиган шеърлар тўғрисида фикрингизни билдиринг.
8. Й.Сулаймоннинг «Қўғирчоқ» шеърида қўғирчоқларни асраб-авайлаш, оддий бир ўйинчоқ воситасида қандай масала ўртага ташланади? Фикрингизни изоҳланг.
9. Алишер Навоий қайси асарида тилни «кўнгли хазинасининг қулфи», деб таърифлайди?
10. Алла қандай ижро қилинади ва кимлар томонидан айтилади?
11. Б.Розиқовнинг «Аллалар» китобини ўқинг ва мазмунини сўзлаб беринг.
12. Оналарнинг алла айтиш пайтидаги ҳолати ҳақида сўзланг?
13. Бола ёқимли қўшиқлар оҳангини нима учун осонгина ёдлаб олади?
14. Оналар фольклори қандай намуналарни ўз ичига олади?
15. Айтим олқишларнинг роли ҳақида фикрингизни билдиринг.
16. Ўз мазмунига кўра эркалаш поэзиясига мансуб қўшиқлар нечага бўлинади?
17. Ҳазил-мutoйибали қўшиқлар ҳақида сўзланг.
18. Халқ қўшиқларидаги расм-русмлар ҳақидаги фикрингизни изоҳланг.
19. Мақолларнинг турли манбаларда турлича номланишини аниқланг.
20. Мақолларда қандай фазилятлар мужассамлашган бўлади?
21. А.Қаҳҳор асарларида халқ мақолларининг катта маҳорат билан ишлатилганлиги ҳақида сўзланг.
22. Нега ҳар қандай ибора мақол бўла олмайди?
23. «Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» мақолини изоҳланг.
24. Она-Ватанни севишга, унинг ҳар бир қарич ери учун курашга чакирувчи мақоллардан айтинг.
25. Мақолларнинг юзага келиши ва истеъмолдан чиқиб кетиши ҳақида сўзланг.
26. Ҳақиқий халқ мақолида қандай фазилятлар улуғланади.
27. Мақол инсон тафаккурининг гултожи эканлигини мисоллар билан исботлаб беринг?
28. «Сабр қилсанг менга, яна ҳам бераман сенга». Ушбу мақолнинг мазмунини тушунтиринг, шунга яқин мақоллар келтиринг.
29. Нега биз Оллоҳни тез-тез тилга оламиз? Худо ҳақидаги ўзингиз билган мақоллар билан фикрингизни исботланг?
30. Фақат халқ оғзаки ижодида учрайдиган жанрлар ҳақида сўзланг.
31. Топишмоқларнинг бадиий асарларда учраши мумкинлиги айтиб беринг.
32. Топишмоқлардаги баъзи хусусиятлар шеърини парчаларда келишини тушунтириб беринг.
33. Қадимий топшмоқлар ҳақида сўзланг.
34. Эртақларда топшмоқ қўлланишига мисоллар келтиринг.
35. Топшмоқларнинг асосий хусусияти ва турлари тўғрисида фикр юритинг.
36. Ўзбек топшмоқлари билан шуғулланган олимлардан кимларни биласиз?
37. Топшмоқларни мавзуларга ажратинг, тузилишига эътибор беринг. Уларда қўлланган бадиий тасвирий воситаларни аниқланг.
38. «Аёз эртагида «Узоқ йўлни яқин қилайлик», «От бўлмаса той миниб кетайлик» ибораларида эртақ қаҳрамони чолга нимани ишора қилади?
39. Сеҳрли эртақлардаги персонажлар қандай тасвирланади?
40. Сеҳрли эртақларнинг юзага келиш сабаблари нима билан боғлиқ?
41. Ўзбек халқида болалар учун ёзилган сеҳрли-афсонавий эртақлар рўйхатини тўзинг.
42. Сеҳрли эртақларнинг мавзуси ранг-баранглиги ҳақида сўзланг.
43. Ёшлар келажакда яхши хулқ эгаси, эзгу ният ва гўзал фазилятлар соҳиби бўлишлари учун нима қилишлари лозим?
44. Мактаб ёшидаги кичик болаларга қандай сеҳрли-афсонавий эртақларни тавсия қилган бўлардингиз?
45. Китоб, айниқса, эртақ китоблар болаларнинг дунёқарашини шакллантиришда қандай аҳамият касб этади?
46. Эртақлардаги хилма-хилликни таҳлил қиланг.
47. Алишер Навоий илм-маърифат ҳақида қандай фикрларни олға сурди?
48. Навоий ўз ижодида халқ эртақлари, халқ қўшиқлари ва ривоятларини қандай қўллаганини изоҳлаб беринг.
49. «Ёшлигингда йиғил билимни, Қаригач сарф қилгил ани», мисралари мазмунини тушунтиринг.
50. Навоийнинг мактаб ва маориф масалаларига эътибори қандай бўлганлигини мисоллар келтириб баён этинг.

52. Юксак маънавиятнинг биринчи шarti нима?
53. «Фард киши даврда топмас наво,
Ёлғуз овчидан ким эшитмиш садо? . .» байтнинг мазмунини тушунтиринг. Навоий халқ оғзаки ижодига қандай қараган? Юқоридаги байтга ўхшаш халқ мақолларидан айтинг.
54. Шоир ёлғон сўзлашнинг ёмон оқибатини қайси масалида ҳикоя қилади?
55. Навоий «Ҳайратул-аброр» достонининг нечанчи бобида такаббур ва одобсиз кишиларни қоралайди?
56. «Зарбулмасал» қандай асар?
57. «Зарбулмасал» нинг ғоявий мазмунини гапиринг.
58. Гулханий «Маймун билан Нажжор» масалида қандай фикрни олға сурди?
59. Ҳамза ўзи ташкил этган мактаблар учун қандай асарлар ёзган?
60. Революциягача Ҳамзанинг болалар учун ёзган асарлари бор эдими?
61. Ҳамзанинг тарбиявий мавзуда ёзган асарлари, шеърлари ҳақида фикрингизни билдириг.
62. Ҳамза 1914 йилда «Садои Туркистон» рўзномасида босилган шеърда халқ аҳволини қандай таърифлайди?
63. Авлоний ёшлигида қандай касблар билан шуғулланди?
64. Шоирнинг дунёқарашига нималар таъсир кўрсатди?
65. Абдулла Авлоний қайси газеталарни ташкил этди ва муҳаррирлик қилди?
66. Абдулла Авлонийнинг кичик мактаб ёшидаги болаларга бағишлаб ёзилган шеърлари ҳақида сўзланг?
67. Абдулла Авлонийнинг драма ва жанрларининг ривожланишига қўшган ҳиссаси ҳақида гапиринг.
68. А.Авлоний «Иккинчи муаллим»да ранг-баранг аллегорик образлардан қандай фойдаланган?
69. Авлоний қандай дарсликлари билан ўзбек болалар адабиётига пойдевор қўйди?
70. «Китоблар жанги» номли машҳур ҳажвий-панфлетининг яратилиш тарихи ҳақида гапиринг.
71. Мансабдор дўстлари нима учун Свифтни ёқтирмади? Фикрингизни билдириг.
72. Свифт қаҳрамони қандай шахс?
73. Гулливер образининг халқчиллиги ҳақида сўзланг.
74. XVIII аср инглиз маърифатчилиқ реализми адабиётининг энг яхши намунаси қайси?
75. «Гулливернинг саёхатлари» романи кимлар томонидан ўзбек тилига таржима қилинди?

ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

1. Gulxaniy nechanchi davrlarda yashab ijod etgan?
2. Gulxaniyning asl ism sharifi?
3. Gulxaniyning qanday asarlarini bilasiz?
4. Gulxaniyning navkarlik yillaridagi yozgan she'rlari qanday nomlanadi?
5. Folklyor atamasi ilk bor kim tomondan ,nechanchi asrlarda qo'llangan?
6. Folklyor atamasi qanday ma'noni anglatadi?
7. Z.M.Bobur nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
8. Z.M.Boburning otasining ismi qanday nomlangan?
9. Qaysi janrdagi asarlarning boshlanishi va tugallanishi bir xillikka ega?
10. Shamol to'xtatish marosimida ijro etiladigan qo'shiqning nomi?
11. „Qutadg'u bilik" nechanchi yilda yozilgan?
12. Alisher Navoiy qaysi asarida Adib Ahmad Yugnakiy ijodi to'g'risida ma'lumot bergan?
13. Maxmud Qoshg'ariyning to'liq ismi?
14. Alisher Navoiy nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
15. „Qutadg'u bilik"da Aql ramzini ifodalovchi qaxramon kim edi?
16. Maxmud Qoshg'ariyning eng mashhur asari qanday nomlanadi?
17. „Qutadg'u bilik" mazmunan qanday asar?
18. Eshitib ota-onangning
So'zlarini qadrla.
Molu mulking ko'paysa,
Mag'rurlanib quturma.
Quyudagi to'rtlik qaysi asardan olingan?
19. O'zining tug'ilgan yurtini Quz Urdu deb eslatgan turkiy adib kim?
20. Xalq orasida „jumboq“, „ushuk“ degan nomlar bilan ham yuritiladigan janr qaysi?
21. Maxmud Qoshg'ariy „Devonu lug'otit-turk asarini kimga bag'ishlagan?
22. „Alp Er Tunga" marsiyasi qanday vaznda yozilgan?
23. „Qutadg'u bilik" qaxramonlardan qaysi biri asar davomida vafot etadi?
24. 1483-1485 yillarda Navoiy qaysi asarini yaratgan?
25. Alisher Navoiyning ilk devoni qaysi?
26. Z.M.Bobur necha yoshida ijod bilan shug'ullana boshlagan?
27. Z.M.Boburning „Qabul devoni" nechanchi yilda yozilgan?
28. Ahmad Yugnakiyning qaysi dostoni bizga yetib kelgan?
29. Yusuf Xos Hojib „Qutadg'u bilig"ni yozgach qanday unvon oladi?

30. Alisher Navoiy o'zbek tilidagi she'rlarini jamlab nechta devon tuzdi?
31. Alisher Navoiyning so'nggi asari?
32. Abdulla Avloniy nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
33. Abdulla Avloniy nechanchi yilda qayerda maktab ochgan?
34. Sadriddin Ayniyning yozgan asarlari?
35. Sadriddin Ayniy nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
36. Sadriddin Ayniy „Qullar" romanini nechanchi yilda yozgan?
37. G'afur G'ulom nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
38. G'afur G'ulom „Shum bola" asarini nechanchi yilda yozgan?
39. „Zafar va Zaxro" asarini kim yozgan?
40. Oybek nechanchi yilda qayerda tug'ilgan?
41. „Felekis bolalari" she'rini qaysi adib yozgan?
42. Xamza Hakimzoda Niyoziy nechanchi yilda qayerda tug'ildi?
43. X.H. Niyoziy nechanchi yilda „O'qish kitobini" yaratdi?
44. Abdulla Avloniy nechanchi yilda „Shuxrat" deb nomlangan ro'znoma tashkil etadi?
45. „Lison ut-tayr" asarini kim yozgan?
46. Abdulla Qahhor „Sarob" romanini nechanchi yilda yozgan?
47. „Zarbulmasal" kim tomonidan yozilgan?
48. Navoiy Kamol Turbatiy bilan tanishuvi haqida qaysi asarida ma'lumot beradi?
49. „Xamsatul-mutahayyirin" asarining muallifi kim va asar kimga bag'ishlab yaratilgan?
50. Alisher Navoiyning qancha g'azallari, ruboiysi bor?
51. O'zbek bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari nima?
52. Bolalar adabiyotining maqsad va vazifalari nimadan iborat?
53. Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik psixologik xususiyatiga ko'ra turlari.
54. Bola adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
55. Bolalar adabiyoti va kattalar adabiyoti o'rtasidagi o'xshashlik xususiyatlari qanday?
56. Bolalar adabiyotining shakllanishidagi manbalar.
57. Topishmoqlarning asosiy xususiyatlari.
58. Ertak janri va ularning xususiyatlari nimalardan iborat?
59. Gulhaniyning „Zarbulmasal" asari qanday asar?
60. Zahridin Muhammad Bobur nechanchi yil tug'ilgan?
61. Boburiylar sulolasi Hindistonda necha yil hukmronlik qilgan?
62. Halq qo'shiqlarida qanday rasm-rusm o'tkaziladi?
63. Urish davri va urishdan keyingi bolalar adabiyoti.
64. Mahmud Qoshg'ariyning asl ismi nima?
65. Mahmud Qoshg'ariy nechta tilni mukammal bilgan?
66. Devoni lug'ati turk asari nechanchi yil yozilgan?
67. „Hibbatul haqoyiq" asari kimning qalamiga mansub?
68. Yusuf Xos Xojib qaysi tilda ijod qilgan?
69. Ahmad Yugnakiy qayerda tug'ilgan?
70. Yusuf Xos Xojib „Qutadg'u bilig" asarini yozish uchun qaysi shaharlarni kezadi?
71. Mahbub-ul Qulub" asari necha qismdan iborat?
72. „Hayrat-ul Abror" asari nechanchi yilda yozilgan?
73. A. Navoiyning tog'alari kimlar edi?
74. A. Avloniy necha yoshidan boshlab sher yozishni mashq qilgan?
75. „Qarg'a va Zag'izg'on" hikoyasining muallifi kim?
76. H. Hakimzoda Niyoziy qachon tug'ilgan?
77. H. Hakimzoda Niyoziy o'qish kitobini nechanchi yil yaratdi?
78. G'. G'ulom qanday oilda tavllud topgan edi?
79. Oybek nechanchi yil tug'ilgan?
80. Uyg'un ko'proq kimga bag'ishlab sher yozgan?
81. „Bahor", „Mening ikki onam bor" sherlarining muallifi kim?
82. „Alisherning bolaligi" qissasini kim yozgan?
83. Oybek dastlab qaysi maktabda ta'lim oldi?
84. „O'qi", „To'g'ri so'z bola" qissalari kimning qalamiga mansub?
85. H. Hakimzoda Niyoziy „Yordam jamiyatini" nima uchun tuzgan edi?
86. „Advakatlik osonmi?", „Pinak", „Biz va siz" pessalarini kim yozgan?
87. Avloniy qaysi asarlari bilan hozirgi davr bolalar adabiyotiga poydevor qo'ygan edi?
88. „Mahbub-ul Qulb" asarining g'oyaviy mazmuni qanday?
89. Bolalar kitobxonligi necha davrga bo'linadi?
90. Navoiyning bolalar bob asari qaysilar?
91. Z. Diyor nechanchi yil tug'ilgan?
92. Z. Diyor „Qizil O'zbekiston" gazetasida nechanchi yillar mehanat qiladi?

93. „Bog'cha" , „To'p" , „Archa Qo'shig'i" sherlarining muallifi kim?
94. Uyg'unning bolalar kitobxonligi uchun qo'shgan hissasi?
95. G'.G'ulomning nasrdagi ijodi qanday?
96. „Oq terakmi ko'k terak", „Buni toping qizlarim" , „Chitti gul" kabi sherlarning muallifi kim?
97. Boburning axloqiy ta'limiy adabiy qarashlari va bolalar kitobxonligidagi o'rni?
98. Alisher Navoiy Hamsasi va bolalar kitobxonligi.
99. Xalq og'zaki ijodining bolalar kitobxonligida tutgan o'rni?
100. Bobur necha yoshida taxtga o'tiradi?

ТАВСИЯ ҚИЛИНГАН АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. К.Ғуломов ва бошқалар «Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди» Т., 1990 й.
2. К.Имомов «Ўзбек халқ прозаси» «Фан» 1981 й.
3. З.Хусаинова «Ўзбек топишмоқлари» «Фан» 1966 й.
4. Қ.Йўлдошев. «Адабий сабоқлар» Т., - 2003 й. 3-9-бетлар.
5. Р.Баракаев. Ўзбек болалар адабиёти ва А.Авлоний ижоди. «Фан» нашриёти. Т., 2004 й.
6. Пўлкан «Алпомиш» Ф-р., 4 – сон, қўлёзма, 1926, 69-70 – бетлар.
7. К.Ҳасанов «Уйғур адабиёти» 8-синф дарслиги, Олма ота 1959 й 62-б.
8. Бертельс Е.Э. Избранное трудё М. 1960 г.
9. А.Шарипов. «Оламлар ичра оламлар» китоби. Т., «Ўқитувчи» 1990 й. 19-22-бетлар.
10. Ўзбек болалар адабиёти ва адабий жараён. Т., «Фан» 1989 й 8-12-б.
11. Қосимов Б, Долимов У. Маърифат дарғалари. Т., 1990 15-22-б.
12. Суюмов А. Кичкинтойлар адабиёти. Т., 1962 5-9-б.
13. Абдулла Авлоний «Биринчи муаллим» Т., 1912 й. 37-38-б.
14. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. Т.; 2002 й.

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбек тили ва адабиёти (тест қўлланмаси) 1998 й.
2. Сафо Очил Адабиёт фанидан мавзули тест саволлари тўплами (1996- 2003 й) Т., - 2004 й. 3-4- сонлар.
3. Тил ва адабиёт журнали Т., 2004 й.
4. У.Холматов «Топишмоқлар ва уни В синфда ўрганиш», «Совет мактаби» журнали, 1959, 4-сон, 33-36-бетлар.
5. «Оқ олма, қизил олма». Ўзбек халқ қўшиқлари. Т., 1972 й. 10-12-бетлар.
6. А.Мусакулов. Остонаси тиллодан. Т., 1978 йил. 18-29-бетлар.
7. Ш.Сулаймон, Ғ.Каримов. Болалар адабиёти тўғрисида (15 йил ичида ўзбек совет адабиёти) Т., 1939 й 140-149-б.
8. Ж.Шарипов. Ўзбекистонда таржима тарихидан. 60 –65-б.
9. Абдулла Авлоний. Мактаб гулистони. Т., 1916 й. 3-10-б.

ТЕСТ САВОЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР:

1. Ўз мазмунига кўра эркалаш поэзиясига мансуб кўшиқлар нечага бўлинади?
А. 2 га. Б. 4 га. В. 6 га. Г. 3 га.
2. Шамол тўхтатиш маросимида ижро этилган кўшиқнинг номини топинг.
А. Чоймомо. Б. Ё.Ҳайдар. В. Суст хотин. Г. Ёрамазон.
3. Халқ оғзаки ижодининг педагогика билан боғланиши нимадан бошланади?
А. Мақол. Б. Топишмоқ. В. Тез айтиш. Г. Алла.
4. Кексалар нутқига жозиба бағишлайдиган, зийнатлайдиган жанр қайси?
А. Масал. Б. Ибора. В. Топишмоқ. Г. Мақол.
5. Мақолларда фикр қандай ифодаланади?
А. Батафсил, мукаммал. Б. Далил ва исбот билан.
В. Қисқа, лўнда. Г. Кенг ва аниқ.
6. Мақолнинг ҳикматли сўздан фарқи нимада?
А. Халқ донолигини ифодалайди.
Б. Ибратли фикрлардан иборат бўлади.
В. Қисқа, лўнда фикр ҳамда киёс асосида тузилади.
Г. А ва Б жавоблар.
7. Халқ оғзаки ижодининг энг қадимий ва бой жанрларидан бири ...
А.Мақол. Б.Топишмоқ. В. Эртақ. Г. Тез айтиш.
8. Сўз кучи «авраш», «афсун» йўли билан табиатнинг кишиларга хатарли бўлган воқеалар қайси хил эртақларга хос?
А. Ҳаётий-маиший Б. Ҳайвонлар ҳақидаги В. Сехрли-афсонавий Г. Ижтимоий-маиший
9. Қуйидаги эртақларнинг қайси бирида соддалик, ўзгаларнинг ҳақиқа ҳиёнат қилмаслик, одамларга ишониш, душманга қарши нафрат каби фазилатлар мужассамланган:
А. «Зумрад ва Қиммат» Б. «Уч тулки» В. «Ур тўқмоқ» Г. «Эгри ва Тўғри»
10. Ёмғир чақириш маросимида ижро этиладиган кўшиқнинг номини топинг.
А. Чой момо. Б. Ё Ҳайдар. В. Суст хотин. Г. Бойчечак.
11. Қуйидаги жавобларнинг қайси бирида халқ эртақлари таснифи тўғри кўрсатилган?
А. Сехрли, маиший ва новелла-эртақлар.
Б. Ҳайвонлар ҳақидаги, сехрли ва топишмоқ эртақлар.
В. Маиший-ҳаётий, сехрли ва Ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар.
Г. А,В,С жавоблар.
12. Меҳнат кўшиқларининг асосий жанрлари қайсти жавобда кўрсатилган?
А. Лапар, ўлан, хўп майда.
Б. Қўш кўшиқлари, ўрим кўшиқлари, хўп майдалар, соғим ва кашта кўшиқлари.
В. Ёр-ёр ва келин саломлар.
Г. Севги ва ўрим кўшиқлари.
13. Шохларим бор газ-газ қулоч,
Устида уйнар қалдирғоч.
Ҳайдай десам, қорним оч,
Мен кўшга қандай ярайин? – мисралари халқ оғзаки ижодининг қайси турига киради?
А. Қўш кўшиғи Б. Соғим кўшиғи В. Чурия. Г. Ўрмак кўшиғи.
14. Сюжет воқеаларига инсон аралашмайдиган фольклор жанрини белгиланг.
А. Достон. Б. Аския. В. Терма. Г. Ҳайвонлар ҳақида эртақлар.
15. «Қунт билан ўрган хунар» мақолининг давомини топинг.
А. Хунар тўйғизар.
Б. Хунар-туғанмас хазина.
В. Хунардан ризкин унар.
Г. Хунарли киши оч қолмас.
16. Зардуштийлик динида муқаддас саналган Тиштирия билан ўзбек халқи маросимларидан қайси бирига боғлиқ?
А. Суст хотин. Б. Чой момо. В. Ё Ҳайдар. Г. Азиз момо.
17. Дехқончилик билан боғлиқ маросим кўшиғи?
А. Турей-турей Б. Чарх кўшиғи. В. Чурия. Г. Ёргичоқ кўшиғи.
18. Афанди образи учрамайдиган оғзаки ижод жанрини топинг.
А. Лоф. Б. Латифа. В. Аския. Г. Марсия.
19. Боса-боса беринглар,
Босилиб қолсин қув шамол,
Уча-уча беринглар,
Училиб қолсин бу шамол. – парча қайси мавсумий маросим кўшиғидан олинган?
А. «Суст хотин». Б. «Чой момо». В. «Ё Ҳайдар». Г. «Қўш кўшиқлари».
20. Тилла кокилли бола саргузаштари ҳақидаги эртақ қандай номланади?
А. «Сусамбил» Б. «Тилла кокил» В. «Ҳусниябону» Г. «Гулиқаҳқаҳ»

21. «Хусниябону» эртаги қаҳрамонлари қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
А. Хусниябону, Тилла кокил. Б. Гарданшоҳ, Нодираи даврон, Хусниябону.
В. Зулхумор, Гуланор, Хусниябону. Г. Хусниябону, Ширваншоҳ, Маржона.
22. Халқ орасида «жумок», «ушук» деган номлар билан ҳам юритиладиган жанр қайси?
А. Эртақ. Б. Мақол. В. Қўшиқ. Г. Топишмоқ.
23. Халқ турмуши билан чамбарчас боғлиқ бўлган адабий-бадиий жар.
А. Мақол. Б. Топишмоқ. В. Эртақ. Г. Саналганларнинг барчаси.
24. Ўзбек халқи орасида тарқалган афсоналар берилган жавобни топинг.
А. «Гулдурсун», «Сусамбил». Б. «Азиз момо», «Тўмарис».
В. «Хазорасп», «Аёз қалъа». Г. «Широқ», «Кун билан ой».
25. «Сехр», «авраш», «макр» маъноларини англатадиган сўз орқали ифодаланган жанрни белгиланг.
А. Ривоят. Б. Афсона. В. Асотири. Г. Тўғри жавоб йўқ.
26. Ақа ўтдим, билдингми?
Бақа ўтдим, билдингми,
Оқ қуврайнинг бошини
Чертиб ўтдим билдингми? – тўрт мисрали ушбу шеър жанрини аниқланг.
А. Мақол. Б. Тез айтиш. В. Топишмоқ. Г. Қўшиқ.
27. «Ёғ еганда ёт яхши»,
Қон ютганда - қариндош». – Ушбу мақолнинг ғояси қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
А. Жанжалкашлик. Б. Меҳр-оқибат. В. Ота-онага ҳурмат. Г. Дўстлик.
28. Халқ дostonларига хос шаклий тузилиш қайси жавобда кўрсатилган?
А. Наср. Б. Назм. В. Диалог. Г. Назм ва наср.
29. Ишқий- саргузашт типигаги эртақларда мадқ этиладиган асосий мавзу нима?
А. Вафодорлик. Б. Софдиллик. В. Дўстлик. Г. Ватанпарварлик.
30. Қуйидаги эртақларнинг қайси бири адабий эртақ?
А. «Хусниябону». Б. «Галианор». В. «Гулиқаҳқа» Г. «Ойгул билан Бахтиёр»
31. Навоий ёшлик чоғларида қайси асарни қайта-қайта ўқиб ёд олган?
А. Фариддин Аттор «Мантикут тайр» Б. Низомий Ганжавий «Ҳамса».
В. Саъдий «Гулистон». Г. Дехлавий «Ҳамса».
32. Алишер Навоий Астрабодда бўлган вақтида ҳукмдорлардан қайси бирига ёзган хатида ўғил ва қиз болалар учун мактаблар очишни талаб қилган?
А. Абусаидга. Б. Ҳусайн Бойқарога.
В. Абулқосим Бобурга. Г. Умаршайх Мирзога.
33. «Ҳайратул-аброр» қандай дoston?
А. Фантастик. Б. Дидактик. В. Фалсафий-таълимий. Г. Илмий.
34. «Бошни фидо айла ато қошига,
Жисми кил садқа ано бошига»
Ушбу байт «Ҳамса»нинг қайси дostonидан олинган?
А. «Фарҳод ва Ширин». Б. «Ҳайратул-аброр». В. «Саъбаи- сайёр». Г. «Лайли ва Мажнун».
35. «Ҳамса» дostonларидаги қайси қаҳрамонга донишманд-ҳакимлардан Сухайло, Суқрот ҳамда Ҳизр ёрдам беради?
А. Баҳром. Б. Искандар. В. Фарҳод. Г. Искандар.
36. «Маҳбубул - қулуб» асари нечанчи йилда ёзилган?
А. 1497. Б. 1498. В. 1499. Г. 1500.
37. «Маҳбубул - қулуб»нинг биринчи қисми нима ҳақида ва у неча фаслдан иборат?
А. Турли ижтимоий табақа ва гуруҳларнинг таснифи ва таърифи ҳақида; 40 фаслдан иборат.
Б. Яхши қилиқ ва ёмон хусусиятлар ҳақида; 40 фаслдан иборат.
В. Яхшиликнинг натижаси ва ёмон хислатларнинг оқибати ҳақида; 10 фаслдан иборат.
Г. Б ва В жавоблар.
38. «Маҳбубул - қулуб»нинг иккинчи қисми нима ҳақида ва у неча фаслдан иборат?
А. Яхшиликнинг натижаси ва ёмон хислатларнинг оқибати ҳақида; 10 фаслдан иборат.
Б. Яхши қилиқ ва ёмон хусусиятлар ҳақида; 40 фаслдан иборат.
В. Турли ижтимоий табақа ва гуруҳларнинг таснифи ва таърифи ҳақида; 40 фаслдан иборат.
Г. А ва В жавоблар.
39. «Маҳбубул - қулуб»нинг учинчи қисми нима ҳақида ва у неча фаслдан иборат?
А. Турли ижтимоий табақа ва гуруҳларнинг таснифи ва таърифи ҳақида; 40 фаслдан иборат.
Б. Кичик-кичик танбеҳлардан, ҳикоялардан, мақол ва ҳикматли сўзлардан ташкил топган.
В. Яхшиликнинг натижаси ва ёмон хислатларнинг оқибати ҳақида; 10 фаслдан иборат.
Г. Б ва В жавоблар.
40. А. Навоий «Ҳамса»сидаги «Ҳайратул-аброр» дostonининг ҳажми қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
А. 1976 мисра, 64 боб, 20 мақолат. Б. 3988 мисра, 64 боб, 20 мақолат.
В. 4018 мисра, 64 боб, 40 мақолат. Г. 5050 мисра, 24 мақолат.
41. Гулҳаний қайси масалида хунар ва хунар аҳлини улуғлайди?

- А. «Маймун билан Нажжор». Б. «Туя билан бўталоқ». В. «Тошбақа билан чаён».
Г. Тўғри жавоб кўрсатилмаган.
42. Гулханий нечанчи асрда яшаб ажод этган?
А. XIX асрнинг охири XX асрларда. Б. XV асрда
В. XVII асрнинг бошида Г. XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида.
43. Гулханийнинг «Зарбулмасал»ида Бойўғли Гунашбону учун қанча махр (қалин) сўрайди?
А. Тилла исирға ва билагузук. Б. Минг чордевор. В. Икки бузук вайрона уй. Г. Тилла алдоқ.
44. Оразидин шамсу камар дур ҳижил,
Сўзларидин шахбу шакар мунфаил,
Ҳосили умри эди ул бойни,
Оти Гунашбону ўшал ойни. – келтирилган парча қайси асардан олинган?
А. «Қобуснома». Б. «Калила ва Димна».
В. «Зарбулмасал». Г. «Ҳайратул аброр».
45. «Зарбулмасал» асари қандай усулда яратилган асар ҳисобланади?
А. Панднома асар. Б. «Масал ичида масал». В. Масал. Г. Достон.
46. Ҳамза «Иккинчи синф учун қироат китоби» дарслигини нечанчи йил ёзди?
А. 1915 й. Б. 1918 й. В. 1925 й. Г. 1926й.
47. Ҳамза нечанчи йилларда Шохимардонга бориб ўқитувчилик қилади?
А. 1916-1917 Б. 1920-1921 В. 1923-1924 Г. 1928-1929
48. Ҳ.Ҳ.Ниёзий Ниёзий яшаб ижод этган давр тўғри кўрсатилган жавобни кўрсатинг.
А. 1889-1929 Б. 1890-1829 В. 1829-1930 Г. 1891-1930
49. Олим бўлсак қанча биз,
Ҳар бидъатни янчамиз,
Жаҳл отлиғ душманни ,
Кўксина тиг санчамиз.- шеъринг парча муаллифи ким?
А. А.Авлоний. Б. Гулханий. В. Ҳамза. Г. Мунис.
50. Барча нарса пул ва бойлик билан ўлчанадиган жамиятда ҳамма нарсадана кўра ҳақиқатни устун қўйган бола образини яратилган - «Тўғри сўз бола» шеъри кимнинг қаламига мансуб?
А. А.Авлоний. Б. Гулханий. В. Ҳамза. Г. Мунис.
51. «Туркий гулистон ёҳуқ Ахлоқ» асарининг муаллифи ким ва у қандай ҳаракердаги асар?
А. Ҳамза. Ишқий драма. Б. Бехбудий. Тарихий асар. В. Чўлпон. Дидактик асар.
Г. Авлоний. Ахлоқий-таълимий асар.
52. А.Авлоний янги (жадид) усулдаги мактаблар учун яратган дарслик ва қўлланмалари тўғри кўрсатиган жавобни топинг.
А. «Биринчи муаллим», «Адвокатлик осонми», «Қироат» китоби.
Б. «Енгил адабиёт», «Падаркуш», «Ўқиш китоби».
В. «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Адабиёт ёҳуд миллий шеърлар», «Ўқиш» китоби.
Г. «Туркий гулистон ёҳуд Ахлоқ», «Миллий шеърлар учун миллий ашулар», «Қироат» китоби, «Пинак».
53. А.Авлоний пьесалари тўғри кўрсатилган жавобни топинг.
А. «Пинак», «Адвокатлик осонми», «Биз ва сиз».
Б. «Пинак», «Падаркуш», «Португалия инқилоби».
В. «Бахтсиз куёв», «Адвокатлик осонми», «Биз ва сиз».
Г. «Ҳинд ихтилочилари», «Заҳарлихаёт ёҳуд ишқ қурбонлари», «Португалия инқилоби».
54. Биринчи жаҳон уруши арафасида «Турон» театр тўғрагини очиб, ўзи ва замондошлари асарларини сахналаштирган, айрим ролларни ўзи ҳам ижро этган таниқли ижодкор ким?
А. Ҳамза. Б. А.Фитрат. В. А.Авлоний. Г. Бехбудий.
55. Қайси адиб асарида Қуръон ва ҳадис намуналари кўп учрайди?
А. Фитрат. Б. Чўлпон. В. Бехбудий. Г. Авлоний.
56. «Ҳар ғамнинг поёни бордур, ҳар аламнинг охири, Ҳар зимистоннинг баҳори, ҳар хазоннинг охири », деган умидвор сатрлар кимнинг қаламига мансуб?
А. Фитрат. Б. Бехбудий. В. Чўлпон. Г. Авлоний.
57. Қуръони Каримнинг «Худ» ва «Каъф» сураларида Нух (а.с.) нинг ёмонларга қўшилган ўғли – Канъон воқеаси ҳамда имонли, солиҳ кишилар ва бир итнинг золим подшо – Дакёнус таъкибидан қочиб, горда жон сақлаганлари тасвирланади. Ушбу далилларни қайси ижодкор ўз асарида келтирган?
А. Ҳамза. Б. Фитрат. В.Авлоний. Г. Бехбудий.
58. Уйини гаравга қўйиб, қарз ҳисобига уйланган ва қарзини вақтида тулолмай, уйдан маҳрум бўлиб, кўчада қолган Эгамберди образи қайси пьесада акс этган?
А. «Падаркуш». Б. «Адвокатлик осонми?». В. «Янги саодат». Г. Тўғри авоб йўқ.
59. «Ҳифзи лисон деб ҳар бир миллат ўз она тили ва адабиётини сақламагани айтилу. Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадўргон ойинаи ҳаёти тил ва адабиётдур. Миллий тилни йўқотмак миллатни йўқотмакдур.» Ушбу сўзлар қайси ижодкорнинг қайси асарида олинган?
А. Бехбудий, «Икки эмас, тўрт тил керак».

- Б. Фитрат, «Тилимиз».
В. А.Авлоний, «Турий гулистон ёхуд Ахлоқ».
Г. А.Қодирий «Миллатимга».
60. «Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир» - деган фикрлар кимга тегишли?
А. Авлоний. Б. Бехбудий. В. Чўлпон. Г. Фитрат.
61. «Шум бола» қиссаси 1936 йилда илк бор китоб ҳолида нашр этилганида, у қандай номланган эди?
А. «Шумлик». Б. «Шум бола». В. «Довдираш». Г. «Шум боланинг саргузаштлари».
62. Ўғрини инсофга келтирган, унинг кўнглиг йўл топган Роқия биби образини яратган ёзувчи номи қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
А. Ў.Ҳошимов. Б. А.Қаҳҳор. В. Ойбек. Г. Ғ.Ғулом.
63. Ғ.Ғуломнинг «Менинг ўғригина болам» ҳикоясида қайси йиллар воқеалари акс этган?
А. 1914 йил. Б. 1915 йил. В. 1916 йил. Г. 1917 йил.
64. «Ҳайратул аброр» достонининг иймон ҳақидаги дастлабки мақолати нечанчи бобдан берилган?
А. 23-бобида. Б. 20-бобида. В. 6-бобида. Г. Тўғри авоб йўқ.
65. Ғ.Ғуломнинг қайси асари ёрқин автобиографик асар характерга эга?
А. «Нетай». Б. «Тирилган мурда». В. «Ёдгор». Г. «Шум бола».
66. Ойбекнинг асарлари тўғри кўрсатилган жавобни топинг.
А. «Болалик», «Алишернинг ёшлиги», «Ғули ва Навоий», «Навоий».
Б. «Шум бола», «Навоий», «Болалик».
В. «Ғули ва Навоий», «Болалик», «Нетай».
Г. «Болалик», «Ёдгор», «Алишернинг ёшлиги».
67. «Алишернинг ёшлиги» қиссаси кимнинг қаламига мансуб?
А. Ғ.Ғулом. Б. Ойбек. В. Фитрат. Г. А.Авлоний.
68. Ойбекнинг автобиографик асари қайси?
А. «Нур қидириб». Б. «Улуғ йўл». В. «Болалик». Г. «Навоий»
69. Қайси шоир ижодида фасллар ва табиат тасвири мукаммал рамзий образ даражасига кўтарилган?
А. Уйғун. Б. Ҳ.Олимжон. В. Чўлпон. Г. А.Орипов.
70. Уйғуннинг биринчи шеърий тўплами қандай номланади ва у қачон нашр этилган?
А. «Баҳор севинчлари» (1929). Б. «Қуёш ўлкасига» (1929).
В. «Мухаббат» (1939). Г. «Баҳор севинчлари» (1936).
71. Ҳ.Олимжоннинг «Ойгул билан Бахтиёр», «Семурғ Паризод ёки Бунёд» адабий эртаклари мазмунан қандай асарлар?
А. Эпик асарлар. Б. Лирик асарлар.
В. Лиро-эпик асарлар. Г. Драматик асарлар.
72. Ҳ.Олимжоннинг «Ойгул билан Бахтиёр» достонининг ёзилишига сабаб бўлган эртакни белгиланг.
А. «Ғулиқаҳқаҳ» Б. «Мукбил тошотар»
В. «Зумрад ва Қиммат» Г. «Маликаи Ҳуснобод».
73. «Лола», «Самолёт», «Ватан», «Ҳулкарнинг шеъри» каби шеърларнинг муаллифи ким?
А. Ҳ. Олимжон. Б. Уйғун. В. З.Диёр. Г. Ғ.Ғулом.
74. Фожиа билан тугамайдиган асарни топинг.
А. «Қутлуг қон». Б. «Ўтган кунлар».
В. «Зайнаб ва Омон». Г. «Падаркуш».
75. Икки қизни болагидан асраб олган ва тарбиялаб вояга етказган Анор хола образи берилган асарни топинг.
А. «Ўткан кунлар». Б. «Ғул ва Наврўз».
В. «Зайнаб ва Омон». Г. «Даҳшат».
76. Дўстлар менинг юртимни
Ўзбекистон, дейдилар.
Донғи тутган дунёни
Боғу-бўстон дейдилар. Ушбу шеър муаллифини кўрсатинг.
А. З.Диёр. Б. Ҳ.Олимжон. В. Уйғун. Г. Ойбек.
77. З.Диёрнинг достонлари қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
А. «Мамлакат», «Қазбек», «Тилсиз ўртоқ», «Мадриддан келган меҳмон».
Б. «Бинафша», «Мамлакат», «Тилсиз ўртоқ», «Қазбек».
В. «Мадриддан келган меҳмон», «Навбахор», «Тилсиз ўртоқ».
Г. «Қушлар ҳақида қўшиқ», «Ўзбекистон», «Бинафша», «Қазбек».
78. «Чувалачи», «Ўқувчига эсталик», «Лапашанг» каби шеърларнинг муаллифи.
А. П.Мўмин. Б. З.Диёр. В. Қ.Мухаммадий. Г. Уйғун.
79. «Табиат алифбоси» асарининг муаллифини топинг.
А. П.Мўмин. Б. З.Диёр. В. Қ.Мухаммадий. Г. Уйғун.
80. Ўз хунари билан ҳамманининг диққатини тортган чевар қизнинг лирик образи ифодаланган шеърни кўрсатинг.

- А.«Сенинг совғанг». Б.«Ойхон билан райхон».
В.«Биринчи совға». Г.«Ишчан қиз».
81. «Дўстлик» шеърининг муаллифи.
А. З.Диёр. Б. Пўмин. В. Илёс Муслим. Г.Уйғун.
82. Адхам Раҳматнинг шеърлари тўғри кўрсатилган жавобни топинг.
А. «Дум», «Завқли алалар», «Ўлмас қахрамон», «Бизнинг боғчамиз».
Б. «Сенинг совғанг», «Дум», «Тўртинчилар», «Шеннилли қизлар».
В. «Изларни излаб», «Ойхон ва райхон», «Завқли алалар».
Г. «Хайвонот боғида», «Бахтли ёшлик», «Ўлмас қахрамон», «Биринчи совға», «Хур ўлка».
83. Адхам Раҳматнинг «Ботир бола» эртак достонининг бош қахрамони ким?
А. Подшонинг ўғли. Б. Камбағал-қашшоқ овчи йигит.
В. Абдулла. Г. Ҳунарман йигит.
84. Султон Жўранинг ёзув қоидалари ҳақида ёзилган шеърларини кўрсатинг?
А. «Кимнинг хати чиройли», «Тиниш белгиларининг мажлиси», «Ҳарфлар паради».
Б. «Салом хат», «Ҳарфлар паради», «Тиниш белгиларининг паради».
В. «Кимнинг хати чиройли», «Соғинчли салом», «Тиниш белгиларининг мажлиси».
Г. «Салом хат», «Соғинчли салом», «Ҳарфлар паради», «Кимнинг хати чиройли».
85. «Ёлғончи» достонининг бош қахрамони
А. Аҳмад. Б. Нўмон. В. Али. Г. Салим.
86. Шукур Саъдулла драмалари тўғри кўрсатилган жавобни топинг.
А. «Вата нишқи», «Далада байрам», «Бойчечак», «Зубайда».
Б. «Ёмғир ёғолоқ», «Афсона яратган қиз», «Зубайда».
В. «Икки билакузук», «Зубайда», «Ватан ишқи», «Далада байрам».
Г. «Бойчечак», «Зубайда», «Тўрт фасл», «Афсона яратган қиз».
87. Ҳаким Назирнинг «Жиянимнинг тойчаси» ҳикоясида қандай болалар характери ва ҳаёти таништирилади?
А. Шаҳар болалари. Б. Дангаса, ишёқмас болалар.
В. Ўлочи, меҳнатсева болалар. Г. Қишлоқ болалари.
88. «Шерали» достонининг муаллифи. . .
А. Ўткир Рашид. Б. П.Мўмин. В. И. Муслим. Г. А.Раҳмат.
89. «Қовоқвой билан чаноквой» асарининг муаллифи. . .
А. Ўткир Рашид. Б. П.Мўмин. В. И. Муслим. Г. А.Раҳмат.
90. Қудрат Ҳикмат қаламига мансуб эртак-достонларни кўрсатинг.
А. «Кўмилган олтин, вайсақи Хотин ва тadbиркор овчи қиссаси», «Илоншоҳ ва унинг амалдорлари ҳақида эртак».
Б. «Бободехкон хангомаси», «Қум остида қовунлар».
В. «Тошбақалар ҳужуми», «Човқар»
Г. Барча жавоблар тўғри.
91. Х.Тўхтабоев асарлари ўғри кўрсатилган жавобни топинг.
А. «Сариқ девни миниб», «Шум бола», «Беш болали йигитча».
Б. «Сариқ девнинг ўлими», «Ўтмишдан эртаклар», «Мўнгли кўзлар».
В. «Ширин қовунлар мамлакатида», «Болалик», «Қирқ беш кун».
Г. «Мўнгли кўзлар», «Беш болали йигитча», «Сариқ девни миниб».
92. «Ҳайратул аброр» достонининг дастлабки мақалотлари нима ҳақида?
А. Тарбия ҳақида. Б. Ота-она қадри ҳақида.
В. Ростлик ҳақида. Г. Иймон ва ислом ҳақида.
93. «Қасоскорнинг олтин боши» романининг бош қахрамони. . .
А. Намоз. Б.Ҳошимжон. В. Рўзивой. Г.Ориф.
94. «Оқ кабутар» драмасининг муаллифи. . .
А. Ф. Мусажон Б. П.Мўмин. В. И. Муслим. Г. А.Раҳмат.
95. Аста-аста шамол эсади,
Аста-аста ер айланади,
Аста-аста одам ўсади,
Аста-аста ер айланади. Ушбу шеърнинг муаллифини топинг.
А. Латиф Махмудов. Б.Қудрат Ҳикмат.
В. Миразиз Аъзам. Г. Пўлат Мўмин.
96. «Асфалтаги расмлар» шеърининг муалифи. . .
А. Т. Адашбоев. Б. П.Мўмин. В.Ҳ.Назир. Г. Қ.Ҳикмат.
97. «Латифачи ойим» шеърининг муаллифи. . .
А. Т. Адашбоев. Б. П.Мўмин. В.Ҳ.Назир. Г. А.Обиджон.
98. Жонатан Свифт асарлари қаторини топинг.
А. «Даниялик Хольгер», «Қор маликаси», «Соқчи».

- Б. «Богбон ва болалар», «Болалик», «Кавказ асири».
 В. «Китоблар жанги», «Мовутфуруш мактублари», «Гулливёрнинг саёҳатлари».
 Г. «Мойдодер», «Суваракхон», «Доктор войжоним».
99. Англияда қадимги адабиёт тарафдорлари билан янги адабиёт тарафдорлари ўртасидаги қизгин баҳс бўлган. Шу баҳсга бағишлаб Жонатан Свифт қандай ҳажвий- памфлетини ёзди?
 А. «Китоблар жанги». Б. «Стелла учун ёзилган кундаликлар».
 В. «Турли хил мақолалар». Г. «Мовутфуруш хатлари».
100. «Даниялик Холгер», «Қор маликаси», «Соқчи» каби асарларнинг муаллифи. . .
 А. Жонатан Свифт. Б. Шарл Перо. В. Даниэл Дефо. Г. Ханс Кристиан Андерсен.

ТЕСТ ЖАВОБЛАРИ

1. Г.	21. Б.	41. А.	61. В.	81. В.
2. А.	22. Г.	42. Г.	62. Г.	82. А.
3. Г.	23. А.	43. Б.	63. Г.	83. Б.
4. Г.	24. В.	44. В.	64. А.	84. А.
5. В.	25. Б.	45. Б.	65. Г.	85. Б.
6. Г.	26. В.	46. А.	66. А.	86. В.
7. В.	27. Б.	47. Г.	67. Б.	87. Г.
8. В.	28. Г.	48. А.	68. В.	88. А.
9. Г.	29. А.	49. В.	69. А.	89. Б.
10. В.	30. Г.	50. В.	70. А.	90. А.
11. В.	31. А.	51. Г.	71. Б.	91. Г.
12. Б.	32. Б.	52. В.	72. Г.	92. Г.
13. А.	33. В.	53. А.	73. А.	93. А.
14. Г.	34. А.	54. В.	74. В.	94. Б.
15. В.	35. В.	55. Г.	75. В.	95. В.
16. А.	36. Г.	56. Г.	76. А.	96. А.
17. Г.	37. А.	57. В.	77. А.	97. Г.
18. Г.	38. Б.	58. Б.	78. В.	98. В.
19. Б.	39. Г.	59. В.	79. В.	99. А.
20. Г.	40. А.	60. А.	80. А.	100. Г.

**2.2.4. МУСТАҚИЛ ИШ ВА КУРС ИШЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА МЕТОДИК
ТАВСИЯНОМАЛАРИ**

МУСТАҚИЛ ВА КУРС ИШЛАРИ ТОПШИРИҚЛАРИ:

1	Болалар адабиётининг мақсад ва вазифалари.
2	Мактабгача тарбия ёшидаги болалар китобхонлиги.
3	Мактаб ёшидаги болалар китобхонлиги.
4	Ўрта ва ката ёшдаги болалар китобхонлиги.
5	Халқ оғзаки ижоди ва болалар китобхонлиги.
6	Аллалар.
7	Мақоллар.
8	Тез айтишлар.
9	Эртаклар.
10	Ўзбек болалар адабиётининг асосий хусусиятлари
11	Ўзбек болалар адабиёти тарихи
12	Маҳмуд Қошғарий ҳикматларида бола тарбияси борасидаги фикрлар
13	Аҳмад Югнакий ҳикматларининг бола тарбиясидаги ақамияти
14	Болалар адабиётида Юсуф Хос Хожиб қикматларининг аҳамияти
15	Алишер Навоий ижодининг бола тарбиясида тутган ўрни.
16	А.Навоийнинг «Ҳайратул аброр» асари ва унинг тарбиявий аҳамияти
17	А.Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонида бола тарбиясига ва унинг билим олишга эътибори
18	«Лисон ут—тайр» достони бадиияти.
19	А.Навоийнинг «Мақбул кулуб» асари ҳақида
20	Бобур ижоди, унинг болалар китобхонлигида тутган ўрни
21	Муҳаммад Шариф Гулҳаний ижоди ва «Зарбулмасал» асари таҳлили.
22	Гулҳанийнинг «Маймун билан Нажжор» масали.
23	Гулҳанийнинг «Туя билан бўталоқ» масали.
24	Панднома жанри ва Абдулла Авлоний ижоди.
25	Абдулла Авлоний болаларга аталган асарлари.
26	«Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асари.
27	Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди ва педагогик фаолияти.
28	Ҳамзанинг «Йўқ», «Илм иста» шеърлари.
29	Ҳамзанинг «Тўғри сўз бола» асари.
30	Ғафур Ғулом ижоди ва болалар китобхонлиги
31	Ғафур Ғуломнинг «Тирилган мурда», «Ёдгор» қиссалари.
32	Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» қиссаси ҳақида.
33	Ойбек ва болалар китобхонлиги
34	Ойбекнинг «Алишернинг ёшлиги» қиссаси ҳақида.
35	Уйғун ижоди ва болар китобхонлиги
36	Ҳамид Олимжон ижодида болалар китобхонлиги
37	Зафар Диёр болаларнинг сеvimли шоири
38	Қуддус Муҳаммадий ва болалар китобхонлиги
39	Илёс Муслим ва болалар китобхонлиги
40	Адҳам Раҳмат ижоди
41	Султон Жўра болаларнинг сеvimли шоири
42	Ҳаким Назир боларнинг сеvimли ёзувчиси
43	Пўлат Мўмин боларнинг сеvimли шоири
44	Шукур Саъдулла болалар шоири
45	Қудрат Ҳикмат ёшлик куйчиси
46	Худойберди Тўхтабоев боларнинг сеvimли ёзувчиси
47	Ҳозирги давр болалар адабиёти
49	Даниел Дефо ва унинг асарлари
50	Жани Родари ва болалар адабиёти
51	Шарл Перо ва болалар китобхонлиги
53	Жонатан Свифт ва унинг «Гулливернинг саёхатлари» асарининг бадиий-эстетик таҳлили
54	Ака-ука Гриммлар ижоди ва эртаклари
55	Андерсон ижоди, эртаклари ва унинг ғоявий тематикаси
56	А.С.Пушкин ва болалар китобхонлиги
57	С.Я.Маршак ва болалар китобхонлиги

ТАВСИЯ ҚИЛИНГАН АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

1. К.Ғуломов ва бошқалар «Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди» Т., 1990 й.
2. К.Имомов «Ўзбек халқ прозаси» «Фан» 1981 й.
3. З.Хусаинова «Ўзбек топишмоқлари» «Фан» 1966 й.
4. Қ.Йўлдошев. «Адабий сабоқлар» Т., - 2003 й. 3-9-бетлар.
5. Р.Баракаев. Ўзбек болалар адабиёти ва А.Авлоний ижоди. «Фан» нашриёти. Т., 2004 й.
6. Пўлкан «Алпомиш» Ф-р., 4 – сон, қўлёзма, 1926, 69-70 – бетлар.
7. К.Ҳасанов «Уйғур адабиёти» 8-синф дарслиги, Олма ота 1959 й 62-б.
8. Бертельс Е.Э. Избранное трудъ М. 1960 г.
9. А.Шарипов. «Оламлар ичра оламлар» китоби. Т., «Ўқитувчи» 1990 й. 19-22-бетлар.
10. Ўзбек болалар адабиёти ва адабий жараён. Т., «Фан» 1989 й 8-12-б.
11. Қосимов Б, Долимов У. Маърифат дарғалари. Т., 1990 15-22-б.
12. Суюмов А. Кичкинтойлар адабиёти. Т., 1962 5-9-б.
13. Абдулла Авлоний «Биринчи муаллим» Т., 1912 й. 37-38-б.
14. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. Т.; 2002 й.

ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбек тили ва адабиёти (тест қўлланмаси) 1998 й.
2. Сафо Очил Адабиёт фанидан мавзули тест саволлари тўплами (1996- 2003 й) Т., - 2004 й. 3-4-сонлар.
3. Тил ва адабиёт журналы Т., 2004 й.
4. У.Холматов «Топишмоқлар ва уни В синфда ўрганиш», «Совет мактаби» журналы, 1959, 4-сон, 33-36-бетлар.
5. «Оқ олма, қизил олма». Ўзбек халқ қўшиқлари. Т., 1972 й. 10-12-бетлар.
6. А.Мусақулов. Остонаси тиллодан. Т., 1978 йил. 18-29-бетлар.
7. Ш.Сулаймон, Ғ.Каримов. Болалар адабиёти тўғрисида (15 йил ичида ўзбек совет адабиёти) Т., 1939 й 140-149-б.
8. Ж.Шарипов. Ўзбекистонда таржима тарихидан. 60 –65-б.
9. Абдулла Авлоний. Мактаб гулистони. Т., 1916 й. 3-10-б.

2.2.5. МАШҒУЛОТЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ХАРИТАЛАРИ МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1-мавзу	<i>Болалар адабиёти ва фольклор фанига кириш</i>

1.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. «Болалар адабиёти» тушунчаси ва унинг шаклланиш босқичлари ҳақида 2. Болалар адабиётининг мақсад ва вазифалари 3. Ўзбек болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари 4. Болалар адабиёти ва болалар китобхонлиги масаласи, уларнинг ўзаро муносабатлари
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: Ушбу мавзу орқали талабаларга фаннинг мақсад ва вазифалари, «Болалар адабиёти» тушунчаси ва унинг шаклланиш босқичлари ҳақида, ўзбек болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятлари, болалар адабиёти ва болалар китобхонлиги масаласи, уларнинг ўзаро муносабатлари ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Бадий адабиётнинг илк намуналари оғзаки тарзда вужудга келганлигини, унинг намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларини мужассамлигини тушунириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: Мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда фаннинг мақсад ва вазифалари ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	

Педагогик вазифалар: -ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - “Болалар адабиёти ва фольклор” фанининг мақсад ва вазифалари билан талабаларни таништириш; - болалар китобхонлиги тақомилида халқ педагогикасига доир қарашлар асосий омил сифатидаги аҳамиятини тушунтириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - ўқув курсининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - “Болалар адабиёти ва фольклор” фанининг мақсад ва вазифалари билан талабаларни таништириш; - болалар китобхонлиги тақомилида халқ педагогикасига доир қарашлар асосий омил сифатидаги аҳамиятини тушунтириш;
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

1.2. “Болалар адабиёти ва фольклор фанига кириш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни яқунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Болалар адабиёти катталар адабиётидан қайси жиҳатлари билан фарқ қилади?
2. Қандай асарлар болаларга кучли таъсир этади ва алоҳида аҳамият касб этади? Жавобингизни изоҳланг.
3. Бугунги кунда қудратли қурол бўлган адабиётдан кенг фойдаланмай туриб янги жамият қурувчисини ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш мумкинми? Ҳосил бўлган хулосаларингизни изоҳланг.
4. Ўзбек болалар адабиётининг ривожланишида қайси ёзувчи ва шоирлар ўз хиссаларини кўшишди?

Маърузу давомида “Блиц ўйин” технологиясидан фойдаланилади

БЛИЦ ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯСИ - ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантикий фикрлашга ўрганаётган предмети асосида кўп хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклисини танлаб олишни ўргатишга қаратилади.

Қуйидаги асарларни китобхонларнинг ёш хусусиятига кўра ажратиб чиқинг: “Бойчечак”, “Сариқ девни миниб”, “Тирилган мурда”, “Беш болали йигитча”, “Саратон”, “Арча”, “Алла”, “Тоғда ўсган бола”, “Даҳшатли мешполвон”, “Сен етим эмассан”, “Ола бузок”.

Болалар адабиётининг китобхонларнинг ёш хусусиятига кўра таснифи	Бадий асарлар
Мактабгача таълим ёшидаги болалар адабиёти	1. 2.
Кичик мактаб ёшидаги болалар адабиёти	1. 2.
Ўрта ва катта ёшдаги болалар адабиёти	1. 2.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

2-3-мавзулар	<i>Халқ оғзаки ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

2,3.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 8 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	8.Болалар учун мўлжалланган ва бевосита болалар томонидан айтиладиган фольклор 9.Бешик кўшиғи алла ҳақида. 10.Мақолларнинг мавзувий олами. 11.Топишмоқларнинг асосий хусусияти ва турлари. 12.Тез айтишлар. 13.Эртак жанри. Ҳайвонлар ҳақидаги эртаклар. 7. Ҳаётий-маиший эртаклар.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz

	3.www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга халқ оғзаки ижодининг мақсад ва вазифалари ҳақида тушунча бериш. Сўз санъатининг қадимий турларини, ота-боболаримиз эътиқодлари, қарашлари, турмуш тарзи билан боғлиқ эканлигини ўргатиш орқали миллий қадриятларга муҳаббат туйғуларини шакллантириш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Бадиий адабиётнинг илк намуналари оғзаки тарзда вужудга келганлигини, унинг намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: Мавзуни ўрганиш орқали талабаларда фаннинг мақсад ва вазифалари ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: -халқ оғзаки ижодининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - болалар учун мўлжалланган ва бевосита болалар томонидан айтиладиган фольклор билан талабаларни таништириш; - алла ҳақида, мақолларнинг мавзувий олами, топишмоқларнинг асосий хусусияти ва турлари, тез айтишлар эртак жанри ва уни турлари билан талабаларни таништириш.	Педагогик вазифалар: -халқ оғзаки ижодининг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзулар бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - болалар учун мўлжалланган ва бевосита болалар томонидан айтиладиган фольклор билан талабаларни таништириш; - алла ҳақида, мақолларнинг мавзувий олами, топишмоқларнинг асосий хусусияти ва турлари, тез айтишлар эртак жанри ва уни турлари билан талабаларни таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

**2,3.2. “Халқ оғзаки ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза
машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Ўзбек, қирғиз, рус аёли айтган аллалар орасидаги ўхшашлик сабаби нимада деб ўйлайсиз?
2. Мақоллар кўчма маънода ҳам ишлатилиши мумкинми? Мисоллар келтиринг.
3. Ибратли сўзлар қачон мақолга айланиши мумкин?
4. Бола таълим-тарбиясида мақолларнинг ўрни қандай?
5. Мақоллар кўпроқ қандай мавзуларни ўзида мужассамлаштиради?
6. Мақол инсон тафаккурининг гултожи эканлигини исботлаб беринг.
7. Абдулла Қаҳҳорнинг қайси ҳикояларида «Осмон йироқ- ер қаттиқ», «Отнинг ўлими итнинг байрами» мақоллари ишлатилган. Мақолларнинг мазмунига изох беринг.
8. Топишмоқлар адабий жанр сифатида қандай муаммоларни кўтаради?
9. Топишмоқлар ҳақида илмий иш қилган олимлардан кимларни биласиз?
10. Нега топишмоқлар фақат қиш пайтида айтилган?
11. Қадимий топишмоқларнинг асосий хусусиятлари нимадан иборат?
12. Муболаға йўли билан яратилган топишмоқлар ҳақида тушунча беринг?
13. Эртақлар орқали инсоннинг ижтимоий ахлоқ нормаларининг шаклланиши, эртақлар орқали кичкинтойларни қандай тарбиялаш мумкин?
14. Сиз ҳаёлий-уйдирма терминини қандай тушунасиз?
15. Эртақларнинг муҳим хусусиятлари ҳақида фикрингиз қандай?
16. Эртақларнинг инсонларга ахлоқий-маънавий йўлдош бўлиб келиши ҳақида тушунчаларингиз қандай?
17. Машқ рақамлар (3,4,5,7,9,40) ҳақидаги мулоҳазаларингизни сўзланг. Бу рақамлар қандай рақамлар дейилади?
18. Она–Ватан, табиат, ахлоқ - одоб, меҳнатсеварлик ҳақида қандай эртақларни биласиз?

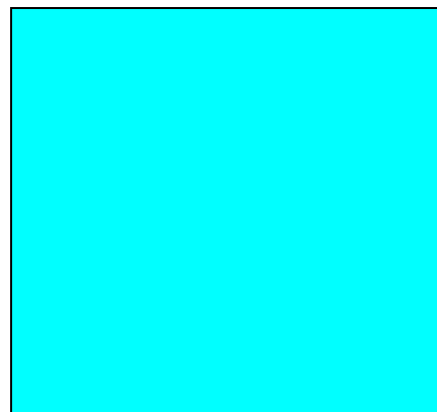
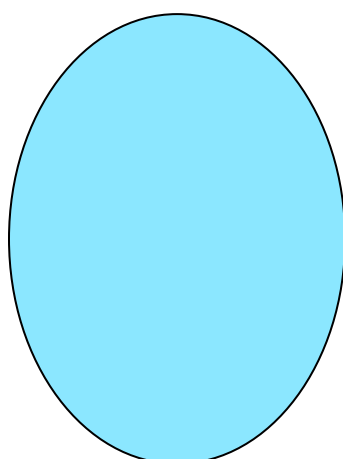
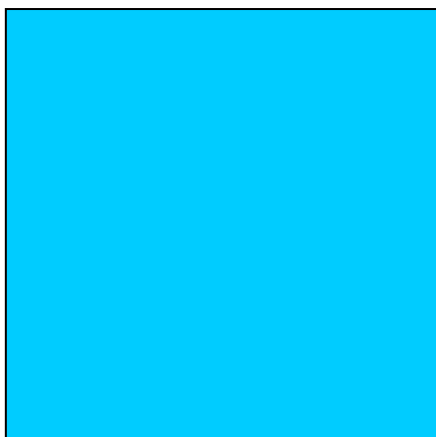
Маъруза давомида “Венн диаграммаси”, “Блиц ўйин”, “3F3” (“4F4”, “5F5”...)” методи технологиясидан фойдаланилади

ВЕНН ДИАГРАММАСИ - 2 ва 3 жиҳатларни ҳамда умумий томонларини солиштириш ёки таққослаш ёки қарама-қарши қўйиш учун қўлланилади.

Тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Мақол ва маталнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари

Мақол жанри **Фарқли жиҳатлари** **Матал жанри**

БЛИЦ ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯСИ

- Халқ эртаклари ўз хусусиятларига кўра асосий турларга ажратиб чиқинг.
- Фольклор асарларининг болалар адабиётига кириб келиши адабий-бадий омил сифатида.

“3/3” (“4/4”, “5/5”...)” ТЕХНОЛОГИЯСИ - ўқитувчи ўзаро тенг нисбатда мавзуга оид ва оид бўлмаган асосий тушунчалар тизimini яратади. Талабалар мавзуга оид ва оид бўлмаган тушунчаларни аниқлайдилар ва дахлдор бўлмаган асосий тушунчаларни тизимдан чиқарадилар. Талабалар ўз ҳаракатларининг моҳиятини изоҳлайдилар.

Халқ оғзаки ижоди:

- Қўшиқ
- Эртақ
- Мақол
- Бадий асар

(Ушбу тушунчалар орасида бадий асар термини мавзуга оид эмас)

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

4-мавзу	Болалар ўйин фольклори

4.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Болалар учун мўлжалланган ва болалар томонидан ижро этиладиган ўйин фольклори. 2. Халқ қўшиқларида расм-русмлар.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов И. Ўзбекистон - келажаги буюк

	давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: Ушбу мавзу орқали талабаларга болалар томонидан ижро этиладиган ўйин фольклори, халқ қўшиқларида расм-русмлар ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Бадий адабиётнинг илк намуналари оғзаки тарзда вужудга келганлигини, унинг намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда болалар ўйин фольклори ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - болар ўйин фольклорини мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - болалар томонидан ижро этиладиган ўйин фольклори билан талабаларни таништириш; - халқ қўшиқларида расм-русмлар ва унинг аҳамиятини тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - болар ўйин фольклорини мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - болалар томонидан ижро этиладиган ўйин фольклори билан талабаларни таништириш; - халқ қўшиқларида расм-русмлар ва унинг аҳамиятини тушунтириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

4.2. “Болалар ўйин фольклори” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун	

	тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3.Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтиш. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништирилади.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларнинг фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқиний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Ўйга вазифа беради, дарсни яқинлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Айтишув кўшиқлари болаларни нимага даъват этади?
2. Қандай кўшиқлар кенжа авлод камолотида ўзига хос тарбия ролини ўйнайди?
3. «Оқ теракми, кўк терак», «Рамазон» кўшиқлари сизнинг воҳангизда (Вилоят, туман, шаҳар) қандай айтилди?

Маъруза давомида “3F3” (“4F4”, “5F5”...)”технологиясидан фойдаланилади:
“3F3” (“4F4”, “5F5”...)” ТЕХНОЛОГИЯСИ

Болалар ўйин фольклорига мансуб кўшиқлар:

- “Бойчечак”
- “Меҳмон-меҳмон”
- “Лайлак қор”
- “Шамол-шамол”
- “Ватан”

(Ушбу тушунчалар орасида бадиий асар термини мавзуга оид эмас).

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

5-мавзулар	<i>Болалар адабиётининг тарихий босқичлари</i>

5.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. XI – XIX асрлар болалар адабиёти. 2. XX асрнинг 20-30 йиллари болалар адабиёти. 3. Уруш даври ва урушдан кейинги давр болалар адабиёти. 4. Ҳозирги давр болалар адабиёти
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: Ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиёти ва унинг тарихий босқичлари ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Бадиий адабиётнинг илк ва	

ҳозирги намуналари, унинг намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда ўзбек болалар адабиёти ва унинг тарихий босқичлари ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - ўзбек болалар адабиётини мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - XI – XIX асрлар болалар адабиёти билан таништириш; - XX асрнинг 20-30 йиллапри болалар адабиётини тушунтириш. - уруш даври ва урушдан кейинги давр болалар адабиёти билан танишиш; - ҳозирги давр болалар адабиёти ҳақида тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - ўзбек болалар адабиётини мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - XI – XIX асрлар болалар адабиёти билан таништириш; - XX асрнинг 20-30 йиллапри болалар адабиётини тушунтириш. - уруш даври ва урушдан кейинги давр болалар адабиёти билан танишиш; - ҳозирги давр болалар адабиёти ҳақида тушунтириш
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

5.2. “Болалар адабиёти ва фольклор фанига кириш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	

1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар
1. Ўзбек болалар адабиёти тарихининг тарихий босқичлари ҳақида фикрларингизни айтинг. 2. Уруш даври шеърляти ҳақида гапиринг. 3. Ҳозирги давр болалар адабиёти ижодкорларидан кимларини мисол келтира оласиз?

Маъруза давомида «блиц ўйин», “Бешинчиси ортиқча” методларидан фойдаланилади:
БЛИЦ ЎЙИН МЕТОДИ:

XI – XIX асрлар болалар ўзбек болалар адабиёти даги етакчи хусусиятларни аниқланг:

XI – XIX асрлар болалар адабиётидаги Бадий асарлар мисолида
етақчи хусусиятлар

1.	1.
	2.
2.	1.
	2.
3.	1.
	2.
4.	1.
	2.

Уруш даври ва урушдан кейинги давр болалар адабиётига оид фикрлар:

- Ватанга муҳаббат
- Даъваткорлик
- Тинчликни тараннум этиш
- Табиат мавзусини қуйлаш етакчилиқ қилган
- Урушга нафрат туйғуларини ифодалаш.

Истиқлол даври ўзбек болалар адабиётининг ўзига хос хусусиятларини ажратиб чиқинг:

- Асарларда таълим - тарбиянинг ўрнига бадий тасвирнинг устиворлиги
- Дидактик асарларнинг етакчилиқ қилиши
- Услубий изланишларнинг турли жанрларда изчиллик билан давом этиши
- Янги истеъдодларнинг болалар адабиётига дадил кириб келиши
- Мафкура таъсири остида сара асарлар яратилиши

“БЕШИНЧИСИ ОРТИҚЧА” МЕТОДИ: талабаларга мавзуга тааллуқли бўлган 4 та (5-6 та) ва тааллуқли бўлмаган битта тушунча берилади.

Талабалар Истиқлол даври ижодкорларини аниқлаш вазифаси топширилади.

- Д.Ражаб
- Ғ.Ғулом
- Р.Назар
- А.Акбар
- А.Обиджон

(Ушбу адиблардан Ғ.Ғулом Истиқлол даврида ижод қилмаган)

Ушбу методлардан мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасидаги мантикий боғлиқликни асослай олиш талабаларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларни асослай олиш ва таққослаш кўникмаларини шакллантиради.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

6-7-мавзулар	<i>Навоий ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

6.7.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 4соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	4. Навоийнинг ҳаёти ва ижоди. 5. Навоий ва болалар адабиёти. 3. Алишер Навоийнинг таълим-тарбия ҳақидаги фикрлари («Ҳайрат-ул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лисон-ут тайир» «Маҳбуб-ул қулуб» асарлари орқали).
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. М.Жумабоев. «Ўзбек болалар адабиёти» Т., 2002 й. 65-69-бетлар. 2. Н.Маллаев. «Сўз санъатининг гултожи». Т., 1991 й. 35-45-бетлар. 3. Б.Қосимов, Б.Тўхлиев, Қ.Йўлдошев. 10-синф адабиёт дарслиги. Т., 2004 й. 171-201-бетлар. 4. А.Навоий. «Ҳайратул аброр» достони. 5. А.Навоий. «Фарҳод ва Ширин» достони. 6. А.Навоий. «Маҳбубул қулуб». интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиёти Навоийнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Навоий ва унинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Навоий ва унинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Навоийнинг ҳаёти ва ижоди таништириш; - Навоийнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш; - талабаларга Алишер Навоийнинг	Ўқув фаолияти натижалари: мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Навоийнинг ҳаёти ва ижоди таништириш; - Навоийнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш; - талабаларга Алишер Навоийнинг

таълим-тарбия ҳақидаги фикрларини таништириш («Ҳайрат-ул аброр», “Фарход ва Ширин”, “Лисон-ут тайир” “Маҳбуб-ул қулуб” асарлари орқали).	таълим-тарбия ҳақидаги фикрларини таништириш («Ҳайрат-ул аброр», “Фарход ва Ширин”, “Лисон-ут тайир” “Маҳбуб-ул қулуб” асарлари орқали).
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

**6,7.2. “Навоний ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза
машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намоиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар
1. Навоий улкан маданият арбоби сифатида илм-фан, санъат ва адабиётнинг аҳамиятини қандай тарғиб қилган ҳамда уқтирган?
2.Шоир қайси ижобий образларида боланинг вояга етишида тарбиянинг алоҳида куч-қудратга эга эканлигини уқтирган? Фикрингизни изоҳланг.

Маъруза давомида **“БҒБҒБ жадвали”** технологиясидан фойдаланилади.

“Б/Б/Б ЖАДВАЛИ - Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчанликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Талабалар:

1.Жадвални тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида, кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.

2.“Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар). Жадвалнинг 1 ва 2 бўлимларини тўлдирадилар.

3.Маърузани тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.

4.Мустақил, кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимни тўлдирадилар

- Асарларда таълим - тарбиянинг ўрнига бадиий тасвирнинг устиворлиги
- Дидактик асарларнинг етакчилик қилиши
- Услубий изланишларнинг турли жанрларда изчиллик билан давом этиши

- Янги истеъдодларнинг болалар адабиётига дадил кириб келиши
- Мафкура таъсири остида сара асарлар яратилиши

БҒБҒБ ЖАДВАЛИ		
Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

8-мавзу	<i>Бобур ва Гулханий ижоди, уларнинг болалар китобхонлигидаги ўрни</i>

8.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	4. Гулханийнинг ҳаёти ва ижоди. 5. «Зарбулмасал» асари ҳақида. 3. Бобур ижоди ва болалар китобхонлиги.
Ушбу мавзунини ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006 3. Гулханий. “Зарбулмасал”. 4. Бобур. “Бобурнома”. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Бобур ва Гулханийнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Бобур ва Гулханий, улар ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларини мужассамлигини тушунириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунини ўрганиш орқали талабаларда Бобур, Гулханий ва унинг ижоди ҳақида муайян	

тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Бобур ва Гулханийнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Бобур ва Гулханийларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Бобур ва Гулханийнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Бобур ва Гулханийларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

**8.2. “Бобур ва Гулханий ижоди, уларнинг болалар китобхонлигидаги ўрни”
мавзусидаги маъруза машғулотивнинг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар

	2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони		
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига		0,3 баллгача

2-илова

МУАММОЛИ САВОЛЛАР

“Зарбулмасал”да бойқушнинг макони қандай тасвирланган?

Гулханий мазкур асарни нима учун ёзди деб ўйлайсиз? Фикрингизни изоҳланг.

“Бобурнома”, шунингдек, Ватан ва маърифатпарварлик ғояларини ифодаловчи асарлари ҳақида фикрларингизни билдириш.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

9-мавзу	<i>Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

9.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	4.Абдулла Авлоний ҳаёти ва ижоди. Унинг жамоат арбоби ва ёзувчи сифатидаги фаолияти 5.Авлонийнинг педагогика соҳасида

	амалга оширган ишлари 3. Ҳамзанинг меҳнаткаш халқ оммаси ва унинг болаларни ўқитиш ва тарбиялаш борасидаги хизмати.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 4.Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 5.Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 6.Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Авлоний ва Гулханийларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Авлоний ва Ҳамза, улар ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Бобур, Гулханий ва унинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Авлоний ва Ҳамзанинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Авлоний ва Ҳамзаларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Авлоний ва Ҳамзанинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Авлоний ва Ҳамзаларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

9.2. “Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижоди ва болалар китобхоналиги” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар

Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Ўйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони		
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига		0,3 баллгача

Маъруза давомида “*Брейнсторминг*” технологиясидан фойдаланилади.

“БРЕЙНСТОРМИНГ” ТЕХНОЛОГИЯСИ – бу атама инглизча сўз бўлиб, икки тушунчадан иборат: **brain** – мия, **storming** – хужум, бўрон, қаттиқ ҳаяжон. Услугбинг “Мияни ҳаяжонга солиш” деб юритилиши, унинг асл моҳиятини очиб беради, лекин баъзида уни “жамоавий ижодий фикрлаш” деб тушунса бўлади.

Ушбу методдан фойдаланиш учун талабаларга қўйидаги саволлар ўртага ташланади:

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Авлоний – педагог, жамоат арбоби, ёзувчи.
2. Халқ педагогикасида (ўша давр) Абдулла Авлонийнинг ўрни.
3. Авлоний ташкил қилган мактаб ва газета ҳақида гапиринг.
4. Авлонийнинг таржимонлик фаолияти ҳақида фикрингизни билдиринг.
5. Ҳамза ижодининг бошланиши ҳақида нималарни биласиз?
6. Ҳамза шеърлари нима учун сизга ёқади?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

10-мавзу	<i>Ғафур Ғулом ижоди ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

10.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	3. Ўзбек болалар адабиётининг юксалишида Ғафур Ғуломнинг ўрни. 2. Шоирнинг насрдаги ижоди.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 7. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 9. Мирзаев, С.Шермухаммедов. Ҳозирги замон ўзбек адабиёти тарихи. Т., 1993 й. 180-200-б. 10. Ўзбек адабиёти 11-синф дарслиги. 156-171-б. 11. Б.Назаров. Ғафур Ғулом олами.Т.,2004. 16-20-б. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz

	2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Ғ.Ғуломнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Ғ.Ғулом ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Ғ.Ғуломнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - Ғ.Ғулом ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Ғ.Ғуломнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - шоирнинг насрдаги ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - Ғ.Ғулом ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Ғ.Ғуломнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - шоирнинг насрдаги ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

10.2. “Ғафур Ғулом ижоди ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	

1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни яқунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

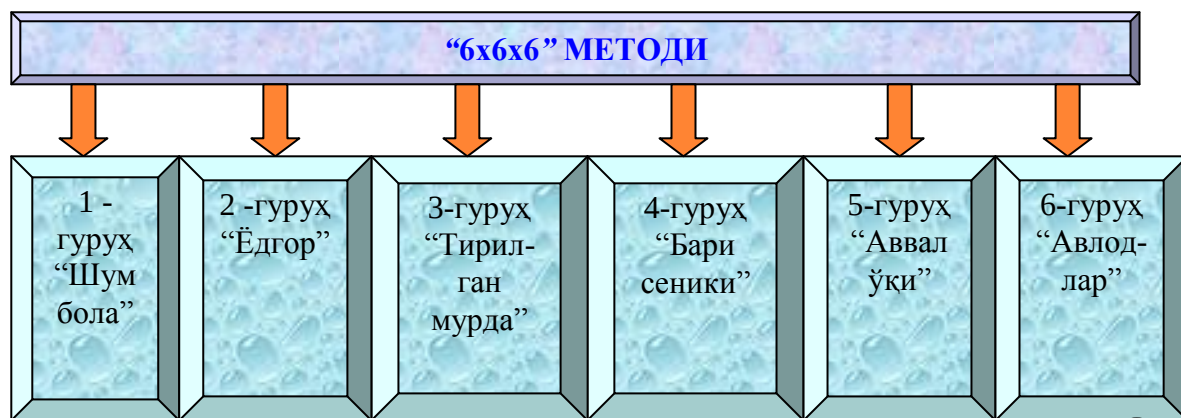
1-илова

Баҳолаш мезони	
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Маъруза давомида “6x6x6” технологиясидан фойдаланилади.

“6x6x6” ТЕХНОЛОГИЯСИ – ўқитувчи талабаларни муайян объектни акс эттирувчи 6 та гуруҳга бўлади ва ҳар бир гуруҳга ўрганилаётган объекти юзасидан топшириқлар беради.

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

7. XX аср ва Ғафур Ғулом мавзуси хусусида фикр юритинг.
8. Ғафур Ғулом болалар ва ёшларни катталарга, айниқса, ота-онага меҳр – муҳаббатли қилиб тарбиялаш мавзусида қандай шеърлар яратди.
9. XX аср ва Ғафур Ғулом мавзуси хусусида фикр юритинг.
10. Ғафур Ғулом болалар ва ёшларни катталарга, айниқса, ота-онага меҳр – муҳаббатли қилиб тарбиялаш мавзусида қандай шеърлар яратди.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

11-мавзу	<i>Ойбек ва ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

11.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Ойбекнинг болалар ва ўсмирларга бағишланган шеърлари. 2. Ойбек қиссалари ҳақида.
Ушбу мавзунини ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Ойбекнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий	

мақсади: Ойбек ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Ойбекнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Ойбек ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Ойбекнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - шоирнинг насрдаги ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Ойбек ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Ойбекнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - шоирнинг насрдаги ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

11.2. “Ойбек ва ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

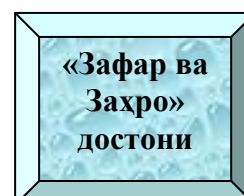
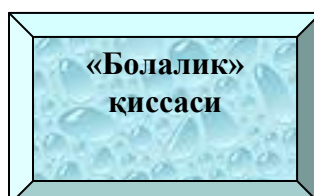
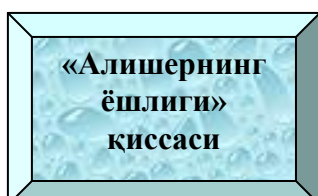
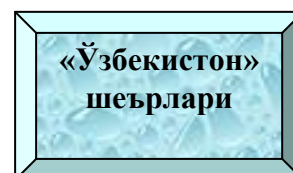
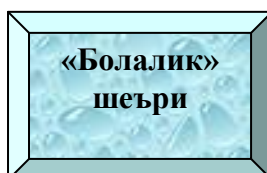
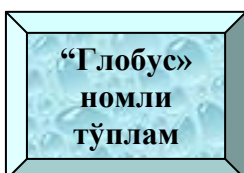
1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Маъруза давомида **“Қора қути” технологиясидан** фойдаланилади.

“ҚОРА ҚУТИ” ТЕХНОЛОГИЯСИ – мавзуга оид таянч сўзларни ёзиш, қандай маъно англатишни қайд этиш ва шу тушунчалар асосида фикр тузиш.

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

- Ойбек адабиёт оламига дастлаб қандай шоир сифатида кириб келди?
 2. Ойбекни адабиётга адиб сифатида машғур қилган асарлари қайсилар?
 3. Адибнинг «Алишернинг ёшлиғи» қиссасини қаламга олиш нияти қачон кучайди? Нима учун?
 4. Алишер характеридаги ўзига хос хислатлар китобхонда қандай таассурот қолдиради?
 5. Ойбек ўша давр ташвишлари, болалар ҳаёти ва тақдирида қандай акс этган?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

12-мавзу	<i>Уйғун, Ҳамид Олимжон ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

12.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Уйғун ва болалар адабиёти. 2. Уйғун табиат ва фасллар куйчиси 3. Ҳамид Олимжон шеърляти. 4. Ҳамид Олимжон ва халқ оғзаки ижоди.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. Т.: 2006 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг туганган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларини мужассамлигини тушунириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	

Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Уйғун, Ҳамид Олимжонларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

12.2. “Уйғун, Ҳамид Олимжон ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтиш. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига	0,3 баллгача

2-илова

Маъруза давомида **“БҒБҒБ” технологиясидан** фойдаланилади.
“БҒБҒБ” ТЕХНОЛОГИЯСИ - “БҒБҒБ” методи бўйича жадвални тўлдириш

БҒБҒБ ЖАДВАЛИ			
	Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
Уйғун ҳаёти ва ижоди			
шеърляти			
шеърлятининг мавзуси			
Ҳамид Олимжон ҳаёти ва ижоди			
шеърляти			
адабий эртаклар			

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар	
1. Ҳамид Олимжон шеърлятининг мавзуси ҳақида гаринг. 2. Ҳамид Олимжоннинг адабий эртаклари. 3. Уйғуннинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида фикрларингизни билдиринг. 4. Уйғун шеърлятининг асосий мавзуси.	
	<i>ва ижоди</i>

13.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар– 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза

Маъруза режаси	1. Зафар Диёрнинг ҳаётий ва ижодий фаолияти. 2. Шоир шеърларинг таҳлили 3. Қуддус Муҳаммадийнинг қардош ҳамда ўзбек болалар адабиётидаги ўрни ва роли. 4. Қуддус Муҳаммадий шеърятининг жанр ва мавзу бўйича таснифлаш.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. 2.Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т., 1994. 3.Жумабоев М. Жаҳон ва ўзбек болалар адабиёти. Т., 1976. 4. Коллектив. Болалар адабиёти. Т., 1977. 5.Қуддус Муҳаммадий. “Қанотли дўстлар”, шеъринг тўплам. Т., 1976. 6.Қуддус Муҳаммадий. “Табиат алифбоси”, шеъринг тўплам. Т., 1973 7.С.Ирисхўжаева. Шоир ва мураббий. (Шоир ҳақида). Т., 1977. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш.

- Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ижоди билан таништириш.	- Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадийларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

13.2. “Зафар Диёр, Қуддус Муҳаммадий ҳаёти ва ижоди” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтиш. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздариб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни яқунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Баҳолаш мезони

1. Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб беришига		0,3 баллгача

Маъруза давомида **“зинама-зина” технологиясидан** фойдаланилади.

“ЗИНАМА-ЗИНА” ТЕХНОЛОГИЯСИ – талабаларни ўтилган ёки ўтилиши керак бўлган мавзу бўйича яқка вакичлик тартибда жамоа бўлиб фикрлаш ҳамда хотирлаш, ўзлаштирилган билимларни ёдга тушириб, тўпланган фикрларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, расм, чизма

Т.ҒР.	Мавзу	Темперамент
1.	Ижодий йўл	
2.	Шеърятда табиат мавзуси	
3.	Шеърятининг мавзуси	
4.	Жонлантири	
5.	Сифатлаш	
6.	Шеър қисса	
7.	Шеър қаҳрамонлари	

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

- Қуддус Мухаммадий ҳаёти ҳақида гапириб беринг.
2. Қуддус Мухаммадий ижоди ҳақида.
3. Шоир шеърятининг мавзулари.
4. Шеърининг қиссалари ҳақида.
5. Шоирнинг дастлабки асари қачон ёзилган?
6. “Дум” шеърдаги Аҳмаджон характери қандай?
7. “Темирлар ўйини” шеърининг мавзуси ҳақида.
8. “Шафтоли доктор” шеърини ифодали ўқинг.
9. “Аҳмаджонга уят” шеърининг тарбиявий кучи ҳақида гапириб беринг.
10. Шоирнинг Ватан уруши давридаги фаолияти ҳақида гапиринг.
11. “Ўқувчи тарвуз” қиссасидаги меҳнатнинг шарафланиши.
12. “Ўқувчи эсталик” шеърининг тарбиявий аҳамият ҳақида гапиринг.
13. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
14. Диёр поэмаларидан қайсиларини биласиз?
15. Диёр шеърларида Ватан мавзуси..

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

14-мавзу	<i>Илём Муслим, Адҳам Раҳмат ҳаёти ва ижоди</i>

14.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Илём Муслим ҳаётий ва ижодий фаолияти 2. Илём Муслим шеърлари 3. А.Раҳмат ижоди. 4. А.Раҳматнинг эртак-дostonлари
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиклол мафкураси. Т., 1993. 2.Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т., 1994. 3.Жумабоев М. Жаҳон ва ўзбек болалар адабиёти. Т., 1976. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Илём Муслим, Адҳам Раҳматларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш.	

Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Илёс Муслим, Адҳам Раҳматларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

14.2. “Илёс Муслим, Адҳам Раҳмат ҳаёти ва ижоди” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун такдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

	саволлар беради. (2-илова).	
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

2-илова

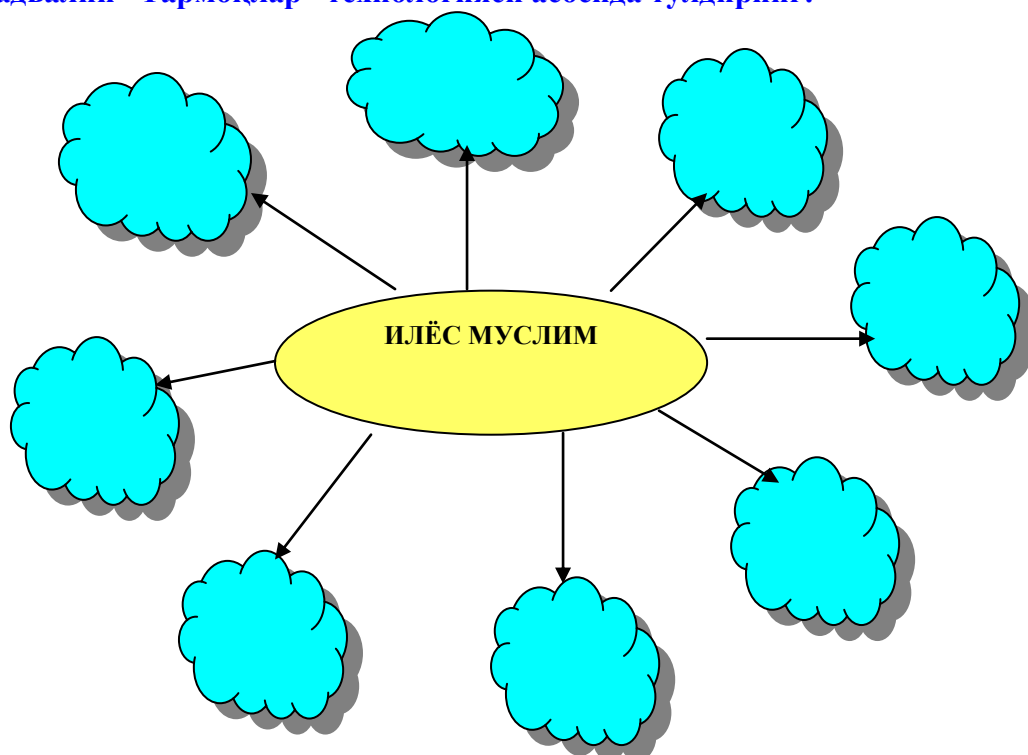
Маъруза давомида **“Тармоқлар” технологиясидан** фойдаланилади.

“ТАРМОҚЛАР” ТЕХНОЛОГИЯСИ –педагогик стратегия бўлиб, у талаба (ёки ўқувчи)ларнинг бирон-бир мавзунини чуқур ўрганишларига ёрдам бўлиб, уларни мавзуга тааллуқли тушунча ёки аниқ фикрларни эркин ва очиқ узвий боғланган кетма-кетликда тармоқлашни ўргатади.

Фикрларни тармоқлаш қуйидагича ташкил этилади:

1. Хаёлга келган ҳар қандай фикр бир сўз билан ифода этилиб кетма-кет ёзилади.
2. Фикрлар тугагунча, ёзишда давом этилади ва фикрлар тугаса, у ҳолда янги фикр келгунча расм чизиб турилади.
3. Дарсда имкон борида фикрларнинг ва ўзаро боғлиқлик кетма-кетлигини кўпайтиришга ҳаракат қилиниши лозим.

Жадвални “Тармоқлар” технологияси асосида тўлдириг:

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. “Ботир бола ” эртак-дostonининг асосий ғояси.
2. Шоир шеъриятининг мавзуси.
3. Илёс муслимнинг уруш мавзуси ҳақида ёзган шеърари ҳақида гапириб беринг. Илёс Муслим шеъриятида меҳнат мавзусининг ифодаланиши.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

15-мавзу	<i>Султон Жўра, Ҳаким Назир ижоди ва болалар китобхонлиги</i>

15.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. С.Жўра ҳаёти ва ижоди. 2. С.Жўра асарларининг мавзуси. 3. Ҳ.Назирнинг ижодий йўли. 4. Ҳ.Назир ҳикояларининг таҳлили.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Т., 1992. 2. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994. 3. Ҳаким Назир. “Ёнар дарё”. Т., 1972. 4. Ҳаким Назир. Танланган асарлар. Т., 1974-1976.

	5. Ҳаким Назир. “Кўктерак шабадаси”. Т., 1970. 6. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967. 7. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотивнинг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотивнинг тарбиявий мақсади: Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларни мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотивнинг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Султон Жўра, Ҳаким Назирларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

16.2. “Султон Жўра, Ҳаким Назир ижоди ва болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза машғулотивнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш.	

	3.Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони		
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига		0,3 баллгача

2-илова

Маъруза давомида **“Блиц ўйин” технологиясидан** фойдаланилади.

“БЛИЦ ЎЙИН” ТЕХНОЛОГИЯСИ - Қуйидаги келтирилган Султон Жўра ва Ҳаким Назир ижодига мансуб асарларни алоҳида-алоҳида ажратиб чиқинг:: “Лочин канотлари”, “Чиранма ғоз - ҳунаринг оз” “Фидокор”, “Москва”, “Ирода” “Ҳаворанг

гилам”, “Зангори гилам”, “Бруко”, “Парвоз”, “Қалдирғоч”, “Танланган асарлар”, “Тўпчи Муҳаммад”, “Пулемётчи овози”, “Чавандоз”, “Уч оғайни ботирлар”, “Найзамиз”, “Қаҳрамон Қўчқор”, “Жаҳон сени олқишлар”, “Берлин аптикасида”, “Ёзги ёмғирдан сўнг”, “Сўнмас чакмоқлар”, “Ёнар дарё”, “Кўктерак шабадаси”, “Сув гадоси”, “Кенжатоё”, “Тоҳир ва Зухро қиссаси”, “Дадамни топиб беринглар”, “Икки баҳор”, “Маматнинг кечирмиши”, “Қиш туни”, “Қизлар”, “Аъло”, “Яхшининг мактови”, “Зангори гилам”, “Лола”, “Ой нечта?”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Чўнтак”, “Циркда”, “Қарздор”, “Қалдирғоч”, “Ёлғончи”, “Бир оғиз сўз”, “Расмли китобча”, “Давроннинг қушчаси”, “Қайсаргина укам”, “Яхши исм”, “Икки ўртоқ”, “Булбул”, “Қанддон”, “Игна”, “Бир туп ғўза”, “Денгиз тагида” (1941), “Соғиниб”, “Соғинчли салом”, “Салом хат”, “Кимнинг хати чиройли”, “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Ҳарфлар паради”, “Юр, руливек!”, “Ой нечта?”, “Чўнтак”, “Аъло” ва “Яхшининг мактови”, (“Бруно”, “Карим ва Қундуз”, “Зангори гилам”, “Парвознома”, “Қалдирғоч”

Султон Жўра	Ҳаким Назир
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.
7.	7.
8.	8.
9.	9.
10.	10.

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Ҳаким Назир ҳаёти ҳақида гапиринг.
2. Ҳаким Назир ижоди ҳақида гапиринг.
3. “Ёнар дарё” қаҳрамонлари.
4. Ёзувчи ижодининг жанрлари.
5. “Чўл хавоси” асари ҳақида гапиринг.
6. “Бул-бул” хикояси масалининг ғоявий мазмуни нима?
7. “Бир туп ғўза” хикоясида меҳнат мавзуи.
8. “Сўлмас чакмоқлар” қиссаси ҳақида гапиринг.
9. “Лочин қанотлари” романининг мавзуси нима?
10. “Ёнар дарё” қиссасининг бош қаҳрамонини тавсифланг.
11. Султон Жўранинг “Маматнинг кечирмиши” шеърида қандай болалар танқид қилинади?
12. “Тиниш белгиларининг мажлиси”, “Ҳарфлар паради”, “Кимнинг хати чиройли?” асарларининг ғоявий мазмуни.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

16-мавзу	<i>Пўлат Мўмин ҳаёти ва ижоди</i>

16.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1.Пўлат Мўминнинг ижод йўли. 2. Шоир ижодида бола психологиясининг берилиши. 3. Адабий эртак-пресалари.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., 1992. 1. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994. 2. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967. 3. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993. 4. Пўлат Мўмин. Танланган асарлар. Тошкент, 1973. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Пўлат Мўминнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Пўлат Мўминнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларини мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Пўлат Мўминнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Пўлат Мўминнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Пўлат Мўминни болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Пўлат Мўминнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Пўлат Мўминнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Пўлат Мўминни болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Пўлат Мўминнинг ижоди билан таништириш.

Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

16.2. “Пўлат Мўмин ҳаёти ва ижоди” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Баҳолаш мезони

1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига		0,3 баллгача

2-илова

Маъруза давомида **“брейнсторминг” технологиясидан** фойдаланилади.
“БРЕЙНСТОРМИНГ” ТЕХНОЛОГИЯСИ -

1. Пўлат Мўмин ҳаёти ҳақида гапиринг.
2. Пўлат Мўмин ижоди ҳақида гапиринг.
3. Шоир шеърляти мавзулари.
4. Шоирнинг адабий эртаклари ҳақида.
5. Шоирнинг дастлабки шеърий тўплами ҳақида гапиринг.
6. “Алла ва жалла” эртагининг ғояси нима?
7. “Эсон ва Омон” шеъридаги тимсолларни таҳлил қилинг.
8. “Газполвон эртак айтар” шеърини ифодали ўқинг.
9. “Чаноквой билан ковоквой” эртак-пъесасининг ғоявий мазмуни нима?
10. Пўлат Мўмин шеърларида юмор ҳавқида гапиринг.

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Шоирнинг қўшиқ қилиган шеърлари қайсилар?
2. “Хурсандмисиз?” шеър-қўшиғини ёд олинг ва куйланг.
3. “Зийрак фил ва зикна баққол” эртагидан қандай хулоса чиқардингиз?
4. Пўлат Мўминнинг қандай дostonлари бор?
5. “Сукатой-конфетвой” асаридаги Ақлжон ва Одобжон тимсоллари.
6. “Сукатой-конфетвой” асаридаги Ёмонжон, Жанжалхола ва қурт тимсоллари ҳақида гапиринг.
7. Асардаги Билим хола қандай ғоявий вазифа бажаради?
8. Шоирнинг фантастик эртак-пъесаларини сананг.
9. “Биринчи бўл - биринчи” шеърини ёд олинг.
10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

17-мавзу	<i>Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди ва уларнинг болалар адабиётдаги ўрни</i>

17.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1.Шукур Саъдулла ва болалар адабиёти. 2. Носир Фозилов ижоди ва болалар китобхонлиги.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. 3. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т., 1994. 4. Ўзбек болалар шеърий антологияси. Т., 1967. 5. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993. 6. Қудрат Хикмат. Эртак-дostonлар. Т., 1968. 7. Носир Фозилов. қиссалар. Т.: 1982. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шукур Саъдулла ва Носир	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шукур Саъдулла ва Носир

Фозиловларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг болалар шеъриятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди билан таништириш.	Фозиловларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг болалар шеъриятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

17.2. “Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди ва уларнинг болалар адабиётдаги ўрни” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтиш. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқиний босқич	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб	Саволлар берадилар.

(10 дақиқа)	беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни яқунлайди.	Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони		
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига		0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар
1. Шоир шеърияти мавзулари. 2. Ёзувчи ижодининг жанрлари. 3. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг. 4. Носир Фозилов ижоди ҳақида гапиринг. 5. Носир Фозиловнинг таржимонли фаолияти ҳақида гапиринг. 6. “Болалигим пошшолигим” китобининг мавзуси. 7. “Дийдор” асарининг ғоявий мазмуни.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

18-мавзу	Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди ва уларнинг болалар адабиётдаги ўрни

18.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар–
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1.Шукур Саъдулла ва болалар адабиёти. 2. Носир Фозилов ижоди ва болалар китобхонлиги.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. 3. М.Жумабоев. Болалар адабиёти. Т.,

	1994. 4. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967. 5. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993. 7. Носир Фозилов. қиссалар. Т.: 1982. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотивнинг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотивнинг тарбиявий мақсади: Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларни мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотивнинг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шукур Саъдулла ва Носир Фозиловларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

18.2. “Шукур Саъдулла ва Носир Фозилов ижоди ва уларнинг болалар адабиётдаги ўрни” мавзусидаги маъруза машғулотивнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар

Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Шоир шеърляти мавзулари.
2. Ёзувчи ижодининг жанрлари.
3. Мавзу бўйича тест тошириклари тузинг.
4. Носир Ғозилов ижоди ҳақида гапиринг.
5. Носир Ғозиловнинг таржимонли фаоляти ҳақида гапиринг.
6. “Болалигим пошшоллигим” китобининг мавзуси.
7. “Дийдор” асарининг ғоявий мазмуни.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

19-мавзу	<i>Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашид ижоди</i>

19.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1.Қ.Ҳикмат ва болалар адабиёти. 2.Шоир ижодининг мундарижаси. 3. Ўткир Рашид ва болалар китобхонлиги.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2.М.Жумабобоев. Болалар адабиёти. Т., 1994. 3. Ўзбек болалар шеърляти антологияси. Т., 1967. 4. Болалар адабиёти. Мажмуа. Т., 1993. 5. Қудрат Ҳикмат. Шеърлар. Т., 1959. 6. Қудрат Ҳикмат. Эртанг-достонлар. Т., 1968. 7. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққийотининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари	

мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг болалар шеърлятида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашидларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

19.2. “Қудрат Ҳикмат ва Ўткир Рашид ижоди” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар	
1. Қудрат Хикмат ҳаёти ҳақида гапиринг. 2. Қудрат Хикмат ижоди ҳақида гапиринг. 3. Шоир шеърини мавзулари. 4. Ёзувчи ижодининг жанрлари. 5. Шоирнинг “Човкар” эртак-достонининг мавзуси. 6. Қудрат ҳикмат ижодида фолклор аъёнлари. 7. “Менинг ватаним” шеърининг ғояси ҳақида гапиринг. 8. “Тошбақалар хужуми” эртак достонининг эстетик аҳамияти. 9. “Алишер ва китоб” шеърини ёд олинг. 10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.	

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

20-мавзу	<i>Худойберди Тўхтабоевнинг болалар адабиётда тутган ўрни</i>

20.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар–
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Ёзувчининг ҳаёти ва ижоди. 2. Худойберди Тўхтабоевнинг хикоялари ҳақида. 3. “Сарик девни миниб” трилогияси ва “Қасоскорнинг олтин боши” асари ҳақида.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., 1992. 2. Каримов Н. ва б. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. Т.: 1999. 3. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 4. Худойберди Тўхтабоев. “Сарик девни миниб”. Т.: 1986. 5. Худойберди Тўхтабоев. “Беш болали йигитча”. Т.: 1988. 6. Худойберди Тўхтабоев. “қасоскорнинг олтин боши”. Т.: 1990 7. Мирвалиев С. Ўзбек адиблари. Т.: 2000. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Худойберди Тўхтабоевнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Худойберди Тўхтабоевнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Худойберди Тўхтабоевнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Худойберди Тўхтабоевнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш;	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Худойберди Тўхтабоевнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш;

- Худойберди Тўхтабоевнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Худойберди Тўхтабоевнинг ижоди билан таништириш.	- Худойберди Тўхтабоевнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Худойберди Тўхтабоевнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

20.2. “Худойберди Тўхтабоевнинг болалар адабиётда тутган ўрни” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтиш. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништирилади. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Ўйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Баҳолаш мезони

1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри	0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
2. Худойберди Тўхтабоев ижоди ҳақида гапиринг.
3. Худойберди Тўхтабоев хикояларини санаб беринг.
4. “Кичкина раис” хикоясини таҳлил қилинг.
5. “Сариқ девни миниб” қандай асар?
6. Ҳошимжон тимсолига тавсиф беринг.
7. “Сариқ девни миниб” неча қисмдан иборат?
8. “Қасоскорнинг олтин боши” асари нима ҳақида хикоя қилади?
9. “Беш болали йигитча” романининг мазмуни нима?
10. “Мунгли кўзлар” қандай роман?

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

21-мавзу	Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзам ижоди

21.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Фарҳод Мусажоннинг ҳаёти ва ижоди, унинг боларга аталган асарлари. 2. Миразиз Аъзамнинг ҳаётининг ва ижодий фаолияти. 3. Шоирнинг болалар адабиётида тугган ўрни.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Мирвалиев С. Ўзбек адаблари.

	интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзамларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

21.2. “Фарҳод Мусажонов ва Миразиз Аъзам ижоди” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб	

	чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар
1. М.Аъзам ижоди ҳақида гапиринг. 2. Шоир шеъритиятининг мавзуси. 3 Ф.Мусажоннинг драмалари ҳақида. 4. “Ўғлимни қайтариб беринг” асарининг ўзлаштирилган номи қандай номланади ва унда қандай ғоялар илгари сурилади? 5. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

22-мавзу	<i>Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётда тутган ўрни</i>

22.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Л.Маҳмудов ҳаёти ва ижоди. 2. Т.Адашбоевнинг ижодий йўли ҳақида. 3. Т.Адашбоев - таржимон.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиклол мафкураси. Т., 1993. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Мирвалиев С. Ўзбек адиблари. 4. Турсунбой Адашбоев. “Биз саёҳатчилар”. Олма-ота. 1969. 5. Турсунбой Адашбоев. “Совға”. Т.: 1987. 6. Турсунбой Адашбоев. “Олтин ёлпи тулпор”. Т.: 1993. 7. Маҳмудов Л. “Чўққидаги лолалар”. Т., 1991. 8. Маҳмудов Л. “Али билан Вали” Т., 1992. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар:	Ўқув фаолияти натижалари:

- мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ижоди билан таништириш.	- мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

22.2. “Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётда тутган ўрни” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзунини айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Т.Адашбоев ижоди ҳақида гапиринг.
2. Қирғиз тилиба қандай асарлари эълон қилинган?
3. “Қўш қалдирғоч” шеъри мавзуи.
4. “Харқларнинг саргузаштлари” шеъри ҳақида.
5. “Бургутнинг ўлими” қандай асар?
6. Қайси тилдан ўзбек тилига қандай асарларни ўгирган?
7. “Оқёл” асари ҳақида гапиринг.
8. “Қўш қалдирғоч” шеърини ёдланг.
9. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.
10. Турсунбой Адашбоев дўстлик куйчиси “мавзусида реферат ёзинг”.
11. Ижод йўли ҳақида гапиринг.
12. Дастлабки ижоди ҳақида.
13. “Чинор” асари мавзуси.
14. “Икки дангаса саргузаштлари” асари ҳақида нималарни биласиз?
15. Қандай драмаларини биласиз?
16. “Чўққидан лолалар” асаридаги тимсолларини кўрсатинг.
17. “Эски дуторнинг сири” қиссаси.
18. Мирвали ва Ботир қандай болалар?
19. “Дарвозабон” ҳикояси мавзуи.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

23-мавзу	<i>Ҳозирги давр болалар адабиёти (Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиев мисолида)</i>

23.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Қамбар Ота ва болалар китобхонлиги. 2. Тўла Низомнинг ижодий фаолияти 3. Сафо Очил ижодида таълим-тарбия масаласи 4. Анвар Обиджон – сеvimли болалар адиби. 5. Ҳ.Имомбердиев ижоди.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси. Т., 1993. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Мирвалиев С. Ўзбек адиблари. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга ўзбек болалар адабиётида Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғуларини мужассамлигини тушунириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш;	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш;

- Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиевларнинг ижоди билан таништириш.	- Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Латиф Маҳмудов ва Турсунбой Адашбоевларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

23.2. “Ҳозирги давр болалар адабиёти (Қамбар Ота, Тўлан Низом, Сафо Очил, Анвар Обиджон, Ҳамза Имомбердиев мисолида)” мавзусидаги маъруза машғулоти
технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

24-мавзу	Жаҳон болалар адабиёти. Даниел Дефо ва Жанни Родари асарлари

24.1. Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар–
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Жаҳон болалар адабиёти ва унинг ўзига хос таракқиёт босқичлари 2. Даниел Дефо ва болалар китобхонлиги. 3. Ж.Родарининг ижод йўли.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006 4. Мировая детская литература. 15т. М.,

	1984-1988. 5. Жанни Родари. Рим эртаклари. Т., 1989. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга жаҳон болалар адабиётида Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - . Даниел Дефо ва Жанни Родариларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

24.2. “Жаҳон болалар адабиёти. Даниел Дефо ва Жанни Родари асарлари” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш.	

	4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
<i>1.Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун</i>	<i>0,3 баллгача</i>
<i>2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига</i>	<i>0,3 баллгача</i>
<i>3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига</i>	<i>0,3 баллгача</i>
<i>4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига</i>	<i>0,3 баллгача</i>

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Д.Дефо асарлари хақида.
2. “Робинзон Крузо” асари хақида.
3. Жанни Родари ким бўлган?
4. Эртакларини сананг.
5. Эртаклари мавзуси.
6. Матбуотдаги фаолияти хақида.
7. “Хатолар китоби” хақида гапиринг.
8. “Телевизорга кириб қолган Жип” асари хақида гапиринг.
9. “Оқ китоб” нинг мундарижаси.
10. “Хаёлот грамматикаси” мавзуси.
11. Ж.Родари эртакларидан бирини таҳлил қилинг?
12. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

25-мавзу	<i>Шарл Пьеро, Жанотон Сфифт асарлари ва болалар адабиёти</i>

25.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулоти вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулоти шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Шарль Перо - машҳур эртакли. 2. Жонотон Свифт ва “Гулливернинг саёҳатлари”
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 2. Мирвалиев С. Ўзбек адаблари. Т.: 2000. 3. Всемирная детская литература. 14 т. М., 1984-88. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга жаҳон болалар адабиётида Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг тутган ўрни хақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ижоди намуналарида	

гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - Шарл Пьеро, Жанотон Сфифтларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

25.2. “Шарл Пьеро, Жанотон Сфифт асарлари ва болалар адабиёти” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар	
1. Ижод йўли ҳақида гапиринг. 2. Эртакларида табиат тасвири. 3. Эртакларининг мавзуси ҳақида. 4. “Қалайи солдатча” ҳикоясини таҳлил қилинг. 5. “Ҳақиқий малика” асари тимсоллари. 6. “Ирkit ўрдакча” асарида тимсоллар. 7. “Дюмчахон” тимсолига таъриф беринг? 8. Эртақ қандай жанр? 9. Адабий эртақ ҳақида гапиринг. 10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.	

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

26-мавзу	<i>Ака-ука Гриммлар ва Андерсон эртаклари</i>

26.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар–
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Ака-ука Гриммлар ва жаҳон болалар адабиёти. 2. Х.К.Андерсон ва унинг жаҳон болалар адабиётида тутган ўрни.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Мирвалиев С. Ўзбек адаблари. Т.: 2000. 4. Всемирная детская литература. 14 т. М., 1984-88. 5. Х.Х.Андерсен. Эрталар. Т., 1987. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга жаҳон болалар адабиётида ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзунинг ўрганиш орқали талабаларда ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - ака-ука Гриммлар ва Андерсонларнинг ижоди билан таништириш.

Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

**26.2. “Ака-ука Гриммлар ва Андерсон эртаклари” мавзусидаги маъруза
машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

Баҳолаш мезони

1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавоб ёки ўқувчининг беришига		0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. Ижод йўли ҳақида гапиринг.
2. Эртакларида табиат тасвири.
3. Эртакларининг мавзуси ҳақида.
4. “Қалайи солдатча” ҳикоясини таҳлил қилинг.
5. “Ҳақиқий малика” асари тимсоллари.
6. “Ирkit ўрдакча” асарида тимсоллар.
7. “Дюмчахон” тимсолига таъриф беринг?
8. Эртақ қандай жанр?
9. Адабий эртақ ҳақида гапиринг.
10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

27-мавзу	А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой асарларининг болалар китобхонлиги

27.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. Шоирнинг ижод йўли. 2. Пушкиннинг адабий эртаклари. 3. Л.Н.Толстойнинг ҳаётини ва ижодий фаолияти. 4. Л.Н.Толстой ва болалар китобхонлиги
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1.Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т., 1992. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. А.С.Пушкин. Эртақлар. Т: 1981. 4. Тўплам. Жаҳон болалар адабиёти. Т: 1984 интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz

	2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга жаҳон болалар адабиётида А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий мақсади: А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантикий слайдлар асосида тушунча бериш; - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстойларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

27.2. “А.С.Пушкин ва Л.Н.Толстой асарларининг болалар китобхонлиги” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун такдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	

1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради.(1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга саволлар беради. (2-илова).	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3.Слайднинг зарурий нуқталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар
3-босқич. Яқуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни яқунлайди.	Саволлар берадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони		
1.Маърузаларда қатнашганлиги ва маърузалари учун	ёзган	0,3 баллгача
2.Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига		0,3 баллгача
3.Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб,мустақил хулоса чиқара олишига		0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига		0,3 баллгача

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар

1. А.С.Пушкиннинг ҳаёт йўли.
2. А.С.Пушкиннинг ижод йўли.
3. Шоирнинг адабий эттакларини сананг?
4. “Шоҳ Салтан ҳақида” эртаги мавзуси ҳақида.
5. “Балиқчи ва балиқчи эақида эртак” асари ғояси.
6. “Балиқчи ва балиқчи эақида эртак” тимсоллари.
7. Чолнинг ҳаракатда уҳусусияти ҳақида гапиринг?
8. Очкўз кампир тимсоли.
9. А.С.Пушкиннинг ўлими ҳақида нималарни биласиз?
10. Мавзу бўйича тест тошириқлари тузинг.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

28-мавзу	<i>К.В.Чуковский ва С.Я.Маршак асарлари</i>

28.1.Таълим бериш технологиясининг модели

Машғулот вақти - 2 соат	Талабалар сони - 100 нафар
Машғулот шакли	Кириш-ахборотли маъруза
Маъруза режаси	1. К.Чуковский ижоди. 2. С.Маршак - болалар шоири.
Ушбу мавзунинг ўрганишда зарур бўлган адабиётлар рўйхати	Адабиётлар: 1. Каримов И. Ўзбекистон - келажак буюк давлат. Т., 1992. 2. Жумабоев М. Болалар адабиёти. Т.: 1994. 3. Русская детская литература. Сборник. М.: 1978. 4. Корней Чуковский. Избран. прозвед. 2 т. М.: 1969. 5. К.Чуковский. Доктор Войжоним. Т.: 1977. 6. Самуил Яковлевич Маршак. Поемк. М.: 1968. интернет манбалари: 1. www.pedagog.uz 2. www.ZiyoNET.uz 3. www.edu.uz
Маъруза машғулотининг таълимий мақсади: ушбу мавзу орқали талабаларга жаҳон болалар адабиётида К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг тутган ўрни ҳақида тушунча бериш. Маъруза машғулотининг тарбиявий	

мақсади: К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ижоди намуналарида гўзаллик, нафосат туйғулари мужассамлигини тушунтириш орқали ёшларни ахлоқий эстетик жиҳатдан тарбиялашдир. Маъруза машғулотининг ривожлантирувчи мақсади: мавзуни ўрганиш орқали талабаларда К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ижоди ҳақида муайян тасаввурлар ҳосил қилиш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ижоди билан таништириш.	Ўқув фаолияти натижалари: - мавзу бўйича тузилмавий мантиқий слайдлар асосида тушунча бериш; - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш; - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг болалар адабиётида тутган ўрни ҳақида тушунтириш. - К.В.Чуковский ва С.Я.Маршакларнинг ижоди билан таништириш.
Таълим бериш усуллари	Кўргазмали маъруза, суҳбат
Таълим бериш шакллари	Оммавий, жамоавий
Таълим бериш воситалари	Ўқув қўлланма, компьютер, проектор
Таълим бериш шароити	ЎТВ га мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки савол-жавоб, тест

28.2. “К.В.Чуковский ва С.Я.Маршак асарлари” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
Тайёргарлик босқичи	1. Маъруза бўйича ўқув мазмунини тайёрлаш. 2. Кириш маърузаси учун тақдимот слайдларини тайёрлаш. 3. Талабалар ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш. 4. Ўқув курсини ўрганишда зарурий бўлган адабиётлар рўйхатини тайёрлаш.	
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Мавзуни айтади. Унинг мақсад-вазифалари ҳақида қисқача маълумот беради. 1.2. Талабаларни уларнинг ўқув фаолиятини баҳолаш мезонлари билан таништиради. (1-илова) 1.3. Талабалар мотивациясини кучайтириш мақсадида уларга	Тинглайдилар Тинглайдилар Талабалар берилган саволларга жавоб берадилар

	саволлар беради. (2-илова).	
2-босқич. Асосий босқич (55 дақиқа)	2.1. Мавзу бўйича тайёрланган слайдларни намойиш қилади. 2.2. Ҳар бир слайдни алоҳида изоҳлайди. 2.3. Слайднинг зарурий нукталарини талабаларга ёздириб боради. 2.4. Талабаларни фаоллаштириш ва билимларини мустаҳкамлаш мақсадида уларга саволлар берилади.	Слайдларни кўриб, тинглаб, ёзиб борадилар Талабалар берилган саволларга жавоб борадилар
3-босқич. Якуний босқич (10 дақиқа)	3.1. Талабаларнинг мавзу бўйича юзага келган саволларига жавоб беради. 3.2. Уйга вазифа беради, дарсни якунлайди.	Саволлар борадилар. Вазифани ёзиб оладилар.

1-илова

Баҳолаш мезони	
1. Маърузаларда қатнашганлиги ва ёзган маърузалари учун	0,3 баллгача
2. Мавзуларни мустақил бажариб натижалар олишига	0,3 баллгача
3. Олинган натижаларни ҳисоблаш ишларини бажариб, мустақил хулоса чиқара олишига	0,3 баллгача
4. Назорат саволларига тўғри жавобёки ўқувчининг беришига	0,3 баллгача

2-илова

Талабаларни фаоллаштириш учун саволлар
1. К. Чуковскийнинг ижод йўли. 2. С. Маршакнинг ижод йўли. 3. “Доктор Войжоним” қиссасида тимсоллар. 4. Варвара тимсолига таъриф беринг. 5. Қиссада ҳайвонлар ҳақида. 6. “Ахмоқ сичқонча” асари мавзуси. 7. “Ахмоқ сичқонча” асари да тимсоллар. 8. “Астол келган қаердан?” асари ҳақида гапиринг. 9. Шеърнинг тарбиявий аҳамияти нимада. 10. Мавзу бўйича тест топшириқлари тузинг.

1- Amaliy mashg'ulot ishlanmasi mavzusi: Bolalar adabiyoti va folklor kursining ob'yekti, predmeti, maqsad va vazifasi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar Mashg'ulot shakli-amaliy Amaliy mashg'ulot rejasi	O'quv vaqti-80 daqiqa
Mashg'ulotning bosh maqsadi:	1. Bolalar adabiyotiva tushunchasi va uning shakllanish bosqichlari haqida. 2. Bolalar adabiyotining maqsad va vazifalari. 3. O'zbek bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari. 4. Bolalar adabiyoti va bolalar kitobxonligi masalasi, ularning o'zaro munosabatlari.
Ta'limiy maqsad:	Talabalarda bolalar adabiyoti va folklori kursi bo'yicha bilimlarni shakllantirish.
Tarbiyaviy maqsad:	Talabalarda bilimga bo'lgan havasni, o'z adabiyotga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.
Rivojlantiruvchi maqsad:	Talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.
Induktiv maqsad:	Har bir talabaning adabiyot borasidagi bilimlarini chuqurlashtirish uchun adabiy tushunchalarning izohini berish orqali ularda ilmiy fikrlash ko'nikmalarini hosil qilish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida so'zlarning adabiy xususiyatlari haqida bilimlarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib boorish usullari va texnikasi	«Zinma-zina», «FSMU» texnologiyalari, turli savollar kartochkalaridan foydalaniladi.
O'qitish shakli	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	Faoliyatning mazmuni	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Talabalarning va auditoriyaning mashg'ulotga tayyorligini aniqlaydi. 1.2. Talabalarning adabiyot fanidan o'tgan o'quv yilida olgan bilimlarini takrorlash uchun savol-javob o'tkazadi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iborolari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Tinglaydi, savollarga javob beradi, yozib oladi.

2-bosqich (Asosiy bosqich, 60- daqiqa)	2.1. Amaliy mashg`ulot rejalari yuzasidan «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalarning bilimni tekshiradi va baholaydi. (1-shakl)	Vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi.
	2.2. Bolalar adabiyoti tushunchasi va uning shaklanish bosqichlarini bilish va baholash uchun «FSMU» texnologiyasidan foydalanadi. (2-shakl)	Berilgan topshiriqni bajaradi.
	2. Bolalar adabiyotining maqsad va vazifalarini tushuntirish. (3-shakl)	Berilgan topshiriqni bajaradi.
	2.5. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
		Tinglaydi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	
	3.2. Keyingi mashg`ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (7-ilova)	Tinglaydi, yozib oladi.
	2.6. Talabalar bilimni reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Konspekt daftariga yozib oladi.

Mavzuni o`rganishda yordam beradigan adabiyotlar.

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
6. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O`zb. O`qt 2003.
8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O`zb. O`qt 2004

2-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Bolalar adabiyoti va folklorning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining ahamiyati.

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg`ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg`ulot rejasi

O`quv vaqti-80 daqiqa

1. Bolalar uchun mo`ljallangan va bevosita bolalar tomonidan aytiladigan folklor.
2. Beshik qo`shig`I alla haqida.
3. Maqollarning mavzui olami.
4. Topishmoqlarning asosiy xususiyati va turlari.
5. Tez aytishlar.
6. Ertak janri. Hayvonlar haqidagi ertaklar.
7. Hayotiy – maishiy ertaklar.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:	Talabalar ongida xalq og'zaki ijodi mavzusi haqida tushuncha hosil qilish.
Ta'limiy maqsad:	Talabalarni xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish.
Tarbiyaviy maqsad:	Talabalarda bilimga bo'lgan muhabbatni yuksaltirishg erishish.
Rivojlantiruvchi maqsad:	Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish.
Induktiv maqsad:	Talabalarda mustaqil fikrlash ko`nikmasini shakllantirish orqali, xalq og'zaki ijodiga qiziqish uyg`otish va ularni shakllantirish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida xalq og'zaki ijodi mavzusi haqidagi hamda uning namunalari to'g'risidagi bilim, ko`nikma va malakalarni mukammal shakllantirish.
Darsda qo`llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma'ruza matnlari, qo`shimcha adabiyotlar, ko`rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi	«Charxpalak», «Aqliy hujum», texnologiyasidan foydalaniladi.
O`qitish shakli	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

sh jarayonlari	O`qituvchi	Faoliyatning mazmuni	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o`tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O`tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova) 1.3.Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.	
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60-daqiqa)	2.1. «Charxpalak» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan sharxlar keltiriladi. (2-shakl) 2.3. «Aqliy hujum» usulidan foydalanib talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Berilgan savollarga javob beradi.	
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi Tinglaydi.	

keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.

3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va Tinglaydi, yozib oladi. rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova)

2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida Konspekt daftariga yozib baholaydi va e'lon qiladi. oladi.

1-ilova. Mavzuni takrorlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- O'zbek, qirg'iz, rus ayoli aytgan allalar orasidagi o'xshashlik sababi nimada deb o'ylaysiz?
- Maqollar ko'chma ma'noda xam ishlatilishi mumkinmi? Misollar keltiring.
- Topishmoqlar adabiy janr sifatida qanday muammolarni ko'taradi?
- Ertaklarning muhim xususiyatlari haqida fikringiz qanday?

2-ilova. Mavzuning tayanch so'zlari.

	Tayanch so'zlar:
	Alla
	Erkalatma
	Ovutmachiq
	Qo'shiq
	Maqol
	Matal
	Masal
	Chiston
	ertak

3-ilova. Mavzuni o'zlashtirishda yordam beruvchi adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
5. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt 2003.
8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O'zb. O'qt 2004

3- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Xalq og'zaki ijodi va bolalar kitobxonligi.

Qo'shiq, maqol va topishmoq.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

1. Bolalar uchun mo'ljallangan va bevosita bolalar tomonidan aytiladigan folklor.
2. Beshik qo'shiq'I alla haqida.
3. Maqollarning mavzui olami.
4. Topishmoqlarning asosiy xususiyati.
5. Tez aytishlar.
6. Ertak janri. Hayvonlar haqidagi ertaklar.
7. Hayotiy-maishiy ertaklar.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarda xalq og'zaki ijodi va bolalar kitobxonligi haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarni qo'shiq, maqol, topishmoqlarning xususiyatini aniqlay olishga o'rgatish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bilimga bo'lgan havasni, o'z ona tiliga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabaga qo'shiq, maqol, topishmoqlarning mohiyatini o'rgatish va ular haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida xalq og'zaki ijodining xususiyatlari haqidagi bilimlarni shakllantirish. darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi

“Insert strategiyasi”.

O'qitish shakli

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi

Talaba

1-bosqich
Mavzuga kirish
va o'tgan
mavzuni
mustahkamlash
(10 daqiqa)

1.1. Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi.
1.2. O'tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova)
1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi.
1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova)
1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan

Berilgan savollarga javob beradi. kerakli tushunchalarni yozib oladi.

2-bosqich (Asosiy bosqich, 60-daqiqa)	tanishtiradi. (3-ilova)	
	2.1. “ Insert strategiyasi” asosida talabalar bilimni sinaydi va baholaydi. (1-shakl)	Vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi.
	2.2. Xalq og`zaki ijodi namunalaridan keltiring . (2-shakl)	Vazifani bajaradi.
	2.3. «Klaster» usulidan foydalanib talabalar bilimni sinaydi va baholaydi. (3-shakl)	Berilgan savollarga javob beradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	Tinglaydi.
	3.2.Keyingi mashg`ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e`lon qiladi. (4-ilova)	Tinglaydi, yozib oladi.
	2.6. Talabalar bilimni reyting nizomi asosida baholaydi va e`lon qiladi.	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilgan darsni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Ibratli so`zlar qachon maqolga aylanishi mumkin?
- Topishmoqlar adabiy janr sifatida qanday muammolarni ko`taradi?
- Mubolag`a yo`li bilan yaratilgan topishmoqlar haqida tushuncha bering?
- Bola ta`lim tarbiyasida maqollarning o`rni qanday?

2-ilova.Mavzuning tayanch so`zlari.

Tayanch so`zlar:

Zarbulmasal, hikmat, otalar so`zi, topishmoq, boshqotirma, jumboq.

3-ilova. Mavzuni o`zlashtirishda foydalaniladigan adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi.1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh.O`zb.2002.
6. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O`zb. O`qt 2003.
8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O`zb. O`qt 2004

4- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Tez aytish va ertaklar

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

1.

Talabalarga tez aytish va ertaklar haqida umumiy ma'lumot berish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarga tez aytish va ertaklarning mohiyatini o'rgatish va ularning bilim darajasini tekshirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Talabalar fikrini erkin ifoda etish orqali tez aytish va topishmoqni sharhlash va ularni nutqda qo'llash.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida tez aytish va topishmoq haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:

«Tushunchalar tahlili», «Aqliy hujum» usullaridan, turli savollar kartochkalaridan foydalaniladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish

Faoliyatning mazmuni

jarayonlari

O'qituvchi

Talaba

1-bosqich
Mavzuga kirish
va o'tgan
mavzuni
mustahkamlash
(10 daqiqa)

1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi.
1.2. O'tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova)
1.3.Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi.
1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova)
1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)

Berilgan savollarga javob beradi. kerakli tushunchalarni yozib olad.

2-bosqich
(Asosiy
bosqich,
60- daqiqa)

2.1. «Tushunchalar tahlili» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl)
2.2.Tez aytish va topishmoq yuzasidan amaliy mashgulot otkazish.
2.3. Mavzuning konspektini tekshiradi.

Vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi.

3-bosqich
Yakuniy qism.
(10 daqiqa)

3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.

Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi Tinglaydi.

3.2.Keyingi mashg`ulotning mavzusi va Tinglaydi, yozib oladi.
rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi.
(4-ilova)

2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida Konspekt daftariga yozib
baholaydi va e'lon qiladi.

1-ilova. O`tilgan mavzuni takrorlash.

1. Tez aytishlarning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. Topishmoqlarni inson taffakkurining gultoji ekanligini sifatlab bering?
3. Topishmoq va tez aytishlarning insonlarga axloqiy ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishi haqida tushunchalaringiz qanday?

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

Tayanch so`zlar:

Tez aytish, murakkab syujetli topishmoqlar, qadimiy topishmoqlar, syujetli topishmoqlar.

3-ilova. Mavzuni o`rganishda yordam beruvchi adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
5. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt 2003.
8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O'zb. O'qt **2004**

1-ilova. O`tilgan darsni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Ibratli so`zlar qachon maqolga aylanishi mumkin?
- Topishmoqlar adabiy janr sifatida qanday muammolarni ko'taradi?
- Mubolag'a yo'li bilan yaratilgan topishmoqlar haqida tushuncha bering?
- Bola ta'lim tarbiyasida maqollarning o'ri qanday?

3-ilova. Mavzuni o`zlashtirishda foydalaniladigan adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

- 1 Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
9. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi.1996.
10. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
11. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
12. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh.O`zb.2002.
13. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
14. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O`zb. O`qt 2003.
15. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O`zb. O`qt 2004

1-ilova. O`tilgan mavzuni takrorlash.

4. Tez aytishlarning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
5. Topishmoqlarni inson taffakkurining gultoji ekanligini sifatlab bering?
6. Topishmoq va tez aytishlarning insonlarga axloqiy ma`naviy yo`ldosh bo`lib kelishi haqida tushunchalaringiz qanday?

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

Tayanch so`zlar:

Tez aytish, murakkab syujetli topishmoqlar, qadimiy topishmoqlar, syujetli topishmoqlar.

3-ilova. Mavzuni o`rganishda yordam beruvchi adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

- 1 Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi.1996.
9. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
10. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
11. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh.O`zb.2002.
12. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
13. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O`zb. O`qt 2003.
14. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O`zb. O`qt

5- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Maxmud Qoshg'ariy hikmatlarida bola tarbiyasi borasidagi fikrlari.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

1. Maxmud Qoshg'ariyning hayoti va ijodi.
2. Maxmud Qoshg'ariy va bolalar kitobxonligi.
3. Maxmud Qoshg'ariyning ta'li tarbiya haqidagi fikrlari.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Maxmud Qoshg'ariyning hayoti va ijodi bilan tanishtirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda hikmatlar yuzasidan bilm bilan qurolantirish va hikmatlarning asosiy xususiyatlarini ajrata olishga o'rgatish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda hikmatlarning ishlatilish imkoniyatlari cheksizligi va o'z adabiyotimizdan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Talabalar fikrini erkin ifoda etish orqali otlarning yasalishi va tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlay olishi va ularni nutqda qo'llash.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida hikmatlarning bolalar kitobxonligida tutgan o'rni haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi

«Bumerang», «Aqliy hujum» texnologiyasidan, grammatik mashqlardan foydalaniladi.

O'qitish shakli

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi Faoliyatning mazmuni	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy)	2.1. «Bumerang» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol

bosqich, 60 daqiqa)	(1-shakl) 2.2. Hikmatli so'zlardan namunalar keltirish . (2-shakl)	ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida xalq og'zaki ijodining xususiyatlari haqidagi bilimlarni shakllantirish.	
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.	
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi	“ Insert strategiyasi” .	
O'qitish shakli	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.	
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash	

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova) 1.3.Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60- daqiqa)	2.1. “ Insert strategiyasi” asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan keltiring . (2-shakl) 2.3. «Klaster» usulidan foydalanib talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Berilgan savollarga javob beradi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2.Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

Tayanch soʻzlar va iboralar: Hikmat, maqol, ibratli soʻz, taʼlim tarbiya.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni oʻrganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Oʻqtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. Oʻzbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. Oʻqtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qoʻllanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. Oʻqt. 2001.
5. Jumaboev M. Oʻzbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. Oʻzb. 2002.
6. Jumaboev M. Oʻzbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. Oʻzb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. Oʻzb. Oʻqt 2003.

6- Amaliy mashgʻulot mavzusi: Ahmad Yugnakiy hikmatlarining bola tarbiyasidagi ahamiyati.

Amaliy mashgʻulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashgʻulot shakli-amaliy
Amaliy mashgʻulot rejasi

Oʻquv vaqti-80 daqiqa

Mashgʻulotning bosh maqsadi:

Taʼlimiy maqsad:

Tarbiyaviy maqsad:

Rivojlantiruvchi maqsad:
Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsda qoʻllanuvchi vositalar:

1. A. Yugnakiyning ijod yoʻli.
2. A. Yugnakiyning bolalar kitobxonligiga qoʻshgan xissasi.
3. A. Yugnakiy hikmatlari tarbiyaning asosidir.

Talabalarga hikmatli soʻzlarning oʻziga xos xususiyatlarini oʻrgatish.

Talabalarni hikmatli soʻzlar borasidagi bilimlarni kengaytirish.

Talabalarda hikmatli soʻzlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini yoritish.

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini oʻstirish.
Talabalar hikmatli soʻzlarni toʻgʻri qoʻllay olishga oʻrgatish va ularni nutqda qoʻllash.

Talabalarga hikmatli soʻzlar haqidagi bilim, koʻnikma, malakalarni shakllantirish.

darsliklar, maʼruza matnlari, qoʻshimcha adabiyotlar, koʻrgazmali qurollar, tarqatma

Mashg`ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	materiallar. Rasmlarni to'g'ri joylashtir.
O`qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og`zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg`ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o`tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O`tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg`ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg`ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg`ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60- daqiqa)	2.1. Rasmlarni to'g'ri joylashtir. (1-shakl) 2.2. Hikmatlardan namunalar keltirish. (2-shakl) 2.3. "Rasmlarni to'g'ri joylashtir" usuli orqali talabalarni darsning faol ishtirokchisiga aylantirish. (3-shakl) 2.3. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo`linib vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2.Keyingi mashg`ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1- ilova. O`tilgan mavzuni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1) A. Yugnakiy bolalar adabiyotiga qo`shgan hissasi?
- 2) A. Yugnakiyning “Hibbat-ul haqoyiq” asari tahlili?
- 3) A. Yugnakiy hikmatlaridan namunalar keltiring?

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

Tayanch so`zlar va iboralar:

“Hibbat-ul haqoyiq”, ta`lim tarbiya, odob, axloq, hikmat.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
6. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O`zb. O`qt 2003.
8. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O`zb. O`qt 2004.

7 - Amaliy mashg`ulot mavzusi: Bolalar adabiyotida Yusuf Xos Xojib hikmatlarining ahamiyati.

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar.

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi:

O`quv vaqti-80 daqiqa

1. Yusuf Xos Xojibning hayoti va ijod yo`li.

	2. Yusuf Xos Xojibning “Qutadg’u bilig asari”.
	3. Yu. X. Xojib asarlarida ta’lim tarbiya. Talabalarni Yu.X.Xojib ijodi bilan tanishtirish.
Mashg’ulotning bosh maqsadi:	
Ta’limiy maqsad:	Talabalarni “Qutadg’u bilig” asari bilan tanishtirish va uning o’ziga xos jihatlarini farqlashga o’rgatish.
Tarbiyaviy maqsad:	Talabalarda bilimga bo’lgan havasni, adabiyotga bo’lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.
Rivojlantiruvchi maqsad:	Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o’stirish.
Induktiv maqsad:	Talabalar fikrini erkin ifoda etish orqali sonlarning mustaqil so’z turkumi sifatidagi xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda qo’llashga o’rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida hikmatlarning xususiyatlari haqida bilim, ko’nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo’llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma’ruza matnlari, qo’shimcha adabiyotlar, ko’rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg’ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«Aqliy hujum» texnologiyasi.
O’qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og’zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg’ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O’qituvchi	Faoliyatning mazmuni	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o’tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O’tgan darsni mustahkamlash, takrorlash maqsadida savollar bilan murojaat qiladi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg’ulot mavzusi va rejalarini e’lon qiladi. 1.4. Mavzu bo’yicha mashg’ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg’ulotni o’zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro’yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.	
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Aqliy xujum» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Hikmatlardan namunalar keltirish.. (2-shakl) 2.3. «Aqliy hujum» usuli orqali talabalarni darsning faol ishtirokchisiga aylantirish. (3-shakl) 2.3. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo’linib vazifani bajaradi, mashg’ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Vazifani bajaradi, mashg’ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi	

3-bosqich
Yakuniy qism.
(10 daqiqa)

3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.

Tinglaydi.

3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi.
(4-ilova)

Tinglaydi, yozib oladi.

2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.

Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Yu.X.Xojibning hayoti va ijodi?
- Yu.X.Xojib va bolalar kitobxonligi?
- Yu.X.Xojib hikmatlarida bola tarbiyasi?

2-ilova. Mavzuning tayanch so'zlari.

Tayanch so'zlar va iboralar:

“Qutadg'u bilig”, Oy to'ldi, Kun to'ldi, O'gdulmish, O'zg'urmish, bilim, taffakkur, axloq.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
10. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
11. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
12. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
13. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
14. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt 2003.

8 - Amaliy mashg'ulot mavzusi: : A. Navoiyning “ Hayrat ul abror” asari va uning tarbiyaviy ahamiyat
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi

O`quv vaqti-80 daqiqa

1. 1“ A. Navoiyning “ Hayrat ul abror” asari haqida.
2. A. Navoiyning “ Hayrat ul abror” asarida odob axloqa bag'ishlangan fikrlar.
3. “ Hayrat ul abror”da talim tarbiyaning ahamiyati.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni A. Navoiyni „ Hayrat ul abror” dostoni bilan tanishtirish..

Ta'limiy maqsad:

Talabalarni „Hayrat ul abror” dostoning o'ziga xos jihatlarini ochib berishga o'rgatish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bilimga bo'lgan havasini bolalar adabiyotiga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etish orqali „Hayrat ul abror” dostoni xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida ushbu asar haqida bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:

«Muloqot» texnologiyasi, savollar kartochkalaridan foydalaniladi.

O`qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	Faoliyatning mazmuni	Talaba
	O`qituvchi	
1-bosqich	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi.	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
Mavzuga kirish va o`tgani mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.2. O`tgani darsni takrorlaydi. (1-ilova)	
	1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi.	
	1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova)	
	1.5. Amaliy mashg'ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	
2-bosqich	2.1. «Muloqot» texnologiyasi asosida	Guruhlariga bo`linib vazifani

(Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. “ Hayrat ul abror” dostonida namunalar keltirish. (2-shakl) 2.3. Mavzuning konspektini tekshiradi.	bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi Tinglaydi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2.Keyingi mashg`ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilganlarni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. Navoiy ulkan madaniyat arbobi sifatida ilm fan, san`at va adabiyotning ahamiyatini qanday targ`ib qilgan va uqtirgan?
2. Shoir qaysi ijoboy obrazlarida bolaning voyaga yetishida tarbiyaning alohida kuch qudratga ega ekanligini uqtirgan? Fikringizni izohlang.

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

Mavzuni o`zlashtirishga yordam beradigan tayanch so`zlar va iboralar:

O`zbek xalqining ulug` ma`rifatparvari, yaxshi so`z, ilm,fors,muddaris, odob, kamtarlik, “Hayrat ul abror”.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

- 1 Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi.1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh.O`zb.2002.
6. Jumaboev M. O`zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabivoti. Darslik Tosh. O`zb. O`at 2003.

9 - Amaliy mashg'ulot mavzusi: A. Navoiyning "Farxod va Shirin" dostonida bola tarbiyasiga va uning bilim olishiga e'tibori.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

1. A. Navoiyning "Farxod va Shirin" dostoni.

2. "Farxod va Shirin" dostonining bola tarbiyasidagi ahamiyati.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni "Farxod va Shirin" dostoni bilan tanishtirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarni "Farxod va Shirin" dostonida bola tarbiyasiga oid jihatlarini ochib berish..

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bilimga bo'lgan havasni, o'z ona tiliga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin bayon qila olishga va Farhod va Shirin dostonidagi xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida olmoshlar haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:

«Qora quti», «FSMU» texnologiyalaridan foydalaniladi, yozma mashqlar bajariladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	Faoliyatning mazmuni	Talaba
	O'qituvchi	
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60- daqiqa)	2.1. «Qora quti» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Amaliy mashq bajartirish. (2-shakl) 2.3. «FSMU» texnologiyasi asosida mavzuni	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi.

	mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl)	
	2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	Tinglaydi.
	3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova)	Tinglaydi, yozib oladi.
	2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi. (5-ilova)	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilgan darsni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Navoiy asarlarida talim tarbiya masalasi?
- Alisher Navoiyning „Farhod va Shirin“ dostonida bola taebiyasiga oid jihatlarini yoritib bering?
- Navoiyning yana qanday talimiy, didaktik asarlarini bilasiz?

2-ilova. Mavzuning tanyach so`z va iboralari.

Mavzuni o`zlashtirishga yordam beradigan tayanch so`zlar va iboralar:

Navoiy, “Farhod va Shirin”, ta’lim, tarbiya, axloq, didaktika

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

10-Amaliy mashg'ulot mavzusi: A. Navoiyning "Mahbubul qulub" asari haqida.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

1. A. Navoiy va bolalar adabiyoti.
2. A. Navoiy va uning "Maxbub ul qulub" asarida talim tarbiya masalalari.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarni "Maxbub ul qulub" asarining o'ziga xos xususiyatlarini yoritib berish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarni "Maxbub ul qulub" asari orqali o'qishga bo'lgan ishtiyoqini yanada oshirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda bilimga bo'lgan havasni, bolalar adabiyotiga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.

Induktiv maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali „Maxbub ul qulub“ asari xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida "Maxbub ul qulub" asarining ta'limiy maqsadini yoritish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi: «Insert» texnologiyasidan foydalaniladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

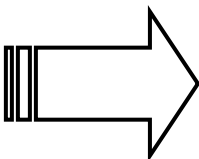
Ish jarayonlari	Faoliyatning mazmuni	Talaba
	O'qituvchi	
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Insert» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Amaliy mashg'ulot o'tkazish. (2-shakl) 2.3. "Insert" texnologiyasi asosida mavzuni	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Guruhlarga bo'linib vazifani

	mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl)	bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi.
	2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	Tinglaydi.
	3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova)	Tinglaydi, yozib oladi.
	2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilganlarni takrorlash.

	O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar.</b></p> <p><b>1. A. Navoiyning bolalar kitobxonligidagi o`rni. 2. "Maxbub ul qulub" asari va unda ifodalangan ta'limiy tarbiyaviy qarashlar.	

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

	Mavzuni o`zlashtirishga yordam beradigan tayanch so`zlar va iboralar: Navoiy, "Maxbub ul qulub", ta'lim, tarbiya, bilim, ko'nikma, malaka.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar</b></p> <p><b>Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar 1 Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.</b></p> <p><b>2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996. 3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.

11- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Bobur , Gulxaniy ijodi va bolalar kitobxonligi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi:

O`quv vaqti-80 daqiqa

- 1. Gulxaniy hayoti va ijodi.**
- 2."Zarbulmasal" asari haqida.**
- 3.Bobur ijodi va bolalar adabiyoti.**

Mashg'ulotning bosh maqsadi:	Talabalarni Gulxaniy va Bobur ijodi bilan tanishtirish.
Ta'limiy maqsad:	Talabalarda Gulxaniy va Bobur ijodining o'ziga xos murakkab xususiyatlarini ajrata olishga o'rgatish.
Tarbiyaviy maqsad:	Talabalarda bilimga bo'lgan havasni, bolalar adabiyotiga bo'lgan hurmat-ehtirom hissini kuchaytirish.
Rivojlantiruvchi maqsad:	Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish.
Induktiv maqsad:	Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Gulxaniy va Bobur asarlari xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida Gulxaniy va Bobur asarlari haqidagi bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo`llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma'ruza matnlari, qo`shimcha adabiyotlar, ko`rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi:	«Qarama-qarshi» texnologiyasidan foydalaniladi.
O`qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og`zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o`tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O`tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy	2.1. «Qarama-qarshi» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-	Guruhlarga bo`linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol

bosqich, 60 daqiqa)	shakl) 2.2. Fe'ning bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar, o'timli va o'timsiz fe'llarni aniqlash yuzasidan mashq. (2-shakl) 2.3. «Qarama-qarshi» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. Zarbulmasalda Boyqushning makoni qanday tasvirlangan?
2. Gulxaniy mazkur asarni nima uchun yozdi deb o'ylaysiz. Fikringizni izohlang.
3. Boburnoma asari haqida fikrlaringizni bildiring.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
4. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.

12- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Avloniy Abdulla asarlarida yoshlar tarbiyasi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi

O`quv vaqti-80 daqiqa

1.A. Avloniy hayoti va ijodi. Uning jamoat arbobi va yozuvchi sifatidagi faoliyati.

2. Avloniyning pedagogika sohasida amalga oshirgan ishlari

3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	2.3. «Aqliy hujum» usuli orqali talabalarni darsning faol ishtirokchisiga aylantirish. (3-shakl)	Vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi.
	2.3. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi
	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	Tinglaydi.
	3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova)	Tinglaydi, yozib oladi.
	2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilgan mavzuni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. Maxmud Qoshg'ariy nechanchi yillarda yashab ijod qilgan?
2. Maxmud Qoshg'ariyning ta'li tarbiyaga oid hikmatlaridan namunalar keltiring?
3. Hikmatlarning bolalar kitobxonligidagi ahamiyati?

2-ilova. Mavzuning tayanch so`zlari.

Tayanch so`zlar va iboralar: Hikmat, maqol, ibratli so`z, ta'lim tarbiya.

13-Amaliy mashg'ulot mavzusi: : Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadriddin Ayniy ijodida ilm olish, odob axloq mavzusi, pedagogic asarlari va bolalar kitobxonligi.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi:

1. Hamzaning hayoti va ijod yo'li.
2. Hamzaning mexnatlash xalq ommasi va uning bolalarni o'qitish va tarbiyalash borasidagi xizmati.
3. Sadriddin Ayniy va bolalar kitobxonligi.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni H.H.Niyoziy va Sadriddin Ayniy ijodini bilib olishga o'rgatish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda H.H.Niyoziy va S.Ayniy asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda H.H.Niyoziy va S.Ayniy asarlaridan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish..

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali H.H.Niyoziy asarlarini tahlil qilish va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalarda Niyoziy va S.Ayniy asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarga A. Avloniy asari haqidagi bilimlarni o'rgatish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda A. Avloniy asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda A. Avloniy asarlarini o'rgatish va o'zbek adabiyotidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish..

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali A. Avloniy asarlari xususiyatlarini aniqlay olishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida A. Avloniy asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi:

”Insert” texnologiyalari, yozma mashqlar, turli savollar kartochkasi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi

Talaba

1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iborolari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Insert» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Yozma mashq. (2-shakl) 2.3. «Insert» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mashqni bajaradi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi. (5-ilova)	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tigan mavzuni takrorlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Avloniy pedagog jamoat arbobi yozuvchi sifatidagi o'rni?
- Xalq pedagogikasida A. Avloniyni o'rni.
- Avloniy tashkil qilgan maktab va gazeta haqida gapiring.
- Avloniyning tarjimonlik faoliyati haqida fikringizni bildiring.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
9. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
10. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
11. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
12. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
13. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt 2003.
14. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Majmua Tosh. O'zb. O'qt 2004

13-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadriddin Ayniy ijodida ilm olish, odob axloq mavzusi, pedagogic asarlari va bolalar kitobxonligi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi:

1. Hamzaning hayoti va ijod yo'li.
2. Hamzaning mexnatkash xalq ommasi va uning bolalarni o'qitish va tarbiyalash borasidagi xizmati.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

3. Sadriddin Ayniy va bolalar kitobxonligi.
 Talabalarni H.H.Niyoziy va Sadriddin Ayniy ijodini bilib olishga o'rgatish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda H.H.Niyoziy va S.Ayniy asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda H.H.Niyoziy va S.Ayniy asarlaridan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish..

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali H.H.Niyoziy asarlarini tahlil qilish va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalarda Niyoziy va S.Ayniy asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi: «Aqliy hujum» usullaridan foydalaniladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O`qituvchi	Faoliyatning mazmuni	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o`tgani mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O`tgani darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg`ulot mavzusi va rejalarini e`lon qiladi. 1.4. Mavzu bo`yicha mashg`ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg`ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro`yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.	
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Aqliy hujum» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Yozma mashq. (2-shakl) 2.3. «Aqliy hujum» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni	Guruhlarga bo`linib vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mashqni bajaradi. Savollarga javob beradi.	

424

Ta'limiy maqsad:	Talabalarda G'G'ulom asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.
Tarbiyaviy maqsad:	Talabalarda G'G'ulom asarlarida g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish..
Rivojlantiruvchi maqsad:	Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.
Induktiv maqsad:	Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali G'G'ulom asarlarining ayrim jihatlarini nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida G'G'ulom asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«Bumerang», «FSMU» texnologiyalari, fe'llarni grammatik tahlil qilish, savollar kartochkalaridan foydalaniladi.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«Aqliy hujum» usullaridan foydalaniladi.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	Faoliyatning mazmuni	Talaba
O'qituvchi		
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Aqliy hujum» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Yozma mashq. (2-shakl) 2.3. «Aqliy hujum» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mashqni bajaradi. Savollarga javob beradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi.

3.2.Keyingi mashg'ulotning mavzusi va Tinglaydi, yozib oladi.
rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi.
(4-ilova)

2.6. Talabalar bilimni reyting nizomi asosida Konspekt daftariga yozib
baholaydi va e'lon qiladi. (5-ilova) oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Hamza ijodining boshlanishi haqida nimalarni bilasiz.
- Hamza she'rlari nima uchun sizga yoqadi.
- S.Ayniyniyning qanday asarlarini bilasiz.

3-ilova. Mavzga doir adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar

12. 2. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh.
O'qtuvchi.1996.

13. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.

14. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.

15. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik.
Tosh.O'zb.2002.

16. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb.
2002.

17. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'at 2003.

15- Amaliy mashg'ulot mavzusi: Oybek bolalarning sevimli yozuvchisi.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi:

O'quv vaqti-80 daqiqa

1. Oybekning bolalar va o'smirlarga bag'ishlangan she'rlari.
2. Oybek qissalari haqida.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Oybek ijodidan bahramand etish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda Oybek ijodi haqidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bolalar adabiyotidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish..

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.

Induktiv maqsad:	Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Oybek ijodi bilan tanishtirish va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida Oybek asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«3x4», «Aqliy hujum» texnologiyalaridan foydalaniladi.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «3x4» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Yozma mashq (2-shakl) 2.3. «Aqliy hujum» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mashqni bajaradi. Savollarga javob beradi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch so'z va iboralarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O`tilgan mavzuni takrorlash.

O`tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- Oybek adabiyot olamiga dastlab qanday shoir sifatida kirib keldi.
- Oybekni adabiyotga adib sifatida mashxur qilgan asarlari qaysilar?
- Adibning Alisherning yoshligi qissasini qalamga olish niyati qachon kuchaydi?

2-ilova. Mavzuning tayanch so`z va iboralari.

Mavzuni o`zlashtirishga yordam beradigan tayanch so`zlar va iboralar:

Globus nomli to'plam, Alisherning yoshligi qissasi, "Bolalaik qissasi", "Zafar va Zaxro" dostoni.

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
 2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
 3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
 4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
 5. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
 6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
- Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt

16-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Uyg'un lirikasida bolalar dunyosining kuylanishi.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

1. Uyg'un va bolalar adabiyoti.
2. Uyg'un tabiat va fasllar kuychisi.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Uyg'un ijodi bilan tanishtirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda Uyg'un asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bolalar adabiyotidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'zlashtirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Uyg'un asarlari bilan tanishtirish va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida Uyg'un asarlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi:

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «KBI» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Ravishlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mashqni bajaradi. Savollarga javob beradi.
3-bosqich	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi.

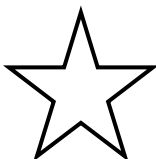
Yakuniy qism. talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi.

(10 daqiqa)

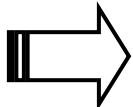
3.2.Keyingi mashg'ulotning mavzusi va Tinglaydi, yozib oladi.
rejasini, tayanch so'z va iboralarini e'lon qiladi. (4-ilova)

2.6. Talabalar bilimni reyting nizomi asosida Konspekt daftariga yozib baholaydi va e'lon qiladi. oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash.

	O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar: • Uyg'unning bolalar adabiyotida tutgan o'rni haqida fikrlaringizni bildiring? • Uyg'un she'riyatining asosiy mavzusi?

2-ilova. Mavzuning tayanch so'z va iboralar.

	Mavzuni o'zlashtirishga yordam beradigan tayanch so'zlar va iboralar: Uyg'un hayoti va ijodi, she'riyati, she'riyatining mavzusi.	

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar.

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar: 1.Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994. 2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi.1996. 3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999. 4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001. 5. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh.O'zb.2002. 6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002. 7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt

17-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Hamid Olimjon yoshlik kuychisi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi:

O'quv vaqti-80 daqiqa

1. H.Olimjon va xalq og'zaki ijodi.
2. H.Olimjon she'riyati.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni H.Olimjon ijodi bilan tanishtirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda H. Olmjon asarlari xususiyatlari va uning o'ziga xos jihatlarini o'rgatish

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda Hamid Olimjon asarlaridan g'ururlanish hissini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'tirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali H.Olimjon asarlarini mavzuviy mohiyatini ochish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida H.Olimjon asarlari yuzasidan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:

«Muloqot», «Klaster» texnologiyalaridan foydalaniladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash.

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich	1.1.Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi.	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.	
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash	

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich	1.1.Auditoriyaning darsga tayyorgarligini aniqlaydi.	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni
Mavzuga kirish		

va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralarini va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Bumerang» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. G'.G'ulom asarlarini tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «FSMU» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Vazifani bajaradi. Savollarga javob beradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch tushunchalarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni mustahkamlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. XX asr va g'.G'ulom mavzusi xususida fikr yuritish.
2. G'.G'ulom bolalar va yoshlarni kattalarga ayniqsa ota onaga mexr muhabatli qilib tarbiyalash mavzusida qanday she'rlar yaratdi?

2-ilova. Tayanch so'z va iboralar.

Mavzuni o'zlashtirishga yordam beradigan tayanch so'zlar va iboralar:

G'.G'ulom shariyati, "Sen yetim emassan", "Yodgor", "Shum bola".

Mavzuni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
5. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik Tosh. O'zb. O'qt. 2003.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.

18-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Zafar Diyor, Quddus Muxammadiy bolalarning sevimli shoirlari.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi:

1. Z.Diyorning hayotiy va ijdiy faoliyati.
2. Shoir sherlarining tahlili.
3. Quddus Muxammadiyning qardosh hamda o'zbek bolalar adabiyotidagi o'rni va roli.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Z.Diyor va Q.Muxammadiy ijodi bilan tanishtirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda Z.Diyor va Q.Muxammadiy asarlari xususiyatlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda bolalar adabiyotidan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Z.Diyor va Quddus Muxammadiy asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida Z. Diyor va Quddus Muhammadiy asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg'ulotni olib borish usullari va texnikasi:

«Qora quti», «FSMU» texnologiyalaridan foydalaniladi.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara,

reyting nizomi asosida baholash.

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iborolari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Qora quti» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) Amaliy mashgulot otkazish.(2-shakl) 2.3. «FSMU» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2.Keyingi mashg'ulotning mavzusi va rejasini, tayanch so'z va iboralarini e'lon qiladi. (4-ilova) 2.6. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Tinglaydi, yozib oladi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan darsni mustahkamlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar;

- 1. Q. Muxammadiy hayoti xaqida gapirib bering?**
- 2. Shoir she'riyatining mavzulari?**
- 3. She'riy qissalari.**
- 4. Z.Diyor she'riyatida vatan mavzusi?**

	<p>Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994. 2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996. 3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.</li> <li>4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001. 5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.	

19-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Ilyos Muslim asarlarida yoshlar tarbiyasi.

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi

1. I. Muslim hayotiy va ijodiy faoliyati.
2. I. Muslim she`rlari.
3. I. Muslim she`riyatida ta`lim tarbiyaviy

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni I. Muslim asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda I. Muslim asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali I. Muslim asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida I. Muslim asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo`llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma`ruza matnlari, qo`shimcha adabiyotlar, ko`rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

Mashg`ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:

«Zinama-zina», «BBB» texnologiyalaridan foydalaniladi.

O`qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og`zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg`ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi.	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni

va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash.

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. I.Muslim asarlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Botir bola ertak dostonining asosiy xususiyati.
3. I.Muslimning urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
4. I. Muslim she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
3. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
4. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
5. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
6. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
7. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.

20-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Adham Rahmtning asarlarida yoshlar tarbiyasi.

R Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi

1. A. Rahmat hayotiy va ijodiy faoliyati.
2. A. Rahmat she`rlari.
3. A. Rahmat she`riyatida ta`lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni A. Rahmat asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish. Talabalarda A. Rahmat asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali A. Rahmat asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Induktiv maqsad:

Talabalar ongida A. Rahmat asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsda qo`llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma`ruza matnlari, qo`shimcha

	adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«Zinama-zina», «BBB» texnologiyalaridan foydalaniladi.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni		
O'qituvchi		Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.I.Muslim asarlari haqida nimalarni bilasiz?
- 2.Botir bola ertak dostonining asosiy xususiyati.
- 3.I.Muslimning urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- 4.I. Muslim she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
9. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
10. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
11. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
12. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
13. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
14. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

21-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Sulton Jo`ra asarlarida yoshlar tarbiyasi
Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg`ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg`ulot rejasi

O`quv vaqti-80 daqiqa

4. S. Jo`ra hayotiy va ijodiy faoliyati.
5. S. Jo`ra she`rlari.
6. S. Jo`ra she`riyatida ta`lim tarbiyaviy

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni S. Jo`ra asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish. Talabalarda S. Jo`ra asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali S. Jo`ra asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.

Rivojlantiruvchi maqsad:
Induktiv maqsad:

Talabalar ongida S. Jo`ra asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsliklar, ma`ruza matnlari, qo`shimcha

Darsda qo`llanuvchi vositalar:

	adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Mashg'ulotni olib borish usullari va texnologiyasi:	«Zinama-zina», «BBB» texnologiyalaridan foydalaniladi.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni

	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o`tg`an mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1.Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O`tg`an darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg`ulot mavzusi va rejalarini e`lon qiladi. 1.4. Mavzu bo`yicha mashg`ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg`ulotni o`zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro`yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so`zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo`linib vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo`linib vazifani bajaradi, mashg`ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e`lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

5. S. Jo'ra asarlari haqida nimalarni bilasiz?
 6. "sog'inib" she'rining asosiy xususiyati.
 7. S. Jo'ra urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- S.Jo'ra she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
15. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
16. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
17. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
18. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
19. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
20. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

22-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Hakiim Nazir asarlarida yoshlar tarbiyasi.

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi

1. Hakim Nazir hayotiy va ijodiy faoliyati.

2. H. Nazir she`rlari.

3. H. Nazir she`riyatida ta`lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni H. Nazir asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda H. Nazir asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali H. Nazir asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.

Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Talabalar ongida H. Nazir asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko`nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi.
	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.H. Nazir asarlari haqida nimalarni bilasiz?
 - 2.Yonar daryo qissasi asosiy xususiyati.
 - 3.H. Nazir urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Mavzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
21. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
22. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
23. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
24. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
25. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
26. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.

23-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Po'lat Mo'min asarlarida yoshlar tarbiyasi.
Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi

O'quv vaqti-80 daqiqa

1. Po'lat Mo'min hayotiy va ijodiy faoliyati.
2. Po'lat Mo'min she'rlari.
3. Po'lat Mo'min she'riyatida ta'lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Po'lat Mo'min asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o'rgatish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda Po'lat Mo'minasarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:
Induktiv maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish.
Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali

	Po'lat Mo'min asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida Po'lat Mo'min asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni		
O'qituvchi		Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. Po'lat Mo'min asarlari haqida nimalarni bilasiz?
 2. P. Mo'min she'rlarining asosiy xususiyati.
 3. P. Mo'min urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Manzoni o'rganishda foydalaniladigan adabiyo

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar

Manzoni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
27. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
28. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
29. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
30. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
31. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
32. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.

24-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Shukur Sa'dulla asarlarida yoshlar tarbiyasi.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg'ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg'ulot rejasi

O'quv vaqti-80 daqiqa

1. Shukur S .hayotiy va ijodiy faoliyati.
2. Sh. Sa'dulla she'rlari.
3. Sh. Sa'dulla she'riyatida ta'lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Ta'limiy maqsad:

Tarbiyaviy maqsad:

Rivojlantiruvchi maqsad:

Induktiv maqsad:

Talabalarni Sh. Sa'dulla asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o'rgatish. Talabalarda Sh. Sa'dulla asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish. Talabalarda adabiyotimizdan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish. Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Sh. Sa'dulla asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida Sh. Sa'dulla asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.Sh. Sa'dulla asarlari haqida nimalarni bilasiz?
 - 2.Sh. Sa'dulla she'rlarining asosiy xususiyati.
 - 3.Sh. Sa'dulla urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyo

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
33. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
34. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
35. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
36. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
37. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
38. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

25-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Quadrat Hikmat asarlarida yoshlar tarbiyasi.

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar
Mashg`ulot shakli-amaliy
Amaliy mashg`ulot rejasi

O`quv vaqti-80 daqiqa

1. Q. Hikmat va ijodiy faoliyati.
2. Q. Hikmat she`rlari.
3. Q. Hikmat she`riyatida ta`lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Ta'limiy maqsad:

Tarbiyaviy maqsad:

Rivojlantiruvchi maqsad:
Induktiv maqsad:

Talabalarni Q. Hikmat asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish. Talabalarda Q. Hikmat asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish. Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish. Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Q.

	Hikmat asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
Shakllantiruvchi maqsad:	Talabalar ongida Q. Hikmat asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni		
O'qituvchi		Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.Q. Hikmat asarlari haqida nimalarni bilasiz?
 - 2.Q. Hikmat she'rlarining asosiy xususiyati.
 - 3.Q. Hikmat urush mavzusiga oid sherlari haqida gapirib bering?
- she'riyatidan mexnat mavzusining ifodalanishi?

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
39. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
40. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
41. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
42. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
43. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
44. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

26-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Xudayberdi To`xtaboev asarlarida yoshlar tarbiyasi

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi

1. X. To`xtaboev va ijodiy faoliyati.
2. X. To`xtaboev asarlari.
3. X. To`xtaboev asarlarida ta`lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni X. To`xtaboev asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda X. To`xtaboev asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali X. To`xtaboev asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to`g`ri qo`llashga o`rgatish.

Induktiv maqsad:

Talabalar ongida X. To`xtaboev asarlari

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsda qo'llanuvchi vositalar:	xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish. Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni		
O'qituvchi	Talaba	
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.X. To'xtaboev asarlari haqida nimalarni bilasiz?
- 2.X. To'xtaboev asarlarining asosiy xususiyati.
- 3.X. To'xtaboev bolalarga bag'ishlangan asarlari haqida gapirib bering?

Manzoni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
45. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
46. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
47. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O`qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O`zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O`qtuvchi. 1996.
48. Jumaboev M. Bolalar folklori qo`llanma. TDPU. 1999.
49. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`qt. 2001.
50. Jumaboev M. O`zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O`zb. 2002.

27-Amaliy mashg`ulot mavzusi: Chet elning taniqli ijodkorlari. (Sharl Perru, Hans Andersen).

Amaliy mashg`ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O`quv vaqti-80 daqiqa

Mashg`ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg`ulot rejasi

7. Sharl Perru hayoti va ijodiy faoliyati.
8. Hans Andersenning ijod yo`li.
9. Sharl Perru va Hans Andersen asarlarida ta`lim tarbiyaviy qarashlar.

Mashg`ulotning bosh maqsadi:

Talabalarni Sh. Perro va H. Anderson asarlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o`rgatish.

Ta`limiy maqsad:

Talabalarda Sh. Perro va H. Anderson asarlari to`g`risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g`ururlanish tuyg`usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o`stirish.

Induktiv maqsad:

Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali

Shakllantiruvchi maqsad:	Sh.Perro va H.Anderson asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
Darsda qo'llanuvchi vositalar:	Talabalar ongida Sh.Perro va H. Anderson asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.
O'qitish shakli:	Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
Monitoring va baholash:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash. Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa) 1.1.Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova) 2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa) 2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi. 3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa) 3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlarga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.Sh. Perro va H. Andeson asarlari haqida nimalarni bilasiz?
- 2.Sh. Perro va H. Anderson asarlarining asosiy xususiyati.
- 3.Sh.Perro va H. Anderson bolalarga bag'ishlangan asarlari haqida gapirib bering?

Manzoni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
51. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
52. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
53. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
54. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
55. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
56. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.

28-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Rus adabiyotining vakillaridan A.S. Pushkin.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Ta'limiy maqsad:

Tarbiyaviy maqsad:

Rivojlantiruvchi maqsad:

Induktiv maqsad:

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

10. Pushkin hayoti va ijodiy faoliyati.

11. Pushkinning ijod yo'li.

Pushkin asarlarida ta'lim tarbiyaviy qarashlar.

Talabalarning Pushkin asarlarini xususiyatlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o'rgatish. Talabalarda Pushkin asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Talabalarda adabiyotimizdan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Pushkin asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Talabalar ongida Pushkin asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha

	adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.
O'qitish shakli:	Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.
Monitoring va baholash:	Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni		
O'qituvchi		Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	1.1. Auditoriyaning darsga, tayyorgarligini aniqlaydi. 1.2. O'tgan darsni takrorlaydi. (1-ilova) 1.3. Bugungi darsda muhokama qilinadigan mashg'ulot mavzusi va rejalarini e'lon qiladi. 1.4. Mavzu bo'yicha mashg'ulotning tayanch iboralari va mavzu rejalariga izoh beradi. (2-ilova) 1.5. Amaliy mashg'ulotni o'zlashtirishda yordam beradigan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (3-ilova)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	2.1. «Zinama-zina» texnologiyasi asosida talabalar bilimini sinaydi va baholaydi. (1-shakl) 2.2. Modal, undov, taqlid so'zlarni grammatik tahlil qilish. (2-shakl) 2.3. «BBB» texnologiyasi asosida mavzuni mustahkamlash, talabalarni baholash. (3-shakl) 2.4. Mavzuning konspektini tekshiradi.	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi. Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	3.1. Muhokama qilingan mavzu yuzasidan talabalarni mustaqil fikrlashga, mavzuni mushohada qila olishga, Yangi muammolar keltirib chiqarishga, ijodkorlikka etaklovchi xulosa qiladi. 3.2. Talabalar bilimini reyting nizomi asosida baholaydi va e'lon qiladi.	Tinglaydi. Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

1. Pushkin asarlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Pushkin asarlarining asosiy xususiyati.
3. Pushkin bolalarga bag'ishlangan asarlari haqida gapirib bering?

Manzoni o'rganishda foydalaniladigan adabiyo

3-ilova. Mavzuga doir adabiyotlar

Manzoni o'rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
57. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
58. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
59. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.
1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.
2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.
60. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.
61. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.
62. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.

29-Amaliy mashg'ulot mavzusi: Rus adabiyotining vakillaridan L.N.Tolstoy va S.Ya.Marshak ijodi.

Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni-25 nafar

O'quv vaqti-80 daqiqa

Mashg'ulot shakli-amaliy

Amaliy mashg'ulot rejasi

1.L.N.Tolstoy hayoti va ijodiy faoliyati.

2.S.Ya. Marshakning ijod yo'li.

3.Tolstoy va Marshakning asarlarida ta'lim tarbiyaviy qarashlar

Mashg'ulotning bosh maqsadi:

Talabalarning Tolstoy va Marshak asarlarini xususiyatlarini, turlarini aniqlay olishga o'rgatish. Talabalarda Tolstoy va Marshak asarlari to'g'risidagi ilmiy bilimlarni shakllantirish.

Ta'limiy maqsad:

Talabalarda adabiyotimizdan g'ururlanish tuyg'usini shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish. Har bir talabani fikrini erkin ifoda etishi orqali Tolstoy va Marshak asarlarining xususiyatlari bor ekanligini bilishga va ularni nutqda to'g'ri qo'llashga o'rgatish.

Rivojlantiruvchi maqsad:

Induktiv maqsad:

Talabalar ongida Tolstoy va Marshak asarlari xususiyatlari haqidagi bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish.

Shakllantiruvchi maqsad:

Darsda qo'llanuvchi vositalar:

Darsliklar, ma'ruza matnlari, qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar.

O'qitish shakli:

Jamoa bilan ishlash, guruhlarda ishlash.

Monitoring va baholash:

Og'zaki nazorat, savol-javob, bahs-munozara, reyting nizomi asosida baholash

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyatning mazmuni

O'qituvchi	Talaba
1-bosqich Mavzuga kirish va o'tgan mavzuni mustahkamlash (10 daqiqa)	Berilgan savollarga javob beradi. Kerakli tushunchalarni yozib oladi.
2-bosqich (Asosiy bosqich, 60 daqiqa)	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Tahlil qiladi.
3-bosqich Yakuniy qism. (10 daqiqa)	Guruhlariga bo'linib vazifani bajaradi, mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Mavzuni reja asosida konspektlashtiradi. Tinglaydi.
	Konspekt daftariga yozib oladi.

1-ilova. O'tilgan mavzuni takrorlash

O'tilgan darsni takrorlash uchun savollar:

- 1.Tolstoy va Marshak asarlari haqida nimalarni bilasiz?
- 2.Tolstoy va Marshak asarlarining asosiy xususiyati.
- 3.Tolstoy va Marshak bolalarga bag'ishlangan asarlari haqida gapirib bering?

Mavzuni o`rganishda foydalaniladigan adabiyotlar:

- 1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.**
- 2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.**
- 63. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.**
- 64. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.**
- 65. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.**
- 1. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. O'qtuvchi. 1994.**
- 2. Jumaboev M. O'zbek va jahon bolalar adabiyoti. Majmua. Tosh. O'qtuvchi. 1996.**
- 66. Jumaboev M. Bolalar folklori qo'llanma. TDPU. 1999.**
- 67. Jumaboev M. Bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'qt. 2001.**
- 68. Jumaboev M. O'zbek va chet el bolalar adabiyoti. Darslik. Tosh. O'zb. 2002.**

МАЪЛУМОТНОМА

Жуманазаров Умрзоқ Абдураззоқович

У 2005 йилнинг 26 августидан буён:

Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим услубияти” кафедраси мудири лавозимида ишлайди.

Туғилган йили:

02.05.1956 йил

Туғилган жойи:

Жиззах вилояти, Бахмал тумани

Миллати:

ўзбек

Партиявийлиги:

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партияси аъзоси

Маълумоти:

олий

Тамомлаган:

1977 й. Самарқанд давлат университети (кундузги)

Маълумоти бўйича мутахассислиги:

ўзбек тили ва адабиёти

Илмий даражаси:

филология фанлари доктори

Илмий унвони:

профессор

Қайси чет ва МДХ халқлари тилларини билади (тўлиқ кўрсатилиши лозим):

рус тили (эркин), туркий тиллар ва инглиз тили (луғат ёрдамида)

Давлат мукофотлари билан тақдирланганми (қанақа):

Фан ва техника соҳасида Республика ёшлари ижтимоий ҳаракати мукофоти совриндори 1991 йил сентябрь

Халқ депутатлари, республика, вилоят, шаҳар ва туман Кенгаши депутатими ёки бошқа сайланадиган органларнинг аъзосими (тўлиқ кўрсатилиши лозим)

йўқ

МЕҲНАТ ФАОЛИЯТИ

1972-1973	йй. -	Бахмал тумани 27-партсъезд совхози ишчиси
1973-1977	йй. -	Самарқанд давлат университети талабаси
1977-1978	йй. -	Самарқанд давлат университети “Ўзбек тили” кафедраси лаборанти
1978-1983	йй. -	Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил институти фольклор бўлими лаборанти
1983-1984	йй. -	Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси А.С.Пушкин номидаги тил институти кичик илмий ходими
1984-1988	йй. -	Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим тил ва адабиёт” кафедраси катта ўқитувчиси
1988-1989	йй. -	Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим тил ва адабиёт” кафедраси доценти
1989-1991	йй. -	Жиззах давлат педагогика институти катта илмий ходими
1991-1993	йй. -	Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим тил ва адабиёт” кафедраси доценти, профессор
1993-2005	йй. -	“Бошланғич таълим тил ва адабиёт” кафедраси мудири
2005 й.-х/в		А.Қодирий номи Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим услубияти” кафедраси мудири.

МАЪЛУМОТНОМА

Насруллаев Элмурод Жумабоевич

2008 йил 2 сентябрдан:

Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим назарияси ва амалиёти” кафедраси ўқитувчиси

Туғилган йили:

04.03.1978

Туғилган жойи:

Жиззах вилояти,
Фориш тумани

Миллати:

ўзбек

Партиявийлиги:

йўқ

Маълумоти:

олий

Тамомлаган:

2001 йил, Жиззах давлат педагогика институти (кундузги), 2008 йил, Жиззах давлат педагогика институти (магистратура)

Маълумоти бўйича мутахассислиги:

Ўзбек тили адабиёти ва эски ўзбек ёзуви ўқитувчиси, Ўзбек адабиёти

Илмий даражаси:

йўқ

Илмий унвони:

йўқ

Қайси чет тилларини билади:

рус тили

Давлат мукофотлари билан тақдирланганми (қанақа):

йўқ

Халқ депутатлари, республика, вилоят, шаҳар ва туман Кенгаши депутатими ёки бошқа сайланадиган органларнинг аъзосими (тўлиқ кўрсатилиши лозим)

йўқ

МЕҲНАТ ФАОЛИЯТИ

1996-2001 йй. - Жиззах давлат педагогика институти талабаси

2001-2006 йй. - Жиззах давлат педагогика институти қошидаги “Сайилжой” академик лицейи ўқитувчиси

2006-2008 йй. - Жиззах давлат педагогика институти магистранти

2008 й.-ҳ.в. - Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим услубияти” кафедраси ўқитувчиси